

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

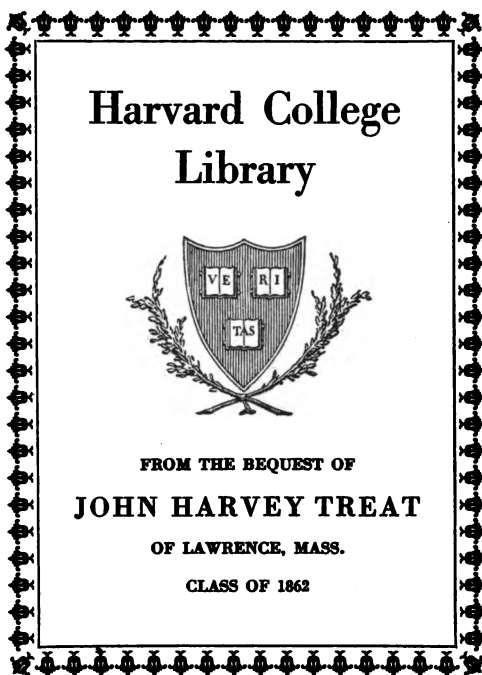
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Patmut'iw
Kat'oghikē
vardapetut'ean
i Hays ew
miut'ean ...

Aghek'sandr
Palchean

OL 45440.67

Handwritten signature

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ի ՀԱՅՍ

ՆԻ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՆՈՅԱ

ԸՆԴ ՀՈՈՄԵԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ի ՓԼՈՐԵՆՏԵԱՆ ՍԻՆՀՈԳՈՍԻ

ԴՐԵՑ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍ Վ. ՊԵԼՃԵԱՆ

**ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱԿՐԻՒԱՅ Ի ՄԻԹՎՈՒՆԱԿԱՆ ՈՒՐՏԷ
ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ Ս. Ժ. ՏԱՐԵՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՅ**

ՊՐԻՆՏԵՐ

ՎԻԵՆՆԱ

Ի ՄԻՈՒԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

1878.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ի ՀԱՅՍ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ի ՀԱՅՍ

ԵՒ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՆԱՅԱ

ԸՆԴ ՀՈՈՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ի ՓԼՈՐԵՆՏԵԱՆ ՍԻՆՀՈԳՈՍԻ

Գ Բ Ե Ց

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Վ. ՊԱՆՃԵԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱԿՐԻԴԱՅ Ի ՄԻՒԹ. ՎԻԵՆԱԿԱՆ ՈՒԽԵ
ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ Ս. Ժ. ՏԱՐԱՆ. ՀԱՒԱՏՈՅ

— 1878 —

Վ Ի Է Ն Ն Ա

Ի ՄԻՒԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

1878.

~~OL 43917.5~~

OL 45440.67

✓
Harvard College Library

Apr. 20, 1921

Treat fund

Polcean, A. V.

History of the
Catholic teaching among
the Americans.

Vienna, 1885

ԲԵՒԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅԻ ՀԱՐԱՊԵՏԻ.

ԱՌԱՔԵԼՈՅ. ԼՈՒՍԱՒՈՐԶԻ.

ԱՆՅԱԳ ԳԵՐՈՒ.

ԳՐԻԳՐԻ ՍՐԲՈՅ ՆԱԽԱԶՐ.

ՆՐԱՆԱՒԱՐ ԳԱԸՑԳԱՆԻ.

Չգոյգն մատենագրութիւնս յօդուտելի պէտս մերոյ ազգի աւանձինն՝ ի լոյս ընծայել ձեռն արկեալ՝ Պաշտպան ինձ խնամակալ զո՞րն տրեցից բաց ի Վէն, որ ետդ Նորոգիչ, Հայր եւ Կենդանատու մերոց հաւատոց: Վանդի Դու կոչեցար յԱստուծոյ եւ առաքեցար, զի զդործ փրկութեան՝ զսկսեալն յԱռաքելոց եւ յաշակերտաց նոցին նորոգեցես ի մեզ եւ կառսրեցես:

Դու զհայաստանեայքս ի դիւտցն ծառայութենէ եւ մեղաց հաներ յազատութիւն որդւոցն Աստուծոյ եւ ի թանձրամած խաւարէ անդիտութեանն կոչեցեր ի սքանչելի լոյս Աւետարանին, յանձն սուեալ կամակար մտօք եւ արութեամբ զբազում

վիշտս՝ անհնարին եւ դառն տանջանաց
համբերեցեր:

Կենդանարար աստուածական Երրորդ-
ութեանն խորհուրդ անմատոյց յարարա-
ծական իմաստութենէ Վեւ ծագեաց ի
սիրտս մեր: Դու զխորհուրդն Լստուած-
պաշտութեան զծածկեալն յԼստուած ի
յաւիտեանց աւետարանեցեր մեզ, զՅԻ-
ՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ, ճշմարիտ Լստուած եւ
ճշմարիտ մարդ, որ ըստ բազում գլթութեան
իւրում զմեզ, զօտարացեալքս ի կենաց
անտի Լստուծոյ, ծնաւ ի յոյսն կենդանի:

Դու ուսուցեր մեզ, եթէ որպէս մի՝
զԼստուած Հայր կոչեմք, այսպէս եւ մի
Սայր՝ զսուրբ, զկաթողիկէ, զառաքելական

Եկեղեցի, մի եւ միայն՝ զՀարսն Վրիստոսի, մի
զՆորա մարմն, մի զՆորա արքայութիւն, մի
զՆորա գահիթ, եւ մի միայն գոռուն՝ Նորա, յորմէ
եթէ արտաքս ոք մնասցէ՝ փրկութիւն նմա
ոչ իցէ, զի նա իսկ է սիւն եւ հաստատութիւն
մշմարտութեան:

Հանդոյն ամին եւ ի Քէն ուսաք, եթէ փո-
խանակ Վրիստոսի յերկրի սատ՝ Հարսինս
այսորիկ փեսայ տեսանելի, Վարմնոյս այսորիկ
եւ Վլուխ տեսանելի, Տանն եւ Վաւթին տըն-
տես եւ Հովիւ, եւ արքայութեանն փակակալ
էնոյն ինքնաթուակալն ժսուսնդն իշխանու-
թեանն Լըրանելոյն Պետրոսի, զոր Վու Հիմն
հաստատութեան ամենայն նկեղեցեաց*): քարոզե-

*) Եզարթանգեղոս:

ցեր, զի նա ինքն է, որոյ անվրէպ վարդապետութիւնադաշանօք եւ խոստմամբ Վրիստոսի զօրացեալ՝ զտիեզերս լուսաւոր առնէ, հաստատէ ի հաւատս սուրբ զէկեղեցի, զի մի դրունք գծոխոց զնա յաղթահարեցեն:

Ե՛յլ՝ Դու Հայր խնամակալ, զի մի ընդունայն ինչ ընթանայցես, կամ ընթացես իցես, եկիր ի Հռոմ տեսանել գղետորոս, զԲահանայապետ Հռոմայ, զի զորս ծնարն ի Վրիստոս զորդիս Վո ի Վեզ նմին յանդիման կացուցես, եւ ի նոցա անուն զանշարժ հաւատարմութիւն եւ զհնազանդութիւն նորա օրինաց եւ հրամանաց խոստացար:

Հայաստանեայքս՝ ցորքան ժամանակս զհետ շաւղաց քոց ընթացաք, փռածս պահել

գմբախանութիւնն հոգւոյն յօդիս խաղաղութեանն.
մի մարմինն եւ մի հոգի, ի բարբարոսիկ ազդաց
եւս վտանգեալք, նեղեալք եւ շտապեալք ի
քաղաքական յուզմանց եւ ի խռովութեանց,
իբրեւ որդիս լոռոյ գնայաք, տալ զպտուռ լոռոյ
յորդ եւ առատ ամենայն խարութեամբ եւ ար-
դարութեամբ եւ ճշմարտութեամբ: Այլ օտարա-
ցեալքն եւ մեկուսացեալքն յօրինաց անտի
Առաջնորդաց Հռոմայ՝ անկան յԱկեղեցւոյ,
ի Քրիստոսէ եւ յԱստուծոյ, իբրեւ զծառ
հարեալ անիծիւք, եւ իբրեւ զուռ խլեալ
յորթոյ եւ ցամաքեցան:

Օպայտսիկ՝ փոքր ի շատէ ի միտ առ-
նուլ մարթ է յընթերցուածոյ մատենիս,
զոր ՔԵՕ ծնողդ իմ, վկայ ճշմարտու-

Թեան, ընծայեմ յառհաւատչեայ հայրա-
սէր եւ հլուական ոգւոյ եւ մեծարանաց,
եւ իննդրեմ հաշտ ակամբ հայել ի սա,
օրհնել եւ առնուլ ընդ հովանեաւ պաշտ-
պանութեան Վո զծառայս եւ զորդի

Ի Հոռոմ, Խոզէի
Յառուր տօնի Գիւտի սրբոց
նշխարացդ :

ՀԱՅ

ԱՂԵՔՍԵՆԴՐ ՊԵՆՃԵՆ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱԿՐԻԴԵՑ:

ՅԵՌԵՋԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծագումն եւ սկզբնաւորութիւնն որչափ հին է, այնչափ ալ լիով ծանօթ չէ իւր պատմութիւնը, ոչ միայն օտարաց այլ եւ նոյն իսկ ազգայնոց :

Ինդ-հանուր կաթողիկէ եկեղեցւոյ պատմութեան հետ ունեցած սերտ յարաբերութիւնը նկատելով՝ արհամարհելի չէր երեւար մեզի, մանաւանդ թէ՝ օգտակար եւ կարեւոր, թէ մէկը՝ կանխակալ կարծիքներէ ազատ՝ յանձն առնուր հետազօտել եւ պայծառագոյն լուսոյ մէջ դնել այս մասնաւոր եկեղեցւոյ ծագումն եւ յաջորդ դէպքերը, որոնցմէ շատերը նշանաւոր եւ յիշատակաց արժանի են, եւ նոյն իսկ քրիստոնէական կրօնից սկզբնաւորութեանը կը վերաբերին :

Ասոնք՝ երկայն ատեն իմ խորհրդածութեանս նիւթ եղած էին, եւ վերջապէս այս տաժանելի աշխատութեան ձեռք զարկի, եւ սկսայ քննել իրաց ստուգութիւնը, թէ Հայոց եկեղեցւոյն հիմնադրութիւնն եւ առաքելական դարուն հետ ունեցած յարաբերութիւնը, եւ թէ ութեւտան դարերու ընթացքին մէջ՝ քրիստոնէական հաւատոյ զարգացումն եւ միանգամայն կաթողիկէ վարդապետութեան մէջ պէսպէս երեւոյթները. եւ այսպէս՝ ինչ որ քայլ առ քայլ անցնելով հաւաքեցի, դոյզն մատենիս մէջ համառօտելով՝ ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ ԿՐԹՈՂԻԿԷ ՎՈՐԳԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Ի ՀԱՅՍՏԱՆՈՒԱՆԵԼ ՎԿԱՅԱԾ ՀԱՄԱՐԵՑԱՅ, եւ կը հրատարակեմ

Հայերէն եւ Վատիններէն զատ զատ տպագրութեամբ ի
գիրութիւն ազգայնոց եւ օտարաց:

Թէ այս իմ առաջադրութիւնս եւ այլոց բաղձանքը
ըստ բաւականին կատարեցի՞, ընթերցողաց դատաստանին
կը թողում. այս միայն կը վկայեմ ստուգիւ, որ սա ինչ
եւ իցէ թերթերը գրողը՝ մինակ ճշմարտութիւնն ամէն
բանէ վեր աչքին առջեւն ունեցաւ, ասոր համար ալ,
որպէսզի ըսածներուն ստուգութիւնը ցուցուի, առան-
ձինն Յաւելուածներով՝ այլ եւ այլ ժամանակ գումար-
ւումած կաթողիկոսական սիւնհոգոսներուն գործքերն,
վճիռներն ու կանոնները ի լոյս ընծայել ուզեցի, որոնցմէ
շատերը դեռ տպագրութեամբ ծանօթ չէին, եւ ես
անձամբ, այլ եւ այլ ճամբորդութեամբ, փութաջան
քննեցի եւ ժողվեցի:

Եւանի, թէ այս սակաւ թղթերս, վերին յաջո-
ղութեամբ, ըլլային ի մեծագոյն փառս Եստուծոյ եւ ի
պարծանս Ս. Մօր Եկեղեցւոյ, հաստատէին ի ճշմարիտ
հաւատս զՎաթողիկեայս, եւ զօտարացեալս կոչէին ի
Միութիւն, որուն Վրիստոս Տէրն Պետրոսի Լթոռը
հիմն եւ աշտարակ դրած է:

ՑԱՆԿ

Ա.	
Քրիստոնէական կրօնից ծագումն ու յառաջացումն ի Հայաստան . .	1
Բ.	
Հայոց երկրորդ եւ ընդհանուր դարձը հեթանոսական աւելորդապաշտութենէ, եւ եկեղեցական նուիրապետութեան հաստատութիւնը	5
Գ.	
Կաթողիկէ հաւատքն ի Հայաստան անարատ կը մնայ	8
Դ.	
Քաղկեդոնի սուրբ սիւնհոգոսին, եւ անոր ի Քրիստոս երկու բնութեանց խոստովանութենէն Հայոց օտարանալը	17
Ե.	
Հայոց կրօնական անհաստատ պլեւայլ որպիսութիւնը	23
Զ.	
Կաթողիկէ Հաւատոյ եւ վարդապետութեան նորոգութիւնն ի Հայաստան	26
Է.	
Կաթողիկէ միութեան անընդհատ շարունակութիւնն Առաքելական սուրբ Աթոռին հետ	57
Ը.	
Հայոց կրօնական բարեկարգութեան վեճակը բարբարոսաց իշխանութեան տակ	70
Թ.	
Պատրաստութիւնը առ Տիեզերական Ս. Ժողովն Փլորենտիայ եւ մանակցութիւն Հայոց եկեղեցւոյ	80
Ժ.	
Փլորենտեան տիեզերական Սիւնհոգոսին ազգեցութիւնն ի Հայաստան	144
ԺԱ.	
Հայոց կաթողիկէ-եկեղեցւոյն նուիրապետութեան հաստատութիւնն Օսմանեան Պետութեան մէջ	175
Վերջապանութիւն	185

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՔ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ա.	
Կանոնք Ս. Սահակայ (426).	191
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Բ.	
Կանոնք Ժողովոյն Դուռայ (719).	195
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Գ.	
Կանոնք Շիրակաւանայ Ժողովոյն (862).	202
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Դ.	
Թէորիանու ընդ Կաթողիկոսի Հայոց բանակցութիւն Ա.	204
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ե.	
Թէորիանեայ բանակցութիւն Բ.	237
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Զ.	
Գլխադրութիւնք Հռոմոյ.	260
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Է.	
Գիր կանոնական Կոստանդին Ա. Կաթողիկոսի, եւ կանոնք Ժողովոյ Սոյ Կամի 1243.	267
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ը.	
Ժողով Սոյ 1307.	273
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Թ.	
Ժողով Ատանայ 1316.	282
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ժ.	
Գիր հրամանի Գեոպանայ Հայոց.	299
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԺԱ.	
Դաւանութիւն հաւատոյ Չաքարիայ Կաթողիկոսի. Թուղթ նորին առ Գրիգոր ԺԳ. Քահանայապետ.	302
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԺԲ.	
Պիոս Էպիսկոպոս Ծառայ ծառայից Աստուծոյ ի մշտնջենաւոր յիշատակ իրաց. Միւլէ- Դաւիթ եւ եւ այլն.	314
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԺԳ.	
Առաքելական վճիռ՝ Ամենասուրբ Փրկիչն Մեր	324
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԺԴ.	
Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի նուիրական նշխարաց վրայ պատմական տեղեկութիւնք	329

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Ի ՀԱՅՍ

ԵՒ

ՄԻՈՒԹԻՒՆ ՆՈՅՇ ԸՆԴ ՀԻՈՄԷՆԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՑ

Ի ՓԼՈՐԵՆՑԵԱՆ ՍԻՒՆՀՈԳՐԱՍԻ

Ա.

Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ լուսաւոր ձրից եւ չքնաղ առաւել-
լուծեանց մէջ պայծառագոյն կը փայլէ միութիւնն, զոր քրիս-
տոս Յիսուս Որդի Աստուծոյ այնչափ բարձրացուց, որ իւր աս-
տուածային միութիւնն անոր օրինակ տուաւ եւ ըսաւ. «Ազա-
լեմ. . . զի ամենեքին մի իցեն, որպէս դու Հայր յիս՝ եւ ես ի
քեզ, զի եւ նոքա ի մեզ իցեն . . . զի եղեցին կատարեալք ի
մի:», — Այսպէս ալ Կաթողիկէ Եկեղեցին՝ երբեք ուրիշ ազ-
նուագոյն նպատակ չունեցաւ, բայց եթէ՝ հաւատացելոց մէջ
այս միութեան ու սիրոյ կապն անխախտ պահել, եւ դժուարին՝
յեղափոխ պարագաներու մէջ ալ՝ ամէն ճիգ, վիշտ ու աշխա-
տութիւն յանձն առաւ, որ եթէ հոս կամ հոն նոյն սուրբ
միութիւնը խախտելու վրայ էր՝ հաստատուէր, եւ եթէ քայ-
քայուած էր՝ նորոգուէր ու կենդանանար:

Ասոր բազմաթիւ օրինակներն Եկեղեցւոյ պատմութիւնը
մեզի կ'ընծայեցընէ. բայց բաւական է թէ միայն աչքերնիս
դարձնենք այն ճշմարտապէս մայրական խնամոց վրայ՝ զոր միշտ
ցուցուց Առաքելական Աթոռը՝ զՅոյներն եւ ուրիշ արեւելից
հաւատացեալները Կաթողիկէ միութեան մէջ պահելու, եւ
Կերուլարիոսի ժանտ հերձուածովը բաժանեալ եկեղեցին նորէն
առաջին հաշտ միաբանութեան կոչելու: Փլորենտեան տինդե-
րական Սիւնհոգոսը յաւիտենական յիշատակ մըն է պսպիսի

մեծ խնամակալութեան, հոն՝ Եկեղեցւոյ միութիւնը գլխաւորաբար յարդարեցաւ, հոն՝ հասարակաց ամէնուն ցնծութեամբ՝ բաժանման միջնորմը վերցաւ, եւ արեւելեանք Առաքելական Աթոռին կենդրոնը դիմելով՝ նորէն հաւատոյ, սիրոյ եւ խորհրդոց ցանկալի միութիւնը Քրիստոսի մի միայն գաւթին մէջ նորոգուեցաւ, հաստատութեան կնիքն առաւ: Ասիկայ Հոգւոյն Սրբոյ մէկ գործն էր, անոր առաջակալութեամբն ու շնորհօքը կատարուեցաւ, եւ եղաւ «Մի հօտ եւ մի հովիւ»:

Իրաւամբ ուրեմն՝ անմահ յիշատակաց արժանի Եւգենիոս Գ. Քահանայապետը՝ Յունաց եկեղեցւոյն միութիւնը կատարուելէն ետքը՝ ինքութեամբ կ'աղաղակէր. «Ուրախ եղեցին երկինք եւ ցնծացէ երկիր, զի բարձաւ միջնորմն, որ բաժանէր զարեւմտեան եւ զարեւելեան եկեղեցի, նորոգեցաւ խաղաղութիւն եւ միաբանութիւն»:

Բայց՝ արեւելք ուրիշ հօտ մ'ալ կար թափառական, որուն վրայ արթուն հսկողութեամբ գութ ունէր Հռոմայ մայր եկեղեցին: Եւգենիոս Գ. զանիկայ ալ յանուանէ կոչեց. եւ Հայաստանայք օտարացեալք՝ լսեցին Հովուապետին ձայնը, դարձան յարօտ փրկութեան, եւ մեծ Քահանայապետը՝ միութեան հաստատուելովը՝ բաղձանքին հասաւ, եւ գոհ սրտիւ ինդութիւնն այս խօսքերով կը յայտնէր. «Զնծացէք առ Աստուած . . . ահաւասիկ անբաւ գթութեամբ իւրով շնորհեաց եւ Հայոց զմիութիւնն զկարի ցանկալի»:

Քրիստոսի փոխանորդը «Խիստ ցանկալի», կ'անուանէ այս միութիւնը, վասն զի պատճառներն ալ շատ էին, որ տէրունական հօտին այս մասը Հռոմայ Եկեղեցւոյ, Մօր եւ Վարդապետի, գիրկը դիմելու կը ստիպէին: Անտարակոյս՝ Հայոց ազգն աստուածային Նախախնամութենէ ընդունած առաւելութեանցը մէջ այսու յիրաւի կը պարծի՝ որ թագաւորին թագաւորաց եւ Տեառն տերանց Յիսուսի Քրիստոսի դեռ երկրիս վրայ կենցաղավարութեան եւ երկնաւոր վարդապետութիւնը քարոզելու ատենն, ընծայ գեղեցիկ իւր թագաւորը նուիրեց, որ իւր պսակաւոր գլուխն Անոր քաղցր լուծին կը խոնարհեցնէր: Ի նախնեաց գիտենք, որ Աբգարու, Եդեսիայ թագաւորին, դարձը՝ Քրիստոսի Տեառն հրաշքներուն համբաւէն սկսաւ, եւ անոր համբարձմանէն ետքը՝ եօթանասուն աշակերտներէն՝ Թագէտոսի քարոզութեամբ կատարուեցաւ, որ մասնաւոր առաքելութեամբ

Եդեսիա գալով՝ Թագաւորը, Հեղինէ դշտոյն եւ Սանդուխտ օրիորդը սուրբ աւազանին միւսանդամ ծննդեամբ լուսաւորեց:

Ասոր երաշխաւոր է Եւսեբիոս Կեսարացի, եւ իւր խօսքերն արժանի են յիշատակի: — Քանզի Տեառն եւ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի աստուածութիւն՝ վասն զարմանազործ սքանչելեաց գործելոց ընդ ամենայն տեղիս հաշակեալ էր, բազմութիւն հիւանդաց ի Հրէաստանն եւ յօտար աշխարհաց յուսով ապաքինութեան առ նա անկանէր: Արգարոս արքայ, որ լաւութեամբ ի վերայ ազգաց բնակելոց յայնկոյս Եփրատայ Թագաւորէր, ծիւրեալ ծնգեալ յախտէ, որում չէր հնար ի մարդկանէ դտանել բժշկութիւն, իբրեւ լուաւ զհամբաւ անուան Յիսուսի տարածելոյ ընդ ամենայն տեղիս եւ զնորանշան սքանչելի վկայեալս յամենեցունց, առաքեաց առ նա Թուղթ ի ձեռն սուրհանդակի, (Հմմտ. Յովհ. ԺԲ. 20, 23.) եւ աղբրուէր բժշկել զնա յախտէ իւրմէ: Այլ Յիսուս այնմ որ կարգայր առ նա ոչ լուաւ, սակայն ի գրելոյ առ նա ոչ հրաժարեաց, որով խոստանայրն առաքել զմի յաշակերտաց իւրոց եւ բժշկել զնա եւ զազգատոհմն եւ զընտանիս նորա: Բլ յետ բազում ժամանակաց կատարեցան խոստացեալքն. քանզի յետ յարութեան Քրիստոսի եւ վերանալոյ նորա յերկինս, Թովմաս մի յերկտասանից աստուածեղէն ազգամբ զԹագեոս յեւթանանից աշակերտաց Քրիստոսի առաքեաց յԵդեսիա աւետարանել ազգացն այնոցիկ զվարդապետութիւնս Քրիստոսի: . . . Ունիմք զերացն վկայութիւն ի դիւանն անտի Եդեսացւոց քաղաքի, յորում Արգար Թագաւորէր, ՊԻՆ. ԵԿԷ. ԳԻԷ. Գ. ԷԼ. ԺԳ.:

Մատենագրութեանս սահմանէն դուրս է քննադատութեան մտնել Քրիստոսի Փրկչին՝ Արգարու հետ Թղթակցութեան վրայ՝ աշակերտաց մէկուն ձեռքով, ինչպէս նաեւ կականարկէ մեր Պատմութեան հայր՝ Մովսէս Խորենացին ¹⁾ Հինգերորդ դարու մէջ: Եւսեբիոս՝ աս Թղթակցութեան վաւերական յիշատակարաններուն Եդեսիայի դիւանին մէջ պահուած ըլլալուն կը վկայէ (ԴԵ՝ ԺԵԷ). նոյնը կը հաստատէ Ս. Եփրեմ Կտակին մէջ ²⁾. Իբրեւ հարազատ՝ կը պաշտպանեն Թիւլմոն Գաղղիացին ³⁾. Անդղնացւոց մատենագիրը ընդհ. Պատմութեան ⁴⁾, եւ Վելտէ Գերմանացին ⁵⁾. Բոլանդեանը նոյնը կը յիշեն ⁶⁾:

Բայց՝ Արգարու եւ իր ընտանեաց քրիստոնէութիւնն ընդունիլն ու տարածելն իր ժողովրդեան մէջ՝ պատմական ստուգութիւն է, զոր ողջամիտ քննադատը անտարակուսելի

¹⁾ Պատմ. Հայ. Գիրք Բ. ԳԼ. ԼԷ:

²⁾ Բողանդ. Փետր. Ա. 62:

³⁾ Յիշատ. Եկեղ:

⁴⁾ Հատ. Թ:

⁵⁾ Երեքամս. գր. Թիւպինկեն, 1842:

⁶⁾ Անդ:

մեծ խնամակալութեան. հոն՝ Եկեղեցւոյ միութիւնը գլխաւորաբար յարդարեցաւ, հոն՝ հասարակաց ամէնուն ցնծութեամբ՝ բաժանման միջնորմը վերցաւ, եւ արեւելեանք Առաքելական Աթոռին կենդորոնը դիմելով՝ նորէն հաւատոյ, սիրոյ եւ խորհրդոց ցանկալի միութիւնը քրիստոսի մի միայն գաւթին մէջ նորոգուեցաւ, հաստատութեան կնիքն առաւ: Ասիկայ Հոգւոյն Սրբոյ մէկ գործն էր, անոր առաջակայութեամբն ու շնորհքը կատարուեցաւ, եւ եղաւ «Մի հօտ եւ մի հովիւ»:

Իրաւամբ ուրեմն՝ անմահ յիշատակաց արժանի Եւգենիոս Գ. քահանայապետը՝ Յունաց եկեղեցւոյն միութիւնը կատարուելէն ետքը՝ խնդութեամբ կ'աղաղակէր. «Ուրախ եղիցին երկինք եւ ցնծացէ երկիր, ղը բարձաւ միջնորմն, որ բաժանէր զարեւմտեան եւ զարեւելեան եկեղեցի, նորոգեցաւ խաղաղութիւն եւ միաբանութիւն»:

Բայց՝ արեւելք ուրիշ հօտ մ'ալ կար թափառական, որուն վրայ արթուն հսկողութեամբ գութ ունէր Հռոմայ մայր եկեղեցին: Եւգենիոս Գ. զանիկայ ալ յանուանէ կոչեց. եւ Հայաստանայք օտարացեալք՝ լսեցին Հովուապետին ձայնը, դարձան յարօտ փրկութեան, եւ մեծ քահանայապետը՝ միութեան հաստատուելով՝ բաղձանքին հասաւ, եւ գոհ սրտիւ խնդութիւնն այս խօսքերով կը յայտնէր. «Զնծացէք առ Աստուած . . . ահաւասիկ անբաւ գթութեամբ իւրով շնորհեաց եւ Հայոց զմիութիւնն զկարի ցանկալի»:

Քրիստոսի փոխանորդը «Խիստ ցանկալի» կ'անուանէ այս միութիւնը, վասն զի պատճառներն ալ շատ էին, որ տէրունական հօտին այս մասը Հռոմայ Եկեղեցւոյ, Մօր եւ Վարդապետի, գիրկը դիմելու կը ստիպէին: Անտարակցոյ՝ Հայոց ազգն աստուածային Նախախնամութենէ ընդունած առաւելութեանցը մէջ այսու յիրաւի կը պարծի՝ որ թագաւորին թագաւորաց եւ Տեառն տերանց Յիսուսի քրիստոսի դեռ երկրիս վրայ կենցաղավարութեան եւ երկնաւոր վարդապետութիւնը քարոզելու ատեն, ընծայ գեղեցիկ իւր թագաւորը նուիրեց, որ իւր պսակաւոր գլուխն Անոր քաղցր լուծին կը խոնարհեցընէր: Ի նախնեաց գիտեմք, որ Աբգարու, Եդեսիայ թագաւորին, դարձը՝ քրիստոսի Տեառն հրաշքներուն համբաւէն սկսաւ, եւ անոր համբարձմանէն ետքը՝ եօթանասուն աշակերտներէն՝ Թագէտոսի քարոզութեամբ կատարուեցաւ, որ մասնաւոր առաքելութեամբ

Եղեսիա գալով՝ Թագաւորը, Հեղինէ դշտոյն եւ Սանդուխտ օրիորդը սուրբ աւագանին միւսանգամ ծննդեամբ լուսաւորեց:

Ասոր երաշխաւոր է Եւսեբիոս Կեսարացի, եւ իւր խօսքերն արժանի են յիշատակի: — Քանզի Տեառն եւ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի աստուածութիւնն վասն զարմանադործ սքանչելաց գործելոց ընդ ամենայն տեղիս հռչակեալ էր, բազմութիւն հիւանդաց ի Հրէաստանէ եւ յօտար աշխարհաց յուսով ապաքինութեան առ նա անկանէր: Աբգարոս արքայ, որ լաւութեամբ ի վերայ ազգաց բնակելոց յայնկոյս Եփրատայ Թագաւորէր, ծիւրեալ ծնգեալ յախտէ, որում չէր հնար ի մարդկանէ գտանել բժշկութիւն, իբրեւ լուաւ զհամբաւ անուան Յիսուսի տարածելոյ ընդ ամենայն տեղիս եւ զնորանշան սքանչելիս վկայեալս յամենեցունց, առաքեաց առ նա Թուղթ ի ձեռն ուրհանդակի, (Հմմտ. Թովհ. ԺԲ. 20, 23.) եւ աղերսէր բժշկել զնա յախտէ իւրմը: Այլ Յիսուս այնմ որ կարգայր առ նա ոչ լուաւ, սակայն ի գրելոյ առ նա ոչ հրաժարեաց, որով խոստանայրն առաքել զմի յաւակերտաց իւրոց եւ բժշկել զնա եւ զազգատոհմն եւ զընտանիս նորա: Ոչ յետ բազում ժամանակաց կատարեցան խոստացեալքն. քանզի յետ յարութեան Քրիստոսի եւ վերանալոյ նորա յերկինս, Թովմաս մի յերկոտասանից աստուածեղէն ազգամբ զթաղէոս յեւթանասանից աշակերտաց Քրիստոսի առաքեաց յեղեսիա աւետարանել ազգացն այնոցիկ զվարդապետութիւնս Քրիստոսի: . . . Ունիմք զերացն վկայութիւն ի գիւանէ անտի Եղեսացոց քաղաքի, յորում Աբգար Թագաւորէր, ՊԳՄ. ԵԽԷ. ԳԻԻԴ. Գ. ԷԼ. ԺԳ:

Մատենագրութեանս սահմանէն դուրս է քննադատութեան մտնել Քրիստոսի Փրկչին՝ Աբգարու հետ Թղթակցութեան վրայ՝ աշակերտաց մէկուն ձեռքով ինչպէս նաեւ կ'ալկնարիէ մեր Պատմութեան հայր՝ Մովսէս Խորենացին ¹⁾ Հինգերորդ դարու մէջ: Եւսեբիոս՝ աս Թղթակցութեան վաւերական յիշատակարաններուն Եղեսիայի դիւանին մէջ պահուած ըլլալուն կը վկայէ (ԽԵ՝ ԺԵԷ). նոյնը կը հաստատէ Ս. Եփրեմ՝ Կտակին մէջ ²⁾. Իբրեւ հարազատ՝ կը պաշտպանեն Թիլլմոն Գաղղիացին ³⁾. Անգղիացոց մատենագիրը ընդհ. Պատմութեան ⁴⁾, եւ Վելտէ Գերմանացին ⁵⁾. Բուլանդեանը նոյնը կը յիշեն ⁶⁾:

Բայց՝ Աբգարու եւ իր ընտանեաց քրիստոնէութիւնն ընդունելն ու տարածելն իր ժողովրդեան մէջ՝ պատմական ստուգութիւն է, զոր ողջամիտ քննադատը անտարակուսելի

¹⁾ Պատմ. Հայ. Գիրք Բ. ԳԼ. ԼԷ:

²⁾ Բուլանդ. Փետր. Ա. 62:

³⁾ Յիշատ. Եկեղ:

⁴⁾ Հատ. Թ:

⁵⁾ Երեքամս. Գր. Թիւկինկեն, 1842:

⁶⁾ Անդ:

կը համարին, եւ Հայաստանեայց եկեղեցին սրբոց կարգը կը դասէ զԱբգար եւ զՍանդուխտ Ադդէ վկային հետ, զոր. Ս. Թադէոս Եդեսացոց առաջին եպիսկոպոս ձեռնադրեց՝ երբ Բարթողիմէոս Առաքեալը Քրիստոսի երկնաւոր վարդապետութիւնն ի Մեծ Հայս առատ պտղով կը քարոզէր:

Ճշմարիտ է, որ Սանատրուկ Աբգարու որդին՝ շատ չանցաւ կռապաշտութեան դառնալով քրիստոնեաներն սկսաւ հալածել. սակայն առաքելոց սերմանած հաւատքն իր իշխանութեան մէջէն չկրցաւ արմատաքի խլել, այնպէս որ քրիստոնէութեան երրորդ դարուն մէջ Ամիդ, Մծբին եւ Վաշկար քաղաքներն իրենց հրապարակական եկեղեցիներն ունէին: Նոյն ատենները Ս. Գիորնեսիոս Աղեքսանդրացին՝ Հայոց Մերուժան¹⁾ Եպիսկոպոսին հետ թղթակից էր հալածանաց ատեն ի հաւատոց ուրացելոց նկատմամբ, որոնք յուղղութիւն եւ ի զղջումն կու գային: Եւսեբիոս այս վկայութիւնը կու տայ. «Սորա (Հայաստանեայք), քանզի քրիստոնեայք ջերմագոյնք էին յաստուածապաշտութեան, բռնակալն (Մաքսիմիոս) Աստուծոյ ատելի՝ ի պաշտօն դրօշելոց եւ դիւաց բռնադատէր զնոսա մեծաւ սաստկութեամբ²⁾»:

Բայց նշանաւոր բան է Հայաստանեայց՝ Հռոմայ եկեղեցւոյ հետ ունեցած կցորդութիւնն ու հաղորդակցութիւնը. նոյն իսկ քրիստոնէութիւնն ընդունելու ատենէն, երբ Հռովմայեցւոց գալստեամբն ու արդեամբք՝ Հայոց մէջ նոյն հաւատքն աճեցաւ ու զարգացաւ: Արդէն երկրորդ դարուն սկիզբը՝ Սանատրկի՝ Աբգարի որդւոյն թագաւորութեան ատեն՝ կը տեսնենք աւետարանական կատարելութեան ցանկացող եւ եռանդուն Հռոմայեցի հաւատացեալներ՝ որ Հայաստան եկած են, հոն աղատութեամբ իրենց անձանց փրկութեան փոյթ տանելու, եւ միանգամայն իրենց կամօքն ընտրած նոր հայրենեաց մէջ բանիւ եւ օրինակաւ քրիստոնէական կրօնից բարեկարգութիւնները տարածելու: Ասոնցմէ էին Ոսկեան հինգ քահանայք, որ իրենց վկայական արեամբը Հայաստան ոռոգեցին. եւ Հայոց եկեղեցին տարւէ տարի իրենց հանդիսական յիշատակը կը կատարէ:

Բայց Հայաստանէ ալ քրիստոնեայք Հռոմ պանդրխտութեամբ կ'երթային գլխաւոր առաքելոց Պետրոսի եւ

¹⁾ Օրոսի, Պոմփ. Եկեղ:

²⁾ Եւսեբ. Պոմփ. Եկեղ. Գիրք Թ. ԳԼԸ:

Պօղոսի, գերեզմանները պատուելու եւ Հռոմէական հաւատոյ
ականատես եւ կցորդ ըլլալով՝ հասարակաց կրօնի յօգիւ պն-
դագոյն եւս կապուելու: Աս բանիս չքնաղ եւ հոյակապ յի-
շատակարան մըն է հին գերեզմանաքարի արձանագրութիւնն,
որ 385 ին քանդակուած է, եւ դեռ կը պահուի Հռոմ վատի-
կանեան թանգարանին մէջ, ի յիշատակ Կոնստանտինի եւ Հի-
պերիքեայ հայազգի ամուսիններու՝ որ մեր Ս. Լուսաւորչին
հայրենակից եւ ժամանակակից էին, եւ աստուածասիրու-
թեամբ ամենուն սիրելի:

Այս՝ վատիկանեան թանգարանի նշանաւոր յիշատակա-
րանը երկմարմին (երկու մարմին պարունակող) շէրմի դամբանական
արձանագրութիւն մըն է, զոր մեկնեց ու հրատարակեց Տէրոսոի
մեծանուն հնագէտը (Բրիս. արձանագրութեանց Հտ. Ա. էջ
155. Թ. 355): Հայերէն թարգմանութիւնն աս է:

A Ω

Առն քաղաքացւոյ Հայոց Կապադովկիացւոյ

Անուն նորա Կոնստանտին Բարեպաշտն

Ամենցուն սիրելի, որ եկաց ամս.

Ա. (առաւել) Ն. (նուազ) Հ. — յառաջեաց ի խաղաղութիւն

Չ. Իգ. (ժ). Մարտ յետ հիւպատ. 1)

Հռիփմեայ եւ Կղէարկեայ. յաւուր լուսնի

Չերկմարմին շիրմս Հիպերիքեա 2) ամուսնաւ.

Բ.

Հայոց երկրորդ եւ ընդհանուր դարձը հիթանոսական աւելորդա-
պաշտութենէ, եւ եկեղեցական նուիրապետութեան հաստատու-
թիւնը:

Վերիտոնէական հաւատքը Հայաստանի մէջ երկրորդ
անգամ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի քարոզութեամբ տարածուեցաւ
երրորդ դարուն վերջերը կամ չորրորդ դարուն սկիզբը. բայց
նախընթաց աւետարանիչ եղան Հռիփսիմեան եւ Գայիանեան

¹⁾ Յամէ 385:

²⁾ Հնուցմէ Հայոց բնաւոր է Հիպե-
րիքեա անունը: Մաքսիմիանոս ինք-
նակաւն օրերը Հիպերիքեան վկայից

Հայաստան մարտիրոսանալը Հայոց
վկայաբանութիւնը կը պատմէ, եկե-
ղեցին կը, տօնէ:

ազգ ևւ Հռոմայեցի երեսուն ու վեց քրիստոնեայ կուսանք, որոնք իրենց կուսական հաւատարմութիւնն Յիսուսի երկնաւոր փեսային՝ անարատ պահելու համար, ինքնականերու մոլեգնութենէ փախչելով՝ սլացան եկան Հայաստան. հոն հաւատոյ եւ կուսութեան դրօշը բարձրացուցին, եւ Վաղարշապատու մօտ քրիստոսի փրկչին համար արիւննին թափելով հաւատոյ եւ սրբութեան սերմունքը բեղմնաւորեցին: Հռիփսիմեան կուսանաց վկայական մահուան պատմութիւնն որչափ չքնաղ ու զարմանալի է, այնչափ ալ շինութեան եւ խնդութեան պատճառ, ինչպէս նոյն իսկ Հայաստանեայց եկեղեցին իրենց տօնախմբութիւնը մեծահանդէս կը կատարէ:

Գիշերային պաշտամանց Օրհներգութեան հետեւեալ մասը նշանաւոր է.

... Կանայք պատուականք՝ քաղաքաւ եւ ազգաւ,
Վաճառականք առաւորք՝ անյայտ մարգարտին,
Եդին զանձինս՝ գրաւականքս բաղմաց
Եւ եղեն փրկանք անծանօթ աշխարհին:

Հռիփսիմէ մեծ խորհուրդ եւ անուն ցանկալի՝
Ընտրեալ ի յերկրի եւ դասեալ ընդ հրեշտակս.
Եղեր օրինակ սրբութեան կուսանաց,
Վարդապետութիւն արանց արգարաց:

Բաբունէոյն հրամանաւ՝ աներեւոյթ զօրութեամբ
Յարեւմտից յարեւելք՝ եկեալ հասին,
Զի լուսով հրեշտակական վարուք կուսութեան
Փարատեցին զխաւար դիւապաշտ մոլորութեանց:

Ս. Գրիգոր մեր լուսաւորութեան Հայրը՝ նոյն կուսանաց երջանիկ պատերազմի ասպարէզին վըպ՝ ի յիշատակ իրենց մարտիրոսական մահուան՝ յաղթանակ կանգնեց տաճարներն զոր ուխտիւ նուիրեց՝ իւր առաքելութիւնն ու Հայոց գարձն ալ անոնց պաշտպանութեան յանձնելով:

Բայց Հայաստանեայց Առաքեալը, որ ի մանկութենէ ի պեսարիա Մեծին Բարսիլի, Նազիանզացիներու, Նիսացիներու դպրոցի մէջ՝ քրիստոնէական կրթութիւնն առած էր, երիտասարդութեան ատեն արեւմուտք Հռոմայ եկեղեցւոյ կաթողիկէ վարդապետութեան եւ բարեկարգ հրահանգաց մէջ առաւել եւս զարգացած էր, այնպէս որ՝ իր առաքելութիւնը թէ արեւելեան եւ թէ արեւմտեան եկեղեցւոյ նկարագիրն ու-

ներ¹⁾: Ուստի՝ այն հաւատքը, որուն վկայեց իր չարչարանքներովն ու քարողեց ամբողջ ժողովրդեսն մը Կասպից ծովէն մինչեւ Սեւ Ծով, Կաւկասու լեռներէն մինչեւ ի Տաւրոս, միայն կաթողիկէ Հռոմէական հաւատքն էր, զոր ամէն մարդ յայտնի եւ պայծառ կը տեսնէ իւր աստուածախօս ճառերէն, որ դեռ պահուած են²⁾: Մանաւանդ թէ՛ որպէս զի Հայք հաւատարիմ մնան Հռոմայ եկեղեցւոյ եւ իւրեւ անդամք ընդ Գլխոյ յօդին, սուրբ Լուսաւորիչը նորադարձ Տրդատ Թագաւորին ընկերութեամբ առ յաջորդն Երանելւոյն Պետրոսի դիմեց, եւ անձամբ իւր հօտը, զոր ի Քրիստոս ծնաւ, գերագոյն Հովուին ընծայեց, եւ եղաւ մի հօտ եւ մի հովիւ: Այս ամենայն հաստատուն է հին՝ անընդհատ աւանդութենէ՝ նոյն իսկ Ս. Լուսաւորչին ժամանակէն սկսեալ՝ մինչեւ ցայսօր, որուն կը վկայեն ժամանակակից եւ մերձաւոր ժամանակաւ պատմագիրները³⁾:

Ս. Սեղբեստրոսէ՝ Հռոմայ Քահանայապետէն՝ առանձին խնամով եւ սիրոյ նշաններով ընդունուեցաւ եւ արտաքոյ կարգի առանձնաշնորհութիւններով ճոխացեալ դարձաւ մեր Լուսաւորիչն ի Հայաստան: Այսպէս Հայաստանեայց եկեղեցին կաթողիկէ վարդապետութեան այնպիսի պնդութեամբ յարեցաւ, որ ոչ միայն Ս. Լուսաւորչի կենդանութեան ատեն, այլ նաեւ յաջորդ դարերու մէջ ամէն տեղ ամէն կողմ տիրող արիոսեան հերետիկոսութիւնը՝ չկրցաւ երբեք Հայաստանի մէջ սողոսկել եւ իր մահաբեր թոյնը թափել: Ս. Լուսաւորիչը պարտուպատշաճ յարգութեամբ հրատարակեց իւր ժողովրդեան յիկիական Սիւնհոգոսին սահմաններն ու հանգանակը, աւելցուց «Սուղինչ գլուխս յինքենէ ի կանոնս ժողովոյն, վասն առաւել զգուշութեան իւրոյ վիճակին⁴⁾», եւ մինչեւ ցայսօր սուրբ խորհրդոց պաշտաման մէջ, Հանգանակէն ետքը նոյն Առաքելական Հօր այս հրամանակարգ յօդուածը կ'աւելցուի՝ ի հաստատութիւն ուղղափառ վարդապետութեան. «Իսկ մէք փառաւորես-

¹⁾ Մովս. Խորեն. Պատմ. Հայ. Գր. Բ. Գլ. 2. «Գրիգոր անցեալ դնաց առ Տրդատ (յարեւմուտս) զհայրենեացն հասուցանել զպարտս, կամ որպէս պարտ է ասել ճշմարտութեամբ՝ զառաքելութեան վիճակ մերոյ աշխարհին եւ դքահանայութեանն հանգերձ մարտիրոսութեամբ», — Հմմտ. Եղիշէ. Պատերազմ Վարդան. տպ. Վենետ. 1828. էջ 123:

²⁾ Ագաթանգեղ. Պատմ:

³⁾ Ագաթանգեղոս, Պատմ.: — Հմմտ. Փաւստ. Բիւզանդ. Գ. Դպր. ԳԼ. ԻԱ: — Եղիշէ Պատերազմ Վարդան. էջ 124:

⁴⁾ Խորեն. Պատմ. Հայ. Գր. Բ. ԳԼ. Դ. — Առ Ագաթանգեղ, էջ 652. «Ս. Գրիգոր լուսաւորական կանոնս յաւելեալ»:

ցութ որ յառաջ քան զյաւիտեանս, երկիր պագանելով սրբոյ
Երրորդութեանն եւ մի աստուածութեանն Հօր եւ Որդւոյ եւ
Հոգւոյն սրբոյ, այժմ, եւ այլն:

Այսպիսի հիման վրայ հաստատեց Ս. Գրիգոր իւր նորա-
տունկ եկեղեցին. բայց այս եկեղեցւոյն՝ ըստ եկեղեցական
սեպհական ծիսի եւ արարողութեանց կանոնաւոր նուիրապե-
տութիւնը՝ հինգերորդ դարու մէջ Թարգմանչաց ժամանակէն
սկսաւ ու յառաջացաւ: Մանաւանդ որ՝ մինչեւ այն ատենները,
ինչպէս Ս. Լուսաւորիչն՝ նոյնպէս իւր յաջորդներն ալ կեսա-
րեայ Մետրապօլտէն ձեռնադրութիւն կ'ընդունէին:

Գ.

Կաթողիկէ հաւատքն ի հայաստան անարատ կը մնայ:

Ս. Լուսաւորիչին՝ յերկրաւոր կենաց յերանական կեանս
երկնից արքայութեան սլանալէն ետքը՝ իր յաջորդները նուազ
եռանդեամբ չէին հսկեր ուղղափառ հաւատոյ պահպանու-
թեանն ու զարգացման Հայոց եկեղեցւոյն մէջ: Հազիւ թէ
Մակեդոնի հերետիկոսութիւնը երեւցաւ, ասոնք քաջութեամբ
պաշտպան կեցան Հոգւոյն սրբոյ աստուածութեան. արթուն
հսկողութեամբ արութեամբ սրտի եւ քաջութեամբ զգուշա-
ցուցին իրենց հաւատացեալ հօտն այնպիսի թունալից ամբա-
րիշտ վարդապետութենէ: Ասոր նշանն է նոյն ատեններէն
սկսեալ մինչեւ ցայսօր պատարագի մէջ Հաւատամքէն ետքը
կարդացուած այս նշովքը. «Իսկ որք ասենն՝ էր երբեմն, յոր-
ժամ ոչ էր Որդի, կամ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր սուրբ
Հոգին, կամ թէ յոչէից եղեն, կամ յայլմէ էութենէ ասեն
լինել զՈրդին Աստուծոյ կամ զսուրբ Հոգին, եւ թէ փոփոխելի
են կամ այլայլելի, զայնպիսինն նշովէ կաթողիկէ եւ առաքե-
լական եկեղեցի»:

Հայոց եպիսկոպոսներն այսպիսի միացեալ զօրութեամբ
հետտորի եւ Եւտիքեսի հայհոյութեանց ալ դէմ ելան, ասոնցմէ
աւելի ուրիշ աղանդէ մը չսոսկաց եւ չգարշեցաւ Հայոց եկե-
ղեցին: Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն վճիռները՝ Բրիստոսի աստուա-

ծային անձին միութեան եւ երկու բնութեանց վրայ լի հաւատով եւ յարգութեամբ ընդունեցան, եւ Երանելի Մարիամ Վղյան՝ ինչպէս նոյն Սիւնհոգոսին մէջ վճռուած էր, *Θεοτόχον* այսինքն է Աստուածածին առ հասարակ խոստովանեցան: Հատ հին, գուցէ այն ժամանակէն դրուած է ժամերգութեան մէջ՝ Երեքսրբեան օրհներգութենէ ետքը՝ այս կցորդը. «Փառաւորեալ եւ օրհնեալ միշտ սուրբ կոյս Աստուածածին Մարիամ, մայր Քրիստոսի, մատո՞ զաղաչանս մեր Որդւոյ քոյ եւ Աստուծոյ մերոյ»:

Երջանիկ օրեր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ: Ո՞վ է, որ այն ոսկեղէն ժամանակները չխիշեր, ուր մեր նախնեաց հաւատոյ ուղղութիւնն այնչափ կը փայլէր, եւ երախտագէտ սրտիւ չի գոչեր Առաքելոյն խօսքը. «Հաւատք ձեր պատմեալ են ընդ ամենայն աշխարհ»: Այս հաւատոյ անարատութեան համբաւն էր որ կը շարժէր զՊրոկղ Կոստանդինուպոլսի հայրապետը՝ Ս. Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի եւ անոր արքեպիսկոպոսաց եւ եպիսկոպոսներուն թուղթ գրելու եւ խորհուրդ հարցընելու՝ Երից գլխոց այն ատենները սաստիկ յուզուած խնդրոյն եւ անոնց հեղինակներուն նկատմամբ: Ս. Սահակայ՝ իւր եպիսկոպոսակցաց եւ կղերականաց խորհրդակցութեամբ՝ Աշտիշատայ ժողովոյն մէջ (435) տուած սիւնհոգոսական պատասխանը հուշակաւոր է եկեղեցական պատմութեան մէջ: Անպատշաճ չենք համարիր ասոր մէկ հատուածը միայն յառաջ բերելու. ուր մէկ կողմանէ Մոպսուեստացւոյն ամբարիշտ մոլեգնութիւնը, մէկալ կողմանէ Ս. Հայրապետին՝ մոլորութեան ու ստութեան դէմ առաքելական փոյլը կը տեսնուի: . . . «Այր ժանտ, կ'ըսէ, մանաւանդ թէ գազան անագորոյն՝ դիւադէմ առն կերպարանօք ստանուէն Թէոդորոս՝ զձեւ եւ զանուն եպիսկոպոսի առեալ՝ յանկեան ուրեք աշխարհի յանարդ վայրի թագէր, ի Մոպսուեստացւոց յաննշան քաղաքի ի Վիլիկիա երկրորդ. էր նա արդարեւ ճմարիտ շառաւիղ Պաւղոսի Սամոստացւոյ, թէպէտեւ զՓոտինոսի եւ զայլոց հերետապետացն զհետ երթայցէ ի դիրս իւր զմարմնաւորութենէն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ յամենայն ձեռնարկութիւնս իւր նոցա բանիւքն վարելով, եւ չարագոյն եւս: Սա իւրով նենգութեամբ եւ ժպրհուութեամբ եւ դիւականն մոլորութեամբ կորուսանել

կամեր զամենայն մարդ՝ ձգեալ զլեզու իւր սուր եւ հատու՝
 իւրեւ զիծի, եւ թափեալ զթոյն իւր որ ընդ լեզուաւ քարբի:
 Առ ժամանակ մի որջացեալ ղողէր յերկիւղէ իշխանութեան
 պնոցիկ, որք յԱստուծոյ մեծէ եւ ի փրկչէ մերմէ Յիսուսէ
 Գրիստոսէ ընկալան զգորութիւն կոխելոյ զօձս եւ զկարիճս եւ
 զամենայն գորութիւնս թշնամոյն, սուրբ առաքեալքն՝ եւ յետ
 նոցա մարտիրոսք, եւ խոստովանողք եւ եպիսկոպոսք եւ այլք ի
 սրբոց՝ ժառանգք նոցին իշխանութեան: Այլ՝ զհարդ ոչ գի-
 տեմ, ժամանակ ի դէպ գտեալ, սկսաւ նա սորոսկել, եւ արտա-
 քոյ իւրոց սահմանաց՝ յապահովի վանձն եղեալ՝ յայլում
 վիճակի որ ոչ իւրն էր, իւրեւ ճարտարախօս ոք՝ յԱնտիոք
 Ասորոց ի մէջ եկեղեցւոյ ճառ արկեալ՝ զայս ինչ բարբառէր,
 Մարդ Յիսուս, այլովքն հանդերձ,։ Եւ հոս սուրբ Հայրապետը
 մի առ մի յառաջ բերելով Թէոդորոսի մոլորական կարծիք-
 ները, կը գրէ դարձեալ. “Այլ գլխացեալ Տեառն յեկեղեցիս,
 յարոյց ի վերայ նորա զբազում հակառակորդս եւ ընդդիմա-
 կացս, յորոց կարգի եւ մեր նուաստութիւնս բնաւ ոչ իւր
 իրօք անփոյթ արարաք՝ ոգւով չափ ի վերայ ճմարտութեանն
 պատերազմել, որպէս ի գիրս մեր առ Կիւրեղ Աղեքսանդրացւոց
 եպիսկոպոս գրեցաք ընդդէմ Թէոդորոսի եւ գրոց նորա, եւ
 այժմ իսկ ի սմին առ ձեր Երանութիւնդ. եւ աղաչեմք, զի
 իւրեւ ընթերցուցուք զայս, ընթերցջիք եւ զնոսին որպէս զի
 եւ ձեր միաբանութիւն ընդ մեզ իցէ ընդդէմ Թէոդորայ եւ
 սրբապիղծ Գլխոց եւ վարդապետութեանց նորա եւ այլոց որք
 զայնպիսին խորհին եւ ուսուցանեն, եւ որպէս Տեառն հաճու-
 թեամք դատապարտեցաւ յայտնապէս եւ յանուանէ յեփեսոս
 ի տիեզերական սիւնհոդոսի պիղծ Նեստորիոս, այսպէս եւ ի
 ձէնջ յառաջագոյն դատապարտեալն առանց իւրոյ անուանն
 յիշատակի, ամենապիղծն Թէոդորոս վատթարագոյնն ի պէսպէս
 անօրէնութիւնս՝ յանուանէ դատապարտեսցի ¹⁾”,։ Ոչ միայն
 Հայոց եպիսկոպոսները, այլ եւ վանականք մեծ սաստկութեամբ
 դէմ դարձան Նեստորականաց, մինչեւ լիքերատոս Սարկաւազ ²⁾
 անիրաւութեամբ զիրենք Ապողինարեան կը կոչէ, որովհետեւ
 սովորութիւն էր ան ատենները, կ'ըսէ Գրաւիւս ³⁾, Ապողինա-

¹⁾ Լաբրէոս, Ժող. Հա. Զ. 77:

²⁾ Գրիստոնէութեան վիճակ. էջ 69:

³⁾ Համառօտ. Գլ. Ժ:

րեան անուանել զանոնք ամէնքը, որոնք Նեստորականներու դէմ կը մրցէին. այսպէս Ս. Կիւրեղ Նեստորականաց անյաղժ հակառակորդն ալ՝ յանդգնեցան Ապողինարի աշակերտ անուանել:

Բայց Ս. Սահակ՝ արժանաւոր յաջորդ Ս. Լուսաւորչին, նոյն եռանդն ուղղափառ հաւատոյ եւ վարդապետութեան ցուցուց իւր հովուական կանոնադրութեանց մէջ նաեւ քրիստոսի եկեղեցւոյն միութեան եւ Ս. Պետրոսի եւ անոր յաջորդաց ճոխութեան նկատմամբ. . . : «Տիմար բանիւք իւրեանց, կ'ըսէ, կամեցան (բազումք) կռիւս եւ հերձուածս մուծանել ի միաբանութիւն հաւատոյ, եւ մոռացան զպատուիրանին բանն որ ասէ. Մի Տէր, մի հաւատք, մի մկրտութիւն. զի որ այլ եւ այլ կամի ասել՝ յայանապէս եւ զհաւատոցն ցուցանէ զբաժանումն, քանզի եկեղեցի մեզ ոչ ցուցանէ պատուիրանն Աստուծոյ որ ի քարանց եւ ի փայտից է շինեալ, այլ զհաւատով շինեալ զազգս մարդկան՝ ի վերայ վիմին ճշմարտութեան. ապա ուրեմն ճշմարիտ հաւատն է եկեղեցի, որ դումարէ եւ շինէ զմեզ ի մի միաբանութիւն գիտութեան Որդւոյն Աստուծոյ. զի նոյն ինքն կենդանարարն ուսուցանէ՝ ասելով ցՊետրոս. «Դու ես վէմ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, եւ դրունք դժոխոց ԶԲԵԶ ¹⁾ մի յաղթահարեսցեն: Արդ՝ զի՞նչ իմանայցեմք զասելն ցՊետրոս վէմ. մի՞ թէ իբրեւ զմի ոք ի քարանց, քան ինցի. այլ մարդ բանաւոր, գլուխ առաքելական դասուն. եւ զի անդրդուելի հաւատովք խոստովանեաց զՔրիստոս Որդի Աստուծոյ, երանութիւն ընկալաւ եւ վէմ անուանեցաւ: Ապա ուրեմն շինեալքն ի վերայ նորա չեն քարինք անշունչք, այլ մարդիկ՝ նորին հաւատոյ հաղորդակիցք: Քանզի ոչ դանդաղին գիրք սովին անուամբ ձայնել զՏէր մեր եւ Փրկիչ երբեք երբեք ըստ պիտոյից, . . . : Այսպիսի՝ ուղղահաւատ վարդապետի արժանաւոր վճիռներով ճոխ են սուրբ եւ իմաստուն հայրապետին հովուական կանոններն, զորոնք պարտք կը համարինք քաղելով հրատարակել. (տես Յաւելուած Ա.):

¹⁾ Ստուգիւ մտադրութեան արժանի է նուիրական Բնագրին այս ընթերցուածը, զոր մեզի կ'ընծայէ սուրբ Հայրապետը հինգերորդ դարու մէջ, որով յայտնի կը տեսնուի, թէ որպիսի հոգւով հաւատոյ զգածեալ էր Ս. Պետրոսն եւ իւր յաջորդաց

Հռոմայ քահանայապետներուն ճոխութեան եւ անսխալ վարդապետութեան վրայ. հակառակ ընդդէմ բողոքականաց եւ հերձուածողաց ստայոգ մեկնութիւններուն: Յես Ս. Սահակայ կանոնները, ի Տպագրութեան վեհեակոյ 1853, էջ 100:

Հայոց եկեղեցւոյն սերտ հաղորդակցութիւնը Հռոմայ Ս. Եւթուին հետ արդէն յառաջագոյն Ս. Բարսղի օրերն ալ կը տեսնուէր: Նոյն սուրբ Հօր նախագահութեամբ (371—372) արեւելեան եպիսկոպոսներէ գումարուած ժողովին մէջ՝ Ս. Ներսէս Մեծ՝ Հայոց հայրապետն ալ խորհրդակից էր, եւ ստորագրեց սիւնհոդոսական աղերսագրին, որ Ս. Դամասոսի՝ Հռոմայ քահանայապետին եւ արեւմտեան եպիսկոպոսաց խրկուեցաւ, արեւելեան կամ արիոսական վէճերը դադրեցնելու համար: Աս թղթոյս մէջ հետեւեալ հատուածը կը կարդացուի. «Վասն այնորիկ եւ առաւել եւս կարօտ եմք ձերոյ օգնականութեան, որպէս զի որք յառաքելական հաւատս խոստովանիցին, լուծցեն զհերձուածսն զոր նիւթեցին, եւ նուաճիցին ընդ իշխանութեամբ եկեղեցւոյ. զի կատարեալ լիցի մարմին քրիստոսի՝ յամենայն անգամս ողջ ամբողջ պատշաճեալ. եւ ոչ միայն երանեսցուք զօտարս վասն առ նոսա բարեացն, որպէս այժմս առնեմք, այլ եւ զմեր եկեղեցիս յառաջին պայծառութիւն անդր ուղղութեան հաւատոց յարդարեալս տեսանիցեմք: Քանզի բարձրագոյն իսկ երանութեան արժանի այն է, զի շնորհեալ է ի Տեառնէ ձերոյ աստուածպաշտութեանդ, ի լաւացն եւ ի սրբոց զապականեալն զատեալ ի բաց ընկնուել, եւ զՀարցն հաւատս աներկմիտ եւ աներկիւղ քարոզել, զոր եւ մէք իսկ ծանեաք եւ ընթերցաք զնշանակեալն առաքելական գրով, որում, որպէս եւ այլոց ամենեցուն կանոնօք եւ օրինօք վարդապետելոցն հաճեալ հաւանիմք»: — Ս. Բարս. Թղթ. ՂԲ:

Նոյն ուղիղ հաւատոյ հաստատութեամբ՝ նաեւ Եւսիքական հայհոյութեան դէմ՝ ելան Հայք, եւ ցուցուցին թէ իրենց սուրբ Հարց վարդապետութիւնը քրիստոսի Տեառն մարդեղութեան վրայ՝ դեռ ամբողջ անարատ կը պահէին, եւ ամէն սուտ հերետիկոսական վարդապետութեանց հողմերէ չէին շարժեր: — Վերոյիշեալ Աշտիշատայ Ժողովոյն մէջ (435), որ քաղկեդոնի ժողովէն տասնուվեց տարի յառաջ գումարուած էր, Ս. Պրոկղի հարցմանց պատասխան տալու համար, Ս. Սահակ ժողովական Հարց միաբան հաւանութեամբ՝ եւ Եփեսոսի ժողովոյն սահասններուն համեմատ՝ արդէն յայտնի ըսած էր. «Մեք խոստովանիմք քրիստոս յերկուց բնութեանց մի առանձնաւորութիւն, մի դէմ եւ մի քրիստոս»: Ասանկ վկայեց Վա-

Հան եպիսկոպոս Նիկիայ՝ Շիրակաւանու ժողովին մէջ (862), եւ անկէ յառաջ Յովհաննէս Դ. Կաթողիկոս՝ ութերորդ դարուն սկիզբը ¹⁾։ Ուստի քաղկեդոնի սիւնհոդոսին հաւատոյ վարդապետութիւնը, պսիւքն է՝ Աստուծոյ Բանին մի միայն անձին վրայ երկու միաւորեալ աստուածային եւ մարդկային բնութիւններու՝ անշփոթ, անխառն, անբաժանելի, անփոփոխ գոյութիւնն՝ երկու բնութեանց տարբերութիւններուն պահուելովը, Հայք՝ չէին կրնար չընդունիլ ներքին հաւանութեամբ եւ մեծարանօք, որոնց սրտին մէջ Եփեսական Սիւնհոդոսին հաւատքը խորունկ արմատ ձգեր էր։ Մանաւանդ՝ եթէ նկատենք, որ քաղկեդոնի տիեզերական ժողովոյն Հարքը Նեստորի մոլորութեան հակառակ՝ եւտիքական հերետիկոսութիւնն ալ դատապարտելու ատեն, ըստ էական մասին, միեւնոյն իմաստով, գրեթէ միեւնոյն բառերով, Եփեսոսի սիւնհոդոսին՝ Նեստորի դէմ տուած հաւատոյ սահմանը, նորէն վճռեցին ու հաստատեցին։

Ասիկայ աւելի եւս յայտնի կ'երեւայ՝ եթէ երկու սուրբ ժողովներուն հաւատոյ սահմանները քովէ քով դնենք ու համեմատենք։

Քաղկեդոնի ժողովոյն Հանգանակը սա է։ « . . . Միաբան ամենեւին ուսուցանեմք զՏէր մեր Յիսուս Գրիստոս՝ նոյն ինքն իւրաքանչիւր յաստատութեան եւ նոյն ինքն ի մարդկութեան, Աստուծոյ ճշմարիտ եւ մարդ ճշմարիտ, նոյն ինքն ի բանաւոր հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, համագոյ Հօր ըստ աստուածութեան, եւ նոյն ինքն համագոյ մեզ ըստ մարդկութեան. ամենայնիւ նման մեզ առանց մեղաց։ Յառաջ քան զյաւիտեանս ի Հօրէ ծնեալ ըստ աստուածութեան, եւ նոյն ինքն ի յետին ժամանակս վասն մեր եւ վասն մերոյ փրկութեան Մարիամայ յԱստուածածին կուսէն ըստ մարդկութեան։ Ջօ՛ր եւ ղնոյն Բրէհմա՝ Որդի, Տէր Միշնն յերէնս՝ Բնութիւնն աշխարհ, աշխարհի, աշխարհի եւ աշխարհի ճշմարիտը ²⁾ բնաւ եւ ամենեւին ոչ ի բաց բարձեալ տարբերութեան բնութեանց վասն միաւորութեանն, նա մանաւանդ՝ պահելով յատկութեան՝ երկուց իսկ բնութեանց համընթացից ի մի դէմ՝ եւ ի մի անձն ³⁾։

Եփեսոսի ժողովն պս վճիռը տուած էր։

¹⁾ Չամեան, Պատմ. Հայոց Ա. 527։

²⁾ Յունարէն. Ένα και τόν αυτόν Χριστόν υἱόν, κύριον, μονογενή ἐκ οὗ

ούσων, ἀσυχχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαίρετως, ἀχωρέστως γινωρίζομεν.

³⁾ Մանսի. է. 116։

“... խոստովանիմք զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս Որդի Աստուծոյ Միածին, Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ, հաստատեալ ի բանաւոր հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, յառաջ քան զյաւիտեանս ծնեալ ի Հօրէ ըստ աստուածութեան, եւ ի յետին ժամանակս նոյն ինքն վասն մեր եւ վասն մերոյ գրէն-լեան ի Մարեմայ ինքն ըստ մարդկութեան. նոյն ինքն համայն Հօր ըստ առաքանութեան եւ ետինց մեր մարդկութեան. Ժողով եղիւ երկուց բնութեանց միասնութեան, եւ վասն այնորէ՛ զՔրիստոս, զՈրդի, զՏէր խոստովանիմք¹⁾”:

Բայց ուրիշ մտադրութեան արժանի պատճառներ ալ կան, որոնց համար Հայք Քաղկեդոնի ժողովոյն վճիռներն անմիջապէս ընդունեցան՝ մերժելով եւտիքական հայ հոլութիւնը: Վասնզի Հայաստանեայց եկեղեցին նոյն սիւնհոգոսին բոլոր ընթացքին, վճռոցն ու սահմանադրութեանցը քաջ տեղեակ էր, մանաւանդ թէ իւր խորհրդակցութեամբն եւ առաջադիպութեամբն եղած էին: Սոյն բազմութիւ աշխարհաժողով սիւնհոգոսին մէջ իւր եպիսկոպոսներն ալ 630 ժողովական Հարց հետ եւտիքական մոլորութիւնը դատապարտեցին եւ միաբան հաւանութեամբ սիւնհոգոսին Հանգանակին ստորագրեցին, ինչպէս նոյն ժողովին գործքերէն կ'երեւայ, ուր հայոց եպիսկոպոսներուն անուններն ու ստորագրութիւնները յայտնի կեցած են, եւ ծանօթագոյններն ի Մեծ Հայոց ասոնք են.

Մանասէ եպիսկոպոս Թէոդոսիոպոլսի (Կարնոյ) Հայոց Մեծայ²⁾

Պապիաս (Պապ) եպիսկոպոս Երիզայ քաղաքի³⁾

Պրոկղ եպիսկոպոս Արճիշայ⁴⁾

Կիրակոս եպիսկոպոս Եկեղեցայ⁵⁾

... եպիսկոպոս Վաղարշեկոպոլսի⁶⁾ (Վաղարշակերտի ի Բագրեւանդ):

¹⁾ Ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρώποτητα· διὸ γὰρ φύσει ἐνωσις γέγονε διὸ ἕνα Χριστόν, ἕνα υἱόν, ἕνα κύριον ὁμολογούμεν.

²⁾ Μανασσης ἐπίσκοπος Θεοδοσιουπόλεως Μεγάλης Ἀρμενίας

³⁾ Πάπιας ἐπίσκοπος πόλεως Ἐριζης καὶ Ἐριζῶν (Հմմտ. Չամբեան Բ. 133.)

⁴⁾ Πρόκλος ἐπίσκοπος Ἀργίτης.

⁵⁾ Κυριακὸς ἐπίσκοπος Αἰγλης.

⁶⁾ ... ἐπίσκοπος Οὐαλαρσεκουπόλεως.

Ի Փոքր Հայոց՝

Կոստանդին ողորմութեամբն Աստուծոյ եպիսկոպոս Մելիտինոյ Հայոց:

Եւ ուրիշները, զորոնք հոստեղս չենք յիշեր:

Նոր հեղինակներէն սմանք կարծեցին թէ այս եպիսկոպոսները յունածէս էին. բայց ուղղութեամբ չխօսեցան: Անաչառ դատաստան ընել ուղղը հարկ է խոստովանի, թէ վերը յիշուած առաջին կարգի հինգ եպիսկոպոսներն ստուգիւ հայազգիք եւ Հայոց վիճակներու սեպհական առաջնորդք էին. վասն զի ի Մեծն Հայաստան ոչ յունական վիճակներ կային եւ ոչ Բունայ համար առանձին Բոյն կամ յունածէս եպիսկոպոս հաստատուած էին: Այս, այն ատենները կային յունածէս եպիսկոպոսներ ալ, բայց ասոնք Հայաստանի Բունական բաժնին այսինքն՝ Առաջին եւ Երկրորդ Հայոց մէջ էին Եփրատայ ասդիի կողմն գաւառներուն մէջ, ուր հազիւ թէ յիսուն տարիէ ի վեր Բուզանդեան կայսերը կը տիրէին, ինչպէս հինգ յունածէս՝ եպիսկոպոսները (գուցէ ասոնք միայն էին) յայտնի կը ծանուցանեն Լեւոն կայսեր գրած Թղթերեսուն մէջ¹⁾: Ասոր յաջորդը Բուստինիանոս Ա. հազիւ թէ վեցերորդ դարուն մէջ, 536 ին, կրցաւ յունական Հայաստանը չորս բաժին բաժնել, որոնց սահմանը կը տարածուէր դէպ ի հիւսիս Տրապիզոն, դէպ ի հարաւ Մարաշ ու Նիկեոյիւն, եւ Եփրատ գետն այս գաւառները Հայաստանէն կը բաժնէր: (Տես Նորադոյն օրինաց Գ.Լ. ԻԲ. տիտղ. Ը.) — Թէ ի Փոքր Հայոց ալ հայազգի հայածէս եպիսկոպոսներ ֆաղկեդոնեան Ժողովոյն ներկայ էին՝ տարակոյս չ'ըլլար, երբ նոյն սիւնհոգոսին արձանագրութեանց մէջ՝ ոտէպ մի եւ նոյն քաղքի երկու եպիսկոպոսներու անուն կը գտնենք, որոնց մէկը կը ոտորագրէ, ինչպէս վերը, Կոստանդին Եպիսկոպոս Մելիտինոյ Հայոց, եւ մէկալը պարզապէս Տրեսիոս Մելիտինոյ²⁾: Բունածէս եպիսկոպոսներէն ալ կային ոմանք՝ որ հայազգիք էին եւ Հայոց հետ սերտ հաղորդակցութեան մէջ³⁾:

Այսչափ բազմութիւն Հայ եպիսկոպոսաց, որչափ առաջին Տիեզերական Ժողովներու մէջ երբեք չէր տեսնուած, երբ իրենց հայրենիքը դարձան, սուրբ Սիւնհոգոսին սահմաններն ու կանոնները, նոյնպէս Ս. Լեւոնի հրամանակարգ թուղթը Հայոց մէջ հրատարակեցին, հաւատացեալ Ժողովուրդը զանոնք ալ նոյն յարգութեամբ եւ մեծարանօք ընդունեցաւ, ինչպէս առաջին տիեզերական Ժողովներուն վճիռներն գրկատարած

¹⁾ Տես Մանսի, Հտ. Է. 115:

²⁾ Տես Չամչեան, Ա. 304:

³⁾ Մանսի, անդ:

ընդունած էր. մանաւանդ որ, ինչպէս վերը տեսանք, քաղկեդոնի եւ Եփեսոսի ժողովներուն քրիստոսի անձառ մարդեղութեան Խորհրդոյն, այսինքն է՝ ի քրիստոս երկու բնութեանց անձնաւորական միաւորութեան վրայ՝ տուած Հաւատոյ վճիռները միեւնոյն էին:

Նոյն ատենները Յունաց եւ Հայոց մէջ սիրոյ եւ բարեկամական յարաբերութիւնը շատ էր. հայական գրագիտութեան եւ ուսմանց յառաջացուցիչ վարդապետք եւ գիտնականք կ'ուզէնք ըսել մեր Թարգմանչաց գլխաւոր աշակերտները, Կոստանդնուպոլիս սորված ու զարգացած էին թէ աստուածաբանական եւ թէ փիլիսոփայական ուսմանց մէջ՝ հոն կը գտնուէին Եփեսոսի ժողովոյն գումարմանց ատեն, եւ հազիւ թէ քաղկեդոնի Սիւնհոդոսը բացուելէն քանի մը տարի յառաջ հայրենիք դարձած էին, մէկտեղ բերելով հաւատոյ ¹⁾ եւ գիտութեան գանձերը, զոր հոն ժողված էին, եւ բնական էր, որ նոյն մայրաքաղաքին գիտնոցն եւ եկեղեցականացը հետ փոխադարձ յարաբերութիւն ունենային եւ ժամանակ մը կենդանի պահէին: Եւ եթէ Մեծ Հայք այն ատեն արինահեղ պատերազմի ասպարէզ եղած էր, ստուգիւ ասիկայ արգելք չէր դնէր քաղկեդոնական Սիւնհոդոսին վճիռները հրատարակելու, մանաւանդ որ գիտենք թէ նոյն պատերազմաց անհնարին բորբոքման ատենն ալ Հայոց Եպիսկոպոսներն ու իշխանները կարող եղան թղթակցութիւն ընել Կոստանդնուպոլսի կայսերական արքունեաց եւ Հայրապետական աթոռոյն հետ ²⁾:

Եւ իրօք ալ պատմութիւնը մեզի կը ցուցնէ, որ քաղկեդոնի Ս. Ժողովքէն ետքը գրեթէ 90 տարւոյ չափ բովանդակ Հայաստան ասոր նկատմամբ ամենեւին ընդդիմութիւն եղած չի տեսնուիր. ասոր հակառակ ընդհանրապէս կրօնական ներքին խաղաղութիւն մը կը տիրէր: Յովհաննէս Մանգակունի Հայրապետն աշխարհաժողով բազմութեան առջեւ նոյն յեղափոխ

¹⁾ Յետ այնորիկ հաստատուն օրինակօք աստուածատուր Գրոցն, եւ բազում շնորհագիր Հարց յետ այնր աւանդութեամբք, եւ նիկիական եւ եփեսական կանոնօք դային (ի Կոստանդնուպոլսէ) երեւելով աշխարհին Հայոց, եւ առաջի դնէին Հարցն զբերեալ կտակարանս Եկեղեցւոյ սրբոյ, և Կորին Պատմ. վարուց Ս. Մեսր: Աստուք՝ Հայաստան

գառնալէն ետքը՝ առաջնորդելով եւ օգնելով Ս. Սահակայ եւ Ս. Մեսրոպայ, որ հայերէն գրերը հնարեց, Աստուածաշունչ մատեանն ընտիր լեզուաւ եւ հաւատարմութեամբ թարգմանեցին յունարէն Եղեքսանդրեան օրինակէն, ինչպէս նաեւ ուրիշ Յունաց Ս. Հարց գործքերը:

²⁾ Եղիշէ, Պատմ. Վարդան. Դ:

պատերազմներու ատենն ալ իւր ատենաբանութեան մէջ՝ ի հաւատս տկարացեալ ուխտազանները «Առ արքայութեան ղռնապանն ի փակակալն Պետրոս »¹⁾ կ'առաքէր, այսինքն է՝ անոր յաջորդներուն, յաթոռն ճշմարտութեան, երբ սուրբ եւ Մեծ Քահանայապետն Լեւոն ի Հռոմ՝ Քրիստոսի փոխանորդութիւնը կը վարէր:

Դ.

Քաղկեդոնի սուրբ սինիոդոսէն, եւ անոր ի քրիստոս երկու բնութեանց խոստովանութենէն Հայոց օտարանալը:

Իսկոյն նոյն ատենները մերձակայ գաւառներէն եկան հասան մոռք ապականեալ եւ հաւատով զեղծ մարդիկ, որ խաբէութեամբ եւ ստութեամբ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ուղղափառ հաւատոյ ակունքները պղտորեցին: Ասոնք՝ Միաբնեայ, կէս Եւտիքական, Յակոբեան. եւ Անգլուխ ըսուած աղանդաւորներն էին, որ ուղղափառաց դէմ զայրագին ատելութեամբ բորբոքեալ՝ Պաղեստին, Ասորիք եւ Եգիպտոս ապականելէն ետքը՝ մոլորութեան թղնը Հայոց մէջ ալ թափեցին: Մէկ կողմանէ այս աղանդաւորները՝ որպէս զի անզոյշ մարդիկ իրենց որոգայթին մէջ ձգեն, հերետիկոսաց սովորական խաբէութեամբ կը քարոզէին, թէ Քաղկեդոնեան ժողովոյն Հարբը եւ Լեւոն Քահանայապետն Եփեսոսի ժողովը դատապարտեր եւ Նեստորի հերետիկոսութիւնը նորոգեր են. մէկալ կողմանէ Բիւզանդեան աստուածաբանող Ինքնակալները՝ իրենց սահմանէն դուրս ելելով՝ յանդգնութեամբ հաւատոյ խնդիրներու մէջ կը մտնէին, եւ իրենց անձնական՝ շատ հեղ մոլորական դատաստանը, Հենոտիկոն (*Ενωτικόν*), Հաւատոյ մեկնութիւն, Նախատիպ օրինակ ըսուած նենգաւոր հրովարտակներով՝ օրէնք կու տային հպատակ եւ մօտաւոր ազգերու. ասանկով՝ կամաց կամաց այնպէս խաւարեցուցին ամէնուն միտքը, որ վերջապէս Հայոց անզոյշ կղերն ու ժողովուրդն ըստ մեծի մասին մոլո-

¹⁾ Ղազար Փարպեցի, Պատմ. 216:

րութեան կողմը ձգեցին: Ներսէս Բ. յԱշտարակաց կաթողիկոսն ալ խոտորեցաւ ինկաւ փոսին մէջ. տասն եպիսկոպոսաց կամակցութեամբ, սիւնհոգոսական վճռով (527—535) մերժեց քաղկեդոնի սուրբ ժողովը, եւ ըստ հետեւորդի՝ քրիստոսի մէկ անձին վրայ երկու միաւորեալ բնութեանց՝ կաթողիկէ վարդապետութիւնը, աւելցուց Նրեքսրբեան օրհնեցութեան մէջ «Որ խաչեցար վասն մեր», հերձուածագիւտ յաւելուածը, եւ Ծննդեան ու Յայտնութեան տօները Յունուարի 6ին ի միասին տօնելու հրաման հանեց:

Արդի պատմագիրներէն ոմանք՝ Հայոց անկումը 491ին Վաղարշապատու ժողովին մէջ (Քաղկեդոնի ժողովքէն 40—50 տարի ետքը), Բաբկէն կաթողիկոսի օրերը դնել ուզեցին. բայց՝ ինչպէս մեզի կ'երեւայ, առանց հիմնական պատճառի: Թէ՛ հին եւ թէ՛ միջին դարերու՝ Յակոբեան աղանդէ՛ ազատ՝ ազգային պատմիչները¹⁾ նշյնպէս վանքերու մէջ հնուցմէ պահուած յիշատակարաններ եւ մեր ողջամիտ Հաբը մեր դրութեանը կը վկայեն. որոնց վրայ երկար խօսիլն աւելորդ է:

Նոյն իսկ Եւգենիոս Դ. Քահանայապետն՝ 1439ին՝ Հայոց համար տուած Հրովարտակին մէջ կը հաստատէ, թէ՛ Հայոց հերձուածէն մինչեւ ցայն ժամանակ՝ ինն հարիւր տարի անցած էր, որն որ ժամանակագրական հաշուով զմեզ 539երորդ տարին կը տանի կը հասցընէ:

Ասոնց համաձայն կը գրէ Փոտ՝ Հայոց պատմութեան տեղեակ Յունաց Պատրիարքը՝ առ Զաքարիա կաթողիկոս՝ 865ին. «Եւ արդ՝ մեք հետազօտեալ ստուգաբանութեամբ բացաքննեցաք. քանզի ի ԺԵ. ամի յետ վերափոխման Ս. Սահակայ յայսմ՝ կենցաղոյս առ Քրիստոս՝ գումարեցաւ ժողովն Քաղկեդոնի... հակառակութիւն ինչ ոչ գոյր (ի Հայս), այլ՝ ամենեքին բնդունէին զԺողովն, մինչեւ ի ժողովն Դունայ, որ լինին ամբ 2Դ.... մինչեւ ցԶդ ամն Ներսիսի Կ. որ յաշտարակացն էր... այս թուղթը՝ նոյն իսկ հակառակ կարծեաց պաշտպան Հ. Միք. Չամչեան (Հատ. Բ. 495) կը հրատարակէ:

Գիտենք, որ հակառակ կարծեաց պատմիչները՝ Քաղկեդոնի ժողովէն 144 տարի ետքը գրուած թղթի մը վրայ կը յենուն, զորն որ Աբրահամ հերձուածող կաթողիկոսը 595ին Վրաց կաթողիկոսին գրած էր: Սակայն բաւական է՝ որ մէկը մտադրութեամբ կարգայ յայտնի կը տեսնէ՝ որ Աբրահամ կաթողիկոսն ինքնին կը խոստովանի, թէ այն իւր տեղեկութիւնը յունաբէնէ թարգմանուած անորոշ եւ անորոշ գրութեանէ առած է²⁾:

¹⁾ Տես թուղթ Գրիգ. կաթողիկոսի առ Հեթումը թագաւոր. առ Գա-

լանոսի, Մասն Ա. 444: ²⁾ Տես Չամչեան Պոտմ. Հ. Բ. 491:

Նոյնը պէտք է ըսել Յովհ. Չ. Կաթողիկոսի (897—924) վկայու-
թեան նկատմամբ, որ նոյն աղբերէ բխած է: Բայց ժամանակա-
գրական տարբերութիւնը ծանրութիւն մ'ունի, երբ իրն ստոյգ է:

Այսպէս՝ Ներսէս յԱշտարակաց, որ ոչ հովիւ ոչխարաց
էր, այլ վարձկան, մանաւանդ թէ գայլ յափշտակող, առաջին
անգամ բաժնեց իւր հօտն ի միութենէ եւ ի հաղորդակցութենէ
Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ եւ Հռոմէական Աթոռոյ: Անհնարին
ապիրատութիւն, որ այնչափ մոլորութեանց սկիզբ, վէժ գայ-
թագրութեան եղաւ Հայաստանեայց ժողովրդեան հետագայ
դարերու մէջ, զորն որ նորէն կաթողիկէ միութեան բերելու
համար այնչափ հոգ, այնչափ աշխատութիւն կրեցին մեր ողջա-
միտ սուրբ Հարք եւ Հայրապետք:

Նուազ տխրական չէր Դընայ 596ին ժողովն ալ, ուր
վերոյիշեալ Աբրահամ Կաթողիկոսը նորէն մերժեց քաղկեդոնի
ժողովը, պատուեց քրիստոսի առանց կարանի պատմութեանը, եւ
իւր ժողովուրդը չարագոյն կործանման մէջ թաւալեց՝ աւելի
ի հակառակասիրութենէ շարժելով՝ քան թէ ի տգիտութենէ
կամ խաբուելով. որովհետեւ Կիւրիոն Վրաց Կաթողիկոսը
զինքն ամէն բանի՝ թէ քաղկեդոնի ժողովոյն գործոց եւ թէ
անոր վարդապետութեան աղէկ տեղեակ ըրած էր: Սակայն՝ այս
եւ այսպիսի յայտնի գէպքերն ի բաց առնելով, դժուարին է
այն ատեններու եւ յաջորդ դարերու մէջ գործուածներուն,
խօսուածներուն եւ գրուածներուն վրայ ճիշդ դատաստան ընել,
երբ նոյն իսկ քաղկեդոնեան դաւանութեան հակառակ՝ քրիս-
տոսի երկու մնութեանց վրայ՝ նորաձեւ մոլար վարդապետու-
թեան որպիսութիւնը շատ հեղ ըստ բաւականին ծանօթ չէ,
թէ յիշատակարանաց անբաւականութեան եւ թէ միանգամայն
նորամուտ մոլորութեան գաղափարները բացայայտ չըլլալուն
պատճառաւ: Այնպիսի երկդիմի, շփոթ, կեղակարծ մեկնու-
թիւններ, հակառակախօսութիւններ առջեւնիս կ'ենլեն, որ
գրեթէ անկարելի կ'ընեն մոլորութեան ճիշդ նկարագիրն ըն-
ծայեցընել:

Բայց խօսքերնիս ամէն Հայոց համար չէ. ամէնքն առ հա-
սարակ իրենց հայրենի հաւատքէն՝ դոնէ ընդ միշտ՝ չօտարացան.
այլ ամէն ժամանակ մնաց մաս մը, որ անարատ ամբողջ պահեց
հաւատոյ հայրենական ժառանգութիւնը, երբ ուրիշները նոյնը

չարաչար կը վատնէին: Ասկէ կը հետեւէր որ ճշմարտութիւնն ու մոլորութիւնը փոփոխակի կը տիրէին. մինչեւ որ Աստուծոյ գթութեամբը՝ ժամանակ ժամանակ թշնամւոյն ցանած որոմն ընտրեալագոյն ցորենէն կը դատուէր, եւ այն ատեն Հայաստանեայց կաթողիկէ եկեղեցին առ Հասարակ Մարդեղութեան Խորհրդոյն ուղիղ վարդապետութիւնը համարձակ անխափան դաւանելով՝ ի մի անձն քրիստոսի երկու միաւորեալ աստուածային եւ մարդկային բնութիւններն ըստ արժանւոյն կը խոստովանէր: Աս ալ պէտք չէ զանց առնենք, որ ընդ հանրապէս խօսելով՝ Հայք Եւտիքէսի կարծեաց եւ ցնորից երբեք չյարեցան, երկուց բնութեանց զանազանութիւնը բոլորովին վերցընելով. մանաւանդ թէ՛ զինքն ու իւր հայհոյութիւնները շատ անգամ նզովեցին ու դատապարտեցին. եւ թէ՛ կաթողիկէ եկեղեցւոյ միութենէն դատուած ալ ըլլային, սրտերնուն մէջ խորունկ տպաւորուած կը պահէին սա վարդապետութիւնը՝ թէ քրիստոս ճշմարիտ Աստուած եւ ճշմարիտ մարդ է. այսու ամենայնիւ երկու բնութեանց յայտնի խոստովանութենէն կը խորշէին եւ դեռ կը խորշին Եկեղեցւոյ դաւթն գուրս թափառողները: Մոլորութեան գլխաւոր պատճառն ան էր, որ ի քրիստոս երկու բնութեանց անձնաւորական միաւորութիւնը չէին ըմբռներ եւ կը մերժէին, ոմանք՝ տգիտութենէ կամ յամառութենէ, եւ ոմանք՝ բնութեան եւ անձին դաղափարները շփոթելով՝ կը վախնային կամ վախնալ կը կեղծէին, որ չըլլայ թէ ի քրիստոս երկու բնութիւն խոստովանելով՝ Նեստորի մոլորութեան մէջ իյնան: Ուստի անգամ մ'որ Մարդեղութեան անձառ Խորհրդոյն հիմնական գաղափարէն հեռացան, ալ անկէ ետեւ ալեկոծեալ մտք՝ այլեւայլ կարծեաց մէջ երերեալ եւ տատանեալ՝ պէսպէս մեկնութեանց կը դիմէին, մոլորելով միշտ ի մի անձն Բանին երկու բնութեանց գոյութեան պարզ, յստակ եւ հարազատ ծանօթութենէն: Ասոնցմէ շատերը Ս. Կիւրղի սա խօսքը «Մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ», ծուռ իմանալով՝ աստուածային ու մարդկային բնութեանց միաւորութենէ կամ խառնմանէ՝ երրորդ բնութիւն մը գոյացեալ մակաբերեցին, գրեթէ այն եղանակաւ՝ ինչպէս հոգւոյ եւ մարմնոյ կցորդութենէ՝ մարդկային բնութիւնը կը գոյանայ: Եղան նաեւ ոմանք ալ, որ ուրիշ տեսակ մը մոլորութեան մէջ ինկան, եւ կարծե-

քին թէ աստուածային բնութիւնը կամ գոյացութիւնը իւր վրայ առած էր մարդկային բնութիւնը: Այսչափ պլեւալ իրարու հակառակ եւ ճշմարտութենէ հեռու կարծեաց մէջ՝ կիրքերը բորբոքելով թէ ֆաղկեդոնի Ս. Ժողովոյն եւ թէ Ս. Լեւոնի եւ Հռոմայ աթոռոյն դէմ կը յարձակէին գլխաւորաբար հետեւեալ դարերու մէջ, ուր հերձուածոյ ակոյեանները, ինչպէս Տաթեւացիք, Որոտնեցիք եւ անոնց նմաններն ու հետեւողները, աղէտալից անարժան գործքերէ ետ չէին կենար, ինչպէս ետքէն կը խօսինք:

Միակամեայց աղանդը, որ հետեւութիւն մըն է Միաբնեայց աղանդոյն, աւելի ետքի դարերու մէջ երեւցաւ նոյն եղանակաւ ու պէսպիսութեամբ, բայց ոչ երբեք նոյն սաստկութեամբ եւ արագութեամբ: Մանաւանդ թէ՝ եօթներորդ դարուն մէջ Հայ միանձունք, որ Հռոմ՝ Սալուիական ջուրց մօտերը հաստատուած էին, ինչպէս ետքէն պիտ'որ խօսինք, Լատերանեան Ժողովոյն (649) գործքերուն մէջ ¹⁾ չքնաղ յիշատակարան թողուցին ուղիղ հաւատոյ եւ վարդապետութեան՝ քրիստոսի երկու կամաց վրայ: Այս միանձանց Աբբաներն էին, որ նոյն Ժողովոյն Հարց առջեւը հրապարակաւ բողոքեցին Վիւրոսի, Սերգիոսի, Պիւռոսի եւ Պաւղոսի հայհոյութեանց դէմ: Մտադրութեան արժանի է՝ որ ամենեւին Ոսորիոսի Բ. որդի անունն անոնց հետ չեն յիշեր:

Իսկ երեքսրբեան օրհներգութեան մէջ “Որ խաչեցար վասն մեր,” յաւելուածին նկատմամբ՝ աս ստոյգ է, որ Հայք այնչափ եւ այնպիսի պնդութեամբ ասոր պաշտպան կեցան, մինչեւ Յոյնք ծաղրելով՝ ղերենք Խաչեցորէաւ (*Χατξετξarioys*) կ'անուանէին ²⁾: Բայց կրնայ ըսուիլ ստուգութեամբ, որ Հայք այս յաւելուածը (ինչ որ ալ եղած ըլլայ ասոր սկզբնաւորութիւնը,) Աստուածաչարչար հերետիկոսաց մոգք չէին երգեր. եւ ասանկ ալ երկբայութիւնը վերցընելու համար՝ Ժողովներու մէջ եւ վարդապետաց բերնով յայտնեցին, թէ այն յաւելուածը միայն ի դէմս Որդւոյ կ'երգէին, եւ թէ ամբողջ Օրհներգութիւնը նուիրեալ էր Ս. Երրորդութեան Երկրորդ անձին, Բանին մարմնացելոյ, որ մեզի համար խաչուեցաւ: Այս մտաց բա-

¹⁾ Հաւաք. Ժողով. Հտ. Ժ. 903.

²⁾ Կոմենֆիսիոս, Յաւել. Մատենադար. Հարց Յունաց. Հտ. Բ:

ցատրութիւնն ու յայտնի խոստովանութիւնը Հայերը մոլորութենէ ազատ կը ցուցնէ. այսու ամենայնիւ այսպիսի՝ Եկեղեցւոյ մէջ ամէն տեղ ընդհանրապէս անընդունելի սովորութենէ մը ետ կենալ չուզելը, մանաւանդ թէ յամառութեամբ պաշտպան կենալը՝ շատ անգամ զիրենք կասկածելի կ'ընէր, եւ ասոր համար շատ անգամ ի մեղադրութեանց իրենք զիրենք կը պարտաւորէին արդարացընել:

Գիտենք պատմութենէ, որ երբ այս յաւելուածն՝ եւտիքականութեան գիւտը՝ Պետրոս Թափիչ եւ Սեւերոս Նախ եւ յառաջ երեքսրբեան օրհներգութեան մէջ մուծին, արեւելեան կաթողիկէ տիեղեքը դէմ դարձաւ. եւ թէպէտ նոյն խռովայոյզ աղանդաւորներուն թէ Եփեսոս եւ թէ Պաղեստին գրգռած արիւնհանգ վրդովմունքները դադրեցնելու համար, ելան ոմանք եւ ուրիշ ձեւ մը հնարել ուզեցին առանց աստուածաչարհար մոլորութեան նշան տալու, ըսելով՝ թէ «Մին յերրորդութենէ մեռաւ ի խաչին», ¹⁾ սակայն այս ամենայն ընդհանուր Եկեղեցւոյ չեղաւ ընդունելի. եւ թէ գտնուեցան արեւելեան եկեղեցիք, որ հաւանեցան, բայց շատ չանցաւ նորէն մերժեցին. եւ հիմայ՝ ամէն արեւելեան կաթողիկէ եկեղեցիք նոյն օրհներգութիւնն իւր սկզբնական պարզութեան մէջ կ'երգեն:

Գրիգոր Է. Քահանայապետը՝ մեր Գրիգոր Բ. Ակայասէր Կաթողիկոսին գրած թղթին մէջ պղ յաւելուածն (Տես երես 27) իբրեւ գալթագղեցուցիչ եւ լի վտանգաւ կ'արգելու եւ ազնուագոյն խորհրդով՝ զգուշանալ անտի կը հրամայէ ²⁾: Այսպէս ուրիշ Քահանայապետներն ալ՝ եւ առանձինն Բենեդիկտոս Ժ. Գ. զայն մերժեցին ³⁾: Ատանայի Ժողովոյն Հարք (1316), իրենց զօրութիւնն անբաւական տեսնելով պնակիսի հնացեալ սովորութիւն մը արմատէն խրելու, նոյն յաւելուածը աւելի եւս չափաւորեցին, եւ բոլորովին ուղղափառական իմաստ ընծայել ուզելով՝ հրամայեցին, որ երգեցուի «Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ, Քրիստոս, որ մարմնացար եւ խաչեցար, ողորմեաց մեզ»։ Աս նիւթիս վրայ նորէն կը խօսինք:

Այսպիսի կրօնական անհաստատ վիճակ մը երկու դարէ

¹⁾ Ալեքս. Ընդհ. Պատմ. Եկեղ. Ե. ²⁾ Քահանայապետական Կոնդակագիր տպագր. էջ 208: Ս. Ժող. Ցարած. Հաւ. Հա. Գ:

³⁾ Գիրք. Ը. Թղթ. 1:

աւելի կը տեւէր, միշտ ի բաց առնելով ոմանց բարեմտութիւնը եւ ոմանց յայտնի ուղղափառութիւնը. մանաւանդ որ՝ Հայաստանի մէկ երեւելի մասը Բիւզանդեան կայսերաց իշխանութեան տակ ըլլալով՝ այն բաժնին բնակիչները քաղկեդոնականք կամ քաղկեդոնիկք ¹⁾ կ'ըսուէին, եւ այս անուամբ Վաթողիկեայ Հայերը կը զանազանուէին:

Հաւանական է թէ այս Յունաց բաժնին Հայ եպիսկոպոսներն էին՝ որ Կոստանդինուպոլսոյ Բ. (կամ Տիեզերական Ե.) ժողովոյն գումարմանցը՝ բազմութեամբ ներկայ եւ խորհրդակից դռնուեցան, եւ Նեստորի, Եւտիքէսի եւ ուրիշ հերետիկոսաց աղանդներն նզովեցին, որուն համար այն մեծ պատիւն ունեցան, որ Ս. Սոփիայի հոյակապ տաճարին մէկ դուռն իրենց անուամբ կոչուեցաւ: «Ճնուիրական դուռն Ս. Սոփիայ յանուն նոցա անուանեցին, եւ մինչեւ ցայսօր Դուռն Հայոց յորջորջի» կ'ըսէ Յոյն պատմիչը ²⁾:

Ե.

Հայոց կրօնական անհաստատ ալիւալլ որպիսութիւնը:

Հերակղէս կայսր Յունաց 629ին՝ Հայաստան գտնուելով՝ կրօնական խնդրոց մէջ մտաւ. զեզը Վաթողիկոսը համոզեց, որ Կարին ժողով գումարէ՝ որով ազգին մէջէն երկպառակութիւնը վերցուի, նորէն ընդունելով քաղկեդոնի սուրբ սիւնհոգոսը եւ անոր հաւատոյ սահմաններն ու կարգադրութիւնները, որպէս զի կաթողիկէ միութիւնը նորոգուի: Իրօք ալ ժողովը Կարին գումարուեցաւ. Յունաց ու Հայոց բազմութիւ եպիսկոպոսները քննեցին առաջարկուած խնդիրները եւ միաբան ընդունեցան քաղկեդոնի սուրբ ժողովը եւ անոր հաւատոյ վարդապետութիւնը քրիստոսի երկու բնութեանց վրայ, եւ երեքսրբեան երգոյն ծանօթ յաւելուածը վերուցին, ջրոյ խառնուածի ի սուրբ բաժակն նորէն սկսան, եւ այլն: Այս կա-

¹⁾ Չամբան, Պատմ. Հայոց. Հտ. Բ. 306:

²⁾ Աւ. Կոմբեֆիսեայ, Յաւել. մատեն. Հարց. Յունաց. Հտ. Բ. 278:

Թողիկէ միութիւնը Եղբայ յաջորդին՝ Ներսէս Գ. որդի ատենն ալ հաստատուն մնաց ¹⁾։

Բայց մոլորութեան որումը, զոր Ասորի Յակոբեանք Հայոց մէջ ցանած էին, անոնց յայտնի կամ գաղտնի ջանքովը նորէն ծլեցաւ։ Մանազկերտի չարաժողովոյն մէջ (651) ֆաղկեդոնի սիւնհոգոսը եւ ֆրիստոսի Տեառն երկուց բնութեանց վարդապետութիւնը նորէն մերժուեցաւ, երեքսրբեան օրհներգութիւնը՝ «Որ խաչեցարն», աւելցընելով երգելու վճիռ տրուեցաւ եւ սուրբ Բաժակին մէջ ջուր խառնելն ալ արգելուեցաւ։ Ստոյգ է՝ քիչ մը ետքը այն գիւական ժողովն եւ իր գործքերը դատապարտուեցան, բայց կրօնական երկպառակութիւնը մնաց։ Կաթողիկէայ մասը իւր նախնեաց ճամբէն չեղեցաւ, պահեց ֆաղկեդոնեան հաւատքը, ասոր ներհակ հերետիկոսական դաւակցութիւնն ալ իւր մոլորութենէն ետ չդարձաւ եւ ֆրիստոսի երկու բնութիւնը կ'ուրանար։ Այսպիսի կրօնական անհաստատ եւ անստոյգ վիճակի մէջ ի հարկէ Հայոց եկեղեցին կը տառապէր, երբ ուղղափառ եւ մոլորութեան հետեւող կաթողիկոսունք փոփոխակի կը յաջորդէին, եւ իրենց անձնական կարծեաց եւ վարդապետութեան համաձայն ժողովուրդեան կ'առաջնորդէին. ասկից՝ երբեմն հերձուածողք եւ երբեմն կաթողիկէայք զօրանալով՝ աս կը հետեւէր, որ Հայք ալ եւ ձախ սպլթաքելով, մերթ մոլորութեան կը ծառայէին, եւ մերթ նախնի հաւատոյ ուղղութեան կը դառնային։

Ութերորդ դարուն սկիզբը (718—728) կաթողիկոսական աթոռը նստաւ Յովհաննէս Գ. Օձնեցի Խմաստասէր, մտաց յաջողութեամբ ու հանձարով ծանօթ. այս Հայրապետին վրայ հին ատենները շատ խօսուեցաւ, աւելի եւս նորերս։ Հարբ եւ մատենագիրք միենցոյն կարծիքը չունեցան անոր հաւատոյ եւ վարդապետութեան վրայ. ընդունայն է անձնական խնդրոց մէջ երկար դեգերել։ Կ'երեւայ թէ խնդիր չի վերցըներ այս Հայրապետին գոնէ ընդհանուր առմամբ ի ֆրիստոս երկու բնութիւն ընդունիլը, սակայն իւր գրութեանց մէջ ֆաղկեդոնի ժողովոյն նկատմամբ բողոքովին լռութիւնը զարմանալի է, մանաւանդ այն ատենները, որ ամենուն բերանն էր նոյն Ս. ժողովը։ Եկեղեցական բարեկարգութեան եւ աստուածային պաշտա-

¹⁾ Հմտ. Չամչեան, Բ. 351։

մանց փոյթ եւ եռանդ կը ցուցնէր, որն որ իր անուան պայծառութիւն կու տայ. բայց՝ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ միութեան ցանկացող չըլլալուն իրաւամբ կասկած կու տան՝ իւր նախագահութեամբ 719ին գումարած Դընպ ժողովոյն քանի մը ստգտանելի կանոնները, ինչպէս են Ը. ու Ի. կանոնները¹⁾, որոնք ստուգիւ բաժանասէր հոգւոյ ցոյցեր են առաքելական աւանդութեանց եւ ընդհանուր եկեղեցւոյ սովորութիւններու պահպանութեան մէջ: Ասոնց վրայ դարձեալ կը խօսինք: — Նոյն ժողովը 18 բարեկարգական կանոններ տուաւ, զորոնք պատշաճ կը համարինք առանձին Յաւելուածով մը հրատարակել: (Յաւելուած Բ.)

Իններորդ դարուն երկրորդ կէսին Զաքարիա Կաթողիկոս՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ արթուն հովիւներէն մէկը, որ իրեն յանձնուած հօտին՝ փրկութեան ճամբուն մէջ առաջնորդել կը ջանար, Նիկիայ Արքեպիսկոպոսին ազդու գործակցութեամբը փոյթ տարաւ, որ դադրի երկպառակութիւնը եւ իւր ազգն ալ ի մի մարմին քրիստոսի ուրիշ ազգաց հետ նորոգուի եւ կենդանանայ: Այսպիսի դիտմամբ 862ին իւր բազմաթիւ եպիսկոպոսները Շիրակաւան ի ժողով կանչեց, ուր ներկայ էր Աշոտ իշխանը: Ժողովը Ժե կանոն տուաւ հաւատոյ նկատմամբ, զորոնք ամբողջ կը հրատարակենք: (տես Յաւելուած Գ.) Առանձին մտադրութեան արժանի են ԺԳ. եւ ԺԷ. կանոնները, որոնք՝ որչափ իւր կողմանէ հաւատոյ նիւթերու մէջ անզգոյշ խոհեմութեան ցոյց, նոյնչափ ալ ուրիշ կողմանէ հակառակորդաց պինդ յամառութեանն ալ նշան են: Այսու ամենայնիւ՝ Շիրակաւանու ժողովը՝ թէպէտեւ վերոյիշեալ անդէպ կանոնադրութեամբն արատաւոր էր, սակայն առանց ազդեցութեան չմնաց նոյն իսկ Ասորոց վրայ, որոնք գլխաւորաբար Հայոց տարածայնութեան գրգիշներն էին, որովհետեւ շատերուն առիթ եղաւ քաղկեդոնեան հաւատոյ վարդապետութիւնն²⁾ ընդունելու: Բայց՝ այս ամենայն դեռ հաստատութիւն չունէր, մանաւանդ որ Զաքարիա Կաթողիկոսին յաջորդներէն ոմանք, ինչպէս Մաշտոց եւ Յովհաննէս Զ. Պատմաբան կաթողիկոսները, յայտնի հերձուածողք էին, մինչեւ որ՝ հպրապետական արթուն անցաւ Վահան Կաթողիկոս, որջամիտ եւ արթուն հովիւ, որ նոր

¹⁾ Տես Յաւելուած Բ.

²⁾ Չամչեան, Պատմ. Հ. Բ. 687:

շարժում տուաւ (967) կաթողիկէ միութեան իւր առողջ վարդապետութեամբն ու առաքելական ջանքովը: Թէպէտ վախճանին չհասաւ, վասն զի չարազգած հակառակորդները զինքն հայրապետական աթոռէն հալածեցին, եւ ինք գնաց Վասպուրական, եւ հոն Գագիկ թագաւորին՝ իւր պաշտպանին՝ ապաւինեցաւ. սակայն իւր առաքելական աշխատութիւնները յայգւոջ Տեառն՝ գոնէ իր քրտորուելէն եւ մահուանէն ետքը բոլորովին անպտուղ չմնացին՝ մանաւանդ Վասպուրական գաւառին մէջ, ուր գործակից եւ օգնական էին իրեն Ս. Գրիգոր Նարեկացի, հրեշտակն ի մարմնի ըստ Նամբրոնացւոյն, եւ անոր հայրը՝ Խոսրով Մեծ, որ միանձնանալով՝ Անձեւացեաց Արքեպիսկոպոս կարգեալ էր: Ասոնց աջակից էր նաեւ ուրիշ Գրիգոր մ'ալ, որ իւր ընդարձակ գրագիտական հմտութեանց համար Մագիստրոս կը կոչուէր: Ասոնք ամէնքը թէ՛ գրութեամբ թէ՛ քարուղութեամբ ամենայն ճիգն թափելով կարող եղան գոնէ ազգին կաթողիկէ մասը հաստատել ու պահպանել յողջմտութեան վարդապետութեան, մինչեւ որ աստուածային նախախնամութենէ սահմանուած ժամանակն հասաւ, եւ կամաց կամաց նախկին կաթողիկէ հաւատքն ու բարեկարգութիւնը գրեթէ բովանդակ չայաստան նորոգուեցաւ:

Զ.

Կաթողիկէ հաւատոյ եւ վարդապետութեան նորոգութիւնն ու հաստատութիւնն ի Հայաստան:

Գրիգոր Բ. Վկայասէր Հայրապետին՝ վերոյիշեալ Գրիգոր Մագիստրոսի որդւոյն, գահակալութեամբը (1065) Հայոց եկեղեցւոյ նոր դար ծագեցաւ: Այս հռչակաւոր Հայրապետը միութեան սուրբ նպատակին անարգել հասնելու համար՝ մինչեւ Կոստանդինուպոլիս երթալ յանձն առաւ, բայց աւելի յաջողութիւն գտաւ, թղթով ու պատգամաւորութեամբ Գրիգոր Է. Հռոմայ Ս. Քահանայապետին դիմելով. որմէ կը խնդրէր սուրբ Աթոռոյն եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ՝ միութեան

ստէպ ստէպ քակուած կապը՝ նորէն անխզելի կապել ու հաստատել. աղաչելով միանգամայն զՔահանայապետը, որ շնորհէ իրեն Պաշտօն որ է Եմփիորոն, նշան միաբանութեան եւ հաղորդութեան Երանելւոյն Պետրոսի Աթոռոյն հետ: Ս. Գրիգոր Է. ոչ միայն Վաթողիկոսին պատգամաւորն ու թուղթը հայրական գլխով ընդունեցաւ, այլ նաեւ շնորհեց խնդրած Պալիոնը, եւ ուրիշ խնդիրքները կատարեց: Աստուծոն սկսաւ Հռոմէական Աթոռոյն հետ անմիջնորդական հաղորդակցութիւնն օրէ օր այն հաստատուն կերպարանքն առնուլ՝ որ գարեբով անյողդողդ պահուեցաւ:

Հայոց վրայ առ սուրբ Աթոռն այլեւայլ ամբաստանութիւններ եղած էին. ասոնց մեծ մասին անհիմն ըլլալն անտարակոյս Վկայասէր Հայրապետին պատգամաւորը Հռոմ ցուցըցած էր. այսու ամենայնիւ Եկեղեցւոյ Գլուխը՝ նոյն իսկ Վկայասիրէն ստուգադոյն տեղեկութիւն առնուլ ուզելով, եղած ամբաստանութիւններուն նկատմամբ հետեւեալ հարցմունքներն ըրած էր:

Ա. Ի պաշտաման Պատարագաց փրկութենագործ խորհրդոյն, բնաւ իսկ ոչ խառնիցի ջուր ընդ գինւոյ:

Բ. Հակառակ ընդդէմ սովորութեան Եկեղեցւոյ սրբոյ՝ Եկեղեցի ձեր զՄիւռոնն սուրբ՝ ոչ ի բաղսամոնէ, այլ ի կոգոյ կամ յիւղոյ կատարիցէ:

Գ. Դիոսկորոս Աղեքսանդրիայ հերետիկոսապետ՝ վասն ժպրհութեան հետսութեանն մերժեալ ի քաղկեդոն՝ մեծարիցի՞ ի ձէնջ եւ իցէ՞ ընկալեալ:

Դ. Կամիմք եւ եւս զի քո եղբայրական սէրդ յայտարասցէ, եթէ եւ Եկեղեցի ձեր ընկալցի՞ զոր ինչ տիեզերականն ընդունի Եկեղեցի, այսինքն է՝ զհաւատս չորից սիւնհոդոսաց հաստատելոց ի սրբոց Հարց՝ ի Քահանայապետաց Հռոմայ՝ ի Սեղբեստրոսէ եւ ի Լեոնէ եւ յայլոց՝ առաքելական ճոխութեամբ: — Ս. Քահանայապետն այս հարցումներէն ետքը հայրաբար կը զգուշացընէ. «Ազդ առնել պատշաճ համարիմք քոյ իմաստութեանդ, զի զվերագիր բանսն, զոր, — յօրհնութիւնս յայս Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզոր, սուրբ եւ անմահ, — յարէք ածէք ի վերայ — «Որ Խաչեաց Ժան Յր», մի եւս յաւելուցուք, զգուշացեալք յառթէ գայթաղութեան եւ

ի կասկածանաց զմտացն խոտորութենէ. զի զայդ ոչ առնէ եւ ոչ մի յեկեղեցեաց արեւելից, եւ ոչ իսկ սուրբ Եկեղեցի Հռոմայ: Եթէ անօթն ընտրութեան երանելի Առաքեալն ասէր վասն կերակրոց, եթէ լաւ է նմա ոչ ուտել եւ ոչ ըմպել, քան եթէ գայթաղեցուցանել զեղբարս, ապա զմտաւ ածել պարտ է ձեզ, եթէ քանի՞ն ծանր իցէ եւ լի վտանգաւ՝ տալ գայթաղութիւն եղբարց ի հաւատս, յորժամ ազնուագոյնն խորհրդով՝ յայնմանէ զգուշանալ մարթ է: Բայց՝ գոհութեամբ ու գովեստիւ կը գրէ Քահանայապետը՝ Հայոց եկեղեցւոյ Հռոմայ եկեղեցւոյն սովորութեան համեմատ՝ բաղարջ հացով սուրբ Խորհուրդը կատարելուն վրայ, եւ զայս կը պաշտպանէ Յունաց զրպարտութեանը դէմ:

Թէ որչափոտ կաթողիկոսն այս հարցմանց ինչ պատասխան տուած է, ծանօթ չէ. անտարակոյս ի գոհութիւն Քահանայապետին: Ոմանք կը համարին, թէ անձամբ Հռոմ գացած ասոնց վրայ խօսած է. բայց այս կարծեաց վաւերական ցոյց մը չեն ընծայել:

Իսկ սուրբ Բաժակին մէջ ջուր չխառնելու ամբաստանութիւնն եղաւ Հայոց դէմ նաեւ Տրուղեան ¹⁾ Ժողովոյն մէջ (692). եւ այս ծանր անկարգութիւնը դադրեցընել տալու վճիռ տրուեցաւ: Թէ երբ այս զեղծմունքն ազդին մէջ մտած է, որոշելը դիւրին չէ: Թէպէտեւ Մանազկերտի չարաժողովոյն մէջ (651) առաջին անգամ ջրոյ խառնումը քաղկեդոնեան Ժողովոյն մոլեռանդն հակառակորդներէն արգելուած տեսանք, բայց՝ ուրիշ կողմանէ գիտենք, որ Կարնոյ Ժողովոյն Հարբը (629) այս անկարգութիւնը վերցընելու համար՝ նորէն «Առին զջուրն ի պատարագս», ²⁾ ուստի յայտնի է՝ որ այդ զեղծմունքը եօթներորդ դարուն սկիզբներն արդէն Հայոց մէջ մտած էր: — Եկեղեցւոյ պատմութիւնը մեզի կը ցուցնէ՝ որ վեցերորդ դարուն մէջ Յակոբեան Ասորիներն եւ Անապականադաւան աղանդաւորներն սկիզբն եղան այսպիսի զեղծմանց, ետքէն թո-

¹⁾ Այս Ժողովոյ մէջ Հայոց վրայ ուրիշ քանի մը ամբաստանութիւններ ալ եղան, զորոնք մանրամասն յիշելն անելորդ է, վասն զի այնպիսի սովորութեանց վրայ էին, որոնք եւ ոչ ամէն տեղ, ինչպէս կ'երեւայ, ընդհանրապէս կը զօրէին, զորօրինակ թէ Հայոց մէջ անոնք միայն քահանայութեան կ'ընծայուէին, որոնք

քահանայական թեղէ էին. — թէ աղուհացի մէջ կիրակի ու շաբաթ օրերը կաթնեղէն կը ճաշակէին, եւ — թէ Ժողովողեան նուիրուած միւս՝ եկեղեցւոյ մէջ կ'եփէին եւ այնպէս քահանաներուն մաս կը հանէին:

²⁾ Թղթ. Գրիգ. Է. առ Հեթում թագ. Գալան. Մասն Ա. 442: —

ղուցին եւ առաջին հին առաքելականդ կարգաւորութեան դարձան ¹⁾: Բայց Գրիգոր Է. կաթողիկոս Անաւարզեցի այս խորհրդածութիւնը կը գրէ առ Հեթում թագաւոր. «Ապա ուստի՞ է ելել: Ստոյգն այս է, որ յարեւելք զգինին անապակ կու խմեն, նա սովորեցան, եւ այնպէս արարին զպատարագն, եւ վասն Հոռոմոցն չարութեան պղնեցան՝ որ ի նոցանէ բաժանէին ²⁾:

Այսու ամենայնիւ Յովհաննէս Գ. Իմաստասէր իւր Գրւնայ (719) ժողովոյն սիւնհոգոսական թղթին մէջ՝ սուրբ բաժակին մէջ ջուր խառնելու հին եւ ընդհանուր սովորութեան եւ առաքելական ականդութեան զանցառութիւնը՝ պատկառելի աւուան մը ճոխութեամբ հաստատել ուզելով, կ'ըսէ թէ այնպէս օրինադրած ըլլայ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ: Ահաւասիկ նոյն կաթողիկոսին խօսքերը. «Արժան է զհացն անխմոր եւ զգինին անապակ հանել ի սուրբ սեղանն՝ ըստ ականդելոյ մեզ Ս. Գրիգորի, եւ ոչ խոնարհել յայլ ազգաց իշխողոնէն աւանդութիւնս. զի սուրբ Լուսաւորիչն յօրինականէն բերեալ զայս՝ առաքելաբար հրաման ետ կատարել իւրոց վիճակելոց . . . եւ մեզ ի նմին պարտ է յարանալ եւ չթողուլ ի բաց եւ չառնել նորաձեւս»։ Այս պատրեալ՝ բայց եւ այնպէս վճռատու Հայրապետը՝ այսպիսի կարծեաց ստուգութեան իրմէ զատ երաշխաւոր մը չի ցուցըներ։ Վասնզի Ս. Գրիգորէն չորս ամբողջ դար ետքը ինքն առաջինն եղաւ՝ որ յանդգնեցաւ իւր ազգին մէջ այս կարծիքն հանել, որ ստուգիւ Լուսաւորչի պաշտօնն ու սրբութիւնը կը թշնամանէ, իբրեւ թէ իւր նոր հօտին (զոր ի քրիստոս շահեցաւ եւ ի բարեկարգութեան կը հաստատէր՝ ուսուցանելով ինչ որ Եկեղեցւոյ կատարելութեանը հարկ ու պատշաճ էր) օտար եւ բովանդակ Եկեղեցւոյ կարգադրութենէն դուրս սովորութիւն մ'ականդած ըլլայ, նոյն իսկ Փրկչին օրինակէն հեռանալով, որ այն աստուածային սքանչելի խորհուրդը հաւատացելոց՝ սիրոյ եւ միութեան ազդու նշան ու միջոց դրաւ, եւ ոչ թէ պատճառ երկպառակութեան եւ հակառակասիրութեան։ Աստուածուսոյց Լուսաւորիչն այնպէս անխմաստ չէր, որ չգիտ-

¹⁾ Կոմբեֆիօիոս, Յաւել. Մատ. Հրց. Յունաց Պատմ. Հերեմ. Հտ. Բ։

²⁾ Ա. Գալանտիս. Ա. 447. ուր հետեւեալ հատուածը կը կարդանք. «Եւ աստ յիշմ բեզ զՄինաս

վարդապետին բանսն, որ ասէր, թէ մեզ յարեւելք լինի, թէ յայս ներքին աշխարհս մարդ ի սեղանն հանապ անապակ գինւոյ իւր չարկամին ոչ տայ»։

նար, թէ չունէր ինք իշխանութիւն առաքելական աւանդութեանց հակառակ բան մը հրամայելու, զորն որ իւր մեծարեալ յաջորդն Գրիգոր Է. յայտնապէս կ'ուրանայ: «Ապա երբ, կ'ըսէ, զպատարագն անապակ գինւոյ առնելն սուրբ Գրիգոր գրել չէ, ահա իւր գիրքն, եւ ոչ սուրբ Սահակ, ահա իւր կանոնքն. ապա ուստի՞ է ելել ¹⁾, եւ այլն»: — Այս նիւթին վրայ շատ լուսաւորութիւն կու տան Սոյո եւ Ատանայի հռչակաւոր ժողովներուն Գործքերը, զոր յառաջ կը բերենք քիչ մը ետքը: (Յաւելուած Է:)

Երկրորդ եղծումն այնպիսի էր, որ նիւթոյն անբաւականութիւնը խորհուրդն անվաւեր կ'ընէր. եւ չի կրնար պաշտպանուիլ նաեւ մեր Հարց մէջէն ոմանց ջատագովութիւնը, թէ հիւսիսային Հայաստան ձիթենիք չգտնուելուն պատճառաւ՝ կը պարտաւորէին շուշմայի իւղով մեռնին օրհնել:

Երրորդ ամբաստանութիւնն ընդհանրապէս սուտ էր. բայց անհաւանական չէ, որ Հայաստան ալ գտնուած ըլլան սակաւաթիւ մոլեռանդ մարդիկ, որ նենգաւոր Գիոսկորոսը մեծարած ըլլան: Զորրորդ խնդիրը «Որ խաչեցար», յաւելուածին կը հայի, որուն վրայ ըստ բաւականին ուրիշ տեղ խօսած ենք:

Գրիգոր Գ. Պահլաւունի իւր նախորդին անուանն ու իշխանութեան հետ ժառանգեց (1113—1167) ուղղափառ հաւատոյ եւ կաթողիկէ միութեան փոյթը. ուստի Խննովկենտիոս Բ. եւ Եւգենիոս Գ. քահանայապետաց հետ սերտ հաղորդակցութեան մէջ էր: Եւգենիոս Գ. կաթողիկոսին պատգամաւորն ու թուղթը հայրական սիրով ընդունեցաւ, փոխանակաւ ինքն ալ գրեց, յորդորելով՝ որ Բաթակին մէջ ջուր խառնելն ու քրիստոսի յոննդեան տօնը Գեկտեմբերի ԻԵին կատարելն անխափան պահուի ²⁾:

Գրիգորի Պահլաւունցն յաջորդեց (1167—1172) Ս. Ներսէս Ալայեցի՝ Շնորհալի Հայրապետ՝ Հովիւ քաջ Հայաստանայց եկեղեցւոյ եւ ժիր յառաջացուցիչ կաթողիկէ հաւատոյ եւ միութեան: Արդէն իր նախորդին եւ եղբօրը հայրապետութեան ատեն՝ թէ բանիւ եւ թէ գրով անոր գործակից էր դարերով բաղձացուած կաթողիկէ միութիւնը յառաջացընելու. բայց երբ որ այն բարձրագոյն աստիճանին եւ իշխանու-

¹⁾ Գալանոս, Անք:

²⁾ Տես, Յաւել. Է. Սոյո ժող. Գործք:

Թեան հասաւ, սկսաւ ամենայն զօրութեամբ իւր հովուական քանքը կրկնապատկել, որպէս զի իւր խնամոց յանձնուած հօտը առողջ վարդապետութեան եւ կաթողիկէ եկեղեցւոյ միութեան մէջ պահէ:

Այս նպատակին հասնելու հարկաւոր տեսաւ նորէն Յուսաց եկեղեցւոյն հետ միաբանութիւնը, որն որ Վոմնենեան կայսերաց ատեն դեռ կաթողիկէ եկեղեցիէն բոլորովին բաժնուած չէր:

Ասոր վկայ է Թէորիանոս Իմաստասէր, (Մանուէլ Կոմնենոս Կայսեր պատգամաւորն առ Ս. Ներսէս միաբանութեան գործքը յառաջ տանելու,) իր առ Լեռնակեաց միանձնուած գրած մէկ թղթին մէջ, զորն որ Կարդ. Մայի վատիկանեան յոյն ձեռագրաց մէջ գտնելով՝ հետեւեալ հատուածը հրատարակած է. (Տես Հին Մատենագր. նոր Հաւտք. Հտ. Զ. 414:) — «Նախ քան զամենայն աղայեմ՝ զձեզ ի բաց կալ ի բանակութիւն լինելոյ, զի մեր ոչ ունիմք այսպիսի ուղղութիւն եւ ոչ եկեղեցին Առտուծոյ. այլ ընդ ամենեւին զխաղաղութիւն սուրբիք. զխաղաղութիւնն քրիստոսի, որ արար զերկոսեան մի: Սիրեսցիք զԼատինս զձեր եղբայրակիցս, զի ուղղահաւատք են եւ որդիք կաթողիկէ առաքելական եկեղեցւոյ, որպէս եւ մեր: Զի եթէ ծագիցեն եւ իցեն իոկ ի միջն՝ ինդիրք, այսորիկ ի հաւատոս ոչ մարմնայցեն. զի բարի է ամենայն եթէ ի փառս Առտուծոյ լինիցի. քանզի չիք ինչ անճաշ եւ ոչ անտրդ ինչ ի Լատինացւոց կղերականացն՝ եւ ի մեր ուղղութիւնս. այլ ամենեցուն լաւ է եւ նուիրական վախճանն, իմաստնոց ամենայն ինչ ուղիղ է, յիմարաց՝ գայթակղութիւնս:»

Ասանկ ալ կ'իմանար սուրբ Հայրապետը երբ առ Մանուէլ Կայսր հետեւեալ խօսքերը կը գրէր. «Նա զի եւ լուաք, եթէ Սուրբ եւ առաջին ամենայն եպիսկոպոսաց, Հայրապետն Հռոմայ եւ փոխանորդն Պետրոսի Առաքելոյ՝ յիւրոց անտի իմաստնոց՝ առաքեաց խօսել առաջի սուրբ թագաւորութեան ձերոյ վասն միաբանութեան հաւատոյ:»¹⁾

Ներսէս Շնորհալի՝ Գրիգոր Գ. Կաթողիկոսի՝ իր եղբօրը կենդանութեան ատեն՝ ինչպէս վերն ըսինք արդեամբ սկիզբն ըրած էր այս բարեգուշակ գործառնութեան, երբ իբրեւ Արքեպիսկոպոս գործակատար՝ երկու հայազգի իշխանազուն եղբարց մէջ խաղաղութիւն ընելու համար՝ հաշտարար պաշտօնով Մա-

¹⁾ Շնորհ. Թղթք:

մետախայի կողմերը խրկուեցաւ: Հոն Մանուէլ կայսեր փեսին՝ Ալեքսի զօրավար Դքսին հանդիպելով՝ Յունաց ու Հայոց մէջ յուս-
զուած կրօնական խնդրոց վրայ խօսքի մտաւ: Ալեքսի Դուքսն եւ
Ներսէս Արքեպիսկոպոս՝ խօսակցութեանց ու խորհրդոց մէջ՝ մի
եւ նոյն կրօնական միութեան հոգւով վառուած՝ երկու ազգաց
մէջէն հին երկպառակութեան դայթադղութիւնը վերցնելու
հնարք կը փնտռէին: Ներսէս Շնորհալի խոստացաւ զօրավարին՝
Հայոց եկեղեցւոյն դաւանութեան եւ բարեկարգութեան վրայ
գրով ճիշդ տեղեկութիւն տալ, զորն որ 1167 ին՝ կատարեց իր
եղբօր մեծարեալ Վաթողիկոսին անուամբ, այսու վերնագրով.
Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ,
գրեալ ի Ներսիսէ Արքեպիսկոպոսէ ¹⁾, եւ այլն: Այս գրու-
թիւնն ընդունելութիւն գտաւ Բիւզանդիոն՝ Յունաց ինքնակա-
լին եւ Պատրիարքին առջեւ. ուստի յաճախ թղթակցութիւն
սկսաւ Ինքնակալին եւ Շնորհալոյն մէջ, որ այս միջոցին Հայ-
րապետական աթոռն ելած էր: Վերջապէս՝ Ինքնակալին կող-
մանէ Թէորիանոս բաղմահմուտ փիլիսոփայն մասնաւոր առաքե-
լութեամբ Հայաստան խրկուեցաւ՝ Վաթողիկոսին հետ Հայոց
մէջ եղած կրօնական խնդիրներն ու վէճերը քննելու, ուղղե-
լու, եւ այնպէս ուղիղ հաւատոյ միաբանութեան յօդն անշարժ
հիման վրայ կապելու: Թէորիանոս՝ Յովհաննէս Ատմանոս կամ
Ութման անունով՝ փիլիսոփայութիւն Հայոց մենաստանին վանա-
հօր հետ՝ հասաւ Հռոմկլայ (1170), եւ հոն Վաթողիկոսին
կայսերական թուղթն ընծայեց, եւ սկսան մանրամասն վիճաբա-
նութեան, որ ամօրեայ ժամանակ տեւեց, եւ ինչպէս կը բաղ-
ձացուէր յուսացեալ նպատակին ալ հասան, որ քանի մը
հաւատոյ գլուխներն աւելի պարզուեցան, գլխաւորաբար Քրիս-
տոսի երկու բնութիւններն ընդունուեցան, եւ Քաղկեդոնի
ժողովոյն՝ ուրիշ տիեզերական սիւնհոգոսաց հաւասար հաւատք
ընծայուեցաւ. այսպէս Թէորիանոս գարձաւ գոհութեամբ առ
կայսր, որուն ձեռքն յանձնեց վիճաբանութեանց եւ բանակցու-
թեան արձանագրութիւնը եւ միանգամայն Վաթողիկոսին բա-
ցալլատագոյն եւս գրած Դաւանութիւնն՝ առանձին առ կայսր
ուղղեալ թղթով մը, որուն գլխաւոր մասերն ասոնք են:

«Պատասխանի թղթոյ մեծի թագաւորի Հռոմոյց Կիւ Մա-

¹⁾ Անդ:

նուէլի, գրեալ Ներսէսի Աթողիկոսի վասն ճշմարիտ դաւանութեան հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ¹⁾։

Հրամանք ինքնակալութեան ձեռքոյ, ուլ քրիստոսապաւկեալ արքայ Հռոմայեցւոց, միշտ յաղթող Աւգոստէ, սիրող բարեպաշտութեան եւ խաղաղութեան Եկեղեցւոյ, եհաս առ նաւաստս՝ յաղթարարս սուրբ թագաւորութեանդ։ Յորմէ ծանեաք զկամս ձեր, աստուածայնոյն հետեւող կամաց։ Զի որպէս անուանակոչութեանն՝ պսպէս եւ գործոց ճշմարիտ էմմանուելին՝ փութաք լինել նմանող, այն՝ որ արար խաղաղութիւն յերկինս եւ յերկրի, եւ զմիջնորմն ցանկոյն քակեաց ըստ Առաքելոյ։

Ընդ գրաւորական հրամանին՝ ծանուցին եւ բանակաւորս, զհրամայեալսդ առ ի ձէնջ բան, առաքեալքս ի սուրբ թագաւորութենէդ՝ Փիլիսոփոս Մարիստոս Թէորիանոս, եւ համազգի մեր եւ համակրօն Յովհաննէս Հպր Վանաց ²⁾։ Յորոց ծանեաք ծայրագոյն ունել ձեզ յօժարութիւն կամաց յաղագս միաբանութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ։ Եւ հաւատացաք՝ ոչ մարդկային լինել զայս խնդիր. այլ աստուածային տնտեսութիւն եւ բարձրագոյն։ Զի որպէս գերակատար բնութիւնն խոնարհեցաւ ի մերս, զի զմեզ բարձրացուցէ. եւ լցուցիչն ամենայնի՝ թափեցաւ յիւրոյն փառաց առ փոքր մի, զի զմերս ունայնութիւն լցցէ ի լրութենէ իւրմէ, ըստ այսմ՝ օրինակի՝ եւ դուք անկարօտ գոլով ամենայնի, բայց իբրեւ զկարօտս կարօտիք մերուս հաղորդել աղքատութեան, ոչ ի նուազութենէ ինչ լրումն, այլ յաստուածային սիրոյն յաղթելով, այն որ հրամայէն սիրել, ոչ միայն զընկերս իբրեւ զանձն, այլ եւ զվշտամիս, եւ ոչ զանձին եւեթ խնդրել զօգուտ, այլ մանաւանդ զընկերին։ Վասն որոյ եւ մեք խօսելով յաստուածաշունչ գրոց ընդ առաքեալ իմաստասէրս ի սուրբ թագաւորութենէդ, ողջացաք մտք, ի լսելն զբան հաւատոյ Եկեղեցւոյդ Հռոմոց։ Քանզի

¹⁾ Յունարէն աս փերնագիրն ունի. «Թուղթ Ներսէսի Աթողիկոսի Հպրոց առ մեծագոր թագաւորն Մանուէլ, առաքեալ ի ձեռն բանականաց իւրոց, յեղեալ ի Յոյն բարբառ յԱզմանոսէ միանձնէ Փիլիպոսոյնցւոյ, առաջի Թէորիանոս Մագիստրոսի, ի Դեկեմբեր ամսեան, ի չորրորդ ընդիկախնի, Գրեալ յեա առաջնոյ բանակցաւ-

թեան ընդ Թէորիանոսայ»։ — Բաւական թարգմանեցինք յունարէն բնագրին ՅՐԱՇԱՅԵԱՆ ԲԱՌԻՆՏԻՆԻ ԹԻՂԹԻՆ հետեւելով՝ ուր Բաւական անունը Պատգամաւորի կամ Բանբերի նշանակութեամբ առնուած է։

²⁾ Յունարէնը կ'աւելցնէ՝ «Որ եւ կոչի Ազմանոս»։

Թողիկէ միութիւնը Եղբայ յաջորդին՝ Ներսէս Գ.որդի ատենն ալ հաստատուն մնաց ¹⁾:

Բայց մոլորութեան որումը, զոր Ասորի Յակոբեանք Հայոց մէջ ցանած էին, անոնց յայտնի կամ գաղտնի ջանքովը նորէն ծլեցաւ: Մանաղիկերտի չարաժողովոյն մէջ (651) Քաղկեդոնի սիւնհոգոսը եւ Քրիստոսի Տեառն երկուց բնութեանց վարդապետութիւնը նորէն մերժուեցաւ, երեքսրբեան օրհնեագութիւնը՝ «Որ խաչեցարն», աւելցընելով երգելու վճիռ տրուեցաւ եւ սուրբ Բաժակին մէջ ջուր խառնելն ալ արգելուեցաւ: Ստոյգ է՝ քիչ մը ետքը այն գիւական ժողովն եւ իր գործքերը դատապարտուեցան, բայց կրօնական երկպառակութիւնը մնաց: Կաթողիկէսյ մասը իւր նախնեաց ճամբէն չլքեցաւ, պահեց Քաղկեդոնեան հաւատքը, ասոր ներհակ հերետիկոսական դաւաճութիւնն ալ իւր մոլորութենէն ետ չգարձաւ եւ Քրիստոսի երկու բնութիւնը կ'ուրանար: Այսպիսի կրօնական անհաստատ եւ անստոյգ վիճակի մէջ ի հարկէ Հայոց եկեղեցին կը տառապէր, երբ ուղղափառ եւ մոլորութեան հետեւող կաթողիկոսունք փոփոխակի կը յաջորդէին, եւ իրենց անձնական կարծեաց եւ վարդապետութեան համաձայն ժողովուրդեան կ'առաջնորդէին. ասկից՝ երբեմն հերձուածողք եւ երբեմն կաթողիկէսյք զօրանալով՝ աս կը հետեւէր, որ Հայք ալ եւ ձախ սայթաքելով, մերթ մոլորութեան կը ծառայէին, եւ մերթ նախնի հաւատոյ ուղղութեան կը դառնային:

Ութերորդ դարուն սկիզբը (718—728) կաթողիկոսական աթոռը նստաւ Յովհաննէս Գ. Օձնեցի Իմաստասէր, մտաց յաջողութեամբ ու հանճարով ծանօթ. այս Հայրապետին վրայ հին ատենները շատ խօսուեցաւ, աւելի եւս նորերս: Հարք եւ մատենագիրք միւսնոյն կարծիքը չունեցան անոր հաւատոյ եւ վարդապետութեան վրայ. ընդունայն է անձնական խնդրոց մէջ երկար գեգերել: Ա՛րեւսայ թէ խնդիր չի վերցըներ այս Հայրապետին՝ գոնէ ընդհանուր առմամբ ի Քրիստոս երկու բնութիւն ընդունիլը, սակայն իւր գրութեանց մէջ Քաղկեդոնի ժողովոյն նկատմամբ բոլորովին լռութիւնը զարմանալի է, մանաւանդ այն ատենները, որ ամենուր բերանն էր նոյն Ս. Ժողովը: Եկեղեցական բարեկարգութեան եւ աստուածային պաշտա-

¹⁾ Հմտ. Զամէան, Բ. 351:

մանց փոյթ եւ եռանդ կը ցուցնէր, որն որ իր անուան պայծառութիւն կու տայ. բայց՝ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ միութեան ցանկացող չըլլալուն իրաւամբ կասկած կու տան՝ իւր նախագահութեամբ 719ին դումարած Դըւնայ ժողովոյն քանի մը ստգտանելի կանոնները, ինչպէս են Ը. ու Ի. կանոնները¹⁾, որոնք ստուգիւ բաժանասէր հոգւոյ ցոյցեր են առաքելական աւանդութեանց եւ ընդհանուր եկեղեցւոյ սովորութիւններու պահպանութեան մէջ: Ասոնց վրայ դարձեալ կը խօսինք: — Նոյն ժողովը 18 բարեկարգական կանոններ տուաւ, զորոնք պատշաճ կը համարինք առանձին Յաւելուածով մը հրատարակել: (Յաւելուած Բ.)

Իններորդ դարուն երկրորդ կէսին Զաքարիա Կաթողիկոս՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ արթուն հովիւներէն մէկը, որ իրեն յանձնուած հօտին՝ փրկութեան ճամբուն մէջ առաջնորդել կը ջանար, Նիկիայ Աթեպիսկոպոսին ազդու գործակցութեամբը փոյթ տարաւ, որ դադրի երկպառակութիւնը եւ իւր ազգն ալ ի մի մարմին քրիստոսի ուրիշ ազգաց հետ նորոգուի եւ կենդանանայ: Այսպիսի դիտմամբ 862ին իւր բազմաթիւ եպիսկոպոսները Շիրակաւան ի ժողով կանչեց, ուր ներկայ էր Աշոտ իշխանը: Ժողովը ԺԵ կանոն տուաւ հաւատոյ նկատմամբ, զորոնք ամբողջ կը հրատարակենք: (տես Յաւելուած Գ.) Առանձին մտադրութեան արժանի են ԺԳ. եւ ԺԴ. կանոնները, որոնք՝ որչափ իւր կողմանէ հաւատոյ նիւթերու մէջ անզգոյշ խոհեմութեան ցոյց, նոյնչափ ալ ուրիշ կողմանէ հակառակորդաց պինդ յամառութեանն ալ նշան են: Այսու ամենայնիւ՝ Շիրակաւանու ժողովը՝ թէպէտեւ վերոյիշեալ անդէպ կանոնադրութեամբն արատաւոր էր, սակայն առանց ազդեցութեան չմնաց նոյն իսկ Ասորոց վրայ, որոնք գլխաւորաբար Հայոց տարածանութեան դրդիչներն էին, որովհետեւ շատերուն առիթ եղաւ քաղկեդոնեան հաւատոյ վարդապետութիւնն²⁾ ընդունելու: Բայց՝ այս ամենայն դեռ հաստատութիւն չունէր, մանաւանդ որ Զաքարիա Կաթողիկոսին յաջորդներէն ոմանք, ինչպէս Մաշտոց եւ Յովհաննէս Զ. Պատմաբան կաթողիկոսները, յայտնի հերձուածողք էին, մինչեւ որ՝ հայրապետական աթոռն անցաւ Վահան Կաթողիկոս, ողջամիտ եւ արթուն հովիւ, որ նոր

¹⁾ Յես Յաւելուած Բ.

²⁾ Չամբեան, Պատմ. Հ. Բ. 687:

չարժում տուաւ (967) կաթողիկէ միութեան իւր առողջ վարդապետութեամբն ու առաքելական ջանքովը: Թէպէտ վախճանին չհասաւ, վասն զի չարազգած հակառակորդները զինքն հայրապետական աթոռէն հալածեցին, եւ ինք գնաց Վասպուրական, եւ հոն Գագիկ թագաւորին՝ իւր պաշտպանին՝ ապաւինեցաւ. սակայն իւր առաքելական աշխատութիւնները յայգւոջ Ցեառն՝ դոնէ իր աքսորուելէն եւ մահուանէն ետքը բոլորովին անպտուղ չմնացին՝ մանաւանդ Վասպուրական գաւառին մէջ, ուր գործակից եւ օգնական էին իրեն Ս. Գրիգոր Նարեկացի, հրեշտակն ի մարմնի ըստ լամբրոնացւոյն, եւ անոր հայրը՝ Խոսրով Մեծ, որ միանձնանալով՝ Անձեւացեաց Արքեպիսկոպոս կարգեալ էր: Ասոնց աջակից էր նաեւ ուրիշ Գրիգոր մ'ալ, որ իւր ընդարձակ գրագիտական հմտութեանց համար Մագիստրոս կը կոչուէր: Ասոնք ամէնքը թէ՛ գրութեամբ թէ՛ քարոզութեամբ ամենայն ճիգն թափելով կարող եղան գոնէ ազգին կաթողիկէ մասը հաստատել ու պահպանել յողջմտութեան վարդապետութեան, մինչեւ որ աստուածային նախախնամութենէ սահմանուած ժամանակն հասաւ, եւ կամաց կամաց նախկին կաթողիկէ հաւատքն ու բարեկարգութիւնը գրեթէ բովանդակ Հայաստան նորոգուեցաւ:

Զ.

կաթողիկէ հաւատոյ եւ վարդապետութեան նորոգութիւնն ու հաստատութիւնն ի Հայաստան:

Պարիգոր Բ. Վկայասէր Հայրապետին՝ վերոյիշեալ Գրիգոր Մագիստրոսի որդւոյն, գահակալութեամբը (1065) Հայոց Եկեղեցւոյ նոր դար ծագեցաւ: Այս հռչակաւոր Հայրապետը միութեան սուրբ նպատակին անարգել հասնելու համար՝ մինչեւ Կոստանդինուպոլիս երթալ յանձն առաւ, բայց աւելի յաջողութիւն գտաւ, թողթով ու պատգամաւորութեամբ Գրիգոր Է. Էդուսոյ Ս. Բահանյապետին դիմելով. որով կը խնդրէր սուրբ Աթոռոյն եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ՝ միութեան

ստէպ ստէպ քակուած կապը՝ նորէն անխզելի կապել ու հաս-
տատել. աղաչելով միանգամայն զՔահանայապետը, որ շնորհէ
իրեն Պաշտօն որ է Եմիփորոն, նշան միաբանութեան եւ հաղոր-
դութեան Երանելոյն Պետրոսի Աթոռոյն հետ: Ս. Գրիգոր Է.
ոչ միայն Վաթողիկոսին պատգամաւորն ու թուղթը հայրական
գթով ընդունեցաւ, այլ նաեւ շնորհեց խնդրած Պաշտօնը, եւ
ուրիշ խնդիրքները կատարեց: Աս ժամանակն սկսաւ Հռոմէական
Աթոռոյն հետ անմիջնորդական հաղորդակցութիւնն օրէ օր այն
հաստատուն կերպարանքն առնուլ՝ որ գարերով անյողողող
պահուեցաւ:

Հայոց վրայ առ սուրբ Աթոռն այլեւայլ ամբաստանու-
թիւններ եղած էին. ասոնց մեծ մասին անհիմն ըլլալն անտարա-
կոյս Վկայասէր Հայրապետին պատգամաւորը Հռոմ ցուցնցած
էր. այսու ամենայնիւ Եկեղեցւոյ Գլուխը՝ նոյն իսկ Վկայասիրէն
ստուգագոյն տեղեկութիւն առնուլ ուզելով, եղած ամբաս-
տանութիւններուն նկատմամբ հետեւեալ հարցմունքներն
ըրած էր:

“Ա. Ի պաշտաման Պատարագաց փրկութենագործ խոր-
հրդոյն, բնաւ իսկ ոչ խառնիցի ջուր ընդ գինոյ:

Բ. Հակառակ ընդդէմ սովորութեան Եկեղեցւոյ սրբոյ՝
Եկեղեցի ձեր ՂԽԻԱՌՈՆՍ սուրբ՝ ոչ ի բաղսամոյնէ, այլ ի կո-
ղոյ կամ յիւղոյ կատարիցէ:

Գ. Գիտկորոս Աղեքսանդրիայ հերետիկոսապետ՝ վասն
Ժպրհութեան հետտութեանն մերժեալ ի քաղկեդոն՝ մեծարիցի
ի ձէնջ եւ իցէ՞ ընկալեալ:

Դ. Կամիմք եւ եւս զի քո եղբայրական սէրդ յայտ
արասցէ, եթէ եւ եկեղեցի ձեր ընկալցի՞ զոր ինչ տիեղերա-
կանն ընդունի եկեղեցի, այսինքն է՝ զհաւատս չորից սիւնհոդո-
սաց հաստատելոց ի սրբոց Հարց՝ ի Քահանայապետաց Հռոմայ՝
ի Սեղբեստրոսէ եւ ի Լեւոնէ եւ յայլոց՝ առաքելական ճոխու-
թեամբ: — Ս. Քահանայապետն այս հարցումներէն ետքը
հայրաբար կը զգուշացնէ. “Ազդ առնել պատշաճ համարիմք
Քոյ իմաստութեանդ, զի զվերադիր բանսն, զոր, — յօրհնու-
թիւնս յայս Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզոր, սուրբ եւ ան-
մահ, — յարէք ածէք ի վերայ — “Որ Խաչեայր Ժանս Բր”, մի
եւս յաւելուցուք, զգուշացեալք յառթէ գայթաղութեան եւ

ի կասկածանաց զմտացն խոտորութենէ. զի զայդ ոչ առնէ եւ ոչ մի յեկեղեցեաց արեւելից, եւ ոչ իսկ սուրբ Եկեղեցի Հռոմայ: Եթէ անօթն ընտրութեան երանելի Առաքեալն ասէր վասն կերակրոց, եթէ լաւ է նմա ոչ ուտել եւ ոչ ըմպել, քան եթէ գայթաղեցուցանել զեղբարս, ապա զմտաւ ածել պարտ է ձեզ, եթէ քանի՞օն ծանր իցէ եւ լի վտանգաւ՝ տալ գայթաղութիւն եղբարց ի հաւատս, յորժամ ազնուագոյնն խորհրդով՝ յայնմանէ զգուշանալ մարթ է: Բայց՝ գոհութեամբ ու գովեստիւ կը գրէ քահանայապետը՝ Հայոց եկեղեցւոյ Հռոմայ եկեղեցւոյն սովորութեան համեմատ՝ բաղարջ հացով սուրբ Խորհուրդը կատարելուն վրայ, եւ զայս կը պաշտպանէ Յունաց զրպարտութեանը դէմ:

Թէ որչափս կաթողիկոսն այս հարցմանց ինչ պատասխան տուած է, ծանօթ է. անտարակոյս ի գոհութիւն քահանայապետին: Ոմանք կը համարին, թէ անձամբ Հռոմ գացած ասոնց վրայ խօսած է. բայց այս կարծեաց վաւերական ցոյց մը չեն ընծայեր:

Իսկ սուրբ Բաժակին մէջ ջուր չխառնելու ամբաստանութիւնն եղաւ Հայոց դէմ նաեւ Տրուղեան ¹⁾ Ժողովոյն մէջ (692). եւ այս ծանր անկարգութիւնը դադրեցընել տալու վճիռ տրուեցաւ: Թէ երբ այս զեղծմունքն ազգին մէջ մտած է, որոշելը դիւրին չէ: Թէպէտեւ Մանազկերտի Հարաժողովոյն մէջ (651) առաջին անգամ ջրոյ խառնումը քաղկեդոնեան Ժողովոյն մեղաւորն հակառակորդներէն արգելուած տեսանք, բայց՝ ուրիշ կողմանէ գիտենք, որ Կարնոյ Ժողովոյն Հարբը (629) այս անկարգութիւնը վերցընելու համար՝ նորէն «Առին զճուրն ի պատարագս», ²⁾ ուստի յայտնի է՝ որ այդ զեղծմունքը եօթներորդ դարուն սկիզբներն արդէն Հայոց մէջ մտած էր: — Եկեղեցւոյ պատմութիւնը մեզի կը ցուցընէ՝ որ վեցերորդ դարուն մէջ Յակոբեան Ասորիներն եւ Անապականադաւան աղանդաւորներն սկիզբն եղան այսպիսի զեղծմանց, ետքէն թո-

¹⁾ Այս Ժողովոյ մէջ Հայոց վրայ ուրիշ քանի մը ամբաստանութիւններ ալ եղան, զորոնք մանրամասն յիշելն աւելորդ է. վասն զի այնպիսի սովորութեանց վրայ էին, որոնք եւ ոչ ամէն տեղ, ինչպէս կ'երեւայ, ընդհանրապէս կը զօրէին. զորօրինակ թէ Հայոց մէջ անոնք միայն քահանայութեան կ'ընծայուէին, որոնք

քահանայական ցեղէ էին, — թէ աղուհացի մէջ կիրակի ու շաբաթ օրերը կաթնեղէն կը ծառակէին, եւ — թէ Ժողովոգեան նուիրուած միւսը՝ եկեղեցւոյ մէջ կ'իփէին եւ այնպէս քահանաներուն մաս կը հանէին:

²⁾ Թղթ. Գրիգ. Է. առ Հեթումթագ. Գալան. Մասն Ա. 442: —

ղուցին եւ առաջին հին առաքելականդ կարգաւորութեան դարձան ¹⁾: Բայց Գրիգոր Է. Վաթողիկոս Անաւարդեցի այս խորհրդածութիւնը կը գրէ առ Հեթում Թագաւոր. «Ապա ուստի՞ է ելել: Ստոյգն այս է, որ յարեւելք զգինին անապակ կու խմեն, նա սովորեցան, եւ այնպէս արարին զպատարագն, եւ վասն Հոռոմոցն չարութեան պղմեցան՝ որ ի նոցանէ բաժանէին ²⁾»:

Այսու ամենայնիւ Յովհաննէս Գ. Իմաստասէր իւր Գլուխ (719) Ժողովոյն սիւնհոդոսական թղթին մէջ՝ սուրբ բաժակին մէջ ջուր խառնելու հին եւ ընդհանուր սովորութեան եւ առաքելական աւանդութեան զանցառութիւնը՝ պատկառելի աւանան մը ճոխութեամբ հաստատել ուղեւորվ, կ'ըսէ թէ այսպէս օրինադրած ըլլայ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ: Ահաւասիկ նոյն Վաթողիկոսին խօսքերը. «Արժան է զհացն անխմոր եւ զգինին առաջին հանել ի սուրբ սեղանն՝ ըստ աւանդելոյ մեզ Ս. Գրիգորի, եւ առ խառնել յայլ ազգաց Կրիստոսեցի առաքելոսն. զի սուրբ Լուսաւորիչն յօրինականէն բերեալ զայս՝ առաքելաբար հրաման ետ կատարել իւրոց վիճակելոց . . . եւ մեզ ի նմին պարտ է յարանալ եւ չթողուլ ի բաց եւ չառնել նորաձեւս», Այս պատրեալ՝ բայց եւ այնպէս վճռատու Հայրապետը՝ այսպիսի կարծեաց ստուգութեան՝ իրմէ զատ երաշխաւոր մը չի ցուցնել: Վասնզի Ս. Գրիգորէն չորս ամբողջ դար ետքը ինքն առաջինն եղաւ՝ որ յանդգնեցաւ իւր ազգին մէջ այս կարծիքն հանել, որ ստուգիւ Լուսաւորիչի պաշտօնն ու սրբութիւնը կը թշնամանէ, իբրեւ թէ՝ իւր նոր հօտին (զոր ի քրիստոս շահեցաւ եւ ի բարեկարգութեան կը հաստատէր՝ ուսուցանելով ինչ որ Եկեղեցւոյ կատարելութեանը հարկ ու պատշաճ էր.) օտար եւ բովանդակ Եկեղեցւոյ կարգադրութենէն դուրս սովորութիւն մ'աւանդած ըլլայ, նոյն իսկ Փրկչին օրինակէն հեռանալով, որ այն աստուածային սքանչելի խորհուրդը հաւատացելոց՝ սիրոյ եւ միութեան ազդու նշան ու միջոց դրաւ, եւ ոչ թէ պատճառ երկպառակութեան եւ հակառակասիրութեան: Աստուածուսոյց Լուսաւորիչն այնպէս անիմաստ չէր, որ չգիտ-

¹⁾ Կոմբեֆիսոս, Յաւել. Մատ. Հրց. Յունաց Պատմ. Հերես. Հտ. Բ:

²⁾ Ա. Գալանոսի Ա. 447. ուր հետեւեալ հատուածը կը կարդանք.
«Եւ աստ յիշմ քեզ զՄինաս

վարդապետին բանան, որ ասէր, թէ մեզ յարեւելս լինի, թէ յայտնեբքին աշխարհս մարդ ի սեղանն հանապ անապակ գինւոյ իւր շարկամին ոչ տայ»:

նար, թէ չունէր ինք իշխանութիւն առաքելական աւանդու-
թեանց հակառակ բան մը հրամայելու, զորն որ իւր մեծարեալ
յաջորդն Գրիգոր Է. յայտնապէս կ'ուրանայ: «Ապա երբ, կ'ըսէ,
զպատարագն անապակ գինւոյ առնելն սուրբ Գրիգոր դրել չէ,
ահա իւր գիրքն, եւ ոչ սուրբ Սահակ, ահա իւր կանոնքն.
ապա ուստի՞ է ելել ¹⁾, եւ պլն», — Այս նիւթիս վրայ շատ
լուսաւորութիւն կու տան Ստյ եւ Ատանայի հռչակաւոր ժողով-
ներուն Գործքերը, զոր յառաջ կը բերենք քիչ մը ետքը:
(Յաւելուած Է:)

Երկրորդ եղծումն այնպիսի էր, որ նիւթոյն անբաւական-
ութիւնը խորհուրդն անվաւեր կ'ընէր. եւ չի կրնար պաշտ-
պանուիլ նաեւ մեր Հարց մէջէն ոմանց ջատագովութիւնը, թէ
հիւսիսային Հայաստան ձիթենիք չգտնուելուն պատճառաւ՝ կը
պարտաւորէին շուշմայի իւղով մեռնին օրհնել:

Երրորդ ամբաստանութիւնն ընդհանրապէս սուտ էր. բայց
անհաւանական չէ, որ Հայաստան ալ գտնուած ըլլան սակաւաթիւ
մոլեռանդ մարդիկ, որ նենգաւոր Գիտակորոսը մեծարած ըլլան:

Չորրորդ խնդիրը «Որ խաչեցար», յաւելուածին կը հայի,
որուն վրայ ըստ բաւականին ուրիշ տեղ խօսած ենք:

Գրիգոր Գ. Պահլաւունի իւր նախորդին անուանն ու իշ-
խանութեան հետ ժառանգեց (1113—1167) ուղղափառ
հաւատոյ եւ կաթողիկէ միութեան փոյթը. ուստի իննովկեն-
տիոս Բ. եւ Եւգենիոս Գ. քահանայապետաց հետ սերտ հաղոր-
դակցութեան մէջ էր: Եւգենիոս Գ. կաթողիկոսին պատգա-
մաւորն ու թուղթը հայրական սիրով ընդունեցաւ, փոխանա-
կաւ ինքն ալ գրեց, յորդորելով՝ որ Բաթակին մէջ ջուր
խառնելն ու քրիստոսի Ծննդեան տօնը Գեկտեմբերի Իեֆին
կատարելն անխափան պահուի ²⁾:

Գրիգորի Պահլաւունւոյն յաջորդեց (1167—1172)
Ս. Ներսէս Վլայեցի՝ Շնորհալի Հայրապետ՝ Հովիւ քաջ Հայաս-
տանեայց եկեղեցւոյ եւ ժիր յառաջացուցիչ կաթողիկէ հաւա-
տոյ եւ միութեան: Արդէն իր նախորդին եւ եղբօրը հայրապե-
տութեան ատեն թէ բանիւ եւ թէ գրով անոր գործակից էր
դարերով բաղձացուած կաթողիկէ միութիւնը յառաջացնե-
լու. բայց երբ որ այն բարձրագոյն աստիճանին եւ իշխանու-

¹⁾ Գալանոս, Աճար:

²⁾ Յես, Յաւել. Է. Ստյ ժող. Գործք:

Թեան հասաւ, սկսաւ ամենայն զօրութեամբ իւր հովուական ջանքը կրկնապատկել, որպէս զի իւր խնամոց յանձնուած հօտը առողջ վարդապետութեան եւ կաթողիկէ եկեղեցւոյ միութեան մէջ պահէ:

Այս նպատակին հասնելու հարկաւոր տեսաւ նորէն Յուսաց եկեղեցւոյն հետ միաբանութիւնը, որն որ Վոմնենեան կայսերաց ատեն դեռ կաթողիկէ եկեղեցիէն բոլորովին բաժնուած չէր:

Ասոր վկայ է Թէորիանոս Իմաստաւեր, (Մանուէլ Ամենոս կայսեր պատգամաւորն առ Ս. Ներսէս միաբանութեան գործքը յառաջ ասնելու,) իր առ Լեառնակեաց միանձունս գրած մէկ թղթին մէջ, զորն որ կարդ. Մայի Վատիկանեան յոյն ձեռագրաց մէջ գտնելով՝ հետեւեալ հասուածը հրատարակած է. (Տես շին Մատենագր. նոր Հաւաք. Հտ. Զ. 414:) — «Նախ քան զամենայն աղաչեմ զձեզ ի բաց կալ ի բանակուիւն լինելոյ, զի մէք ոչ ունիմք այսպիսի սովորութիւն եւ ոչ Եկեղեցին Առաւելոյ. այլ ընդ ամենեւին զխաղաղութիւն ունիցիք. զխաղաղութիւնն Բրիտանի, որ արար զերկրոսեան մի: Սիրեսցիք զլատին զձեր եղբայրակիցս, զի ուղղահաւատք են եւ որդիք կաթողիկէ առաքելական Եկեղեցւոյ, որպէս եւ մէք: Զի եթէ ծագիցեն եւ իցեն իսկ ի միջի՝ ինչիւրք, այսորիկ ի հաւատս ոչ մերձեցայցեն. զի բարի է ամենայն եթէ ի փառս Առաւելոյ լինիցի, քան զի չիցի ինչ անձա՛հ եւ ոչ անարգ ինչ ի լատինացւոց կղերականաց՝ եւ ի մեր սովորութիւնս. այլ ամենեցուն լաւ է եւ նուիրական վախճանն, իմաստնոց ամենայն ինչ ուղիղ է: յիմարաց՝ գայթակղութիւն»:

Ասանկ ալ կ'իմանար սուրբ Հայրապետը երբ առ Մանուէլ կայսր հետեւեալ խօսքերը կը գրէր. «Նա զի եւ լուաք, եթէ Սուրբ եւ առաջին ամենայն եպիսկոպոսաց, Հայրապետն Հռոմայ եւ փոխանորդն Պետրոսի Առաքելոյ՝ յիւրոց անտի իմաստնոց՝ առաքեաց խօսել առաջի սուրբ Թագաւորութեան ձերոյ վասն միաբանութեան հաւատոյ»:¹⁾

Ներսէս Շնորհալի՝ Գրիգոր Գ. կաթողիկոսի իր եղբօրը կենդանութեան ատեն՝ ինչպէս վերն ըսինք արդեամբ սկիզբն ըրած էր այս բարեգուշակ գործառնութեան, երբ իբրեւ Արքեպիսկոպոս գործակատար՝ երկու հայազգի իշխանազուն եղբարց մէջ խաղաղութիւն ընելու համար՝ հաշտարար պաշտօնով Մա-

¹⁾ Շնորհ. Թղթք:

մեստիայի կողմերը խրկուեցաւ: Հոն Մանուէլ կայսեր փեսին՝ Ալեքսի զօրավար Դքսին հանդիպելով՝ Յունաց ու Հայոց մէջ յուս-
զուած կրօնական խնդրոց վրայ խօսքի մտաւ: Ալեքսի Դուքսն եւ
Ներսէս Արքեպիսկոպոս՝ խօսակցութեանց ու խորհրդոց մէջ՝ մի
եւ նոյն կրօնական միութեան հոգւով վառուած՝ երկու ազգաց
մէջէն հին երկպառակութեան գայթապդութիւնը վերցնելու
հնարք կը փնտռէին: Ներսէս Շնորհալի խոստացաւ զօրավարին՝
Հայոց եկեղեցւոյն դաւանութեան եւ բարեկարգութեան վրայ
գրով ճիշդ տեղեկութիւն տալ, զորն որ 1167 ին՝ կատարեց իր
եղբօր մեծարեալ Վաթոդիկոսին անուամբ, այսու վերնագրով.
Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ,
գրեալ ի Ներսիսէ Արքեպիսկոպոսէ ¹⁾, եւ պէն: Այս գրու-
թիւնն ընդունելութիւն գտաւ Բիւզանդիոն՝ Յունաց ինքնակա-
լին եւ Պատրիարքին առջեւ. ուստի յաճախ թղթակցութիւն
սկսաւ Ինքնակալին եւ Շնորհալոյն մէջ, որ այս միջոցին Հայ-
րապետական աթոռն ելած էր: Վերջապէս՝ Ինքնակալին կող-
մանէ Թէորիանոս բազմահմուտ փիլիսոփայն մասնաւոր առաքե-
լութեամբ Հայաստան խրկուեցաւ՝ Վաթոդիկոսին հետ Հայոց
մէջ եղած կրօնական խնդիրներն ու վէճերը քննելու, ուղղե-
լու, եւ այնպէս ուղիղ հաւատոյ միաբանութեան յօդն անշարժ
հիման վրայ կապելու: Թէորիանոս՝ Յովհաննէս Ատմանոս կամ
Ութման անունով՝ փիլիպպոլպոլսի Հայոց մենաստանին վանա-
հօր հետ՝ հասաւ Հռոմկլայ (1170), եւ հոն Վաթոդիկոսին
կայսերական թուղթն ընծայեց, եւ սկսան մանրամասն վիճաբա-
նութեան, որ ամսօրեայ ժամանակ տեւեց, եւ ինչպէս կը բաղ-
ձացուէր յուսացեալ նպատակին ալ հասան, որ քանի մը
հաւատոյ գլուխներն աւելի պարզուեցան, գլխաւորաբար Քրիս-
տոսի երկու բնութիւններն ընդունուեցան, եւ ֆաղկեգոնի
ժողովոյն ուրիշ տիեզերական սիւնհոգոսաց հաւասար հաւատք
ընծայուեցաւ. այսպէս Թէորիանոս գարձաւ գոհութեամբ առ
կայսր, որուն ձեռքն յանձնեց վիճաբանութեանց եւ բանակցու-
թեան արձանագրութիւնը եւ միանգամայն Վաթոդիկոսին բա-
ցայայտագոյն եւս գրած Դաւանութիւնն՝ առանձին առ կայսր
ուղղեալ թղթով մը, որուն գլխաւոր մասերն ասոնք են:

“Պատասխանի թղթոյ մեծի թագաւորի Հռոմոց Վիւ Մա-

¹⁾ Անդ:

նուէլի, գրեալ Ներսէսի Վաթողիկոսի վասն Ճմարիտ դաւանութեան հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ¹⁾։

Հրամանք ինքնակալութեան ձեռոյ, ով քրիստոսապաւկեալ արքայ Հռոմայեցւոց, միշտ յաղթող Ագոստէ, սիրող բարեպաշտութեան եւ խաղաղութեան Եկեղեցւոյ, եհաս առ նուաստս՝ յաղթարարս սուրբ թագաւորութեանդ։ Յորմէ ծանեաք զկամս ձեր, աստուածայնոյն հետեւող կամաց։ Զի որպէս անուանակոչութեանն՝ պսպէս եւ գործոց Ճմարիտ էմմանուելին՝ փութաք լինել նմանող, այն՝ որ արար խաղաղութիւն յերկինս եւ յերկրի, եւ զմիջնորմն ցանկոյն քակեաց ըստ Առաքելոյ։

Ընդ գրաւորական հրամանիս՝ ծանուցին եւ բանականքս, զհրամայեալսդ առ ի ձէնջ բան, առաքեալքս ի սուրբ թագաւորութենէդ՝ Փիլիսոփոս Մարիատոս Թէորիանոս, եւ համագգի մեր եւ համակրօն Յովհաննէս Հայր Վանաց ²⁾։ Յորոց ծանեաք ծայրագոյն ունել ձեզ յօժարութիւն կամաց յաղագս միաբանութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ։ Եւ հաւատացաք՝ ոչ մարդկային լինել զայս խնդիր. այլ աստուածային տնտեսութիւն եւ բարձրագոյն։ Զի որպէս գերակատար բնութիւնն խոնարհեցաւ ի մերս, զի զմեզ բարձրացուցէ. եւ լցուցիչն ամենայնի՝ թափեցաւ յիւրոյն փառաց առ փոքր մի, զի զմերս ունայնութիւն լցցէ ի լրութենէ իւրմէ, ըստ այսմ՝ օրինակի՝ եւ դուք անկարօտ գոլով ամենայնի, բայց իբրեւ զկարօտս կարօտիք մերօրոմն հաղորդել աղքատութեան, ոչ ի նուազութենէ ինչ լրումն, այլ յաստուածային սիրոյն յաղթելով, այն որ հրամայէն սիրել, ոչ միայն զընկերս իբրեւ զանձն, այլ եւ զվշտամիս, եւ ոչ զանձին եւեթ խնդրել զօգուտ, այլ մանաւանդ զընկերին։ Վասն որոյ եւ մէք խօսելով յաստուածաշունչ գրոց ընդ առաքեալ իմաստասէրս ի սուրբ թագաւորութենէդ, ողջացաք մտքք, ի լսելն զբան հաւատոյ Եկեղեցւոյդ Հռոմոց։ Քանզի

¹⁾ Յունարէն առ փրնագիրն ունի.

«Թուղթ Ներսէսի Վաթողիկոսի Հայոց առ մեծագոր թագաւորն Մանուէլ, առաքեալ ի ձեռն բանականաց իւրոց, յեղեալ ի Յոյն բարբառ յԱղմանոսէ միանձնէ Փիլիպպոսայեցւոյ, առաջի Թէորիանոս Մագիստրոսի, ի Դեկեմբեր ամեան, ի չորրորդ ընդիկտմանի, Գրեալ յետ առաջնոյ բանակցու-

թեան ընդ Թէորիանոսայ,» — Բաւական թարգմանեցինք յունարէն բնագրին βροχίος բառը Զնորհաւոյ թղթին հետեւելով՝ ուր Բաւական անունը Պատգամաւորի կամ Բանբերի նշանակութեամբ առնուած է։

²⁾ Յունարէնը կ'աւելցեն՝ «Որ եւ կոչի Ադամանոս,»

ի տգիտաց ոմանց՝ որ յայսկոյս Ծովու յանուանեալ Հոռոմոց, լուեալ էաք մեք, եւ որք յառաջ քան զմեզ, բանս ոչ առողջս՝ ի տնօրէնութիւնն քրիստոսի խօսեցեալս, եւ էաք հիւանդացեալ գայթակղութեամբ, իբր թէ ի մասն ինչ կարծեացն Նեստորի խոնարհելով ձեր: Որպէս եւ դուք վասն մեր՝ ի մերոց տգիտաց եւ ապստամբելոց ի մէնջ, յաղագս անկարգ գնացից իւրեանց, լուեալ էիք: Որք եւ զչարախօսութիւնն՝ որ վասն մեր, իբրեւ զընծայ ինչ մատուցանէին առաջի ձեր եւ որոց նախ քան զձեզ, ի հաճոյս լինել ձեզ կարծելով: Որով էիք եւ դուք գայթակղեալք ի միտս՝ համարելով զմեզ համախոհ Եւտիքեայ եւ որոց ընդ նմա մի բնութիւն ասողացն չարաչար: Սակայն ի քննութենէ անտի մերկացաւ պատրուակեալ ստաբանութիւնն որ յաղագս երկաքանչիւրոցս՝ եւ հալածեցաւ, եւ յայտնի եղեւ ճշմարտութիւնն եւ հաստատեցաւ, հեռի գոլով ձեր ի Նեստորի բաժանմանէն, եւ մեր յԵւտիքեայ շփոթմանէն եւ հուպ եկեալք միմեանց ուղիղ դաւանութեամբ հաւատոյ շնորհքն Աստուծոյ:

Բայց քանզի աթոռ թագաւորութեան մերոյ՝ որով եւ քահանայապետական իշխանութիւն յառաջանայ, բարձեալ է պշտմ ի բռնակալութենէ պլազդեաց, նորին աղագաւ եւ աթոռ հայրապետութեանն հալածեալ ի հայրենի աշխարհէ եւ յաթոռոյ, յօտար աշխարհ տարաբերի պանդխտութեամբ: Յորոց պատճառէ ոչ ունիմք մերձ զորս ըստ ժամանակիս Եպիսկոպոսունք Հայաստանեայց եւ վարդապետք, եւ առանց խորհրդակցութեանց նոցա անմարթ է զկատարեալն տալ պատասխանի հարցմանց ձերոց, զի մի փոխանակ միաբանութեան՝ զանազան պատճառս տացուք բաժանմանց, եւ շարժուն եւ փոփոխական երեւեսցին բանք մեր: Յաղագս այսորիկ ոչ պատշաճ համարեցաք, միայն մերս մերձակցիւք գրել զպատասխանին մեծի խորհրդոյս, մինչեւ առաքեսցուք ի մեծն Հայք եւ յամենայն կողմանս, եւ ժողովեսցուք զամենեսեան, յորս իցէ զըրութիւն իմաստութեան եւ առաջի դիցուք նոցա, զոր խնդրէքս ի մէնջ զհաւատոյ եւ զկարգաց եկեղեցւոյ բան, եւ մեք թելադիր եւ յորդորիչ ի պատճառս սիրոյն եւ խաղաղութեան, զի ընդ ձեզ՝ որ սկիզբն էք այսմ հոգեւոր բարեաց, եւ մեք արժանի լիցուք խաղաղարարացն երանութեան հասանել՝ խոստացելոցն ի քրիս-

տոսէ: Բայց զի առաքեալքս ի մեծութենէ ձեր խնդրեցին փորը ինչ եւ առ պոժմ տալ գրով զբան հաւատոյ մեր դաւանութեան եւ սուրբ Թագաւորութեան ձեր առաքել առաջի: Զոր եւ արարաք սակաւութեամբ՝ ոչ ի մէնջ այլ ի սրբոց վարդապետաց Եկեղեցւոյ բանից, որոց նախ քան զբաժանումն. որ է այս ինչ»:

Հոս մեծարեալ Վաթողիկոսը կը կրկնէ Հաւատոյ դաւանութիւնն աւելի բացայայտ եղանակաւ, մանաւանդ Մարդեղութեան Խորհրդոյն նկատմամբ, որն որ արդէն տպագրութեամբ հրատարակուած է, ուստի մինակ վերջին մասը յառաջ կը բերենք:

«Արդ եւ մէք ըստ ուղղափառ Հարցն դաւանութեան նշովեմք զայնոսիկ՝ որք վասն յեղման եւ պլայլութեան՝ մի բնութիւն ասեն Բանին մարմնացելոյ, կամ թէ՛ ոչ ի մերմէ զանգուածոյս առ ղբնութիւն մարդկային եւ միջցոյց ընդ աստուածութեանն, այլ ինքն իւր ստեղծ մարմին յորովայնի Վոսին, եւ կամ թէ առ աջօք երեւեալ մարդ, եւ ոչ ճշմարտութեամբ: Եւ որք այլ պոսպիսի ինչ պատճառանօք ասեն զմի բնութիւնն ի Քրիստոս, եւ ոչ վասն անբաժանելի եւ անշփոթ միաւորութեան: Կոյնպէս նշովեմք եւ զայնոսիկ՝ որք յերկուս բնութիւնս բաժանեն զմի Քրիստոսն ըստ Կեստորի, այլ ասելով զաստուածն եւ այլ զմարդ: Զմարդն չարչարելի եւ մեռեալ եւ զաստուածն անչարչարելի եւ անմահ, եւ ոչ միաւորութեանն տան զերկաքանչիւրսն, զչարչարանսն եւ զանչարչարութիւնսն, զմահն եւ զանմահութիւնն: — Այլ հաւատամք պոսպէս, եթէ Աստուածն Բան, որ ի Հօրէ ծնեալ յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս, անտեսանելին, անչարչարելին, անմահն, էառ ղմեր բնութիւնս կատարելապէս ի կուսէն, եւ միացոյց ընդ իւր աստուածային բնութիւնն, անշփոթ եւ անբաժանելի միաւորութեամբ. եւ եղև անտեսանելին ըստ աստուածութեանն՝ տեսանելի ըստ մարդկային բնութեանս, եւ անշոշափելին շոշափելի, եւ անչարչարելին եւ անմահն ըստ աստուածային բնութեանն՝ չարչարեալ եւ մեռեալ մերով բնութեամբս, ոչ բաժանմամբ՝ որպէս թէ ո՞նք չարչարելի եւ ո՞նք անչարչարելի, ո՞նք անմահ եւ ո՞նք մեռեալ: Այլ որ չարչարեալ եւ մեռեալ մարդկային առեալ բնութեամբ, նոյն անչարչարելի եւ անմահ՝ աստուածային իւրով բնութեամբ: Վասն այնորիկ եւ արիւն Աստուծոյ ասի, եւ չարչարանք եւ մահ, եւ Աստուած խաչեալ, զորս՝ ոչ առանձինն՝

բնութեանն Աստուծոյ տամք, այլ անճառ միաւորութեան: Եւ զոր օրինակ՝ յասուկ Աստուծոյ բնութեանն անհնարին է չար-
չարանս ընդունել եւ մեռանել, նոյնպէս եւ մարդոյ բնութեան
առանձին՝ անկարելի է, մահուամբ կեանս տալ մարդկան: Սա-
կայն միաւորելովն Բանին Աստուծոյ ընդ մարդոյ բանականի
բնութեան, անհնարելին՝ հնարաւոր եղեւ, եւ անկարելին՝ կա-
րելի: — Քանզի չարչարեցաւ անչարչարելին՝ չարչարելեաւն, եւ
մեռաւ անմահ՝ մահկանացուաւն, որով կենդանացաք՝ մարմին
նորա եւ անդամքս, յօդեալք ի կենդանի եւ կենդանարար
գլուխն մեր Քրիստոս, որ է օրհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Արդ այս ինչ յայժմուս տուաւ փոքր ի շատէ՝ յաղքատ-
իմաց եւ տկար իմաստից մեր ձերումդ գերախառար իմաստու-
թեան, առ ի գիտելոյ զբովանդակ Նկեղեցւոյ Հայաստանեայց
զանփոփոխելի դաւանութիւն հաւատոյ, որ ի սուրբ Երրորդու-
թիւնն, եւ ի տնօրէնութիւնն Քրիստոսի, որով ի մասնեդ կա-
րող էք զբոլորն ճանաչել, որպէս որք դոյզն ճաշակաւ՝ զբովան-
դակն ի կերակրոց եւ յըմպելեաց՝ իմանան զխորոժելին, եւ
կամ զոչ ասորոժելին:

1) «Իսկ զորպիսութիւն կենաց մերոց ի դառնութեան
ժամանակիս եւ տեղւոյս, յոր գտանիմք, զկարօտութիւն մեր
իրաց կարեւորաց եւ զվիշտ վտանգի հեռաւոր վայրացս, բնա-
կեալք ի խորանս Կեդարու, ծանիցէ թագաւորութիւնդ ի բա-
նականաց մերոց, որք զթուղթ մեր զայս մատուցեն առաջի
բարձր թագաւորութեան քոյ, եւ ընծայեսցեն երիս տաճիկ
նժոյգս, եւ երիս աղեղունս մուսուլականս 2) նուէր դուզնա-
քեայ այլ խորհրդական, զի ելցես յերկարս քո եւ զաղեղունս
թշնամեաց քոց խորտակեսցես. որպէս ճշմարիտն Էմմանուէլ
զաներեւոյթս, այսպէս եւ դու զերեւելիսս, ղյարուցեալն
պատերազմաւ ի վերայ քո ջնջեսցես. եւ մէք արժանաւոր լիցուք
տեսանել զքեզ ուրախութեամբ ի փառս Քրիստոսի»:

«Իսկ զկատարեալն բան՝ յաղագս ամենայն խնդրոց, որ-
քան է ի միջի մերում անհաւասարութիւն ինչ, ի հաւաքուն
ժողովոյն՝ ըստ վերոյգրեւոցդ, գրեալ տացուք առաջի սուրբ
թագաւորութեանդ:

1) Այս վերջին հատուածը «Իսկ զոր-
պիսութիւն . . . Բնիկ ի փառս
Քրիստոսի», հայերէն բնագրին մէջ

պակասը լայնով յունարէնէն թարգ-
մանութեամբ աւելցուցինք:
2) Յուն. το ξαρισ μυσσεν λειψαν.

Գրեցաւ ի թուականութեանս Հայոց ՌԺԹ. (1170),
յԱրեւ ամսեան Հայոց, եւ Հոռոմոց՝ Հոկտեմբեր»:

Այս թղթին հետ Թէորիանոս ընծայեր էր ինքնակալին,
քնչպէս վերն ըսինք, Շնորհալոյ հետ ըրած վիճաբանութեան
կամ բանակցութեան մանրամասն արձանագրութիւնն ալ, որն
որ ոչ միայն միաբանութեան գործոյն եւ պէսպէս կրօնական
խնդիրներու որպիսութեան վրայ ճշդիւ տեղեկութիւն ու լու-
սաւորութիւն կու տայ, այլ նաեւ թէ հռչակաւոր իմաստասի-
րին խորունկ գիտութիւնը՝ եւ թէ Շնորհալի Հայրապետին
կաթողիկէ միութիւնն՝ եւ ուղղափառ վարդապետութիւնն ազ-
գին մէջ հաստատելու համար ցուցած փղթն ու ջանքը յայտ-
նապէս առջեւնիս կը դնէ: Արդ՝ յօժար մտօք նոյն վիճաբա-
նութեան արձանագիրն ¹⁾ նորէն թարգմանութեամբ գրեթէ
ամբողջ կը հրատարակենք ի լուսաւորութիւն ընթերցողաց,
(Տես Յաւելուած Գ.) որով նաեւ Ս. Կաթողիկոսին կամքն ալ
կը տեսնուի, թէ ինչպէս եպիսկոպոսաց ժողով գումարել կ'ու-
ղէր, որպէս զի անոնց հաւանութեամբ ու գործակցութեամբ
սուրբ նպատակին հասնի:

Բաց ասկէ մտադիր ընթերցողք կը տեսնեն թէ որչափ
աւելի ճշգրութիւն՝ որչափ աւելի յստակութիւն կայ երանա-
շնորհ Կաթողիկոսին՝ վերոյիշեալ բանակցութենէ ետքը գրած
հրապարակական թղթերուն մէջ: Բանակցութենէ յառաջ՝
Քրիստոսի երկու բնութեանց վրայ պսպէս կը գրէր. «Իսկ յեր-
կրորդումս մի յերրորդութենէն՝ Բանն Հօր Որդին միածին . . .
էջ յորովայն Կուսին Մարիամու, ոչ նուազելով ի ծոցոյ Հօր՝ ըստ
աստուածային անպարագրելի բնութեանն, եւ ձգեալ յինքն՝
յարենէ ամենամաքուր Կուսին, որ զանգուածոյն Ադամայ, միա-
ցոյց ընդ աստուածութեանն՝ անքնին եւ անճառելի խառնմամբ,
եւ եղեւ յերկուց կատարեալ բնութեանց՝ յաստուածայնոյ եւ
մարդկայնոյ՝ մի անձնաւորութիւն կատարեալ, անայլայլելի եւ
անբաժանելի բնութեամբ ²⁾»: — Բայց ետքէն՝ առ ինքնակալն
գրած վերոյիշեալ երրորդ թղթոյն մէջ, որուն սկիզբն է Հրե-
ման Խնկալաւորութեան յերոյ, նոյն նիւթին վրայ ասանկ կը գրէր.

¹⁾ Այս բանակցութիւնն առաջին ան-
գամ Լեւոնիկաւորոս հրատարակեց
յուշարէն-լատիներէն, որմէ Կիւ-
ճոս Գալանտ ալ առած է:

²⁾ Գիր հաւատոյ . . . ի խնդրոյ Աթ-
բաի, եւ այլն:

“Վասն որոյ՝ ոչ ըստ Նեստորի ի յերկուս բնութիւնս ¹⁾ եւ յերկուս դէմս բաժանեմք զմին քրիստոս, եւ ոչ ըստ Եւտիքեայ եւ Համախոհից նորին ի մի բնութիւն ժողովեմք չփոթմամբ եւ այլայլութեամբ: Այլ ունիմք ասել զերկու բնութիւնն՝ ըստ մեծին Գրիգորի Աստուածաբանի յառ կողորոս թղթին՝ գրեալ ընդդէմ Ապողինարի եւ որոց ընդ նմա, թէ Բռն-նիւն երբեք. յաւելլու ասել եւ զպատճառն, քանզի Աստուած եւ մարդ. եւ այս յիրաւի, զի թէ Աստուած միայն էր, կամ մարդ միայն, ի դէպ էր ասել մի բնութիւն ունել, կամ Աստուծոյ եւ կամ մարդկան: —

Հնորհալի Հայրապետը՝ սրբոյն Կիւրղի ծանօթ խօսքը Մէ Է Բռն-նիւն Բռնին Տարծոցեայ, նոյն Սրբոյն ուրիշ մէկ վկայութեամբն ուղիղ կը մեկնէ եւ կ'ըսէ. “Սոյն վարդապետ (Սուրբ Կիւրեղ), որ ընդդէմ բաժանողացն զայս խօսեցաւ, ընդդէմ չփոթմամբ ասողացն զմի բնութիւն՝ զայս ասէ ի նոյն առաջին թղթին, թէ զմտաւ ածեալ զմարմնանալոյն եղանակ՝ տեսանեմք, զի երկու բնութիւնք եկեալք առ միմեանս՝ ըստ միաւորութեան անանջատելոյ, անչփոթաբար եւ անփոփոխապէս: Քանզի մարմինն՝ մարմին է, եւ ոչ աստուածութիւն, թէեւ եղև Աստուծոյ մարմին: Նոյնպէս եւ Բանն՝ Աստուած է, եւ ոչ մարմին, թէեւ իւր արար զմարմինն տնօրինաբար: Եւ յետ սակաւուց ասէ թէ, յորժամ եկեալ ի մտածութիւնս միայն եւ ի տեսութիւնս հոգւոյ աչօք, թէ զինչ օրինակաւ մարդացաւ Միածինն, եւ երբեք ոչ Բռն-նիւնն է- մի քրիստոս, է- Որդի է- Տէր, զԲանն մարմնացեալ եւ մարդացեալ ²⁾”:

Նոյն Համեմատութիւնը կրնայինք ընել ուրիշ խնդրոց վրայ ալ, եթէ մատենագրութեանս Համառօտութեան սահմանէն դուրս չելէինք:

Ս. Ներսէս Լամբրոնացի ականատես՝ այս գործառնութեանց Համառօտ պատմութիւնն այսպէս կ'ընէ ³⁾: Երբ որ Թէորիանոս, կ'ըսէ, մատոյց Յունաց Ինքնակային եւ Պատրիարքին կաթողիկոսական թուղթն ու առաջին բանակցութեան ար-

¹⁾ Յունարէնը այսպիսի միայն կ'ըսէ. *Ὁν κατὰ τὸν Νεστόριον μερίζομεν εἰς δύο πρόσωπα τὸν ἕνα Χριστόν.* Այս ըստ Նեստորի յերկուս դէմս բաժանեմք զմի քրիստոս: Կ'երեւայ յայտնապէս թէ Հայերէնի մէջ օտար

գրիչ մտեր եւ աւելցուցեր է, ի յերբեք Բռն-նիւնն:

²⁾ Պատասխանի թղթոյ Կիւրեղի գրեալ ի Ներս. Աթոռակոսէ:

³⁾ Գիրք որ կոչի Ընդհանրական. Եւ Սանկտաթորութ. 1788. էջ 183:

ձանագրութիւնը, բանիւ բերանոյ այնչափ գովեստիւ կաթողիկոսին միաբանութեան սէրն ու բորբոքը բարձրացուց, որ թէ Ինքնակալը, թէ Պատրիարքը եւ թէ “ամենայն դասք եկեղեցականաց եւ ամենայն թագաւորազարմք մեծի պալատան՝ ի ձեռս առեալ զնշանագրութիւն հարցմանցն (վիճաբանութեան արձանագրութիւնը) յայս կոյս յայն կոյս ընթանային ասելով, տեսէք զկաթողիկոսին Հայոց խոհական ճարտարութեան հանճար, նայեցարուք ընդ շաւիղս ուղիղ խոստովանութեան”:

Այսպիսի գգացմամբ լի՝ Մանուէլ կայսր նորէն զԹէորիանոս եւ զԹովհաննէս Վանահայր Հայաստան գեսպանութեամբ իրկեց՝ Շնորհալի կաթողիկոսին հետ սկսուած գործն ի կատարուան հասցընելու. յանձնելով միանգամայն, որ իրենց կողմանէ ալ Հայոցմէ առաջարկուած ութը խնդիրներուն նկատմամբ (տես Թաւելուած Զ.) վարուին իմաստութեամբ ¹⁾: Այսպէս երկու տարի ետքը, 1172ին՝ սկսաւ երկրորդ բանակցութիւնը, որն որ ցայսօր մեզի անծանօթ մնացած էր եւ կը մնար, եթէ բազմահմուտ Մայի Կարգինալը Վատիկանեան Յոյն ձեռագրաց մէջէն այս երկրորդ բանակցութեան արձանագրութիւնն ալ յուշարէն եւ լատիներէն թարգմանութեամբ՝ չհրատարակէր ²⁾, զորն որ յանձն առինք, ինչպէս առաջինը, ամբողջ հայերէն թարգմանել եւ հրատարակել ի Թաւելուած Է., ուր մեր ընթերցողները կը հրաւիրենք: Թուշարէն արձանագրութեան յարակից են Բիւզանդեան կայսեր եւ Պատրիարքին առ Հայոց կաթողիկոսն գրած թղթերը. բայց որովհետեւ ասոնք շատ երկայն են, միայն արժանի յիշատակութեան գլխաւոր մասերը հոս թարգմանութեամբ յառաջ կը բերենք:

“Պատասխանի սրբոյ պատրիարքի Տեառն Միքայէլի՝ բարձր իմաստասիրի գրեալ առ յիշատակեալ կաթողիկոսն՝ ի դիմաց սրբոյ եւ հզօր Ինքնակալի մերոյ Տեառն Մանուէլի:

Թողլժ քո, մեծարեալ կաթողիկոս, մատուցաւ առաջի թագաւորութեանս, եւ գիտացի, եթէ ծանեար զու զձանապարհն արդարութեան, եւ որպէս գիր ասէ, աշակերտեցար երկնից արքայութեան, նման առն վաճառականի, որ հանէ ի գանձէ իւրմէ զնոր եւ զհին. միաբան զհետ երթեալ զառաջնոց

¹⁾ Անդ 146.

²⁾ Նոր Հաւաք. հոսց Մատենագր. Հտ. Զ.

աստուածայինն եւ առաքելական աւանդութեանց, ընտրեցեր ընդ շաւիղս յետնոց եւս Հարցն աւանդութեանց եւ օրինաց եւ սահմանադրութեանց ընթանալ: Քանզի վառեցաւ հուր ի խորհուրդս մտաց քոց, եւ զբարբառ քո ի Քրիստոս Յիսուս ճշմարիտ Աստուած Փրկիչ մեր փորձեալ քննեցեր՝ քաջ զտեալ ի բովն հոգեւոր. եւ այնպէս եթէ էին մթաբք զուսով ճըշմարտութեանն, այրեցան իբրեւ զխուլ: Այժմ՝ եթէ իցէ ինչ այլ ի թղթի քում, որ ընդհարցի ընդ միտս որոց ընթեռնուցունն, եւ զայնր եւս անհարթութիւն եւ զխէթ եւ զխուլ, որ էնն ուղղակի ընդդէմ վճռոց կանոնացն, քո ճշմարտասէր արդար դատաստանաւդ, իբրեւ դոյզն իմն որոմն անարգ՝ ի մէջ սրբոյ ցորենոյ ուղիղ հաւատոց անագան բուսեալ, ի բաց խլեացես, եւ այնպէս բարձցես զպատճառս գայթաղութեան եւ սրբեսցի բիծ եւ աղտ ուղղոց մտաց անարատից: . . .

Արդ՝ քանզի Գլուխ ճանաչիս ի մէնջ, եւ միաբան ընդ մեզ ընդունիս ընդ այլոց տիեզերական ժողովոց եւ զտրորոգն, վստահ մմբ եթէ եւ այլ անդամք Գլխոյդ արբանեկեսցեն, եւ այնպէս ամենայն՝ որ ինչ զգովելի միաբանութիւնն քակտեալ պառակտիցէ եւ զկապ միութեանն խզիցէ, իբրեւ օտար իմն եւ եղծիչ միախառն յօրինուածութեան մարմնոյ ջնջեսցի ի միջոյ: Եւ զի թէպէտ հանգոյն բանից մարգարէին, հովիւք Հայոց առաջինքն, ոչ իմացան զհանձար, եւ հօտն ողջոյն անգիտացաւ եւ ցրուեցաւ. սակայն այժմ հովիւդ քաջ եւ իմաստուն հասեալ կայ ժողովել զցրուեալս, զգուշացուցանել զհօտն յօտար արօտոյ մահաբեր խոտոց, եւ ածել մուծանել յապահովի ի փարախ հոգեպահ: Այսուիկ ուրախ լիցի տանուտէրն, զի տաղանդն եղեւ շահեկան, ցնծացեն զօրութիւնք երկնից, զի գտաւ դրամն կորուսեալ: . . . Վասն որոյ եւ խնդասցէ Եկեղեցի Աստուծոյ, ուրախակից նմին ընդ մեզ լիցին դասք աստուածային առաքելոց, Հարք սուրբք, հաւատացելոց ժառանգութիւն, եւ համօրէն պաշտօնեայք աստուածեղէն շնորհաց: Լացցեն Եւտիքէս եւ Գիոսկորոս, որբասցէ Նեստորիոս, յամօթ լիցին Սեւերոս եւ համախոհ նորա Յիմնթէոս, հալածեսցին ստուլթիւնք, զոր արկին ի վերայ մեր եւ ձեր, որպէս գրեցերդ: Չեմք մէք համախոհք մարդապաշտ Նեստորի, եւ ոչ նորա ամպարչտութեան կարծեօք ցնորեալք ի վարդապետութեան ուղիղ հաւատոց՝ միոյ Քրիստոսի զերկուս

անձինս ընծայել. այլ խոստովանիմք զմի Գրիստոս Տէր եւ Աստուած մեր երկրպագելի ի միում անձնաւորութեան յետ միաւորութեանն, զի երկու բնութիւնք են միաւորեալք ի միում անձին առանց բաժանման եւ առանց շփոթելոյ, վասն այնորիկ եւ զԳրիստոս յերկուս Բնութեանց եւ յերկուս Բնութեանս յետ միաւորութեան ասեմք եւ խոստովանիմք:

Արդ զբան Հաւատոյ Յարգութեան քո գրեալ եւ առաքեալ առ Թագաւորութիւն իմ, ընթերցայ եւ գտի լի իմաստութեամբ եւ ճշմարտութեամբ, ոչ օտարաձայն եւ ոչ օտարամիտ ի Հաւատոց մերոյ սրբոյ եկեղեցւոյս, մանաւանդ՝ եթէ յիմաստ եւ ի բովանդակութիւն ճշմարտութեանն ի նմա Հայիցիմք, Թէպէտեւ են ի նմին ասացուածք, որք զլեւելսն խայթեն վասն անսովորական անընդել անհարթութեանն. այլ վարդապետութիւն եւ սահմանք սրբոյ տիեզերական չորրորդ ժողովոյ եւ Թուղթ մեծին ի սուրբս Լեւոնի Քահանայապետի Հռոմայ, զոր Սիւն ուղղափառութեան անուանեաց, անուանէ, եւ ոչ դադարեսցէ բնաւ յանուանելոյ որ առ մեզ եկեղեցի սուրբ, պարզէ զամենայն կասկած եւ երկմտութիւն: Ապա՝ ընտրելագոյն է ասել եւ գրել, եթէ անայլայլելի եւ անփոփոխ մնացին սեպհական բնութիւնքն յետ կատարելոյ միաւորութեանն ընդ մարդկային գոյացութեան՝ առելոյ յամենամաքուր յամենասուրբ Աստուածամայր կուսէն, այնու զի յանձնաւորական յանձառ միաւորութեան անդ, եւս եւ յետ միաւորութեան՝ անայլայլելի, անփոփոխ, անբաժին, անանջատելի բնութիւնքն մնացին, քան զոր ասէքդ, եթէ անփոփոխ մնացին բնութեանցն յայտնութիւնք ¹⁾: Քանզի պարտ եւ պատշաճ է ճշդութեամբ բանից՝ եւ ոչ շրջասացութեամբ՝ խօսել եւ գրել զՀաւատոց, մանաւանդ ի գաւառս գաւառս, ուր երկխօսութիւնն կասկածելի իցէ, եւ կամ վէճ կամ պայքար զսոցունց իրաց գտանիցի: Արդ՝ ասել զԳրիստոս յերկուց բնութեանց կամ յերկուս բնութիւնս, եւ ունել նմա զերկուս բնութիւնս, այս կարի քաջ ըստ ուղղափառ Հաւատոցն է, եւ միաբան կանոնաց Առաքելոց եւ Հարց սրբոց. այլ՝ յետ միաւորութեան մի բնութիւն ի նմա քարոզել, պղծ յայտնի իսկ հակառակ է Հայրենատուր Հաւատոցն վարդապետութեան, Թէպէտեւ կամիցին ոմանք պատճառանօք իմն զայն

¹⁾ Յոյն φανέρωσις.

բարեքել, եւ զստայօդ ուսմանցն զազրութիւն դեղով դժուարի-
մաց բանից այլագունել: Եւ զի՞նչ պն պէտք հրապուրանաց ի
վրիպական կարծիս, եւ հայթայթանաց՝ ի թիւր վարդապետու-
թեանն: Զի՞նչ շահ օգտի ի դեղոց անտի, եւ ի խճճելոյ
անտի բարրանօք: Ընդէր իցէ վայրապարն վաստակել յունայն
եւ ի տարապարտ շրջասացութիւնս: Քանզի որպէս իսկ արժան է
հաւատով խոստովանել յարդարութիւն եւ ոչ վարկաբարձի
ունայն խորհրդովք զմիտսն պղտորել, այսպէս պարտ եւ պատ-
շաճ է բերանով խոստովանել ի փրկութիւն. եթէ գրիցեմք
եւ եթէ խօսիցիմք, ի բանս եւ ի սիւղղութայս անգամ չվարել
ասացուածովք, որ պատճառս տայցեն գայթագղութեան . . . :

Այլ՝ որք այնպէսն զբաբանեն, ստութեամբ եւ ոչ գիտու-
թեամբ առաջի դնեն մեզ զօրինակ մարդոյ: Քանզի յօդուած
մարդկային մի բնութիւն ասի վասն այնորիկ՝ զի յորոց իրաց
յօդեալ կազմեալն է, զնոցա բան ¹⁾ եւ զկոչումն յատկապէս
ոչ ունի, եւ յայն սակս իսկ մարդն՝ յատկապէս հոգի կամ մար-
մին ոչ անուանի, զի ոչ յատկապէս զյորջորջմունսն կրէ՝ թէ-
պէտեւ ասիցի ունել զհոգի եւ զմարմին: Այլ քրիստոս Աս-
տուած մեր՝ յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ գոյացեալ՝
զբան եւ զյորջորջմունս բնութեանց՝ յորոց գոյացեալ է՝ ընկա-
լաւ, քանզի ինքն Աստուած եւ մարդ՝ զբան երկոցունց եւս
բնապէս յանձին կրէ: Արդ՝ մի որ զնա միով բնութեամբ, կամ
մի բնութիւն յետ միաւորութեանն յարդարեալ՝ ասիցէ: Վասն
այնորիկ ի գլխովին մի ասեմք՝ զբնութիւն մարդոյ, զի կազմած
նորա ի բազում հիւղից յօդապատ լեալ է, յոր սակս եւ
հիւղեայքն բաժանորդք մարդկային բնութեանն ասին. այլ զպս
մի որ ասիցէ կամ խորհիցի զքրիստոսէ: Ի բազում եւ յայլ-
եւայլ գիրս սրբոյ աստուածայնոյն Կիւրղի տեսանեմք, եթէ
արդարեւ յետ միաւորութեանն զերկուս բնութիւնս ուսու-
ցանէ նա եւ քարոզէ. որպէս քո իսկ յարգութիւնդ ի թուղթս
իւր գրեալս առ մեր թագաւորութիւն յայտ առնէ: Յանդի-
մանից՞ որ զնա վասն հակառակախօսութեան, եթէ յետ
միաւորութեանն մի բնութիւն ասիցէ: Բնաւ իսկ ոչ: Քանզի՝
կամ, որպէս եթէ ի հարեւանցի որ զիւիք անցանիցէ, նա զայն
այնպէս ասաց եւ գրեաց, կամ յանդէպս իմն՝ զբնութիւն փո-

¹⁾ Յուն. λόγος.

խանակ անձին եդ, որպէս ինքն այլ ուրեք եւ այլք եւս ի Հարց ընտրելոց արարին, եւ կամ, զի զմի բնութիւնն վասն աստուածութեանն եւեթ բարբառեցաւ եւ զմարդկութեանն անդէն ի նմին նշանակեաց յաւելլով ի նոյն եւ «զմարմնացեալն», եւ կամ դարձեալ՝ այրն սուրբ յայլ ինչ միտս եւ առ տնտեսութեան այնպէս խօսեցաւ, եւ ոչ եթէ առ կամակորելոյ զբան ճշմարիտ հաւատոցն աստուածաշտուութեան, եւ անձամբ յանձնէ զհակառակախօսութեանն գայթաղութիւն ընծայելոյ: Ապա ուրեմն՝ յորժամ պարզեալ յայտնեալ է ճշմարտութիւն, եւ ի սմին միաբան են Հարք սուրբք եւ վարդապետք մեր, սրբոյ եկեղեցւոյ մեծ լուսաւորքն, այնուհետեւ ընդունայն է պինդ կալ կամակորութեամբ ի նմին, եւ պատառել զեկեղեցի սուրբ, որ է մի մարմին քրիստոսի . . . »:

Այս թուղթը Կաթողիկոսին ձեռքն յանձնեց Թէորիանոս եւ սկսաւ երկրորդ բանակցութիւնը (1172). այո՛, երկարատեւ վիճաբանութեամբ՝ բայց միանգամայն յաջող վախճանաւ, վասն զի Շնորհալի հայրապետը յամենայնի համաձայնեցաւ, ամէն բան ընդգրկեց եւ խոստացաւ, թէ քաղկեդոնի սուրբ ժողովը նաեւ հանդիսապէս ընդունելու, եւ Մի Բնութիւն բառերը ալ չգործածելու, թէ սուրբ բաժակին մէջ ջուր խառնելու, եւ մեռուն ձէթով կատարելու եւ թէ ուրիշ նման խնդիրներն ու տոնական բարեկարգական սովորութիւններն ըստ պատշաճի համաձայնութեամբ կաթողիկէ եկեղեցւոյ կատարելու՝ իւր եպիսկոպոսաց ժողովոյն խորհրդով, զոր խոստացաւ անյապաղ գումարել եւ հրաւիրանաց թղթերն ալ սկսաւ գրել, որպէս զի հասարակաց հաւանութեամբ ամէն բան հաստատուն եւ տեւական եղանակաւ կարգի կանոնի դրուի: Այս ամենայն երկրորդ բանակցութեան արձանագրութենէն յայտնի եւ մանրամասն կ'երեւայ, ինչպէս, Յաւելլած Ե. յառաջ կը բերենք, եւ հոն մեր ընթերցողները կը հրաւիրենք:

Բայց Աստուծոյ տրամադրութիւնն այլազգ էր: Ս. Հայրապետը մահուամբ յափշտակեցաւ յերկինս, առանց սրտին բաղձանքին հասնելու, ժառանգութիւն թողլով իւր յաջորդին՝ Գրիգոր Գ. րորդի՝ կաթողիկէ հաւատոյ անարատութիւնն, եւ հաւատարիմ հպատակութիւնն ու սէրը ի միութեան եկեղեցւոյ առ քահանայապետն Հռոմայ, զոր «Սուրբ եւ առաջին

ամենայն եպիսկոպոսապետաց եւ փոխանորդ Պետրոսի Առաքելոյ, կ'անուանէր ու կը մեծարէր:

Գրիգոր Գ. Տղայ՝ որուն կաթողիկէ հաւատքը՝ Յունաց կայսեր եւ Կոստանդինուպոլսոյ հայրապետին գրած ժողովական թղթէն պայծառագոյն կը փայլի, իւր նախորդին օրինակին հաւատարմութեամբ հետեւելով, անոր մտաց եւ բաղձանաց համաձայն, սկսուած միաբանութեան գործքը Յունաց կայսեր հետ յառաջ տանելու ետեւէ ինկաւ: Ինքն ալ՝ կը յորդորէր Ինքնակալը, որ մտադրութիւնն աւելի հաւատոյ խնդիրներու վրայ դարձնելով՝ բարեկարգական խնդիրներու քննութիւնն ուրիշ ժամանակի թողուի: Այս առաջարկութեան՝ կայսրն ալ հաւանեցաւ: Գրիգոր Գ. իւր եպիսկոպոսներու բազմութիւնը ժողովի կանչեց, որ գումարուեցաւ Հռոմկայ կամ Տարսոն 1178ին: Այս սիւնհոդոսին հոգին ու բերանն էր Տարսոնի բազմահմուտ սուրբ Արքեպիսկոպոսը Ներսէս Լամբրոնացի, որուն կաթողիկոսն յանձնած էր ժողովոյն սիւնհոդոսական ճառը խօսել եւ անոր գործքերն ու խնդիրները կարգաւորել: Իմաստուն Արքեպիսկոպոսն իւր պաշտօնը զգօնութեամբ կատարեց. իւր վարդապետութեան ողջմտութիւնը շնորհօք լի՝ դեղեցիկ ատենախօսութեամբ ժողովական Հարց սիրտն իրեն քաշեց առ հասարակ: Ինք սրտանց կապուած էր Հռոմայ Եկեղեցոյն հետ, եւ այսպէս իւր սիւնհոդոսական ճառը կաթողիկէ միութեան ու խաղաղութեան սէրն արծարծելով՝ զամէնքը կը բորբոքէր գալ միանալ ի կենդրոն միութեան կաթողիկէ Եկեղեցոյ: Ի սկզբան՝ թէ կաթողիկոսը եւ թէ սիւնհոդոսին Հարքը խրախուսելէն ետքը, որ ջանան ժրութեամբ նոր Սինի՝ մեր փրկութեան քաղքին՝ շինուածքը կանգնել ու բարձրացընել. «Ահա հասեալ են, կ'ըսէ, ոտք մեր առ դրունս երկնաւորն Երուսաղէմի, եւ հանդերձեալ եմք շինել զիմանալի տաճարն Աստուծոյ, որ հիմնեցաւ ի վերայ Պետրոսի, եւ քակտեցաւ ի բազում մասունս ի Նաբուքոդոնոսորայ: Առցուք թէ ախորժէք, նախ զօրէնս Աստուծոյ ի ձեռս մեր եւ ընթերցուք. վայելուչ է առ ի նմանէ խրատով զաստուածային գործոյս բուռն հարկանել»: Հոս զամէնքն ի միաբանութիւն յորդորելով, խօսքը յառաջ կը տանի եւ կ'ըսէ. «Պառուղ Հոգւոյն զմերս ասէ Առաքեալ, որ է սէր, խնդութիւն, խաղաղութիւն, եւ ոչ թէ զնո-

ցայն, որ է հեռ, նախանձ, բարկութիւն եւ հակառակութիւն: քանզի ո՞չ է կարող ճանաչել, թէ եւ ի տղայաբարդիցն իցէ, զայս կուրացուցիչ պտուղ նախանձու, որ գրէ մեզ զհրեշտակն ի քաջութենէ ազգաց արեւոտեան ի միջոց եւ որոշել յարեւոյ նոցա, յիշողեաց եւ ի մեքանութենէ եւ ի հաղորդութենէ: Եւ գլխաւոր խնդրոյն անցնելով, յայտնի եւ լուսաւոր վարդապետութեամբ կը մեկնէ Մարգեղութեան անձառելի խորհուրդը, եւ երկու բնութեանց անձնաւորական միաւորութիւնը եւ կ'աղաղակէ. «Ողջացէ զմեզ Երեմիա, կամ թէ այլ ոք իբրեւ զնա ցաւակից մարգարէ. «Մարգարէքն քո, ասէ, ով Խորայէլ, տեսանէին քեզ զուր տեսիլս, եւ առեղծուածս մարգարէանային. զմիջնորդ խաղաղութեանն՝ զՔրիստոս՝ հիմն ատելութեան եւ հակառակութեան առաք. եւ զիմորդ ոչ եմք արտասուաց արժանի: Զգլուխ անկեան որմոցն միութեան՝ բաժանման խտրոց արկին ի մէջ մեր՝ մարգարէքն յիմարեալք. եւ ղիարդ ոչ լացցեն զմեզ ճշմարտութեան աշակերտք: . . . քանզի սղբա անարգիչք բաժանման եղեն եւ լինին, եւ տան զերկուց բնութեանց կուռնի քրիստոսի՝ ոչ այլ ինչ խորհրդով, բայց զի Աստուած զնոյն եւ մարդ խոստովանեսցին, եւ զԵւտիքեսի չար ախտն տապաւտ արկեալ տապալեսցեն: . . Զի նոյն է Աստուած եւ մարդ ասել զՔրիստոս՝ եւ երկու բնութիւն. մանաւանդ առաջինդ ոչ միայն զեութիւնն, այլ եւ զսահման էութեանն յայտնապէս մակադրէ, իսկ երկրորդն լոկ զեութիւնն առանց սահմանի: Ապա յայտ է թէ՛ որ Աստուած եւ մարդ դաւանեաց՝ զայլեւայլ բնութիւնս ի վերայ միոյ անձին ստուգեաց: . . Զայս գիտեմք եւ դաւանեմք, եւ ոչ զշնորհ լինելոյ Բանին մարմին՝ զանամբ: Սակայն առնումք զի քնութիւնն ասել Բանին մարմնացելոյ՝ անձառ խառնմանն հռչակ ընդդէմ՝ Նեստորի. եւ Բանն ասելով՝ եւ մարմնացելով՝ զյատկութիւն այլեւայլ բնութեանցն հաստատեմք ըստ Սրբոյն Աբիղի: Եւ ասեմք ի վերայ Բանին մարմնացելոյ զի քնութիւնն՝ ոչ զյատկութիւն էութեանցն շփոթելով, որպէս նորայն կարծեն. այլ ըստ անձառ միաւորութեանն երկուցն ի մի անձնաւորութիւն, եւ յաստուածութեանն եւ մարդկութեանն յատկութիւն: Եւ մի քնութիւն՝ է բացասութիւն ի վերայ նորին ըստ միութեանն, եւ ոչ ըստ էութեանցն սահման. զի այսմ անհնար է լինել. . . զի ասելն մի քնութիւնն Բանին մարմնացելոյ՝

ըստ անձնաւորութեան անձառ միաւորութեանն է հրատարակիչ, եւ ոչ բնութեանցն կորուստ. բացասացութիւն անուան, եւ ոչ էութեանն սահման», — Յետոյ հակառակորդաց սովորական առարկութեանց դէմ ասանկ կը խօսի:

«Այլ ընդէր ասեն, ոչ որ զայս մինչեւ ցայսօր յայտնեաց, այլ մանաւանդ եւ զնորին հակառակն: Աստուծոյ է այս քննելի. մանաւանդ թէ՛ եւ բազումք ասացին ի մերոցս՝ առաջնոց սրբոցն եղեալ հետեւողք: Սակայն՝ բարք մարդկան հակառակասէր է. զայնս որ ճշմարտութեանն էր ջատագով եւ խաղաղութեանն անգոմանեցին. եւ զառ ի թշնամութիւն մարդիչ բանս սիրեցին եւ գրեցին», : . . Հոս՝ քանի մը Հայոց վարդապետները յիշեւէն ետքը, ինչպէս Յովհ. Իմաստասէր, Եղբ եւ Վահան եւ Գրիգոր Նարեկացի, որոնք երկու բնութիւն քարոզեցին, իւր խնդրոյն կ'անցնի ու կ'ըսէ. «Ապա եթէ էին ոմանք, որք սոցա ընդդէմ զինեցան գիտեմ՝ եւ ես զնոսա, ճանաչեմ եւ զբանիցն զօրութիւն եւ չեմ անտեղեակ: Ուստի գտանեմ զնոսա՝ թէպէտ եւ սուրբս եւ իմաստունս, սակայն ոչ ի սիրոյն օրէնս ճշմարտութեամբ վայելողս. որք ոչ վարկանէին իւրեանց յանցանս զմիութեան եկեղեցւոյ քրիստոսի սնոտի խորհրդով քակուումն. ուստի եւ յանդգնաբար ի նոյն միեցան: Որոց ներեսցէ Աստուած աղօթիւք ձեր, ըստ մեծի այս մասին սխալման, եւ մի յիշեսցէ զաճեցուցանելն զայսր չար ախտի ճարակումն: Որոյ պտուղ ոչ այլ ինչ տեսանեմք, բայց միայն զանարգութիւն անուանն քրիստոսի: Որով տեսանեմք այժմ զբազումս վարժեալ, եւ ողբամ արտասուօք. զի յառաւել սովորութենէն բնութիւն լեալ է իւրեանց՝ առ ազգս քրիստոնէից, եւ յեկեղեցի նոցա ատելութիւն. եւ զախտ չար թշնամութեանն հայհոյութեան չար յաչաղանօքն յագեցուցանելով՝ քրիստոսի համարին լինել վրէժխնդիր. Ո՛վ թշուառութեանս . . .», — Իմաստուն ատել նախօր վերջապէս տօներու պահպանութեան, ծիսից եւ բարեկարգական խնդրոց դալով՝ «Տօնք եւ աւանդութիւնք, կ'ըսէ, ի սիրոյ յառաջ եկեալ հաստատեցան, եւ ոչ թէ սէրն ի տօնից. անվայելուչ է ապա զվասն որոյ եղեն սոքա՝ եղծանել, առ զնոսին հաստատուն պահելոյն պատճառաւ: Քանզի զեզման ի վերայ մեր փրկչին շնորհաց, տուան նշանակք՝ Գոհութիւնն սուրբ, եւ միւռոնն սրբարար, տօնք տէրունականք եւ որ ի սոսա յարմա-

րին: Արդ զինչ կարծէք վայելուչ. ի նիւթոց նիւթ ¹⁾ եւ ի
 ժամանակէ ժամանակ զսոսմ փոխել, եթէ զնոյն յամառու-
 թեամբ պահելով՝ զխաղաղութեամբ միաւորութիւն եկեղեցւոյ
 Բրիտանոսի լուծանել: Թերեւս ո՛չ զտէրունական կամս ախորժէք
 առնուլ օրինակ, որ զշարաթ սահմանեալ վասն մարդոյն հան-
 գստեան իրաւունս վարկաւ լուծանել ի պէտս նորին առողջու-
 թեան: Ուրեմն ի հրէական եմք առասպելաբանութիւն կործա-
 նեալք: Զգոյշ լինուք եղբարք. մի գուցէ եւ զմեզ Բանն կո-
 չիցէ կեղծաւորս եւ քակտիչս օրինացն Աստուծոյ՝ ի պէտս զմերն
 հաստատելոյ աւանդութիւնս: Գուցէ եւ առ մեզ Տէրն ի մէջ
 ածցէ զԵսայեայ յանգիմանութիւնն. «Վերջաւորք, ասէ, բա-
 րիոր մարգարէացաւ ի Փերայ ձեր Եսայի, եւ ասէր. Ժողովորդս
 պս շրթամբք պատուէ զիս, եւ սիրտք իւրեանց հեռացեալ մե-
 կուսի են յինէն. ուսուցանեն վարդապետութիւնս զմարդկան
 պատուիրեալս: Թողեալ, ասէ, զպատուիրանն Աստուծոյ՝ զձերդ
 կամիք հաստատել զաւանդութիւնս . . .», Հոս սուրբ Ատենա-
 խօսք ծիսական եւ տօնական խնդիրներն առանձինն քննելէն
 ետքը, որոնց վրայ քիչ մը ետքը պիտ'որ խօսինք, կ'աւարտէ
 ատենաբանութիւնն պս խօսքով. «Յորմէ տեղի տուեալ, եղ-
 բարք եւ երկնախումբ քահանայական սուրբ Ժողով, բացցուք
 զգերան, եւ ձգեսցուք ի պէտս առաջադրեալ աստուածայինս
 գործոյ՝ զվերին իմաստութեանն զհոգի, որ է ազատ, սուրբ,
 խաղաղարար, հեզ, դիւրահաւան, լի ողորմութեամբ եւ պլա-
 ղովք բարեաց, եւ խաղաղութեամբ սերմանի պնտցիկ, որ առնեն
 զխաղաղութիւն: Զպս բարի սերմն, եղբարք, սերմանեալ յան-
 ձինս, հնձեմք զպտուղ նորա ի կեանսն յաւիտենից ընդ ամե-
 նայն սուրբս: . . . Եհաս ժամանակ իմաստուն երկրագործացդ
 յատելոյ զպոգի եկեղեցւոյ Բրիտանոսի, եւ սրբելոյ զնա ի սա-
 ղարթիցն աւելորդաց: Այսօր ճշմարտութիւն մեր եւ ողորմու-
 թիւնն Աստուծոյ պատահեն միմեանց, յորոց համբաւի ընդ
 տիեզերս արգարութիւն եւ խաղաղութիւն»,:

Ժողովական Հարք սիւնհոգոսական ճառը միաձայն հաւա-
 նութեամբ ընդունեցան եւ երբ իրենց միախորհուրդ միաբանու-
 թիւնը հաւատոյ վարդապետութեան մէջ յայտնեցին, Գրիգոր Գ.
 Հայոց Վաթողիկոսը, նոյնպէս Աղուանից Վաթողիկոսը, որ ներկայ

¹⁾ Սուրբ Մեռնը լուծմով եղով օրհնելու սովորութեան կը նայի խօսքը:

էր, ինն արքեպիսկոպոսք, քսանուչորս եպիսկոպոսք, արքայից եւ քահանայից բազմութիւն մը, ամէնքն ալ մի եւ նոյն հոգեով լցուած՝ ստորագրեցին կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութեան, որմէ երկու օրինակ հանելով, սիւնհոգոսական թղթի ձեւով կոստանդնուպոլիս խաւրեցին, մէկը Մանուէլ կոմեննոս կայսեր, մէկալը Յունաց Պատրիարքին: Այս դաւանութեան մէջ յայտնապէս կը խոստովանէին ի քրիստոս երկու բնութեանց անձնաւորական միաւորութիւնը, երկու կամք եւ երկու ներգործութիւն, այսինքն է աստուածային եւ մարդկային, գրկատարած ընդունեցան քաղկեդոնի ժողովը, եւ հրատարակեցին իրենց սերտ միաբանութիւնը մէկալ տիեզերական ժողովներուն վարդապետութեան ու հաւատոց հետ, որ նշովեցին զՎրիոս, Պօղոս Սամոստացի, Մակեդոն, Նեստոր, Եւտիքէս, եւ ուրիշ աղանդապետներն իրենց հերետիկոսութիւններով: Այսպէս ուրիշ Յունաց ու Հայոց մէջ ծագած խնդրոց նկատմամբ ալ ժողովական Հարք միաբանեցան, նորէն կաթողիկէ եկեղեցւոյ հետ միութիւնը սերտ հաստատելու ջանքով:

Աս Հռովմայի ժողովին վաւերական գործքերէն այսչափ միայն ձեռքբերնիս ունինք. ասոնցմէ զատ նոյն ժողովոյն նախնիքաց յիշատակարանները դեռ պահուած են, որոնք Յունաց ու Հայոց մէջ դարբերով յուզուած խնդիրներն աւելի եւս կը լուսաւորեն, ուստի պատշաճ կը համարինք ասոնց հրատարակութիւնը: (Տես Յաւելուած Զ:)

Վերը՝ Լամբրոնացւոյն ատենական ճառէն յառաջ բերուած քաղուածոյ հատուածները մեզի կը ցուցնեն, որ ազգին մէջ կար անողորելի աղանդաւորաց կողմնակցութիւն, զորոնք անկարելի էր համոզելն ու միաբանելը ողջամիտ հաւատացելոց հետ. ասոնց ախոյեաններն էին ստանուն վարդապետներն՝ Զորադետացիք, Սանահնեցիք, Հաղբատացիք, Անեցիք եւ այլ մոլեգին հերձուածողք, որոնցմէ այնպէս դառն կը գանգատեն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սուրբ եւ իմաստուն Հարք ու վարդապետք: Գրիգոր Դ. Տղայ, Ս. Ներսէս Լամբրոնացի, եւ ասոնցմէ յառաջ Ս. Ներսէս Շնորհալի ամէն ջանք թէ գրով թէ բանիւ ի գործ գրին, այն խռովարարները ուղիղ ճամբու բերելու բայց անօգուտ: Այսու ամենայնիւ քաղկեդոնեան հաւաքը Հռովմայի Սիւնհոգոսին մէջ նորէն հաստատուելէն հաբիւր

տարի ետքն ալ պնպէս կ'աճէր ու կը յառաջանար, մինչեւ հերձուածողաց գլխաւորներէն՝ Ստեփանոս Օրպէլեան՝ դառն կը հառաչէր ¹⁾), որ քաղկեդոնեան ժանտ ախտը բովանդակ Հայաստան ու վրաստան ողողեր ապականներ էր:

Բայց երանաշնորհ Վաթողիկոսին առաքելական փոյթն ու ջանքը այս բարեբարութեանց եւ խնամոց վրայ միայն չմնաց. մեծագոյն եւ առաւել ցանկալի օգտութեանց ետեւէ ինկաւ, որ իւր հոգաբարձութեան յանձնուած հօտը՝ Հայոց եկեղեցին՝ յամենայն իւր Գլխոյն հետ յօդեալ միացեալ մնայ: Այս վախճանաւ զԳրիգոր արքեպիսկոպոս փիլիպպոպոլսի թղթով հնազանդութեան առ Ղուկիոս Հռոմայ քահանայապետ դեսպան խրկեց: Քահանայապետն այն ատենները վերոնա կը նստէր. Գրիգոր արքեպիսկոպոս հոն գնաց եւ մեծ պատիւ եւ ընդունելութիւն գտաւ: Ըստ պատշաճի՝ իւր դեսպանութեան նպատակին՝ այսինքն է՝ Հռոմայ եկեղեցւոյ հետ միաբանութեան վրայ՝ ծանրութեամբ եւ ճշդիւ խօսուեցաւ, ինչպէս որ առաքելական Գահին բաղձանաց եւ իրաւանց անկ էր. ասոր մէկ ցոյցն ալ ան է, որ քահանայապետը ի նշան առանձին խնամոց, թագ, եւ պալիոն խրկեց Վաթողիկոսին թղթով մը, որուն համառօտեալ օրինակն ըստ հին հայերէն (Լամբրոնացւոյ) թարգմանութեան հոս կը գնենք, որչափ որ Հ. Մ. Վ. Չամչեան հրատարակած է ²⁾:

Լուսիոս (Ղուկիոս) Եպիսկոպոս՝ ծառայ ծառայից Աստուծոյ, ամենապատուական եղբարք՝ Գրիգորի Վաթողիկոսի, եւ ամենայն արքեպիսկոպոսաց եւ եպիսկոպոսաց եւ արքայից՝ որդւոց սիրելեաց, եւ ամենայն առաջնորդաց եկեղեցւոյ, եւ ամենայն կղերիկոսաց, եւ ամենայն լրմանդ. Հայոց ժողովոյ. Ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն քրիստոնէից ամենեցունց միաբանական օրհնութիւն՝ անապական հաւատոյ խոստովանութիւն. ոչ մարմնոյ եւ արեան յայտնութեամբ, այլ ի Հոգւոյն սրբոյ ³⁾:

... Վասն որոյ եւ դուք եղբարք սիրեցեալք եւ որդիք, որ հանգիւք ի գիրկս մօր ձերոյ, եւ ողջունէք զսորին հաւատ. եւ սիրէք յամենայն զսորա միաբանութիւնն, եւ յօդեալ էք յամենայն ճշմարտութիւն եւ յամենայն գործս բարեաց, աղա-

¹⁾ Չամչեան, Պատմ. Հայոց Գ. 138:

²⁾ Չամչեան, Պատմ. Հայոց Գ. 142:

³⁾ Հոս Չամչեան Վ. ասանկ կը գրէ: — Յետ այսորիկ յայտ արարեալ (քահանայապետն) եւ զանշարժութիւն:

եկեղեցւոյն քրիստոսի, որ շինեցաւ ի վերայ Վիմին հաւատոյ, եւ զմայրական գութ առաքելական Եթովպոս առ ամենայն հարազատ որդիս իւր, յարէ. — "Վասն որոյ ..."

չեցէք զբարերարութիւնն Աստուծոյ՝ միանձնանալ ընդ սմա եւ միանալ յերկնային նորին բարիսն, եւ յօգեւ ի վէճն գլուխ անկեան, որ զերկոսին որմնն խառնեաց ի մի, եւ արար զերկոցունցն օթեւանսն մի. եւ ի վերայ այսր հիման՝ որ յօգեալ էք զհաւատոյ շինուածս, պարտիք ջանալ իմաստութեամբ եւ արթնութեամբ, զի եւ ամենայնիւ նմանիցիք մեզ ի պաշտօն Աստուծոյ, եւ ըստ որում խոստովանիք զամենայն ուղիղ դաւանութիւն հաւատոյ ինչ որ թերի է ի կարգաց՝ ուղղեցէք ¹⁾։ . . . Զի որպէս փայլէք պայծառ ի մէջ անօրինաց ի հաւատս, այնպէս պարտիք լինել եւ ի սուրբ պատարագն եւ յամենայն օրս տօնից առանց թերութեան. եւ մի ինչ պակասութիւն զվայելչութիւն հաւատոց ձերոց տգեղացուցէ։ Այլ եւ մէք զսահման կարգաց մերոց եւ զուղղութիւն պարտիք ցուցանել ամենայն քրիստոնէից ուղիղ սրտիւ, եւ զձեզ յամբիժ հաւատսդ՝ զոր ունիք՝ որջագուրեմք մեծաւ սիրով, եւ լրապէս ուրախ եմք հոգւով եւ մարմնով յամենայն ժամ՝ յորժամ զգիրս ձեր լսեմք, եւ զպատգամաւոր հրեշտակս տեսանեմք, զուարճացեալ լինիմք, զի մեծանայք եւ բազմանայք հաւատով եւ խաղաղութեամբ. որպէս լուաք զամենայն գործոց ձեր ճշմարտութիւն՝ պատմեալ ի ճշմարիտ եղբօրէս մերմէ ի Գրիգորէ արքեպիսկոպոսէ Փիլիպպոսկոյ, որ է ի ձէնջ առ մեզ առաքեալ, զոր պատուեցաք արժանապէս. եւ յաղագս ձեր բարեաւ կալոյ փառս տուաք գոհութեամբ Աստուծոյ, այնմ որ ի մէջ անհաւատից եւ անօրինաց ազգաց բիւրս բիւր քրիստոնէից պահէ իւր անուանն երկրպագուս, յաղագս որոյ փառաւորեցաք զնա յերկրի, եւ առաջի հրեշտակաց յաւիտենական խնդութիւն է յերկինս։ Այսուհետեւ սիրով եւ ճշմարիտ ոգւով եւ սրտիւ եկեղեցիս Հռոմայ տեսուչ է ձեր եւ ժողովոյ ձերոյ։ Ոմոփորոնքեզ եղբայր կաթողիկոս պալիուն, որ է առաջին ամենայն պատուոյ, եւ խոյր զիմոյ գլխոյս առաքեցի զգեստ պայծառութեան եկեղեցւոյ, զորս ընկալեալ քո ի մէնջ, որպէս վայելչանաս յայսմ աշխարհի, նոյնպէս զօրասցիս պայծառանալ ի հանդեր-

¹⁾ Եւ ապա յերկու ինչ յորդորէ գնոսա սիրայից բանիւք եւ քաղցրութեամբ, այսինքն է՝ խառնել սակաւ մի ջուր ի բաժակ սուրբ խորհրդոյն, զոր ունիմք ասէ ի Հարցն մերոց առաջնոց. նոյնպէս եւ զԾնունդ Տեառն

կատարել ութն աւուրբք յառաջ քան զկաղանք Յունկարի, այն է ի Դեկտեմբերի 25. եւ յարէ անօրհնապէս. " Զի որպէս փայլէք . . . , Զամչեան Վ. :

ձեալ կեանս ¹⁾: . . . Յետ այսր զքեզ որպէս բարձր եւ դլուխ ամենայն եկեղեցւոյդ աղաչեմք. ի մեծի Հինգշաբաթուն, որ է յաւագ շաբաթն, զսուրբ օծութիւնն՝ որպէս մեքնուիրագործեմք՝ միանգամ յամենայն ամի օրհնեցեք, եւ զնոյն Հեղէք ի ջուր մկրտութեանն, եւ կնքեցէք զմկրտեալսն, եւ նովին օծէք զքար սրբոյ սեղանոյն, եւ զձեռնադրեալ քահանայիցն ձեռսն, եւ զեպիսկոպոսացն զգլուխս, որով զօրանան յիւրաքանչիւր պաշտօնս: Կատարեցէք եւ զձեռնադրութիւն եպիսկոպոսացն ի կիւրակէի, զի յայնմ աւուր էջ Հոգին ի դասս առաքելոցն, եւ առաքեաց զնոսա քարողել զաւետարանն յաշխարհս: Իսկ զքահանայս եւ զսարկաւագս եւ զկէս սարկաւագս եւ զայլ կղերիկոսս ձեռնադրեցէք յաւուր շաբաթուն ի չորս ժամանակս տարւոյն. զի եւ առաքեալքն պահեալ եւ աղօթս արարեալ՝ ձեռն ի վերայ եդին աշակերտելոցն:

Արդ՝ յորժամ զայսոսիկ կատարէք ոչինչ իւրք բաժանիք ի մերոց կարգացն. եւ մէք ունեղով զձեզ կցորդ ի պաշտօն Աստուծոյ՝ լինիմք որդիք երկնաւոր Հօրն: Ուստի եղբարք սիրեցեալք, զվերագրեալսդ հաստատուն ընկալարուք բոլորով հաւատով եւ հնազանդութեամբ. որպէս զի յայնմ իրի ձեզ մեզ հնազանդեն՝ որ ընդ ձեզք են ձեզ հնազանդեալք, ի բարւոյ կարգաւորութիւնս ի գործս արդարութեան, ժառանգեսցուք միաբան զերկնային արքայութիւնն:

Գրեցաւ նամակս ի Վրոնն (Վերոնա) եւ տուաւ ի Դեկտեմբերի յերրորդ օրն:

Քահանայապետն այս ամենայն այնչափ սիրով գրելէն ետքը, որպէս զի տուած յորդորներն ու խորհուրդները դիւրինցընէ, նոյն փիլիպպոպոլսի արքեպիսկոպոսին հետ լատին եկեղեցւոյ մէջ գործածուած ծիսական, եւ եպիսկոպոսական պաշտամանց գրքերը խրկեց Կաթողիկոսին:

Գրիգոր Դ. Կաթողիկոս՝ հայրապետութեան քսաներորդ տարին վախճանեցաւ (1193), եւ յաջորդեցին աթուր Ե. երրորդ եւ Զ. երրորդ համանուն Կաթողիկոսներն եւ իրենց յաջորդները,

¹⁾ Չամչեան Վ. Հոս նորէն կը համառօտէ քանայապետական թուղթն այս խօսքերով. — « Եպա յարէ անմիջապէս եւ զայլ եւս երկու խնդիրս ասելով այսպէս. — Յետ այսր եւ այլն »: Որչափ օգտակար կ'ըլլար

եւ պատշաճ էր, թէ վերդիշեւ Վ. Հայրն այսպիսի քահանայապետական թուղթ մը ամբողջ հրատարակէր եւ չյայտարարէր, մանաւանդ որ՝ Լատիններէնը դեռ չէ գտնուած:

որոնց առաջինը Քաբուլէ՛, (1193—94), երկրորդը՝ Ապիւր (1195—1202) վերագիր անունն ունէին, եւ ասոնցմէ ետքը շատերը, որոնք ամէնքն ալ յարգութեամբ եւ հպատակութեամբ յաթոռն Պետրոսի՝ Հռոմայ ֆահանայապետները կը մեծարէին, անոնց հայրական եւ բարերար սիրոյն ստէպ փորձն առնելով՝ ի հոգեւոր եւ ի մարմնաւոր օգուտ ազգին, որովհետեւ դարերով ֆահանայապետաց փոյթն ան եղաւ որ ուղիղ հաւատքն ու վարդապետութիւնը Հայոց մէջ անարատ պահուի, եւ ազգն ի ծառայութենէ հարստահարողաց ազատի։ Այսպէս՝ Իննովկենտիոս Գ. խնամակալ տեսչութեամբ կործանեալ թագաւորութիւնը Ռուբինեան ցեղին մէջ նորէն կանգնեց, եւ Լեւոն իշխան յանուն ֆահանայապետին Մոգունտիոյ Արքեպիսկոպոսէն թագիւ պսակուեցաւ, արքունական գաւազանն ընդունեցաւ. եւ այս նորատունկ թագաւորութիւնը Հռոմայ ֆահանայապետներն իւր առատաձեռն հիմնադիրներն ու պաշտպաններն ունեցաւ գրեթէ երկու հարիւր յիսուն տարի։ Այս ամենայն շնորհալ բարերարութիւնք, թէ միայն ասոնք նկատուելու ըլլան, պէտք չէ որ, գրաւական ըլլային ամէն ժամանակ ազգայնոց սիրոյն, մեծարանաց, եւ հաւատարմութեան յաթոռն Պետրոսի, եւ միանգամայն առիթ մշտնջենաւոր երախտագիտութեան։

Այսպիսի հոգւով լցեալ էին մեր նախնի հայրապետները։ Լսենք ինչ զգացմամբ Գրիգոր Զ. Ապիրատ առ Իննովկենտիոս Գ. ֆահանայապետ կը գրէր։

“Չեզ որ էքդ Գլուխ յետ քրիստոսի, նուիրեալք ի նսանէ, եւ գլուխ կաթողիկէ Հռոմէական Եկեղեցւոյ՝ ամենայն եկեղեցեաց մօր, այնչափ զգօն եւ սուրբ, որպէս պարտ եւ պատշաճ է լինել այնմ, որ փոխանակ առաքելոց է բարձրագոյն ֆահանայապետ, եւ ձեզ սրբոց արքեպիսկոպոսաց, եպիսկոպոսաց, կարգինալաց, երիցանց, կղերականաց եւ ամենեցուն, որ են յեկեղեցւոյ ձերմէ սրբոյ, ողջոյն եւ եղբայրութիւն. խաղաղութիւն Աստուծոյ լիցի ի միջի ձերում։

Գրիգորիոս՝ ծառայ Յիսուսի քրիստոսի՝ շնորհքն Աստուծոյ կաթողիկոս համօրէն եկեղեցւոյ Հայոց, որդի սրբոյ եկեղեցւոյդ, որ է հիմն օրինաց ընդհանուր քրիստոնէութեան։

Գիտասջիք, մէք արքեպիսկոպոսունք, եպիսկոպոսունք, երիցունք եւ կղերականք աղօթս առ քրիստոս Յիսուս մատու-

ցանկեմք, որ է Գլուխ մեր ամենեցուն, զի պահեսցէ զձեզ եւ զորս ընդ ձեզ են՝ յամենայն չարեաց. քանզի յորժամ դուք որ գլուխդ էք՝ ողջ անարատք իցէք, եւ մեք որ մարմին եմք՝ լիցուք ի բարութեան ձերով օրհնութեամբ: Ծաներուք, Տէր մեր, եթէ եկն եհաս առ մեզ Մադոնտիացւոց արքեպիսկոպոսն՝ պր ազնուական, իմաստուն եւ հոյակապ, եւ երեր առ մեզ յանուն Աստուծոյ եւ Հռոմէական բարձր եկեղեցւոյդ եւ յանուն մեծի Հռոմայեցւոց Ինքնակալի զթագ արքունական եւ պսակեաց զթագաւորն մեր զԼեւոն, եւ ետ մեզ զթագն, զոր ի վաղ ժամանակաց կորուսեալն էաք, եւ հեռացեալ գտանէաք ի ձէնջ, ընկալաք զայն յօժարամիտ եւ մեծաւ խնդութեամբ. վասն այնորիկ խորին մեծարանօք շնորհս մատուցանեմք Աստուծոյ, սրբոյ Հռոմէական Եկեղեցւոյդ եւ Հռոմայեցւոց Ինքնակալի: Գիտասցիք, Տէր մեր, եթէ եցոյց նա եւ զձեր հրամանս առ մեզ, եւ մեք զնոսին կամակար մտօք լուաք եւ հաճեալ հաւանեալ եմք ընդ օրէնս եւ ընդ եղբայրութիւն Հռոմէական բարձր Եկեղեցւոյդ, որ է մայր ամենայն եկեղեցեաց. սովոր էաք ունել զնա, եւ պիժ ունիմք զնա, եւ մտադիւր կամք ի հրամանս ձեր: Հաստատութեամբ ընդ ձերովք հրամանովք են ամենայն արքեպիսկոպոսք, եւ եպիսկոպոսք եւ ամենայն կղերականք եկեղեցւոյս յաշխարհի մերում, եւ են իսկ բաղումք Տեառն շնորհօք: Աղաչեմք զձեզ աղօթս առնել առ Տէր վասն մեր, որ եմք ի բերան վեշապին, ի մէջ թշնամեաց Խաչի, եւ ի մէջ այնոցիկ որք ի բնէ թշնամիք են մեր: Եւ արդ՝ խնդրեմք ի ձէնջ ի Տէր՝ տալ մեզ զայն օգնութիւն եւ խորհուրդ, որովք մարթայքեմք անարատ պահել զպատիւ Տեառն եւ գործատնէութեան եւ զձեր: Եւ քանզի մեք ձերդ եմք, եւ դուք յուշի ունիք զմեզ այնպէս արասցիք ընդ մեզ, զի շնորհս եւ գոհութիւնս Տեառն, մատուցանիցեմք, որ փրկեաց զմեզ իւրով արեամբ, եւ գոհացուք իսկ զսրբոյ Խաչէ Տեառն մերոյ որ արար զամենայն տիեզերս: Յիսուս Քրիստոս պահեսցէ զձեզ եւ զորս ընդ ձեզ են յամենայն չարէ, եւ զձեր օրհնութիւնդ շնորհեսցէ մեզ ¹⁾»:

Բայց հոս պատշաճ է որ մեր տեսութիւնը դարձնենք Հայոց միանձնական կարգաց վրայ, որոնք սրբոց Հարց վարդապետութեան հետեւելով՝ սրտանց Հռոմայ առաքելական Աթո-

¹⁾ Ա. Իննովկ. Գ. գիրք. Բ. Թղթ. 206:

ույն հետ կապուած էին: Արդէն եօթներորդ դարուն սկիզբները եւ անկէ ետքը Հռոմ հաստատուած կը տեսնենք մերազնեայ միանձանց վանքեր, թէ Ս. Առաքելապետին յաղթական շիրմին՝ Վատիկանեան բլրին մօտ, ուր Պետրոս խաչուեցաւ, եւ թէ Սալուիական ջրերուն (հիմակուան Թրէ ֆոնթանէ աղբիւրներուն) քով, ուր Պօղոս՝ հեթանոսաց առաքեալ՝ գլխատուեցաւ: Աստուածային բարութեան մէկ ցոյցն էր ասիկայ, որ Հայք քրիստոնէական կրօնի ամենամեծ յիշատակարաններուն պահպաններն ըլլային՝ զանոնք երկրիս ամէն կողմանէ այցելու հաւատացելոց ցուցընելու եւ անոնց ուխտանուէր պաղատանացը մասնակից ըլլալու համար:

Արդեամբ ալ Լատերանեան 649 ին՝ ժողովոյ գործքերուն մէջ կը կարդանք. «Տալասիոս երէց՝ Հայր մեծարեալ մենաստանի Հայոց, հաստատելոյ ի քաղաքիս յայսմիկ Հռոմայ, որք եւ Վերանիւս¹⁾ կոչին, եւ Գէորգ երէց՝ Հայր մեծարեալ մենաստանի Կիլիկեայ²⁾, որ կայ առ Սալուիական ջուրս, եւ ծանօթագոյնք են բնակութեամբ իւրեանց ի Հռոմէական քաղաքիս, եւ որք ընդ նոսին արքայք եւ միանձունք են, յանդիման եղեալ առաջի սրբոյ սիւնհոգոսին զայս ինչ ասացին, եւ այլն³⁾»:

Հռոմայ ամէնէն հին եկեղեցիներուն ցանկին մէջ, որ գրուած է ԺԳ. դարու մէջ, կը տեսնենք՝ որ Վատիկանեան արքունի եկեղեցւոյն (Basilica) մօտերը Հայ միանձանց վանք մ'ալ կար այս յիշատակարանաւ. «Մատուռն Ս. Թակովբայ Հայոց, որ ունի երկոտասան միանձունս»,։ Այսպէս նաեւ ԺԳ. եւ ԺԴ. դարերու մէջ Վատիկանի մերձաւոր փողոցներուն մէկը Հայոց անուամբ Տէլ արֆէն կ'անուանուէր՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի նուիրուած եկեղեցւոյն պատճառաւ⁴⁾, զոր նաեւ Իննովկէնտիոս Է. 1406 ին տուած կոնդակին մէջ կը յիշէ: Սոյն մենաստանին Վանահայրներէն էր Ղազար Ստեփանոս Աբբայ Վանեցի, որ կը յիշատակուի 1246 ին ննջեցեալ Միսիթար միանձին գերեզմանաքարին վրայ, որ ցայսօր կը պահուի Հռոմ Լատերանեան քրիստոնէական Թանգարանին մէջ: Աս գերեզմանաքարին վրայ հետեւալ հայերէն արձանագրութիւնը քանդակուած է.

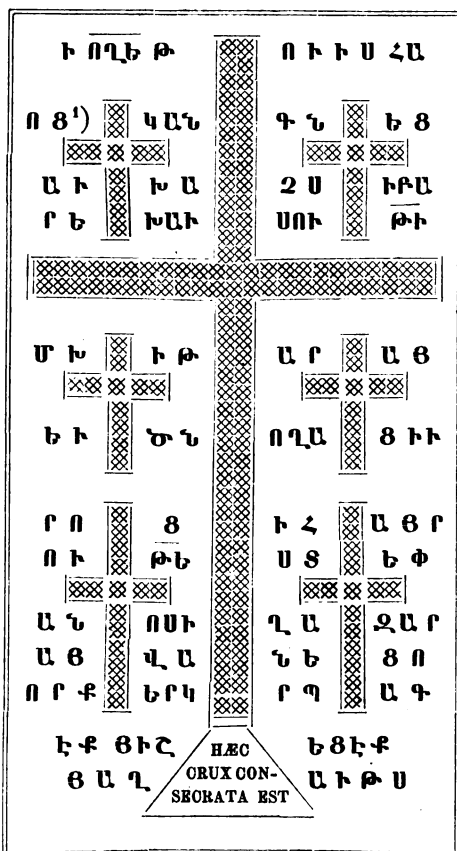
¹⁾ Լատ. Ronati.

²⁾ Կալէթթի, Փրիֆիլիոյ:

³⁾ Տես Ձեռագրանքը Լատերանեան

ժողովոյն գործքերուն մէջ:

⁴⁾ Այսպէս կը համարին Մալլիոս, Մարտինելլի եւ Չիամփինի:

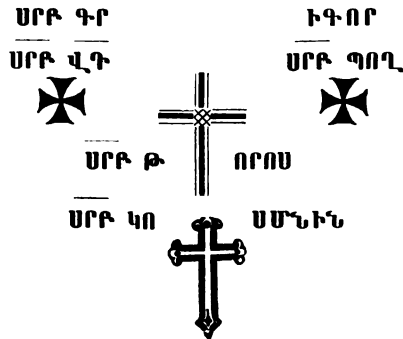
Վատիկանեան բլրէն Սալուիական ջրերուն, կամ հիմա-
կուան երկից աղբերոց անցնելով, այն նուիրական ուխտատեղին,
որ Երանելոյն Պօղոսի արեամբ ոռոգուած է, կը գտնենք դար-
ձեալ հայերէն լեզուաւ ու գրով խիստ հին եւ նշանաւոր յի-
շատակարաններ, որ նորերս փոսերու եւ փշտակներու մէջէն
հանուեցան, եւ ստոյգ վկաներ են Հայոց միանձանց բնակու-
թեանը ժ.Գ. եւ ժ.Գ. դարերու մէջ ի պահպանութիւն Ուխ-
տատեղոյն: Հռչակաւոր հնագէտն Ցէռոսի առաջինն եղաւ
երկու նորագիւտ գերեզմանաքարերն հրատարակելու, որոնց
մէկը Ստեփանոսի անունը կը կրէ եւ այս բառերս միայն կը
կարդացուին հայերէն գրով.

¹⁾ Գրիստոսի 1246 թուականին:

... Ստեփաննոս ... — Յիշատակ Ստեփաննոսի:

Ի Թուին Հայոց 2ԺԶ. (1267):

Երկրորդը՝ շատ աւելի հռչակաւոր է, թէ տարւոյ թէ ամսոյ եւ թէ միանձանց անուաններուն յայտնի գրութեամբ, որ պատմութեան պայծառութիւն կու տան ¹⁾: Այս գերեզմանքարի արձանագրութիւնն է.

Ի ԹՈՒ ՀԱ. 2ԾԴ (1305) Ի ՄԱՅԻՍ Է
ԿԱՆԳՆԵՑԱՆ ԶԱՆ ՍՐ ԽԱԶԻ
ՅԱՆՈՒՆ ՎԱՐԴԱՆ ՔՀԻ ՃԳՆ
ՈՂ ԿՐԾԱՆԻՈՐԻ ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՆ
Ի ՔՍ ՅԱՊՐԻԼԻ ԺԱ ՈՐ ԱՒՐՆ Է
... ԾԱՌԶԱՐԴԱՐ ԵՒ ԻՒՐ ԵՂ
ԲԱՅՐՆ ԳՐԻԳՈՐ ՄԻԱՅՆԱԿ
ԱՅ ՈՐ Է ՄԱՔՐՈՂ ԵՒ ԼՈՒՍԱ
ԲԱՐ ԳԼԽԱՏՄԱՆ ՍՐ Ա
... ՔԵԼՈՅՆ ՊՕՂԱՍԻ ԿԱՆ
ԿՆԵՑ ՋՍՐ ԽԱԶՍ ԲԱՐԵ
... ԱԻՍ Ի ԻՐԵԱՆՑ ԵՒ ԱԼ ԵՂԲ
... ԲՑՆ ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ՍՐ ՈՒ
ԽՑԻՍ ՎԵՐՈՅԳՐԵԼՈՑՍ
ԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ԽՆԴՐԵՑԷՔ Ի Ք ...
ԵՒ ՋԵՂԿԵԼԻ ԿԱԶՄՈՂ Խ ...
... ՉԻՍ ՋՓՈԱՆԿ ԳՐԱԿ ...
ԾՆՈՂԱԻՔ ԻՄ. ԵՒ ՔՍ ՉԵ
Ջ ՈՂՈՐՄԵՍՑԻ ԱՄԷՆ.

¹⁾ Այս, գիտենք եկեղեցական պատմութեան, որ այն ասանները կիսատերտական լատին միանձանք երանելոյ Պօղոսի գլխատման ուխտա-

Է

Կաթողիկէ միութեան անցնողիստ շարունակութիւնն Առաքելական սուրբ Աթոռին կետ:

Ամենեւին տարակուսի տակ չեն իյնար, ինչպէս շատ անգամ ըսած ենք, ԺԳ-երորդ դարուն մէջ մեր Կաթողիկոսաց Հռոմայ քահանայապետաց հետ սերտ հաղորդակցութիւնը, մէկ կողմանէ ասոնց հայրական խնամքը, եւ մէկալ կողմանէ անոնց որդիական մեծարանքը եւ հլու հպատակութիւնը: Ուրիշ մասնաճորդութեան մէջ¹⁾, ասոր նկատմամբ ընդարձակ գրած ենք, եւ բազմաթիւ գրեթէ անընդհատ պայծառ յիշատակարաններ յառաջ բերած ենք. այսու ամենայնիւ՝ աւելորդ չերեւար իննովկենտիոս Գ. քահանայապետէն վերոյիշեալ Գրիգոր Զ. եւ Յովհաննէս Է. Կաթողիկոսաց գրուած թղթերէն հոստեղս մէկ քանի հատուած միայն յառաջ բերել, որոնցմով թէ ասոնց ողջմտութիւնը, եւ թէ քահանայապետին հայրական խնամակալութիւնը կը տեսնուի, որ Հայոց Կաթողիկոսը նշանաւոր առանձնաշնորհութիւններով զարդարեց:

Առ Գրիգոր Զ. Կաթողիկոս ասանկ կը գրէր.

Ի քոյ իսկ թղթոյ ծանեաք, եթէ խորհիս յօրէնս Տեառն ի տուէ եւ ի գիշերի . . : Յիրաւի՝ թէ պէտեւ ուսար ի բանից Առաքելոյն, թէ ամենեքին մի մարմին եմք ի քրիստոս եւ իւրաքանչիւր անդամք միմեանց, զի ամենեքին ի միւսանգամ Ծնընդեան մկրտութեամբ սրբոյ աւաղանին լինիմք եղբարք միմեանց,

տեղին մենաստան ունէին. սակայն՝ եթէ նկատենք Հայոց եկեղեցւոյ՝ Հռոմայ սուրբ Աթոռին հետ նոյնպէս հայ եւ լատին միանձանց ան տեսնները իրարու հետ ունեցած սերտ յարաբերութիւնը, որ կ'երեւայ նաեւ Միաբանեալ Հայ-Դոմինիկեան եղբարց պատմութենէն, եւ Սոյ 1342ի ժողովոյն գործերէն, որուն ստորագրած են զրատեր եղբարք Վարգէն Հայ վարդապետներ, եւ գարձեալ՝ թէ յիշենք, որ մեր երկու թագաւորներէն մէկը զրատեր Եղբարց կրօնք մտած էր, եւ մէկալ Պրէմիսարատեանց Ուխտին մէջ

զինքն Աստուծոյ նուիրած էր, աւանց երկմտութեան պէտք չունէր, որ Հայ միանձանք ալ զիտերտականաց հետ միաբան Ս. Պօղոսի Գլխատման ուխտաւոր լինելու պատահէին:

Գիտենք, որ նոյն տեսնները Ս. Ներսէս Նամբրոսացի՝ լատին միանձանց նախահօր Ս. Բենեդիկտոսի կանոններն ալ հայերէն թարգմանած էր ի շինութիւն Հայ միանձանց. եւ զեւ նոյն թարգմանութեան հատակադրութեան կողմէս պահուած են:

¹⁾ Աթոռ Ս. Պետրոսի եւ պնէ:

քանզի մի է հայր մեր, որ յերկինս է, որպէս վկայէ ճշմարտութիւն յաւետարանի. սակայն՝ եւ ի մեզ, ի յաջորդ Ս. Պետրոսի ճանաչես զգլխաւորութիւն ի հաւատոս քրիստոնէութեան: Ուստի եւ ցանկաս առ մեզ՝ յաղբիւր գիտութեան հաւատոց մերոց, պատուիրանաց եւ օրինաց եկեղեցւոյ հանգչել եւ սնանել . . . : Եւ զի թէպէտ հետի իցես ի մէնջ աշխարհաւ, այլ խնդաս եւ ուրախ լինիս ընդ այն, զի դու եւ եկեղեցիդ Հայաստանեայց ընդ մեզ էք. քանզի յայնմ գաւթէ էք, զորմէ Տէր յաւետարանի վկայեալ ասէ. Թէ այլ եւս ոչխարք են իմ, որ ոչ են յայսմ գաւթէ, եւ զայն եւս պարտ է ինձ ածել պսր, եւ ձայնի իմում լուիցեն եւ եղիցին, մի հօտ եւ մի հովիւ . . . : Ապա՝ ուրախ լեալ է քո զի մայրն եկեղեցեաց, որ զհամօրէն տիեղբբս լուսաւորէ իւրով պայծառ լուսաւորութեամբն, զկաթողիկէ եկեղեցի Հայոց կամեցաւ միսթարել՝ հայեցեալ ի նախանթակաթ սրտիւ: Մեզ այնպէս երեւի, եթէ յայսմիկ իսկ կատարեցաւ բան Տեառն զոր ասաց ցՊետրոս. Ես աղաչեցի վասն քո զի մի պակասեսցին հաւատք քոյ եւ երբեմն դարձցիս եւ հաստատեսցես զեղբարս քո: Եւ զայն եւս հաստատեսցեր, եթէ Եկեղեցի Հայոց ի յիշատէ հետէ ի Հոռայեցոց Ընկալալիս, եւ ի հաւատոց անտի ոչ հատէք ինչ եւ ոչ յաւելիք՝ Դու եւ եպիսկոպոսակիցք քո եւ հօտք հաւատացեալք ի քեզ եւ ի նոսա, այլ որպէս ընկալարուքն՝ այնպէս անարատ պահէք հանդերձ սովորութեամբք նորա հաստատելովք յառաջնոց սրբոց Հարց: Այսուհետեւ եւ մեք, քանզի պարտ է մեզ սիրել զընկերն իբրեւ զանձն, ուրախ լինիմք ի քրիստոս վասն պայծառութեան հաւատոց քոց: Եւ զքեզ՝ իբրեւ զեղբայր մեր արժանաւոր պատուոյ եւ անդամ մեծ Եկեղեցւոյ Աստուծոյ՝ կրեմք յաղիս գթութեան մերոյ, եւ վասն շքոյ եւ պատուոյ սիրելւոյ որդւոյ մերոյ ի քրիստոս Լեւոնի փառաւոր արքայի Հայոց հանգերձեալ յարդարեմք զամենայն, որպէս եւ զհամօրէն Եկեղեցի Հայոց իբրեւ զդուստր ընտրեալ առաքելական աթոռոյ յանձնաձեւ ցանկամք . . . : Արդ՝ խրատեմք զեղբայրդ մեր եւ յորդորեմք ջերմագոյնս, եւ պատուիրեմք առաքելական թղթովս հաստատուն կալ յերկիւղի անուան Տեառն, հանապազորդել ի մեծարանս առաքելական Աթոռոյ, եւ զթագաւորդ եւ զհամօրէն եկեղեցի Հայոց հաստատեսցես յօրէնս

Տեառն եւ ի սէր մեր, որպէս պլովք թղթովք մերովք հրամայեցաք, եւ զօրինակ առաքելական թողութեան մատուցես առաջի նոցա ¹⁾ . . . ,:

Յովհաննէս Է. Վաթողիկոսն ալ (1202—1220) նոյնպիսի հլուական յարաբերութեամբ քահանայապետին հետ կապուած էր, որ իրեն Ս. Մարկեղէայ անուանակիր Պետրոս Կարդինալին ձեռքով Պալինոն խրկած էր, եւ Վաթողիկոսը մեծ հանդէսով՝ կղերականաց եւ ժողովրդեան ներկայութեամբ ընդունեցաւ:

Այս առթիւ նշանաւոր դաշինք մ'ալ դրուեցաւ նոյն պատգամաւոր Կարդինալին, Վաթողիկոսին ու Լեւոն թագաւորին մէջ, եւ միաբան հաւանութեամբ հաստատեցին պլեւայլ կարգադրութիւններ, զորոնք թէ կաթողիկոսը եւ թէ Լեւոն թագաւորն առանձին թղթով՝ եւ գրեթէ մի եւ նոյն բառերով՝ Իննովկենտիոս Գ. քահանայապետին ծանուցին: Այս կարգաւորութեան գլխաւոր մասին վրայ Յովհաննէս Է. Վաթողիկոս ասանկ կը գրէ (1205) . . . “Ի գալ հասանել Տեառն Պետրոսի Ս. Մարկեղէայ անուանակրի ի կարգէ յերիցանց Կարդինալաց՝ պատգամաւորի Չերոյ՝ ի կողմանս մերոյ Վաթողիկոսութեան, ընդ առաջ ելեալնմա կղերականօքս եւ հօտիւս, որ յանձնեալն է մեզ ի Տեառնէ, ըստ կարի մերում մեծաւ մեծարանօք՝ գիրկ ընդ խառն ընկալաք զնա, եւ բանիւք բաղմօք հաղորդակիցք միմեանց լեալ՝ զհնազանդութիւն մեր եւ զյարգութիւն ընծայեցաք Եկեղեցւոյդ Հռոմայ ըստ պայմանի թղթոյ Չերոյ, եւ մեծաշուք հանդիսիւ ընկալաք զՊալինոն խոնարհական խոստմամբն ի մեր կուսէ՝ ի հինգ ամս միանգամ յոյց ելանել Եկեղեցւոյդ Հռոմայ ի ձեռն մերոց հրեշտակաց՝ իբրեւ Մօր եւ Վարդապետի ամենայն եկեղեցեաց, եւ ի ժողովս որ յայսկոյս ծովու գումարիցին մօտաւոր լինել ²⁾ . . . հաստատեցաւ եւ եւս յերկոցունց կողմանց, թէ մի գումարեացին անդ սիւնհոգոսք յորժամ մէք կամ հրեշտակք մեր չգտանիցիմք մօտաւորք: Զսահմանադրութիւնս Ս. Եկեղեցւոյ Հռոմայ մասամբ իւրք ընկալաք, եւ զայն ամենայն, քանզի հեռի են ի մէնջ եպիսկոպոսք մեր օգնականք եւ

¹⁾ Բաղուտիոս, Թղթ. Իննովկ. Գ. Գր. Ե. Թղ. 45:

²⁾ Թագաւորին առ քահանայապետն գրած թղթին մէջ ասանկ կը կար-

գացուի. “Ի ժողովս, որ յայսկոյս ծովու գումարիցին մօտաւոր լինել (Վաթողիկոսին) կամ անձամբ եւ կամ ի ձեռն հրեշտակաց իւրոց”:

սփռեալք ընդ աշխարհ, եւ անհնարին իսկ է յարդիւնս ածել զայն առանց խորհրդոյ խորհրդականաց, վասն այնորիկ ի ժողովել համօրէն առաջնորդաց եկեղեցեաց կամ բազմագոյն մասին ի սահմանեալ ժամանակի, նոցա հաւանութեամբ յորժամ միարանք գտանիցին, խոստացաք ընդունել, զի մի գայթակղութիւն ինչ ծնանիցի յեկեղեցւոյ»:

Կտադրութեան արժանի է նոյն քահանայապետին առ լեւոն թագաւոր գրած թղթին այս հատուածը: . . . «Ծանեաք ի թղթոց, զորս առ մեզ առաքեաց մեծափառ տէրութիւնդ, եթէ զչայաստանեայց թագաւորութիւնդ յօգիւ հնազանդութեան կապեալ ընդ առաքելական աթոռոյս ճանաչես, վասն այնորիկ՝ որպէս պարտ եւ պատշաճ իսկ է, ոչ կամիս կալ ընդ իշխանութեամբ այլոց լատինական եկեղեցեաց: Յայն սակս խնդրես ի մէնջ՝ շնորհել քեզ, զի մի ոք ի լատինացւոց եւ ոչ այլ ոք յումէ եւ պէտ կարգէ մարդկան, բաց ի քահանայապետէ Հռոմայ՝ իշխեսցէ ընդ վճռովք նդովից կամ Արդեման զքեզ եւ ղթագաւորութիւն քո եւ զարս թագաւորութեան քո արկանել: Արդ՝ կամեցեալ մեր, ըստ հնարաւորն լինելոյ ի Տէր, զիջանել ի կամս Բարձրութեան քո եւ լսել արքունական խնդրուածոց քոց ըստ պատշաճ պիտոյից, ճոխութեամբ թղթոյս այսորիկ արգելումք, զի մի ոք՝ բաց ի քահանայապետէ Հռոմայ եւ ի պատգամաւորէ նորա, կամ՝ յառանձինն հրամանէ նորա, համարձակեսցի ընդ կապանօք եկեղեցւոյ արկանել զքեզ, եւ ղթագաւորութիւն քո եւ զարս թագաւորութեան քո՝ յորմէ կարգէ եւ իցեն, զհնազանդեալս առաքելական Աթոռոյս ձեռն առաջնորդաց թագաւորութեանդ: Ապա մի ումէք լիցի իշխանութիւն զպատճէն հրովարտակիս այսորիկ առ ոսն հարկանել, այլովքն հանդերձ ¹⁾»:

Այսպէս Կոստանդին Ա. Կաթողիկոսի (1220—1267) քառասուն եւ եօթը տարուան հայրապետութեան ատենն ալ նոյն միութեան եւ հպատակութեան կապը անյողդողդ մնաց: Բայց՝ քանի մը զեղծմունք սկսած էին մուսք ունենալ ազգին մէջ, որոնց գլխաւորն էր ծանր հիւանդաց վերջին Օծման մատակարարութեան զանցառութիւնը: Կոստանդին Կաթողիկոս քահանայապետական հրամանէ շարժեալ՝ Սիս 1243ին եպիսկոպոսաց ժողով գումարեց նոյն

¹⁾ Բազումիոս, Գործք Իննովկ. Գ. Թղ. ՃԺԴ:

զեղծմանց առջեւն առնելու համար: Այս սիւնհոդոսին բարեկարգական օրէնքները ինչ կանոններու մէջ կ'ամփոփին եւ գլխաւորաբար վերոյիշեալ վերջին օծման սուրբ խորհրդոյ՝ Աստուածային—առաքելական պատուիրանի կատարումը կը հրամայուի, զորոնք արթուն կամ թողնակոս իր սիւնհոդոսական թըղթով հրատարակեց, որ դեռ պահուած է ¹⁾, եւ մենք, Յաւելուած է. յառաջ կը բերենք:

Նոյն Կոստանդին Ա. ութը տարի ետքն 1251ին, նորէն Սիս ժողով գումարեց եւ մեծ անուն ստացաւ: Ժողովական Հարց առջեւ գրաւ իննովկենտիոս Դ. քահանայապետին հրամանը՝ Հոգւոյն Սրբոյ եւ յորդոյնը լիարարեալ յայտնի եւ յստակ խոստովանելու: Ժողովականք ամենքն ալ միաբան համախոհ գտնուեցան Հաւատոյ գերագոյն վարդապետին, եւ յայտնի ու պայծառ դաւանութեամբ խոստովանեցան, թէ Հոգին «որք է չօրէ եւ յորդոյն» իւր թիւ: Հայաստանեայց եկեղեցին ի սկզբանէ՝ Սուրբ Լուսաւորչէն ²⁾ սկսեալ ուրիշ հաւատք չունէր: Վարդան վարդապետ, որ ժողովին ներկայ էր եւ պատմութիւնը գրեց, պս յիշատակը կը թողու յետնոց: «Ի Զ. Թուին, (որ է 700 կամ 1251 Յ. Բ) կ'ըսէ, շարժեցաւ ինդիր մեծ ի Պապէն Հռոմայ, եւ գրեաց յազգս ամենայն քրիստոնէից, եթէ պարտ է ³⁾ զամենասուրբ Հոգին Աստուած խոստովանել ի չօրէ եւ յորդոյն բխեալ: Եւ ոչ եղեւ հաճոյ Աստուծոյ եւ Յունաց եւ Վրաց (․․․), բաց ի Հայոց, որք քննեցին զդաւանութիւն առաջնոց սրբոց ի ձեռն աստուածամերձ վարդապետին վանականի, եւ գտան զպն համախոհ երեւելի արանց փառաւորաց, Աթանասի, Գրիգորի աստուածաբանի, Գրիգորի Նիսացւոյ, Գրիգորի Լուսաւորչին, եւ այլոց սրբոց»: Արդ՝ տարակնոյ չկայ, որ պս էր Հայոց սեպհական վարդապետութիւնը, այսու ամենայնիւ Բարձր Հայաստանի կողմերն ազանդամիտ հակառակորդաց խմբերը, չուղեցին հնազանդիլ, աղմուկ հանեցին ժողովոյն վճռոյն դէմ, տարաձայնութեան հոգին բազմութեան մէջ

¹⁾ Թանգարան Ս. Ժող. Յարած. Հաւատայ: — Մատենադարան Վիեննայ. Միւլթ:

²⁾ Հայոց առաքելական Լուսաւորչին վարդապետութիւնն այս է. «Հայր յանձնէ. որդի չօրէ, Հոգի սուրբ ի նոցանց ի նոսին»: Յես. Ագաթանգեղոս Պատմ:

³⁾ Մտադրութեան արժանի է Պատմագրին խօսքը. «Մեծ Պապն Հռոմայ գրեաց յազգս ամենայն քրիստոնէից, եթէ պարտ է . . . խոստովանել. եւ այլն», ուրեմն խորհուրդ չէր խնդրէր, այլ զի հրամայէր:

սփռեցին, եւ մոլորութիւնը Հոգւոյն սրբոյ է— յՈրդւոյն բղխման վրայ, սկսան տարածել Հայոց մէջ. որոնք որ խաբեբայ մարդկան անսալով՝ Յունաց երկգիմի մեկնութիւնները կ'ընդունէին, եւ անոնց կամակոր բառերն ու թիւր իմաստներն ալ իրենց կը սեպհականէին:

Գրիգոր Վկայասիրի ատենէն սկսեալ՝ սովորական եղած էր մեր Հայրապետներուն՝ Հռոմայ Քահանայապետներէն իրկուած Պալիոնը մեծարանօք ընդունիլ ու գործածել: Կոստանդին Ա. Կաթողիկոսն ալ անոնց օրինակին հետեւելով նոյնը խնդրեց Գրիգոր Թ. Քահանայապետէն եւ ընդունեցաւ Քահանայապետական գեղեցիկ թղթով մը, որուն հետեւեալ հատուածը նշանական է . . . «Առաքեմք քեզ զՊալիոն զոր իրնդրեցեր, զի քոյ Պալիոնն, շնորհեալ յառաքելական Աթոռոյս քոյ նախորդաց, վասն կարի հնութեանն մաշեալ է, որպէս իսկ պատգամաւորք քոյ փութացան յայտնել մեզ. ընդ նմին առաքեմք Եղբայրութեան քում ի ձեռն հրեշտակաց ի վերագոյնդ յիշատակելոց եւ զխոյր, եւ զուրար, եւ զմատանի ի նշան առաքելական գթոյ եւ շնորհաց, եւ ի նշան ջերմաջերմ եռանդման քո ¹⁾»:

Կոստանդին Ա. Կաթողիկոսին մահուանէ (1268) ետքը, իւր յաջորդներէնէն Գրիգոր Է. Անաւարդեցի, ողջամիտ եւ լուսաւորեալ Հայրապետը կաթողիկոսական աթոռը նստաւ 1292ին. եւ սերտ հաղորդակցութեամբ կապուած էր Հռոմայ Աթոռին հետ, Քահանայապետաց յորդորանքէն եւ իւր խղճմտանաց ազդեցութենէն շարժեալ՝ քաջ հովուի պաշտօնը ժրութեամբ ջանաց կատարել, հնացեալ զեղծմունքներն արմատէն խլելով՝ մանաւանդ սուրբ խորհրդոց մատակարարութեան մէջ: Այն միայն էր իր սրտին բաղձանքը, որ կղերը ճանչնայ իւր անտնօրինելի պարտքը ճշգիւ պահելու սուրբ պաշտամանց մէջ առաքելական աւանդութիւններն ու տիեզերական եկեղեցւոյ օրէնքները: Որպէս զի առջեւը դրած նպատակին դիւրաւ եւ յաջողութեամբ հասնի, մտածեց ժողով գումարել, եւ կանոնական կարգաւ բաղձալի նորոգութիւններն հաստատել եւ թուլացեալ բարեկարգութիւնը կենդանացնել, որոնցմով Հայաստանեայց եկեղեցին կը պայծառանար: Իր

¹⁾ Հռայնալտ. յաթն 1234, Թ. 83:

խորհրդեան ազդու պաշտպան եւ նպաստաւոր մը ունենալու համար երկայն եւ լի հոգեւոր օծութեամբ թուղթ մը գրեց առ Հեթում Բ. Թագաւորահայր՝ իշխան բարեպաշտօն, որ թէպէտ արքունական թագէն հրաժարելով՝ կրտսեր եղբարց կարգին մէջ միանձնացեալ էր, այսու ամենայնիւ ազդեցութիւն մեծ ունէր ազգին՝ մանաւանդ որդւոյն լեւոն Գ. Թագաւորին վրայ։ Աս թղթին մէջ ¹⁾ որ իր ողջմտութեան եւ լուսաւոր վարդապետութեան յիշատակարան մըն է, կը ջանայ ցուցնել, թէ հարկ է որ Հայոց եկեղեցին ալ առաքելական աւանդութիւնները համաձայն Հռոմայ Եկեղեցւոյն զգուշութեամբ պահէ. վասն զի Անոր՝ իր գերագոյն Գլխաւորութեանը համար ամէն եկեղեցիք պէտք է համաձայնին, ինչպէս Ս. Իրենէոս՝ առաքելական Հայր՝ ճոխութեամբ կ'աւանդէ։ Բաժակին մէջ ջրոյ հեղումը, կ'ըսէ աստուածաշնորհ Հայրապետը, առաքելական աւանդութիւն է՝ քրիստոսի Եկեղեցւոյն մէջ առ հասարակ ընդ ամենայն աշխարհ ճշդիւ եւ զգուշութեամբ պահուած մինչեւ ցայսօր, ուստի Հայոց Եկեղեցին ալ ասոր պէտք է համաձայնի, եւ ամենեւին չի կրնար ազատ ըլլալ աս ընդհանուր օրէնքէն, զորն որ կ'ըսէ, Սուրբ Լուսաւորչէն սկսեալ անոր յաջորդները, եւ վերջի ատենները Ս. Ներսէս Շնորհալի եւ Ներսէս Լամբրոնացի՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ լուսաւոր վարդապետները, ոչ միայն ընդունեցան՝ այլ նաեւ ժրութեամբ պահեցին։

Նոյն թղթին մէջ կը յայտնէ դարձեալ իր դիտաւորութիւնը՝ քանի մը բարեկարգութիւններ ալ հաստատելու, զորոնք վաղահաս մահը վրայ գալով՝ չկրցաւ կատարել։

Բայց՝ ինչ որ ինք պատրաստած էր՝ երկու՝ Սոյ (1307) եւ Ատանայի (1316) ժողովներուն մէջ սիւնհոդոսական վճռով հաստատուեցան։ Որպէս զի աս երկու՝ մեր եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ հուշակաւոր ժողովներուն վրայ ճիշդ գաղափար մ'ունեցուի, եւ որպէս զի յայտնի երեւայ, որ այդ ժողովներուն մէջ՝ մեր ողջամիտ եպիսկոպոսները ամէն առաջարկուած խնդիրները՝ չէ թէ վեր ի վերոյ, այլ հասուն խորհրդով՝ տեղեկութեամբ եւ խորին քննութեամբ՝ որոշեցին ու վճռեցին, բաւական է մտադիր կարդալ նոյն ժողովներուն

¹⁾ Կալանոս, Միաբ. Եկեղ. եւ այլն. ամբողջ հրատարակած է։

գործքերն ու սահմանները, զորոնք, Յաւելուած Ը. եւ Թ. ամբողջ յառաջ կը բերենք, եւ հոն կը հրաւիրենք մեր ընթերցողները:

Առաջին ժողովոյն մէջ, որ գումարեցաւ (2ԾԶ.) 1307ին ի Սիս՝ թագաւորութեան մայրաքաղաքը՝ Ս. Սոփիայ եկեղեցին (Մարտի 19) Ծաղկազարդի կիրակին, ժողովական Հարք հանգուցեալ Գրիգոր Է. կաթողիկոսի վերոյիշեալ թուղթը յարգութեամբ կարդալէն ետքը, միաբան վճռով հաստատեցին՝ Ա. Ընդունել զեւթն ժողովսն, եւ զառ ի նոսա հաստատեալս ի սրբոց Հարցն, մանաւանդ որ վասն բնութեանցն երկուց, եւ կամացն, եւ ներգործութեանցն քրիստոսի: Բ. Տօնել զտէրունական տօնսն, հանգէտ վերոյգրեալ սուրբ եւ ուղղափառ եկեղեցեաց քրիստոսի, զտօն Աւետեացն առնել մեծաւ հանդիսիւ ի մարտի ամսոյ Իե օրն, ըստ պատկերի աւուրն ուր եւս պատահէ. եւ զտօն Ծննդեան քրիստոսի ի Գեկտեմբերի Իե ըստ պատկերի աւուրն առնել: Եւ զՔառասնօրեայ գալուստն ի տաճար ի Փետրուար ամսոյ Բ առնել. եւ զայլ եւս Սրբոցն տօնս ըստ Յայսմաւուրացն տօնել. որպէս եւ յՕգոստոսի Ժե. զօր Վերափոխման, եւ ի Սեպտ ԺԳ. զԽաչվերացն: Գ. Աւանդութեամբ տօնքն, զոր ունի եկեղեցի Հայոց, զոր պիտի տօնէ ուրեք, նմանապէս մնասցեն: Դ. Զերեք սրբասացութիւնն՝ խաչեցարին հանգերձ, պատշաճ է պսպէս ասել. Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ, քրիստոս որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ: Ե. Ի Ճրագալոյցն Ծննդեան, եւ մկրտութեան եւ յարութեան քրիստոսի, ձկամբ եւ ձիթով միայն բաւականանալ, որպէս եւ սուրբ եկեղեցին Հռոմայ: Զ. Հարկաւոր է յընծայս հաշտութեան ի սուրբ Պատարագն ջրոյ եւ գինւոյ խառնուին:

Այս վճիռներուն ստորագրեցին երեսուն ու վեց եպիսկոպոսք, տասն վարդապետք եւ եօթն Աբբայք, ամէնքն ալ հետեւեալ յայտարարութեամբ. «Վասն որոյ եւ աստ ժողովեալ բազմութիւն եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց եւ հարց, հանգերձ քրիստոսասէր թագաւորաւս մերով Լեւոնիւ եւ պարոնաց պարոնիւս, մեծ թագաւորահայր Հեթմաւ եւ եղբարքք իւրով, եւ այլ եւս իշխանօք եւ ազատօք եւ սրբազան ժողովրդովք, յոյժ հաւանութեամբ եւ պատուով ընկալաք

զհրաման սրբոյ Հօրս (Գրիգորի Էրորդի) եւ զսոյն նամակս, եւ զօրինադրութիւն հաստատեցաք յամենայն եկեղեցիս Հայոց. զի թէպէտ այսպէս անհրաժեշտ է, եւ սոբբ խորհուրդներէն պէտք է ինչպէս ժամանակաց սխալ է որքոյ Լուսաւոր վն, քոյր յեկեղեցիս Հայոց, եւ պահել որքոյ սովորներէն քաղած եւ երկուր մօտ, եւ յետոյ ի պատճառէ ի մէնջ բարձեալ եղեւ: Սակայն արդ՝ ողորմութեամբ եւ շնորհօքն Աստուծոյ ի ձեռն եպիսկոպոսապետին Գրիգորի եւ բարեպաշտ Տեառն մերոյ Լեւոնի, ընկալաք վերստին եւ եմք այժմ՝ համաձայն յամենայն բարեկարգութիւնս եւ ի տօնս, սուրբ եւ ուղղափառ մեծի Եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ այլ եւս ճշմարտադաւան եւ ուղղափառ եկեղեցեացն Քրիստոսի: Արդ՝ մի եւ մի որ իշխեսցէ յայսմ հետէ եւ առ յապա այսմ կանոնադրութեան եւ հրամանի, որ ի սրբոյ Ժողովոյս եղեւ, ընդդիմանալ եւ հակառակող երեւել, զի մի ընդ պատուհասիւք դիցի, եւ մասն եւ բաժին ընդ հերետիկոսացն կալցէ, մանաւանդ այնց, որ փոխանակ ցորենէ հացի, զոր եկեղեցի սուրբ ի կատարումն առնու մարմնոյն Քրիստոսի, նորա ի գարեղէն փոխարկեն, եւ փոխանակ գինւոյ ի կատարումն արեան Քրիստոսի՝ ջուր միայն ի կիր արկանեն ի սուրբ խորհուրդն: Եւ արդ վասն անշարժութեան եւ հաստատուն գոլոյ այսր մեծի իրողութեան սրբոյ կանոնիս, յամենեցունց, որք աստ Ժողովեալք, եպիսկոպոսաց, վարդապետաց եւ հարց ձեռնագրեցաւ, մանաւանդ ի մեծէ թագաւորէն մերմէ Լեւոնէ, ի Պարոնաց պարոնէս Հեթմոյ, եւ յեղբարց նորա եւ յայլ եւս ազատաց Հայոց, եւ եղեւ կարգադրութիւն եւ սահման սուրբ Ժողովոյս ի մեծ Թուականիս Հայոց 2209. յամենան մարտի ԺԹ. ի մեծի ողորմեան տօնին ի Ս. Սուրբիս, եւ ի մեծ եկեղեցին մարաբաղաքին Սոյոյ:

Սիւնհոգոսն աւարտեցաւ, եպիսկոպոսունք խաղաղութեամբ իրենց վիճակը դարձան՝ լի եռանդեամբ հակառակորդաց բարձունջանաց եւ յուզմանց դէմ Ժողովոյն վճիռները քաջութեամբ ի գործ դնելու: Բայց ի՞նչ. յանկարծ անհարին ազէտք եւ թշուառութիւնք հասան թագաւորութեան վրայ, եւ ամէն բան եղաւ տակնուվրայ: Լեւոն թագաւորը, Հեթում թագաւորաշայրը, արքայազուն իշխանները մատնութեամբ եւ դաւով հերձուածամիտ հակառակորդաց՝ որոնց աչքին կրօնք

եւ հայրենիք բան չէին արժէր, սպաննուեցան Թաթարներուն զօրավարէն, որ իբրեւ դաշնակից՝ Հայոց Թագաւորութեան պահպանութեան համար եկած էին: Այսպիսի աշխարհաւեր կործանման հետեւութիւնն ան եղաւ, որ ընդհանուր խաղաղութիւն, կարգ ու կանոն վերցուելով ¹⁾, հերձուածոյ ակոյեանները առիթ առին գլուխ վերցընելու. կրօնական վրդովում աւրինահեղ շփոթութիւն ամէն կողմն յարուցին՝ մանաւանդ հիւսիսային Հայաստան, եւ այսպէս թէ կղերին եւ թէ ժողովրդեան մէջէն շատերը իրենց կողմը ձգեցին, զորմէ դառն կը տրտնջայ Ատանայի ժողովը ²⁾:

Օչին իշխան Թագաւորական տանէ՝ հազիւ թէ արքունական աթոռը նստաւ, ամէն բանէ յառաջ պատգամաւորութիւն խրկեց առ կղերէս եւ քահանայապետ այնչափ թշուառութեանց մէջ օգնութիւն եւ խորհուրդ ինդրելու: Ահիկալութենէ չվրիպեցաւ Թագաւորը, սիրտ առաւ քահանայապետին յորդորանքներէն, որոշեց նորէն ժողովի կանչել ցրուած եպիսկոպոսները, եւ այնպէս վերահաս չարեաց առջեւն առնուլ:

Ատանա, 1316 ին, Թագաւորական պալատան եկեղեցւոյն մէջ ժողովուեցան Վոստանդին Բ. Վաթողիկոս, տանն եւ եօթը եպիսկոպոսունք եւ երկու Աբբայք. ներկայ էին Թագաւորն, իր եղբայրը, ութը Թագաւորութեան Պարոն իշխաններ, եւ շատ բազմութիւն քահանայից եւ վանականներու: Վաթողիկոսն ու ժողովին Հարքը միաբան եւ հանգիստապէս նորէն հաստատեցին նախընթաց Սոյ ժողովին ամէն վճիռներն եւ Գրիգոր Է. Վաթողիկոսին բարեկարգական օրէնքները. ասոնց վրայ աւելցուցին քանի մը նոր կանոններ, որոնց գլխաւորներն են՝ Ա. Ի պատարագն Գորբուրայ (մարմնակալ) լիցի: Բ. Աստիճանաւորքն կացցեն յեկեղեցւոյ ըստ կարգի: Այս ամենայն յայտնի կը տեսնուի ժողովոյն գործքերուն մէջ (տես Յաւելուած Թ.). ուստի հետեւեալ հատուածը միայն հոս կը քաղենք:

“Եւ արդ, կ'ըսեն ժողովական Հարք, քանզի որ հակառակորդն է եւ թշնամի ճշմարտութեան եւ սիրոյ բանսարկուն,

¹⁾ Այսպիսի պարագաներու մէջ Սարգիս Երուսաղեմի Աբբեպիսկոպոսը ապստամբեցաւ Վաթողիկոսէն, եւ հակառակ եկեղեցական օրինաց՝ Եգիպտոսի Սուլթանին շնորհքովը (1311) ինք զինուր Պատրիարք Երուս-

սաղէմի անուանեց. իր յաջորդներն ալ մինչեւ ցայսօր այս անունը կը կրեն (Տես Չամչեան, Պատմ. Հց. Գ. 313.)

²⁾ Տես Յաւելուած Ը:

որ ոչ կամի զմիութիւն մարմնոյ եկեղեցւոյն քրիստոսի, նա՛ որ երբեմն մրրկածին փորձութեամբքն հեթանոսական բռնութեանցն հարկանէր զիմաստութեանն տունն, եւ մոլորութեամբ չար հերձուածոցն խռովէր զեկեղեցի, նոյն եւ այժմ՝ յարոյց արս տգէտս եւ ընդդիմասացս ճշմարտութեանն, որոց փոյթն է եղծանել զճշմարտութիւն կանոնիս, եւ զմիաբանութիւն մեր ընդ ուղղափառ եկեղեցիսն լուծանել եւ քակել. եւ զառ ի սրբոց Հարցն կանոնեալ սահմանադրութիւնս, որ վասն աւանդութեանց եւ տօնից տէրունականաց էր, անվաւեր եւ անընդունելի առնել. որք եւ այսր եւ անդր ընթացեալ՝ աղարտելով զճշմարտութիւն կանոնիս, որ հաստատեալ եղաւ մերոյ եկեղեցւոյս ի մարաքաղաքն ի Սիս, ի սուրբն Սոփիա. ասելով՝ եթէ ընդդէմ աւանդութեանց սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ է, եւ առաքելական կանոնացն, եւ այսպիսի սնոտիապատիր բանիւքն իւրեանց զբաղումս ի պարզամտացն խաբեալ՝ դարձուցանէին ի ճշմարտութենէ կանոնիս, եւ ժողովս եւ կոյտս առնէին, կոչելով ընդդէմ աւանդութեանց կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցւոյ սրբոյ: Զոր լուեալ քրիստոսազօր եւ բարեպաշտ թագաւորն մեր Օշին, առաքեալ ծանուցանէ սրբազան Կաթողիկոսին Տեառն Կոստանդեայ. եւ նոյն ժամայն հրաման ժողովոյ հանեալ ընդ ամենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ, զի ուր իցնն եպիսկոպոսք, եւ վարդապետք, եւ Հարք ի մի վայր եկեալ՝ հոգացնեն յաղագս ճշմարտութեանն, եւ բարձցնն ի միջոյ զչարն. ըստ Առաքելոյն թէ բարձէք զչարն ի միջոյ ձերմէ: Եւ թէ ոչ գիտէք եթէ փոքր մի խմոր զամենայն զանգուածն խմորէ: Եւ դարձեալ այլ ուրեք ասէ. թէ մի որ արմատ դառնութեան ի վեր երևեալ նեղիցէ. եւ նովաւ բազումք պղծիցին: Եւ ապա ի մի վայր մեր ամենեցուն ժողովեալ ի հոյակապ եւ ի թագաւորական քաղաքն Ատանա. յանուանեալ տաճար սրբոյն Մինասայ, որ է ի թագաւորական պալատին. ի մեծի լուսաւորութեան տօնին քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: (Հոս է քրիստոսի իրենց անունը ժողովին Հարբ, Թագաւորն ու իշխանները, եւ Գար) եւ հետեւ յայտարարութիւնը հայտնաբերեն:)

Եւ ապա մեք ի ձեռն աստուածաշունչ գրոց եւ սուրբ հարցն վարդապետութեանց, եւ կանոնեալ սահմանաց ուղղափառ ժողովոց՝ զբաղում ժամս տրամաբանեալ ընդ նոսա,

ունայն, եւ սնոտի, եւ առասպելաբանութիւն ցուցաբերող սոցալական հոգեւորականութիւնն ժողովոց սուրբ Հարցն, եւ Կաթողիկոսին մերոյ Գրիգորի: Եւ տեսաք զի ըստ հետի եւ շաղկապ սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին եւ առաքելական կանոնացն էր. եւ ոչ որպէս նորա ընդունայնաբանէին: Վասն որոյ ի հաստատութիւն առաջին աւանդութեանց եւ կարգաց մեծի ժողովոյն որ ի Սիս, եւ մեք աստ ժողովեալ եպիսկոպոսք, Վարդապետք եւ Հարք՝ կանոնեմք հրամայելով զայս. զի հրամանքն առաջին ժողովոյն պատուեացին իբրեւ զաւետարանական եւ զառաքելական հրաման. եւ ամենայն աւանդութիւնք որ ի նմա, եւ կարգ տէրունական տօնից՝ անթերի լրմամբ կատարեսցին յեկեղեցիս Հայոց: Եւ զայնոսիկ որ ընդգէմ՝ եւ հակառակ գտանին մեր եւ առաջին ժողովոյն աւանդութեանցն եւ կարգացն, եթէ ի կարգաւորաց իցեն եւ եթէ յաշխարհականաց, ի յետ Հոգեւոյն սրբոյ հրամանին՝ որպէս եւ ի Բողոք հերետիկոսն զնոսս ի Կաթողիկէ եւ առաքելական սուրբ եկեղեցոյն Հոգեւոյ, ի Բողոք արքայեալ զնոսս ի Մերոյ հոգեւոյն եւ ի Կաթողիկէ եւ զնոսս եկեղեցին: Յաղագս որոյ մի դք ընդդիմացի եւ հակառակ գտցի ճշմարտութեան կանոնիս մերոյ, զի մի ընդ պատուհասիւք եւ դատապարտութեամբ լիցի աստ եւ ի հանդերձելումն ի Բրիտանիոյ Տեառնէ մերմէ: Եւ արդ առ ի հաստատութիւն կանոնիս՝ մեք ամենեքեան, որ աստ ժողովեալ, ստորագրեալ ձեռամբ մերով՝ իւրաքանչիւր դք զանուանս մեր եղաք ի տետրակ կանոնիս եւ կնքեալ զայն ամրացուցաք երդմամբ նշանի խաչին Բրիտանիոյ եւ սրբոյ աւետարանին: (Հոս նորէն իւր արքայեալն Հարգ ժողովոյն:)

Այսպէս՝ տասը տարուան մէջ այս երկու ժողովները կատարուեցան, որոնք ստուգիւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պարծանք են. վասն զի ասոնցմով չարեաց հեղեղին գէմ թուամբ մը գրուեցաւ, առանձինն՝ մարդեղութեան խորհրդոյն կաթողիկէ վարդապետութիւնը հաստատուեցաւ, Խորհրդոց օրինաւոր կատարումը հրամայուեցաւ, տօնական ու բարեկարգական օրէնքներ տրուեցան, Հռոմայ Ս. Եթովպոյն եւ Հռոմայ Բահայնայեան Եկեղեցւոյ գերագոյն հովուին հետ միութեան յօդը սերտագոյն եւս կապուեցաւ: Աս երկու ժողովներէն մեծամեծ բարիք յառաջ եկան:

Օչին Թագաւոր ժողովէն անմիջապէս ետքը դեսպան խրկեց Հռոմ՝ Յովհաննէս ԻԲ. Քահանայապետին, որ այն ատեն ընդհանուր եկեղեցին կը կառավարէր, Յակոբոս Կապանայ ¹⁾ եպիսկոպոսը, Գրիգոր Թարգման, Ստեփանոս եւ Գերարտոս երկու զօրականներն, որպէս զի Թագաւորութեան գործքերը տեսնեն, եւ միանգամայն Քահանայապետին առջեւ դնեն ինչ որ ժողովքին մէջ գործուած էր:

Յովհաննէս ԻԲ. արդէն ուրիշ կողմանէ ամէն բանի տեղեակ ըլլալով՝ առ Թագաւորն գրած թղթին մէջ (1318) կը գովէ անոր յարուժը յաթոռն Հռոմայ, եւ եռանդը Կաթողիկէ եկեղեցւոյ միութիւնն ու տարածումը ազգին մէջ յառաջընելուն համար. բայց՝ ուզելով անձամբ Հայոց եկեղեցւոյն ուղղափառութեան փորձն առնուլ՝ Կապանայ Եպիսկոպոսին հարց ու փորձ ըրաւ, որն որ իր հաւատքը՝ յանուն ամենայն Հայոց գրով Քահանայապետին ձեռքն աւանդեց: Յովհաննէս ԻԲ. մեծապէս հաճեցաւ Եպիսկոպոսին տուած դաւանութեան ողջմտութեան վրայ, եւ այսու գոհութեամբ գրեց Թագաւորին հետեւեալ խօսքերը, որոնք անշուշտ կը վկայեն թէ վերոյիշեալ երկու ժողովները Հայոց կղերին եւ ժողովուրդեան մէջ արմատ ձգած էին հերձուածողաց խաբւբայ ջանից հակառակ: «Զայս հաւատս, կ'ըսէ Քահանայապետը, յիշատակեալ Եպիսկոպոսդ հարցեալ ի մէնջ, անդէն ոչ ծածկութեամբ կամ պատ ի պատ բանիւք, այլ յայտնագոյնս եւ յստակագոյնս խոստովանեղեւ, եւ եցոյց եթէ եւ դու եւ որ ընդ քեզն են, սրտիւ սերտ հաւատալք, եւ բերանով յայտնութեամբ խոստովանիք զայն, զոր ունի եւ զոր ուսուցանէ Հռոմէական Մայր եկեղեցի», : Այսու ամենայնիւ Քահանայապետը կը նշանակէ միանգամայն եթէ Հայաստանեայց եկեղեցին ի մատակարարութեան խորհրդոց երկու կէտի մէջ անհամաձայն էր Հռոմայ եկեղեցւոյն. Ա. Որ պարզ քահանաները Գրոշմ կու տային, զորն որ արեւմուտք եպիսկոպոսները կը մատակարարեն: Բ. Քահանաները Հիւանդաց իւղը կ'օրհնեն վերջին օծման ²⁾ խորհուրդը մատակարարելու ատեն, որն որ նոյնպէս մինակ եպիսկոպոսներուն պաշտօնն է: Ուստի կը յորդորէ, որ Հայոց եկեղեցին

¹⁾ Հայնաւդ. յաճ 1318. Թ:

²⁾ Յայտնի է թէ վերջին օծման Ս. Խորհուրդը կը մատակարարուէր հիւ-

անդաց: Տես վերը Սոյո ժողովոյն վճիռները, 1243 ին, Աստուծոյն Ա. Կաթողիկոսի ատեն:

ամէն տարբերութիւն մէջտեղէն վերցընելով՝ լիով եւ կատարելապէս Հռոմայ յարելու ջանայ: Ա՛աւելցընէ միանգամայն, թէ Կապանայ եպիսկոպոսն իւր հաւանութիւնը տուած էր, եւ յայտներ էր, թէ Հայոց եկեղեցին, որուն կողմանէ ինք պատգամաւոր եկած էր, Կաթողիկոսին հետ միաբան՝ կ'ընդունի ու կը մեծարէ պատուոյ եւ իրաւասութեան գլխաւորութիւնը Երանելոյն Պետրոսի եւ անոր յաջորդներուն, եւ թէ լիով հնազանդ են Հռոմայ Գահին: Այս կաթողիկէ միութիւնը չորեքտասաներորդ դարուն սկիզբներն այնպէս կը յառաջանար Կիլիկիայ թագաւորութեան մէջ, որ ԅովհաննէս Ի. Բ. քահանայապետն՝ Օշին թագաւորէն կը խնդրէր, որ Կիլիկիա՝ Այասքաղքին մօտերը չափաւոր ընդարձակութեամբ տեղ մը որոշէ Լատին Գոմինիկեան Հարց, որպէս զի նոյն կրօնաւորները կարող ըլլան դպրոց կանգնել¹⁾, եւ հոն Լատիններէն լեզուն ալ սորվեցնեն. եւ այսպէս աշակերտաց մէջէն ընտրելագոյնները բարձրագոյն ուսմանց մէջ առաւել եւս կրթուելով՝ Հայոց մէջէն ելլեն պէսպէս գիտութեանց եւ գրագիտութեան տեղեակ անձինք եւ թարգմանիչք սրբազան գիտութեանց:

Բ.

Հայոց կրօնական-եկեղեցական բարեկարգութեան վիճակը բարբարոսաց իշխանութեան տակ:

Բայց՝ Հայոց թագաւորութիւնը մեծ վտանգի մէջ էր. ժանտ թշնամիներն ամէն կողմանէ վրան կը յարձակէին, եւ ինք երթալով կը տկարանար: Թագաւորական իշխանութիւնը հազիւ թէ կարգն ու խաղաղութիւնը կարող էր պահպանել կամ խռովարարները սանձահարել. իսկ եկեղեցական իշխանութիւնն օրէ օր իր ճոխութիւնը կը կորսնցընէր, այնպէս որ ալ չէր կարող զսպել կրօնական վրդովմունքը, զոր կը յարուցանէին աղանդամիտ խռովասէր մարդիկ եւ կը տարածէին ժողովրդեան մէջ եկեղեցւոյ փրկարար ազդեցութեան դէմ:

¹⁾ Հռայնալդ. յամ 1318. ԺԴ:

Այսու ամենայնիւ պայսիսի կրից բորբոքման մէջ՝ հաւատքն ու կաթողիկէ միութիւնը կը պահուէր, այնպէս որ Ատանայի (1316) ժողովէն քսան ու վեց տարի ետքը՝ 1342ին Սոյ ժողովին ¹⁾ մէջ եպիսկոպոսները միաբան կը հաստատէին, թէ անշարժ կը մնան նախընթաց Սոյ եւ Ատանայի երկու ժողովներուն կաթողիկէ հաւատոյ վարդապետութեան մէջ:

Նոյն ատենները մերձակայ արեւելեան ազգաց մէջն ալ կաթողիկէ միութեան եւ հաւատոյ հոգին կենդանացեալ էր. Բաղդէսցիք, Ասորիք, եւ Պարսիկք աչքերնին Հռոմ դարձուցեր էին: Երանելի Բարթողիմէոս Արտսեբ Ս. Դոմինիկոսի կարգէն՝ Բահանայապետական հրամանաւ Պարսկաստան իրկուած էր աւետարանական ճշմարտութիւնը քարոզելու: Քիչ ատենուան մէջ իր եռանդն ու առաքելական աշխատութիւնները Տեառն օգնականութեամբ զարմանալի յաջողութիւն ունեցան: Հատ չանցաւ Մակաղացոց եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ, եւ իւր առաքելական քարոզութեան համբաւը սահմանակից գաւառներու մէջ աւելի եւս կը տարածուէր: Հայաստանէն քանի մը եռանդուն վարդապետք, որոնց մէջ անուանի էր իր ողջմտութեամբն ու գիտութեամբը Յովհաննէս Բոնեցի, Բարթողիմէոսի սրբութեան ու իմաստութեան համբաւն առնելով, ելան Պարսկաստան գաղին անձամբ անոր վարդապետութիւնը լսելու, եւ այնչափ յառաջացան հմտութեանց մէջ, որ իրենց բաղձանքը չկրցան ծածկել, եւ հրաւիրեցին զինքը Հայաստան անցնելու: Առաքելաշնորհ քարոզիչը հրաւերն ընդունեցաւ, եւ անոնց հետ ելաւ Հայաստան եկաւ, եւ Բոնա աւանը հաստատուեցաւ: Իւր բոլորտիքը ժողովուեցան Հայոցմէ շատ մը գիտութեան ցանկացողք եւ երեսնի չափ վարդապետք:

Ասոնք՝ Երանելւոյն առաջնորդութեամբը միաբանեցան եւ Ս. Օգոստինոսի կանոնաց տակ՝ Դոմինիկեանց սահմանադրութեան համեմատ՝ կրօնաւորական կարգ մը հաստատեցին ¹⁾ 1328ին, Ատանայի ժողովէն 12 տարի ետքը, եւ կոչուեցան Եղբօրք փոքանեալ ²⁾: Իննովկենտիոս Դրորդի Բահանայապետութեան ատեն, կրօնին հաստատութենէն 30 տարի ետքը,

¹⁾ Հռայնալդ. յաթ 1341:

²⁾ Ցատուերկու տարի ետքը Բոնեցի վ. Հռոմ գնաց առ սեամե Առաքելաց:

³⁾ Կղ. Գալանոս, Միաբանութիւն Հայ. Եկեղ. եւ այլն. Հտ. Ա. 508:

Հայաստանի մէջ ունէին 50 վանք 700 կրօնաւորներով¹⁾, որոնց գրեթէ ամէնքն ալ Հայադգիք էին: Քիչ մը ետքը Երանելին Բարձրորդմէս Նախիջևանայ արքեպիսկոպոսական աթոռն ամբարձաւ²⁾, եւ իրմէ ետքը այս աթոռին յաջորդութիւնը տեւեց նոյն կարգին մէջ 300 տարիի չափ: Այս Միաբանեալ եղբարք Թեոփոսիա կամ Քէֆէ շատ յառաջացում ունեցան: Իրենց վրայ այս միայն մեղադրութեան արժանի կը տեսնուի, որ քանի մը ծէսերու ըստ Հաճոյից լատինական ձեւ տուին, մինչեւ նաեւ Դոմինիկեան պատարագամատոյցը Հայերէն թարգմանեցին, եւ զայն կը գործածէին, եւ դեռ տեղ տեղ նոյնը սովորութեամբ ընդունուած է: Ասիկա գուցէ մէկն առանց ստոյգ տանաց չթողու. սակայն ճշմարտութիւնն ալ չենք կրնար ուրանալ, որ այնպիսի թէ թագաւորութեան եւ թէ եկեղեցւոյ աղետալի ժամանակներ Միաբանեալ եղբարք կարգը մեծապէս արգիւնաւոր եղաւ կաթողիկէ Հաւատոյ պահպանութեան Հայոց մէջ՝ երբ Լեւոն Զ. վերջին թագաւոր գերի ինկած կը հեծէր, եւ եկեղեցին կը տառապէր՝ այս քիչոր բայց յանդուգն Տաթեւացիներու, Որոտնեցիներու եւ ասոնց նման աղանդաւորներու դաւաճանութենէ, որոնք Վարդապետի անունը սնապարծութեան առիթ առնելով՝ թիւր վարդապետութիւնը բանիւ եւ գրով ռամկին մէջ կը սերմանէին, ամէն քար կը շարժէին՝ ամէն հնարք կը հնարէին, որ ժողովուրդը Հռոմայ քահանայապետաց հնազանդութենէ օտարացընեն: Քաղկեդոնի Ս. Ժողովը, Ս. Լեւոնի վարդապետական թուղթը, եւ Հռոմայ քահանայապետին իրաւասութեան գլխաւորութիւնը կը մերժէին. մէկ բնութիւն, մէկ կամք, մէկ գործողութիւն ի Բրիտոս կը քարոզէին, մահուանէ ետքը, ըստ բաւականի չմաքրուած հոգւոց քաւութեան տեղին չէին ընդունէր. Յունաց հետ՝ Հոգւոյն Սրբոյ եւ յորդոյն բղետմը կ'ուրանային. բաժակին մէջ առանց ջուր խառնելու Ս. Խորհուրդը կը կատարէին, եւ ողջամիտ Հաւատացեալները կը հալածէին: Ասոնց մէջ մոլեգնագոյններն էին Վարդան ի Սեաւ լեռնէ եւ Մխիթար Իսէվրենց եւ ուրիշները:

¹⁾ Դիւան Դոմինիկեան Հարց ի Հռոմ:

²⁾ Պաւղոս Գ. քահանայապետ՝ 1344 ին՝ տուած կոնգրակով՝ սոյն արքեպիսկոպոսաց ընտրութեան իրականութիւնը Միաբանեալ եղբարք կար-

գէն ութ գաւառապետներու, եւ նոյնչափ Նախիջևանայ գաւառին իշխաններուն շնորհաց: Տես Փոն-թանա, Թէատ. Դոմինիկ. էջ 617:

Զարմանալի բան չէ ուրեմն, թէ օտար աղգերէն ոսանք
այսպիսի աղանդամիտ մարդկան հանդիպելով՝ ասոնց վարդա-
պետութիւնը բոլոր Հայոց վրայ տարածեցին եւ գայթակղեցան.
բայց՝ առանց շրջահայեաց խորհրդով դատաստան ընելու,
շատ անգամ ամբողջ Հայաստանեայց եկեղեցին հերետիկո-
սութեան յանցաւոր դատեցին եւ առ Ս. Աթոռն ամբաս-
տանեցին: Աս անսակ էր այն՝ հարիւր տասնեօթը կարծուած
մոլորութեանց՝ յանիրաւի ամբաստանիչ Գիրքը, որ Բենե-
դիկտոս ԺԲ Քահանայապետին առջեւն հանուեցաւ՝ 1342ին:
Մխիթար Վաթողիկոս այն մոլորութեանց զըպարտութիւններէն՝
կէտ առ կէտ՝ թէ զինքն եւ թէ իւր հաւատացեալ ժողովուրդն
արդարացոյց՝ Քահանայապետին հրամանաւ նոյն տարին գու-
մարուած սիւնհոգոսին մէջ, ժողովական հարց՝ վեց արքեպիս-
կոպոսներու, քսանուերկու եպիսկոպոսներու, հինգ վարդա-
պետներու եւ տասնեւեօթն աբբաներու եւ աւագերէցներու
միաբան հաւանութեամբ, ինչպէս կը տեսնուի սիւնհոգոսա-
կան պատասխանէն ¹⁾, որ ընծայուեցաւ վերոյիշեալ Քահա-
նայապետին: Բայց ով որ անգամ մը աչքէ անցընէ նոյն
պատասխանագիրը գիւրաւ կրնայ համոզուիլ, որ Հայոց վրայ
նետուած մոլորութիւնները, իրաւցընէ՝ չարախօսներէ շի-
նուած կամ մեծ մասն ի մասնաւորաց ընդհանրութեան վրայ
ձգուած զըպարտութիւններ էին, եւ եպիսկոպոսաց գումա-
րութիւնը դեռ անշարժ էր իր կաթողիկէ հաւատքին մէջ
եւ հաւատացեալ ժողովրդեան ողջամիտ մասն ալ ուղեղ
կ'ընթանար: Ահաւասիկ սիւնհոգոսական ջատագովութեան
թղթոյն համառօտ բովանդակութիւնը:

“Եանուն եւ ի փառս Աստուծոյ շօր եւ Որդւոյ եւ Հոգ-
ւոյն սրբոյ, ամէն: Յամի մարմնաւորութեան Տեառն ՌԵՅԻԲ
ամենապատիւ Հայր Տէր Բենեդիկտոս ԺԲ. ամենասուրբ Քա-
հանայապետ Հռոմայ առաքեաց եկեղեցւոյս Հայոց զԳիր մոլո-
րութեանց, զորոց ի չարախօսաց ոմանց լուեալ էր զեկեղեցւոյս,
նմին իրի եւ հայրական գթով խնդրէր ի Վաթողիկոսէ եւ ի
թագաւորէն Հայոց, զի ի ժողովի առաջնորդաց եկեղեցւոյս
Հայոց լուեալ զմոլորութիւնսն զնշանակեալս ի մատենին՝ քննեալ
դատապարտեսցեն իբրեւ զթշնամանիչս կաթողիկէ հաւատոց,

¹⁾ Եղմ. Մարտէն, Հաւաք. հին մատենագր. եւ յիշատ. Հտ. Է. 310:

եւ այնպէս ուղղափառ հաւատք կաթողիկէ Եկեղեցւոյ անբիծ
յամենայն մոլորութենէ պահեսցի, քարոզեսցի եւ պաշտեսցի
ի կողմանս Հայաստան աշխարհի՝ որպէս յեկեղեցւոյ Հռոմայ:
Նոյն իրի՝ եւ Տէր Միսիմար՝ ըստ ոչ արժանեաց՝ աստուա-
ծային տեսչութեամբ կաթողիկոս ամենայն Հայոց կամաւ եւ
հաւանութեամբ մեծափառ Տեառն կոստանդեայ՝ շնորհք եւ
ընտրութեամբ Աստուծոյ արքայի ամենայն Հայոց եւ մեծարեալ
քրիստոսասէր իշխանաց նորա, խորհրդով եւ օգնականութեամբ
ամենայն եպիսկոպոսաց, Վարդապետաց, Հարց մենաստանից
եւ այլոց կղերականաց արժանաւորաց ¹⁾ . . . Ժողովեալք ի միա-
սին ընթերցաք եւ ծանեաք զգիր մոլորութեանցն եւ ստու-
թեանց, քննեցաք զայն մի ըստ միոջէ եւ ընտրեցաք զճշմարտու-
թիւնս ուղղափառ հաւատոյ եւ խորհրդոց սրբոյ եկեղեցւոյ ի
ստոյց եւ ի պէսպէս մոլորութեանց, զորս եղին ի վերայ մեր:

¹⁾ Որոց անուանք են՝

Արքեպիսկոպոս

Տէր Բարսեղ Սոյ
Տէր Վարդան Տարսնի
Տէր Ստեփաննոս Անաւարդայ
Տէր Մարկոս Կեսարեայ Կապա-
դովացւոց
Տէր Բարսեղ Իկոնիոյ
Տէր Սիմոն Սերաստեայ

Եպիսկոպոս

Տէր Բարսեղ ի Բարձրբերդոյ
Տէր Գրիգորիոս Ատանայ
Տէր Յովհաննէս յԱլասայ
Տէր Ներսէս Կապոնոյ
Տէր Յովհաննէս ի Մաշարգայ
Տէր Գրիգոր Գերմանիկեայ
Տէր Բարսեղ Անկուրիայ
Տէր Դաւիթ Տարսնոյ
Տէր Դանիէլ ի Չմկածաղայ
Տէր Ստեփաննոս Տրապիզիտայ
Տէր Պօղոս Կոկեանի
Տէր Դաւիթ Համպոյ
Տէր Գրիգոր Մաշկաւորի
Տէր Մեսրոպ ի խորձեայ
Տէր Գրիգոր Տիանայ
Տէր Յովհաննէս . . .
Տէր Կոստանդին, միւս եւս
Տէր Յովհաննէս . . .
Տէր Ստեփաննոս . . .

Եպիսկոպոս որան Կաթողիկոս

Տէր Սարգիս . . .
Տէր Բարսեղ . . .
Տէր Գրիգոր
Տէր Բարսեղ, հասարակաց Զորաբ

Վարդապետ Եկեղեցւոյ

Դանիէլ Վարդապետ Սոյ ի Կար-
գէ Կրասերաց
Բարսեղ Վարդապետ ի Մաշկաւոր
Յովհաննէս Վարդապետ տան Կա-
թողիկոսի
Ստեփաննոս Վարդապետ
Ներսէս Վարդապետ ի Բասենայ .

Հորս Վանից

Յովհաննէս Հայր վանից Ակներոյ
Կարապետ Հայր վանից Զորհորի
Թորոս Հայր Վանից Մաշկաւորի
Ստեփաննոս Հայր վանից Միակե-
ցերոյ
Յովհաննէս Հայր վանից Բլբլոյ
Կոստանդինոս Հայր վանից Լիւան-
կանու
Հայրապետ Հայր վանից Քենդական
Ղեւոնդ Հայր վանից Փրկչին

Ի Կաթի Եկեղեցւոյ արեւմտա-բաց

Ղեւոնդ Աւագերէց պալատան ար-
քայի
Յակոբոս Աւագերէց Սոյ եւ այլ
երէցունք
Բարսեղ Աւագերէց Ատանայ եւ այլ
երէցունք
Աստուածատուր Աւագերէց Տար-
սնի եւ այլ երէցունք
Կոստանդին Գապակալ եւ այլ Գա-
կակալք մեծաց եկեղեցեաց
Կոստանդին ի Սրբոյ Սոփիոյ ի Հե-
թումալէն, եւ այլ պաշտօնեայք
այնր եկեղեցւոյ:

Ըստ ամենայն բանի յուրուրութեանցն պնդողիկ, յայտ առնեմք խնամոց Հօր մերոյ ամենասուրբ Տեառն Կղեմայ Քաջանայապետի Հռոմայ, յաջորդի վերագոյնդ յիշատակելոյ Տեառն Բենեդիկտոսի եւ առաքելական աթոռոյ նորա, եթէ զհաւատս եւ զսուրբ խորհուրդս՝ ըստ արարողութեան եւ կարգի, զոր յառաջն ունէր եկեղեցի Հայոց, զնոսին նոյնպէս եւ այժմ՝ ունի եւ դաւանի։ Մուրուրութիւնք ոմանց ի Հայոց, եթէ ուրեք երբէք ծագեցան, չեն մեզ ընդունելիք, այլ խոտեմք միշտ եւ՝ դատապարտեմք զմուրուրութիւնս հերետիկոսաց ազգաց օտարաց, զորս ոչ ընկալաք եւ ոչ ունիմք, եւ ինչ զոր չէր մեր լուեալ, այժմ՝ ստուրթեմք զնեն վերայ ի մեր, զորս եւ նոյնիւք դատապարտեմք, որպէս եւ միշտ առ ձեզ դատապարտեցան։ Եւ այս յայտնի իսկ ի չարահայտ մատենին տեսանի, որոյ սկիզբն այս ինչ է . . . ։ (Այս յառաջաբանութենէ ետքը ժողովական հարք՝ Հոգւոյն սրբոյ բխման վրայ ասանկ կը խօսին։)

Յօդուած Ա. Բ. Սոյնպէս արժան է գիտել, եթէ ի ժամանակին՝ յորում սահմանեցաւ Եկեղեցւոյ Հռոմայ Սուրբ Հոգին բխեալ եւ յՈրդւոյ որպէս ի Հօրէ, թէպէտեւ Յոյնք հակառակ կացին այնմ, սակայն վարդապետք Հայոց ընկալան զայն ի ժողովն իւրեանց, որպէս գտանի առ մեզ գրեալ ի պատմութիւնս որ կան ի Մեծ Հայս, այլ զանուն Քաջանայապետին, որ առաքեալս յայտնի ոչ ունիմք։ Իսկ ի Փոքր Հայս, յաւուրս մեծի արքայի Հեթմոյ եւ Տեառն Կոստանդեայ կաթողիկոսի, Գրիգորիոս Քաջանայապետ առաքեալ զհրեշտակ իւր, եւ հրամանաւ թղթոյ իւրոյ պատուէր ետ ասել եւ դաւանել զբխումն Հոգւոյն սրբոյ, ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ, եւ նոքա համաձայնութեամբ ժողովոյ՝ ընկալան եւ հաւանեցան այնմ. այլ յետ միաբանութեան մերոյ ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ յայտնագոյնս եւս քարոզեցաւ զս փոեցաւ վարդապետութիւնս այս յաւուրս Օշնի արքայի զ Տեառն Կոստանդեայ կաթողիկոսի։ Եւ զոր ասեն, եթէ Հայք միւսանգամ միաբանեալք ընդ Եկեղեցւոյ Հռոմայ խոստովանին զՀոգի սուրբ բխեալ եւ յՈրդւոյ՝ որպէս ի Հօրէ, այն ճշմարիտ է։

(Քաղկեդոնի ժողովոյն նկատմամբ կը գրեն։)

Յօդուած Գ. Պարտ եւ պատշաճ է գիտել, եթէ յայն սակս ոսանք ԳԻՒՆՍԿՈՐՈՍ ընդ սուրբս համարեցան, զի լուեալ

էր նոցա, որպէս գրեալ կայ, եթէ Սիւնհոդոսն քաղկեդոնի ընկալեալ էր զհերետիկոսիւն Նեստորի, եւ Գիոսկորոսն այն եկաց հակառակ ժողովոյն այնմիկ՝ իբրեւ ճշմարտութեան ջատագով: Նմին իրի իսկ նզովեցին զսիւնհոդոսն քաղկեդոնի եւ զԼեւոն քահանայապետ, իբրեւ բաժանիչս ճշմարտութեան, եւ յամին միանգամ երգեն երգս ի պատիւ եւ մեծարեն զԳիոսկորոս իբրեւ զվկայ ճշմարտութեան: Զայդ առնէին յորժամ անտեղեակք էին ճշմարտութեան. այլ յետ այնորիկ՝ իբրեւ գիտացին զճշմարտութիւն ի յիսուս ամաց հետէ եւ առաւել եւս, դադարեցին ի բանից անտի ի Ալիլիկա եւ Մեծ Հայս որք հնազանդին մեզ, ջնջեալ ի Գրոց զերգն զայն՝ նոր իմն փոխանակ ընդ այնր յօրինեալ ի գովեստ սրբոյ սիւնհոդոսին քաղկեդոնի:

Լիբանանու կաթողիկոսական հին ձեռագրաց մատենագարանը, որչափ կ'երեւայ Ժե կամ ԺԶ դարուն գրուած քաղ թիւ շարական մը մեզի կ'ընծայէ, որուն մէջ Հայրապետաց կանոնին հետեւեալ մասը գեռ պահուած կը գտնենք:

Բանն թանձրանայ ի մարմնի

մարմնանայ անմարմինն.

մի գոլով անձամբ

ի յերկուց բնութեանց

ախտակրեալ ի վերայ

քառաթեւ խաչին.

եւ վեր առեալ ի թաղմանէ անապական

նզովեցին ըզՆեստոր

եւ զաղանդն իւր պիղծ:

Ժողովեցան բանիւ Տեառն յոգնախումբ,

հոգեկիր սուրբ Հարքն քաղկեդոնի.

եւ բացատրեալ զսահման սրբոյ հաւատոյ

դաւանեցին ի Փրկիչն զմի անձն եւ զերկուս բնութիւնս.

նզովեցին զԷւտիքէս եւ զաղանդն իւր պիղծ:

Անգլուի դասքն միաբնակացն.

Ճեղքեալ զանձինս բազմաց ի սուրբ հօտէն Տեառն,

եւ զտնօրէնութիւն Տեառն առ աչքս ասէին.

բայց Հարքն սուրբ զինեալք զինու սուրբ Հոգւոյն,

ընկալան զտօմար սրբոյն Լէոնի

եւ նշովեցին զԴէոսկորոս եւ զաղանդն իւր պիղծ:

Միաբան սուրբ Հարքն զայս ձայնէին (միախոհ)

սուրբ Պետրոս խօսեցաւ յականջ Լէոնի.

ուստի գրեաց զտօմարս եւ եցոյց մեզ զհաւատ անխախտելի.

ի հունձս եհան զներմանեալն ի քաջ մշակաց,

հերքեալ լիցին դաւք միաբնակացն ի հօտէ:

(Աստուծոյ երանական տեսութեան նկատմամբ ¹⁾): Յօդ. Է. Ը: Յայտնի կը խոստովանին առանց երկդիմի բառերու, եթէ արդարոց հոգիք վերջին դատաստանի օրը չսպասելով, թէ ամենեւին չեն արգելուած մեղաց արատաւորութեամբ, մարմնոյն մահուանէ ետքը անմիջապէս արքայութեան փառաց կը հասնին, ուր դէմ յանդիման կը տեսնեն Աստուծոյ երեսը, ինչպէս որ հրեշտակները կը տեսնեն, ըստ Աւետարանին Մատթէոսի, Գլ. ԺԵ: Իսկ քաւարանի նկատմամբ, ասանկ իրենց միտքը կը յայտնեն:

Յօդ. ԺԵ:... «Բառս այս (քաւարան) ի միոյ կուսէ ճշմարիտ է, յայլմէ թերէ չէ ճշմարիտ: Զի թէ դք զանուն լոկ քաւարանի առնուցու, յայնժամ յիրաւի է, եթէ Հայք ի սալաւ ժամանակէ ծանեան զքաւարան: Իսկ եթէ համարիցի, թէ

¹⁾ Ասոր վրայ եղած ամբաստանութիւնն աս էր. «Դարձեալ ասեն եւ հաւատան Հայք, եթէ քրիստոս ինչեալ ի դժոխս՝ քարոզեաց անդ, եւ զհոգիս, որք կամեցան հաւատալ ի նա, արգարացոյց, եւ զայնոսիկ որք ոչն կամեցան հաւատալ նմին, եթող ի մեզ իւրեանց: Այլ երեալ ի դժոխաց անտի՝ զամենայն հոգիս, զորս եզիտ անդ, եթէ զբարիս եւ եթէ զբարս, եհան արաքս եւ եդ զնոսին ի մէջ օգոյս պսոթիկ, յերկրի աստ եւ լուրջ զերկրաւոր դրախտի, ուր կացցեն մինչեւ ցոտին դատաստան»:

Յարակոյս չկայ, որ քանի մը հերձուածող վարդապետաց, վարդանայ ի Սեաւեռնէ, Սիւեւացոյց, Յաթեւացոյց, Որտոնեցոյց եւ ասոնց հետեւողաց կարծիքն աս է, եւ ոչ թէ Հայոց եկեղեցւոյն, որ պահեց եւ կը պահէ ուղիղ հաւատքն այս վարդապետութեան նկատմամբ: Այսպէս հրապարակական պաշտա-

մանց մէջ — ուրիշ վկայութիւնները զանց ընելով — կը խոստովանի. «Զիսուորեալ ոչ միայն ի վերայ բուսաբեր արմատոյն (խաչին) այլ քրովբեական կառօք ինչեալ ի դժոխս կենադործեաց հօրեղապէս զերամս արգարաց, ուստի ծոցովոյն Հարք իրաւամբ ամբաստանութեան մեղադրութիւնը սուտ եւ անիրաւ հրատարակեցին, մոլորութեան դէմ՝ դարձան, կաթողիկէ վարդապետութիւնը խոստովանեցան: Այսու ամենայնիւ նոյն ստանուն վարդապետները՝ իրենք մոլորեալք ուրիշներն ալ մոլորեցուցին, եւ հոն հասան, որ քաւարանն ալ ուրացան, որոնց կը հետեւին ցայսօր չկաթողիկեայք, եւ մահուանէ ետքը արգարաց եւ ամէն արատէ մաքրուած հոգիներն ալ՝ անմիջական Աստուծոյ տեսութեան զրկելով, զամէնքն ալ մինչեւ ցօր վերջին դատաստանի կայանի մը մէջ կը փակեն:

ասիցեն Հայք, եթէ հոգիք յանցուցելոցն, որք հաւատով եւ յուսով՝ զղջմամբ եւ խոստովանութեամբ ելեալք յաշխարհէ, թէպէտեւ չիցեն լի բովանդակ զապաշխարութիւնն կատարեալ, յանտիկեանս՝ ի տեղոջ ուրիշք եւ առ ժամանակ մի՛ պատուհասինչ ոչ կրիցեն վասն մեղաց, զորոց զարժանաւոր հատուցումն ոչ հատուցին, այդ սուտ է։ Եւ այս յայտ անտի է, զի Հայք ճշդիւ՝ եթէ վասն միոյ եւ եթէ վասն բազմաց՝ յետ մեռանելոյ նոցա՝ վաղվաղակի՝ եւ յետ ժամանակաց եւս՝ ինքնին կամ ի ձեռն այլոց՝ պահօք եւ պատարագօք եւ ողորմութեամբ խնդրեն ի Տեառնէ վասն ննջեցելոցն զթողութիւն մեզաց, զազատութիւն ի տանջանաց եւ զերկնից արքայութեանն ժառանգութիւնն . . . : »

Վերջապէս՝ անկեղծութեամբ կը խոստովանին, որ Աղթամարայ եւ Աղուանից երկու ինքնագլուխ աթոռները, որոնք կաթողիկոսական անունն ալ իրենց սեպհականած էին, դեռ իրենց հին մոլորական վարդապետութեանց մէջ յամառ կը կենային, եւ ասով կը ցուցընէին, թէ իրօք ապստամբ են կաթողիկոսական աթոռէն։ «Այլ այժմ, կ'ըսեն, այս խտիր է ի մէջ մեր եւ նոցա, զի մեր արկանեմք ջուրի մատուցման պատարագի, եւ տօնեմք զտօն Ծննդեան ի Իւրիւկտեմբեր ամսեան եւ խոստովանիմք ի Քրիստոս զերկուս բնութիւնս միաւորեալս ի միումանձին Որդւոյ Աստուծոյ, ընդունիմք զսուրբ սիւնհոգոսն Քաղկեդոնի եւ զՔաւարան ճանաչեմք եւ զԳլխաւորութիւն Հռոմայ եկեղեցւոյ. այլ նոքա ըստ հին սովորութեան ոչ արկանեն ջուր ի պատարագի, եւ կատարեն զտօն Ծննդեան եւ Յայտնութեան ի վեցերորդ աւուր Յունուարի, դաւանին զՔրիստոս կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ մարդ, բայց եւ այնպէս ասեն մի բնութիւն վասն անճառ միաւորութեանն ըստ բանի Կիւրղի, որ ասացն, եթէ Մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ. հանդերձ այսու եւ զթողով Քաղկեդոնի մինչեւ ցայսօր ոչ ընդունին, զանուն Քաւարանի եւ ոչ իսկ լուեալ էին յառաջ քան զյիսուն ամս. եւ ոչ ճանաչեն զԳլխաւորութիւն եկեղեցւոյ Հռոմայ»։

Կղեմէս Զ. այս պատասխանագիրն ընդունեցաւ Աւենիոն, ուր կը գտնուէր, եւ անկից պատասխանն ալ գրեց Միսիթար Կաթողիկոսին՝ գովելով թէ եպիսկոպոսաց եւ թէ իւր ողջամիտ

վարդապետութիւնը, որ նոյն գրութեան մէջ կը փայլէր ¹⁾: Ասով Հայաստանեայց եկեղեցին իր առաջին հովուէն եւ եպիսկոպոսաց ուղիղ խոստովանութեամբ ուղղափառ հրատարակուեցաւ Հաւատոյ գերագոյն վարդապետին բերնէն: Բայց՝ ինչպէս շատ անգամ յիշեցինք, ազգին մէջ ուղիղ ճամբէն մոլորեալներ կային. եւ այն աղետալից ժամանակները, եկեղեցւոյն հովիւները ոչ զօրութիւն եւ ոչ աղգեցութիւն ունէին այնպիսիներուն յանդուգն ժպրհութիւնը սանձելու, եւ ոչ ալ իրենց յանձնուած հօտը մոլորութեան ու տգիտութեան վտանգէն ազատելու, որ ամէն կողմանէ օրէ օր աւելի կը սաստկանար ժամանակին չարութենէն եւ բարբարոս ազգաց արշաւանքներէն, որոնք քրիստոնէական անունը ջնջելու եւ արմատէն խլելու միաբանած էին:

¹⁾ Հռայնալդ յամե 1346 Վթ. — Տրիգենտեան Ընդհանուր Սինոդոսին Իրերորդ նստին մէջ՝ Մոկենիկոս Նիկոսեայ Արքեպիսկոպոս՝ Վիպրոսի Նախագահը հրապարակաւ նոյն կղզւոյ Հայերուն ուղղափառութեանը վկայութիւն տուաւ վաւերական յիշատակարաններն յառաջ բերելով, որ մինչեւ 1340 թուականը կը հասնէին, ճշդիւ Միթիթար Վաթողիկոսին եւ իւր ժողովոյ ատենը: Յայտնի է, որ Վիպրոսի Հայոց համար ըստ անոնց ըստ Վիլիկեցւոց ալ կ'ընծայուին, վասն զի ժամանակ մը նոյն կղզին Հայոց թագաւորին իշխանութեան կը հնազանդէր, եւ ազգայինք միշտ Հայոց կաթողիկոսին իրաւասութեան տակն էին: Ասոր վրայ Վարդ. Փալապիլէնի Տրիգենտեան սինոդոսին Պատմիչը ասանկ կը գրէ. «Մոկենիկոս Արքեպիսկոպոս Նիկոսիայ եւ Նախագահ Վիպրոսի, որպէս զի իւր Բունական ժողովրդեան

ուղիղ հաւատքին վրայ երկբայութիւն չըլլայ, յառաջ բերաւ վաւերական յիշատակարաններ, եւ խնդրեց որ Սինոդոսին գործքերուն մէջ գրուի Հաւատոյ դաւանութիւնը, զորոտուեր էին թէ նոյն թագաւորութեան Եպիսկոպոսները, եւ թէ նաեւ Հայք եւ Մարոնիքք Վիպրոսի դաւառական ժողովի մէջ (1340), Եղիա Պատրիարքին գահեցեցութեամբ՝ Բենեդիկտոս ԺԲ. կամ ԺԱ երորդի օրերը, ինչպէս ուրիշները կը հաշուեն, եւ ետքէն իր կառավարութեան ատենն ալ կրկին հաստատեցին այլեւայլ ժողովներուն մէջ, որով ամբողջ Հռոմայ եկեղեցւոյն վարդապետութիւնը կ'ընդունէին թէ խորհրդոց եւ թէ հաւատոյ ուրիշ նիւթերուն նկատմամբ, եւ կը ծանշային եւ պայծառ բանիւք Հռոմայ Բականապետին գերագոյն ճոխութիւնը: Փալապիլէնի Պատմութիւն Տրիգենտ. ժող. Գ. Ի. Գ. Թ. 127:

Թ.

**Պատրաստութիւնք առ Տիեզերահայն Ս. Ժողովն փոքրնտիայ
եւ մասնակցութիւն ձայոց եկեղեցւոյ:**

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վիճակն այն էր, ինչ որ վերն
ըսինք, երբ Եւգենիոս Դ. քահանայապետը փրկարար եւ աս-
տուածային խորհուրդն ունեցաւ՝ Ս. Պետրոսի դռօշին տակ ժող-
վելու այն ամէն ազգերը, որոնք Քրիստոնէի անուամբ կը պար-
ծին: Այս վախճանաւ ուղեց նախ՝ Յունաց Յովհաննէս Պալէո-
լոգ կայսեր եւ Յովսէփ Պատրիարքին հետ խորհրդակցիլ,
յորդորել, եւ հրաւիրել ի միութիւն, որուն մի միայն ազգու-
միջոց՝ տիեզերական ժողովոյ գումարումն էր Յունաց եկե-
ղեցւոյ անկեղծ մասնակցութեամբ. մանաւանդ որ՝ արդէն
Ֆերրարա տիեզերական ժողովոյ նիստերը կը շարունակէին,
որ եւ նոյն ատեն Ֆիորենցա փոխադրուեցաւ:

Նոյն իսկ Բասիլէայի սիւնհոգոսին Հարքը՝ 1433 ին՝ ոչ
միայն Յունաց կայսրն եւ Կոստանդինուպոլսի պատրիարքն ի
ժողով հրաւիրած էին, այլ Հայոց Կաթողիկոսն ալ, որպէս զի
արեւելեան եկեղեցին ամբողջ իրենց կողմն ունենան. հրաւիրանաց
թուղթն ուղղակի Յովհաննէս եւ Եսայի Արքեպիսկոպոսնե-
րուն խրկեցին ի Կոստանդինուպոլիս, ուր ասոնք իբրեւ Հայոց
եկեղեցւոյն երեսփոխաններն եւ ազգայնոց առաջնորդք կը
բնակէին, որպէսզի միջնորդ ըլլան Կաթողիկոսն ալ յորդորեն,
որ կամ անձամբ ժողովի երթայ, կամ իր երեսփոխանները
խրկէ: Հրաւիրանաց թղթին օրինակը կորսուած է, բայց
Յովհաննէս եւ Եսայի Արքեպիսկոպոսներուն պատասխանը
պահուած է ¹⁾, զորն որ հոս յառաջ կը բերենք, որպէս զի
իրաց որպիսութիւնն ի Հայաստան եւ գրողներուն զգացմունքն
իմացուի:

Թուղթ Տեարց Արքեպիսկոպոսաց Հայոց, եւ այլն. գրեալ
առ սուրբ սիւնհոգոսն ի վերջնութեւ աւուր ամսեան Յու-
լեայ ՌԵՆԳ. (1433):

Վասն գործոյ միաբանութեան Հայոց ընդ Հռոմայեցւոց
եկեղեցւոյ:

¹⁾ Մանսի, Հաւաք. Ժող. Հտ. 1. 642:

Սրբոյ ընդհանուր Բասիլէական Սիւնհոդոսի՝ օրինօք գումարելոյ ի Հոգի սուրբ, որ զտիեզերական եկեղեցի յանդիման առնէ:

Մեծապատիւ մեծարեալ Հարք, Տեարք, բարեկամք նախամեծարք եւ պատուականք, սերտիւ սիրեցեալք, որք ի Բասիլէա ի սուրբ սիւնհոդոս գումարեալքդ էք, զյարգութեան մեծարանս մատուցանեմք:

Տէր մեր եւ առաջնորդ եկեղեցւոյ իւրոյ, որ եղաւ ի վերայ վիսի անկեան ի Յիսուս Քրիստոս, իւրով ամենակալ զօրութեամբ առաջնորդեսցէ մեզ, եւ ձեզ. եւ որ սկսաւն առնել զգործդ բարի՝ ածցէ ի կատարումն, զի ինքն իսկ Տէրն ասաց յաւետարանի. Ուր իցեն երկուք կամ երեք ժողովեալք յանուն իմ, անդ եմ եւ ես ի միջի նոցա: Տեսջիք Հարք, զի մէք, Յովհաննէս եպիսկոպոս՝ կարգեալ ի կաթողիկոսէ մերմէ ամենայն Հայոց ի կողմանս Կոստանդինուպոլսի, եւ Եսայի եպիսկոպոս ի նմին քաղաքի եղեալ ի հոգաբարձութիւն եկեղեցւոյ Հայոց, զգործոյ միաբանութեան, խաղաղութեան եւ միութեան համօրէն եկեղեցւոյ լատինացւոց, արեւելից, եւ առանձինն Յունաց եւ Հայոց, խորհեցաք ընդ պատգամաւորս ի ձէնջ առաքեալս առ Տէր մեր կայսր Հռոմայեցւոց ի կատարումն սրբոյ յառաջագործութեանս, զի առաքեսցէ նա պղբ զդեսպանս իւր, եւ մէք իսկ ըստ խնդրոյ ժողովոյ ձերոյ՝ նպաստաւոր լիցուք, եւ անպապաղ առաքեսցուք զմեր պատգամաւորս առ սուրբ Սիւնհոդոսդ: Այլ քանզի յերիս առաջին նախնի ժողովս ի Նիկիայն, յԵփեսոսին, եւ ի Կոստանդինուպոլսի՝ տուաւ պատասխանի, եթէ կալ մնալ պարտ է ի վճիռս ժողովոցն այնոցիկ, եւ մէք այժմ ունիմք զմեր Կաթողիկոս, բազում եպիսկոպոսունս եւ վարդապետս կարգեալս՝ գոգցես մինչեւ ի մահ ըստ վարդապետութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, վասն այսորիկ դժուարին է մեզ լիով տալ պատասխանի: Նա մանաւանդ եւ դեսպանք ձեր լաւագոյն խորհրդով բարւոք դատեցան վասն սոցին իրաց ընդարձակագոյնս եւ մեծաւ զգօնութեամբ գրել առ Կաթողիկոսն իմով ձեռամբ, Յովհաննէս վերագոյնդ յիշատակելոյ. որ ինչ անկ եւ պատշաճ իցէ ի կատարումն սրբոյ առաջագործութեանդ, ի թղթին յայնմիկ, որ յանձն եղել ինձ գրել եւ առաքել առ նա, մի ըստ միոջէ բովանդակեալ կայ

ամենայն. եթէ ճանապարհն չէր անհարթ թեւ երկարատեւ, եթէ չէին ալէտք պատերազմաց անհնարինք եւ վտանգ մեծ, դեսպանք ձեր յօժարամիտք էին ինքնին երթալ առ նա: Արդ՝ լաւ համարեցաք զգրեւն, եւ ակն ունիմք եթէ փոքու վտանգաւ Վաթողիկոսն մեր ի խորհուրդ մտեալ ընդ կղերականս եւ ընդ եպիսկոպոսունս իւր՝ հասուն քննութեամբ զի եւ զպատշաճ պատասխանին տացէ, եւ եղիցի՝ որպէս Բարձրեալն ազդիցէ նմա: Բայց եւ այնպէս գիտասցիք, զի ազգս Հայոց պինդ եւ անշարժ կայ ի վարդապետութեան հաստատելոյ ի Սեղբեստրոսէ Քահանայապետէ եւ ի Մեծէն Գրիգորէ եպիսկոպոսէ Հայոց եւ ի քաջաց ինքնակալաց՝ ի Կոստանդիանոսէ եւ Տրդատայ, որ ի ժամանակին յայնմիկ՝ արքայ Հայոց մեծաց անուանէր: Յայնմ ժամանակի պատուէր հրամանի յեկեղեցւոյ Հռոմայ տուան, զի զխորհուրդն գոհութեան բաղարջ հացիւ եւ անապակ գինւով կատարիցեմք. եւ ի վկայութիւն սոցին՝ ի մշտընջենաւոր յիշատակ իրաց՝ յանապակ գինւոյ անտի խորհրդոյն՝ խառնեցելոյ ի մելան գրեցաւ վարդապետութիւնն այն, որ ասէր եթէ յայսմհետէ լատինք եւ Հայք եւ ամենայն Քրիստոնեայք լիցին եղբարք ի Քրիստոս Յիսուս: Զստուգութիւն իրացս ունիմք ի ժամանակագրութիւնս յաւուրց անտի Ս. Սեղբեստրոսի Քահանայապետի եթէ զեարդ եւ որպիսի բանք իցեն յիրիս յայսմիկ: Բայց եւ այնպէս զոր ինչ Վաթողիկոսն հանդերձ եպիսկոպոսակցօք եւ իմաստնովք իւրովք արասցէ եւ սահմանեցէ յառաջի եղեալ խնդիրս, զայն կալցուք եւ լիցի մեզ յօրէնս հաստատուն եւ աներկբայ: Կարի դժուարին է մեզ գալ ժողովել ի միասին, քանզի գրեալ թէ ողջոյն իսկ ազգ մեր ցրուեալ է ի սփիւռս բարբարոսիկ ազգաց, Թաթարաց, Տաճկաց եւ անհաւատից, եւ չարագոյն այն է, զի անկեալ կայ ընդ լծով ծառայութեան եւ հարկատու, եւ այս արժանի ցաւոց: Վասն այսորիկ եւ ձեռն մեր չէ բաւական ի պէտս ծախուց կարեւորաց: Այլ այն որ արարին է ամենայնի եւ կարող յոչ էից առնել ինչ, եւ նովաւ եղեւ որ ինչ եղեն եւ եղիցի, զայն՝ որ մեզ անհնարին երեւի, արասցէ հնարաւոր, ամէն:

Տուեալ, եւ այլն. ի վերջնում աւուր Սեպտեմբ. ամսեան Ռ.Ն.ԼԳ.:

Որդիք ձեր սիրեցեալք Եսայի եւ Յովհաննէս

եպիսկոպոսք եկեղեցւոյ Հայոց:

Այս միջոցիս Եւգենիոս Դ. Քրիստափոր Գարատանի դեսպանին ձեռքով կոստանդինուպոլսոյ կայսերական արքունեաց հետ՝ լաւագոյն եւս յուսով՝ ցանկացեալ միաբանութեան յառաջնութեաց պայմանները կը դնէր, կայսրն ու Պատրիարքը քերարա փոխադրուած սիւնհոգոսին հրաւիրելով. Սոյ կաթողիկոսին ալ հրաւիրանաց թուղթ գրեց վերոյիշեալ Եսայի եպիսկոպոսին ձեռքով, որնոր քահանայապետական հրաւիրանաց թղթին ալ պատասխանը գրեց: Վերը՝ Եսայի եւ Յովհաննէս արքեպիսկոպոսաց առ Բասիլէական Հարս գրած պատասխանին մէջ տեսանք, կաթողիկոսին եւ Հայոց եպիսկոպոսաց յօժարամտութիւնը առ կաթողիկէ միութիւն. բայց մտադրութեան արժանի է նոյն արքեպիսկոպոսաց տարբեր ընթացքը Բասիլէական Հարց եւ Քահանայապետին նկատմամբ. ինչու որ եթէ Բասիլէական Ժողովոյն Հարց գրուած պատասխանագիրն իրենց հրաւերն ընդունելու՝ առանց թեուծեանց եւ նախապաշարմանց չէր, ասոր ներհակ՝ առ Քահանայապետն՝ իբրեւ գերագոյն Գլուխ եկեղեցւոյ՝ գրուած խոնարհական թուղթն ամենեւին առանց պայմանի է եւ միայն անոր հրամանաց հլուական հնազանդութիւն եւ յարգութիւն կը խոստանայ: Ահաւասիկ պատասխանագրին օրինակը (1434), որուն միայն Եսայի եպիսկոպոսն ստորագրած է:

Ամենասուրբ եւ երջանիկ Տեառն մերում

Տեառն Եւգենեայ Քահանայապետի:

Երանելի ի Քրիստոս Հայր, եւ ամենասուրբ Տէր, արժանաւոր եւ խոնարհ մեծարանօք զանձն ընծայեցուցեալ՝ մատչիմ ի համբոյր ոտից Երանութեան քոյ:

Զհամառօտագիր Սրբութեան քո, վասն սրբոյ միութեան ազգի Հայոց ընդ Եկեղեցւոյ Հռոմայ՝ հասարակաց ամենեցուն Մօր, ընկալայ մեծաւ խոնարհութեամբ, զի յաթոռն յայն՝ Տեառն հրամանաւ՝ քո Երանութիւնդ նուիրեալ է, եւ մեծարանօք տամ պատասխանի, եթէ յանցելում ամի ընդ մեծաւրեալ առն Քրիստափորի Գարատանոսի, քարտուղարի եւ պատգամաւորի Սրբութեան քո եղէ խօսակից, եւ չեք ինչ հեշտականագոյն քան զայն, թէ տեսից կատարեալ յաւուրս իմ

զգործն զայն չքնաղ եւ զհաճոյն Աստուծոյ ի փրկութիւն հոգւոց եւ յօգուտ մեր ամենեցուն առ հասարակ: Այսպէս եւ այժմ՝ զնոյն բանս խօսեցայ զսոցին իրաց ընդ նմին քրիստափորի, որպէս մի ըստ միջէ պատմեսցէ նա առ ոտս Սրբութեան քոյ: Արդ՝ որպէս գիտէ նա, ի ձեռն պատգամաւորի առն հաւատարմի առաքեցի մեծարեալ Հօր՝ Վաթողիկոսի մերում եւ Պատրիարքի, զթուղթ Սրբութեան քոյ, զոր ետու իսկ հեղուլ ի լատին բարբառոյ ի Հայ, որպէսզն յայտնագոյնս եւս ծանիցէ մեծարեալ Պատրիարքն. զոր ինչ կանխաւ գրեալ էի առ նա: Թուսամ՝ յօգնութիւն Տեառն եւ Սրբոց նորա, թէ ընդ հուպ ընկալաց պատասխանի հանդերձ բարւոյն յօժարութեամբ կամաց նորա յայս գործ Տեառն չքնաղ եւ զարմանալի. եւ գիտեմ ճշմարտիւ եթէ գութ եւ խնամք եւ բարերարութիւն Սրբութեան քո ի վերայ ազգի մերոյ՝ ի ցանկալի վախճան անդր հասուցանել կարիցէ զերս զայս ընդ այնչափ ժառանգի ձգեալ լուծեամբ:

Ի հրամանէ ինքնակալիս ինքն քրիստափոր գայ այժմ առ Երանութիւն քոյ, նմա յանձն արարի յայտնել ինչ Երանութեան քոյ: Այլ՝ թուի ինձ, եթէ վաղագոյն այսրէն դարձցի առ ի յարգ եւ ի կերպարանս ածելոյ զմիութիւնն սուրբ, զոր յանուն Սրբութեան քո հանդերձեալ պատրաստեաց նոյն պր ընդ ինքնակալիս, եւ յորժամ գայցէ այսր գտցէ հնարս, եւ երթիցէ առ մեծարեալ Վաթողիկոսն, որպէս հրամանն իսկ ելեալ է. յայնժամ եւ ես առաքեցից ընդ նմա զմի ոք յերիցանց իմոց, զի ի ձեռն նորա մտադիւրագոյնս եւս զերաց միութեան խօսել ընդ նմա մարթայցէ, եւ կատարեսցէ զգործն ըստ ամենայն բանի հրամանաց քոց. եւ մեք ամենեքին յամենայն ժամ կամակար մտօք ձեռնտու օգնական լինիցիմք, զի գործ Տեառն լի շայեկանութեամբ յանգ ելանիցէ: Թանձն առնեմ Սրբութեան քում խոնարհ մտօք զիս եւ զիմն:

Ի Կոստանդինուպոլիս յԱ. աւուր Նովեմբ. ամսեան

Երանութեան քոյ Որդի

Եսայիաս Երուսաղէմի:

Քրիստափոր Գարատանոս քահանայապետական պատգամաւոր՝ եւ ինքնակալն ու Պատրիարքը մէջերնին յառաջնութաց

դաշինք դրած էին ¹⁾), որ ընդհանուր ժողովն Կոստանդինուպոլիս գումարուի, որուն՝ ստուգիւ Հայոց Կաթողիկոսն ալ ներկայ պիտ' որ գտնուէր, եւ սրբազան Քահանայապետին կողմանէ Կարդինալ մը գահերէջ պիտ' որ նստէր, եւ այսպէս ընդհանուր եկեղեցւոյ եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց համագումար խորհրդակցութեամբ՝ արեւելից ցանկալի միութեան վրայ պիտ' — որ խօսուէր, թէ ինչպէս այս գործքը յաջողութեամբ ու դիւրութեամբ կրնայ գլուխ ելլել: Բայց՝ այս խորհրդեան հաստատութիւնը Քահանայապետէն առնուլ հարկ էր, ուստի՝ վերոյիշեալ պատգամաւորին յանձնեցին, որ երկու յոյն գեսպանաց ընկերութեամբ ֆիրմենցա երթայ եւ այս առաջարկութեան հաստատութիւնն ընդունի:

Գարատանոս հազիւ թէ վենետիկ հասաւ, անմիջապէս ճիշդ տեղեկութիւն գրեց Քահանայապետին իր գեսպանութեան եւ ճամբորդութեան վրայ, եւ Յունաց պատրիարքին եւ կայսեր միութեան յօժարամիտ ըլլալը ցուցուց. մեր նկատմամբ ասանկ կը գրէ. «Իսկ վասն Հայոց զինչ գործեալ իցեմ. այսոքիկ են: Յոյս մեծ է այսրէն դառնալոյ նոցա: Ճշմարտիւ, յայնսանէ զոր տեսի, այնպէս համարիմ, եթէ որպէս միութիւն Յունաց է ի ձեռին Սրբութեան քոյ, այսպէս եւ ի Քում իշխանութեանդ իցէ զՀայաստանեայս ի գիրկս խնամոց քոց ժողովել», ²⁾): — Ասոր համեմատ Քահանայապետն ալ՝ 1434ին տուած Կոնդակին մէջ, որուն սկիզբն է. «Համարիմք եւ այլն», կ'ըսէր վստահութեամբ. «Այսպէս՝ եւ Կաթողիկոս Հայոց, որպէս ի հաւաստի թղթոց ծանեաք, ի նմին ժամանակի հասանիցէ ի Կոստանդինուպոլիս, եւ միաբան ընդ մեզ լիցի յիրիս յայսմիկ որպէս քաջ իսկ յուսամք ի Տէր»,:

Բիւզանդեան արքունեաց՝ ընդհանուր ժողովը Կոստանդինուպոլիս գումարելու առաջարկութիւնը՝ Քահանայապետին հաճոյ եղաւ. բայց՝ որովհետեւ Բասիլէական Հարց դաւակցութիւնը դէմ կը դառնար, ասոր համար Եւգենիոս Դ. որպէս զի միութեան գործը, որուն յաջողութեան համար կը մտածուէր, վտանգի մէջ չլինայ, ժողովը ֆերրարա գումարելը լաւ համարեցաւ: Կայսրն եւ Պատրիարքը Քահանայապետին

¹⁾ Մարտէն Հ. Ը. 805, 738:

²⁾ Մանսի. Հ. Ը. 867:

կարծեաց փոփոխութեան հաւանեցան եւ ընդունեցան անոր հրաւելքը Սիւնհոգոսին համար սահմանուած քաղաքը գալու: Այսպէս՝ Քահանայապետը չդանդաղեցաւ Հայոց Վաթոռիկոսին ալ այս ամենայն ծանուցանելու իր նուիրակներուն ձեռքով, եւ այս պաշտօնին ընտրուեցան գիտութեամբ հրաշակաւոր կրօնաւորները Փրանկիսկոս Բոլոնիացի կրտսերաց կարգէն՝ Ս. Պօղոսի վանքին տեսուչը, Լուդովիկոս վանական անոր քաղաքակից, եւ Յակոբոս Տէ Փրիմաթիցիոս նոյն կարգին ընդհանուր Աթոռակալ տեսուչը: Ասոնք, 1438, Յուլիսի 11ին, Բոլոնիայէն ճամբայ ելան Քահանայապետին օրհնութեամբն ու յանձնարարական թղթով, որով զիրենք կը յանձնէր քէֆէի կայսերական հիւպատոսին ու կառավարին, ուր ան ատենները ճենովայի հասարակապետութիւնը կ'իշխէր: Քահանայապետն իրենց հետ մեծագին ընծաներ Վաթոռիկոսին կը խրկէր¹⁾: Երբ որ քէֆէ (Թէոդոսիա) հասան, քերսոնի կաթողիկեայ Հայերը զիրենք մեծ հանդէսով եւ մեծարանօք ընդունեցան: քէֆէի Հայոց եկեղեցին, որուն հաւատոյ ուղղափառութեան, եւ յԱռաքելական Աթոռն հաւատարմութեանը վրայ Յովհաննէս Ի. քահանայապետ²⁾ այնչափ գովեստիւ կը խօսէր, այնպէս բորբոքեցաւ միութեան ու խաղաղութեան սիրով, որ անմիջապէս ազգին երեւելիները՝ եպիսկոպոսին նախագահութեամբ՝ մէկտեղ ժողովուեցան եւ որոշեցին անմիջապէս Վաթոռիկոսին պատգամաւոր խրկել, որպէս զի՝ կամ ինք քէֆէցւոյց կողմանէ արժանաւոր անձ մը Քահանայապետին խրկէ միութեան գործքը յառաջացընելու համար, եւ կամ եթէ ասոր չհաւանելու ըլլայ, իրենք կարող ըլլան իրենց վարդապետներէն մէկը երեսփոխան խրկել, որ առանձին քէֆէի եկեղեցւոյն անուամբ միութեան գործակից ու մասնակից ըլլայ:

Այս ամէն որոշմունքները կայսերական հիւպատոսին առջեւը հրապարակական արձագրութեամբ վաւերացուցին, եւ հաստատեցին իրենց ձեռնագրովն ու կնքովը, այս ատենական յիշատակարանը դեռ պահուած է Ֆիորենցա՝ Մետիչէական-Լաբրենտեան մատենադարանը, զորն որ ուրիշ յիշատակարաններուն հետ կը հրատարակենք, տես Յաւելուած Ժ:

¹⁾ Ուստինկոս, Տարեգր. Եղբարց կըրտսերաց Հտ. ԺԱ. 59:

²⁾ Հռայնալդ. յամ 1318, ԺԱ:

Այս պայման կառարուելէն եւ հրապարակական դիւաններու մէջ դրուելէն ետքը՝ քահանայապետին հուիրակները քէֆէ մնացին, եւ նորընտիր պատգամաւորները Յովհաննէս եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբը ճամբայ ելան դէպ ի Սիս, Կոստանդին Ե. Կաթողիկոսին ներկայացընելու թէ վերոյիշեալ քէֆէցւոց աղերսագիրը եւ թէ միանգամայն Յակոբոս Տէ Փրիմաթիցիիս նուիրակին թուղթը, որն որ Եւգենիոս Դ. քահանայապետին առ ընդհանուր ժողովն հրաւիրանաց թուղթը Կաթողիկոսին կը հաղորդէր:

Կաթողիկոսն արդէն աղէկ տրամադրուած էր, ուստի քանի մը եպիսկոպոսներու՝ գլխաւորաբար Մկրտիչ Կաթաշ Ամտայ եպիսկոպոսին դիմադրութիւնը բանի տեղ չդնելով՝ քահանայապետին հրաւերն ընդունեցաւ. բայց՝ տեսնելով իր անկարութիւնը հայրապետական Աթոռէն հեռանալու, թէ անհաւատներու եւ թէ չարագգած քրիստոնէից մնասակարութենէն վախնալով, իր տեղը երեսփոխան ընտրեց Յովակիմ Եպիսկոպոս Բերիայ, Սարգիս Վ. Աթոռակալ քէֆէի եկեղեցւոյն, եւ Մարկոս եւ Թովմաս երկու վարդապետները, ձեռքերնին պատգամաւորութեան գեղեցիկ թուղթ մը տալով, զորն որ Մետիչէական-Լաւրենտեան հռչակաւոր մատենադարանին ձեռագիրներէն առնելով հոս կը հրատարակենք¹⁾:

Կոստանդին ծառայ ծառայից Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, Որդւոյ իմոյ Վարդապետի, ժողովրդեան եւ կղերականաց Հայոց ի Թէոդոսիա:

Շնորհքն Աստուծոյ կարգեալ Կաթողիկոս Վաղարշապատու, գրեմ զթուղթս հոյակապ քաղաքիդ Թէոդոսիայ (քէֆէ), առաքեմ զօրհնութիւն իմ ամենայն ժողովրդեան որ բնակեալդ էք ի Թէոդոսիա: Որդեակք իմ հաւատարիմք, պարծանօք գրեմ Ձեզ, պսինքն է՝ որդւոյ իմում Սարգսի վարդապետի, որ նստիս յաթոռ անձին իմոյ ի Թէոդոսիա, եւ արքեպիսկոպոսի որդւոյ իմում Անդրանիկ, եւ ամենայն քահանայից սրբոց, Ստեփանոսի, Մովսիսի եւ այլոց ամենեցուն, եւ ազնուական քաղաքացեաց Թէոդոսիացւոց, պսինքն է Ամիրբէքայ²⁾, Քիչի Տաւակալայ³⁾, Օլպէյ Ամիրբէք⁴⁾, Օլպէյ

¹⁾ Յես նաեւ Հաւաք. Ժող. Հտ, ԺԸ. 1214.

²⁾ Տպ. Ձիււլբալ:

³⁾ Տպ. Արմէրբէք:

⁴⁾ Տպագր. Ամիրբէք:

Յարութիւն Անդրէասայ եւ ամենայն քաղաքացեաց, զօրութեամբ Հոգւոյն սրբոյ գրեմ զթուղթս զայս, եւ տամ ձեզ զօրհանութիւն եւ զողջոյն: Օրհնութիւն սրբոյ խաչի եւ սրբոյն Գրիգորի լիցի ի վերայ ձեր յաթոռոյ սրբութենէ մերմէ: Փրկեսցէ զձեզ Աստուած իւրով ողորմութեամբ յամենայն փորձութեանց սատանայի ի հոգեւորականսն եւ ի ժամանակաւորս: Բազմացուցէ Տէր զորդիս եւ զգետերս եւ զստացուածս ձեր: Գիտասցիք որդեակք իմ սիրելիք, այսինքն է որդի իմ Սարգիս վարդապետ, եւ դուք քահանայք եւ քաղաքացիքդ, ծաներուք զի եկն առ մեզ Յովհաննէս եպիսկոպոս եւ մատոյց զթուղթ ձեր ի Թէոդոսիայ, հանդերձ թղթովք փոխանորդի մեծի քահանայապետին, եւ Տեառն բղեշխի. ընթերցաք եւ ուրախ եղեաք, զի գրեցէք վասն միութեան ընդ Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյ. զայս իբրեւ լուայ, շնորհս եւ գործութիւնս մատուցի Աստուծոյ. շնորհք Հոգւոյն սրբոյ են, զի սկիզբն եղեւ գործոյս այսորիկ: Պարտ եւ պատշաճ է քրիստոնէից ի միութեան եւ ի միաբանութեան կալ: Եւ իմով լի եւ կատարեալ ճոխութեամբ ետու իշխանութիւն Սարգսի վարդապետի, որ է եւ եղիցի փոխանակ անձին իմոյ, ընդ նմին եւ Մարկոսի եւ Թովմայի վարդապետաց եւ Յովակիմայ եպիսկոպոսի Բերիայ, զի երթիցեն ի Ժողովն եւ լուսատու լիցի նոցա Հոգին սուրբ. զօրութեամբ Սրբոյ Հոգւոյն՝ զորօրինակ միաբան եղեն Ս. Սեղբեստրոս եւ Ս. Գրիգորիոս, այսպէս միաբանեսցէ զձեզ Աստուած ի խաղաղութիւն ի սէր եւ ի միութիւն, եւ որպէս Ինքնակալքն Կոստանդիանոս եւ Տրդատ միաբանք եւ դաշնակիցք ընդ միմեանս եղեն, ըստ նմին օրինակի եւ դուք միւսանգամ հաստատեսցիք զգործս նոցա ի միութիւն, եւ մէք միտագոյնք եմք ի գործս ինքնակալացս այսոցիկ, եւ այժմ որպէս եւ զիարդ լուսաւորեսցէ սուրբ Հոգի զսուրբ Սիւնհոգոմն, այնմ պատրաստ եմք հնազանդել:

Գրեցաւ ի Եւսեբիոս Երեւոյ, յամի Տեառն ՌՆԼԸ (1438):

Կոստանդին Ե. Կաթողիկոսը նաեւ քէֆէի կայսերական հիւպատոսին գրեց այսպէս:

Հոգեւոր Որդւոյ իմոյ Տեառն Պօղոսի կայսերական հիւպատոսի ի Թէոդոսիա:

Կոստանդին Ծառայ ծառայից Տեառն մերոյ Յիսուսի քրիստոսի, պատուով եւ աւագութեամբ եւ կամաւ, Կաթողիկոս Վաղարշապատու, ես գրեմ զայս թուղթ քաղաքիդ օրհնելոյ. աստուածապա՛հ պերճ աթոռ արքունական, մայր քաղաքաց Թէոդոսիա՝ հաւատացեալ ի քրիստոս եւ տիրասէր՝ որպէս սիրէ ոք զոգի իւր, ցանկանալով փառաց ազնուական որդւոյ իմում Տեառն Պօղոսի կայսերական բզեշխի, Աթոռակալի, Հոգաբարձուաց եւ պլոց տեարց: Հարցանեմ զողջունէ ձերմէ, խնդրեմ յԱստուծոյ եւ ի սրբոյն Գրիգորէ, զի որ պահեացն զձեզ ի խաղաղութեան, պահեսցէ ի նմին մինչեւ իսպառ. ամէն:

Զօրութեամբ Հոգւոյն սրբոյ առաքեմ ձեզ զօրհնութիւն եւ զողջոյն օրհնութեամբ Առաքելոց, տամ ձեզ զօրհնութիւն աջով սրբոյն Գրիգորի յաթոռոյ աստի օրհնելոյ. որպէս ընկալան հարբ որում ցանկային՝ այսպէս շնորհեսցէ ձեզ Տէր հասանել պնմ զոր ցանկայք. եւ օրհնութեամբ Հարց սրբո ազատեսցէ զձեզ Աստուած յամենայն փորձութեանց սատանայի ո եւ բազմացուցէ զտունս, զորդիս, զգետերս եւ զստացուած ձեր: Յայտ առնեմ ձեզ, մեծանուն Տէր հիւպատոս, եթէ մատուցաւ մեզ թուղթն տուեալ ի ձէնջ միաբան՝ հաւանութեամբ արանցդ ընտրելոց ի Թէոդոսիա, ընթերցաք զայն ցնծացաք, եւ օրհնեցաք զձեզ. Տէր Աստուած օրհնեսցէ զձեզ եւ զթագաւորութիւն ձեր, եւ տացէ ձեզ զօրութիւն ի վերայ ոսոխաց ձերոց, սուր ձեր հատու լիցի: Գարձեալ յայտ առնեմ Տեառնդ Բզեշխի եւ պլոց տեարց խորհրդականաց քոց, եթէ լիով իշխանութեամբ մերով կարգեցաք փոխանակ անձին մերոյ զորդի իմ՝ զՍարգիս վարդապետ, զՄարկոս՝ վարդապետ եւ զԹովմաս վարդապետ եւ զՅովակիմ Եպիսկոպոս Բերիայ, զի երթիցեն ի Աիւնհոդոսն յայն օրհնեալ, եւ զոր օրինակ, լուսաւորեսցէ զմիտս նոցա Հոգի սուրբ՝ այնպէս արացեն, զի սէր եւ միութիւն եւ շնորհք լիցի ի մէջ քրիստոնէից. օրհնութիւն Տեառն եղեցի ի վերայ ձեր:

Գրեցաւ թուղթս ¹⁾ ի Իե. ամանան Յուլիայ Ռուլ:

¹⁾ Աս երկու թղթերը նոտարի ձեռքով ասանկ վաւերացեալ են. "Ես Գրիգորիոս Բենեդատեան կայսերական ճոխութեամբ հրապարակական նոտար եւ ասենադպիր՝ վկայեմ,

եթէ զերկուս յիշատակարանն ինձ առջի եղեալը, եւ զերկուս թուղթն զյիշատակեալս ի վերայ եւ զառաքեալն առ որս ուղղեալքն են, եւ կամ զթարգմանեալս ի Հայոց բար-

կաթողիկոսին երեսփոխանները՝ աս յիշատակարանները ձեռքերնին՝ ճամբայ ելան դէպ ի գէֆէ, ուր Քաջանայապետին նուիրակներուն հետ միանալով՝ դէպ ի Բիզանդիոն կ'երթային որպէսզի հոն Յունաց կայսեր եւ Պատրիարքին ընկերանան: Դէպքն այնպէս պատահեցաւ որ Հայոց խմբին ուղեկից կ'ըլլար Երանելին Յովհաննէս կապիտարանոս ¹⁾:

Բայց՝ երբ Բիզանդիոն հասան՝ կայսրն ու Պատրիարքն արդէն դէպ իտալիա ճամբայ ելած էին, ուստի պարտաւորեցան առանձին ընդ ծով եւ ընդ ցամաք գրեթէ խոր ձմեռուան մէջ՝ բազմավտանգ եւ երկարածիւր ճամբորդութիւնն յանձն առնուլ, այնպէս որ՝ երբ իտալիայի ծովեզերքն ոտք կոխեցին, Յունաց՝ կաթողիկէ Հռոմէական Եկեղեցւոյ հետ միաբանութիւնն արդէն կատարուած էր (6 Յուլ. 1439), եւ կայսրն իր Յունական եպիսկոպոսներովն ²⁾ ու արքունեաց բազմութեամբ ետ դառնալու կը պատրաստուէր:

բառոյ ի լատինականն ի ձեռն յարդոյ վանականի Տեառն Եղ. Թովմայի ի կարգէ Ս. Դոմինիկոսի յժԳ Եղովմբ. ամսեան՝ ամին յիշատակելոյ զվիշաւուրբ, ի սենեկի առնթեր եկեղեցւոյ Ս. Սարգսի ի Թէոդոսիա, առաջի վերագոյնդ յիշատակեալ Յ. Սարգսի վարդապետի եւ Ենգրանկան Արքեպիսկոպոսի, որք միւսանգամ վկայեալ հաստատեցին զնոսին, եւ եւս առաջի Յարգոյ ի Քրիստոս Հօր՝ Տեառն Եղ. Յակոբայ Պրիմատիկեանց Փոխանորդի Մ. Քաջանայապետի՝ ի կարգէ կրտսերաց, եւ Եղ. Երկոզլոյսի ի Թէոդոսիայ՝ ի նմին կարգէ, եւ իմ, նոտարի եւ ատենադպրի վերագոյնդ յիշատակելոյ, ի ժՁ. աւուր Եղովմբ. ամսեան, յայս ձեւ ատենական յօրինեալ յարդարեցի, եւ ի հաստատութիւն վկայութեան ամենայն ասացելոցս, եղի զձեռնագիր իմ ձեռամբ իմով՝ ի հրամանէ մեծարդի եւ աջնուական առն Տեառն Պօղոսի կայսերական բոլշխի, որ յառաւելադոյն զօրութիւն բանիցս պատուէր ետ իւրով իսկ կնքով ամրացուցանել զնոսին: „

¹⁾ Ուստինկոս, Տարեգր. կրտսերաց. Հտ. ԺԵ. 73:

²⁾ Ստորագրած էին հետեւեալ հաւատոյ մասանց.

Ս. Հովհն Սուրբ կը բիի ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ:
Բ. Սուրբ Հաղորդութեան խոր-

հուրդն ըստ պատշաճի կը կատարուի՝ թէ բաղարջ եւ թէ խմորուն հացով. իւրաքանչիւր եկեղեցի մնայ իր սովորութեան մէջ:

Գ. Ճշմարիտ ապաշխարողաց հոգիք որ իրենց կենդանութեան ատեն կործած մեղքերուն համար ըստ բաւականին հատուցում չեն ըրած, մարբութեան առջ մը՝ բաւարան կ'երթան, ուր որ կենդանի հաւատացելոց աղօթքներնու բարեգործութիւններն իրենց կ'օգնեն նոյն բաւարանին պատիժներէն զերեք ազատելու, եւ այնպէս արքայութեան երանութիւնը ժառանգելու: Իսկ սուրբ Հօգիք անմիջապէս մահուանէ ետքն Աստուծոյ տեսութեան կը հասնին, բայց երանութեան աստիճանները զանազան են: Վերջապէս անոնք, որ մահացու կամ սկզբական մեղքք կը մեռնին, անմիջապէս գոհիւր կ'երթան եւ աստիճ ալ կրած տանջանքներն այլ եւ այլ են:

Դ. Հռոմայ Քաջանայապետը բովանդակ եկեղեցւոյ վրայ Գլխաւորութիւնն ունի, ինքն է Յովնորդ Ս. Պետրոսի առաքելապետի, ճշմարիտ Փոխանորդ Քրիստոսի, Գլխաւորովանդակ եկեղեցւոյ, վարդապետ եւ Հայր ամեն քրիստոնէից, եւ Քրիստոսն ունի իշխանութիւն բովանդակ եկեղեցին կառավարելու, հովուելու եւ առաջնորդելու (Յճեւ, Հրովարտակ Եւգենիոսի Դ. Վասն Հայոց):

Այս ամենայն ըստ մասին կը հաւաքի Սիւնհոգոսին գործ-
քերէն. «Զորհանապազ ակնկալեալ մնամք, կ'ըսէր քահա-
նայապետը ժողովական Հարց, ժամանելոյ Հայոց ընդ մերոց
հրեշտակաց՝ առաքելոց առ նոսա վասն սոցին իրաց, քանզի
այժմէն մերձ առ դուրս հասեալ զնոսին աւետեն մեզ, ազգ
մեծ եւ անուանի, պատրաստ ի հպատակել յամենայնի Հոռ-
մէական Եկեղեցւոյ եւ սրբոյ Առաքելական Աթոռոյս եւ ի
հնազանդել անյապաղ հրամանաց նորա եւ վարդապետու-
թեան ¹⁾», — Իրօք ալ՝ քանի մ'օր ետքը հասան Ֆիորինցա
Հայոց պատգամաւորները ²⁾: Եւգենիոս Դ. իբրեւ Հայր իր
որդիքն ընդունեցաւ, բայց անոնք ալ իրենց հաւատքը, սէրն ու
հպատակութիւնը փոխանակաւ յայսնեցին, եւ ըսին ³⁾. «ԶՔրիս-
տոսի աթոռն ունիս: Փոխանորդ Քրիստոսի ես ի վերայ աթոռոյ
Առաքելոց: Եկեալ եմք առ Գլուխդ մեր, եկեալ եմք առ Հովիւդ:
Դու ես վէմ՝ Եկեղեցւոյ, անդամ՝ որ ի բացեայ եկաց, ի քէն
անջատեցաւ, հօտ՝ որ ի քէն ի բաց հեռացաւ, գազան չար պա-
տառեաց զնա: Եկեղեցի, որ զհետ քո ոչ եկն՝ կամ քեւ ոչ
պատսպարեցաւ, ի հիմանց խարխալեալ կործանեցաւ:՝ Գլուխդ,
լեր վշտաց անդամոց վշտակից. հովիւդ ժողովեալ զհօտդ: Դու,
որ ունիսք ի յիսնաութիւն երկնաւոր փականաց, բաց մեզ
զդուռն կենաց յաւիտենականաց: Հրամանաւ կաթողիկոսի
մերոյ եւ ամենայն եպիսկոպոսաց ազգի մերոյ եկաք առ քոյ-
Սրբութիւնդ եւ տեսաք: Ահա հանգանակ մեր եւ հաւատք,

¹⁾ Յուստինիանոս, Գործք Ս. Տեղ. Ժող. Փլորենտ. Կ. Գ. 334:

²⁾ Լաբէոս, Հաւաք, Ս. Ժող. Յաւե-
լուած Հտ. Ե. 203:

³⁾ Փլորենտեան ժողովոյն խորհրդակից
Յոյն պատմագիրը կը գրէ. «Յետ
աւուրց ինչ եկին ի Հայաստան աշ-
խարհէ պատգամաւորք Հայոց Պա-
տարքի, արք գովեալք ի վարս
առաքինականս ի խղիթ միութեան
եւ ճշմարտութեան հաւատոց, եւ
մեծարեալ զերանելի քահանայա-
պետն՝ տեսին եւ զինքնակալն, եւ
յայտնեցին նմա զմիտս եւ զխոր-
հուրդս իւրեանց վասն հաստա-
տութեան խաղաղութեան ընդ կա-
թողիկէ Եկեղեցւոյ... Գ. Փլո-
րենտ. Ժող. Տեղ. Եկեղեցւոյ.
Լատ. Թարգ. Հռոմ 1865. Եր. 275:
Իսկ քահանայապետը Սեպտ. 4ին
տուած կոնգակին ձջլորուն սկիզ-
բէն է Մուկե- այր Ապոստոլ, պա-

պէս կը խօսի. «Ամենակալն Աս-
տուած ի ձեռն մերոյ գործակու-
թեան ի հեռաւոր աշխարհաց ար-
եւելից շնորհեաց մեզ յաւուրս
յայտսիկ հասանել առ մեզ, առ
Ս. Առաքելական Աթոռս եւ առ Ս.
Ժողովս, պատգամաւորաց Հայոց
լի եւ կատարեալ ընծայութեամբ,
որք ի մեզ ոչ զայլ ինչ բայց
միայն զնոյն ինքն զերանելի Պե-
տրոս զիշխան առաքելոց տեսանին
եւ մեծարեն՝ եւ զայս սուրբ Ա-
թոռս եւ զսուրբ Սիւնհոգոսս ի-
բրեւ զմայր ամենայն հաւատացելոց
ճանուցեալ՝ զանձինս վասն հոգե-
ւորն կերակրոյ եւ վասն առողջ
վարդապետութեանն ճշմարտու-
թեան եկեալս առ նա եւ առ Ս.
Ժողովս խոստովանին: Վասն այնու-
րիկ նմին Տեառն մերոյ միւսանգամ
շնորհս եւ զոհութիւնս մատու-
ցանեմք...: Յուստին. անդ Եր. 338

եթէ պակաս իցէ, ուսո՛ւ: Ճանապարհն եւեթ եղել մեզ խափան: Ծառայք քո եմք»:

Թէպէտեւ Սիւնհոգոսին վերջ տրուած էր, բայց գեո ժողովական Հարք չէին ցրուած, ուստի քահանայապետը Հայոց համար մասնաժողով մը դրաւ, որպէս ղեւ ասոնց խնդիրն ալ տեսնեն, քննեն, կարգաւորեն. թէպէտեւ արդէն 1438ին Սիւնհոգոսին Նիստերուն մէջ երկու Հայ Արքեպիսկոպոսներ՝ ժողովին ամէն խորհրդոց միաբան խորհրդակից, եւ վճռատու եղած էին ¹⁾: Նորեկ պատգամաւորները նոյն երկարատեւ եւ խորին բանակցութեանց ու վիճաբանութեանց մէջ՝ թէ՛ հաւատոյ եւ թէ՛ բարեկարգական խնդրոց վրայ յստակ բացատրութիւնները լսելով եւ իմանալով՝ անկեղծ մտօք հաւանեցան եւ անյապաղ յանուն եկեղեցւոյ եւ Վաթողիկոսի Հայոց՝ ոչ միայն Փլորենտեան Ժողովոյն Յունաց կաթողիկէ Եկեղեցւոյ հետ միութեան նկատմամբ տուած վճիռներուն չորս կէտերն ալ ընդունեցան, այլ նաեւ եօթն խորհրդոց յստակագոյն վարդապետութիւնը, անոնց մատակարարութեան հրահանգները, Տիեզերական ամէն ժողովներն՝ առանձինն քաղկեդոնի սուրբ ժողովը, եւ միանգամայն բարեկարգական ու տօնական օրէնքները գրկատարած ընդունեցան, ինչպէս ընթերցողք քահանայապետին Հայոց տուած Հրավարտակին մէջ, զոր քիչ մը ետքը կը հրատարակենք, բացայայտ կը տեսնեն: Բայց՝ Հայոց Պատգամաւորները ասով չչատացան, նոյն տիեզերական սիւնհոգոսին Նոյեմբերի 22ի՝ (1439) հրապարակական նստին մէջ, Ս. Մարիամայ ի Ծաղկանց Մայր եկեղեցին՝ քահանայապետին առջեւ նոյնները դաւանեցին հանդիսիւ, յանուն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, որով Հռոմէական սուրբ Եկեղեցւոյ հետ միութիւնը կատարուեցաւ եւ կնքեց քահանայապետը Հայոց համար տուած Հրովարտակով, որուն թէ՛ նոյն ինքն քահանայապետը եւ թէ՛ ութ Վարդինալք, երկու Պատրիարքք, հինգ Արքեպիսկոպոսք, երեսուն ու վեց Եպիսկոպոսք եւ քսանուհինք Աբբայք ստորագրեցին:

1) Ենթիկոս Արքեպ. Չեքքինի՝ Փլորենտեան ժողովոյն պատմագիրը. (Մասն Ա. Յիշատ. ՃԳԳ.) Վատիկանեան գրեպարաններէն այս յիշատակարանը կը հրատարակէ: «Աւրնթերակաց էին եւ արքեպիսկո-

պոսք երկու ի Հայոց՝ գործակալք Պատրիարքի կամ Արքեպիսկոպոսի ամենայն Հայոց»: Թերեւս ասոնք կոստանդինուպոլիսեաց Եպիսկոպոսք եւ Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսներն էին:

Հայոց երեսփոխանները ¹⁾, որոնց մի միայն փոյթն ու բաղձանքն էր հաւատոյ ողջմտութեան հետ անխախտ պահել պսնորոգեալ միութիւնը, Բարսեղ Ղատին կրօնաւորին գործակցութեամբ, որ Սիւնհոգոսին թարգմանն էր, քահանայապետական Հրովորտակն անդէն եւ անդ Հայերէնի դարձուցին, եւ իրենց ձեռնագրով ստորագրելով յանուն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, իբրեւ նորոգեալ միութեան՝ հաւատոյ եւ հպատակութեան գրաւական քահանայապետին ընծայեցին:

Այս անգին յիշատակարանը՝ (վկայ անժխտելի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հոռմայ սուրբ Աթոռին հետ նոր միաբանութեան), որուն մինչեւ ցայսօր անկորուստ պահուիլն իսկ առանց Աստուծոյ նախախնամութեան եղած չէ, հոս կը հրատարակենք քանի մը ծանօթութիւններով, մանաւանդ թէ՛ նոր թարգմանութիւն մ'ալ ²⁾ կ'աւելցնենք ի գիւրութիւն ընթերցողաց, որովհետեւ նոյն հին սկզբնական թարգմանութիւնն ան ատենուն խանգարեալ Հայերէն լեզուի ոճով, օտար գրչով եւ արտօրանօք գրուելուն պատճառաւ՝ շատ տեղ դժուարիմաց տեղ տեղ վրիպական է:

¹⁾ Կոստանդին Ե Կաթողիկոս՝ չորս պատգամաւոր խրկած էր՝ իբրեւ երեսփոխան առ ընդհանուր ժողով, այսինքն է՝ Յովակիմ Բերեայ Եպիսկոպոս, Սարգիս Վ. Աթոռակալ Թեոփոսիայ, Մարկոս եւ Թովմաս Վարդապետք, սակայն քահանայապետական Հրովորտակին մէջ Ներսէս Վարդապետ մ'ալ կը հանդիսանայ, որն որ՝ որչափ յառաջագոյն անծանօթ էր այնչափ աւելի գովեալն կը յիշուի քահանայապետէն: Այսու ամենայնիւ Հրովորտակին Հայերէն թարգմանութեան միայն Սարգիս վարդապետ Բեֆէի աթոռակալը եւ Թովմաս վարդապետն ստորագրած են:

²⁾ Փորձենտեան միութիւնը եւ վերոյիշեալ քահանայապետական կոնգրէն այնպէս ազդու եւ նշանաւոր եղած էր Հայոց ալ մէջ, մինչեւ երկու դար ետքն ալ Յէր Բարդուղիմէոս Արքար՝ Հայոց ազգին Հռոմ վերա-

տեսուչ՝ Գրիգոր ԺԵ քահանայապետին հրամանաւ նոյնը նորէն Հայերէն թարգմանեց եւ Հռոմ տպագրութեամբ հրատարակեց, 1623ին, այսու վերնագրով.

"Միաբանութիւն Հայոց ընդ հռոմէական սուրբ եկեղեցին վասն պարզաբանութեան նոյն աւրինաց եւ Է. Խորհրդոյն սուրբ եկեղեցւոյ եւ այլ եւս բազում սուրբ խորհրդոց, որ եղև հրամանաւք Եւճեմիոսի չորրորդ սուրբ փափին ժողովն Ֆիւրենցոյ Թ. ՌՆԼԹ: Եւ Հրամանաւ սրբազան Գրիգորիոսի հնգետասներորդի սուրբ փափին, այլ եւս սուրբ ժողովն, որ վասն հաստատութեան հաւատոյ են, կարգեալ կազմեալ եղև. Թ. ՌՌԳ. 11: Այս թարգմանութեան ընաղերը դեռ Հռոմ Տ. Հ. Ս. Ժողովոյն թանգարանին մէջ պահուած է: Իսկ տպագրութեան մէկ օրինակը հազիւ նորերս ձեռքբերին ինկաւ:

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ ՍԿՋԲՆԱԿԱՆ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴ ՍՐԲՈՑ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

ՏՈՒԵԱԼ

Ի ՍՈՒՐԲ ՏԻԵՋԵՐԱԿԱՆ ՍԻՒՆՀՈԴՈՍԻ ՓԼՈՐԵՆՑԻԱՑ

Ի ԻՐ ՆՈՎԵՄԲԵՐ ԱՄՍԵԱՆ 1439

Աստուծոյ զովութիւն, Աստուծոյ գոհութիւն

(Թարգմանութիւն Նոր)

ԵՒԳԵՆԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԾԱՌԱՅ ԾԱՌԱՅԻՑ ԱՍՏՈՒԾՈՑ

Ի ՄԸՏՆՋԵՆԱՌՈՐ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐԱՑ

Յնծացէք առ Աստուած, զի օգնական է մեր, աղաղակեցէք առ Աստուած Յակոբայ ամենեքին, որք ընդ ամենայն տեղիս կոչեցեալքդ էք Քրիստոնեայք. ահաւասիկ՝ միւսանգամ յիշեաց Տէր ողորմութեամբ իւրով բառնալ յեկեղեցւոյ իւրմէ զայլ վէմ հակառակութեան հնացելոյ ընդ ամա առաւել քան զինն հարիւր. եւ որ առնէ ի բարձունս միաբան հաճութիւն եւ ի յերկրի խաղաղութիւն բարեսէր մարդկան, իւրով անբաւ գթութեամբ շնորհեաց Հայոց զցանկացեալ միութիւն: Օրհնեալ է Աստուած եւ Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, Հայր գթութեանց, եւ Աստուած ամենայն մխիթարութեան, որ մխիթարէն զմեզ յամենայն նեղութիւնս մեր: Տեսեալ Տեառն ողորմութեանց, եթէ ի բազում մրդկաց յարուցելոց՝ մերթ ի ներքնոց եւ մերթ յարտաքնոց, յուզէր եկեղեցի իւր, հաճեցաւ բաղմագոյն օրինակօք մխիթարել եւ զօրացուցանել զնա օր ըստ օրէ, զի կարիցէ ոգի առնուլ ի մէջ վշտաց եւ նեղութեանց, եւ այնպէս հզօրագոյնս եւս մղել զպատերազմն:

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ ՍԿՋԲՆԱԿԱՆ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴ ՍՐԲՈՑ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

ՏՈՒԵԱԼ

Ի ՍՈՒՐՐ ՏԻՆՋԵՐԱԿԱՆ ՍԻՒՆ ՀՈԳՈՍԻ ՓԼՈՐԵՆՑԻԱՑ

Ի ԻՐ ՆՈՎԵՄԲԵՐ ԱՄՍԵԱՆ 1439

Աստուծոյ գովութիւն, Աստուծոյ գոհութիւն

(Թարգմանութիւն Պապականոց Հայոց Կաթողիկոսի Ի Ս. Ժողով
Փլորենցիայ)

ԷՌԻՃԷՆՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԾԱՌԱՅ ԾԱՌԱՅԻՑ ԱՍՏՈՒԾՈՑ

ԱՌ ՄՇՏՆՋԵՆԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ԻՐԻՍ ՅԻՇԱՑԱԳՈՒԹԵԱՆ

Հնծացէք առ Աստուած զի յաւգնական է մեր. աղաղակեցէք առ Աստուած յակոբա: Ամենայն ուրեք որ անուանեալ համարին քրիստոնեայք: Ահա իսկ. կրկին տէր յիշեաց զողորմութիւն իւր. զի զայն բաժանող քարն, ինն հարիւր եւ պլ առաւել հնացեալ տարաւք, ի յեկեղեցոյն իւր բառնալոյ արժանաւորեաց. եւ որ առնէ հաշտութիւն ի բարձունս, եւ ի յերկիր խաղաղութիւն է մարդկան բարի կամաց: Փափաքելով Հայոց միութեանն, իւր անբաւ ողորմութիւնն պարգեւեաց: Օրհնեալ է Աստուած եւ հպր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. հպր գթութեանց եւ աստուած ամենայն մխիթարութեանց, որ մխիթարէն զմեզ յամենայն ի նեղութեանց մերոց: Հայեցաւ իսկ գթութեանց տէրն յեկեղեցիս իւր: Արդ յայնցանէ որ արտաքս են, պոժմ յայնցանէ որ ի ներքս, ոչ սակաւ շարժումն մրրկեալ: Զի ի ներքս ինքեանց. կարողացոյց զվտանդեալն. եւ առ ընդդէմ կալոյ զաւրացոյց զի յառնել կարասցէ: Բազմաւք զնա զաւրհանապազ. զանազան մխիթարութեան եւ քաջալերութեան արժանաւորեաց:

Քանզի՛ այն ինչ կարգեալ յարդարեաց զՅունաց միութիւն՝ ազգ մեծ եւ երեւելի, որ ձգի ընդ բնաւ՝ ի սփիւռս ազգաց եւ լեզուաց, այսօր եւ ղմիութիւն ժողովողեան Հայոց, որ տարածի ի բազմութիւն մեծ ընդ Հիւսիս եւ ընդ արեւելս, նովին հաւատով եւ յօգիւ սիրոյ հանդերձեալ կազմեաց ընդ առաքելական Աթոռոյ:

Պարգեւք աստուածեղէն գլծութեան՝ նորանշանք եւ զարմանալիք. մարդկեղէն միտք չեն բաւականք ոչ միայն փոխարէն երկուցն, այլ եւ ոչ իսկ փոխանակ միոյ յերկուցն զարժանաւոր գոհութիւնս մեծ վայելելութեան Տեառն մատուցանել: Ո՛ր իցէ որ ոչ զարմասցի մեծաւ զարմանալեօք ընդ այն, զի յայսմ ի սուղ ժամանակի երկոքին սղբա՝ գործք չքնաղք՝ եւ դարուց ի դարս ցանկալիք ի սուրբ սիւնհոգոսի յայսմիկ՝ այսպիսի յաջողութեամբ ելին ի գլուխ: Յիրաւի՛ ի Տեառնէ եղեւ այս, եւ է սրանչելի առաջի աչաց մերոց: Եթէ Տեառն շնորհք չէին սկսեալ եւ կատարեալ, ո՞ր մարդկեղէն իմաստութիւն եւ հանձար զօրէր բաւէր՝ զպսշափ եւ զայսպիսի իրս ածել յարդիւնս: Ապա գովեսցուք եւ օրհնեսցուք զՏէր բոլորով սրտիւ, որ միայն արար զմեծ սրանչելիս, սաղմոս ասասցուք նմա հոգւով, սաղմոս ասասցուք մտօք եւ բանիւք եւ գործով՝ որչափ մարդկային տկարութիւնս բաւականն իցէ, եւ շնորհս եւ պաղատանս եւ խնդրուածս մատուցուք վասն այսչափ եւ այսպիսի բարութեանց, որպէսզի՛ որպէս Յոյնք եւ Հայք մի ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ եղեն, այսպէս եւ այլ ազգք, մանաւանդ այնոքիկ որք զկնիք Քրիստոսի առեալ իցեն, ամենեքին զխաղաղութիւն ընդ միմեանս ունիցին, հանգիցեն եւ վայելիցեն ի սէր եղբայրութեան. ամենայն ատելութիւն, կադ եւ կոիւ բարձցի եւ ջնջեսցի ի միջոյ նոցա:

Այլ զՀայաստանայս յիրաւի իսկ մեծաց եւ չքնաղ գովեստից արժանաւորս համարիմք. այնու՝ զի իբրեւ կոչեցան ի ժողովս, իսկ եւ իսկ իբրեւ ցանկացողք միութեան Եկեղեցւոյ՝ ի հեռաւոր աշխարհաց, ընդ անհարթ ճանապարհս եւ ընդ ծով բազմավտանգ առաքեցին արս մեծարոյս եւ բարեպաշտօնս՝ պատգամաւորս առ մեզ եւ առ այս սուրբ Սիւնհոգոս հանդերձ պատշաճականն հրամանական թղթովք ընդունել զամենայն, զոր Հոգի Սուրբ իւրով լուսաւորութեամբն ազդիցէ թողովոյս:

Կաեւս փոքր ինչ աւուրբ զմեծն նոցա զլուսնաց միութիւնն, որ բազում երկայն եւ լայն ըմբռնեալ է զազգ եւ ընդու: Այսօր ստոյգ զայն եւս զինքեանց զհայոց ժողովուրդքն, որ ի կողմն հիւսիսոյ եւ արեւելից, ի բազումն ընթացեալ են եւ սփռեալ, ի մի եւ ի նոյն հաւատ եւ ի սէր ըմբռնեցան, եւ ընդ աթոռ առաքելոյ հաստատեցան: Զայս ճշմարտապէս պսաքան մեծ եւ սքանչելի իրս աստուածային խնամոցն պարգեւեալ են: Զի ոչ միայն վասն երկուցն եւս. այլ ոչ միոյն կամ այլոյն, կատարեալ արժանի իւր մեծութեանն գոհութիւն մատուցանել. այլ որքան կարիցէ միտք մարդկան: Ո՛վ ոչ յուժ զարմասցի՝ ի մի եւ ի նոյնեւս պսաքան կարճառաւ ժամանակի: Երկու պսպէս պայծառ՝ եւ բոլոր յաւիտենիս փափաքելի գործ. ի յայս սրբազան սիւնհոգոսիս, եղեւ ցնծութեան կատարումն: Համարիտ ի տեսունէ եղեւ այս, եւ է սքանչելի յաչս մեր. ո՞ր իսկ մարդոյ իմաստութիւն կամ հնարք. բայց միայն շնորհքն աստուծոյ սկիզբն արար եւ կատարեաց: Այսպէս եւ պսաքա իրս կատարելոյ մարդ չէ բաւական: Գովեմք հանապաղ եւ բոլորով սրտիւ աւրհնեմք զտէր, որ առնէ մեծ սքանչելիս միայն: Կամ եւս սաղմոս ասասցուք հոգով. սաղմոս ասասցուք եւ ի միտ առցուք, բերանով եւս եւ գործով: Ո՛րչափ կարող է մարդկային տկարութիւնս. վասն պսաքա ընծայիս գոհութիւն տացուք: Աղաւթիւք եւ պաղատանաւք խնդրեսցուք, զի որպէս սոքա յոյնքս, յորսեւ հայք՝ մի ընդ եկեղեցոյն հռոմայ եղեն, նոյնպէս եղեցին եւ այլքն աղինք: Եւս առաւել քրիստոսի կնքով նշանեալքն, եւ բոլորովին յետոյ ժողովուրդք քրիստոնէից, զամենայն ատելութիւն եւ զխռովութիւն շիջուցեն: Առանց երկբայութեան՝ խաղաղութեամբ եւ եղբայրական սիրով հանկ՝ չել եւ ուրախանալ:

Սոքա իսկ հայքս՝ մեծ գովութեան գոչմամբ արժանաւոր համարիմք: Զի նախ իսկ ի մէնջ առ սիւնհոգոսս կուցեցեալք են, որպէս ղեկեղեցականք կարաւտ են միութեան ¹⁾: Երջանիկք եւ շերմեռանդք լաբունիքս դեսպանքս իւրեանցն ընդ կատարեալ հրամանաւն, որպէս զի առցեն պսինքն՝ զոր ինչ հոգին սուրբ ի յայս սուրբ սիւնհոգոսս լուսաւորէ: Եւ հեռաստան

¹⁾ Լատ. tanquam ecclesiasticae avidi unitatis.

Այլ մեք՝ որպէս վայել է մերոյ հովուական պաշտաման՝ ցանկացեալք յանգ եւ ի կատարումն ածել զնուիրական գործս, յաճախ իսկ վասն սրբոյ միութեանս պսորիկ խորհեցաք ընդ պատգամաւորսդ, եւ զի մի դոյն իմն յապաղումն սրբոց իրացս լիցի, յիւրաքանչիւր կարգաց սրբոյ ժողովոյս ընտրեցաք արս բանիրունս աստուածեղէն եւ մարդկեղէն իրաւանց բազմահմուտս, որպէսզի մեծաւ ժրութեամբ խոյզ եւ խնդիր ի մէջ առեալ ընդ պատգամաւորս, ստուգագոյնս եւս տեղեկացեալ քննիցեն զհաւատս նոցա որ ի միութիւն աստուածական էութեանն, յերրորդութիւն աստուածային անձանց, ի մարդկութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, յեւթն խորհուրդս Եկեղեցւոյ, եւ յայլ ինչ եւս, որ ուղղափառ հաւատոցն եւ համօրէն ծիսից եկեղեցւոյ պատշաճիցին:

Արդ՝ յետ բազում վիճից, բանակցութեանց եւ խօսից, ճշդիւ գտակաւ հետազօտեալ զվկայութիւնս Սրբոց Հարցն եւ զՎարդապետաց եկեղեցւոյ, եւ մի ըստ միովն ընդ քննութեամբ զհանգամանս իրացն արկեալ՝ զորոց բանք էին, հուսկ ուրեմն զի մի յայսմհետէ զհաւատոցն ճշմարտութենէ ի ծուփս խընդրոց անկանիցին Հայք, եւ զի նոքին իսկ զնոյն յամենայնի միաբան ընդ առաքելական Աթոռոյ ծանիցեն եւ գիտացեն, եւ միութիւնն հաստատուն եւ անեղծ կացցէ ի մշտնջենաւորս, պատշաճ թուեցաւ մեզ հակիրճ եւ համառօտ բանիւ զճշմարտութիւն կաթողիկէ հաւատոց, զոր խոստովանի Եկեղեցի Հռոմայ, որպէս ի վերագոյն յիշատակեալն, աւանդել նոցա հրովարտակաւս պսուիկ՝ հաւանութեամբ պսր սրբոյ Փլորենտեան Սիւնհոգոսի եւ նոցին իսկ պատգամաւորաց:

Առաջին՝ տամբ նոցա զսուրբ Հանգանակ հաւատոյ՝ սահմանեալ ի հարիւր յիսուն հայրապետաց տիեզերական ժողովոյ Կոստանդինուպոլսի, հանդերձ Յաւելուածով Եւ յՈրդոյ, որ վասն առաւելագոյն յայտնութեան ճշմարտութեան եւ վասն կարեւոր հարկի իմաստութեամբ յաւելլաւ ի Հանգանակն օրինակ զայս:

Հաւատամ ի մի Աստուած Հայր ամենակալ, յարարիչ երկնի եւ երկրի, ամենայն երեւելեաց եւ աներեւութից: Եւ ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս յՈրդի Աստուծոյ միածին. եւ ի Հօրէ ծնեալ նախ քան զամենայն յաւիտեանս. Աստուած յԱս-

ուրեքէ բազում վաստակաւք ծովոց ահիւն. առ մեզ եւ յայս սուրբ սիւնհոգոսս առաքեցան:

Մեր ըստոյդ զի մերով բոլոր մտաւք, զի մեր հովուութեան կարգի պարտ էր, փափաքմամբ ղայսքան սուրբ գործս կատարել, հանապազ ընդ սոցա դեսպանաց տրամաբանելով՝ եւ ոչ կամ փոքր ինչ, զի ի յայս սուրբ իրս յապաղումն ոչ լինէր, եղաք ի յամենայն կարգաւորաց յայս սուրբ խորհուրդքս՝ այլք գէտք կտակարանաց աստուածաբանութեանց եւ իմաստասիրութեանց, րաբունապետք որ որ ամենայն կարողութեամբն եւ ուսմամբնեւս եւ զայս գործս ընդ սոցա դեսպանացս՝ յայտնեցին մանրաքննութեամբ: Իւրեանց հաւատովն պսչափ մերձ յաստուածաին միութեան էութեանն եւ աստուածաին անձանց երրորդութեանն: Զոր եւ տեսուն մերոյ յիսուսի քրիստոսի մարդեղութեանն, եւ եւթն խորհրդոյ եկեղեցւոյ, եւ այլ առ հաւատոյ ուղղափառութիւնն եւ բոլոր միահամուռ եկեղեցւոյ պատշաճն:

Բազում եւս պնպէս բերաւ ի մէջ տրամաբանութեամբ, եւ միութարութեամբ եւ գրաւք: Յետոյ եւս ոչ սակաւ շարժումն՝ վկայութիւնք տեսանելով, զոր ի սրբոց եկեղեցւոյ հարցն եւ րաբունեացն ածեալ եղեւ: Եւ ի սոցանէ որոց առնէին իրիս քննութիւն զաւարտն դատեցաք: Ոչինչ յապագայն ի հաւատոյ ճշմարտութեանն քաւ լիցի ի սոցանէ հայոցս կարծիս լինել: Եւ եւս նովիմք ամենեքեան իմասցին ընդ աթոռ առաքելոյ միութեամբ եւս: Զայսոսիկ ամրութեամբ եւ մշտնջենաւորութեամբ, առանց ամենայն տարակուսանաց հետեւին իսկ: Զի ի ներքո սակաւոց կարճ ի կարճոյ համառաւտիւ՝ ուղղափառութեամբ հաւատոյ՝ ճշմարտութիւնն զոր ի վերոյ արտադրեցաք: Հռոմ՝ գաշնաւորութիւն եկեղեցոյն վասն այս սուրբ սահմանացս, զսրբազանս զայս ընտրեալ Ֆլաւրենթինոյ միահամուռ ժողովոյս: Սորա իսկ դեսպանքս՝ առ այսոսիկ մինչեւս հաւանեցան զսա պարգեւելոյ:

Ա. Նախ՝ ապա ուրեմն տամք սոցա զսուրբ դաւանութիւն հարիւր եւ յիսուն եպիսկոպոսացն կոստանդինոյպոլսի ժողովոյն արտադրեալն. ընդ այնմ յաւելուլ՝ որոց եւս: Զայս դաւա-

տուճոյ, լըս ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ. ծնունդ եւ ոչ արարած, համագոյակից Հօր, յորմէ ամենայն ինչ եղեւ: Որ վասն մեր մարդկան, եւ վասն մերոյ փրկութեան էջ յերկնից: Եւ մարմնացաւ Հոգւով սրբով ի Մարիամայ կուսէն, եւ մարդացաւ: Խաչեցաւ եւս վասն մեր առ Պոնտացւով Պիղատոսիւ, չարչարեցաւ եւ թաղեցաւ: Եւ յարեաւ յերրորդ աւուր ըստ գրոց: Եւ համբարձաւ յերկնս. նստի ընդ աջմէ Հօր: Եւ գալոց է միւսանգամ փառօք ի դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ եղիցի վախճան: Եւ ի Հոգի Սուրբ Տէր եւ կենդանարար, որ ի Հօրէ եւ յորդւոյ բխի: Որ ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ ի միասին երկըրպագի եւ փառաւորի, որ խօսեցաւ մարգարէիւք: Եւ ի մի, սուրբ, կաթողիկէ եւ առաքելական Եկեղեցի: Խոստովանիմ զմի մկրտութիւն ի թողութիւն մեղաց: Եւ ակն ունիմ յարութեան մեռելոց, եւ կենաց հանդերձեալ աշխարհի, ամէն:

Ձայս սուրբ Հանգանակ հաւատոյ, որպէս առ Լատինս սովորութիւն է, հրամայեմք երգել կամ ընթեռնուլ յամենայն եկեղեցիս Հայոց ի պատարագացն հանդիսի գոնեայ յաւուրս կիրարկելից եւ ի մեծաշուք հանդէսս:

Երկրորդ, տամք նոցա զսահման չորրորդ տիեզերական ծողովոյ ֆաղկեդոնի, զնորոգեալն յետ այնորիկ ի հինգերորդ եւ ի վեցերորդ տիեզերական սիւնհոգոսս. որ վասն երկուց բնութեանց ի միում անձին ֆրիստոսի, օրինակ զայս: Բաւական էր Հանգանակս աստուածային շնորհաց լի իմաստութեամբ եւ փրկարար՝ ի լրութիւն գիտութեան եւ ի հաստատութիւն աստուածապաշտութեան, քանզի կատարելագոյն զՀօրէ եւ զՈրդւոյ եւ զՀոգւոյն սրբոյ ուսուցանէ, եւ զՏեառն մարդեղութիւն յանդիման ընծայեցուցանէ ընդունելեացն հաւատարմութեամբ: Եւ քանզի՝ որք ջանան եւ հնարին թշնամանել զքարոզութիւն ճշմարտութեան, նոր անուանս եւս ծնան իւրեանց հերետիկութեանցն, եւ զխորհուրդ եւս տնտեսութեան Տեառն վասն մեր, եղծանել ժպրհին: Եւ այլք՝ շփոթութիւն եւ խառնումն եւս ինեքքս մուծեալ՝ յիմարութեամբ՝ մի բնութիւն մարմնոյ եւ աստուածութեան դանդաչեն, եւ յանդգնագոյն եւս զաստուածային բնութիւն Միածնին, ասեն, չարչարելի. վասն այսորիկ՝ առ քակտելոյ զմեքենայս նոցա ընդ-

նութիւնս մեկնեալ ճշմարտութեանն շնորհաւք, այլ եւ կարեաց
հարկի եւ պատշաճի եւս բանականութեամբ եղումն. զի որոյ
հնչումն այսպիսի է:

Հաւատամ ի մի աստուած՝ հայրն ամենակարն արարաւորն
երկնի եւ երկրի երեւելեաց ամենայնի եւ աներեւութից: Եւ ի
մի տէր մեր յիսուս քրիստոս որդին աստուծոյ միածինն: Եւ ի
հաւրէ ծնեալ յառաջ ամենայն յաւիտեանս: Աստուած ի յաս-
տուծոյ լոյս ի լուսոյ, աստուած ճշմարիտ ի յաստուծոյ ճշմար-
տէ, ծնեալ ոչ արարեալ: Համագոյ հաւրն՝ որով ամենայն
եղեալ են: Որ վասն մեր մարդկան եւ վասն մերոյ փրկութեան
իջեալ ի յերկնից եւ մարմնացեալ է ի հոգոյն սրբոյ ի Մարիա-
մա կուսէ: Եւ մարդ եղեալ խաչեալ մինչ վասն մեր ներքո
պաւնցիոյ պիղատոսի, չարչարեալ եւ թաղեալ է: Եւ յարեալ
յերրորդ աւուր ըստ գրոց: Եւ ելեալ առ յերկինս նստեալ առ
աջմէ հաւրն: Եւ կրկին գալոց է ընդ փառաւք դատել զկեն-
դանիս եւ զմեռեալս: Որոյ անքայութեանն ոչ գոյ վասնճան:
Եւ ի հոգին սուրբ տէրն եւ կենդանարարն. որ ի հաւրէ որդոյ
եւս ելանէ, որ ընդ հաւք եւ որդոյ ի միասին երկրպագի
եւ փառաւորի. որ խաւսեցեալ է ի մարգարէսն: Եւ ի սուրբս
կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի: Խոստովանիմ մի մկր-
տութիւն, թողութիւն մեղաց. եւ սպասեմ յարութեան մեռե-
լոց: Եւ կեանք դալոյ յաւիտեանական ամէն: Այս իսկ սուրբ
դաւանութիւնս, որ առ լաթինքս սովորութիւն է: Այնպէս ըն-
տրեմք առ ամենայն եկեղեցիք հայոց. ի մէջ պատարագաց
հանդիսաւորաց: Բայց թէ ոչ ամենեւին, այլ ի կիւրակէիցն
աւուրք եւ աւուրք տանիցն երգել կամ ընթեռնուլ:

Բ. Երկրորդ՝ տամք սոցայ զսահմանքն չորրորդ միահամուռ
ժողովոյն քաղնկոնի: Այլեւ զհինկերորդն յետեւ զվեցե-
րորդն միահամուռ ժողովքն. նորոգեալ երկու բնութիւնք ի մի
քրիստոսի անձն. որոյ հնչումն այսպիսի է: Բաւական էր իսկ
իմաստնոյ այսդքիկ: Այլեւ զփրկականն աստուածաբն շնորհիւն
զդաւանութիւնն առ լի ճանաչումն եւ հաստատութիւն խնա-
մոցն: Զի ի հայրէ իսկ եւ որդի եւ հոգի սուրբ եւ զկատարե-
լութիւնն ուսուցանէ: Այլ եւ զտեաուն մարմնանալոյն. հաւա-

դէմ ճշմարտութեան՝ այս սուրբ՝ մեծ եւ տիեզերական սիւն-
 հողոս՝ զվարդապետութիւնս զայս զանշարժ ի սկզբանէ ուսու-
 ցանէ եւ տայ զվճիռ, եթէ նախ քան զամենայն՝ հաւատք
 երեք հարիւր տասն եւ ութ Հարց սրբոց կացցեն անխախտ.
 եւ անդէն հաստատէ ընդդէմ մարտուցեցոցն հակառակ
 Հոգւոյն սրբոյ, զվարդապետութիւն որ զգոյացութենէ Հոգ-
 ւոյն, զաւանդեալն ի Հարց հարիւր եւ յիսնից գումարեցոց ի
 Կոստանդինուպօլիս, զոր նոքին իսկ Հարքն յայտնեալ քարո-
 ղեցին ամենեցուն եթէ չէր այն յաւելուած յառաջինսն,
 այլ ղն զմիտս բանից զՀոգւոյն սրբոյ՝ վկայութեամբ գրոց
 սրբոց յստակագոյնս պարզեցեն ընդդէմ այնոցիկ, որք զնորա
 պետութիւնն մերժել ժտէին: Իսկ՝ հակառակ այնոցիկ՝ որք
 զխորհուրդ անտեսութեանն եղծանել հնարին եւ անամօթա-
 գոյնս եւ ցնորեալ մտօք լոկ մարդ, ասեն, զնա, որ ծնաւն ի
 Մարիամայ սրբոյ Կուսէն, ընկալաւ զսիւնհոգոսական թուղթ
 Երանելւոյն Կիւրղի՝ երբեմն առաջնորդի Աղեքսանդրացւոց
 եկեղեցւոյ՝ առ Նեստորիոս եւ առ Արեւելեայս, իբրեւ ան-
 կաւոր ի յաղթահարել զմոլեգնութիւն Նեստորի, եւ ի լու-
 սաւորել զնոսա, որք բարեպաշտօն մտօք զմաստս փրկարար
 հանգանակին այնորիկ ճանաչել ցանկանայցեն. նմին իրի եւ
 զթուղթ երանելւոյ Առաջնորդի մեծի եւ հնոյ քաղաքի Հռո-
 մայ՝ Սրբոյ Քահանայապետի Լեւոնի իւր սեպհական արար,
 զգրեալն առ սրբոց յիշատակաց արժանի Փլաքիանոս Արքե-
 պիսկոպոս ի ցրել զբանդադուշանս Եւտիքեայ, իբրեւ միաձայն
 խոստովանութեան մեծին Պետրոսի եւ իբրեւ սիւն համաշխար-
 հական եղեալ առ մեզ ընդդէմ թիւր Վարդապետութեանց,
 ի հաստատութիւն ողջամիտ Վարդապետութեանց Հաւատոյ.
 քանզի մրցի նա ընդ այնոսիկ, որք յերկուս որդիս զաստուա-
 ծային անտեսութեան խորհուրդն բաժանել ջանան, եւ որք
 ժտինն չարչարելի ասել զաստուածութիւն Միածնին՝ զնոսին
 եւս ի բաց հատանէ ի սրբոցն միաբանութենէ, եւ հակառակ
 ընդդէմ յարուցեալ այնոցիկ, որք յերկուս բնութիւնս քրիս-
 տոսի խառնումն եւ շփոթութիւն գտանել հայթայթեն, զնոսին
 իսկ՝ որք զկերպարանս ծառայի զոր ի մէջ էառ, երկնաւոր՝
 կամ յայլմէ գոյացութենէ ասեն լեալ, իբրեւ զցնորականս ի
 բաց մերժէ, եւ նոյովէ զայնոսիկ՝ որք երկուս բնութիւնս

տարիմ ընդունողացն պարգեւէ: Բայց զորս նոքա որ ջանան կործանել զքարոզութիւն ճշմարտութեանն, զի իւրեանց հերձուածողութեամբն նորաձայնութիւն ծնան. եւ այսոքիկ իսկ յանդգնութեամբ ապականել զծածուկ տնաւրէնութիւն տեառն, որ վասն մեր եղեալ է: Զի ոմանք իսկ ի ներքս մոծիքն ամալութիւն ¹⁾ խառնմամբ եւս, եւ խելագարեցան ընդդիմութեամբ, մի լինել բնութեան մարմնոյն եւ աստուածութեանն, եւ զբեռնակրութիւն ²⁾ ոսկերացն, եւ զչարչարանքն, ասացին միածնին աստուծոյ բնութեանն: Վասն այս կամեցաւ արտաքսել զնոսա եւ զամենայն հնարքսն, որ ընդդէմ ճշմարտութեանն: Զի ի ներկայս պիտի, սուրբս եւ մեծ միահամուռ սիւնհոգոսս եւ քարոզութիւնք այսոքիկ ուսոյց ի սկզբանէ անշարժ: Սահմանեցաք նախ քան զամենայն. զհաւատս երեքհարիւր եւ տասն եւ ութ սուրբ հարցն բնակիլ անուրացութեամբ ³⁾: Եւ յետոյ ժամանակի վասն այնոցիկ որք մարտնչին ընդդէմ հոգւոյն սրբոյ, կարողացանէ զուսմունս ի գոյացութեան հոգոյն: Ետուն մեղհարքն հարիւր եւ յիսունքն առ կոստանդինուպալիս ժողովեալքն ⁴⁾: Այլ նոցա մտաւորութեամբն, եւ ի սուրբ հոգւոյն եւ գրոց վկայութեամբն մեկնեցին ընդդէմ նոցա, որ զտէրութիւն հոգւոյն նախատմամբ փորձէին. այլ վասն այնոցիկ իսկ որ ջանան ապականել զծածուկ տնաւրէնութիւնն, եւ խելագարութեամբ թիւրեցան, ասելով լոկ մարդ լինել զայն որ ի սրբայր կուսէն Մարիամայ ծնեալ է: Առեալք զնամակն սիւնհոգոսի զերանելոյն կիւրղի, որ երբեմն վերակացու ընալ եկեղեցոյն աղեքսանդրու. զի առ նեստոր եւ առ արեւելեանս բնակողացն առ ի պարտութիւն նեստորի խելագարութեանն, եւ առ թարգմանքն նոցա ⁵⁾ որ փրկական դաւանութեանն յիշողք եւ

¹⁾ Confusio լատիներէն բառը յատկապէս չիթոթիւն, խառնախառնութիւն, իսկ inconfuse առիթով կը նշանակէ. բայց անյատկապէս պարփառածի. ահալաւ նշանակութեամբ ալ կը գործածուին. ինչպէս՝ Երեմ. Զ. 15. Ոչ որպէս տալիցեալ տալիցին, լատ. կ'ըսէ Confusiones non sunt confusi. Բ. Մակար. Ե. 7. Զատիս դաւալն խառնութիւնքն. լատ. Confusionem accipit. այսպէս Եբր. Ժ. Բ. 2. ուր լատ. Confusionem contempsit կ'ըսէ, հայերէնք կը թարգմանէ. Արհամարհեաց զատիս, եւ այլն: Կոնդակիս թարգմանելը վը-

րիպմամբ confusio եւ inconfuse բառերը, թէ հոս եւ թէ ուրիշ տեղ անյատկապէս նշանակութեամբ առեալ թարգմաներ է:

²⁾ Նմանութեամբ մը՝ լատինութեան նշանակութեամբ գրուած է. ինչպէս միջին դարերու գրութեանց մէջ ալ կը տեսնուի:

³⁾ լատ. Manere irreconcilabilem իսկ մեալ անմեղքական:

⁴⁾ Հոս պարբերութիւն մը գուրս ձգուած է. տեսնոր թարգմանութեան մէջ:

⁵⁾ Այսինքն է. Եւ առ թարգմանութիւն կամ մեկնութիւն:

յառաջ քան զմիաւորութիւնն բարբանջեն, այլ յետ միաւորութեանն զմի բնութիւն կցկցեն:

Արդ՝ զհեաւ երթեալ զսրբոց Հարց, ի մի եւ ի նոյն Որդի ի Տէր մեր Գիսուս Քրիստոս միաբան ամենեքին ուսուցանեմք խոտովան լինել, կատարեալ յԱստուածութեան եւ կատարեալ ի մարդկութեան, ճշմարիտ Աստուած եւ ճշմարիտ մարդ, զնոյն ինքն՝ բանական հոգւով, եւ մարմնով, համագոյակից Հօր ըստ Աստուածութեան, յամենայնի նման մեզ բաց ի մեզաց, յառաջ քան զյաւիտեանս ծնեալ ի Հօրէ ըստ Աստուածութեան. իսկ ի վերջին աւուրս վասն մեր եւ վասն մերոյ փրկութեան ծնեալ ի Մարիամայ յԱստուածածինն Կուսէ ըստ մարդկութեան. զմի եւ զնոյն Քրիստոս ճշմարիտ Որդի Տէր միածին՝ յերկուս բնութիւնս, անշփոթ, անփոփոխելի, անբաժանելի ճանաչեմք, ոչ ի բաց բառնալով երբէք զտարբերութիւն բնութեանց վասն միաւորութեանն, նա մանաւանդ՝ պահելով զյատկութիւնս երկոցունց իսկ բնութեանց զուգընթացից ի միում անձին եւ ի գոյացութեան, ոչ յերկուս անձինս զատեալ կամ բաժանեալ, այլ զնոյն ինքն Որդի միածին, ճշմարիտ Աստուած, Տէր Գիսուս Քրիստոս, որպէս յառաջագոյն Մարգարէքն զնմանէ, եւ ինքն Գիսուս Քրիստոս ուսոյց մեզ, եւ Հանդանակ հաւատոյ Հարց սրբոց աւանդեաց մեզ:

Երրորդ՝ զսահման՝ տուեալ ի վերոյգրեալ վեցերորդ սիւնհոգոսէ՝ զերկուց կամաց եւ զերկուց գործողութեանց Քրիստոսի, որ է ձեւ օրինակ զայս: Բաւական էր, եւ այլն, որպէս ի վերագոյնդ յիշատակեալ սահմանի ծողովոյ քաղկեդոնի կարգեալ եղեալ է, մինչեւ ի կատարած. զսոցին զհետ գան բանքս այսօրիկ: Եւ զերկուս բնական կամս, եւ զերկուս բնական գործողութիւնս ի նմա, անբաժինս անփոփոխելիս, անանջատելիս, անշփոթս զոյդ հաւասար վարդապետութեան սրբոց Հարց քարոզեմք, այսպէս եւ զերկուս բնական կամս՝ ոչ ընդդիմակացս միմեանց (որպէս ամբարիշտ հերեսիովտայքն ասացին), այլ՝ զմարդկեղէն կամս նորա արբանեկիչ, անընդդիմակաց, եւ անհակառակ նա մանաւանդ եւ հպատակ իսկ աստուածեղէն ամենակալ կամացն. քան զի պարտ եւ պատշաճ էր կամաց մարմնոյն շարժել յաստուածային կամաց եւ հպատակ կալ այնմ ըստ իմաստնոյն Աթանասիոսի. զի՝ որպէս մարմին

նախանձողք գիտել ցանկալին: Որոց մինչեւս հետեւմամբ նամակոյն շինեալք: Այլ եւ մեծն եւ ծերն շրջադաեալ քաղաքին հռոմ վերակացուն, երանելին եւ սուրբն շեւաւն պապն, որ գրեալ է առ սուրբ յիշատակն արհիեպիսկոպոսն Փլաւիանոսն, առ սատակումն եւտիքոսի չարիմացմանն: Ձի հանապազ զհաճոյսն նորա զմեծի պետրոսին զխոստովանութիւնն եւ առ մեզ հասարակէ, իբր զսիւն ընդդէմ չար ուսմանցն, եւ առ հաստատութիւն ուղիղ ուսմանցն: Զնոսա եւս, որ յերկու որդիս զտնաւորէնութիւնն աստուածաին զծածուն, պատառել յաւժարէին ընդդէմ նոցա: Եւ զնոսա որ չարչարելի զաստուածութիւն միածնին յանդգնութեամբ են ասացեալ, ի սրբոց կայանացն արտաքսէ զնոսա: Եւ զնոսա որ ի յերկու բնութիւնք քրիստոսի յաւրինեալս զամաթ (խառնումն, շփոթութիւն) խնդրէն ընդդէմ: Եւ զնոսա որ ասեն զծառաի կերպարանս զոր ի մէնջ էառ յերկնից լինել, կամ յայլմէ յայլգոյութենէ, զի զանվարժքն յետընկենու: Եւ որ երկու իսկ բնութիւնք յառաջ քան զմիաւորութիւնն տեառն առասպելաբանին, միստոյք յետ միութեանն արուեստաբանեն նշովէ զնոսա: Հետեւողքն իսկ սուրբ հարցն մի եւ նոյն եւս խոստովանելի զորդին զտէրն մեր Յիսուս քրիստոս, միաձայնութեամբ եւս զամենեւեան ուսուցանեմք: Նոյնն կատարեալ ի յաստուածութիւնն, նոյն կատարեալ ի մարդկութիւնն: Աստուած ճշմարիտ եւ մարդ ճշմարիտ: Նոյնն է ի հոգոյ բանականէ եւ ի մարմնոյ: Համագոյ հաւր է ըստ աստուածութեանն եւ համագոյ մեզ նոյնն ըստ մարդկութեանն. ամենայնիւ մեզ նման բաց ի մեղաց: Յառաջ յաւիտեան իսկ՝ ի հաւրէ ծնեալ ըստ աստուածութեանն. ի վերջին իսկ աւուրք նոյն վասն մեր եւ վասն փրկութեան մերոյ ի Մարիամոյ կուսէ ծնեալ, աստուածածնէն ըստ մարդկութեանն: Մի եւ նոյն եւս քրիստոսն ճշմարիտ որդի տէրն միածինն ի յերկու բնութենէ, անամաթ (անշփոթ) անփոփոխելի անբաժանելի, անորոշելի ճանաչմամբ: Ամենեւին ոչ բաժաւ աստուածութիւնն բնութեանն վասն միաւորութեանն: Այլ առաւել եւս մնալ իւրաքանչիւր երկոցունց բնութեանցն. եւ ի մի անձն՝ եւ եւս յատկութեան հետեւումն: Ոչ ի յերկուս անձինս բաժանեալ կամ որոշեալ. այլ մի եւ նոյն որդին միածին, աստուած ճշմարիտ տէրն մեր Յիսուս քրիստոս, որ-

բանին Աստուծոյ ասի եւ է, ըստ այնմ զոր ասէ, զի իջի ես
 յերկնից, ոչ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորիկ, որ
 առաքեալսն զես՝ Հօր, զիւր կամս ասէ զայն, որ մարմնոյն էր,
 քանզի եւ մարմին սեպհական եղեւ նմա. եւ որպէս սուրբ՝
 անարատ՝ հոգեւորեալ մարմին նորա եղեւ աստուածացեալ, եւ
 ոչ եղծաւ, այլ կաց մնաց յիւրում սեպհական պայմանի եւ
 յիւր հանգամանս, այսպէս եւ մարդկեզէն կամք նորա աս-
 տուածացաւ եւ ոչ եղծաւ, նա մանաւանդ եւ պահեցաւ իսկ որջ
 անարատ, ըստ այնմ զոր ասէ Գրիգոր Աստուածախօս. քանզի
 նորա կամել՝ այն որ ի փրկիչն իմանի, չէ հակառակ Աստուծոյ.
 ամենայն ինչ աստուածացեալ է ի նմա, քանզի զերկուս
 գործողութիւնս բնականս, անբաժին, անփոփոխելի, անշփոթ,
 անանջատելի ի նոյն ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ի ճմարիտ
 Աստուած մեր փառաւորեմք, այսինքն է զաստուածային գործո-
 լութիւն, որպէս յայտնագոյն բարբառի աստուածային ֆարոցն
 լեւոն: Քանզի երկրքին իսկ կերպարանք գործեն զիւրեանց
 սեպհական գործս, մին հաղորդակցութեամբ միւսոյ, այս ինքն
 է՝ գործելով Բանին զայն որ բանին է, եւ գործադրելով
 մարմնոյն զայն որ մարմնոյն է. եւ զմի բնական գործողութիւն
 Աստուծոյ եւ արարածոյ, ոչ միում ի նոցանէ ընծայեսցուք,
 զի մի որ ինչ արարածական է, զայն յաստուածային էութիւն
 անդր տանիցիմք, եւ ոչ զայն որ ազնուագոյն ինչ աստուածային
 բնութեանն է, ի վայր յարարածոցն պատշաճեալ տեղի իջու-
 ցանիցեմք: Զի միոյն եւ նմին եթէ զքանչելիսն եւ եթէ
 զչարչարանս ընծայեմք ըստ միոյ եւ ըստ միւսոյ ի բնութեանցն
 յորոց ունի զիւր գոյութիւն, որպէս ասէ սքանչելին Նիւրեղ:
 Ապա ամենայն ուստեք զմին ի սրբոյ Նրբորդութենէ անշփոթ
 եւ անբաժին պահեալ, հակիրճ բանիւ զամենայն եւ զենաւ
 յայտնեալ ցուցանեմք. եւ յետ մարմնաւորութեանն զՏէր մեր
 Յիսուս Քրիստոս ճմարիտ Աստուած դաւանելով՝ զերկուս
 ասեմք լինել զնորա բնութիւնս ծագեալս ի միում նորա գոյու-
 թեան, յորում, եթէ զսքանչելիս եւ եթէ զչարչարանս ընդ
 ամենայն տնօրինական ընթացս կենաց իւրոց, ոչ առ աչք՝ այլ
 ճմարտիւ եցոյց վասն բնակաւոր տարբերութեանն, զոր յայնմ
 ի միում գոյութեան ճանաչել արժան է. այնու զի՝ երկրքին
 իսկ բնութիւնք՝ մին հաղորդակցութեամբ միւսոյն անբաժին

պէս յառաջ մարգարէքն ի նմանէ, եւ ինքն զմեզ Յիսուս Բրիստոսն ուսոյց. եւ յետոյ սրբոց հարցն ի մեզ տուեալ ըզդաւանութիւնն:

Գ. Երրորդ սահմանքն. ի յերկուց կամաց, յերկուց եւս քրիստոսի ներգործութեանց: Զի ի վերոյ ասացեալ վեցերորդ ժողովոյն յայտնեալ. որոյ հնչումն պայտիսի է: Բաւական էր իսկ, եւ զմնացեալն որ ի յայն սահմանքն ի ժողովն քաղկեդոնի, զոր ի վերոյ պատմեալ է. հետեւեսցին մինչեւ առ իսպառն: Եւս որոյ հետեւիլն. ի սոյնպէս եւ երկուց բնութեանց կամքն ի նա, եւ երկուց բնութեանց գործքն, անբաժանելի, անդառնալի, անորոշելի անամաւթ (անշփոթ): Ըստ սրբոց հարցն ուսուցողացն, առաւել¹⁾ եւս յիրաւի քարոզեմք եւ ի յերկուց բնութեանց կամքն, ոչ հակառակ՝ քաւ լիցի, մերձ զոր²⁾ որպէս ամբարիշտքն ասացին հերձուածողքն: Այլ հետեւամբ մարդկութեանն նորա կամքն, ոչ հակառակ կամ մարտնչելի: Այլ՝ առաւել եւ հպատակ աստուածութեանն իւր, եւ ամենակարող կամացն: Պարտ էր իսկ մարմնոյ կամացն շրջագայիլ ի ներքոյ ստոյգ կամաց աստուածութեանն: Մերձ իմաստնոյն աթանասի, զի որպէս իսկ նորա մարմինն աստուծոյ բանին ասացեալ է, եւ է. նոյնպէս եւ բնութեան մարմնոյ նորա կամքն առանձինն աստուծոյ բանին ասացեալ է, եւ է. որպէս ինքն ասաց, զի ինչ ես յերկնից՝ ոչ զկամս իմ արարից, այլ զկամսն պնորիկ որ առաքեացն զիս հպրն. իւր առանձինն ասաց զկամս որ էր մարմնոյ իւրոյ, նա եւս մարմինն իւր առանձինն եղեալ է: Որպէս իսկ սրբոյ եւ եւս անբիծ հոգեւորիլն նորա մարմինն եւ աստուածացեալ է, ոչ է կորուսեալ: Այլ ի յառանձինն իւր կացումն եւ բանականութիւնն եկաց. սոյնպէս եւ մարդկութեանն նորա կամք աստուածացեալ է, եւ ոչ է կորուսեալ: Պահեալ է իսկ առաւել ըստ աստուածաբանին գրիգորի ասացելոյն. նա եւս զիւր կամսն որ ի փրկիչն իմանի ոչ է հակառակ աստուծոյ, զի աստուածացեալ է բոլորն: Երկու ստոյգ բնութեանց ներգործութիւնքն, անբաժանելի, անդառնալի, անամաւթ (անշփոթ), անորոշելի. ի նոյն տէրն Յիսուս Բրիստոսն ճշմարտի աստուծոյ մերոյ: Փառաւորեմք՝ պս է զաստուածային ներգործութիւնն, եւ

¹⁾ Յօր. առ եւս:

²⁾ Լատ. Juxta quod ըստ այնմ զոր:

եւ անշիւղթ զանցնիւր պատշաճականս խնդրէր եւ գործէր. վասն այսր բանի՝ եւ զերկուս բնական կամս եւ զգործողութիւնս խոստովանիմք՝ ըստ պատշաճի ընթացակիցս, ի փրկութիւն ազգի մարդկան:

Զորրորդ, քանզի Հայաստանեայք մինչեւ ցայսօր բաց յերից սիւն հոգոսաց Նիկիայ, Կոստանդինուպոլսի եւ Եփեսոսի առաջնոյ, զայլս ի աիեղերական ժողովոց յետ այնորիկ գումարելոց եւ զնոյն ինքն զերանելի առաջնորդ սրբոյ Աթոռոյս զԼեւոն, որոյ ճոխութեամբն իսկ Քաղկեդոնական ժողովն գումարեցաւ, ոչ ընկալան, ասելով, եթէ այլք թելադրեալ կարծեցուցին նոցա, եթէ ժողով Քաղկեդոնի եւ յիշատակեալն Լեւոն ըստ հերետիկութեան Նեստորի դատապարտելոյ զՀաւատոյ սահմանսն վճռեալ ետուն, վասն այնորիկ յայտ արարաք նոցա, եթէ ստացօք հրապոյրք էին թելադրութիւնքն, եւ եթէ սիւն հոգոսն Քաղկեդոնի եւ Երանելին Լեւոն՝ սրբութեամբ եւ ուղղութեամբ՝ զճնարտութիւն երկուց բնութեանց ի միում անձին Քրիստոսի, որպէս վերագոյնդ ասացուք, սահմանեցին ընդդէմ Նեստորի եւ Եւտիքեայ ամբարիշտ վարդապետութեանցն, եւ հրամայեցաք, զի զնա ինքն զԵրանելին Լեւոն, որ եղևն ճնարիտ սիւն հաւատոյ, լի ամենայն սրբութեամբ եւ վարդապետութեամբ, որպէս զսուրբ եւ ի դասս սրբոց արժանապէս կարգեալ համարիցին եւ յարգիցեն. եւ դարձեալ՝ ոչ միայն զյիշատակեալ զերիս ժողովս, այլ՝ զայլ եւս համօրէն տիեզերական ժողովս ճոխութեամբ Քաջանայապետին Հռոմայ օրինօք գումարեալս, ընդ այլոց հաւատացելոց ընկալցին յարգութեամբ:

Հինգերորդ, զճնարտութիւն Խորհրդոց Եկեղեցւոյ ի գիւրընկալ վարդապետութիւն Հայոց արդեաց եւ որոց յապայն գալոց իցեն, բովանդակեմք յայս համառօտ ձեւ բանից: Խորհուրդք նոր օրինաց են եւթն, այսինքն՝ Մկրտութիւն, Դրոշմ, Հաղորդութիւն, Ապաշխարութիւն, վերջին Օծուֆն, Կարգ եւ Ամուսնութիւն. սքբա բազում իւրիք առաւելութեամբ զանազանին ի Խորհրդոց Հնոց օրինաց: Զի նոքա ոչ եթէ պատճառք շնորհաց էին, այլ միայն նշանք տալի շնորհաց ի ձեռն չարչարանաց Քրիստոսի. իսկ Խորհուրդք մեր բովանդակեն, եւ տան զնորոհս, որոց ընդունիցին զսոսին արժանապէս: Ի սոցանէ հինգք առա-

զմարդկային ներգործութիւնն: Ըստ աստուածայնոյն քարոզողի
 լեւաւնի յայտնապէս ասելն՝ լինի իսկ երկոցունց կերպարանքն
 ընդ միմեանս հաղորդեալ՝ զոր առանձինն է բանին, պսիւքն
 ներգործութիւնն զոր բանին է, եւ մարմնոյն հետեւիլն զոր
 մարմնոյն: Ոչ իսկ զմինն միւսոյն, զի զմինն տացուք զբնութեան
 ներգործութիւնն աստուծոյ եւ ստեղծուածի, զի ոչ եւս զոր
 ստեղծեալ է ի յաստուածաինն քարշեմք զէութիւնն. եւ ոչ եւս
 զոր վեհագոյնն է աստուածաինն բնութեանց վայելչութիւնքն
 ստեղծուածոյ տեղ ոչ արկանեմք: Միոյ իսկ նովիմք որպէս
 զքանչելին եւ եւս զչարչարանսն ճանաչեմք: (Թէպէտ առ սքան-
 չելին ասէ կիւրղի յուրեւ ըստ պլեւայլ զնորայն ի յորմէ
 բնութենէն եւ ի յորոց առեալ լինի¹⁾): Որպէս առ սքանչելին
 ասէ կիւրղի յուրեւ է ²⁾ ստոյգ, անամաւթ (անշփոթ) եւ ան-
 բաժանելի պահեմք. եւ մի զսուրբ երրորդութիւնն համա-
 ռօտ ձայնիւ զամենայն ճառեմք: Եւ յետ մարմնաւորութեանն
 զտէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ճշմարիտ աստուած մեր լինել
 հաւատալն: Ասեմք երկու նորա լեալ բնութիւնք ի մի նորա
 ճառագայթելի՝ յատկութեանն³⁾. ի յորս այնքան զքանչելիսն,
 նոյնպէս եւ զչարչարանսն: Ի յամենայն իւր անաւրէնութեամբ
 շրջիլն ոչ առաջաւք, պլ ճշմարտութեամբ: Չայս եցոյց վասն
 բնութեանն զանազանութեան, ի նոյն եւ ի մի յատկութիւն
 ճանաչելոյ: Ընդ երկաքանչքն եւս բնութիւնքն ընդ միմեանս
 հաղորդեալք անբաժանելի եւ անամաւթ (անշփոթ): Առան-
 ձինն զոր կամենար եւ եւս գործէր. մերձ զոր քննութեամբ եւ
 երկուց բնութեանց կամքն եւ ներգործութեանցն խոստովա-
 նիմք, առ փրկութեան մարդկան ազգի միաբանեալ ի նա
 ընթանան:

Դ. Չորրորդ, զի մինչեւ ցայժմ սոքայ հայքս բաց ի յայս
 երրորդէս, նիկիոյ, կոստանդինուպաւսի, եւ եփեսոսի առաջին
 սինհոդոսն. եւ ոչ զայլ ոք միահամուռքն յետոյ արարեալքն
 ոչ ընդունէին, եւ ոչ զինքն ղերանելին զայս սուրբ աթոռոյս
 առաջնորդն զլեւաւնն որոյ հրամանն զայն քաղկեդոնու զսին-

¹⁾ Այս միջին պարբերութիւնը, որ
 Լատիններէն բնագրին մէջն ալ չկայ,
 գրչի վրիպմամբ՝ աւելցուած կ'ե-
 բեալայ:

²⁾ Լատ. undique.

³⁾ Թէ հոս եւ թէ քիչ մը ետքը Յատ-
 կութիւնն՝ գոյացութեան (substantia)
 տեղ դրուած է:

ընթէ՝ ի հոգեւոր կատարումն իւրաքանչիւր ումք ի մարդկանէ կարգեալ են, երկու յետինքն՝ ի վարչութիւն համօրէն Եկեղեցւոյ եւ յաճումն նորա: Քանզի մկրտութեամբ միւսանգամ ծնանիմք հոգեպէս, գրոշմիւ առաւելումք ի շնորհս եւ զօրանամք ի հաւատս: Ծնեալք միւսանգամ եւ զօրացեալք, սնանիմք աստուածեղէն սննդեամբ Արքայ Հաղորդութեան. եւ եթէ վասն մեղաց ի հիւանդութիւն հոգւոյ անկանիցիմք Ապաշխարութեամբ հոգեպէս առողջանամք. իսկ վերջին Օծմամբ՝ շնորհի առողջութիւն հոգւոյ, եւ մարմնոյ եւս, եթէ այն յօգուտ հոգւոյ իցէ. Կարգաւն առաջնորդի եկեղեցի եւ բազմանայ հոգեպէս եւ Ամուսնութեամբն աճէ մարմնապէս: Համօրէն Խորհուրդս պսոթիկ երիւք կատարին, պսինքն է՝ իրօք՝ իբրեւ նիւթով, բանիւք՝ իբրեւ կերպիւ, եւ անձամբ պաշտօնէի որ մատակարարէ զխորհուրդն գիտաւորութեամբ առնելոյ զոր առնէ Եկեղեցի. եթէ պակաս ինչ ի սոցանէ լինիցի, ոչ կատարի Խորհուրդ: Ի Խորհրդոց աստի երեք են, պսինքն է՝ Մկրտութիւն, Գրոշմ եւ Կարգ, որք տպաւորեն ի հոգւոյ զկնիք, այն է՝ զնշան հոգեւոր անջնջելի, զատիչ յայլոց, վասն այնորիկ ոչ կրկնին ի նմին անձին. այլ զԽորհուրդս, որք ոչ տպաւորեն զկնիք, կրկնել մարթ է:

Ջառաջին տեղի ի համօրէն Խորհուրդս ունի Մկրտութիւն, որ է դուռն հոգեւոր կենաց, զի նովաւ լինիմք անգամք Քրիստոսի եւ մարմին ի մարմնոյ Եկեղեցւոյ. եւ որովհետեւ ի ձեռն առաջին Մարդոյ եմուտ մահ յաշխարհ, ապա՝ եթէ ոչ ծնանիցիմք միւսանգամ ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ, ոչ կարեմք, որպէս ասէ Ճշմարտութիւն, մտանել յարքայութիւն երկնից: Նիւթ Խորհրդոյս է ջուր ճշմարիտ եւ բնական, չէ ինչ փոյթ թէ ցուրտ իցէ կամ ջերմ: Կերպ նորա է, Ես մկրտեմ զքեզ յանուն Հօր եւ Արդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ: Այլ ոչ ժխտեմք, եթէ եւ բանիւքս պսոթիւք, Մկրտեսցի ծառայս Քրիստոսի յանուն Հօր եւ Արդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. կամ Մկրտի ծառայս ի ձեռս իմ յանուն Հօր եւ Արդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ կատարի ճշմարիտ մկրտութիւն. քանզի գլխաւոր պատճառն, յորմէ մկրտութիւն առնու զիւր զօրութիւն, է Երրորդութիւնն սուրբ, իսկ գործիքականն՝ է պաշտօնեայն, որ արտաքուստ մատակարարէ զխորհուրդն, վասն այնորիկ յորժամ յայտ առնի

Հողոսն կացոյց եւ ի ժողովն ընկալան: Վասն էր ոչ ընդունէին հայքն զսոսայ, զի ասէին զնոսին լեալ ուսուսման պսիւնքն զպատառողացն. քանզի սիւնհողոսն այն քաղկեդոնի զորս յիշեցաք եւ զլեւաւնն, ըստ վճռութիւն նեստորի հերձուածոյն զսահմանն արարեալ կարծէին: Շահուցաք նոցա եւ մեկնեցաք, զի այնպիսիքն սուտք եղեն եւ պատրուք: Եւ զայն եւս զսիւնհողոսն քաղկեդոնի եւ զերանելին լեւաւնն, սրբութեամբ եւ ուղղութեամբ ճշմարտութեանն, ի յերկուց ի մի անձն քրիստոսի բնութիւնք, զոր ի վերոյ դրեալքն սահմանեալ է, ընդգէմ ամբարշտին նեստորի եւ եւտիլոսի ուսմանցն: Պատուիրեմք եւս զի զինքն զերանելին լեւաւնն, որ ճշմարտապէս հաւատոյ սիւն եղեւ եւ ամենայն սրբութեամբ եւ վարուք լցեալ, որպէս զսուրբ եւ ի տաւնականս սրբոց արժանապէս դրեալ, պսուհետեւ պսպէս համարին եւ սոքայ եւ պատուեն: Եւ եւս ոչ միայն ասացեալ երրորդ սիւնհողոսքն, այլ զայլն ամենայն միահամուռ սիւնհողոսքն, հրամանաւ հռոմայ քահանայապետին ուխտիւք արարեալքն, որպէս եւ այլ հաւատացեալքն պատվութեամբ ընկալցին եւ սոքա:

Եւ Հինգերորդ. եկեղեցականաց խորհրդոց ճշմարտութիւնն վասն սոցա հայոցս, որպէս ի ներկայիցս եւ զորս ապագայիցն դիւրութեամբ ի ներքոյ պսու համառաւտելոյս հաւաքմամբ կերպիւ:

Նոր աւրինացս եւթն են խորհուրդք, պսիւնքն՝ մկրտութիւնն, դրոշմն, պատարագն, ապաշխարութիւնն, աւծումն հիւանդաց, կարգն եւ պսակն, զոր բաղումք ի խորհրդոցս զանազանին ի հին աւրինացն: Այնոքիկ իսկ ոչ պատճառ էին շնորհաց. այլ այնքն միայն զբարձարանս քրիստոսի տալոյ լինել նշանակէին: Սպ ճշմարտապէս մերս ըմբռնեալ զշնորհս. եւ սոքա արժանապէս ընդունողացն շնորհեն: Իսկ ի սոցանէ հինին նախ առ հոգեւորսն միայնոյ իրոյ. եւս առաւել առանձին մարդոյ կատարելութեանն. երկու վերջինն առ բոլոր եկեղեցոյն հովուելոյ եւ ի բազմանալոյ եւս կարգաւորեալ են: Ի մկրտութեանն իսկ հոգեւորապէս վերստին ծնանիմք: Ի դրոշմն զարգանամք ի շնորհն եւ ամրանամք ի հաւատն: Վերստին ծնեալք ըս իսկ եւ ամրացեալքս սնանիմք աստուածային պատարագաւ

ներգործութիւնն, որ ի ձեռն պաշտօնէին ի կիր արկանի՝ կոչմամբ սրբոյ Երրորդութեան, կատարի խորհուրդ: Պաշտօնեայ խորհրդոյ է քահանայ, որում անկ է ի պաշտօնէ մկրտել. ի կարեւոր հարկի՝ ոչ միայն քահանայ, կամ Սարկաւագ, այլ աշխարհիկ ոք եւս կամ կին, մարդ, նա մանաւանդ՝ եւ հեթանոս կամ հերետիկոս ոք, կարէ մկրտել. բայց միայն թէ պահիցէ զկերպ սահմանեալ յեկեղեցւոյ, եւ դիտիցէ առնել զոր առնէ Եկեղեցի: Գործ խորհրդոյս պսորիկ է թողութիւն համօրէն՝ սկզբնական եւ ներգործական մեղաց, եւ ամենայն պատժոյ, որ պարտն է յանցանաց. վասն այնորիկ եւ զհատուցումն փոխարինի վասն մեղաց անցելոց հրամայել մկրտելոցն չէ արժան, եւ եթէ մեռանիցին նոքա մինչեւ մեղուցեալ ինչ իցեն, իսկ եւ իսկ յարքայութիւն երկնից՝ ի տեսութիւն անդր Աստուծոյ ժամանիցին:

Երկրորդ խորհուրդ՝ Գրողն է, որոյ նիւթ է միւռոն ի ձիթոյ, նշանակ մաքրութեան մտացն խղճի, եւ ի բաղամոմքն օրհնելոյ յեպիսկոպոսէ, որ զհոտ անոյշ բարւոյ անուան նշանակէ. կերպն է «կնքեմ զքեզ նշանաւ խաչի, եւ դրողմեմ զքեզ մեռնաւ փրկութեան յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»: Կարգաւոր պաշտօնեայ է եպիսկոպոս. թէպէտ եւ զայլ օծութիւնսն կարիցէ լառնել պարզ քահանայ, սակայն սորա կատարումն միայն եպիսկոպոսաց անկ է. քանզի ընթեռնումք, զառաքելոց եւեթ, որոց փոխանորդ եպիսկոպոսքն են, եթէ դրութեամբ ձեռաց տային զՀոգի սուրբ, որպէս յայտ է յընթերցուածոյ Գործոց առաքելոց: Իբրեւ լուան ասէ, որք յերուսաղէմ առաքեալքն էին, եթէ եւ ի Սամարիա ընկալան զբանն Աստուծոյ, առաքեցին առ նոսա զՊետրոս եւ զԳովհաննէս, որք իջեալ՝ կացին յաղօթս ի վերայ նոցա, որպէս զի առցեն զՀոգի սուրբ. զի ցայնժամ չիւ եւս էր եւ ոչ ի վերայ միոյ ի նոցանէ հասեալ, բայց միայն մկրտեալք էին յանուն Տեառն Յիսուսի. յայնժամ եդին ձեռս ի վերայ նոցա, եւ առնուին Հոգի սուրբ. փոխանակ այնր դրութեան ձեռաց տուեալ լինի յԵկեղեցւոջ Գրողն: Սակայն ուրեք ուրեք ընթեռնումք, պարզ քահանայի կատարել զխորհուրդ Գրողի անօրինմամբ Առաքելական Աթոռոյ, վասն կարեւոր եւ բանաւոր պատճառաց, միւռոնաւ օրհնելով յեպիսկոպոսէ: Իսկ գործ խորհրդ-

ճաշակելովն: Զոր թէ ի մեզաց հիւանդութեան պատահեմք հոգեւով՝ ի յապաշխարելովն հոգեւորապէս բժշկելիք: Հոգեւորապէս մինչեւս մարմնապէս, զի որպէս հոգոյն վայելէ ի յաւծումն հիւանդութեանն: Ի կարգն ստոյգ եկեղեցին խնամի եւ բազմանայ հոգեւորապէս. իսկ ի պսակին մարմնաւորապէս աճեն: Այս ամենայն խորհուրդքս երիւք կատարի այսինքն իրիւ իբր նիւթ, բանիւ իբր կերպ, եւ անձն սպասաւորին կատարաւ խորհրդոյ ընդ դիտաւորութեամբ առնելոյ զոր առնէ եկեղեցի, որոց թէ մինն պակասէ ոչ կատարի խորհուրդն: Ի մէջ այս խորհրդոցս երեք են, մկրտութիւնն, դրոշմն եւ կարգն, որ կնիք են, այսինքն հոգեւոր ուրուք նշան, յայլմէ բաժանեալ ի հոգին տպաւորի յանձնելի յուրեւէ. եւ ոչ ի նոյն անձն կրկնի: Մնացեալքն ստոյգ չորսքն. կնիք ոչ տպաւորեն, եւ զկրկնելն ընդունին: Նախ քան զամենայն խորհուրդքն, տեղաւորի սուրբ մկրտութիւնն, զոր կենաց հոգեւորի դուռն է ի սմանէ անդամք քրիստոսի, եւ ի մարմնոյն լինիմք եկեղեցոյն: Եւ ընդ առաջին մարդոյն մահ կմուտ ի յամենեւեան. բաց ի ջրոյ եւ ի հոգոյ վերստին ծննդեամբ, ոչ կարեմք, զի ասաց Ճշմարտութիւնն, ի յաբբայութիւն երկնից մտանելոյ: Նիւթ այսոյ խորհրդոյս է ջուր ճշմարիտ եւ բնութեամբ, չէ՛ փոյթ թէ ցուրտ լեալ կամ ջերմն: Վերպն իսկ է. ես զքեզ մկրտեմ ի յանուն հաւր, եւ որդոյ եւ հոգւոյն սրբոյ¹⁾. կամ մկրտի ի ձեռս իմ ի յանուն հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ. ճշմարիտ կատարի մկրտութիւնն: Զոր ընդ առաջին պատճառն յորմէ մկրտութիւնն զաւրութիւն առեալ լեալ սուրբ երրորդութեամբն: Գործիքն իսկ լեալ սպասաւորն, որ տայ արտաքոյ զխորհուրդն. թէ պարզապէս զգործն զիր ինքն արասցէ սպասաւորն. ընդ սուրբ երրորդութեան անուանելովն կատարի խորհուրդն: Սպասաւոր այսոյ խորհրդոյս է քահանայն, որում ի կարգաւորութենէ յարէ մկրտել: Ի պատճառէ իսկ հարկաւորէ ոչ միայն քահանայն այլ սարկաւազն, այլ մինչեւս աշխարհական եւ այլ կին յիրաւին անհաւատ եւ հերձուածող մկրտել կարէ. բայց այսքան զի ըղկերպն պահեսցէ զեկեղեցոյն եւ առնելոյն դիտաւորութեամբն,

¹⁾ Հոս՝ կը պակսի այս պարբերութիւնը: —Այլ ոչ ժխտեմք՝ եթէ եւ բանիւքս այսոքիւք. Մկրտեցի ծա-

ւայս քրիստոսի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ...

դոյս պսորիկ այն է, զի սովաւ տուեալ լինի Հոգի սուրբ ի զօրանալ, որպէս տուեալ եղեւ Առաքելոց յաւուր Պենտակոստէի, որպէս զի համարձակագոյնս զանուն քրիստոսի խոստովանեացի քրիստոնեայն, յոր սակս եւ որ դրոշմելոցն է օծանի ի ճակատու, ուր աթոռ ամօթղածութեանն կայ, զի մի ամաչեացէ խոստովան լինել յանուն քրիստոսի, առաւել եւս՝ ի խաչ նորա, որ Հրէից գայթակղութիւն է, եւ հեթանոսաց յիմարութիւն ըստ Առաքելոյ, վասն պնորիկ՝ կնքի նշանաւ խաչի:

Երրորդ խորհուրդ՝ է Հաղորդութիւն, որոյ նիւթ է հաց ի ցորենոյ եւ գինի յորթոյ, յոր նախ քան զքահանայագործելն՝ ջուր կարի սակաւ խառնել պարտ է. եւ ջուր վասն պնորիկ խառնի, քանզի՝ ըստ վկայութեանց սրբոց Հարց եւ վարդապետաց Եկեղեցւոյ, յիշատակելոց յառաջագոյն ի վիճաբանութիւնս, հաւատալ արժան է, եթէ ինքն Տէրն ջրախառն գինւով հաստատեաց խորհուրդս զայս. եւ դարձեալ՝ զի այս պատշաճագոյն եւս է ի յանդիմանութիւն չարչարանաց Տեառն, զի ասէ Աղէքսանդր քահանայապետ Երրորդ յետ Երանելւոյն Պետրոսի. Երնձայս խորհրդոց, որք ի հանդիսի պատարագաց՝ Տեառն մատուցանին, հաց միայն եւ գինի խառնեալ ջրով նուիրի ի զոհ. քանզի չէ պարտ՝ թէ ի բաժակ Տեառն գինի լոկ, եւ կամ ջուր միայն ընծայիցի, այլ երկոքն եւս խառնեալ, պնոզի՝ զերկոսն եւս, այն է՝ զարիւն եւ զջուր ի կողէ քրիստոսի հոսեալս ընթեռնումք. եւ զի դարձեալ՝ անկաւոր եւս է այս՝ առ նշանակելոյ զգործս խորհրդոյս, որ է միաւորութիւն քրիստոսական ժողովրդեան ընդ քրիստոսի. քանզի ջուր՝ զժողովուրդ նշանակէ, ըստ այնմ՝ զոր ասէ ի Յայտնութեան Ջուրք բազումք՝ ժողովուրդք բազումք ¹⁾: Եւ Յուլիոս քահանայապետ երկրորդ յետ Երանելոյն Սեղբեստրոսի ասէ. Ջրաժակն տէրունական, ըստ կանոնաց հրամանի, խառնեալ գինւով եւ ջրով նուիրել պարտ է, քանզի տեսանեմք ջրով զժողովուրդն իմացեալ, իսկ գինւով զարիւն քրիստոսի ցուցեալ. ապա՝ յորժամ գինի եւ ջուր ի բաժակ անդր խառնիցին, ժողովուրդն միանայ ընդ քրիստոսի, եւ ազգ հաւատացելոց յարի ի նա, յոր հաւատոյ եւ զուգեալ յօդի ընդ նմա: Արդ՝ որովհետեւ եթէ սուրբ Եկեղեցի Հռոմայ՝ ուսեալ յԵրանելի Առաքելոց՝ ի

¹⁾ Ըստ Հ. Թարգմ. Յայտ. Ժ. Ե. Ջուրն՝ ժողովուրդք են եւ բազմութիւնք:

զոր առնէ եկեղեցի: Այսոյ խորհրդոյս ներգործութիւնն է թողութիւն ամենայն մեղաց սկզբնականաց եւ ներգործականաց յամենայնէ եւ եւս տանջանացն, որ վասն ինքեան մեղացն պարտէր: Վասն այսորիկ մկրտեալքն ոչինչ վասն մեղացն յանցեղոց բեռնակրութիւն է հատուցանել: Այլ թէ մեռանել յառաջ քան զմեղանշելն, եւ այլիւ իբր զորս անկանիլն, վաղվաղակի առ արքայութիւն երկնից եւ աստուածային տեսութեանն ժամանեն: Երկրորդ խորհուրդն է դրոշմն. որոյ նիւթն է մեռնն մածեալ ի ձիթոյ, զոր մաքրութիւնն նշանակէ խղճմտանացն. եւ պալասանն, որ հոտն նշանակէ զբարեգործութիւնն եւ ի եպիսկոպոսէ աւրհնեալ: Կերպն իսկ է. նշանեմ զքեզ նշանաւ խաչին եւ ամրացուցանեմ զքեզ մեռնիւս փրկանաւ ի յանուն հաւր եւ որդոյ եւ հոգոյն սրբոյ. կարգաւորելոյ սպասաւորն է եպիսկոպոսն: Եւ ընդ այլ աւծմունսն միայն քահանայն կարող է տալ, զայն զմեռնն ոչ. բայց միայն եպիսկոպոսին պարտ է բաշխել: Զոր միայն առաքելոցն ընթերցուի, որոց զկարգն ըմբռնեն եպիսկոպոսք. զոր ձեռն դնելով հոգի սուրբ տային, որպէս գործք առաքելոցն ընթեռնելով յայտ առնէ: Իբրեւ լուան ասէ որ յերուսաղէմ առաքեալքն էին, թէ եւ ի սամարիայ ընկալան զբանն աստուծոյ առաքելցին առ նոսա զպետրոս եւ զյովհաննէս, որք իջեալ կացին յաղաւթս ի վերայ նոցա որպէս զի առցեն զհոգին սուրբ. զի ցայնժամ չեւեւս էր եւ ոչ ի վերայ միոյ նոցա հասեալ, բայց միայն մկրտեալք էին յանուն տեառն Յիսուսի քրիստոսի. յայնժամ եղին զձեռն ի վերայ նոցա եւ առնուին հոգի սուրբ: Տեղն իսկ նոցա ձեռացն դնելոյն, տալն յեկեղեցին զդրոշմն. ընթերցուի իբր երբեմն ի յառաքելոյն աթոռոյն հրամանաւ եւ բանականութեամբ եւ կարեաց, որպէս պատճառիւ միայն քահանայն, մեռնիւն ի եպիսկոպոսէն մածուցեալն, այսոյ առ ի սպասաւորելոյ դրոշմիս խորհրդոյ: Ներգործութիւն այսոյ խորհրդոյս է որ ինայ տուեալ լինի հոգի սուրբ առ ի յամրացուցանել: Որպէս տուեալ է առաքելոցն յաւուր պենտակոստէին. զի այսինքն՝ քրիստոնէիցն անահ զքրիստոսի խոստովանեսցին զանունն: Վասն որոյ եւս ի ճակատն յուր ամաւթն նստեալ է ամրանայ աւծեալն. զի ոչ զքրիստոսի անուն խոստովանելոյ ամաչեսցէ: Եւս առաւել զխաչն իւր որ հրէիցն գալթակղութիւն եւ հեթանոսաց իսկ յիմարութիւն

Պետրոսէ եւ ի Պօղոսէ, եւ եթէ այլ ամենայն եկեղեցիք չատինացուց եւ Յունաց, յորս ջահք լուսոյ ամենայն սրբութեան եւ վարդապետութեան ծագեցին, այսպէս կատարեցին ի սկզբանէ անտի նորածին Եկեղեցւոյ, եւ այժմ իսկ այսպէս կատարեն, անպատեհագոյն իմն երեւի, եթէ այլ կողմն մի ի կողմանց աշխարհի անմիաբան այսմ կանոնի տիեզերական եւ բանաւոր օրինապահութեանն գտանիցի: Վասն այնորիկ սահմանեմք վճռաւս զի եւ Հայաստանեայք միաբանք լիցին համբռն տիեզերաց քրիստոնէութեան, եւ քահանայք նոցա ի նուիրման բաժակին դոյզն ինչ ջուր, որպէս տաացաւն, ընդ գինւոյ խառնիցեն: Կերպ խորհրդոյս այսորիկ են բանք Տեառն, որովք կատարեաց նա զայս խորհուրդ: Քանզի քահանայ յանձին քրիստոսի ասելովն՝ կատարէ զխորհուրդս, զօրութեամբ բանիցն այնոցիկ՝ գոյացութիւն հացի՝ ի մարմին քրիստոսի, գոյացութիւն գինւոյ՝ յարիւն փոխի, այնպէս իմն՝ զի քրիստոս՝ բովանդակի ամբողջ՝ ընդ տեսակաւ հացի, եւ ամբողջ՝ ընդ տեսակաւ գինւոյ, եւ յորում եւ իցէ մասին բաժանելոյ ի նշխարէ քահանայագործելոյ եւ ի գինւոյ քահանայագործելոյ, ամբողջ կայ քրիստոս: Արդիւնք խորհրդոյս այսորիկ զոր գործէ ի հոգիս արժանապէս ընդունելեացն, է միաւորութիւն մարդոյ ընդ քրիստոսի, եւ քանզի շնորհք մարդն ի մի մարմին ընդ քրիստոսի յօգեալ՝ խառնի յանդամս նորա, նմին իրի ի ձեռն խորհրդոյս այսորիկ յարժանապէս ընդունողսն յաւելուն՝ շնորհք. եւ զոր ինչ գործէ նիւթական կերակուր եւ ըմպելի ի մարմնաւոր կեանս սնուցանելովն, աճեցուցանելովն, դարմանելովն եւ հեշտականութեամբն, զսոյն եւ խորհուրդս այս կատարէ ի մեզ ի հոգեւոր կեանս, ի սմին, որպէս ասէ Ուրբանոս քահանայապետ, կատարեմք զշնորհապարտն յիշատակ փրկչին մերոյ, խորշիմք ի չարէ, զգնեումք զքաջալերութիւն ի բարիս, եւ զարգանամք յաճումն առաքինութեանց:

Չորրորդ խորհուրդ է Ապաշխարութիւն, որոյ իբրեւ նիւթ են գործք ապաշխարողաց, որք յերիս մասունս որոշին, ի սոցանէ առաջին՝ բեկումն սրտի, որում սեպհական է՝ ցաւել վասն մեղաց գործելոց, հանդերձ առաջադրութեամբ ոչ եւս մեղանչելոյ: Երկրորդ՝ խոստովանութիւն բերանոյ, որով մեղաւոր որ ողջ բովանդակ խոստովան լինի զամենայն մեղս, զոր

լստ առաքելոյ. վասն պսորիկ զի նշանաւ խաչին նշանեալ է: Երրորդն է պատարագին խորհուրդն, որոյ նիւթն է հացն ցորենոյ եւ գինի յորթոյ, որ յառաջ քան զէութիւն բանին ջուր սակաւ արկանել պարտ է. զորս յառաջ վասն այն արկանի զոր մերձ վկայութեանց սրբոց հարցն եւ վարդապետաց եկեղեցոյ: Փոքր ինչ աւուրբք ի տրամաբանութեանցն եղեալ, հաւատալի է զի քրիստոսն եւ տէրն ի գինին ջուր խառնեաց զայս արարեալ խորհուրդ: Յետ որոյ զորս զայս վայելչութիւն տեսնն չարչարանացն ցուցին: Ասէ իսկ երանելին աղեքսանդր պապն հինկերորդն յետ երանելոյն պետրոսի առաքելոյ: Ի խորհուրդ մատուցմանն, որ ի մէջ պատարագաց հանդիսաւորաց տեսնն ընծայի հաց պաքան եւ գինի ջրով արկեալ ի պատարագ մատուցմանն. ոչ իսկ պարտ է ի սկիհն տեսնն կամ գինի միայն կամ ջուր միայն մատուցանել. այլ երկոքեանն եւս խառնեալ. զորս երկոքեանն եւս նոյն արիւն եւ ջուր ի կողէն քրիստոսի հեղեալ ընթեռնուի: Զայն մինչեւս զոր վայել է առ նշանակութեան պսոյ խորհրդոյս զգործն, որ է միութիւն ժողովրդեան քրիստոնէից առ քրիստոսն: Զուր իսկ զժողովուրդն նշանակէ ըստ այնմ տեսլեանն յովհաննու, ջուրք բազումք եւ ժողովուրդք բազումք: Եւ յուլիոս պապն երկրորդն յետ երանելոյն սեղեբստրոսի, ասէ բաժակ տերունոյն մերձ կանոնաց հրամանաց գինի եւ ջուր խառնեալ պարտ է մատուցանել, զորս տեսանեմք ի ջուրն ժողովուրդն իմանի, ի գինին ստոյգ ցուցանի արիւնն քրիստոսի: Ապա ուրեմն ընդ բաժակն գինի եւ ջուր խառնեալ քրիստոսի ժողովրդեանն առ միութիւնն, եւ հաւատացեալ ժողովուրդն ի յորս հաւատայն միաւորիլ եւ միանալ: Ընդ այս, ապա ուրեմն զպաքան սուրբս հոռմայ եկեղեցին ի յերանելին առաքելոցն պետրոսէ եւ պաւղոսէ ուսեալ. զորս մնացեալքս ամենեքեան լաթինացւոց եւ յունացն եւս եկեղեցիք: Ի յորոց ամենայն սրբութեան եւ վարդապետութեան լոյսք ճառագայթեցան ի սկզբանէ ի ծնանելն եկեղեցոյ այսպէս պահեցին եւ այժմ պահեն:

Անյարմար առ այժմ տեսանի. զի յայլ յորոց իցէ թագաւորութիւնք՝ առ այս միահամուռ եւ քննութեամբ պատառի: Սահմանեմք ապա ուրեմն զի մինչեւս ինքեանք հպըն

յիշէն, առաջի իւրոյ քահանայի: Երկրորդ՝ հատուցումն՝ վասն մեղացն գործելոց ըստ դատաստանի քահանային, որ կատարի գլխովին աղօթիւք, պահօք, եւ ողորմութեամբ: Կերպ Խորհրդոյս պատրիկ են բանք արձակման, զոր ասէ քահանայն, օրինակ զայս. Ես արձակեմ զքեզ, եւ այլն: Պաշտօնեայ Խորհրդոյս է քահանայն, որ ունիցի զիշխանութիւն արձակելոյ կամ զկարգաւորն կամ ի յանձնարարութենէ վերնագունի: Գործ Խորհրդոյս է արձակումն ի մեղաց:

Հինգերորդ Խորհուրդ է վերջին Օծումն, սորա նիւթ է իւր ի ձիթենւոյ օրհնեալ յեպիսկոպոսէ. զայս Խորհուրդ չէ արժան մատակարարել, բայց միայն հիւանդաց, որոց մօտալուտ երկիւղ մահուն իցէ, եւ պարտ է օծանել յայս կողմանս մարմնոյ, յաչ՝ վասն տեսութեան, յականջ՝ վասն լսելութեան, յունջ՝ վասն հոտոտելեաց, ի բերանն՝ վասն ճաշակելեաց եւ խօսից, ի ձեռս՝ վասն շօշափելեաց, յոտս՝ վասն գնացից, յերկամունս՝ վասն տիրելոյ անդ հեշտութեան: Կերպ Խորհրդոյս պատրիկ է. Սովին օծմամբս, եւ իւրով ամենագութ ողորմութեամբն ներեսցէ քեզ Տէր, զոր ինչ յանցեար տեսութեամբ. այսպէս՝ եւ յայլ անդամս: Պաշտօնեայ Խորհրդոյս պատրիկ է քահանայ: Իսկ արդիւնք սորա են՝ առողջութիւն մտաց, եւ մարմնոյ եւս որչափ ինչ օգուտ անտի հոգւոյ լինիցի: Երանելի Առաքեալն Յակոբոս (Գլ. Ե.) վասն Խորհրդոյս պատրիկ ասէ. «Հիւանդանայցէ՞ որ ի ձէնջ, կոչեսցէ զերիցունս Եկեղեցւոյն, եւ արասցեն ի վերայ նորա աղօթս, օծցեն իւղով յանուն Տեառն: Եւ աղօթքն հաւատովք փրկեսցեն զաշխատեալն, եւ յարուսցէ զնա Տէր, եւ եթէ մեղս ինչ իցէ գործեալ թողցի նմա:»

Վեցերորդ Խորհուրդն է Կարգի, նիւթ սորա է այն, որոյ տուչութեամբ աւանդի Կարգ, որպէս Երիցութիւն տուեալ լինի տուչութեամբ սկւոյ ընդ գինւոյ եւ մաղղմայի ընդ հացի, Սարկաւագութիւն տուչութեամբ գրոց աւետարանաց. իսկ Կիսասարկաւագութիւն տուչութեամբ դատարկ սկւոյ եւ դատարկ մաղղմայի ի վերայ նորա եղելոյ. սոյնպէս՝ եւ յայլ տուչութեամբ իրաց պատշաճելոց յիւրաքանչիւր պաշտամունս: Կերպ քահանայութեան է այսպիսի. Ա՛ռ իշխանութիւն մատուցանելոյ զպատարագ Եկեղեցւոյ վասն կենդանեաց եւ ննջեցելոց, յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. այսպէս եւ կերպ այլոց կար-

ընդ ամենայն աշխարհ քրիստոնէից համակերպիլ. նոցա եւս քահանայքն ի բաժակ մատուցման սակաւ մի ջուր. վասն զի ասացեալ է գինին արկմամբն: Կերպն պսոյ խորհրդոյս են բանք փրկչին. յորմէ այս կատարի խորհուրդս: Քահանայն իսկ ի յանձնէն քրիստոսի խաւսի, պսու կատարի խորհուրդն: Նաեւս ինքեամբ բանիցն զաւրուութեամբն գոյացութիւն հացին ի մարմին քրիստոսի եւ գոյացութիւն գինոյն ի յարիւն փոխարկի: Այնպէս արդ եւս, բոլոր քրիստոսն համակաի ի ներքոյ գեղոյ հացին. եւ բոլորն ներքոյ գեղոյ գինոյն եւ ներքոյ քանակին յոր եւս մասն նշխարացն էացելոցն եւ գինին էացեալն բաժանել եղեալ է բոլոր քրիստոս: Այսու խորհրդոյս ներգործութիւն է զորոյ ի հոգին գործէ, արժանաւոր ճաշակողի է միացումն մարդոյ առ քրիստոս: Եւ զորս ի շնորհաւք մարդն ի քրիստոս մարմնաւորի. եւ յանդամն նորա միանայ: Պիտանի է եւս ի յայս խորհրդոյս ճաշակողացն արժանաւորութեամբ ըզշնորհն յաւելուլ: Ամենայն եւս ներգործութիւնքն յորոց նիւթոց կերակրելին եւ ըմպելին, որ առ զկեանս աճեցուցանել մարմնոյն, կեցուցանել, աճեցուցանել, կանգնել եւ զուարճացուցանել, խորհուրդս այս յորս առ կեանս գործէ հոգեւորապէս: Ի յորս զի ասաց ուրբանոս պապն շնորհաւք փրկչին մերոյ ի միտ առցուք զյիշատակն, զի ի չարէն զատասցուք եւ ամրասցուք ի բարին, եւ առ զաւրութիւնն եւ շնորհն սնանելով աճիմք: Չորրորդ խորհուրդն է խոստովանութիւնն, որոյ իբրեւ զնիւթ են գործ զղջման որ երեք մասն որոշին, որոց առաջինն է սրտի բեկումն, առ զորս պիտոյ է զի ցաւեսցի զմեզն զարարեալն ընդ այն դէմն ոչ մեղանչէ պլ եւս: Երկրորդն է բերանով խոստովանել առ զորս պիտանի է, զի մեղաւորն զամենայն զմեզն որոց յիշումն ընկալնու, իւր քահանային՝ պարտ է՝ խոստովանի անթերի: Երրորդն է հատուցումն վասն մեղացն ըստ իրաւանց քահանային, զոր յորոց եւս առաւել լինին աղաւթիւք, պահաւք եւ ողորմութեամբ: Նիւթ պսոյ խորհրդոյս են բանք արձակմանն, որք քահանայն արտադրէ ընդ ասելն, ես զքեզ արձակեմ: Սպասաւոր պսոյ խորհրդոյս է քահանայն, որ ունի հրաման արձակելոյ. եւ պլ կարգեալ կամ աւանդեալ վերակացուէն. ներգործութիւն պսոյ խորհրդոյս է արձակումն ի մեղաց: Հինգերորդ խորհուրդն է աւծումն հիւանդաց, որոյ

գաց, որպէս ի ծիսարանի եպիսկոպոսաց ընդարձակագոյնս բովանդակեալ եղեալ կայ: Կարգաւոր պաշտօնեայ Խորհրդոյս պոսորիկ է Եպիսկոպոս. արդիւնքն՝ աճումն շնորհաց ի լինել արժանաւոր պաշտօնեայ Քրիստոսի:

Եւթներորդ. Խորհուրդն է Ամուսնութեան, որ է նշան միաւորութեան Քրիստոսի ընդ Եկեղեցւոյ, ըստ Աւաքելոյ, որ ասէ, Խորհուրդս այս մեծ է, բայց ես ասեմ ի Քրիստոս եւ յԵկեղեցի: Ներգործական պատճառ Ամուսնութեան ըստ կանոնաց է փոփոխ հաւանութիւն բանիւք յայտնեալ զառաջեալ: Երեքպատիկ բարութիւնք յամուսնութեան նշանակին, առաջին՝ որդեծնութիւն եւ կրթութիւն զաւակաց յաստուածպաշտութեան. երկրորդ՝ հաւատարմութիւն, զոր ամուսինք միմեանց պարտին պահել. երրորդ՝ անբաժանականութիւն Ամուսնութեան, այնու զի՝ զանբաժանական միաւորութիւն Քրիստոսի ընդ Եկեղեցւոյ նշանակէ, թէպէտեւ վասն բանի պոռնկութեան մարթ իցէ առնել բաժանումն յառաքաստէ. սակայն յայլ ամուսնութիւն գալ չէ օրէն, զի կապ ամուսնութեանն օրինապէս կատարելոյ մշտնջենաւոր է:

Վեցերորդ. աւանդեմք պատգամաւորացս զհամառօտ կանոն հաւատոյ Երանելւոյ Աթանասիոսի, որ է օրինակ զայս:

Որ ոք կամի հասանել ի փրկութիւն, յառաջ քան զամենայն պարտ է նմա ունել զկաթողիկէ հաւատս, զոր եթէ ողջ անարատ ոչ պահիցէ որ, առանց երկուանաց կորիցէ ի յաւիտեան: Իսկ Կաթողիկէ հաւատք այս են, զի զմի Աստուած յԵրրորդութեան, եւ զԵրրորդութիւն ի միութեան պաշտիցեմք, ոչ զանձինս շփութելով՝ եւ ոչ զգոյացութիւնն բաժանելով: Զի այլ է անձն Հօր, այլ՝ Որդւոյ, այլ՝ Հոգւոյն սրբոյ. սակայն՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ մի է Աստուածութիւն, զուգական փառք եւ մշտնջենակից մեծփայեւելութիւն: Որպիսի՝ Հայր՝ նոյնպէս եւ Որդի, նոյնպէս եւ Հոգի սուրբ: Անստեղծ Հայր, անստեղծ Որդի, անստեղծ Հոգի սուրբ: Անչափ Հայր, անչափ Որդի, անչափ Հոգի սուրբ: Յաւիտենական Հայր, յաւիտենական Որդի, յաւիտենական Հոգի սուրբ. սակայն ոչ երեք յաւիտենականք, այլ մի յաւիտենական: Որպէս իսկ՝ ոչ երեք անստեղծք, ոչ երեք անչափք, այլ մի անստեղծ եւ մի անչափ: Հանգոյն սմին՝ ամենակալ Հայր, ամենակալ Որդի, ամենակալ Հոգի սուրբ. բայց՝ ոչ երեք ամենակալք,

նիւթն է ձէթ ձիթապտղի ի եպիսկոպոսէն աւրհնեալ. այս խորհուրդս բաց ի հիւանդաց ի յորոյ մահուան երկիւղ ոչ լինի ոչ է պարտ: Որ ի յայն տեղին աւծանելոյ է, ի յաչսն վասն տեսութեանն, ի լսելին վասն լսելոյն, ի հոտոտելին վասն հոտոտելոյն, ի բերանն վասն ճաշակելոյն եւ այլ խաւսելոյն, ի յոտսն վասն ընթանալոյն, ի մէջսն վասն ցանկանալոյն, եւ յայն իսկ երկիւմանցն: Կիւթ այսու խորհրդոյս է այս: Ի յայսու աւծմանս եւ իւր խնամող ողորմութեամբն թողցէ քեզ տէրն, զի զոր ինչ յանցեար տեսութեամբդ, եւ սոյնպէս ի յայլ անդամն: Սպասաւոր այսոյ խորհրդոյս է քահանայն: Կերգործութիւնն իսկ նորա է մտացն ողջութիւն եւ որքան հոգոյն վայելէ ինքեան եւս մինչ մարմնոյն: Ի յայս խորհրդոյս ասաց երանելին յակոբոս առաքեալն, թէ հիւանդանայցէ որ ի ձէնջ կուտցէ զերիցունս եկեղեցւոյն եւ աղաւթեցնն ի վերայ նորա աւծցեն զնա իւղով յանուն տեառն եւ աղաւթք հաւատոյ փրկեսցէ զհիւանդն եւ թեթեւացուցէ զնա տէրն. եւ թէ ի մեղանչելն լեալ թողցի նմայ: Վեցերորդն է խորհուրդ կարգին, որոյ նիւթն է այնիւ ի յորմէ տալոյն տուեալ լինի կարգն. որպէս երիցութիւն տալն իսկիհն ընդ գինոյն եւ մաղըզմանն ընդ հացին նուիրելն: Սարկաւագութիւն իսկ գիրք աւետարանականք տալովն: Կիսասարկաւագութիւնն զսկիհն դատարկ ընդ դատարկ մաղըզմանին եւ ի վերայ դրեալ ի տալն. եւ սոյնպէս ի յայլ իրսն առ սպասաւորութեամբն իւր զյարսն զվերաբերեալսն նշանակելոյ: Կերպ քահանայութեանն է սոյնպէս, առ իշխանութիւն մատուցանելոյ զպատարագն ի յեկեղեցին վասն կենդանեաց եւ մեռելոց ի յանուն հաւր եւ որդոյ եւ հոգոյն սրբոյ: Եւ այսպէս ի յայլոց կարգաց կերպն. վասն զի ձեռնադրութեան գիրքն հռոմայ յաճախէ: Կարգաւորող եւ սպասաւոր այսոյ խորհրդոյս է եպիսկոպոսն: Կերգործութիւնն է աճումն շնորհաց. զի ո՞վ լինի արժանի ֆրիստոսի սպասաւոր: Եւթներորդ է խորհուրդ պսակին, որ է նշան միութեան ֆրիստոսի եւ եկեղեցոյ, ըստ առաքելոյ ասելոյն. խորհուրդս այս մեծ է, բայց ես ասեմ ի ֆրիստոս եւ եկեղեցի: Պատճառ առնելոյ պսակին կանոնաւք է հաւանումն երկոցունց բանիւ ներկայիւ արտաբերութեամբ: Նշանակէ իսկ երեք կերպիւ բարութեան պսակն. առաջինն է որդէընկալութիւնն եւ սնուցանել առ պաշտաւնն աստուծոյ:

այլ մի ամենակալ: Այսպէս՝ Աստուած Հայր, Աստուած Որդի, Աստուած Հոգի Սուրբ. սակայն՝ ոչ երեք Աստուածք, այլ մի Աստուած: Սոյնպէս՝ Տէր Հայր, Տէր Որդի, Տէր Հոգի սուրբ, բայց ոչ երեք Տեալք, այլ մի է Տէր: Քանզի որպէս քրիստոնէական ճշմարտութիւն ստիպէ զմեզ, Աստուած եւ Տէր խոստովանել զմի մի յանձանց առանձինն, այսպէս արգելուն մեզ կաթողիկէ կրօնք ասել զերիս Աստուածս, կամ Տեալս: Հայր յումբէ չէ արարեալ, ոչ ստեղծեալ եւ ոչ ծնեալ: Որդի ի Հօրէ միայնոյ է, ոչ արարեալ եւ ոչ ստեղծեալ, այլ ծնեալ: Հոգի սուրբ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ, ոչ արարեալ՝ ոչ ստեղծեալ՝ ոչ ծնեալ, այլ բխեալ: Ապա մի Հայր՝ ոչ երեք Հայրք, մի Որդի՝ ոչ երեք Որդիք, մի Հոգի սուրբ՝ ոչ երեք Հոգիք սուրբք: Եւ յերրորդութեանս յայսմիկ՝ ոչ յառաջագոյն ինչ է կամ յետնագոյն, ոչ մեծագոյն ինչ կամ փոքրագոյն, այլ ամենայն երեք անձինք՝ միմեանց մշտնջենակիցք են եւ զուգականք: Այնպէս իմն՝ զի յամենայնի, որպէս ի վերագոյնդ ասացաւ, եւ միութիւն յերրորդութեան, եւ երրորդութիւն ի միութեան մեծարելի է: Ապա՝ որ ի փրկութիւն Հասանելն կամիցի, այսպէս իմանայցէ զերրորդութենէ: Սակայն կարեւոր իսկ է ի յաւիտեական փրկութիւն, զի եւ ի մարմնաւորութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Հաւատարիմ մտօք Հաւատայցէ: Ապա ուղիղ են Հաւատք, թէ Հաւատայցեմք եւ խոստովան լինիցիմք, եթէ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս Որդի Աստուծոյ՝ Աստուած եւ մարդ է. Աստուած է ի գոյացութենէ Հօր յառաջ քան զյաւիտեանս ծնեալ, եւ մարդ՝ ի գոյացութենէ մօր ծնեալ յաշխարհի: Վատարեալ Աստուած, կատարեալ մարդ, ի բանաւոր Հոգւոյ եւ ի մարդկեղէն մարմնոյ գոյացեալ: Հաւասար Հօր ըստ աստուածութեան, փոքր քան զՀայր ըստ մարդկութեան: Եւ զի թէպէտ Աստուած է եւ մարդ, սակայն չէ երկու, այլ մի է Քրիստոս: Մի՝ ոչ փոփոխմամբ աստուածութեանն ի մարմին, այլ առմամբ մարդկութեան յԱստուած: Մի գլխովին, ոչ շփոթութեամբ գոյացութեան, այլ միութեամբ անձին. քանզի որպէս Հոգի բանաւոր եւ մարմին՝ մի մարդ է, այսպէս Աստուած եւ մարդ՝ մի Քրիստոս է. Որ չարչարեցաւ վասն մերոյ փրկութեան, էջ ի դժոխս, յերրորդ աւուր յարեալ ի մեռելոց: Համբարձաւ յերկինս, նստի ընդ

Երկրորդն է հաւատարմութիւնն զոր առ միմեանս պահել պարտ է: Երրորդ՝ անորոշելի է պսակն զոր նշանակէ զանորոշելի միութիւնն քրիստոսի եւ եկեղեցւոյ. թէպէտ իսկ ի պատճառէ պողոնկութեանն լինի անկողնոյ բաժանումն առնել. ոչ իբր պլ պսակ ընդդէմ առնելոյ է. ընդ պսակին կապն ամուսնէն հաւանումն եւ անբաժան լեալ:

Զ. Վեցերորդ, համառաւ հաւաքմամբ, զայն զհաւատոյ կանոնսն զերանելոյն աթանասի արարեալն սոցայ շնորհմբ դեսպանացս. որոյ ըմբռնումն պայպիսի է: Ով դք կամեցի փրկիլ լինել, յառաջ ամենայն գործոցն է զի ըմբռնեցէ զկաթողիկէ հաւատն, զորս բաց յումեքէ եւս անարաւ եւ անապական ոչ պահել առանց եւս կարծեաց ի յաւիտեան կորնչել: Հաւատս իսկ կաթողիկէ պս է. զի մի աստուածն ի յերրորդութեանն է եւ երրորդութիւնն ի միութեան պատուեալ: Ոչ եւս ամալեցուցանել (շփոթել) զանձինսն, ոչ եւս զգոյացութիւնն բաժանել: Այլ է անձն հաւրն, պլ որդոյն, պլ հոգոյն սրբոյ. բայց հաւրն եւ որդւոյն եւ հոգոյն սրբոյ մի է աստուածութիւնն. հաւասար փառք յաւիտեան մեծութեամբ: Որքան հայր, այնքան որդի, այնքան հոգի սուրբ. անստեղծ հայր, անըստեղծ որդի, անստեղծ հոգի սուրբ: Անչափ հայր, անչափ որդի, անչափ հոգի սուրբ. յաւիտենական հայր, յաւիտենական որդի, յաւիտենական հոգի սուրբ: Եւ իբր ոչ երեք յաւիտենականք պլ մի յաւիտենական: Որպէս ոչ երեք անստեղծք, ոչ երեք անչափք, պլ մի անստեղծ եւ մի անչափ: Սոյնպէս ամենակար հայր, ամենակար որդի, ամենակար հոգի սուրբ, եւ իբր ոչ երեք ամենակարք, պլ մի ամենակար: Նոյնպէս աստուած հայր. աստուած որդի, աստուած հոգի սուրբ, եւ իբր ոչ երեք աստուած, պլ մի է աստուած: Նոյնպէս տէր հայր, տէր որդի, տէր հոգի սուրբ, եւ իբր ոչ երեք տեարք. պլ մի է տէր: Զորս որպէս որոշել մինն յորս եւս անձն աստուածս եւ տէրս խոստովանելի է քրիստոնէից, ճշմարտութեամբ բռնադատիմք. այնպէս երեք աստուածք կամ տեարք ասացեն կաթողիկէ երիցունքն՝ արգելումք: Հայր ոչ ումեքէ եղեալ ոչ ստեղծեալ ոչ ծնեալ: Որդի ի հաւրէ միայնոյ է. ոչ արարեալ եւ ոչ ստեղծեալ պլ ծնեալ: Հոգին սուրբ ի հաւրէ եւ որդւոյ ոչ արա-

աջմէ Աստուծոյ Հօր ամենակալի, ուստի գալոց է ի դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս: Ի գալստեան նորա յարիցեն ամենայն մարդիկ մարմնով իւրեանց, եւ զգործոց իւրեանց տացեն զհամար: Որք զբարիս գործեալ իցեն, երթիցեն ի կեանս յաւիտենականս, իսկ որ զչարիս՝ ի հուրն յաւիտենական: Այս են կաթողիկէ հաւատք, զոր եթէ ոք հաւատարմութեամբ եւ հաստատութեամբ ոչ ունիցի, հասանել ի փրկութիւն ոչ կարէ:

Եւթներորդ, տամբ նոցա զհրովարտակ միութեանն հաստատելոյ ընդ Յոյնս, զհրատարակեալն յաւուրս յայսոսիկ յայսմ ի սուրբ ի տիեզերական փլորենտեան սիւնհոգոսի, որ է օրինակ զայս:

Եւգ ենիոս Ծառայ Ծառայից Աստուծոյ, ի մշտնջենաւոր յիշատակ իրաց:

Հաւանութեամբ սիրելոյ որգւոյ մերոյ Յովհաննու Պաւլոսի մեծի ինքնակալի Հռոմայեցոց, եւ ֆոխանորդաց մեծարոյ եղբարց Պատրիարքաց, եւ պլոց պատգամաւորաց Արեւելեան Եկեղեցւոյ, որպէս յառաջիկայսդ:

Ուրախ լիցին երկինք, եւ ցնծացէ երկիր, զի բարձաւ միջնորմն, որ բաժանէր զարեւմտեան եւ զարեւելեան Եկեղեցի, նորոգեցաւ խաղաղութիւն եւ միաբանութիւն ի վէմն անկեան ի քրիստոս, որ արար զերկոսեան մի, զերկուս որմունս ընդ միմեանս յարդարեալ սերտ կապանօք սիրոյ, խաղաղութեան եւ մշտնջենաւոր ուխտի՝ միութեանն յօգիւ եւ հաստատութեամբ. որով եւ յետ բազմաժամանական միգախառն սգոյ, եւ անհնարին մառախոյ տեւական երկպառակութեանն՝ ծագեցին պայծառ նշոյլք լուսոյ ցանկացելոյ միութեանն՝ առ ամենեւին:

Բերկրեսցի եւ Մայր Եկեղեցի, որ զորդիս իւր բաժանեալս ի միմեանց մինչեւ ցայսօր, պոժմ ի մի միութիւն ի հաշտ եւ ի համբոյր եկեալս տեսանէ, եւ որ երբեմն ի նոցա բաժանմանն լայր եւ հեծէր դառնագոյնս, պոժմ ի չքնաղ եւ ի զարմանալի միաբանութեան նոցա անզուգական խնդութեամբ Տեառն ամենակալի շնորհս եւ դոհութիւնս մատուցանէ: Ուրախ լիցին ամենայն հաւատացեալք ընդ տիեզերս, եւ որք զանուն զքրիստոնէութեան կրեն, խնդակից լիցին ընդ կաթողիկէ մայր

րեալ եւ ոչ ստեղծեալ ոչ ծնեալ՝ այլ ելեալ: Մի՛ ապա ուրեմն հայր, ոչ երեք հարք: Մի որդի՛ ոչ երեք որդիք: Մի հոգի եւ ոչ երեք հոգի սուրբք: Եւ ի յայս երրորդութիւնս ոչինչ առաջին կամ վերջին, ոչինչ երեց կամ կրտսեր: Այլ հանապազ երեք անձինք համալստեան ինքեամբ եւն եւ համաքանակք: Այնպէս զի ի յամենեսեան որպէս պիտի լի վերոյ ասացեալ է. եւ միութեան յերրորդութիւնն է եւ երրորդութիւնն ի միութեան պատուեալ լինի: Ով կամիցի ապաուրեմն փրկիլ լինել այսպէս ի յերրորդութեանն գիտութիւնն: Այլ՝ հարկաւոր է առ յաւիտենական փրկութեանն զի ի մարմնանալն յորս եւս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի հաւատարմապէս հաւատան: Ի ապաուրեմն հաւատ ուղիղ զի հաւատասցուք եւ խոստովանեսցուք զորս տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս աստուած եւ մարդ է: Աստուած է ի գոյութենէ հաւրն յառաջ քան յաւիտենան ծնեալ եւ մարդ է ի գոյութենէ մաւր է ի յաւիտենիս ծնեալ: Կատարեալ աստուած կատարեալ մարդ ի հոգոյ բանականէ եւ մարդկութեամբ մարմնոյ յատկացեալ: Հաւասար հաւր ըստ աստուածութեանն կրտսեր ի հաւրէ ըստ մարդկութեանն: Որ ստոյգ աստուած, լեալ եւ մարդ ոչ երկու իբր՝ այլ մի է Քրիստոս. մի իսկ ոչ դարձմամբ աստուածութիւնն ի մարդկութիւնն. այլ վերացմամբ զմարդկութիւնն ի յաստուած: Մի ամենեւին ոչ ամաչեցուցանել (չփութել) զգոյացութիւնն, այլ միութիւն անձինն: Կաեւս որպէս հոգոյ բանականէ եւ մարմնոյ մի է մարդ, այնպէս աստուած եւ մարդ մի է Քրիստոս: Որ չարչարեալ է վասն փրկութեան մերոյ իջեալ առ դժոխս երրորդ աւուր յարեալ ի մեռելոց: Ելեալ առ յերկինս նստաւ առ յաջմէ հաւրն ամենակալի: Անդի դալոց է դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս: Առ որոյ ի դալն ամենայն մարդիք յարեցեն բնական ընդ մարմինս իւրեանց եւ քննին ի գործոց իւրաքանչիւրոք համարիւ: Եւ որ բարի գործեալ իցեն երթիցեն ի կեանսն յաւիտենականս, որ ստոյգ չար արարեալ ի հուրն յաւիտենական: Այս է հաւատս կաթողիկէ զոր բաց յումբէ եւս հաւատարիմ ամրութեամբ եւս ոչ հաւատասցէ փրկիլ լինել ոչ կարէ:

Ի. Եւթներորդ սահմանք միութեանն ընդ յոյնսն համա-

եկեղեցի: Ահաւասիկ արեւմտեան եւ արեւելեան Հարք յետ երկայնժամանակեայ երկպառակութեան եւ անմիաբանութեան, ընդ ծով եւ ընդ ցամաք զանձինս ի կշիռ եղեալ, յաղթեալ ամենայն դժուարութեանց եւ ճգանց՝ եկեալ Հասին ի տիեզերական սուրբ Սիւնհոգոսս ցանկութեամբ սրբոյ միութեան՝ ի նորոգութիւն առաջնոյ սիրոյ, եւ ոչ վրիպեցան յակնկալութենէ իւրեանց, քանզի յետ երկայնաձիգ ճգանց եւ քննութեանց, հոսկ ուրեմն գլխութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ Հասին ցանկացելոյ սրբոյ միութեանս: Արդ՝ ո՞ր բաւական իցէ զարժանի գոհութիւնս ընծայել Աստուծոյ ամենակալի վասն բարերար խնամոցն: Ո՞ր զարմացի ընդ աստուածային գլխութեանն այնչափ առաւելութիւն: Զոր պնդութիւն սրտի խրատացելոյ վերնական գլխութեանն մեծութիւն ո՞չ մեղկիցէ: Կն պսոթիկ գործք աստուածեղէնք, եւ ոչ մարդկային տկարութեան հնարագիտութիւնք, վասն այնորիկ եւ մեծաց մեծարանաց եւ աստուածային դրուատից արժանաւորք: Քեզ գովութիւն, քեզ փառք, քեզ գոհութիւն, Քրիստոս, աղբիւր ողորմութեանց, որ զայնչափ բարութիւնս Հարսին քոյ կաթողիկէ եկեղեցւոյ շնորհեցեր, եւ այժմ յաղգս մեր զքանչեւիս քոյ գլխութեանդ ցուցեր, զի պատմեցեն ամենեքին զքոյ զարմանալիսդ. քանզի պարգեւք մեծամեծ եւ աստուածեղէն տուան մեզ յԱստուծոյ, աչք մեր տեսանեն զոր բազումք յառաջ քան զմեզ ցանկացան տեսանել մեծաւ ցանկութեամբ, եւ ոչ կարացին տեսանել:

Քանզի Լատինք եւ Յոյնք յայս սուրբ եւ ի տիեզերական սիւնհոգոս ժողովեալք՝ ամենեքին մեծաւ ժրութեամբ ի փոյթ զմիմեամբ ելանէին, հանդերձ այլովք եւ զյօդուածն զաստուածային բխմանէ Հոգւոյն Սրբոյ՝ խնամով եւ անդադար հետազոտութեամբ առնուլ ի քննութիւն, վասն այնորիկ իսկ վկայութիւնք ի գրոց սրբոց, եւ բազմագոյն եւս ի սրբոց վարդապետաց՝ արեւելեայց եւ արեւմտեայց՝ եղան առաջի, յորոց էին ոմանք, որ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ, եւ այլք ի Հօրէ Որդւով զՀօգի սուրբ բխեալ ասէին. սակայն ամենեքին իսկ՝ այլ եւ այլ բանիւք՝ զմի եւ զնոյն միաբան իմանային. յայն սակս եւ նոքին իսկ Յոյնք հաստատեցին, եթէ զոր ասենն, եթէ Հոգի սուրբ ի Հօրէ ելանէ, ոչ այնու մտօք ասիցեն, որպէս այն թէ՛ զՈրդի ի բաց

կատարածն, փոքր ինչ աւուրբք ի յայս սրբազան միաՏամուռ Քլաւրենցիոյ սիւնհոգոսս յայտնեալ: Որոյ ըմբռնումն այսպիսի է:

Էռւճենիոս եպիսկոպոս ծառայ ծառայիցն աստուծոյ առ մշտնջենաւորութեան իրս յիշատակութեան: Ընդունելով զառի ներքոյ գրեալն սիրելի որդոյ մերոյ յոհաննու պալէաւլակո յունաց կայսրի երջանկի եւ տեղիք ըմբռնողի. եւ պատուելի եղբարց մերոց պատրիարքաց եւ պլոց արեւելեան եկեղեցեաց ընծայեցուցչացն: Ուրախ եղեցին երկինք եւ ցնծասցէ երկիր զե բարձեալ է իսկ ի միջոյ որմն որ արեւելեան եւ արեւմտեանն եւս բաժանէր զեկեղեցիսն: Եւ խաղաղութիւն եւ եւս հաշտութիւն եկն անկիւնաքարն Քրիստոս, որ արար զերկոսեանն մի, կապիւ ամբութեամբ, սիրով եւ խաղաղութեամբ, զերկաքանչիւրքն եւս կցեաց ի յորմն: Եւ մշտնջենաւորականաւ միութեամբ դաշնաւորութեամբ մածել եւ համարէն ընդունակք: Եւ տոյ եւս յերկարհոգ մարախողին եւ բաժանումն ի վաղուց հետէ սրահին ¹⁾ անդուարձութեանն մէդն: Պարզեաց ամենեցուն միութեամբն կարաւտելոյն փայլեաց ճառագայթն: Ուրախացի եւ մայր եկեղեցի որ զորդիսն իւր մինչեւ ցայժմ ի միմեանց բաժանեալք, պժմ տեսանէ ի միութեան խաղաղութեամբ եւս դարձեալ: Եւ որ առաջին ի նոցա բաժանմանէն դառնապէս լայր, ի յինքեանց պժմ պանչելի հաշտութեամբ եւ ընդ անասելի ուրախութեամբ, ամենակարին աստուծոյ գոհութիւն մատուցանէ: Ամենեքեան զուարճասցեն հաւատացեալքն յուր եւ են աշխարհի. եւ որ քրիստոնեայք համարին անուամբ առ մայր կաթողիկէ եկեղեցոյ միսիթարեային: Ահա իսկ արեւմտեանն արեւելեանն եւս հայրք յետ յերկարաձգութեան խռովութեանցն. եւ եւս որոշ սրտիւք ժամանակաւ զինքեանս ծովոց եւ ցամաքի ահին ընդդէմ եղին: Ամենեցուն եւս յաղթեցին վաստակաք առ այս սրբազան միաՏամուռ սիւնհոգոսս փափաքելով սրբազնապէս միութեանս, եւ զծերացեալ սէրն առողջացուցանել շնորհաւք, ուրախութեամբ եւ ցնծութեամբ եւս եւ ի միասին: Եւ ի դիտաւորութեանց իւրեանց

¹⁾ Լատ. atram զմթապատ, զստուերամած բառը՝ atrium սրահ, կարգացեր է թարգմանիլը:

տարցեն, այլ զի այնպէս երեւէր նոցա եթէ, որպէս ասենն, յորժամ Լատինք զՀոգի սուրբ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ բխեալ ասիցեն, զայն յերկուց սկզբանց եւ յերկուց փշմանց իմանայցեն, նմին իրի խորշէին ի խոստովանելոյ զՀոգի սուրբ՝ բխեալ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ: Իսկ Լատինք հաստատեցին, եթէ ոչ այնպէս զՀոգի սուրբ բխեալ ի Հօրէ եւ եւ յՈրդւոյ ասէին, որպէս թէ զՀայր մերժիցեն յաղբիւրն եւ սկիզբն լինելոյ բովանդակ աստուածութեան Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, կամ զի յորժամ Հոգի սուրբ յՈրդւոյ բխիցէ, Որդի ի Հօրէ ոչ առնուցու, եւ կամ եթէ, զերկուս սկզբունս կամ փշմունս գնիցեն ի Հոգի Սուրբ, այլ՝ զմի միայն սկիզբն եւ զմիական փշումն Հոգւոյն սրբոյ հաստատեն որպէս մինչեւ ցայսօր խոստովան եղեն: Եւ արդ՝ քանզի յայսմ ամենայնէ մի եւ նոյն բան ճշմարտութեան ի յայտ գայ, հուսկ ուրեմն ամենեքին միաբանք եւ համամիտք հաճեալ հաւանեցան սրբոյ եւ աստուածահաճոյ միութեանս:

Արդ՝ յանուն Սրբոյ Երրորդութեան Հօր, եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, հաւանութեամբ սրբոյ եւ տիեզերական Փլուրնտեան Ժողովոյս պսորիկ սահմանեմք, զի հաւատայցեն յայս ճշմարտութիւն հաւատոյ ամենայն քրիստոնեայք, ընկալին զայն եւ խոստովան լինիցին:

Եթէ Հոգի սուրբ է ի յաւիտենից ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ, եւ զիւր եռութիւնն եւ զգոյութիւն իւր ունի ի Հօրէ միանգամայն եւ յՈրդւոյ, եւ յերկոցունց բխէ ի յաւիտենից՝ իբրեւ ի միոյն սկզբանէ եւ միով եւ եթ փշմամբ, յայտ արարեալ՝ եթէ այն՝ զոր ասեն սուրբ վարդապետքն եւ Հարք, եթէ Հոգի սուրբ՝ Որդւով ի Հօրէ բխիցէ, յայս միտս իմանալի է, զի ցուցցի, եթէ եւ Որդի ըստ Յունաց պատճառ է, եւ ըստ Լատինացոց՝ սկիզբն գոյութեան Հոգւոյն սրբոյ՝ որպէս եւ Հայր: Այլ քանզի՝ զամենայն, զոր ունի Հայր, եւ Միածնի Որդւոյ իւրում ծնանելովն, բաց ի Հայրութենէ, այսպէս եւ զայն՝ եթէ սուրբ Հոգի բխէ եւ յՈրդւոյ, նոյն ինքն Որդի ունի ի Հօրէ ի յաւիտենից, յորմէ ի յաւիտենից իսկ ծնեալ է:

Սահմանեմք՝ եւ եւս, եթէ մեկնութիւն բանիցն այնոցիկ, եւ յՈրդւոյ, վասն յայտնագոյն զճշմարտութիւն ցուցանելոյ յաւելեալ է յայնժամ ի հանգանակի՝ օրինօք եւ բանաւորապէս՝ ի կարեւոր մերձակայ հարկին:

ոչինչ զրկեցան: Յետ յերկար իսկ վաստակմամբ եւս ի քննութեանն. յետ պսորիկ ի հոգւոյն սրբոյ խնամաւքն զպս փափաքելի զսրբազանս եւս միութեանս ժամանեցին: Ո՞վ արդեաւք արժանաւոր ամենակարին աստուծոյ բարերարութեանն գոհութիւն մատուցանել բաւականացի: Ո՞վ այնքան աստուածային գթութեանց յաճախութեանն ոչ երկնչի, որոյ կամ երկաթի կուրծս պսքան վերոյ ամբարձեալ մեծութեանն աստուածայնոյ ոչ կակղացի: Են պսղբիկ առաւել փութալի աստուածային գործ եւ ոչ մարդկային տկարութեանս դտեալ: Եւ եւս վասն այն զգերագոյնութիւնն ընդ պատուոյն ընկալնուլ եւ աստուածային գովութեանն անդագարս, քեզ գովութիւն, քեզ փառք, քեզ գոհութեան մատուցումն. քրիստոս աղբիւր ողորմութեանց, որ պսքան բարի հարսին քո եկեղեցւոյ ընծայեցելու եւ եւս ի յազգս մեր դու խնայեցեր պանչելեաւք ցուցեր. զի պատմել զամենայն սքանչելիս քո: Մեծ ճշմարտապէս աստուածային եւս ընծայումն մեզ եւ աստուած բաշխեաց: Ակամբ եւս տեսանեմք զոր յառաջ քան բազումք ընդ յոյժ փափաքեալ էին տեսանել եւ ոչ տեսին: Ի միասին իսկ լաթինք եւ յոյնք ի յայս սրբազնասուրբս եւ միահամուռ սիւնհոգոսս մեծ դասիւ առ միմեանս տրամաբանութեամբ եղեն: Զի ի մէջ պլոցն մինչեւս աստիճանն այն ի յաստուածային հոգոյն սրբոյ ելմանն յուրով իմացմամբ եւ հանապազիւ քննութեամբ փթըթէր: Բերելով ճշմարիտ վկայութիւնք ի յաստուածային գրոցն. բազմաց եւս հրամանաւն վարդապետացն արեւմտեան եւ արեւելեան. այլք ոմանք իսկ ի հաւրէ եւ որդոյ, եւ ոմանք ստոյգ ի հաւրէ որդւոյն ելանէ ասացին զհոգին սուրբ: Եւ առ նոյն դիտաւորութեամբն տեսին ամենեքեան ի ներքոյ զանազան բառից: Յոյնքն իսկ ասացին զոր զայն զոր ասէին հոգին սուրբ ի հաւրէ ելանել, ոչ պս մտաւքս ասէին զի արտաքսէին զորդի: Այլ քանզի նոցա տեսութեանն զի ասէին ըստ լաթինաց ասելն հոգին սուրբ ի հաւրէ եւ որդոյ ելանել որպէս երկու սկզբնէ եւ երկու արտազեղաւղէ: Վասն պսորիկ երկնչէին ասել զոր հոգին սուրբ ի հաւրէ ելանէ եւ որդոյ. լաթինք ճշգրտիւ հաստատեցին, ոչ զեւրեանցն պս մտաւքս ասել զհոգին սուրբ ի հաւրէ եւ որդոյ եւս ելումն. ոչ զի արտաքսեցին զհայրն կամ ոչ լեալ աղբիւր եւ սկիզբն բոլոր աստուածութեանն՝ որդոյ

Դարձեալ՝ բաղարջ կամ խմորուն հացիւ ի ցորենոյ, Մարմին քրիստոսի ճշմարտապէս կատարի, եւ պարտ է քահանայից միով յերկուցն զմարմին Տեառն կատարել, իւրաքանչիւր ըստ իւրոյ արեւելեան կամ արեւմտեան Եկեղեցւոյ սովորութեանն:

Դարձեալ՝ եթէ ճշմարիտ ապաշխարողքն մեռանիցին ի շնորհս Աստուծոյ՝ մինչեւ արարեալ իցեն արժանաւոր պողովք ապաշխարութեան զհատուցումն վասն մեղաց գործելոց եւ զանցառութեանց, հոգիք նոցա մաքրին պատժովք քաւարանի յետ մահուան իւրեանց, եւ օգնեն նոցա յազատութիւն ի պատժոց անտի նպաստք հաւատացելոց կենդանեաց, այսինքն է՝ նուէրք պատարագաց, աղօթք, ողորմութիւնք, եւ այլ եւս գործք աստուածապաշտութեան, զորս սովոր են մատուցանել հաւատացեալք վասն այլոց հաւատացելոց, ըստ սովորութեան Եկեղեցւոյ: Եւ հոգիք նոցա, որք յետ ընդունելութեան մկրտութեան՝ արատ ինչ մեղաց յանձինս իւրեանց ոչ ձգեցին, եւ հոգիք այնոցիկ, որոց բիծ մեղացն գործելոց, ի մարմնի եւ կամ զերծեալք ի մարմնոյ, սրբեալք եղեն, որպէս ի վերագոյնդ ասացաք, իսկ եւ իսկ մտանեն յերկինս, եւ յայտնապէս տեսանեն զմի Աստուած երեքանձնեայ, որպէս եւ էն, այլ՝ ըստ պէսպէս արժանեաց՝ մի քան զմի կատարելագոյն. իսկ հոգիք այնոցիկ, որք ի ներգործական մահացու մեղս, կամ թէ միայն ի սկզբնական մեղս մեռանիցին, անդէն ի ջանիցեն ի դժոխս, այլ անհաւասար պատժովք պատժիցին:

Սահմանեմք դարձեալ, եթէ սուրբ առաքելական Աթոռն եւ քահանայապետն Հռոմայ ունի զգլխաւորութիւն ընդ ամենայն տիեզերս, եւ նոյն ինքն քահանայապետն Հռոմայ է յաջորդ Երանելւոյն Պետրոսի իշխանի առաքելոց եւ ճշմարիտ փոխանորդ քրիստոսի, գլուխ համօրէն Եկեղեցւոյ եւ Հայր ամենայն քրիստոնէից, եւ Վարդապետ, եւ նմին՝ յերանելին Պետրոս՝ ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ քրիստոսէ աւանդեալ լի եւ կատարեալ իշխանութիւն արածելոյ, առաջնորդելոյ եւ վարելոյ զտիեզերական Եկեղեցի, որպէս ի գործս եւս տիեզերական սինհոդոսաց եւ ի սուրբ կանոնս բովանդակի:

Հանդերձ այսու նորոգեմք եւ զկարգ՝ աւանդեալ ի կանոնս՝ այլոց մեծարոյ Պատրիարքաց, զի իցէ Պատրիարք Կոստանդինուպոլսի երկրորդ՝ յետ ամենասուրբ քահանայապետի

սոյնպէս եւ հոգոյն սրբոյ. կամ զոր զայն զոր հոգին սուրբ ելանէ եւ որդոյ: Որդի ի հաւրէ ոչ առեալ. կամ զոր երկու եգեալ լինել սկիզբն կամ երկու արտազեղաւ: Այլ զի միոյն այսքան ասէին լինել սկիզբն. մին եւս արտազեղութիւն հոգւոյն սրբոյ. վասնզի մինչեւ ցայժմ ասէին, եւ ընդ այսցանէ ամենեցուն մի եւ նոյն խոհեմութեամբ ճշմարտութեանն գիտութեան: Յետ այսորիկ ի ներքոգրեալս սուրբս եւ աստուծոյ սիրեալ, նոյն գիտութեամբ նոյն եւս իմացմամբ միութեամբ միացեալ համասրտիւք միաբանեցան: Ի յանուն իսկ հաւր եւ որդոյ եւ հոգոյն սրբոյ. այս սրբազան միահամուռ ընտրեալ եւ փորձեալ ֆլաւրենթիոնոյ ժողովոյս: Սահմանմբ զի զայս զհաւատոյ ճշմարտութիւնս ամենեցուն քրիստոնէից հաւատալի եւ ընդունելի լիցի: Այսպէս եւ ամենեքեան խոստովանեսցին զոր հոգի սուրբ ի հաւրէ եւ յորդոյ յաւիտենական է: Եւ էութեամբն իւր զիւրն եւս լինել յատկութիւն, ունի ի հաւրէ ի միասին եւ որդոյ՝ եւ ի յերկոքեանն եւս յաւիտենական. որպէս ի միոյ սկզբնէ եւ միոյ արտազեղմանէ ելանէ: Մեկնելով զոր ինչ սուրբ վարդապետքն եւ հարքն ասացին ի հաւրէ որդւոյն ելանէ հոգին սուրբ: Առ այն իմացմամբն իմանի զի ի յայս նշանակութիւնս որդոյ յորս եւս լինել, ըստ յունացն իսկ պատճառն. ըստ լաթինացւոցն ստոյգ սկիզբն յատկութեան հոգոյն սրբոյ որպէս եւ հայրն է: Եւ զոր ամենայն որ հաւրն են հայր ինքն միածնի որդոյ իւրոյ ծննդեամբ ետ բաց ի լինելոյ հայրութիւն: Այսինքն զոր հոգին սուրբ ելանէ ի յորդոյ ինքն որդի ի հաւրէ յաւիտենական ունի. յորմէ յաւիտենական մինչեւս ծնեալ է: Սահմանմբ զոր ի վերոյ յայսնեցաք. զբանիցն այնոցիկ որդւոյ եւս ճշմարտութեամբ մեկնելով շնորհաւք՝ մերձ յայն ժամ հարկաւորութեամբ կարեաւք եւ քննութեամբ ի դաւանութիւնն եդաւ:

Կրկին եւս ի բաղարձէ կամ խմորուն հացէ ցորենոյ մարմին քրիստոսի ճշմարտապէս կատարի. քահանայն եւս ի յերկաքանչքն ի սմանէ յուստեւ է ընկալեալն զինքն տեառն մարմին կատարել պարտ է: Մինն յոր դք եւս այսինքն հպատակ է եկեղեցոյն իւր թէ արեւմտեան եւ թէ արեւելեան, մարմին տեառն կատարի: Այլ եւս թէ ստոյգ ապաշխարութիւնքն ի

յաստուածախն սէրն վախճանին յառաջ քան զարժանաւորութիւնն. ապաշխարութեան պտուղն յանցանաց փոխարինացն ոչ ժամանեցին: Կոցա հոգիքն ի տանջանք քաւարանին յետ մեռանելոյն մաքրին. եւ զի ի տանջանացն որ այսպիսի թեթեւանան, ազդումն նոցա ի հաւատացելոց կենդանեացն եւ աւգնականութեամբ պատարագաց է. սոյնպէս մատուցմունքն աղաւթքն եւ ողորմութիւնքն եւ այլ խնամոց կարգն որ հաւատացեալքն վասն այլոց հաւատացելոց նշխարեն սովորութեամբ ըստ եկեղեցոյն կացմանցն: Զնոցա եւս հոգիքն որ յետ մկրտութեան առնելոյն ոչինչ ամենեւին ի մեղաց աղտեղութիւն ոչ անկան: Զնոքա մինչեւս որ յետ անկանելոյն մեղաց գարշութեանն եւ այլ ի յիւր մարմնոյն կամ նովին մերկանալ մարմնոյն. վասն զի ի վերոյ ասացեալ է, են մաքրեալ, ի յերկինս վաղվաղակի վերանան: Եւ նկատեն պարզապէս զինքն զաստուածն զերրորդն եւ մինն որպէս է. վասն վարձեացն իբր զանազանութեամբ եւ ոմն քան զոմն կատարելութեամբ: Կոցա իսկ հոգիքն, որ ի ներգործական մահացու մեղաք եւ այլ առանձինն սկըսքնականաւն մեռանին փութով ի դժոխս իջանեն. տանջանքն իբր զանազանիւ տանջել: Դարձեալ սահմանեմք զսուրբ առաքելական աթոռս եւ հռոմա քահանայապետն ընթանուր միահաղոյն զաշխարս ընթռնեալ առաջնաւորութեամբ. եւ ինքն քահանայապետն հռոմայ յաջորդ լինել նրանելոյն պետրոսի իշխան առաքելոցն եւ ճշմարիտ քրիստոսի փոխանորդ. ընթանուր եւս եկեղեցեաց գլուխ եւ ամենայն քրիստոնէից հայր եւ ուսուցիչ լեալ: Եւ ինքս ի յերանելոյն պետրոսէ, արածիչ, ուղղիչ, եւ խնամիչ միահամուռ եկեղեցւոյ ի տեսունէ մերմէ Յիսուսէ քրիստոսէ լի իշխանութիւն տուեալ լինի. որպէս մինչեւս ի յարարեալսն միահամուռ ժողովքն եւ ի սրբազան կանոնն եղեալ է: Կորոգելով ի վերոյ զկարգն տուեալսն ի կանոնաց զայլոց պատուելի պաթրիարգաց. զի պաթրիարգ կոստանդինուպուլսին նրկրորդ լեալ յետ սրբազան հռոմոս քահանայապետին: Երրորդն ստոյգ աղեքսանդրու: Զորրորդն իսկ անտիոքու: Եւ հինգերորդն երուսաղեմա: Պահելով այսինքն զդաշնաւորութիւն ամենեցուն եւ զհրամանս իւրեանց:

նայն վարդապետութիւն գրեալ ի նմա, եւ զոր ինչ ունի եւ ուսուցանէ Աթոռն Առաքելական եւ Հռոմէական Եկեղեցի: Ընդունին եւս մեծարանօք զվարդապետս եւ զՍ. Հարս, զորս Հռոմէական Եկեղեցի ընդունի: Այսպէս, զոր եւ իցէ անձինս եւ զամենայն ինչ, զոր մերժէ եւ դատապարտէ Հռոմէական Եկեղեցի, ինքեանք եւս զնոսին առ մերժեալս եւ դատապարտեալս ունին. եւ իբրեւ ճշմարիտ որդիք Հնազանդութեան հաւատարմութեամբ հնազանգ լինել օրինաց եւ հրամանաց Առաքելական Աթոռոյս խոստանան յանուն նոցին, զորս ի վեր անդր յիշեցաք:

Եւ իբրեւ առաջի մեր եւ առաջի սրբոյ սիւնհոգոսիս պոսորիկ հանդիսիւ ընթերցաւ յիշատակեալ հրովարտակս՝ անդէն սիրելի որդի 'Ներսէս ի Հայոց' յանուն նոցին պատգամաւորաց՝ Հայոց բարբառովն՝ հրապարակաւ ընթերցաւ զյետագայոյ, զորս իսկ եւ իսկ սիրելի որդի Բարսեղ ի կարգէ Նրսեւրաց՝ մեր եւ նոցին Հայոց թարգման հասարակաց, հրապարակաւ ընթերցաւ զբանսք գրեալ լատիններէն օրինակ զայս:

Երանելի Հայր, եւ ամենասուրբ սիւնհոգոս, ողջոյն իսկ սուրբ հրովարտակս, որ այժմն ի լատին բարբառ հրապարակաւ ընթերցաւ առաջի Չեր, առուրք յառաջ բան առ բան ի մեր լեզուս պայծառագոյն մեկնեցաւ եւ թարգմանեցաւ եւ կարի քաջ հաճոյ թուեցաւ մեզ եւ հաճոյ է. այլ՝ վասն առաւել յայտնութեան մտաց մերոց կրկնեմք աստէն կարճառօտս զնորա ի մեզ ազդեցութիւնն:

Ի նմա բովանդակի նախ, սուրբ Հանգանակ հաւատոյ Կոստանդինուպոլսի ժողովոյն, զոր աւանդեցէք ժողովրդեանս Հայոց, յաւելուածովն եւ յՈրդւոյ զոր պարտ եւ պատշաճ է մեզ յԵկեղեցիս մեր, գոնեայ յառուր կիւրակէից եւ յերեւելի տօնական առուրս ի հանդիսական պատարագի երգել կամ ընթեռնուլ:

Երկրորդ, զսահման Չորրորդ տիեզերական ժողովոյ քաղկեդոնի վասն երկուց բնութեանց ի միում անձին քրիստոսի:

Երրորդ, զՍահման վասն երկուց կամաց եւ երկուց գործողութեանց քրիստոսի՝ հրատարակեալ ի վեցերորդ տիեզերական սիւնհոգոսի:

Չորրորդ, յայտ առնէք եթէ նոյն ինքն քաղկեդոնական Սիւնհոգոսն եւ Երանելի քահանայապետն լեւոն ուղղու-

Տուեալ ի ֆլաւրէնցիայս ի թէադրոնին¹⁾ հրապարակաւ սիւնհոդոսիս ի յեկեղեցին աւագ հանդիսիւ արարեալ:

Ամբ ի մարդեղութենէն տեառն հազարերորդից եւ չորից հարիւրորդից երից տասանց եւ իննից, եւ վեցերորդն յուլիսի: Եւ քահանայապետութեան մերոյ ամբ ինն:

Ը. Ութերորդ. ընդ մէջ պլոյցն լեալ տակաւին եւս ընդ ինքեանս հայոց տրամաբանութեանն. զորոց աւուրբք տաւնիցն աւետուածն երանելոյն մարիամու կուսի, ծնունդն երանելոյ յոհաննու մկրտչի, եւ հետեւմամբ ծննդեանն եւ թլփատութեանն տեառն մերոյ Յիսուսի Գրիստոսի: Եւ ընծայուածն նոյն ի տաճարն եւ պլ սրբութիւն երանելոյն Մարիամու ըստ աւրինացն Մովսէսի առնել պարտին: Աւելի եւս պարզապէս ճշմարտութիւնն յայտնի լեալ եղլով. քանզի սրբոց հարցն վկայութեամբ զոր աւանդութեամբ եկեղեցոյն հռոմա. եւ ամենեցուն պլոյց միահամուռիցն առ լաթինքս եւ յոյնքն: Գուցէ իսկ ի յայսքան արարողացս բաժանեալ լինին քրիստոնէիցս շաւղաց, յուր հակառակութիւնն ի սիրոյ պատճառն կարէ սպրդել: Սահմանեմք որպէս ճշմարտութեամբ եւ քննութեամբ միաբանութեան, զի մերձ ընթանուր մնացորդք աշխարհիս պահեն, ինքեանք տակաւին եւս հայքն: Չտաւն աւետմանն աւուրք քսաներորդ եւ հինկն մարտի: Ծնունդ երանելոյ յովհաննու մկրտչի. քսաներորդ եւ չորրորդն յունիսի: Ծնունդն ճշմարտապէս ըստ մարմնոյ փրկչին մերոյ քսաներորդ եւ հինկն դեկտեմբերի: Թլփատութիւնն նոյնոյ առաջնորդ. յունուարի: Մկրտութիւնն ի վեցերորդն նոյն յունուարի: Ընծայուածն տեառն ի տաճարն. եւ պլ սրբութիւն աստուածածնին ըստ աւրինացն Մովսիսի երկրորդն փետրուարի պարտին հանդիսիւք առնել: Չպսոսիկ զամենեսեան յայտնողաբար դառաջասացեալս հայոց դեսպանացս: Անուամբն իւրեանց եւ իւրեանց պատրիարգին եւ ամենայն հայոց, այս փրկական սիւնհոդոսեան սահման ընդ ամենայն իւր գլխաւքն, մեկնելով, սահմանելով, տալով, հրամայելով եւ կացուցանելով: Չամենայն եւս ուսմունսն ի յինքեանս գրեալքս, գուցէ ոչ²⁾ պլ զոր ինչ ըմբռնէ եւ ուսուցանէ սուրբ աթոռս առաքելոյ եւ հռոմայ

¹⁾ *Lat. in sessionibus publicis* ի հրապարակական նստի:

²⁾ *Lat. Nec non quid quid* եւս եւ զորինչ:

Թեամբ սահմանեցին զճշմարտութիւն երկուց բնութեանց ի միում անձին Բրիստոսի ընդդէմ Նեստորի եւ Եւտիքեայ ամբարիշտ վարդապետութեանց, եւ Տրամայէք, զի զնոյն ինքն զԵրանելին Լեւոն, իբրեւ զսուրբ եւ սիւն հաւատոյ մեծարիցեմք, եւ ոչ միայն զերիս սիւն հոգոսս զպսոսիկ զԼիկիայն, զկոստանդինուպոլսի եւ զԵփեսոսի զառաջնորդն, այլ նաեւ զայլ ամենայն տիեզերական սիւն հոգոսս ճոխութեամբ քահանայապետին Հռոմայ օրինապէս գումարեալս յարգութեամբ ընդունիցիմք :

Հինգերորդ, շնորհէք զկարգ եւթն խորհրդոց Եկեղեցւոյ, պսինքն է՝ զՄկրտութեան, զԳրողմի, զՀաղորդութեան, զԱպաշխարութեան, զվերջն Օծման, զԿարգի եւ զԱմուսնութեան, յայտ արարեալ զԷւրաքանչիւր խորհրդոց զնիւթ, զկերպ եւ զպաշտօնեայ, եւ եթէ ի զոհ սեղանոյ ի նուիրման բաժակին դոյնն ինչ ջուր ընդ գինւոյ խառնել պարտ է :

Վեցերորդ, զհամառօտ ինչ կանոն հաւատոյ Երանելւոյն Աթանասի, որոյ սկիզբն է. Որ կամի հասանել ի փրկութիւն, եւ այլն :

Եւթներորդ, զհրովարտակ միութեան կատարելոյ ընդ Յունաց զհրատարակեալն ի մօտ աւուրս ի սուրբ սիւն հոգոսիս յայսմիկ, յորում այս բան բովանդակի, եթէ Հոգի սուրբ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ բնի ի յաւիտենից, եթէ յաւելուածն՝ Եւ յՈրդւոյ, օրինապէս եւ բանաւորապէս եղաւ ի հանգանակն կոստանդինուպոլսի, եթէ բաղարջ կամ խմորուն հացիւ ի ցորենոյ՝ մարմին Տեառն կատարի, եւ եթէ որպէս եւ զնարդ հաւատալ պարտ իցէ ի պատիժս քաւարանի եւ դժոխոց, յերանական կեանս եւ ի նպաստս որ լինին ննջեցեաց : Հանգոյն սոցին եւ ի լրութիւն իշխանութեան Առաքելական Աթոռոյ աւանդելոյ ի Բրիստոսէ Երանելւոյն Պետրոսի, եւ յաջորդաց նորա, եւս ի կարգս Պատրիարքական աթոռոց :

Ութերորդ, հրամայէք, եթէ Հայք եւս պարտին զտօնս զպսոսիկ յաւուրս ի ներքոյ հաստատեալս, ըստ սովորութեան տիեզերական Եկեղեցւոյ տօնել. պսինքն է՝ զտօն Աւետեաց Երանելւոյ Մարիամայ կուսի ի Ի. ամենան Մարտի, զՏօն Ծննդեան Յովհաննու Մկրտչի ի ԻԳ. Յունիսի, զԾննդեան Փրկչին մերոյ ըստ մարմնոյ ի Ի. Դեկտեմբերի, զՏնօրէնութեան Տեառն յԱ. աւուր Յունուարի, զՅայտնութեանն ի Զ. նորին, զՏեառնընդառաջի կամ զՍրբութեան կուսին Մարիամն յԲ. Փետրուարի :

եկեղեցին, ընդ ամենայն ջերմեռանդութեամբ եւ հնազանդութեամբ առնուն ընդունելով եւ յեռմամբ: Զնոսա զորս եւս, ռաբունիքն եւ սուրբ հարքն, զորս եկեղեցին հռոմայ ընկալնուինքեանքս պատուելով ընդունին: Իբր յորս եւս ստոյգ անձինքն եւ սուրբք, եւ զոր ինչ ինքս եկեղեցիս հռոմայ ոչ ընդունի եւ վճռէ. ինքեանք ոչ ընդունին եւ վճռած համարին: Կատարին որպէս ստոյգ հնազանդ որդիք, յանուանն յորս ի վերոյ, զինքեանս աթոռոյ առաքելոյ կարգաւորելովն եւ հրամայելովն հաւատարմութեամբ հնազանդին:

Ընթերցուածս իսկ հանդիսիւք ի մեր եւ պոյս սուրբ սիւնհոգոսիս առաջի ասացաւ սահմանս: Իսկզն սիրելի որդի ներսէս հայոց յանուանէ ինքեանս դեսպանացս ի լեզուս հայոց՝ այս զոր հետեւի ընթերցաւ: Զոր առ ժամայն սիրելի որդի պազիլ ի կարգէ եղբարց միտաւրաց մեր եւ սոցա հայոցս հասարակ թարգման, յայտնութեամբ բառիւ լաթինացոց զպսպիսի գրեալս ընթերցաւ:

Երանելի հայր, եւ սուրբս սիւնհոգոսս, բոլոր այս սուրբ սահմանս, զոր այժմ լաթիներէն առաջի ձեր յայտնապէս ընթերցաւ պատուականութեանդ: Եղիւ մեզ փոքր ինչ աւուրբքս բանից ի բանս ի մեր լեզուս յայտնապէս փոխել եւ թարգմանել, զոր իսկ եւս առաւել մեզ հաճոյացաւ եւ հաճոյ է: Այլ վեհագոյնութիւն իսկ զմեր մտացս արտաբերութեամբն, զնորա դիտաւորութիւնն համառաւ առաք զոր ի յայս ըմբռնի: Նախ՝ որպէս ժողովրդեան մերոյ հայոց տպք զսուրբ դաւանութիւնն կոստանդինուպալսի, ընդ այն յաւելուին որդոյ եւս: Զի ի յեկեղեցիքն մեր ի յաւուրս թէ ամենեւին կիւրակիքն եւ մեծ եւս տաւնիցն ի մէջ պատարագաց հանդիսաւորաց եղանակելոյ կամ ընթեռնելոյ պարտ է: Երկրորդ՝ սահմանքն չորրորդ միահամուռ ժողովոյն քաղկեդոնի ի յերկուց բնութեանց ի մի քրիստոսի անձն: Երրորդ՝ սահմանքն ի յերկուց կամացն քրիստոսի եւ ներգործութեանցն ի վեցերորդ միահամուռ ժողովոյն յայտնեալ: Չորրորդ՝ մեկնեալք զոր ի յայն քաղկեդոնի սիւնհոգոսն. եւ երանելին լեւոն պապն ուղղապէս ի յերկուց ի մի անձն քրիստոսի բնութիւնք. ճշմարտապէս սահմանեցին ընդդէմ ամբարշտին նեստորի եւ եւտիքոսի ուսմանցն: Հրամայէք եւս զի

Եւ արդ՝ մեք Պատգամաւորքս, յանուն մեր եւ մերոյ Մեծարեալ Պատրիարքի եւ ամենայն Հայոց, որպէս Սրբութիւն Ձեր վկայ է ի հրովարտակիդ յայդմիկ, զայս փրկարար սիւնհոգոսական հրովարտակա հանդերձ ամենայն գլխովք եւ յայտարարութեամբք, սահմանօք եւ աւանդութեամբ, պատուիրանօք եւ օրինադրութեամբք, որպէս եւ զամենայն վարդապետութիւն ի նմա բովանդակեալ, եւ զոր ինչ ունի եւ ուսուցանէ սուրբ Առաքելական Աթոռդ եւ Հռոմէական Եկեղեցի մեծարանօք եւ հլութեամբ ընդունիմք, հաւանիմք եւ ընդգրկեմք: Եւ զվարդապետս եւ զսուրբ Հարս, զորս Հռոմէական Եկեղեցի ընդունի, յարգութեամբ ընդունիմք, եւ զանձինս եւ զոր ինչ Հռոմէական Եկեղեցի մերժէ եւ դատապարտէ, եւ մեք զնոսին առ մերժեալս եւ դատապարտեալս ունիմք, եւ խոստանամք եւս յանուն վեր անդր յիշատակելոց, իբրեւ ճշմարիտ որդիք հնազանդութեան անսալ հաւատարմութեամբ ամենայն օրինադրութեանց եւ հրամանաց Առաքելական Աթոռոյ:

Տուեալ ի Փլորենտիա ի սիւնհոգոսական հրապարակական նստի գումարելոյ մեծաւ հանդիսիւ յԱւագ եկեղեցւոյ յամի մարմնաւորութեան Տեառն հազարորդի չորեքհարիւրորդի երեսուն եւ իններորդի, ի քսաներորդ երկրորդ աւուր ամենանշովմբերի, յիններորդ ամի քահանայապետութեան մերոյ:

Ես Եւգենիոս Եպիսկոպոս կաթողիկէ Եկեղեցւոյ այսպէս սահմանեալ ձեռնագրեցի.

† Ես Անտոնիոս Եպիսկոպոս Եստիայ, Կարդինալ Բոնոնիայ ձեռնագրեցի.

† Ես Բրանտա Եպիսկոպոս Պորտուայ, Կարդինալ Պլակենդիայ ձեռնագրեցի.

† Ես Ն. տիտղ. Սրբոյ †, Երէց Կարդինալ ձեռնագրեցի.

† Ես Փ. տիտղ. Սրբոյն Կղեմայ, Երէց Կարդինալ ձեռնագրեցի.

† Ես Ա. տիտղ. Սրբոյն Մարիոսի, Երէց Կարդին. ձեռնագրեցի.

† Ես Յուլ. տիտղ. Սաբինայ, Երէց Կարդինալ ձեռնագրեցի.

† Ես Պրոսպեր Սրբոյն Գէորգայ ի քող ոսկի, Սարկաւագ Կարդինալ ձեռնագրեցի.

† Դոմինիկոս Սրբոյն Մարիամայ ի Լայն Փողոցի, Սարկաւագ Կարդինալ ձեռնագրեցի.

զինքն զերանելին լեւոն զայնպիսի սուրբն եւ հաւատոյ սիւնն պատուել: Արդ եւս ոչ միայն զպս երեք սիւնհոգոսս նիկոյ, կոստանդինուպաւսի եւ եփեսոսի առաջինն. այլեւ զամենայն զայլսն միահամուռն հրամանաւ հռոմայ քահանայապետիդ ուղղապէս արարեալքն վեհագունութեամբ ընդունիմք: Հինգերորդ համառաւտ կերպիւ զեւթն խորհուրդ եկեղեցոյ այսինքն մկրտտութիւնն, դրոշմն, պատարադն, խոստովանութիւնն, աւծումն հիւանդաց, կարգն եւ պսակն, մեկնելով թէ զինչ պիտոյ է իւրաքանչիւր խորհրդոց, նիւթ եւ սպասաւոր զոր եւս ի պատարագ սեղանոյ սրբոյ յորժամ ըսկին մատուցմամբ գինով եւ սակաւ ջրով խառնել պարտ է: Վեցերորդ՝ միայնու սուղ ինչ երանելոյն աթանասի հաւատոյ կանոնիւն զոր սկսանի այսպէս. Որ որ կամիցի փրկիլ, եւ այլն: Եւթներորդ՝ սահմանք միութեանն շաղկապ ընդ յոյնսն, ի յայնս սրբազան սիւնհոգոսս փոքր ինչ աւուրբք յառաջ որ յայտնեցաւ: Ընկալաւ որպէս հոգին սուրբ ի հաւրէ եւ որդւոյ յաւիտենական ելանէ, եւ զոր ի յայն յաւելուլ որդոյ եւս, պատշաճաւոր եւ քննութեամբ ի սմա դաւանութեանս կոստանդինուպաւսի եղաւ. զոր ինչ եւս ի հացէն ցորենոյ բաղարձ կամ խմորուն մարմին տեառն կատարի: Զոր ինչ դեռեւս հաւատալի լիցի տանջանք քաւարանին եւ դժոխոց եւ կեանք երանելեացն. եւ նուէրքն որ վասն մեռելոցն առնեն: Կրկին եւս լիապէս իշխանութիւն աթոռոյ առաքելոյ տուեալ ի քրիստոսէ երանելոյ պետրոսի եւ յաջորդացն իւրոց: Եւ եւս ի կարգէ պատրիարգացն աթոռոյ: Ութերորդ՝ կամիմք զի յայսմհետէ հայերն զպս տաւնքս, զոր ի ներքոյ գրեալ աւուրքն, զսահմանս միահամուռ եկեղեցոյն առնել պարտին, այսինքն աւետումն երանելոյ Կուսին ի քսաներորդ եւ հինգերորդն մարտի. — Ծնունդ երանելոյ յովհաննու մկրտչի ի քսան եւ չորրորդն յունիսի¹⁾. — Ծնունդ փրկչին մերոյ ըստ մարմնոյ ի քսան եւ հինկն Գեկտեմբերի: Թլփատութիւնն նոյնոյ առաջնորդն յունուարի: Մկրտութիւնն ի վեցերորդն նոյնոյ յունուարի: Ընծայումն տեառն ի տաճարն քառասնաւրեայ եւ սրբութիւն Մարիամու ըստ աւրինացն մովսիսի երկրորդն փետրուարի:

)Այս պարբերութիւնը գրելի վերկալաւ դուրս մեացեր է ձեռագրին ձեջ:

- † Ես վշասիրոս Պատրիարք Երուսաղեմի ձեռնագրեցի.
- † Ես Մարկոս Պատրիարք Գրադայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Գասպար Արքեպիսկոպոս Կէապոլի ձեռնագրեցի.
- † Ես Նիկողայոս Արքեպիսկոպոս Կապուլայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Հռայմոնդոս Արքեպիսկոպոս Կոնստայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Լ. Արքեպիսկոպոս Փլորենտիայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Լատինոս յՈւրսինեանց Արքեպիսկոպոս Տիանայ ձեռնագրեցի.

Ես Եպիսկոպոս Կոմանայ ձեռնագրեցի.

- † Ես Յակոբոս Եպիսկոպոս Ադրիայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Պետրոս Եպիսկոպոս Մասսայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Յովհ. Եպիսկոպոս Մորինայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Բարթողոմէոս Եպիսկոպոս Կրիպտակուայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Քրիստոփորոս Եպիսկոպոս Արիմինայ ձեռնագրեցի.
Ես Դանիէլ Եպիսկոպոս Կոնկորդիայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Հռոբերտոս Եպիսկոպոս Արետինայ ձեռնագրեցի.
Ես Գուլիլերմոս ընտրեալ Լիցնի ձեռնագրեցի.
- † Ես Բո. Եպիսկոպոս Վուլտերրայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Անտոնիոս Եպիսկոպոս Կեսենայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Պետրոս Եպիսկոպոս Ալսսարայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Յովհաննէս Եպիսկոպոս Կիւերնայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Սկիպիոն Եպիսկոպոս Մուդենայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Յակոբոս Եպիսկոպոս Լուկեր. Քրիստոնէից ձեռնագրեցի.
Ես Մատթէոս Եպիսկոպոս Սիստաւայ ձեռնագրեցի.
Ես Այմերիկոս Եպիսկոպոս Ռէգալեան Լերին ձեռնագրեցի.
- † Ես Գ. Գրանադայ Եպիսկոպոս ձեռնագրեցի.
- † Ես Միլրտիչ ընտրեալ Թէատինայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Ալեքսիոս Եպիսկոպոս Կղուսիայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Յովհաննէս ընտրեալ Ուիսիլիայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Գուլիլերմոս ընտրեալ Լիսնի ձեռնագրեցի.
- † Ես Պետրոս Եպիսկոպոս Կաւալլեկիայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Անտոնիոս Եպիսկոպոս Պորտուգալիայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Բասսուստաքիոս Եպիսկոպոս Լուկերայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Բենտոնիոս Եպիսկոպոս Փեսուլարայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Բարթողոմէոս Եպիսկոպոս Վալուայ ձեռնագրեցի.
- † Ես Լաւրենտիոս Եպիսկոպոս Աքայիայ ձեռնագրեցի.

Եւր պիտի դեպքանքս անուամբ մեր եւ մերոյ եւս պա-
տրիարքին եւ ամենայն եպիսկոպոսաց եւ ամենայն ժողովրդեան
հայոց, որպէս եւ ձեր սրբութիւնդ ի յայս սահմանս վկայէք
զայս փրկական սիւնհոգոսիս սահմանքն ընդ ամենայն իւր
գլուխքն, մեկնելով, սահմանելով, տալով, հրամայելով եւ կաց-
մամբ: Զամենայն եւս ուսմունս, որ այսմ գրեալ է, ոչ միայն
այս, այլ եւ զոր ինչ ըմբռնէ եւ ուսուցանէ սուրբ աթոռս
առաքելական եւ հռոմայ եկեղեցին ընդ ամենայն ջերմեռանդիւ
եւ ամենայն հնազանդութեամբ ընդունիմք, եւ ընկանումք
յեռմամբ: Զնոսա զորս եւ վարդապետքն եւ սուրբ հարքն զոր
եկեղեցին հռոմայ ընդունի պատուապէս ընդունիմք, զորս եւ
ստոյգ զանձինս, եւ զոր ինչ այս եկեղեցիս հռոմայ արտաքսէ եւ
վճրուէ մենք այլ արտաքսած համարիմք. խոստովանիմք որպէս
ստոյգ եւս հնազանդութեան որդիք, յանուանն զոր ի վերոյ,
սորայ աթոռ առաքելոյ կարգաւորութեանն իւր եւ հրամանացն
հաւատարիմ հնազանդիմք:

Տուեալ ի Ֆլաւրենցիաս ի թէատրոնին հրապարակաւ
սիւնհոգոսիւք, ի յեկեղեցին աւագ՝ արարեալ:

Ամբ ի մարդեղութենէն տեառն հազարորդ չորս հարիւ-
րորդ երեք տասան եւ ինն. քահանայապետութեանս մերոյ
ամբ ինն:

Արդ՝ ես Սարգիս Վարդապետս որ եմ դեպքան հայոց
կաթողիկոսին, եւ աթոռակալ Կաֆային. այս սահմանս
գրեցաւ՝ ձեռամբ իմով:

Ես Թումայ Վարդապետս վկայ եմ, եւ դեպքան այս
բանիս ձեռամբ իմով գրեցի:

† Ես Նիկողայոս Եպիսկոպոս Տիբուրտիոնի ձեռնագրեցի.

† Ես Ամիկոս Եպիսկոպոս Ակուիդայ ձեռնագրեցի.

† Ես Յովհաննէս Եպիսկոպոս Արբիայ ձեռնագրեցի.

† Ես Մատթէոս Եպիսկոպոս Սաբատայ ձեռնագրեցի.

† Անգեղոս Եպիսկոպոս Արիանայ ձեռնագրեցի.

Ես Գուէլլերմոս Եպստոսէփիլլայ ընտրեալ Հաստատեալ
Անդէգաւիայ ձեռնագրեցի.

† Ես Անգեղոս Եպիսկոպոս Պարենտիայ ձեռնագրեցի.

Ես Պ. Եպիսկոպոս Պադուայ ձեռնագրեցի.

Ես Մաիէոս Աբբայ Սրբոյն Փիրմոսի Վերոնացւոց.

Ես Տիմոթէոս Աբբայ Սրբոյն Անդրեայ ի Մանդուայ.

Ես Յակոբոս Աբբայ Սրբոյն Սալուիայ մերձ ի Փլորենտիա.

Ես Բենեդիկտոս Աբբայ Սրբոյն Պանգրատիոսի ի Փլորենտիա.

Ես Բենեդիկտոս Աբբայ Սրբոյն Զենոնի ի Պեսա.

Ես Տէր Պետրոս Աբբայ Սրբոյն Միքայելի ի Պեսա.

Ես Յովհանն. Աբ. Ս. Հրեշտակի ի Վերդարետոյ Կամալտուլ. Կարգի.

Ես Տէր Յակոբոս Աբբայ Ս. Փրկչի ի Փորէ . . .

Ես Տէր Փրանկիսկոս Աբբայ Սրբոյն Մարիամայ ի Պակկիանայ.

Ես Տէր Ոստափիանոս Աբբայ Սրբոյն Պաւլոսի ի Պոցցոլոյ.

Ես Փրանկիսկոս Աբբայ Սրբոյն Մարիամայ ի Գրինիանոյ.

Ես Եղբ. . . Աբբ. Ս. Մարտիրոսաց եւ Վիկտորիայ Կարգուբացւոյ.

Ես Փրիդերիկոս ի Տարանտայ Աբբայ Մենաստանի Սրբոյն
Մարիամայ ի Բորետոյ.

Ես Յովհաննէս Աբբայ Տիւրոսի Եւնուացւոց Վիճակի.

Ես Լաւրենտիոս Աբբայ ի Կոլորրուայ . . . բլանեան Վիճակի.

Ես Մատթէոս Աբբայ Սրբոյն Գոնատոսի Սենացւոյ ի . . . վալլէ.

Ես Գուէլլերմոս Աբբայ Սրբոյն Յովհաննու ի Սարգուա.

Ես Բարթոլոմէոս

Ես Անտոն Աբ. Ս. Մարիամայ ի Պլանոյ Լեռնէ Վալթերոսեան Կարգի.

Ես Փիլիպպոս Աբբայ Փրկչի ի Վարրոնայ.

Ես Տէր Բեռնարդոս Աբբայ Մենաստանի Սրբոյն Յուստոսի ի
Վուլտերնա ձեռնագրեցի.

Ես Տէր Զաքարիաս Աբբայ Յովհաննու Աւետարանչի Եւանի
Սրբոյ գերեզմանի.

Ես Տէր Յակոբոս Աբբայ Մենաստանի Եւանի ձեռնագրեցի.

Ես Անտոն. Աբ. Ս. Փրկչ. եւ Ս. Վիգիլ. Սենացւոյ ձեռնագրեցի.

Ես Յովհանն. Աբբայ Ս. Միքայելի Եւրետիա իմով ձեռամբ գրեցի:

Եւգենիոս Դ. Յակոբեանց համար ալ Հրովարտակ մը տուաւ, որուն մէջ Հայոց վերաբերած Հատուածն աս է:

Այլ քանզի ի վերոյգրեալ հրովարտակի Հայոց, ոչ ցուցաւ կերպ բանից, զորս ի քահանայագործութեան մարմնոյ եւ արեան Տեառն՝ սուրբ Հռոմէական Եկեղեցի՝ անխախտ վարդապետութեամբ եւ ճոխութեամբ Առաքելոց՝ ցանգ եւ հանապազ սովոր է ի կիր արկանել, զնոյն պիտի յաւելուի ի սոսին պատշաճ համարեցաք:

Ի քահանայագործութեան մարմնոյ Տեառն վարի ձեւով բանիցս. Այս է մարմին իմ: Իսկ ի քահանայագործութեան արեան. Այս բաժակ է իմոյ արեան, նորոյ եւ յաւիտենական ուխտի, Խորհուրդ հաւատոյ, որ վասն ձեր եւ բազմաց հեղանի ի թողութիւն մեղաց: Այլ՝ ընաւ չէ ինչ փոյթ, թէ հացն ի ցորենոյ, որով Խորհուրդն կատարի, ի նմին աւուր, կամ թէ յառաջագոյն եփեալ իցէ. թէ միայն մնասցէ գոյացութիւն հացի՝ առանց երկբայութեան է, եթէ յետ ասելոյ քահանային զվերոյգրեալ բանսդ քահանայագործութեան մարմնոյ՝ դիտաւորութեամբ կատարելոյ զխորհուրդն, անգէն փոխի ի գոյացութիւն ճշմարիտ մարմնոյ Գրիստոսի:

Եւ զի ասնն, եթէ են ոմանք, որք զչորրորդ ամուսնութիւնս իբրեւ դատապարտեալս խոտնն, զի մի ի մեղս ինչ համարիցի, ուր չիցեն մեղք, եւ զի ըստ Առաքելոյ, ի մեռանել առն՝ ազատ է կին յօրինաց նորա եւ ունի իշխանութիւն ի Տէր՝ ամուսնանալոյ ընդ ում եւ կամի, եւ խտրութիւն ինչ ոչ դնի ընդ մահ առաջնոյ եւ երկրորդի, կամ երրորդի առն, յայտ առնմբ, եթէ ոչ միայն յերկրորդ, այլեւ յերրորդ եւ ի չորրորդ, եւ յայլ եւս ամուսնութիւնս գալ մարթ է օրինապէս, եթէ կանոնական ինչ արգելք չիցեն ի միջի: Բայց լաւագոյն եւս է, եթէ այնուհետեւ հրաժարեալք յամուսնութենէ կացցեն ի զգաստութեան սրբութեան. քանզի որպէս զկուսութիւն քան զպրիութիւն, այսպէս եւ յիրաւի զսուրբ պրիութիւն քան զամուսնութիւն գովութեամբ ազնուագոյնս համարիմք:

ժ.

Փլորենտեան տիեզերական Սիւնդոդոսին ազդեցութիւնն ի Հայաստան:

Հայոց եւ Յունաց եկեղեցիներուն ի կեդրոն կաթողիկէ միութեան դառնալէն ետքը, Եւգենիոս Դ. քահանայապետն իրաւամբ կրցաւ ուրախանալ թէ բաժանման որմը քանդուեցաւ, արեւելեան եւ արեւմտեան եկեղեցիները նախնի հաւատոյ եւ սիրոյ ուխտիւ կապուեցան. բայց՝ Յունական անհաւատարմութիւնը՝ շատ չանցաւ՝ այս միութեան կապը նորէն խղեց եւ առաջին հերձուածոյ դարձաւ, ոմանց անզգամութեամբ եւ ոմանց խարդախութեամբ: Հայք հաւատարիմ մնացին, գոնէ որոնք որ միութեան յարեցան: Հայոց պատգամաւորներն ինչպէս անկեղծ մտօք ժողովքի եկան, այսպէս ալ՝ առանց նենգութեան՝ Հայոց եկեղեցւոյն եւ Վաթիկոսին անուամբ՝ իրենց ընծայուած միութիւնը տիեզերական սիւնհոդոսին սահմաններով գրկատարած ընդունեցան, եւ ոչ ալ արտորացին հայրենիք դառնալու: Քահանայապետական արքունեաց քով ժամանակ մը կեցան, ուստի եւ մեծանուն քահանայապետը կարող եղաւ տեղեկանալ Հայոց եկեղեցւոյն ներքին եւ արտաքին հանգամանաց, այնպիսի բովանդակ Ասիայի մէջ քրիստոնէական կրօնի նկատմամբ դառն ժամանակ մը, որպէս ղը՝ որչափ կարելի էր՝ սուրբ միութեան հաստատութեան օգնական ըլլայ, զօրաւոր միջոցներով թէ՛ զեղծմունքները բառնալով, որոնք չէ թէ միայն Հայոց՝ այլ նաեւ ուրիշ ազգաց մէջ մտած էին, եւ թէ՛ պէսպէս իրաւունքներն եւ առանձնաշնորհութիւնները կարգաւորելով, որչափ ամէն մէկ ազգաց ու ծիսից որպիսութիւնը կը պահանջէր: Այս հովուական խնամքը պայծառագոյն եւս կը տեսնուի քահանայապետին քեֆէի եկեղեցւոյն՝ 1439ին Դեկտեմբերի ԺԵ. տուած կոնդակով, որ է ըսել, վերոյիշեալ միութեան կոնդակին ստորագրութենէն քսանուիրեք օր ետքը, զորն որ տուաւ Հայոց երեսփոխաններուն ձեռքը, եւ մենք հոս տեղս յառաջ կը բերենք:

Ի մշտնջենաւոր յիշատակ իրաց:

Ի ծայր առաքելական արժանաւորութեան աստուածեղէն հրամանաւ կոչեցեալք, ըստ խնամակալ պաշտաման մերոյ, պարտ եւ պատշաճ է մեզ քննել եւ ճանաչել զհանգամանս ամենայն եկեղեցեաց, որպէս զի զամենայն եւ զընաւ նկատեալ՝ ըստ պատշաճի իրաց ի փրկութիւն եկեղեցեացն այնոցիկ եւ ժողովրդոց նոցին հնազանդելոց՝ մտադիւրագոյն եւս խնամ տանել, եւ օգնականութեամբ վերին շնորհաց բառնալ ի միջոյ մարթայցեմբ զամենայն, որ զանհարթութիւնս, զմոլորութիւնս եւ զգայթակղութիւն ծնանէին, զի եւ նոքին իսկ զցանկալի աճումն ընկալցին: Յիրաւի՝ յետ մեծաւ շքով հրատարակելոյ ի հրապարակական փութմաման ի փառս քրիստոսական ժողովրդեան՝ չքնաղ միութեանն, որ հաստատեցաւ յաւուրս յայտոսիկ ի մէջ Հայոց եւ եկեղեցւոյ Հռոմայ, իբրեւ հարցեալ խնամով տեղեկացաք ի սիրելի որդւոց մերոց՝ ի պատգամաւորացս Հայոց, որք վասն սոցին իրաց առ մեզ էին, զկարգաց՝ եւ զսովորութեանց նոցա մանաւանդ ի քաղաքին Թեոդոսիա, յորում բազմութիւն մեծ ժողովրդեանս այսորիկ բնակի. խելամուտ եւս եղեաք ի պատմելոյ նոցա իրաց ինչ եւ դիպաց զորոց զպատշաճական դարմանս թղթովս այսուիկ հրամայեցաք մատուցանել: Եւ նախ՝ քանզի մեծարոյ եղբարք եպիսկոպոսք Թեոդոսիայ, որք ցայսօր ըստ իւրաքանչիւր ժամանակի կալան անդ զառաջնորդութիւն, արգելոյին եպիսկոպոսաց Հայոց՝ իբրեւ հերձուածողաց եւ հերեսիովտայց, որպէս ասենն, դնել թագ ի գլուխս իւրեանց ի հրապարակական թափօրս, որք կատարին ի նմին քաղաքի, եւ ոչ ուրեք երբեք տային նոցա թոյլ օրհնել նշանաւ խաչի զժողովուրդ ծիսի իւրեանց: Մեք զմտաւ ածեալ՝ եթէ, թէպէտեւ քաղաքն այն իցէ վիճակ մի ընդ հանուր իբրեւ զայլս ի վիճակաց, սակայն՝ քանզի ազգ Հայոց տարագիր ի սեպհական աթոռոց՝ բնակէ անդ բազմութիւն մեծ, կամիմք, եւ հրովարտակաւս այսուիկ եւ առաքելական ճոխութեամբ պատուէր տամք, զի յայսմհետէ եւ յամենայն ժամանակի յորժամ եպիսկոպոսք Հայոց երթիցեն թափօրաւ՝ եւ յայլ յոր եւ իցէ աշխարհաժողով հանդէսս, ունիցին իշխանութիւն ի վիճակին յայնմիկ եւ ի քաղաքի դնել ի գլուխս իւրեանց զթագ, ըստ

օրինակի եպիսկոպոսի թէոդոսիայ: Իսկ վասն զօրհնութիւնն տալոյ եւ վասն կնքելոյ նշանաւ խաչի, կամիմք, զի լիցի այն ըստ պատշաճի. եպիսկոպոսք Հայոց՝ միայն ժողովրդոց իւրեանց, յորժամ առանձինն յողջոյն նոցա երթիցեն, եւ կամ ընդ առաջ ելեալ հանքուրիցեն զձեռս նոցա, տայցեն զօրհնութիւն նշանաւ խաչի գոյնն ինչ զաջ ձեռն ի վեր ամբարձեալ:

Հանդերձ պսու՝ եւ այն ի մեր գիտութիւն եհաս, եթէ են ոմանք ի վերագոյնդ նշանակեալ քաղաքի եւ յարուարձանեայս նորա ցայն վայր տգիտութեանն հասեալք, մինչեւ զնոսին, որք յետ ընդունելութեան մկրտութեան յուղեղ ճանապարհէ կաթողիկէ հաւատոց վրիպեալք՝ անդրէն ի զղումն գայցեն, զնոսին միւսանգամ մկրտիցեն. արդ՝ գիտելով չափ՝ եթէ արգելեալ է յիրաւանց եւ ի սրբոց կանոնաց կրկնել զկնիքն, կամիմք, եւ նովին ճոխութեամբ եւ օրինակաւ եւ սաստիւ սպառնալեաց ընդ նոյնք եւ ընդ այլովք պատժովք նովին գործով անկանելոյ՝ պատուէր տամք, զի մի ոք ի քահանայից իշխեսցէ կամ յանդգնեսցի, վասն որոյ բանի եւ պատճառաց իցէ, միւսանգամ մկրտել զոք, յորմէ ազգէ եւ ի ծիսէ իցէ, եթէ Յոյն, կամ Սլաւոն կամ Հայ: Եւ քանզի ցանկամք եւս, զի եպիսկոպոս Հայոց ի քաղաքի անդ անկաւորն պատուով զիւր պաշտօնն վարիցէ, եւ զժողովուրդ իւր սեպհական ըստ պատշաճի արդարութեամբ խնամիցէ, կամիմք եւ հրամայեմք նովին ճոխութեամբ եւ օրինակաւ, զի մի ոք յեկեղեցականաց կամ յաշխարհականաց, եւ ոչ իսկ եպիսկոպոսն թէոդոսիայ, իւիք իրօք արգելուցուն զնա առնել իրաւունս եւ վարել զեկեղեցական իրաւասութիւն՝ զպատշաճականն ատենի եպիսկոպոսաց, այնպէս՝ զի կարիցէ նա յամենայնի եւ վասն ամենայն իրաց ի կիր արկանել զայն իրաւասութիւն ի մէջ Հայոց բնակելոց ի քաղաքի եւ ի վիճակի թէոդոսիայ, որպէս այլք յեպիսկոպոսաց ի կիր արկանեն ի վիճակի իւրեանց ի սովորութենէ կամ յիրաւանց: Ապա՝ ոչ ումք, եւ այլն: Տուեալ ի Փլորենտիա, յամի Տեառն Ռէւլթ. ի ԺԵ. աւուր Դեկտ. ամսեան յԹ. ամի:

Այսպէս՝ Հայոց երեսփոխանները Լատինացւոց խաղաղութեան համբոյրն եւ քահանայապետին օրհնութիւնն ընդունելով ճամբայ ելան ֆիորենցայէն, եկան Հայաստան՝

ակնանտես վկայք եւ աւետարեբր պն ամէն գործոց, որ կատարուեցան սուրբ Սիւնհոգոսին մէջ: Ազգային պատմութիւնն ալ մեզի կը յիշեցընէ, թէ մեծանուն քահանայապետը ծանրագին ընծաներ շնորհած է Հայոց երեսփոխաններուն, եւ առանձինն Սարգիս Վարդապետին ոսկի խաչ ակամբը զարդարուած, որուն մէջ փակուած էր սուրբ Խաչափայտէն մաս մը: Քահանայապետը յանձն Աթոռակալին՝ քերսոնի եւ քէֆէի Հայոց եկեղեցին ու ժողովուրդը կը պատուէր:

Երբ որ ասոնք իրենց հայրենիքն հասան՝ Կոստանդին Ե. Կաթողիկոս, արդէն յանանց կեանս փոխեալ էր, գրեթէ մի եւ նոյն ատեն, որ Յունաց Պատրիարքը Ֆիորենցա վախճանեցաւ ի միութեան Եկեղեցւոյ. եւ հայրապետական աթոռը կը նստէր Գրիգոր Թ. Մուսարեկեանց: Բայց, որչափ վաւերական յիշատակարաններէն կը գուշակուի, նոյն միջոցին Եգիպտոս կը գտնուէր Սուլթանին քով ազգին պիտոյից խնամ տանելու պատճառաւ, որովհետեւ նոյն ատենները Հայաստանի հարաւային կողմերը եւ Կիլիկիա Եգիպտացւոց իշխանութեան տակ կը հեծէր: Բայց Հայոց պատգամաւորներն ուրիշ ծանրագոյն դժբախտութեան մ'ալ հանդիպեցան, որ զիրենք չարաչար կը խռովէր. նոյն իսկ Կաթողիկոսական աթոռը՝ անդարմանելի եղանակաւ երկու ճեղքուած տեսնելով:

Այս աթոռը՝ ի սկզբանէ Էջմիածին կամ Վաղարշապատ, Հայոց թագաւորութեան մայրաքաղաքը, Ս. Լուսաւորէն հաստատուած էր, բայց իր յաջորդները պարտաւորեցան մէկ քաղքէ մէկալ գլխաւոր քաղաք հետզհետէ փոխադրել՝ այնպիսի դժբախտ ժամանակներ նոյն աթոռին ապահովութիւնը փնտռելով: Հարիւր յիսուն տարիէ. ի վեր այս աթոռը Սիս՝ Ռուբենեանց մայրաքաղաքը՝ հաստատուած էր: Կոստանդին Ե. Կաթողիկոսի մահուանէ ետքը, որնոր ինչպէս տեսանք իր երեսփոխանները Փլորենտեան ժողովը խրկած էր, յաջորդեց Յովսէփ Գ. որ հազիւ մէկ քանի ամիս ապրեցաւ եւ հայրապետական աթոռը նստաւ Գրիգոր Թ. Մուսարեկեանց (1440):

Շատ անգամ աս թերթերուս մէջ տեսանք Հայաստանի հիւսիսային կողման կղերականաց խռովայոյղ դիմադրութիւնը հակառակ Կաթողիկոսաց եւ իրենց ողջամիտ վարդապետութեան, որ տարածուած էր բովանդակ Կիլիկիա: Կոստանդին

Երրորդին մահուանէ ետքը, ասոնք ալ աւելի գլուխ վերցուցին. խռովութեանց բորբոքիչ թովմաս Մեծոփեցի վարդապետ, գաւն սկսաւ կաթողիկոսին դէմ: Նոյն երազատես վարդապետը՝ որջամիտ կաթողիկոսաց դէմ ունեցած ատելութեան՝ կիլիկիայ ամբողջ վրայ տեսած կամ կարծած՝ զեղծմունքները պատրուակ առնելով՝ Էջմիածին ժողով գումարեց սակաւաթիւ եպիսկոպոսներով՝ բայց վարդապետներու, վանականներու եւ քահանաներու մեծ բազմութեամբ: Հոն ննջաւոր հնարքներով՝ օրինաւոր կաթողիկոսին բողոքմանց հակառակ՝ վճռել տո՛ւաւ կաթողիկոսական ամբողջ Սիսէ վերցուիլն ու Էջմիածին փոխադրուիլը, եւ այսպէս կիրակոս Վերապեցի վարդապետն առին կաթողիկոս ընտրեցին, անմիջապէս եպիսկոպոսական օծութիւնն ալ տուին եւ անուանեցին կաթողիկոս Էջմիածնի(1441)¹⁾:

Հազիւ թէ երկու տարի վրայէն անցաւ, դաւաւցութեան մէջ, ինչպէս սովորութիւն է, երկպառակութիւն մտաւ, վար առին կիրակոս Վերապեցին, եւ անոր տեղը գրին Գրիգոր Ժ. Մակուեցի. ասիկա տասնութը տարի իշխանութիւնը վարեց՝ իրմէ ետքն ալ իր յաջորդները մինչեւ ցայսօր նոյն ամբողջ յառաջ կը տանին²⁾:

Բայց՝ կիլիկեցիք անտարբեր չկեցան. եկամուտ կաթողիկոսներուն դէմ՝ իրենց օրինաւոր Հովիւներն ընտրեցին: Մուսարեկեանց Գրիգոր Թ. մեռնելէն ետքը, հայրապետական ամբողջ նստան կարապետ Սսեցի եւ իր յաջորդները ամենեւին առանց ընդհատութեան: Ասոնք կիլիկիոյ կամ Սսոյ կաթողիկոսք, անոնք Էջմիածնայ կաթողիկոսք անուանուեցան: Սսոյ կաթողիկոսներն իրենց կողմն ունին օրինաւորութեան եւ ան-

¹⁾ Այս ամենայն նոյն իսկ թովմաս Մեծոփեցւոյ ձեռագիր պատմութեանն առնուած է:

²⁾ Նախընթաց դարերու մէջ՝ այլ եւ այլ կաթողիկոսական ըսուած ամբողջներ յերեւան ելան, ինչպէս Աղծամարայ, Գանձատարի կաթողիկոսարաններն, եւ նմանք. բայց որովհետեւ նշանաւորութիւն մը չունեցան, զանց կ'առնէր ասոնց վրայ խօսիլ:

Այսու ամենայնով՝ հարկ է յիշել այն պատիւաբերական անունները, զոր ունին, մինչեւ ցայսօր չկաթողիկեայ Հայոց մէջ Երուսաղէմ եւ Կոստանդնուպոլսի Արքեպիսկո-

պոս իշխանաւորները: Աւքիններուն նախասկզբն եղաւ Սարգիս Ա. (1311) ինչպէս ուրիշ տեղ ըսինք, Եղիպատոսի Սուլթանին շնորհքով: Նոյն եղանակաւ Կոստանդնուպոլսի Սուլթանն ալ Պրուսայի Յովակիմ եպիսկոպոսին հաճոյքը կատարելու համար՝ զինք Պատրիարք անուանեց, եւ նոյն մայրաքաղաքը (1361) ամբողջ փոխադրեւ տուաւ. (Չամչեան Պատմ. Հց. Գ. 500): Այսպէս՝ կաթողիկէ Գրիգորներէ դուրս, եկեղեցական բարձր իշխանութիւններն ու աստիճանները չբրիտանեայ իշխաններէ ալ կ'առնուին ու կը տրուին:

ընդհատ յաջորդութեան իրաւունքը, իսկ մէկալնոնք էջմիածնայ փառաւոր անուամբը կը պարծին:

Այս ցաւալի պարագաները, այսինքն՝ կաթողիկոսական աթոռին բաժանումը, Գրիգոր Թ. կաթողիկոսին հեռաւորութիւնը, եւ ուրիշ այնչափ թշուառութիւնք, որոնցմով կը տագնապէր Հայաստան, ըստ բաւականին կը մեկնեն այն ատենուան պատմագրաց լուութիւնը Հայոց ֆիորենցայէն դարձող երեսփոխաններուն նկատմամբ: Բայց, քանի մը պատմական ծանօթութիւններէ գիտենք, որ Սարգիս Վարդապետ Քեֆէի Աթոռակալը՝ այնպիսի եռանդեամբ կը քաջողէր եւ կը տարածէր ազգայնոց մէջ յիշեալ տիեզերական սիւնհոդոսին վճիռները, Եկեղեցւոյ կաթողիկէ միութիւնը, որ հակառակորդ եպիսկոպոսներն իսկ ուղղութեան կը դարձընէր¹⁾:

Աս միջոցին Գրիգոր Թ. կաթողիկոս Եգիպտոսի Սուլթանին գացած ըլլալով՝ հոն Եղ. Ալբերտոսի ձեռքէն Եւգենիոս Դ. Քանյապետին մէկ թուղթն ընդունեցաւ, զոր Երուսաղէմի Հայոց Մարտիրոս Խրքեպիսկոպոսին ուղղած էր կաթողիկոսին ձեռքն հասցընելու համար: Գրիգոր Թ. արժանաւոր յարգութեամբ զայն ընդունեցաւ եւ պատասխանն ալ գրեց: Բայց նոյն օրերն Եւգենիոս Դ. Քահանայապետ յերանական կեանս փոխուած էր, ուստի կաթողիկոսին գրած պատասխանն անոր յաջորդին՝ Նիկողայոս Երրորդին ձեռքն հասաւ: Մէտիչէական—Լաւրենտեան Մատենադարանը աս թղթին լատին օրինակը մեզի պահած է, որմէ կը թարգմանենք:

Գրիգոր ծառայ ծառայից Յիսուսի Քրիստոսի եւ Աստուծոյ մերոյ, նորին շնորհօք եւ ողորմութեամբ կաթողիկոս համօրէն ամենայն գաւառաց, եպիսկոպոս եպիսկոպոսաց երկուց Հայաստան աշխարհաց, ամենեցուն գրէ զօրհնութիւն Տեառն: Օրհնեսցէ Տէր եւ պահեսցէ զսուրբ եւ զօրինաւոր աթոռ հզօր եւ փառաւոր Հովնւի, եւ սրբոյ Հօր Քահանայապետի Եւգինեայ եւ սրբոց առնթներակայից եւ պաշտօնէից եւ աղնուականաց նորա: Արդ՝ ինդերմ ի Տեառնէ եւ ի Ս. Գրիգորէ Լուսաւորչէ, զի պահեսցէ զՔեզ ի խաղաղութեան, որ կեասգ եւ կեցցես Երանելի Հայր, ցալեւոյթ ծերութեան, յաթոռ սրբոց առաքելոց Պետրոսի եւ Պօղոսի, քանզի առ յիշատակի նոցին աթոռակալ նոցա եղեալ ես:

¹⁾ Չամէան, Պատմ. Հ. Գ. 484:

Ծանկցէ Սրբութիւն քո, եթէ ժամանեցին առ մեզ բարձրագոյն բանք թղթոյ քոյ, նմանագոյնք երկնից պայծառութեան, լուսաւորք իբրեւ զարեգակն եւ զաստեղս, ոսկի անգին բխեալ ի հոգւոյ եւ ի մտաց անարատից: Հայր սուրբ, այժմ զքեզ տեսանմ գերագոյն հովիւ ճշմարտութեան եւ առաջնորդ կաթողիկեայ հաւատացելոց ըստ օրինակի հարցն առաջնոց: Իսկ ես խոստովանիմ յերրորդութիւն, ի մի Աստուած, ի Հայր, եւ յՈրդի եւ ի սուրբ Հոգին ճշմարտութեան: Որդեակք իմ հոգեւորք Սարգիս եւ Թովմաս վարդապետք եկին առ քեզ՝ զանձն իմ քեզ ընծայեցուցեալ: Զոր ինչ ընդ քեզ արարին եւ խօսեցան, զամենայն եւ զենաւ, որ ի քոյ բարձրութենէդ սահմանեցան մտադիւր ընդունիմ: Կամէի զբազումս ի վարդապետաց եւ յեպիսկոպոսաց առ քեզ առաքել, այլ յերկւզէ անհաւատից՝ զայդ ոչ կարացի կատարել բաց յերկուց վարդապետաց ¹⁾ յիշատակելոց, զոր ինչ նորօք սահմանեցերդ գրկատարած ընդունիմ:

Ծանկցէ դարձեալ Սրբութիւն քո, եթէ եկն ժամանեաց առ մեզ ի Գահիրէ, մինչ առ Սուլտանն եկեալ էի, հրեշտակ քո Եղբայր Աբեբտոս սուրբ եւ իմաստուն քարոզիչ Տեառն:

Նա ետ ինձ զթուղթ քո, զոր առաքեցեր յերուսաղէմ՝ առ Տէր Մարտիրոս եպիսկոպոս: Հրաման տուաք ընթեռնուլ զայն, եւ ծանեաք, զոր ինչ ի նմա գրեցեր զաւարտելոյ սրբոյ Սիւնհոգոսիդ, որ է զօդ սիրոյ եւ միութեան: Այլ ես՝ որ ի վերայ ամենայն եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց եւս եւ յերուսաղէսացւոց աշխարհի անարժան կաթողիկոս կարգեալ եմ, յորժամ լուայ զայդ ամենայն ցնծացայ յոյժ եւ դոհուլութիւնս եւ շնորհս մատուցի Տեառն մերոյ, որ քեւ գործեաց զսոսին ի պարծանս անուան քոյ, որ ոչ ջնջեսցի երբէք:

Գրեցաւ ի մեծ հաղարեկի Հայոց, յամի յուր հարիւ-

¹⁾ Աս խօսքերէն յայտնի կ'երեւայ որ այս թուղթս գրող կաթողիկոսը ստուգիւ Սոյ կաթողիկոս Գրիգոր Թ. Մուսաբեկեանցն էր, ուստի այն ժամանակագրական վերլուծել, որ սոյն կաթողիկոսին մահը 1447ին կը ղեն պէտք է ուղղել: Սին նստող կաթողիկոսը կրնար, Գահիրէ՝ Եգիպտոսի Սուլթանին երթալ, որուն

իշխանութեան տակն էին ան տեսնները Սին եւ Կիլիկիա գաւառները: Էջմիածնայ կաթողիկոսը Եգիպտոս երթալու ոչ առիթ եւ ոչ հարկ ուներ, ինչու որ Հայաստանի հիւսիսային գաւառները կամ թէ Էջմիածնայ աթոռը Եգիպտոսի Սուլթանին չէր հնազանդեր (Չամչ. Գ. 491):

րորդի ինններորդի իններորդի (1450) ի չորրորդ աւուր ամսեան Սեպտեմբերի:

Աս յիշատակարաններն աչքերնիս առջեւն ունենալով՝ ամենայն ապահովութեամբ կրնանք քանի մը խորհրդածութիւններ ընել: Ա. Հայոց երեսփոխանները Փլորենտեան ժողովէն Հայաստան դառնալէն ետքը նոյն Ս. Սիւնհոգոսին եւ անոր վճիռներուն եռանդուն քարոզիչներն ու պաշտպաններն եղած են:

Բ. Գրիգոր Թ. Մուսաբեկեանց, ինչպէս իր նախորդը Կոստանդին Ե. որ իւր երեսփոխանները ֆիրենցա խրկած էր, նոյն կաթողիկէ միութեան եւ հպատակութեան հոգւով լցուած էր առ Ս. Աթոռն Հռոմայ եւ առ Ս. Սիւնհոգոսն Փլորենտիայ:

Գ. Հայոց եկեղեցական պատմութեան մէջ, ոչ նշան եւ ոչ հետք կը գտնուի այս եկեղեցւոյն Փլորենտիայի ժողովը մերժելուն. ասոր հակառակ 150—200 տարի ետքն ալ նոյնը հրապարակական յիշատակարաններու մէջ ընդունուած կը նշմարենք. եւ մինչեւ ցայսօր ազգին կաթողիկէ մասին՝ Հռոմէական հաւատոյ եւ բարեկարգական վճռոց պահպանութեան մէջ անյողողդ մնալը, նոյն սուրբ սիւնհոգոսին ազդեցութեան պէտք է ընծայել:

Բայց՝ կրօնի վերաբերած բաներու մէջ տգիտութիւնը, որուն մէջ կը թաւալին միութեան դժբաղդ ուրացողները, այն տխուր եւ աղետալից ատենները անանկ զօրացած էր արեւելք, որ Հայոց վրայ ալ հարկաւ կը տարածէր: Այսու ամենայնիւ՝ առանց աստուածային նախախնամութեան չէր, որ ասոնցմէ շատերը ողջամիտ հաւատոյ հոգւով կ'արթննային եւ կը դիմէին ի կեդրոն միութեան:

Այսպէս՝ Միքայէլ Էջմիածնայ կաթողիկոսը մեծարանաց եւ հպատակութեան թղթով դեսպանութիւն խրկեց առ Պիոս Դ. Քահանայապետ (1562—1563), պատգամաւոր ընտրելով Աբգար ¹⁾ Տմուտ գրագէտը իր Սուլթան եւ Աղեքսանդր՝ երէց երկու որդւով: Այս պատգամաւորութիւնը հռչակաւոր եղաւ յանուն կաթողիկոսին եւ ազգին Աբգարու Հռոմ տուած

¹⁾ Ստեփանոս Լեհայի՝ իր Ժամանակագրութեան մէջ — «Պարոն Սե-

ֆեր Աբգարեանց ի զարմէ թագաւորաց Հայոց կ'անուանէ:»

Հաւատոյ դաւանութեամբ, զոր ամբողջ իր արատներովը, նոյնպէս Վաթողիկոսին առ Քահանայապետն գրած թուղթը հոս ընթերցողաց առջեւը կը դնենք:

Ի դրանէ Էջմիածնի եւ յամենայն սրբոց աստ եղելոց, եւ յամենայն արքեպիսկոպոսաց եւ ի պաշտօնէից տեղւոյն այնորիկ, ի Միքայելէ Վաթողիկոսէ եւ յամենայն եղբարց սիրելեաց: Ըմենեքին ջերմ եռանդեամբ համբուրեմք զոտս Հօր մերոյ Սրբոյ Պիոսի Չորրորդի, որ ճշմարտապէս Պետրոսն է. զխաղաղութիւն եւս տամք ամենայն մեծարոյ կարգինալաց, ամենայն թագաւորաց եւ իշխանաց քրիստոսասիրաց, ամեն:

Յայտ առնեմք Սրբութեան քում, զի յամի Տեառն 1562, ի քսան ամսեան Մայիսի ի Սեբաստացւոց քաղաքէ ես Միքայէլ Վաթողիկոս առաքեցի առ Երանութիւն ձեր ՂԱբգար օրհնեալ երկրորումբք թղթովք, յորոց մին՝ վասն զհնազանդութիւն հպատակութեան Սրբութեան քում ընծայելոյ յանուն մեր ամենեցուն, եւ ջերմ սիրով համբուրելոյ զոտս Երանութեան քոյ. իսկ երկրորդն՝ թուղթ օրհնութեան եւ գործակալութեան նորա. զայս արարաք յանդիման ամենեցուն ի վեր անգր յիշատակելոց, զի օրինօք լիցի նա մեր հաւատարիմ գործակալ առաջի Երանութեան քո հանդերձ որգւով իւրով, որոյ անուն Սուլթան Ճանաչի, եւ մանկամբ իւրով Աղբքսանդրիւ. ահն ունիմ սերտ յուսով եւ խնդրեմ, զի հաստատեալ նորոգեւջիք զԿոնդակ մեր, զոր ի վաղ ժամանակս երանելի եւ բարեյիշատակ Սեղբեստրոս Քահանայապետ, եւ Ս. Կոստանդիանոս Կայսր շնորհեցին Տրդատայ թագաւորի մերոյ եւ Ս. Գրիգորի առաջնոյ Վաթողիկոսի մերոյ, եւ առաքեսջիք առ մեզ ի նորոգութիւն հնոյ բարեկամութեանն ի միջի մերում, զի եղիցի մի հօտ եւ մի հովիւ. եւ հասեալ իսկ է ժամանակ կատարմանն, զի ձեօք ազատեսցուք ի գերութենէ աստի: Նշան՝ զայս տուաք Աբգարու առաքելոյ մերոյ, ընծայել Սրբութեան քում մեռն, խաչ ոսկի, մատանի օրհնեալ, զնշխարս Ս. Թէոդորոսի վկայի, զցանկ ամենայն տեղեաց եւ մենաստանաց, եւ ամենայն ժողովորեան Հայոց՝ ազգի մերոյ, յաւելեալ ի սոսին զպատճէն վերոյգրեալ Կոնդակի, որ գրեցաւ պատուական եւ անեղծ արեամբ քրիստոսի ի յաւիտեան: Այլ տրտում է անձն իմ եւ եղուկ եմք, զի ի Կիպրացւոց

կղզւոյ անտի ընկալաք գամ մի լուր զնմանէ, այլ՝ յետ այնորիկ ուստեք ոչ ժամանեաց առ մեզ բան կամ գիր ի նմանէ: Յոյս մեր ի քէն է, ամենասուրբ Հայր, զի առ սէր Գրիստոսի ծանուսցես մեզ զՀասանել պատգամաւորիդ մերոյ պղծ ողջամբ եւ խաղաղութեամբ: Ճշմարտիւ մեր պատգաւոր է նա. եւ մեք ամենեքին Հնազանդք Արքութեան քում եւ բանից քոց: Զոր հրամայիցեսդ նմա ընկալցուք միամիտ սրտիւ մինչեւ յօրն Գրիստոսի իբրեւ զկոնդակն զայն զոր յիշեցաք: Չեռք մեր եւ լեզու կարկամեալ է ի մեջ անհաւատից, յայն սակա ոչ թուղթս եւ ոչ նուէրս արժանաւորս Արքութեան քո կարեմք ընծայել: Երկնչիմք ոչ միայն ի Տաճկաց, այլ առաւելագոյն եւս ի շարաց Գրիստոնէից, որք խառն ընդ անհաւատս են. ամենայն ուրեք եւ լաւք եւ վատթարք գտանին: Այլ բարեկամութիւն մեր հանապազ ընդ լաւսն է: Եթէ պատգամաւորդ մեր ողջամբ առ Չեզ հասանիցէ, եղիցի նա բանալի հոգւոյ մերոյ եւ մեք ուրախ եղեցուք. զթուղթս մեր առաքեսցուք միշտ անփակ՝ գրեալս նշանագրովք, զորս նա միայն ճանաչէ: Եթէ զայլ եւս նշանս խնդրեսցիք, նա զերկոսին իսկ ձեռս իբրեւ զաջ իւր ի կիր արկանիցէ: Այլ նշան. զվերոյգրեալ զառաջին տարերս՝ նա միայն գիտէ. զնոսին ինքնին ուսուցանէ: Աղաչեմք մեծաւ մեծարանօք զի ընկալիք զնա սիրով, եւ ցուցիք նմա զամենայն տեղիս սուրբս, եւ զամենայն զուրբ նշխարս, որ անդ առ Չեզ են: Եւ յորժամ կամիցի դառնալ առ մեզ, առաքեսցիք զնա գթութեամբ՝ թղթով ընծայութեան եւ ընտրելովք ուղեկցօք, զի մարթայցէ մեզ պատմել ստուգութեամբ զոր ետեսն: Դուք իմաստունքդ, քաջ գիտէք զմեր ծէս: Գրեցաւ թուղթս յԷջմիածին յամի ծննդեան Յիսուսի Գրիստոսի, 1563, յառաջնում աւուր ամսեան Ապրիլի յաւուր հինգշաբաթու:

Ի թիկանց թղթոյն, այս ինչ գրեալ է: Հասցէ գիրս ի մեծն Հռոմ, առ ոտս երանելոյ Քահանայապետի. ամէն, ամէն, ամէն ¹⁾:

Յովհաննէս Մկրտիչ Հնդիկ թարգմանեաց ի Հռոմ ի քսաներորդ աւուր ամսեան Մարտի 1564:

Արգար պատգամաւոր Հայոց՝ իբրեւ հարցաւ զմասանց հաւատոյ, զայս ձեւ օրինակի պատասխանի ետ հրապարակաւ:

¹⁾ Հոպնալ, յաճ 1564. Թ. 51:

Մէք Հայաստանեայքս՝ գերեալք ընդ իշխանութեամբ Տաճկաց եւ Պարսից, ունիմք եւ պահեմք զՀաւատս զայս:

Հաւատամք ի Հայր անծին, եւ յՈրդի ծնեալ եւ ի Հոգի սուրբ՝ յերկոցունց՝ իբրեւ ի միոյ սկզբանէ բխեալ, եւ սոքա երեքին մի Աստուած:

Հաւատամք ի Մարիամ Մայր Աստուծոյ, կոյս՝ յառաջ քան զծնունդն եւ յետ ծննդեան:

Հաւատամք եւ եւս, եթէ քրիստոս առեալ մարդկու-
թեամբն գործեաց զամենայն սքանչելիս:

Հաւատամք յԱւետումն Մարիամայ, ի Ծնունդ քրիստոսի, յԸնծայումն նորա ի տաճարն, ի Մկրտութիւն, յԱյլակերպութիւն, ի Խաչելութիւն, յԵրեքօրեայ թաղումն, ի Յարու-
թիւն եւ ի Համբարձումն նորա:

Հաւատամք ի նստել նորա ընդ աջմէ Հօր եւ ի միւսան-
գամ գալուստն:

Հաւատամք եւ եւս, եթէ էառ նա զմարդկային բնու-
թիւն ողջոյն՝ առանց մեղաց, ծնեալ կատարեալապէս: Այս է
Հաւատք մեր ամենեցուն:

Ունիմք զԵւթանասուն եւ երկուս գիրս Հնոց եւ Նորոց
կտակարանաց: Զամենայն մարգարէս, Հարիւր եւ յիսուն սաղ-
մոսս, զչորս աւետարանս, զերկուս թուղթս Պետրոսի եւ զգիրս
Թովհաննու եւ Յակովբայ, եւ զչորեքտասան թուղթս Պողոսի:

Ունիմք եւ եւս զԵւթնսորհուրդս եկեղեցւոյ: Գրեմք, եթէ
եւթն են մեղք մահուչաւիք: Մեծ ի մարգարէս ասեմք զՄովսէս:

Ունիմք զերկոտասան առաքեալս եւ զԵւթանասուն եւ
երկու աշակերտս, եւ մեծագոյն քան զամենեսին զսոսա զՊետ-
րոս՝ խոստովանիմք:

Հաւատամք, եթէ որ ոք խոստովան լինի զմեղս իւր քա-
հանայի, արձակի կամ կապի իշխանութեամբ փականաց: ԶԵրիս
միայն Սիւնհոգոսս ունիմք, այսինքն է, զՆիկիայ, զԿոստանդի-
նուպոլսի, եւ զԷփեսոսի: Աւուր աւուր երգեմք զՀանգանակ
Նիկիայ: Ունիմք զՊատարագամատոյց, զոր ուսոյց մեզ Ս.
Գրիգոր:

Ի պատարագն Սեղանոյ՝ զխմորեալն եւ զլուր ոչ արկա-
նեմք ի կիր: Ի նմին սեղանի երկիցս ի միում աւուր ոչ պա-
տարագեմք:

Ամենայն միանձուներ մեր են զգաստք եւ կոյսք, եւ բնաւ կին ոչ ածեն: Իսկ կղերականք՝ որք չեն վանականք, ամուսնանան, եւ յետ այնորիկ առնուն զձեռնադրութիւն քահանայութեան: Այլ միանձուներ մեր չունին իշխանութիւն մկրտելոյ, եւ ոչ իսկ յառաջակցութեան քահանայի իշխեն զխորհուրդ պսակի մատակարարել:

Ջաւուրս հարիւր յիսուն եւ հինգ ամի ամի պահեմք՝ հրաժարեալք ի ձկնաց եւ ի կաթնեղէնաց: Ի տարւոյ ունիմք զայլ եւս հինգ աւուրս պահոց, յորս զձու եւ զկաթնեղէնս ճաշակեմք:

Յաւուր կիւրակէի ընդ ամն ողջոյն բնաւ ոչ կատարեմք զտօն յիշատակի սրբոյ կամ սրբուհւոյ, բայց՝ զՅեառն միայն: Ի տօնի Աստուածայայտնութեան Յեառն միաբան եմք ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ, այլ ոչ ի Եւնիքեան Յեառն:

Յաւուր աւագ շաբաթու յետ մօտանելոյ արեգական՝ զձու եւ զձուկն միայն ճաշակեմք:

Ամենեքին հաղորդիմք երկօրումք տեսակօք:

Ջառաջին եւ զերկրորդ ամուսնութիւն օրհնեմք եւ պսակեմք, այլ բնաւ իսկ ոչ զերրորդն: Յետ եւթներորդ աստիճանի առնեմք զամուսնութիւն: Կնքահարք մեր հրաժարին յամուսնանալոյ ընդ սանունս, բայց եթէ յետ չորրորդ աստիճանի:

Կամք յաղօթս եւ մատուցանեմք պատարագս՝ դարձեալք ընդ արեւելս կոյս, եւ յորժամ ծունր դնեմք՝ համբուրեմք զերկիր: Ունիմք զեւթն կանոնական ժամս, զորս կատարեմք երկիցս յաւուրն յեկեղեցւոյ:

Այս են հաւատք, խոստովանութիւն, պահք, եւ աղօթք մեր ամենեցուն. իրք դուզնաքեպք ի ժամանակիս յայսմ, ուր ի գերութեան կամք, եւ ի մէջ հրոյ եւ բազում եւ անհնարին տառապանաց: Զի եթէ յայտնապէս առաջի անհաւատից զՔրիստոս ճշմարիտ Աստուած խոստովանիցիմք, արկանեն զմեզ ի հուր: Թէ հաճեսցի Աստուած զերծուցանել զմեզ ի դերութենէ յայսմանէ, զոր ինչ եւ հրամայիցեսդ ի զլուսս մեր եղիցի. ի ժամանակի աստ յայսմիկ ոչ գոյ մեր ոչ սուր եւ ոչ դաւաղան: Թէ կամիցիմք զմի դք ի մերոց անզգամաց ածել յուղղութիւն եւ բռնադատել ի պահպանութիւն հաւատոց,

անգէն զչարի, երթայ եւ ուրանայ զհաւատս: Վասն այնորիկ մեծաւ խոնարհութեամբ աղաչեմք զքո Սրբութիւնդ գթալ ի վերայ մեր:

Դու ես գերագոյն քահանայապետ չորից ծագաց երկրի, զոր միանգամ արձակեսցես՝ եղիցի արձակեալ, եւ զոր կապեսցես՝ եղիցի կապեալ: Խնդրեմք, զի մի հայեսցիս ի յանցանս եւ ի մեղս գերելոց, այլ արձակեսցես զմեզ, եւ խառնեսցես ի թիւս հոտից քոց հաւատացելոց, նորոգելով զհին ուխտն եւ զսէր եւ զհնազանդութիւն առ Սուրբ Հռոմէական եկեղեցի, զի ծառայք անպիտանք եմք Սրբութեան քո, որպէս ասէ Մարգարէ: Աչ արդարացի առաջի քո ամենայն կենդանի:

Վասն ննջեցելոց պատարագս, աղօթս առ Աստուած մատուցանեմք, եւ տամք զողորմութիւն. իսկ վասն հոգւոց մերոց թողումք եկեղեցեաց ի ստացուածոց մերոց: Երիցս յամի կատարեմք զյիշատակս ննջեցելոց յեկեղեցւոյ զոհիւք եւ ողորմութեամբ եւ բաշխելով կերակուր եւ ըմպելի կղերականաց եւ աղքատաց:

Ձնշխարս սրբոց ամենեցուն պատուեմք յարգութեամբ, եւ ի նշխարաց նոցա մասուեն եդեալ փակեալ ի խաչի եւ յայլ անօթս մեծագինս, դնեմք ի վերայ սրբոյ սեղանոյ մեծարանօք: Զխաչս օրհնեալս մեծաւ պատուով մեծարեմք եւ դնեմք ի բազմոցի: Պատուեմք զօրհնեալ պատկերս միայն, եւ զնոսին եւս դնեմք ի վերայ սեղանոյ: Երկիցս յամի քահանայք մեր եւ կղերականք զխաչ եւ զպատկեր տանին ի տունս, եւ տկարքն եւ ախտաժէտքն, որք վասն ծերութեանն եւ վասն խօթութեանն գալ յեկեղեցի ոչ կարեն, զպաշտօն յարգութեան եւ մեծարանաց նոցին ընծայեն եւ համբուրեն: Խաչք եւ պատկերք յաճախագոյնս գործեն առ մեզ սքանչելիս:

Իսկ վասն յանցաւորաց, կապելոց կամ նզովելոց այնպէս համարիմք, եթէ քահանայ, եպիսկոպոս, արքեպիսկոպոս կամ Կաթողիկոս զմի դք ի յանցաւորաց կապեսցէ կամ ընդ բանիւ արասցէ եւ մեռանիցի՝ մինչեւ արձակեալ իցէ զյանցուցեալն, զոր առ կենդանեօք ինքն կապեալ էր, ոչ դք ի յաջորդացնորին, որ զյանցաւորն զայն կապեալ կամ ընդ բանիւ արարեալ էր, կարիցէ արձակել զնա, բայց միայն Մեծ քահանայապետն հռոմայ, առ որ, ըստ կանոնի մերոյ, առաքեմք զաղաչաւորն՝

զղջացեալ վասն իւրոց մեղաց, հանդերձ թղթոյն նզովից, որով ընդ բանիւ արարեալ էր, զի արձակեսցի ի նզովից անտի եւ պատառեսցի թուղթն. քանզի քեզ միայն արժան է արձակել զնա, եւ պատառել զթուղթ կապանացն եւ տալ զնա միւսանգամ եկեղեցւոյ մերում ըստ վարդապետութեան Ս. Գրիգորի կաթողիկոսի մերոյ:

Մէք ամենեքին հաւատամք, յոր ինչ սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական Եկեղեցի հաւատայ. եւ զոր ինչ նզովէ նա, զնոյն եւ մէք նզովեմք: Հաւատամք, եթէ քրիստոնեայ որ ոչ կամիցի խոստովան լինել զմեզս իւր եւ մեռանիցի, հոգի նորա մատնի ի ձեռս սատանայի, եւ որ խոստովանեալ զմեզս իւր եւ ապաշխարեալ իցէ, հոգի ննջեցելոյն այնորիկ սլանայ յերկինս. այլ՝ եթէ խոստովանեալ որ եւ ընկալեալ զխորհուրդ գոհութեան՝ մեռանիցի առանց զհատուցումն ապաշխարութեան առնելոյ, ծնողք եւ ազգակիցք նորա եւ բարեկամք՝ ողորմութեամբք, պատարագօք, աղօթիւք եւ այլովք բարեացն գործովք մարթին զհոգի նորա ազատել, եթէ կայցէ ի քաւարանի:

Առաջին ի կաթողիկոսս մեր ասեմք զՍ. Գրիգոր, որ առաջին իսկ եղեւ գալ ի Հռոմ, ուր օրհնեաց զնա եւ օծ Ս. Սեղբեստրոս յաւուրս կոստանդեայ կայսեր եւ Տրդատայ թագաւորի մերոյ:

Գարձեալ խոստովանիմք, եթէ Սրբոյն Պետրոսի ասաց Քրիստոս Աբաթիս զնա, եւ վասն նորա աղաչեաց, զի մի պակասեսցին բնաւ հաւատք նորա. եւ որ ի մէնջ որ ոչ խոստովանեսցի գեր ի վերոյ զաթող Պետրոսի, եւ զՏէր քահանայապետ Հռոմայ գլուխ եւ հովիւ ամենայն աշխարհի, եւ փակեալ, նա զաւետարանն, եւ զերուսաղէմ եւ զաթող Ս. Գրիգորի յէջմիածին ուրանայ:

Ինպե՞ս յիս ի մեղաւորս, երանելի Հայր, որ այսչափ համառօտիւ զհաւատս Հայոց հարի ի գրի, եւ սակաւ բանիւք զվերոյգրեալ զեւթանասուն եւ երկու Գիրս յիշատակեցի, զի չէ անկ ամենեւին գնել զճրագ յանդիման արեգական, քանզի դու իմաստուն ես եւ գիտես զամենայն:

Գրեցան հաւատք Հայոց սակաւ բանիւք ի պէտս ընթերցանելեաց ձեռամբ Աբգարու եւ Աղեքսանդրու երիցու Հայոց, թարգմանեալ ի Յովհաննէ Մկրտչէ Հնգկէ ի մեծի

քաղաքի Հռոմայ, յաւուրս քահանայապետութեան Ս. Տ. Մ. Պիոսի Գ. Քահանայապետի, յամի ի Շննդենէ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, 1565 ի տասներորդում աւուր Նոյեմբեր ամսեան, յաւուր չորեքշաբաթու:

Այս գաւառութիւնը կարօտ էր ուղղութեան, բայց թէ ինչ եւք ունեցաւ պատմութիւնը մեզի գեռ յայտնած չէ. այսու ամենայնիւ Արգարու ընտիր որպիսութիւնները գիտնալով՝ ստուգիւ կրնանք ենթադրել որ ի Հռոմ ի կեդրոն ուղղութեան՝ համոզուելով Հռոմէական վարդապետութեան, նոյնը ըստ ամենայն մասին ընդունած եւ ընդգրկած է, մանաւանդ որ՝ նոյն գիտնական պատգամաւորը նաեւ ուրիշ կրօնական կարեւոր աշխատասիրութեանց ալ ձեռք զարկած է: Գրիգոր ԺԳ. Քահանայապետին Նոր Տումարի հաստատութեան կոնդակը հայերէն լեզուաւ եւ զանազան տեղեկութեամբ ու գծագրութեամբ զարգարուած՝ Հռոմ ի լըս ընծայեց տպագրութեամբ, որպէս զի այսպիսի ծանրակշիռ նիւթոյ մէջ Հայերն ալ միաբան ըլլան արեւմտեան եկեղեցւոյ հետ:

Ս. Պիոս Ե. Հայոց ազգին բարերար Քահանայապետներէն մէկը՝ Ս. Մարիամայ Եգիպտացւոյ եկեղեցին եւ Հիւրանոցը քովի աներով՝ ազգին շնորհած էր, Գրիգոր ԺԳ. իր գութն ու առատութիւնը անով աւելի եւս ցուցուց ազգին, որ ինչպէս Յունաց, այսպէս այլ Հայ պատանեկաց համար, Հռոմ վարժարան մը հաստատելու հրամանն ու կոնդակը տուաւ: Ափսոս, որ այնպիսի ազգին օգտակար եւ պատուադիր հաստատութիւն մը՝ Քահանայապետին վաղահաս մահուամբ ի գործ չգրուեցաւ: «Հայաստանեայց եկեղեցի՝ վկայ լուսաւոր է, կ'ըսէ Քահանայապետը նոյն կոնդակին մէջ, նախկին հլութեան տղգին Հայոց եւ կաթողիկոսաց նորա առաթողն Հռոմայ», եւ քիչ մը ետքը կը յաւելու. «Բարեպաշտօն մտօք եռանդեամբ եւ կրօնիւք զհաւատաւ ետարանիցանգ կալաւ (եկեղեցի Հայոց), այնչափ մեծարանս յամենայն ժամանակիս առ Քահանայապետս Հռոմայ, ցուցեալ, զնոսին ճշմարիտ փոխանորդս Քրիստոսի, յաջորդս Պետրոսի եւ գլուխ կաթողիկէ եկեղեցւոյ խոստովանէր, զհետ երթեալ վարդապետութեան եւ հրահանգաց նոցա, եւ յամենայնի զինքն եւ զիւր հայրապետս հպատակս ընծայեցուցեալ Առաքելական Աթոռոյս, որպէս իսկ ի ժլորենտեան տիեզերական

սիւնհոգոսի, առ քահանայապետութեամբ Եւգենեայ Դրորդի ի ձեռն պատգամաւորաց եւ գործակալաց իւրոց զտն պայծառապոյն եւս յանդիման կացոյց. վասն որոյ յիրաւի իսկ եւ յարժանի սիրելի եւ հաճոյական եղեւ մեզ եւ առաքելական Աթոռոյս ¹⁾։ Ասանկ կը խօսէր վեհանձն քահանայապետը 1584 ին, իր սրտին գոհութիւնը յայտնելով՝ Ազարիա կամ Զաքարիա Սոյո կաթողիկոսին՝ իր եպիսկոպոսներովն ու կղերականներով՝ Հռոմայ Աթոռոյն հետ անկեղծ միութեան յօդիւ նորէն կապուելուն համար ²⁾։

Գրիգոր ԺԳ. տեսնելով ան ատենուան արեւելեան ազգաց Հռոմայ Աթոռոյն հնազանդելու միտումը, Սիգոնի Արքեպիսկոպոսը փոքր Ասիա խրկած էր մասնաւոր առաքելութեամբ, որպէս զի այլ եւ այլ ազգաց ու ծիսից ժողովուրդներն ի գոգ Մօր եկեղեցւոյ ժողվէ։ Քահանայապետին խնամակալ հոգացողութիւնը Հայոց նկատմամբ ցանկալի արդիւնքն ունեցաւ։ Այս ազգը եւ եկեղեցին ան ատենները Յուդէոս Անտոնիոս Ս. Սեւերիանոսի տիտղոսակիր կարգինալին պաշտպանութեան տակն էր, ասոր համար ալ նոյն ծիրանաւորը վերջիշեալ առաքելութեան ձեռնառու օգնական եղաւ։ Առաքելական նուիրակը՝ Թէ Էջմիածնայ եւ Թէ Սոյո կաթողիկոսները պատրաստ եւ յօժարամիտ գտաւ ի հնազանդութիւն Հռոմայ Աթոռոյն. Ազարիա կամ Զաքարիա Սոյո ընտրեալ կաթողիկոսը առաւել եռանդուն էր, արդէն աս մոքով Հռոմ առ սեամս Առաքելոց գալու միտք ունէր Թէ ժամանակին վասնգները չէին արգելէր, ուստի Առաքելական նուիրակին ամէն խորհրդոց սիրով անսաց, եւ պսպէս անոր առաջարկած հաւատոյ դաւանութեանը ստորագրեց, նախ իր կողմանէ անոր դատման տակ ձգելով՝ ան ատեն-

¹⁾ Կոնգակագիր Հռոմայ. Հա. Ը. էջ 233. տպ. Յարինեան։

²⁾ Ատտիկանեան մատենագարանը զգուշութեամբ կը պահուին (Չեռագ. Հց. Բ) ասոր վերաբերեալ յիշատակարանները՝ կաթողիկոսին՝ իւր Արքեպիսկոպոսներուն եւ եպիսկոպոսներուն, նոյնպէս Սիգոնի Արքեպիսկոպոս՝ առաքելական նուիրակին եւ Սոյո խրեանին ինքնագիր ստորագրութիւններովը։ Այս մեծագին գեռ չհրատարակած յիշատակարաններէն նշանաւորները ամբողջ ի լոյս կ'ընծայենք, իսկ մնացեալներէն գլխաւոր մասերը

միայն քաղելով. (տես Յաւելուած ԺԱ)։ Ասոնք՝ մանաւանդ վերջիշեալ Առաքելական նուիրակին տուած տեղեկութիւնը (1587 ին) Ժ. Զերորդ Դարուն Հայոց կրօնական վիճակը քիչ շատ առջեւնիս կը դնեն։ Ստեփ. Բալուտիոս իր խառն հաւաքածոյից մէջ նոյն տեղեկութեան խալալական բնագիրը հրատարակած է, զորն որ Մանսի Լատիններէ թարգմանեց։ Իսկ Աւրիլ կամս նորէն (1866) գաղղիներէն թարգմանութիւն մ'աւ ըրաւ Վիեննայի կայսերական Մատենագարանին Իտալերէն Օրինակէն։

ները Հայոց մէջ տարածուած շփոթ եւ պէտք է ըսել, մոլորական կարծեօք խառն՝ դաւանութիւն մը, որպէս զի Նուիրակին լուսաւոր քննութենէն ճանչնայ մոլորութիւնները եւ իմանայ ու դաւանի Հռոմայ եկեղեցւոյն հարազատ վարդապետութիւնը: Այս դաւանութեան սկզբանգիրը դեռ պահուած է վատիկանեան Գատենադարանին մէջ, աւելորդ է հրատարակութիւնը, ասոր ներհակ յօժար կամօք կը հրատարակենք նոյն Զաքարիա Վաթողիկոսին Հռոմէական կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութիւնը, զոր տուաւ ետքէն անկեղծ ողջմտութեամբ, եւ իւր ձեռաց ստորագրութեամբ ու կնքովն Առաքելական Նուիրակին յանձնեց որ Քահանայապետին խրկէ, եւ մինչեւ ցայսօր վատիկանեան մատենադարանին մէջ պահուած է¹⁾: Նոյն միջոցին Վաթողիկոսը հպատակութեան թուղթ մ'ալ գրեց առ Գրիգոր ԺԳ. Քահանայապետ, որուն մէջ խոնարհ մտօք կը խնդրէր Քահանայապետէն, որ իր բարձրագոյն իշխանութեամբն հաստատութիւն կամ հանգերձաւորութիւն շնորհէ իւր կաթողիկոսական պաշտաման ու պատուոյն՝ այլ եւ այլ առանձնաշնորհութիւններով: Այս թղթին ալ հայերէն բնագիրը՝ Վաթողիկոսին, եպիսկոպոսաց, եւ իշխանաց ստորագրութեամբը պահուած է վատիկանեան մատենադարանին մէջ, ուր Քահանայապետին Հայոց ազգին ըրած այնչափ բարերարութիւնները յիշէին ետքը, առանձինն շնորհակալ կ'ըլլայ Վաթողիկոսը Քահանայապետին հայրական խնամոց Հայոց մէջ կաթողիկէ հաւատոյ միութիւնը պահելուն համար, եւ միանգամայն Հռոմ ազգային պատենակաց վարժարան մը կանգնելու որոշմանը, եւ հայերէն կրօնական եւ գիտական գրքեր տպագրելու հրաման տալուն համար: Ասոնց ամենուն վրայ՝ եւ ուրիշ շատ կարեւոր տեղեկութիւններն տես Գաւելուած ԺԱ:

Եւթեւտասներորդ դարուն սկիզբը էջմիածնայ կաթողիկոսութեան մէջն ալ միութեան դառնալու չքնաղ նշաններ կը տեսնուէին: Մեւքիսեղեկ Վաթողիկոս (1610. Մայ. 15) երկայն թուղթ մը, կամ ճշգիւ խօսելով՝ հաւատոյ դաւանութիւն գրեց ու խրկեց առ Պաւղոս Ե. Քահանայապետ. այս թուղթը լի է հոգեւոր օծութեամբ, եռանդուն եւ խոնարհ հնազանդութեան յայտարարութեամբ առ

¹⁾ ՀՅ. Զեռագ. Թիւ Բ. Տես. Գաւելուած ԺԱ:

Աթոռն Հռոմայ փոքր հատուած մը օրինակի համար հոս կը քաղենք:

“Որպէս արեգակն, կ'ըսէ Վաթողիկոսը, սկիզբն է մարգ-կային կենաց եւ ամենայն կենդանեաց, այսպէս եւ Դուք, Վէմ' կենդանի կենդանարար հաւատոց՝ բազմեալ յաթոռ զսկիզբն կենաց ամենայն հաւատացելոց շնորհէք, այնու իսկ՝ զի ի գիրկս ձեր Գան ժողովին համօրէն ազգք քրիստոնէից, քանզի եւ գրեալ է, ի վերայ պղը վիմի շինեցից ղեկեղեցի իմ: Եւ որպէս արեգակն մի միայն է, եւ միով գնդաւն եւ շողով զբնաւ տիեզերս լուսաւորէ, ունի ընդ իւրեւ զնշաւորս եւ զանշաւորս եւ շարժէ ցնոսին, զի ամենեցուն ինքն իշխան եւ պետ երեւիցի, այսպէս եւ Դուք՝ գերագոյն քահանայապետական ճոխութեամբ միոյ միայնոյ Առաքելական աթոռոյ՝ ամենեցուն ամենայն քրիստոնէից առաջնորդէք իշխանութեամբ, ունիք զամենեսին ընդ ձերով հրամանաւ, զայն ճանաչեն տիեզերք, եւ ամենայն ազգք հաւատացելոց մեծարեալ պատուեն. չէ որ ձերոյ իմաստութեան եւ կամաց հակառակ կայցէ, Տէրն ինքնին ասաց ձեզ, Արածեա զոչխարս իմ...: Այսպէս եւ Դուք ձերով լուսաւոր եւ անվրիպական հաւատովք՝ սքանչելապէս պայծառացեալք՝ որում ոչն զօրէին միտք մարգկեղէնք եւ դասք համօրէն քահանայից, այնմ եղերուք բաւականք, բանիւ բերանոյ խոստովան լինել, եթէ Յիսուս Քրիստոս՝ է Որդի Աստուծոյ ¹⁾”: — Նոյն Մեղքիսեդեկ Վաթողիկոսն երեք տարի ետքը, վերոյիշեալ թղթին պատասխանն ընդունելով, ուրիշ թուղթ մ'ալ գրեց համաձայն ուղղափառ հաւատոյ, ուր հետեւեալ խօսքերը կը կարդանք. “Ես անարժան վշտակիր եղբայր Մեղքիսեդեկ Վաթողիկոս Հայոց խաղաղութեամբ Յիսուսի Քրիստոսի գրեցի զայս թուղթ, համբուրեմ զոտս ձեր, եւ տեսանեմ զլիութիւն սիրոյ եւ գթութեան ձերոյ ի թղթի Սրբութեան քոյ, զոր ետ ինձ Զաքարիաս Վարդապետ, յորժամ եկն առ մեզ. ընթերցայ զայն մեծաւ ինդուլթեամբ հանդերձ եպիսկոպոսակցովք իմովք, որք գտին ի նմա զմիութարութիւն քաղցրութեան, եւ տեսին զամենայն բան կարգեալ եւ կանոնեալ...: Հայցեմք ի քումէ Սրբութենէ, զի եթէ տեսանիցես զմեզ իւրիւր իւրիւր պակասեալս եւ նուազեալս, զոր

¹⁾ Բզովիոս Հռոմ. քահանայապ. էջ 202:

մէք ոչն գիտիցեմք, ցուցցէ մեզ իմաստութեամբ իւրով, խրատեսցէ զմեզ, եւ մէք պատրաստ եմք ըստ չափու տկարութեան մերոյ հնազանդ լինել, ոչ միայն յայսմ, այլ եւ յամենայն հրահանգս Վարդապետութիւնս եւ ի ձեռն Հռոմէական եկեղեցւոյ, զի եկեղի մի հօտ եւ մի հովիւ: Ցանկամք զի զայդ եւ այլք ի քրիստոնէից առնիցեն, զի ամենեցուն մի սիրտ եւ մի հոգի իցէ ի Տէր, եւ շեզ անկ է այգմ խնամ տանել ըստ ձերոյ հովուական պաշտամանն, որ էքդ գլուխ եկեղեցւոյ ¹⁾»:

Կաթողիկէայ Հայրապետը կնքեց ի Տէր իւր սրբական կեանքը Լեհաստան՝ (1627) Կամենից քաղաքը, ուր պատրաստարած էր յերեսաց սուտ եղբարց, եւ ինքն եղաւ, որ Լեհաստանի Հայոց գաղթականութիւնը ի միութիւն եկեղեցւոյ դարձուց Նիկողայոս Թորոսովիչ Լէոպոլսոյ արքեպիսկոպոսին ²⁾ ձեռքովը, զորն որ ինքն ձեռնադրեց եւ ասոր համար ալ կը հալածուէր: Այս արքեպիսկոպոսական ամբողջ դեռ կանգուն կեցած է, եւ իր իրաւաբանութիւնը կը տարածի բովանդակ Աստորիական Կաթողիկէայ եւ Պուգովինայի վրայ: Մեքիսեղեկի յաջորդներէն Մովսէս Կաթողիկոսն ալ՝ նոյն ճամբան երթալով Ուրբանոս Ընրորդ Քահանայապետին Կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութիւն խրկեց տասուերկու արքեպիսկոպոսներու եւ եպիսկոպոսներու ստորագրութեամբ ³⁾: Ուրբանոս Ը. որուն բարերար խնամակալութիւնը շատ արդիւնաւոր եղած է արեւելեան ազգաց Տարածման Հաւատոյ վարժարանը հաստատելով, զՀ. Պաւլոս Փիրամոլի Դոմինիկեանց կարգէն արեւելք խրկեց (1640), առանձին առաքելութեամբ՝ առ Փիլիպպոս Կաթողիկոս՝ Մովսէսի յաջորդը, հայրախնամ թղթով մը, որուն մէջ ասանկ կը խօսի. «Այլ առանձինն ընդ Հայոց ազգն ունիմք կամս բարեախորժս եւ զքահանայապետական սիրոյ մերոյ զնշան առաւելութեամբ հանդերձ ցուցանել նմա ցանկամք, զի վաղ ուրեմն յանցեալ ժամանակսն էր համաժող ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ, եւ զչրանելին Պետրոս յանձին յաջորդաց իւրոց բարեպաշտութեամբ մեծարեաց, որպէս յայտ ի հնոց յիշատակարանաց պատմութեանն է . . . եւ տեւէ բաւէ տա-

¹⁾ Բզովիոս Հռոմ. Քահանայապ. էջ 207:

²⁾ Ասանկ կը պատմէ իր ժամանակագրութեան մէջ Ստեփաննոս Լեհացի մերձաւոր ժամանակաւ եւ հայրե-

նակից. ուստի յանդիմանումներ Նիկողայոսի անունը կ'ազատեն:

³⁾ Նոյն Կաթողիկոսի ուրիշ աս տեսակ յայտարարութիւնները, տես Լեռն. Ս. Պետրոսի եւ այլն:

կաւին մեծապայծառ յիշատիլ փլուրէնութեան խոլովոյ, յորում մեծաւ բարեպաշտութեամբ եւ հռանդեամբ, ի քահանայապետութեան Եւգենիոսի Գրորդի ի միաբանութիւն եկին Հայք ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ, եւ յօդեցան ի մի միութիւն ընդ առաքելական Աթոռոյ, հաճութեամբ ազգաց ամենեցուն: Այսմ առաւել եւս խելամուտ լիցի եղբայրութիւն քոյ ի գրոց անտի ժողովոյն պնորիկ, եւ ի Հրովարտակէ վերագոյն ճառելոյ քահանայապետին (Եւգենիոսի Գ.), որ ոչ կարի հեռի ժամանակաւ՝ հրամանաւ սրբոյ ժողովոյ Տ. Հ. գրեցաւ ի ձեր լեզու եւ ի լոյս ընծայեցաւ . . . »:

Փիլիպպոս կաթողիկոս պատասխան գրեց Ուրբանոս Ընրորդի նոյն փրամուլիի միջնորդութեամբ եւ մատոյց միանգամայն կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութիւնը քսանուհինգ եպիսկոպոսներու եւ ութ վարդապետներու ստորագրութեամբ. բայց ասիկա հազիւ իննովկենտիոս ժերորդի ձեռքն հասաւ ¹⁾:

Բայց՝ ի՞նչպէս պայծառ ու լուսաւոր է Յակոբ Գ. Էլմիածնայ կաթողիկոսի հաւատոյ դաւանութիւնը կամ կտակը, զոր տուաւ Կոստանդնուպոլիս ութսուն եւ երկու տարուան ծերունին՝ մահուանէ քիչ մ'առաջ (1680): Արդէն եօթը տարի յառաջ նման դաւանութիւն մ'ալ տուած էր. բայց լաւ է՝ վերոյիշեալ կտակին պատճենը ամբողջ հոս յառաջ բերել:

«Ըստ անշուշտ եւ անհրաժեշտ եւ ամենաճշմարիտ աւանդութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ ըստ քարոզութեան ականատեսից Բանին կենաց, սրբազանաց Առաքելոց: Եւ ըստ ուսուցման եւ հետեւման Ուղղադաւանից սրբոց Հայրապետաց նախկնեաց եւ վերջնոց. եւ ըստ ընտրութեան եւ դաւանութեան երկոտասանից վարդապետացն աստուածաբանից. եւ ըստ կանոնադրութեան եւ սահմանադրութեան չորից սրբոց ժողովոցն՝ Նիկիոյ, Կոստանդնուպոլսոյ, Եփեսոսի եւ Քաղկեդոնի. կամաւ յօժարութեամբ, աներկբայ հաւատով, անդառնալի յուսով եւ անվախճան սիրով, Ես նուաստ ծառայ Քրիստոսի Յակոբ կաթողիկոս ամենից Հայոց եւ Պատրիարք Վաղարշապատու, Լուսակառոյց մեծի եւ սրբոյ աթոռոյն Էլմիածնի, գոյով 28 ամաց եւ չորից ամսոց, յամի 12 երրորդի Հայրապետութեանս իմոյ, մերձ ի ժամ մահուան իմոյ, ի մայ-

¹⁾ Ստեփ. Լեհացի, Ժամանակագրութիւն, յամ 1680—47:

րաքաղաքս Կոստանդնուպոլիս, ընդ հովանեաւ սրբուհւոյ Աստուածածնի եկեղեցւոյս, առաջի ամենատեսին Աստուծոյ, եւ առաջի ամենապատուոյ եպիսկոպոսին Տեառն Գասպարի Գասպարինին, վերատեսչի Սրբոյ Աթոռոյն Չերիկոյ, եւ Տեառն Քրիստոսի ճիւղի ի կարգէն Յիսուսեան, ետու զգաւանութիւնս իմ, որպէս հաւատամ եւ դաւանիմ, եւ խոստովանիմ թէ մեծ եւ առաքելական, ընդհանուր սուրբ Եկեղեցին Հռոմայ ունի լի եւ գերագոյն կատարեալ իշխանութիւն եւ պետութիւն ի վերայ ընդհանրականի կաթողիկէի Եկեղեցւոյ: Հաւատամ եւ զվեհապետն նոյնոյ սրբոյ Եկեղեցւոյն Աթոռակալ եւ փոխանորդ սրբոյ գլխաւորի Առաքելոյն Պետրոսի, կապող եւ արձակող յերկինս եւ յերկրի: Հաւատամ զկալեալն ի նմանէ՝ կալեալ յերկինս եւ յերկրի, եւ զթողեալն՝ թողեալ յերկինս եւ յերկրի: Ընդունիմ եւ պատուեմ զնոյն ընդհանրական, մեծ եւ առաքելական սուրբ Եկեղեցին Հռոմայ, եւ հետեւիմ հնազանդութեամբ վարդապետութեան նորա ի կեանս յայս եւ ի հանդերձելումն: Հերքեմ եւ նզովեմ զընդդիմակս եւ հակառակողս նոյնոյ սրբոյ եւ առաքելականի Եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ հաւատոյ նորին, ի կեանս յայս եւ ի հանդերձեալն:

Գրեցաւ դաւանութիւնս այս ի Թուին Հայոց ՌՃԻԹ. (1680) յՕգոստոսի Ա. Որ ինձ Յակոբայ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընդունելի է. վասն որոյ առ ի հաստատութիւն սորա ձեռամբ իմով ստորագրեցի. Յակոբ Կաթողիկոս ամենայն Հայոց ¹⁾»:

Աստուածաշնորհ Հայրապետին մահուանէն ետքը իր ուղղափառ հաւատոյ եւ սրբութեան համբաւը, համազգեաց մէջ առաւել եւս տարածուեցաւ եւ ցայսօր կը տեւէ: Իր ժամանակակիցները անմիջապէս հոյակապ շիրիմ կանգնեցին գերեզմանին վրայ հետեւեալ արձանագրութեամբ.

Հազար հարիւր քսան եւ ինն

Օգոստ:

Հանգստարանս այս հրաշափառ եւ պատուելի
Վայելադիր յօրինուածովք ի հանդիսի

¹⁾ Հարազատ օրինակը կը պահուի Վիենն. Միթթար. մասնադարանը, Ցարածմ. Հաւատոյ Ս. Ժո-

ղովին գիւանին մէջ գտնուած օրինակը՝ ասոր գաղղիական ընդարձակ թարգմանութիւնն է:

Ունի աւանդ զմաքուր մարմին բազմերջանկի
Ցեառն Յակոբայ Հայոց ընտրեալ Հայրապետի
Որ փոխանորդ Հօր մերոյ Սրբոյ Լուսաւորչի
Կաթողիկոս օծեալ նորին օրհնեալ գահին.
Եւ արդ տապանս բուժիչ ախտից մարմնափանի
Յուսով ի սա դիմեցելոց հրաշիւք յայտնի
Զկազմող սորին յիշել ի Յէր զարմիւք հայցի
Զգաքարիայն որ ի Խալիֆայ հիւսնականի
Հաղար հարիւր քսան եւ ինն Հայոց թըվին
Երկրորդ աւուր ամսոյն Հոռոմոց օգոստոսի

Այս մեծարոյ շիրիմը, որուն բոլորտիքը երկաթի վանդակ
կը պատէ եւ մէջ տեղը մշտաւառ կանթեղ կախուած է, դեռ
Կոստանդինուպոլիս Հայոց գերեզմանատան մէջ յարգութիւն
եւ պաշտօն կ'ընդունի իր ազգակիցներէն, որոնք թէպէտեւ
այսօրուան օրս դժբախտաբար նոյն երանանշորհ Կաթողիկոսին
կաթողիկէ հռոմէական հաւատքէն դեռ հեռացեալ օտար են,
այսու ամենայնիւ իրենց անձկութեանց եւ վշտոց մէջ անոր
օգնութեանն ու բարեխօսութեան դիմելով, իրացընէ կա-
թողիկէ ճշմարտութեան յաղթանակը կը բարձրացընեն:

Աս բարեպաշտօն հայրապետին յաջորդներէն Եղիա եւ Կա-
հապետ Եջմիածնի կաթողիկոսները, ինչպէս նաեւ Աղթամարայ ¹⁾
եւ Աղուանից Կաթողիկոսները, եւ քանի մը Կոստանդնուպոլսոյ
պատրիարքներ եւ ուրիշ եպիսկոպոսունք, ամենեւին չդանդա-
ղեցան իրենց հաւատոյ յայտարարութիւնը Հռոմայ քահանայա-
պետաց առջեւը դնելու, իբրեւ քրիստոսի փոխանորդներուն ²⁾:
Կոյն ատենները Կիլիկիայ Գրիգ. Կաթողիկոս (1693) երկու
եպիսկոպոսանոց ³⁾ Հռոմ գլխաւոր առաքելոց գերեզմանին
Ուխտի եկաւ եւ ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւնը տուաւ:

Բայց հոս, առանց յիշատակի չենք կրնար թողուլ Կոս-
տանդնուպոլսոյ պատրիարքներէն՝ Կիրակոս Արքեպիսկոպոսի
կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութիւնը, եւ հնազանդութեան
թուղթը, որ գրեց Ուրբանոս Ը. քահանայապետին: Զքնաղ
օրինակ ուղղութեան, որ թողուց իր յաջորդներուն ³⁾:

¹⁾ Աղթամարայ Մարտիրոս Կաթողի-
կոսին հաւատոյ դաւանութեանը
ընտրելը պահուած է վատիկանեան
Մատենադարանին մէջ Հ.Յ. Գրչ. Դ.
²⁾ Կոնստանդ. Յար. Հաւ. Յաւել.

Հաւ. Ա. 319: = Հ. Աղ. Պաճնան,
Աթու Ս. Պետր:
³⁾ Պաճնան, Աթ. Ս. Պետր. էջ
270, եւ այլն:

Այսչափ ուրեմն ժէ դարուն մէջ կաթողիկոսաց, Արքեպիսկոպոսաց, Եպիսկոպոսաց եւ Վարդապետաց բազմութիւն, (որոնցմէ ոմանց անունը յիշեցինք) մոլորութիւնը մոլորելոց թողով ի համբոյր սիրոյ եւ հնազանդութեան Հռոմայ Քահանայապետաց դիմեցին հոգևով կաթողիկէ միութեան եւ միաբանութիւն Հռոմայ Եկեղեցւոյ հետ: Ինչ գեղեցիկ եւ ցանկալի տեսարան. երկնաւոր շնորհքն էր որ կ'ազդէր, այն շնորհքը, որ միտքերը կը լուսաւորէ եւ սիրտերը կը շարժէ. բայց եւ այնպէս Հռոմայ Քահանայապետաց գործակցութիւնն ալ մեծ էր եւ ազդու: Քահանայապետական առաքելութիւններն ու պատգամաւորութիւններն էին որ այնչափ խնամք եւ օգնութիւն ընծայեցին արեւելեան ազգաց, եւ առանձինն Հայոց ազգին, որուն մէջ ի սկզբանէ խորունկ արմատ ձգած էր կաթողիկէ հաւատքը: Այս ամենայն ստոյգ է. այսու ամենայնիւ այնչափ այնչափ հաւատոյ դաւանութեանց կրկնումը եւ նոյն իսկ Հռոմայ Քահանայապետաց անդադար ճիգն ու խրախոյսը, որ իրենց նախնեաց հաւատոյ ճամբէն չչեղին, չկրցան արգելել, որ ոմանց տգիտութիւնն կամ անուղղայ ցանկութիւնը, եւ ոմանց մոլորութիւնն ու նախապաշարմունքները ընդդէմ Հռոմէական միութեան՝ նորէն նորէն չբուսնին եւ չարմատանան Հայոց մէջ՝ մանաւանդ. Կոստանդնուպոլսոյ բնակչաց մէջ, ուր կրօնական յուզմանց, եւ նախապաշարմանց բորբոքումը երբեմն երբեմն սաստիկ կը զօրանար: Նոյնը կը տեսնենք նաեւ այն մշտնջենաւոր կռուոյ եւ մրցանաց մէջ, որով կարծեցեալ Պատրիարքութեան ցանկացողները իրար փոփոխակի կը մերժէին նոյն աթոռէն: Թէ անգամ մը Չամչեան Վարդապետին ժամանակագրական տախտակները աչքէ անցընենք, կը տեսնենք, որ 100 տարուան միջոցի մէջ, այսինքն է՝ 1600 էն ց1700 (այս երեւոյթը քիչ տարբերութեամբ նախընթաց եւ յաջորդ դարերու մէջ ալ կ'երեւայ), առ նուազն քառասուն ու վեց պատրիարքներ նոյն աթոռը ելած ու իջած են, ինչպէս որ ռամկին կուսակցութիւններէն մէկը կամ մէկալը կը զօրանային: Գթբաղդաբար այս զեղծ անկարգութիւնը արեւելք իրաւունք ազգի համարուած է: Թէ որչափ չարիք ասկից կը ծագէին ամենուն յայտնի է. անոնք որ առաջնորդելու եւ հովուելու պաշտօնը կ'առնուին, որովհետեւ միութեան կեդրոնէն դուրս էին

եւ բաժանեալ ի հաղորդութենէ քրիստոսի փոխանորդին, որմէ առաջնորդաց իշխանութիւնը կախեալ է, առանց ուղղեցոյց առաջնորդի անուղիղ ճամբաներու մէջ կը թափառէին, եւ ուրիշ բան չէին խնդրեր՝ բայց եթէ ռամկին հաճոյքը, եւ ամենեւին չէին խղճեր կաթողիկէ ողջամիտ ժողովուրդը կրից եւ կուսակցութեանց զոհ ընել, հարստահարել ու հալածել: Այսպէս՝ բանը հոն հասաւ, որ ալ հարկ էր կաթողիկեանները հերձուածոյ մասնակցութենէ բաժանել: Արդէն Ժէրորդ դարուն կէսէն Պարսկաստանի եւ գլխաւորաբար Պասրայի ուղղափառք երկիւղածութեամբ կը զգուշանային յաստուածայինս հերձուածողաց հետ հաղորդակցութիւն ունենալէն: Որչափ ի կոստանդնուպոլիս եւ ուրիշ ամէն տեղ ուղղամիտ անձինք կային՝ մարդկային նկատմունքը մէկ գի ձգելով հերձուածոյ հաղորդակցութենէ կը հեռանային եւ կաթողիկէ եկեղեցւոյ գիրկը կը պատսպարէին: Մխիթար Սեբաստացի՝ (Ծնեալ 7. փետր. 1676) որ իր ազգայնոց մէջ հանճարով եւ վարդապետութեամբ հռչակեալ ի մանկութենէ Աստուծոյ երկիւղիւ եւ բարեպաշտութեամբ կրթուած էր, կաթողիկէ կրօնից եւ վարդապետութեան սրտանց յարեցաւ, եւ Հռոմէական հաւատոյ դաւանութիւնն ալ տուաւ Յիսուսեանց ¹⁾ առջեւը, որոնցմէ իւր կրօնական զարգացումն առած էր: Դէպ ի Հռոմ ուխտիւ ճամբորդութեան մէջ էր, երբոր ծանր հիւանդութիւն մը զինքն արգելեց՝ եւ պարտաւորեցաւ ետ դառնալ. բայց 1696ին քահանայական օծութիւնն ընդունեցաւ, եւ անկից հտքը ինք զինք տուաւ ի քարոզութիւն կաթողիկէ ճշմարտութեան: Շատ չանցաւ՝ վարդապետական աստիճանի հասնելով, քանի մը բարեզգաց անձինք իւր քովը ժողվեց ի միութիւն կաթողիկէ-հռոմէական վարդապետութեան եւ հաստատեց ի հաւատս, որպէսզի իրեն գործակից ըլլան եւ զբանն ճշմարտութեան քարոզեն: Բայց՝ սուտ եղբարց չարախօսութիւնն ու հալածանքները զինքն ստիպեցին կոստանդնուպոլսէ հեռանալու. Մորէա՝ իւր ապաստանարանը խնդրեց, որ ան ատեն ղենետացւոց իշխանութեան տակն

¹⁾ Ասոնց անունն էր Հ. Բեռնար Բո-
վալիէ (Beauvolier) եւ Հ. Երզնայ (Verzeau) առաջնորդ յԱստ-
րիս: — Եղի ատենները Յիսու-
սեան ընկերութեան Հարջ անխոնջ
կաշխատէին կաթողիկէ վարդապե-
տութիւնը Հայաստան քարոզելու

հոգեւոր օգտիւ ժողովորդեան: Եր-
կու առաքելութիւն հաստատած
էին 1688ին, մէկը յանուն Ս. Հօր
մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի, մէկաւր
յանուն Ս. Իգնատիոսի. երկուքն
ալ բազմաթիւ քաղաքներու մէջ կը
տարածուէին:

էր (1703). Հոն նորէն Կորնթացւոց Արքեպիսկոպոսին առ-
ջեւը իւր ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւնը տուաւ ¹⁾, եւ
իւր ընկերներովը կրօնաւորական ուխտիւք պարաւանդելով՝
վանական հասարակութեան հիմը դրաւ (1706). Մորոն քաղ-
քին մէջ առաջին վանքն ալ հաստատեց: Ինը տարի ետքը
Յունաստան Օսմանեանց ձեռքն անցնելով՝ անկից ալ վենետիկ
փոխադրեցաւ, եւ հոն՝ Ս. Ղազարու կղզին՝ Կղեմէս Թ. քահա-
նայապետին հաճութեամբ իր միանձանց համար Ս. Բենեդիկ-
տոսի կանոնն ընտրեց, եւ այսպէս մինչեւ ցմահ (1749) իբրեւ
Աբբայ եռանդեամբ եւ աստուածպաշտութեամբ առաջնորդեց
իւր միաբանութեան, ջանալով միշտ, որ իւր աշակերտները
թէ աւետարանական քարոզութեան եւ թէ գրադիտութեան
մէջ օգտակար ըլլան Հայ ազգին: Մխիթար Աբբայի մահուանէ
ետքը՝ միանձնական ընկերութիւնը երկու զատ միաբանու-
թիւններու բաժնուեցաւ՝ վենետական եւ վիեննական Մխի-
թարեանց անունով: Վիեննական միաբանութիւնը այս առանձ-
նաշնորհութիւնն ալ ունեցաւ, որ իւր սահմանադրութիւնը
կամ հիմնական կանոնները Պիոս Թ. սրբազան քահանայա-
պետն, որուն Աստուած երկար կեանք շնորհէ, առանձին գծու-
թեամբ հաստատեց, 1853, Յունուարի 23 ին տուած քահանա-
յապետական Համառօտագրով, որուն սկիզբն է, Ընկերութիւնս

Բայց մեր նպատակին դառնալով՝ երբ այսպիսի հիմնար-
կութիւններ ուղղափառաց մէջ կը հաստատուէին, ի միութենէ
բաժանեալ Հայերը ղանոնք հարստահարելէն չէին դադրէր,
աւելի կամ նուազ սաստկութեամբ, ինչպէս որ բնաւորեալ
էին Պատրիարքական պատուով պանծացեալ առաջնորդները,
որոնց անունը մեղադրանք պատմութիւնը միշտ պիտ'որ յիշէ:
Ամենէն դառն եւ անագորոյն հալածանքը ²⁾ սաստկացաւ Կաթո-
ղիկեայց վրայ Յովհաննէս Հասատան Պատրիարքին ատեն.
(1781), գլխաւորաբար Կոստանդնուպոլիս, Մեկիւրիա ու
Մերտին. ուր ուղղափառք աննուաճելի համբերութեան, մտաց

¹⁾ Այսպէս կը պատմուի Մխիթար Աբբայի վարուց մէջ, զոր Հ. Մա-
թէոս Եւթովիացի իր աշակերտն
ու քարտուղարը գրած է: Բնագիր
ձեռագիրը Վիեննական Մխիթար-
եանց գրեանքին մէջ կը պահուի:

²⁾ Տե՛ս, Զամէան Պատմ. Հայ. Հա-
Գ. ԳԼ. Խ. Ծ. ուր հալածանաց
շարքը կը ստորագրուի, մահաւանդ
1701, 1707, 1708, 1714 տարի-
ներուն մէջ:

Հաստատութեան՝ հաւատոյ եւ առաքինութեան յաղթանակը կանգնեցին: Ինչպէս որ ի սկզբանէ եկեղեցւոյ հալածիչներուն սողորութիւնն էր, քրիստոնեաները չարչարելու եւ անօրինակ իրաւացի պատժաւ մը չեղած ատեն: ստութիւնն ու ատելութիւնը ձեռք առնել, այսպէս կաթողիկեայ Հայոց թշնամիները՝ զիրենք մատնիչ տէրութեան, փրանկաց սատար ու դաւանից եւ միանգամայն թէ քաղաքական եւ թէ եկեղեցական իշխանութեանց գէտ ապստամբ կը հրապարակէին: որով նոյն հաւատացեալները երկու սրոյ մէջ կը ձգէին եւ կը ստիպէին որ, կամ յաստուածային հերձուածոյ հաղորդակից ըլլային, եւ կամ յանձն առնուին բանտարկութիւն, թիոյ ծառայութիւն, մահ եւ արքոր: Յարգելի Կոմիտաս քեօմիւրճեան քահանայն Կոստանդնուպոլիս՝ (1707) գլխատեցին. իր գերեզմանը ուխտատեղի է հաւատացելոց, եւ իւր վկայական մահուան ցոյց հրաշքներն են, որ կը յաճախեն միջնորդութեամբ երջանիկ նահատակին: Այսպէս Միքայէլ Բրգնիկցի քահանայն եւ Մեղիգոն Դասպաս Մերտինոյ եպիսկոպոսն մի եւ նոյն ատեն Մերտին կախաղանի վրայ կամ շղթաներուն տակ ուղղափառ հաւատոյ համար կեանքերնին զոհեցին: Որչափ անողորմ էին հալածանքները, այնչափ ալ կաթողիկեայց հաստատութիւնն ու եռանդը կը սաստկանար իրենց Հարց հաւատքին մէջ անշարժ ձայնով: Ան ատեն հերձուածակողմը ուրիշ հնարքի մը ձեռք զարկաւ, անոնց հաւատարմութիւնը նենգութեամբ ու պատրանօք ցնցելու: Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքներն ու անոնց կուսակիցները երեսանց չափաւորութեան ցոյց տալ սկսան. ուղղափառաց հաւատոյ վարդապետութիւնը, կ'ըսէին, ըստ էութեան համաձայն է մեր վարդապետութեան. եթէ տարբերութիւն կ'այն է, ան ալ արտաքին է, կաթողիկեայք եւ չկաթողիկեայք միայն բառերու վրայ կը վիճեն, միաբերնին նոյն է, երկու կողմանէ ալ կը պատուեն Հռոմայ քահանայապետը, եւ նոյն խորհուրդներն ունին. ուստի՝ եթէ ոսանք պակսեցան որպիսի եւ իցէ եղանակաւ, ասիկա մարդկային տկարութեան պէտք է տալ, բայց՝ հարկ է որ ուղղափառք ալ չափաւորութեամբ վարուին, ամէն հակառակութիւն մէկ դի թողուն, սիրտերը շահելու ջանան. պէտք է որ, կ'ըսէին, քանի մը ծէսերն ու քովորութիւնները գոնէ արտաքուստ ընդունին, ազգային (հեր-

ձուածական) եկեղեցիները յաճախեն, Լատին եկեղեցիներէն հեռանան, աս է ճամբան, որ խաղաղութեան եւ ազատութեան կը տանի, զոր եթէ յանձն չառնուն, կապանք եւ նեղութիւն, տուգանք եւ արսոր իրենց կը մնան: Այսպիսի նենգաւոր եւ սպառնական առաջարկութիւնները կրնային ընել եւ ի գործ դնել հակառակորդները, որովհետեւ ուղղափառաց իրենցմէ բաժանումը անգգալարարը լլալով՝ Օսմանեան կառավարութեան առջեւ կաթողիկեայք նոյն Պատրիարքներուն հպատակները կը համարուէին. բայց Արօնն էր, որ իրենց կ'արգելուր հերձուածակողման եկեղեցիներն երթալ, եւ հոն յաստուածայինս եւ ի կրօնականս հաղորդակցութիւն ընել: Ուստի՝ Պատրիարքները տէրութեան հրամանաւ կ'արգելուին ուղղափառաց առանձին եկեղեցի շինելն ու հոն իրենց արարողութեամբ Ս. Խորհուրդները մատակարարել եւ ընդունելն, որպէս զի ասանկով հարկադրին զիրենք հերձուածակողման եկեղեցիներն երթալու. բայց ուղղափառք հաւատարիմ իրենց հաւատոց կը մնային, հաւատակից Լատինացւոց եկեղեցիները կը յաճախէին եւ հոն կրօնական պարտքերնին կը կատարէին: Այսպիսի անստոյգ եւ վտանգաւոր դրից մէջ՝ Հռոմ՝ լուելայն թոյլ տուած էր ուղղափառաց՝ միայն քանի մը Խորհուրդներ հերձուածակողման պաշտօնեաներէն ընդունել, այսինքն է Մկրտութիւնն, որուն հետ կը մատակարարուի յարեւելեան ծիսի նաեւ Գրողմը, Ամուսնութեան Խորհուրդը, մեռելոց յուղարկաւորութիւնն ալ անոնց ձեռքն էր: Այսու ամենայնիւ այս չափով ալ չէին շատանար Պատրիարքներն եւ իրենց կողմնակցութիւնը, անգադար կը հալածէին զուղղափառները, որոնց թիւը կ'աճէր օր ըստ օրէ:

Ժամանակ անցնելով՝ այր թշնամի ուղղափառաց մէջ մտաւ եւ սկսաւ ցանել իւր որոմը, իբրեւ թէ առանց հաւատոյ վարդապետութեան դպչելու եւ առանց խղճերն արատելու՝ քանի մը թէութիւններով՝ հերձուածողաց հետ համաձայնիլն օրինաւոր կրնայ ըլլալ, ընդունելով իրենց քանի մը ծէսերն ու կարգադրութիւններն, (որոնք շատոնցունէ ուղղափառաց մէջ յիրաւի խափանուած էին), եւ կը հաստատէին միանգամայն, թէ օրինաւոր է նաեւ չկաթողիկեայք եկեղեցիներն երթալ, հոն քիչ մը ատեն աղօթել, ողորմութիւն տալ եւ քանի մը կրօնական գործքեր ալ կատարել՝ այսու մոքով՝ որ

հալածանքներէ եւ մահուան վտանգէ ազատին, առանց կերպահան հերձուածոյ մէջ խնայուլ¹⁾:

Այս վարդապետութիւնը՝ արդէն անցեալ ԺԷ դարուն վերջերը՝ Կղէմէս ԺԱ. քահանայապետ դատապարտած էր, Պարսկաստանի Հայոց եկեղեցւոյն սա հարցման տուած պատասխանովը:

“Թէ արժան իցէ քարոզչաց Հայոց յաճախել յեկեղեցիս հերձուածողաց եւ հերետիկոսաց, սոյնպէս եւս արժան իցէ կաթողիկեայց ի ձեռաց սոցա ընդունել զխորհուրդս, լինել առնթերակայ պլոց պաշտամանց եւ հանդիսից նոցա: Այսր խնդրոյ պատճառք այն են, զի քարոզիչքն, որ են ի Սպահան եւ ի Զուլպա, յայլ եւ այլ կարծիս անկեալք՝ ոմանք օրինաւոր համարին զայն՝ զօրութեամբ հրովարտակի Մարտինոսի Երրորդի եւ Ժողովոյն Կոստանդնուպ (Վառ Խորշիւ), որ թոյլ տայ ընդունել զխորհուրդս ի հերետիկոսայց եւ ի հերձուածողաց, որք չիցեն այնպէս ծանուցեալք յանուանէ եւ առանձինն, որպէս եւ քահանայք Հայոց ի Սպահան եւ ի Զուլպա”: Սուրբ Աթոռը այս հարցման բացասական պատասխան տուաւ, այսպէս. “Ամենասուրբ Տէր մեր (Կղէմէս ԺԱ.) եւ քահանայապետ վերագոյնդ յիշատակեալ, լուեալ զխորհուրդ Տեարց Կարդինալաց՝ ասաց, առ վեցերորդն. Չէ օրէն. եւ տացին Հրամանք”,

Վերը յիշուած հաշտասէր կաթողիկեայց անձանօթ չէր այս հրամանագիրը, բայց՝ պատիր եւ ստացօղ մեկնութիւններով կը ջանային անոր զօրութիւնը ի դերեւ հանել կամ փճացունել, գոնէ Օսմանեան պետութեան հպատակ Հայոց նկատմամբ: Մելգոն Սեղբոսեան՝ իւր ենթադրական սկզբէն իւր թէ այն Հրամանագիրը միայն Պարսկաստանի ուղղափառաց համար տրուած ըլլայ, կը հետեւցունէր, թէ ամէն՝ գոնէ Տաճկաստանի ազգայնոց համար չէր զօրեր. ուստի իր կողմնակիցները հրապուրեց նորէն Ս. Աթոռին հարցմունքներ ընելու, նպաստաւոր որոշումնք մը ընդունելու վախճանաւ: Եկեղեցականաց մէջէն

¹⁾ Այս կարծեաց գլխաւոր պաշտպանն էր Մելգոն Սեղբոսեան՝ ըստ բաւականին ծանօթ Եւրոպացւոց՝ իր անուամբ իտալերէն հրատակուած գրութիւններով, որոնց գլխաւորներն են, Ա. Համալուստ պատմակ. Ժամանակագրակ. յիշատակ. ազգի

Հայոց. Վենետիկ. 1786. : : Բ. Ժառ. փճական — կրօնական, եւ այլն: Երբ որ Սեղբոսեան ասոնք կը հրատարակէր, նոյն ատեն Հ. Մ. Վ. Չամչեան իւր Պատմութիւն Հայոց. Գ. Հտ. 1784. ի լոյս կ'ընէ ծայեր ի նպաստ:

քանի մը համբաւոր եւ աղօթեցութիւն ունեցող անձինք ալ, թերեւս ի բարի հաւատս, աս բանիս յարեցան, ուստի հետեւեալ խնդիրները Ս. Աթոռին առաջարկուեցան :

Ա. Թէ կաթողիկէայ Հայոց օրինաւոր է հերձուածողաց եկեղեցիներն երթալ, երբ չեն կրնար պլազդ եւ առանց կենաց վտանգի, մկրտութեան խորհուրդը մատակարարել, պսակուիլ եւ մեռելոց յուղարկաւորութիւնը կատարել :

Բ. Թէ մէկը՝ օրինազանց գտնուի եւ երթայ խոստովանի, (ենթադրեալ թէ ապօրինաւոր է), այնպիսւոյն կրնայ արձակում տրուիլ, առանց երդում պահանջելու, որ մէյ մ'ալ պիտ'որ չերթայ :

Գ. Թէ օրինաւոր է սա խոհեմական հնարքը, որ կաթողիկէայք կարող ըլլան հերձուածողաց եկեղեցիները մանել հետաքննութեան պատճառաւ, որնոր չի կրնար ի գործ դրուիլ, բայց եթէ ներկայ ըլլալով իրենց պաշտամանց իբրեւ աշխարհական հանդէսներու, առանց աղօթելու եւ առանց ներքուստ երկրպագութիւն ընելու ամենասուրբ խորհրդին, բայց եթէ արտաքուստ միայն, որպէսզի հերձուածողներէն տառապանք չքաշեն եւ իրենց անձինքը չթշնամանուին», :

Այս վերջին խնդրոյն Ս. Աթոռը աս պատասխանը տուաւ. “Առ Գործը խնդիրն: Ամենասուրբ Տէր մեր քահանայապետ վերագոյնդ յիշատակեալ, (Կղեմէս ԺԱ.) լուեալ զխորհուրդ Տեարց Կարդինալաց, ասաց, ըստ հոգւոյ :

Միտքն են, զի հարցցեն զխորհուրդ վարդապետաց, արանց խորհրդականաց եւ իմաստնոց եկեղեցականաց յառաքելութիւնս հմտացելոց ընդ բազում ժամանակս, խորշելով ի գլխովին յամենայն գործոց, որք աղանդոյ ստոյ յայտարարք են, եւ յառթից գայթակղութեան եւ խոտորութեան», :

Ս. քահանայապետն այնպիսի նենգաւոր հարցմանց, այսպիսի խորագէտ պատասխան մը տուաւ, յայտնելով իւր միտքը, թէ ըստ կանոնական կարգաց եւ հրամանաց, պէտք է հրաժարիլ որպիսի եւ իցէ հաղորդակցութենէ պլակրօնից հետ երբ վտանգ կայ դաւանութեան սուտ վարդապետութեան մը կամ առիթ գայթակղութեան եւ խոտորութեան կամ ապականութեան: Ակներեւ յայտնի է, որ այսպիսի վտանգները աւելի եւս Օսմանեան պետութեան մէջ կային, քան թէ Պարս-

կատան, ինչպէս պատմութիւնը կը ցուցնէ: Այսպէս առհասարակ իմացան թէ Հայոց եւ թէ Լատինացոց վարդապետներն եւ իմաստնագոյն եկեղեցականք: Նոյն իսկ Կոստանդինուպոլսոյ առաքելական փոխանորդը ըստ մտաց Քահանայապետին արգելեց ուղղափառաց ամենայն հաղորդակցութիւն յաստուածայինս պլակրոնից հետ, ի բաց առնելով՝ մինչեւ ան ատեն թոյլ տրուած սովորութիւնը վերոյիշեալ խորհուրդները անոնցմէ ընդունելու: Ուղղափառք յօժարամիտ հնազանդեցան: Բայց՝ հերձուածակողման հետ հաղորդակցութեան օրինաւոր ըլլալու կարծիքն ոմանց ոմանց մտքէն բոլորովին չջնջուեցաւ, անոր համար ալ ԺԹ. դարուն սկիզբն եւ ետքն ալ նորէն երեւան կ'ըլլար եւ միշտ պատճառ կ'ըլլար վըդովմանց կաթողիկեայց մէջ:

Սակայն ամենագութ Ցէրն՝ Հայոց եկեղեցին, իր այնչափ տառապանաց մէջ թէ Կոստանդինուպոլսի եւ թէ Ասիա, բոլորովին անօգնական չեթողուց: ԺԸ. դարուն առջի կէսին՝ ողջամիտ եպիսկոպոսներէն Կիլիկիայի կաթողիկոսութեան ընտրուեցաւ Աբրահամ Բերիացին, որ կաթողիկէ հաւատոյ յօժարամիտ էր, եւ արդէն Տրապիզոնի եւ Բերիայի թէմերուն գովութեամբ առաջնորդած էր: Ասիկա անյապաղ Հռոմ դիմեց, եւ հոս Բենեդիկտոս ԺԴ. Քահանայապետին ձեռքէն ոչ միայն հաստատութեան կոնդակը, եւ հրապարակական ժողովի մէջ՝ Պալլինն ընդունեցաւ (1742), այլ նաեւ նոյն իմաստուն Քահանայապետը իր գերագոյն իշխանութեամբ՝ յանձն նորա եւ իւր յաջորդաց Հայոց կաթողիկէ պատրիարքութիւնը հաստատեց զինք Պատրիարք եւ կաթողիկոս Կիլիկիայ եւ փոքուն Ասիայ անուանելով: Իր իրաւասութիւնը կը տարածուէր բովանդակ Կիլիկիա, Փոքր Հայք, Ասորիք, Պաղեստինն եւ Եգիպտոս: Բայց, Սոյ Տերձուածական առաջնորդներն եւ ժողովըրդականները զայրանալով՝ մերժեցին ուղղահաւատ Կաթողիկոսը որ Քահանայապետին հաճութեամբ ի պատիւ Ս. Պետրոսի Առաքելապետի՝ Պետրոսի անունն առած էր, եւ անոր տեղը Միքայէլ Սեբեին կաթողիկոս դրին: Իսկ Աբրահամ Պետրոս Ա. Կաթողիկոս Հռոմայէ դառնալով՝ իւր աթոռը Լիբանան հաստատեց՝ թշնամեաց հալածանքէն ապահով ըլլալու համար. եւ հոն կաթողիկոսական իշխանութիւնը կը վարէր ուղղափառաց վրայ: Քիչ մը ետքը հայ միանձանց հիմարկութիւն մ'ալ

ըրաւ¹⁾, որոնք Մարոնիդներուն սահմանադրութիւնն իրենց կարգին կանոն առնելով՝ Անտոնեանք կոչուեցան, իբրեւ աշակերտք Ս. Անտոնի Աբբայի:

Իննեւտասներորդ դարուն սկիզբները՝ հերձուածակողման չափաւորականներն ու կաթողիկեայց մէջէն սակաւաթիւ հաշտասերները կոստանդինուպոլիս նորէն կրօնական խնդիրներ կը յուզէին Հայ ազգը ի կրօնս միացընելու ջանքով: Կաթողիկեայց մեծագոյն մասը հեռու կը կենար պայպիսի խնդիրներէ. այսու ամենայնիւ չափաւորականաց եւ հաշտասիրաց մէջ ժողովներ, խորհուրդներ եւ վիճաբանութիւններ պակաս չէին, խաղաղութեան եւ իրաւախոհութեան պէսպէս փորձեր կ'առաջարկուէին, այն եղանակաւ՝ ինչպէս անցեալ դարուն վերջերը տեսանք. հաւատոյ վարդապետութեանց մէջ եղած տարբերութիւններու նկատմամբ հազիւ կամ քիչ կը խօսուէր, հրապուրիչ յորդորանքներով եւ երկգիմի մեկնութիւններով՝ միաբանութիւն մ'ընելու ջանքն ասոնց միտքը գրաւած էր: Ժողովակներն ու բանակցութիւններն աւելի եւս յաճախեցին 1817էն մինչեւ 1820: Աս տարւոյն Մարտի 8, Պոլոս Ագրիանուպոլսեցի, որ նոյն ատեն իբրեւ Պատրիարք կոստանդինուպոլիս կ'առաջնորդէր, ազգային ժողով գումարեց նոյն քաղքին մէջ, որուն ներկայ գտնուեցան չկաթողիկեայց կողմանէ՝ Կիրակոս Կիլիկիայ Կաթողիկոսը, բազմաթիւ Արքեպիսկոպոսք, Եպիսկոպոսք, Քահանայք եւ աշխարհականաց գլխաւորները. Կաթողիկեայց կողմանէ կը յիշուին հինգ միանձուկ, որ առանց հրամանի եւ առանց իշխանութեան մը աս գործողութեանց կ'առաջնորդէին, անոր համար ալ իրենց առաջնորդէն ի վէնետիկ մերժուեցան, եւ քանի մը աշխարհականք միայն: Թէ պայպիսի ժողովակի մը վախճանն ինչ եղաւ, կրնայ գուշակուիլ իր մի միայն սիւնհոգոսական ըսուած գործքէն, որ հրատարակուեցաւ Հրաւեր օրոյ անունով, արուեստիւ կցկցեալ վկայութեանց հաւաքածոյ՝ եւ երկգիմի խմբագրութիւն մը, պատրանք անզգաստից: Ասոր մէջ կաթողիկէ հաւատոյ եւ

¹⁾ Աբրահամ Պետրոս Ա. մեռաւ սրբազան կենօք 1749 ին. ասոր յաջորդեցին Յակովբոս Պետրոս Բ. 1749—1753 — Միքայէլ Պետրոս Գ. 1753—1780. — Բարսեղ Պետրոս Դ. 1780—1788: — Գրիգոր

Պետրոս Ե. 1788—1812: — Գրիգոր Պետրոս Զ. 1812—1841: — Յակովբոս Պետրոս Է. 1841—1843: — Գրիգոր Պետրոս Ը. 1843—1866. Անտոն Պետրոս Թ. 1867.

անոր գլխաւոր մասանց եւ վարդապետութեան, մանաւանդ այն մասանց վրայ, որոնց վրայ Հայոց մէջ վէճ եւ տարաձայնութիւն է, յստակ եւ պայծառ յայտարարութիւն մը ամենեւին չի տեսնուիր, իսկ Հռոմայ ֆաշանայապետին գլխաւորութեան եւ անոր ձրից եւ առանձնաշնորհութեանց եւ ոչ յիշատակութիւնը կայ. այսպէս նաեւ միայն երեք առաջին տիեզերական ծողովները կ'ընդունէին, որով ֆաղկեդոնի տիեզերական սուրբ ծողովը անուղղակի կը մերժէին:

Այս ամենայն երբ որ ի ծանօթութիւն Ս. Աթոռին հասաւ, անյապաղ դատապարտեց, թէ ժողովակը եւ թէ անոր մասնակից միանձունքը. բայց ասոնք զգաստացան զղջմամբ եւ դարձան ի գող Մօր եկեղեցւոյ: Հերձուածոյ կողմը ստոյգ է յոյսը կորսընցուց ուղղափառները որոգայթի մէջ ձգելու, բայց վրէժինդրութեան հոգին մնաց, որն որ եօթը տարի ետքը, 1828ին՝ անհնարին սաստկութեամբ նորէն բորբոքեցաւ:

ԺԱ.

Հայոց կաթողիկէ-եկեղեցւոյն նուիրապետութեան հաստատութիւնը Օսմանեան Պետութեան մէջ:

Մինչեւ հիմա տեսանք կաթողիկէ Հայոց դժբաղդ վիճակը, եւ միանգամայն իրենց անյողդողդ հաստատութիւնն ի հաւատս, որն որ դարձեալ անհնարին վշտաց եւ տառապանաց փորձէն անցնելով նորէն յաղթող հանդիսացաւ: Պօղոս՝ Կոստանդնուպոլսի խորամանկութեամբ նշանաւոր Պատրիարքն՝ իր ազգին քանի մը իշխաններու օգնութեան ապաւինելով, որոնց մէջ Բարութիւն Պէզճեանի անունը պատմութեան մէջ տիրութեամբ պիտ'որ յիշուի, Ռուսաց՝ Օսմանեանց դէմ պատերազմը առիթ առաւ իր գաղտնի ատելութիւնը կաթողիկէայ Հայոց վրայ թափելու, զանոնք յայտնապէս Օսմանեան կառավարութեան առջին իրրեւ տիրանենգ թշնամեաց ձեռնտու եւ ապստամբութեան դրդիչ ձեւացուց ու զրպարտեց այնչափ՝ որ 1828ին սկիզբը արքունի հրովարտակ մը ձեռք ձգեց ուղղա-

փառները անգթութեամբ հալածելու: Յունվարի 10ին քանի մը հազար հոգի ուղղափառներէն՝ իրենց ընտանիքովը, եպիսկոպոսն ու քսան եւ հինգ քահանայ Վոստանդնուպոլէն արտորել տուաւ. որոնցմէ շատերը ձմեռուան խստութենէ եւ անտանելի ճանապարհորդութենէն ընկճելով՝ անհնարին տառապանաց մէջ ինկան, եւ քանիներն ալ իրենց գերեզմանը արքորանաց մէջ գտան: Բայց՝ Պատրիարքն եւ Պէղճեան ասով գոհ չեղան, Վոստանդնուպոլսի բնակիչ ուղղափառներն ալ իրենց տներնէն տեղերնէն դուրս ձգեցին բռնութեամբ, եւ ստիպեցին կամ վրաններու տակ, եւ կամ հերձուածողաց թաղերու մէջ բնակելու: Քալլ մ'ալ յառաջ անցան եւ Փետրուարի 6ին, ու 29ին արքունի հրովարտակներով, մայրաքաղաքէն արտորեցին ամէն ուղղափառ քահանաներն ու կուսանքները: Ամիս մը ետքը Մարտի 28ին՝ այն դժնդակ հալածանաց հրդեհը բովանդակ Օսմանեան տէրութեան գաւառներու մէջ բորբոքեցին, այնպէս որ կաթողիկէի անուն կրողը ամէն տեղ ամէն կողմ անլուր անգթութեանց նպատակ եղած էր, տազնապ եւ տարակուսանք ամենուն սիրտը գրաւած էր, առջեւնին երկու ճամբայ բացուած կը տեսնէին, կամ Պատրիարքին անիրաւ հրամանը կատարել եւ յատուածայինս հաղորդութիւն ընել հերձուածողաց հետ, եւ կամ յանձն առնուլ արքոր, բանտ, եւ նոյն իսկ մահուան պատուհասը. բայց կաթողիկէայ Հայք ամէնքն ալ՝ ինչպէս Եկեղեցւոյ հարազատ որդւոց, եւ Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին արժանի աշակերտաց կը վայլէր, վերջինն ընտրեցին, եւ այս ճշմարիտ աստուածապաշտութեան եւ հաւատոյ հաստատութիւնը՝ Աստուծոյ ողորմութեան գուռը բացաւ: Լեւոն ԺԲ. Հռոմայ քահանայապետ Հայոց կաթողիկէ եկեղեցւոյն անտանելի տառապանքը տեսնելով ի գութ շարժեցաւ, եւ այն ամէն չարեաց դարման տանելու համար Գաղղիական եւ Աւստրիոյ կայսերական միջնորդութիւնը խնդրեց, որ Օսմանեանց ու Ռուսաց մէջ դրուելու հաշուութեան դաշանց առանձին մէջ յօդուածը հայ-կաթողիկէ եկեղեցւոյն անկախութիւնն ու ազատութիւնը ճանչցուի: Այսպէս 1830ին՝ Յունուար 6ին՝ կայսերական հրովարտակն ելաւ, որ ամէն արքորելոց տներնին տեղերնին դառնալու հրաման կու տար: Ան ատեն՝ Պիոս Ը. 1830, Յուլիսի 30ին, տուած՝ Առաքելական

Թղթով Օսմանեան Պետութեան մէջ Հայոց Ուղղափառոց Նուիրապետութիւնը հաստատեց: Ուզեց, որ Նախագահական Արքեպիսկոպոսական Աթոռ մը կոստանդինուպոլիս հաստատուի եւ աս Աթոռին իրաւաբանութիւնը տարածուի Մեծ Հայոց, փոքր Ասիայի եւ կոստանդինուպոլսի գաւառներուն վրայ: Առաջին Նախագահ ընտրուեցաւ Տ. Անտոն վ. Նուրիճան, զորն որ յաջորդեց 1838ին Տ. Պօղոս վ. Մարուշեան, եւ անկից ետքը Տ. Անտոն վ. Հասունեան 1846: Այսու Քահանայապետական կարգադրութեամբ նոյն Հայոց Եկեղեցին երկու խիստ ընդարձակ գաւառներու բաժնուեցաւ, որ են՝ Ա. Կիլիկիոյ Պատրիարքական - Կաթողիկոսական, եւ Բ. կոստանդինուպոլսի Նախագահական գաւառները: Այս նորատունկ հաստատութեան տնկուիլն՝ արմատ ձգելն ու աճելը միայն Հռոմայ Քահանայապետներուն ինամոց ու ջանից արդիւնքն եղաւ, եւ ըստ պատշաճի կը բարգաւաճէր: Եթէ հետեւեալ տարիներու մէջ ոգւոց յուզուելով՝ վէճեր, տարաձայնութիւններ սաստկութեամբ յերեւան ելան ծէսերու եւ եպիսկոպոսաց ընտրութեան նկատմամբ, այսու ամենայնիւ նոյն ուղղափառ ազգին աս առթիւ մէջն ալ Ս. Աթոռին ինամակալ տրամադրութեանց միամիտ հնազանդութեամբը խաղաղութիւնն ու հանգարտութիւնը նորէն հաստատուեցաւ:

Նոյն բարեյաջող հանգամանաց մէջ էր Լիբանան՝ Կիլիկիայի Կաթողիկոսական աթոռն ալ, որն որ որչափ եկեղեցական աստիճանաւ եւ պատուով վեր էր քան զՆախագահականը, այսու ամենայնիւ Պետութեան մայրաքաղաքէն հեռու ըլլալով, քաղաքական դրութեամբ եւ Տէրութեան հետ ունեցած յարաբերութեան նկատմամբ նոյն առաւելութիւնը չունէր: Ասկից յառաջ կուգար, որ երկու աթոռները միացընելու բաղձանքը Ուղղափառաց մէջ երթալով կը զօրանար մինչեւ նոյն իսկ Կիլիկիայի Կաթողիկոս Գրիգոր Պետրոս Ը. հայրապետութեան վերջին տարիները իր կողմանէ կոստանդինուպոլիս՝ Նախագահական աթոռին հետ բանակցութիւնն սկսաւ այս միութիւնը յառաջ տանելու համար. բայց իր վերահաս մահը (Յուն. 1866.) բանակցութեան թելը կտրեց:

Ըստ հին սովորութեան Կաթողիկոսարանի եպիսկոպոսները նոյն տարին Սեպտ. 14ին Լիբանան՝ Զումարայ վանքը

Ժողովեցան կաթողիկոսի ընտրութիւնը կատարելու. գու-
մարման ներկայ էր Ս. Աթոռին կողմանէ Գերապ. Վալերկա
Երուսաղէմի Պատրիարք եւ Ասորեստանի Առաքելական Նուի-
րակը: Ըստ կանոնական կարգաց յառաջացաւ խորհուրդը եւ
միաձայն հաւանութեամբ՝ Գեր. Անտոն Վ. Հասունեան իրաւան-
դինուպոլսի Նախագահն ընտրուեցաւ կաթողիկոս եւ Պա-
տրիարք Կիրիկիայ: Այս ընտրութեամբ երկու Աթոռները
միացընելու հիմ գրուեցաւ, ինչպէս նոյն իսկ եպիսկոպոսաց
սիւնհոդոսական թուղթը, Ս. Քահանայապետին դաղտնի խոր-
հրդեան մէջ խօսած ճառը, եւ իւր Քահանայապետական կոն-
դակը, որուն սկիզբն է «Մինչեւ դարձեալ», յայտնի կը
ցուցընեն:

Այսպիսի ծանրակշիռ գործք մը հասուն եւ յառաջատես
խորհրդոյ կարօտ էր. ասանկ ալ Ս. Աթոռին վերջնական որո-
շումը եւ քանի մը կարգադրութիւններն՝ ընտրութեան Ժողո-
վէն գրեթէ տարի մը ետքը հազիւ հրատարակուեցան: Վերոյի-
շեալ «Մինչեւ դարձեալ» կոնդակը ¹⁾ Քահանայապետին՝
Հայոց եկեղեցւոյն լաւագոյն կարգաւորութեան համար որոշած
ամէն կարգադրութիւնները յայտնի առջեւնիս կը դնէ, եւ
ասոնք են. Ա. կաթողիկոսական եւ Նախագահական աթոռները
միացընելու որոշումն ու հաստատութիւնը: Բ. կաթողիկոսի
ընտրութիւնն ըստ հին սովորութեան ու կարգի: Գ. Ե-
պիսկոպոսաց ընտրութեան նկատմամբ՝ Նախագահական թե-
մին համար տրուած օրինաց բովանդակ կաթողիկոսու-
թեան սահմանին վրայ տարածուիլն ու հաստատութիւնը,
այսինքն է՝ կաթողիկոսն իր եպիսկոպոսաց խորհրդով՝ երեք
արժանաւոր անձինք Ս. Աթոռին պէտք է առաջարկէ, որոնցմէ
մէկը Ս. Աթոռը կ'ընտրէ: Գ. Հինգ տարին անգամ մը կաթո-
ղիկոսին Հռոմ՝ առ սեամս առաքելոց այցելութիւն ընելու
պարտաւորութիւնը: Ե. Եկեղեցական ստացուածոց՝ առանց
Քահանայապետական հրամանի՝ չօտարացուիլը. եւ Զ. կաթո-
ղիկոսին առ Քահանայապետն հնազանդ եւ հաւատարիմ մնա-
լու երդման ձեւը. աս վերջին կէտերը, ըստ հին եկեղեցական
կանոնաց արդէն ամենայն ճշդութեամբ կը պահուէին Գ բորդ
կէտը նոր բան չէր, արդէն երեքտասներորդ դարէ սկսեալ

¹⁾ Յաւելուած ԺԲ:

պարտաւորութիւն մըն էր (Տես էջ 59.): Աս միջոցիս, թէ նորընտիր Վաթողիկոսը եւ թէ իւր գրեթէ ամէն եպիսկոպոսները Սրբոյն Պետրոսի ութ եւ տասներորդ յորեւեան հանդէսը կատարելու համար արդէն Հռոմ կը գտնուէին: Ասոնք ամէնքն ալ կաթողիկէ միութեան եւ հպատակութեան հոգւով լցուած՝ քահանայապետին կամաց հնազանդեցան եւ յօժար մտօք ընդունեցան նոր կարգադրութիւնները: Պիոս Իններորդ՝ հայրախնամ քահանայապետ՝ ի նշան գոհութեան ընծայեց նորընտիր Վաթողիկոսին Աստուածամօր Կուսին սքանչելագործ պատկերը, եւ Վաթողիկոսական աթոռն ու ժողովուրդը Անոր պաշտպանութեանը յանձնեց: Քիչ մը ետքը նոյն մեծարեալ Վաթողիկոսը հրապարակական ժողովքի մէջ մեծ շքով քահանայապետին ձեռքէն Պալիոնը ընդունեցաւ, եւ սահմանեալ երգումն ըրաւ (1867. Յուլ. 15): Այսպէս՝ հրատարակուեցաւ «Մինչեւ դարձեալ», Կոնդակը: (Յաւել. ԺԲ.)

Այս ամենայն կատարուելէն ետքը նոր Վաթողիկոսն, որ Պետրոս Թերորդի անունն առաւ, գարձաւ Կոստանդինուպոլիս (1867. Օգոստ.): Ժողովուրդը խնդամիտ գոհութեամբ եւ պատուով ընդունեցաւ իր հովիւն, Վաթողիկոսական մեծահանդէս օրհնութիւնն ու գահակալութիւնն ալ կատարուեցաւ Մայր եկեղեցւոյն մէջ ամէն եպիսկոպոսաց ընթերակայութեամբ: Նոյն միջոցին՝ հասաւ Կոստանդինուպոլիս Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի՝ Հայաստանեայց Առաքելոյ Սուրբ Նշխարաց Նշանաւոր մասերը ¹⁾, զոր Պիոս Թ. մեծագին արկեղ մէջ ամփոփած՝ կաթողիկոսական Մայր եկեղեցւոյն ընծայ խրկած էր, ի նշան իր հայրական սիրոյն եւ խնամոց, զոր ունէր Հայոց Եկեղեցւոյն:

Բարձրագոյն Դուռն ալ իր գոհութիւնը ցուցուց եւ ճանչցաւ զԱնտոն Պետրոս Թ. Պատրիարք Հայոց ուղղափառաց, եւ Հնորհեց սովորական արքունի հրովարտակը: — Ամէն բան յաջող կ'ընթանար. բայց՝ դժբաղդաբար երկայն չտեւեց:

Ամէն ատեն՝ ազգին մէջ գտնուեցան կողմնակցութիւններ, որ քիչ կամ շատ ազգին յառաջացումը խափանեցին: Վերջի ատեններն պոպիսի կողմնակցութեան մը կայծը չէր մարած, միտրոյ տակ ծածկուած էր. ոմանց հնացեալ տարա-

¹⁾ Յես, Յաւելուած ԺԲ. Ս. Նշխարաց վրայ կարեւոր տեղեկութիւնները:

ձայնութիւնը, եւ ոմանց եկեղեցականաց նաեւ վանականաց ճոխսիրութիւնն ու նախապաշարումը նոյնը արժարժեցին: Երկպառակութեան գրգիշները քանի մը եպիսկոպոսներու առաջնորդութեամբ՝ ջանացին դրգուել ու համոզել դիւրահաւան հաւատացեալները Վաթողիկոսին պարտաւոր հնազանդութիւնը զանալու, եւ որն որ չարագոյն է, քահանայապետին կոնգակը անարգելու եւ անոր փրկարար կարգադրութիւնները մերժելու: Ի սկզբան չհամարձակեցան ուղղակի Հռոմայ Ս. Վթռին դէմ ժողովուրդը յուզել. ուստի ամէն տարապարտ ամբաստանութիւնները, սրտերնուն զայրոյթը Վաթողիկոսին գլուխը թափեցին, որ իրենց խորհրդոց հակառակ էր, իբրեւ գաղտնի խորհրդատուի քահանայապետին, իբրեւ մատնչի ազգային իրաւանց եպիսկոպոսաց ընտրութեան մէջ, եւ իբրեւ յափշտակչի քաղաքական-պատրիարքական իշխանութեան: Այսպիսի եւ ասոր նման հնարքներով չկրցան իրենց նպատակին հասնիլ, եւ Վաթողիկոսը օրինաւոր իշխանութենէն ձգել, բայց կիրքերը աւելի եւս բորբոքեցան: Ան ատեն հերետիկոսներու սովորական պատրանաց ձեռք զարկին. մէկ կողմանէ իրենք զիրենք լեցուն բերնով արեւելեան կաթողիկեայք կը քարոզէին, եւ անդիէն խմբովին եկեղեցւոյ գերագոյն Գլխոյն դէմ կը յարձակէին անպատկառ ազաղակելով, թէ Հռոմայ քահանայապետները կը ճանչնան, անոնց հաւատոյ վճիռները կ'ընդունին. բայց՝ ասկից զատ ուրիշ նիւթերու մէջ՝ անոր հնազանդելիք չունին. վասն զի, կ'ըսէին, Հռոմայ քահանայապետաց հրամաններն արեւելեան քրիստոնեաներուն չեն կրնար դպչիլ: Այսպիսի հերետիկոսական նրբութիւն մը հնարելով — որ նոյն իսկ եկեղեցւոյ տեսչութիւնը եւ Հռոմայ քահանայապետին աստուածատուր ծայրագոյն իրաւասութիւնը բոլորովին կ'ենդանէ — Անոր տուած եւ տալու թէ ծիսական եւ թէ բարեկարգական օրէնքները մերժեցին:

Հոս չկեցաւ սակաւաթիւ ապստամբաց խումբը. առաջնորդութեամբ միլեոանդ եկեղեցականաց՝ ուղղափառաց եկեղեցիներուն, հիւանդանոցներուն եւ բարերարական հաստատութեանց վրայ զէնքով ու զինուորով յարձակեցան եւ գրաւեցին:

Այս ամենայն իրաց որպիսութեան տեղեկանալով Արքա-

ղան ֆաճանայապետը, անյապաղ դարման տանիլ ուզեց եւ հայրական յորդորանքներով, ազդարարութիւններով եւ սպառնալիքներով ջանաց զիրենք կորստեան ճամբէն ուղղութեան կանչել. բայց՝ այս ամենայն խստացեալ սրտերու անօգուտ էին: Քառասունէն աւելի եկեղեցականաց, թէ՛ աշխարհական եւ թէ՛ վանական կղերէն, քաճանայական պաշտամանէ Վախման պատիժ տրուեցաւ: Ինքն իսկ խնամակալ Քաճանայապետը Մայիսի 20ին՝ (1870) Առաքելական թուղթը տուաւ, որուն մէջ խըստութիւն քաղցրութեան հետ խառնելով կը յուսար, որ կամ կը մեղմանան ըմբոստները եւ կամ կը ճնշուին: Աս Առաքելական թղթին մէկ չատուածը յառաջ կը բերենք.

“Սակայն այս կերպով պատժուողները, կ'ըսէ Քաճանայապետը, ոչ միայն իրենց յամառութենէն չկասեցան, այլ նաեւ նոյն իսկ պատիժն ի դժնդակագոյն ոճիր, ի ծանրագոյն քայլմակ-զութիւն այլոց փոխելով, եւ Եկեղեցւոյ իշխանութիւնն եւ օրէնքները լրբութեամբ արհամարհելով, իրենց արգելուած որբազան պաշտաման ամէն գործողութիւնները հրապարակաւ ու նաեւ աւելի հանդիսաւոր արարողութեամբ յարատեւեցին կատարել: Եւ մեծապէս կը ցաւինք, որ աս եղեռնագործութեանս մէջ քանի մը աշխարհիկ քաճանայից հետ միացան Կոստանդինուպոլիս բնակող կրօնաւորներէն գրեթէ ամենայն Մխիթարեանք վենետական Միաբանութեան, Անտոնեան կրօնաւորաց ամէնքը. եւ ոչ ասոնց մօթէն շատ հեռու գտնուեցան այս Մեր ֆաղաբին մէջ բնակողները: Որովհետեւ ասոնք ոչ միայն Մեր կողմանէ իրենց վանքին խրկուած Առաքելական Այցելութեան ընդդիմացան, ինչպէս իրենց եղբայրները յԱրեւելս, ու շատ հեղ առաջին եւ երկրորդ անգամ ընտրուած Այցելուները մերժեցին, այլ եւ ամէնքն ալ առանց հրաման խնդրելու՝ Մեզմէ խոյս տուին: Ասոնց մէջ էր նաեւ Մեծարգոյ Եղբայրն Սուրբիաս Գազանճեան, որն որ Անտիօքայ եկեղեցւոյն տիտղոսովը ձեռնադրուած եւ արդէն բովանդակ Միաբանութեան գլուխ եղած էր, որ եւ բոլորովին իւր պաշտօնն մոռանալով ու չփշելով այն պատիժները, որ առանց Քաճանայապետական հրամանի ժողովքը թողուցող Եպիսկոպոսաց սահմանեալ են՝ մեկնեցաւ գնաց: Բայց սակայն նոյն իսկ ապրիստամբաց յամառութիւնն ու ոգիները գրգռելու համար գոր-

ծածուած արուեստները Մեզի աւելի պատուական ու զուարթարար կ'ընծայեցընեն շատերուն հաստատութիւնը, որոնք ոչ ներդուծեամբ, ոչ ողորանօք, եւ ոչ սպառնալօք՝ Մեր եւ օրինաւոր իշխանութեան պարտուպատշաճ հպատակութենէն շիղիլը յանձն առին երբէք: Որոնց մէջ յանուանէ գովութեան արժանի կը համարիւք Վիեննայու Միաբանութեան Մխիթարեանքը, որոնք ուրիշներու ողբալի ապստամբութենէն չքայքայելով՝ իրենց պատուցը մէջ անշարժ կեցան: Ստուգիւ այսչափ ծանր վտանգի մէջ այնչափ բարեպարիշտ անձանց հաստատութիւնը Մեզի յոյս կու տայ, որ դուք, Սիրեցեալ որդիք, ամէն մարդկային ակնածութիւն արհամարհելով, ձեր հարցը ազնուական հետքերուն քաջապէս պիտի հետեւիք. որոնք իրենց հաւատքն անցաւորացս նախադասելով, աւելի սիրով եւ զուարթութեամբ յանձն առին աքսոր եւ ամէն ներդուծիւն՝ քան թէ այս Վաթողիկէ միութեան կեդրոնին հետ ունեցած կապակցութեան զօգերը թողցընել, եւ կամ նուազեցընել իւրիք զայն յարգութիւնն, որով այս ճշմարտութեան դաստիարակին աւանդած հրահանգներն ու կանոնները կը պահէին: Նոյնն աւելի վտահոլութեամբ կը յուսանք ձեր հաւատարմութենէն. որովհետեւ փորձով գիտէք թէ որչափ խնամքով, որչափ հոգացողութեամբ այս Ս. Աթոռս ձեր Ազգին օգտին, զարգացման ու պատուոյն փոթ տարած է, զձեզ հերձուածողաց հալածմունքներէն ազատելով, ձեզի կրօնից ազատութիւն հայթայթելով, հերձուածող Պատրիարքներուն լուծին տակէն զձեզ հանելով, Նախագահական Աթոռ մը հաստատելով ի նոստանդնուպոլիս, որն որ նախ դաւառակից Եկեղեցիներ իր ներքեւն ունեցաւ, եւ յետոյ Վիլիկիոյ Պատրիարքութեան հետ միանալով՝ Պատրիարքի մը բնակութեամբ պատուեցաւ: Այնպէս որ՝ ուր որ աշուրնիդ դարձընէք հարկաւ պիտ'որ տեսնէք որ ձեր վայելած առդոյ գօրութեանը, ազատութեանը, պայծառութեանը համար գլխաւորաբար այս Ս. Աթոռոյս ձեր վըպ ունեցած խնամոց ու սիրոյն շորհապարտ պիտի գտնուիք:

Եւ չըլլայ թէ ապստամբաց խորամանկութիւններէն խաբուիք, որոնք զձեզ աւելի դիւրութեամբ իրենց կողմը ձգելու համար յաճախ կը պնդեն, որ իրենց աս վարմունքովը ոչ Մեզի պարտուպատշաճ հաւատարմութեան եւ հպատակութեան,

եւ ոչ ալ ուղղափառութեան պարտքերուն կը դրժեն՝ վասն զի ասոնք արդեամբք կ'ուրանան զայն, զոր բանիւք կը խոստովանին։ Եւ արդարեւ, անոնք, որոնք յամառութեամբ կը չարախօսեն ու կ'անարգեն Պետրոսի Յաջորդացը՝ յորս Պետրոս յաւերժ կենդանի է, եւ անոնցմէ իրենց վրայ դրուած գլուխներուն իշխանութիւնը, իրօք իրենց գործքովը կ'ուրանան բոլոր Եկեղեցւոյն վրայ ունեցած թէ պատուոյ եւ թէ իրաւասութեան այն իշխանութիւնը, զորն որ Քրիստոս տուաւ Պետրոսի, երբ բոլոր իրեն հօտին ոչ միայն գառնիքը այլ եւ ոչխարները արածելու, այսինքն ընդ ամենայն աշխարհ տարածուած եկեղեցին կառավարելու պաշտօնն յանձնեց անոր։ Իսկ արդ՝ սոյն այս կարգէ անշուշտ համարելու էք զանոնք՝ որ թէ ձեր օրինաւոր Պատրիարքին եւ թէ անոր տեղ Փոխանորդութիւն վարողին իշխանութիւնը արհամարհեցին, զանոնք, որ անոր վճիռները խոտեցին կամ ընդունել չուզեցին, զանոնք՝ որ ինչուան հոն հասան՝ որ անոր ըստ օրինի կատարուած եւ Մեզմէ հաստատուած ընտրութիւնը տարակուսի տակ ձգեցին, զանոնք՝ որ մեր Նուիրակին ընդդիմացան :

Քահանայապետն այս հայրական ազդարարութենէն ետքը՝ զգաստութեան կը յորդորէ ըմբոստները, եւ կը սպառնայ՝ որ եթէ դարձեալ իրենց հոգւոյն բարին չխորհին եւ դարձեալ չզգաստանան Եկեղեցւոյ գրկէն պիտ'որ մերժուին։

Մոլորեալներն ու մոլորեցուցիչները գերագոյն Հովուի եւ Հօր ձայնը չուզեցին լսել, ականջնին խփեցին, սրտերնեն խըստացուցին, մինչեւ Առաքելական Նուիրակը կրկին ու կրկին ազդարարութիւններէ ետքը՝ պարտաւորեցաւ մեծագոյն չարեաց մեծագոյն դարման մատուցանել, ուստի՝ յանուն եւ ճոխութեամբ Ս, Քահանայապետին չորս եպիսկոպոսներու եւ քառասունուհինգ քահանայից եւ անոնց հետեւողաց վրայ բանադրանք կարդաց¹⁾։

Բայց, Եկեղեցւոյ խաղաղութեան վողովիչները, ուստի բժշկութիւն եւ առողջութիւն կրնային գտնել՝ անկից առիթ առին վրէժխնդրութեան հոգւով բորբոքելու, զոր ի Քահանայապետն չկրնալով ձգել, սաստկութեամբ Անտոն Պետրոս Թ. Կաթողիկոսի վրայ թափեցին. անվաւեր հրատարակեցին իւր

¹⁾ Յետ Եւաքուած ժգ։

ընտրութիւնը, որ միաբան հաւանութեամբ եղած եւ հաճութեամբ ընդունուած էր. եւ անոր տեղ հերձուածոյ ձեռնտու եւ բանադրանաց տակ ինկած Տիգրանակերտի արքեպիսկոպոսը՝ Վաթողիկոս դրին, եւ չորս նոյնպէս բանադրեալ քահանայք եպիսկոպոս ձեռնադրեցին:

Այլ անկից ետքը արձակ համարձակ Բարձրագոյն Գուռը ձեռք առնելով՝ սկսան ուղղափառաց վրայ բռնանալ. դրսէն բանադրեալ քահանայ մը քիւփէլեան անուռով, նախ եպիսկոպոս օծեցին, եւ ետքէն աշխարհական բազկի զօրութեամբ նոյնը քաղաքական-Պատրիարք դրին, որպէս զի ամբողջ ուղղափառ ժողովուրդը թէ ի կրօնական եւ թէ ի քաղաքական մասին ճնշեն ու հարստահարեն: — Դարձեալ Ս. Քահանայապետն ուրիշ միջոց մը խորհեցաւ. արժանապատուութեամբ եւ իմաստութեամբ մեծարեալ անձինք խրկեց դեսպանութեամբ ի Կոստանդինուպոլիս, որպէս զի Օսմանեան կառավարութեան հետ խօսին եւ կարգի դնեն այս աղետալից յուզմունքը: Բանակցութիւնն աղէկ կ'երթար, եւ յաջող վերջ մը տրուելու վրայ էր, երբ անակնկալ եւ ցաւալի դէպք մը ամէն բան տակնուվրայ ըրաւ: Ասով հակառակորդներն աւելի եւս յանդգնեցան, եւ այնչափ ըրին, մինչեւ արքունի հրամանաւ իրենց օրինաւոր Վաթողիկոսը բովանդակ Օսմանեան Պետութեան սահմանէն դուրս արսորել տուին:

Անտոն Պետրոս Թ. Վաթողիկոս եկաւ ապաւինեցաւ Հռոմ գերագոյն Հովուապետին պաշտպանութեան տակ: Հայրենեաց եւ կրօնի թշնամիք Հովուին արքորմամբ՝ հօտը ցրուել կը յուսային. բայց ընդունայն է ակնկալութիւն անօրինաց Տեառն օգնականութեամբ, որուն խնամակալ տեսչութեանն ապաւինելով Վաթողիկոսն իր աթոռն արդէն դարձած է, եւ ստուգիւ Ս. Աթոռին նոր տրամադրութիւնները մխիթարութիւն պիտ'որ պատճառեն Վաթողիկեայ Հայոց, որոնց անծանօթ չէր հերձուածամիտ մարդկան դաւակցութիւնն ու պատրանքը, եւ ինչպէս անցեալ ժամանակները զգուշաւոր էին, այսպէս նոր հալածանաց մէջն ալ վարձկաններու եւ օտար հովիւներու ձեռքը չեն իյնար: Եթէ տեսնեն, որ ոմանք հերձուածոյ կողմն անցեր են, ասով չեն վրդովիր, որովհետեւ գիտեն, որ մեզմէ ելողները մեզմէ չէին: “Առ ի մէնջ ելին, այլ ոչ էին ի մէնջ. զի

եթէ ի մէնջ էին, ապա առ մեզ մնային¹⁾: Կաթողիկէսյք պատրաստ են ամէն նեղութիւն, տառապանք, կենաց եւ ստացուածոց կորուստն յանձն առնուլ, բաւական որ հաւատոյ հիման եւ սիրոյ արմատին վրայ հաստատուն մնան: Եոթար մտօք Պետրոսի առաքելապետին ձայնը կը լսեն որ կ'ըսէ. «Այժմ սակաւիկ ինչ ըստ պատշաճի իրացդ տրտմեալ էք ի պէսպէս փորձութիւնս, զի հանդէս ձերոց հաւատոցն առաւել քան զուկի կորստական պատուական է, որ հրով փորձեալ գտաւ ի գովութիւն եւ ի փառս եւ ի պատիւ ի յայտնութեանն Յիսուսի Քրիստոսի²⁾»: Իրենց օրինաւոր հովուին ետեւէն հշութեամբ եւ հաւատարմութեամբ կ'երթան, եւ անոր հետ միաձայն Հռոմայ քահանայապետին կը զըուցեն: «Ես քու Երանութեանդ, այսինքն է՝ Պետրոսի Աթոռին հաղորդութեամբ՝ միաբան եմ. այս հիման վրայ Եկեղեցին շինուած գիտեմ: Ով որ աս տնէն դուրս գառն կ'ուտէ, օտար է: Ով որ նշոյի տապանին մէջ չէ, կը կորսուի ջրհեղեղի ողողման ատեն . . . ով որ քեզի հետ չի ժողվեր, կը ցրուէ³⁾»:

ՎԵՐՋԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այս համառօտ մատենագրութենէս մեր ընթերցողք իմացան ու տեսան, թէ ինչ էր եւ ինչպէս եղաւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սկիզբն եւ յառաջացումը, եւ որպիսի փոփոխութիւններ կրած է մինչեւ ցայսօր: Տեսանք, որ իր ծագումը նոյն իսկ Քրիստոնէութեան եւ Հռոմայ Եկեղեցւոյն սկզբնաւորութեան հետ զոյգ կ'ընթանայ, եւ ցորչափ որ այն երջանիկ առաջին դարերուն մէջ նոյն Եկեղեցւոյ դաշտն օտար ուսմունք եւ մոլորական վարդապետութիւնք չէին սերմանուած, եւ ոչ իսկ կաթողիկէ կրօնից փրկարար արօտին մէջ վնասակար որոմն ծլած էր, ան ատեն ստուգիւ Հայաստան անարատ աստուածապաշտութեամբ կը ծաղկէր, երկնաւոր բարեկարգութիւն մը կը տիրէր եւ անբիծ հաւատոյ արմատէն բարուց սրբութիւն եւ չքնաղ առաքինութիւնք կը փթթէին:

¹⁾ Ա. Յովհ. Բ. 19:

²⁾ Ա. Պետր. Ա. 7:

³⁾ Ա. Յերոն. Թղ. ԺԵ. առ ԴԻԴ մատոս:

Տեսանք, թէ ի՞նչպէս մեր լուսաւորութեան Հայրը դիմեց յԱթոռն Հռոմայ. «Յարժա եւ յարժանեալ Կաթողիկէ Եփեփեցայ¹⁾», — «Յարժա Կաթողիկէ Եփեփեցայ²⁾», եւ հոն Ս. Քահանայապետին, որմէ հովուական իշխանութիւնն եւ առանձնաշնորհութիւններն առած էր, իր անձին վրայ բովանդակ իր ազգը նուիրեց, որպէս զի կաթողիկէ միութեան սերտ կապանք՝ անդամք Գլխոյն հետ յօդին: Հայաստանեայց աշխարհ, կ'ըսէ Տարսնի Հայրապետը, զիւրեք ի Կաթողիկէ Եփեփեցայ վէժն պարտաւ էր՝ պարտաւ Աստուծոյ առաքելութեամբ, եւ յերկիր մեր իբրեւ շաքարեղ Եփեփեցայ Եփեփեցայ Եփեփեցայ³⁾»:

Բայց՝ երբոր Հայաստանայք Հաւատոյ կենդրոնէն հեռանալով՝ Գաղղիկոնեան տիեզերական Սիւնհոգոսն ու Հռոմայ Քահանայապետին հրամանակարգ թուղթը ի վնաս իւրեանց մերժեցին, ան ատէն եւ անկից ետքը սկսան իբրեւ Տղայք խռովեալք եւ տատանեալք յամենայն հոգմոց վարդապետութեան . . . կը թափառէին ի խաբէութիւն մոլորութեան, մինչեւ որ սուրբ Հայրապետը աստուածային ազգեցեղութենէ շարժեալ, իբրեւ հմուտ եւ քաջ նաւավար՝ Հռոմայ աստեղ առաջնորդութեան հետեւելով՝ եկեղեցւոյն հովերէ եւ ալիքներէ ծփեալ՝ նաւաբեկութեան վտանգն ինկած նաւակն՝ ապահով նուահանգիստն հասուցին, եւ «ի վերայ վե՛ր հասարայ պարտաւ հասարայեցին⁴⁾»:

Այս էր անցեալ դարերուն Գրիստոնէկան կրօնից փոփոխ հանգամանքն ի Հայաստան. մէկ կողմանէ մարդիկ, սոսկ Գրիստոսի անունը վրանին կը կրէին, եւ բանիւք «Խոստանային Գրիստոսի եւ Գրիստոսի իբրեւ յարժանեալ Կաթողիկէ Եփեփեցայ⁵⁾», կը նեղէին, կը հալածէին եւ կը հարստահարէին ուղղափառները, մէկալ կողմանէ ասոնք կեանքներին, ստացուածքներին կը զոհէին, որպէս զի իրենց հայրենական հաւատքը պահեն ու պաշտպանեն. հակառակորդաց հարուածները միայն իրենց համբերութեան վահանաւ կը խորտակէին, որով հալածչաց դաժանութիւնը յօգուտ Եկեղեցւոյ կը դառնար, եւ կաթողիկէ հաւատքը անհնարին

¹⁾ Ս. Կիպրիանոս Թղթ. խե. առ Կողոնէ: Քահանայապետ:

²⁾ Ս. Ներս. Լամբ. Ատենար:

³⁾ Ս. Ամբրոսիոս Թղթ առ Գրատիան. Կայսր:

⁴⁾ Սեդ:

⁵⁾ Յիս. Ա. 16:

պատերազմներէ ետքը յաղթական ելլելով՝ քրիստոսի փրկչին փառքը կ'աւելնար ի շինութիւն այլոց:

Այսպիսի չքնաղ տեսարան մը կ'ընծայէ նաեւ մեր օրերուն Հայոց կաթողիկէ ժողովուրդն, ու այնչափ արութեամբ, քաջութեամբ եւ համբերութեամբ Ս. Պետրոսի դրոշակին հաւատարիմ մնալով՝ եկեղեցւոյ եւ հաւատոյ միութեան պաշտպան կեցած է: Ասոնք չեն ծածկուած Պիոս Թ. Ս. Քահանայապետէն, որն որ եկած հասած չարիքներուն վրայ շատ անգամ իւր շրջաբերական թղթերուն մէջ դառն քանքատելէն ետքը, նպաստ եւ դարման ընելու կը ցանկայ. անտարակոյս մեր Փրկչին Յիսուսի շնորհքն ու օգնութիւնն իւր փոխանորդին հետ է, որ ամէն իւր ջանքերը ակնկալեալ վախճանին հասցընէ, նոյն աստուածային շնորհքը կաթողիկեայ Հայերն ալ զօրացընէ, որ անշարժ մնան իրենց հայրենի հաւատոց մէջ, եւ եկեղեցւոյ վրդովմունքները դադրելով՝ խաղաղութիւն եւ հանգարտութիւն տիրէ ամէն տեղ:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՔ

ՅԱՒԵԼՈՒՄԺ Ա.

ԿԱՆՈՆՔ Ս. ՍԱՀԱԿԱՅ (426)

Ա. Այցելու եւ հասարակաց հայր է Եպիսկոպոսն. վասն այսորիկ առանց ակնառութեան պարտի զհաւատացեալս նմա յԱստուծոյ հօտն անաշառութեամբ յանձանձել զուխտս սրբոյ եկեղեցւոյ, տեսուչս եւ առաջնորդս գաւառաց եւ գիւղից կացուցանելով, որք անուանին Քորեպիսկոպոսք: . . . Քահանայք առանց տարակուսանաց ուսցին մեծարել զաստուածընկալ սեղանն, յորոյ վերայ կատարի կենդանարար խորհուրդն ապրեցուցչին մերոյ Տեառն. եւ ըստ արժանի բաւականութեանն զարդարուն պահեսցեն անխափան լուցմամբք եւ խնկարկութեամբ: Եւ զփրկական աւազանն մկրտութեան, որոյ ծննդեամբ վերստին նորոգիմք ի յոյս կոչմանն Աստուծոյ:

Բ. Մի որ զայսպիսի տեսչութիւնս՝ զինուորաց կամ տգիտաց ումեք հաւատասցէ, եւ մի մերձաւորաց իւրոց շնորհուկս ինչ նոցա առնելով սիրոյ ըղձմամբ, յորմէ հրաժարեցոյց փրկիչն մեր եւ Տէրն. Ո՛վ է իմ ասէ, մայր եւ եղբայր, եթէ ոչ սիրողք պատուիրանացն Աստուծոյ:

Գ. Պաշտօն սաղմոսերգութեան անխափան կացցէ ի տուընջեան եւ ի գիշերի ըստ օրինակի մայրաքաղաքաց հովուապետին. . . Ջնոյն եւ տեսուչ Քորեպիսկոպոսն պարտի համառօտել յամենայն եկեղեցիս. եւ եթէ որ հեղգասցի կամ ստերիւրեալ գտցին՝ յանդիմանեցեն, կշտամբեցեն խրատու վարդապետութեան, եւ գանիւք եւ տուգանօք պատուհասեցեն ատենական հրապարակաւ, զի եւ այլքն երկիցեն:

Դ. Պարտ եւ պատշաճ է յամենայն տեղւոյ, յորժամ ժողովք կատարիցին՝ ըստ կանոնական սահմանադրութեանց, շքել Քորեպիսկոպոսաց ի հաւատացեալ նոցա յեկեղեցիս, եւ քննութիւն առնել վարուց եւ կարգի պաշտամանն, թէ ո՞րպէս ունիցին, եւ համարս պահանջել յերկցանց եւ ի սարկաւազաց զժամուցն քարոզութեանցն, եւ զաղօթիցն մատուցումն, եւ զկնքատուացն մի ըստ միոջէ յարմարումն կատարելութեան, եւ զպատարագամայուցացն ուարսափել խորհրդոյն պատշաճող սպասահարկութիւն: Եթէ որ տարտամ եւ յեանեալ գտանիցի ի սքանչելի ճառեցեալս աւանդապահութեանց, կրեցէ պատուհաս սաստիկ, ո որ եւ իցէ,

ի պատուոյն իւրմէ զըկեալ եղէցի՝ մինչեւ հաշտեսցի ընդ նմա վարդապետն:

Ե. Ոչ միայն երիցանց եւ սարկաւազաց պարտ է մշտնջենաւորել ի պաշտամանն՝ այլ եւ ամենայն ուխտի մանկանց: . . . Զառէտս եւ զգինսնորս ամենեւին իսկ պարտ է որոշել ի շնորհէն, որ ինչ ի ժողովրդականաց ի տունն Աստուծոյ մտանիցէ: . . . Նոյնպէս եւ զարբեցողսն որոշեսցեն եւ զկռուողսն, մինչեւ յապաշխարութիւն եւ յուզողութիւն եկեսցեն:

Զ. Իսկ պոռնկորդիք եւ որ յերկրորդացն են՝ հաւասար մինչեւ յերրորդ ծնունդն, ըստ առաջին կանոնաց հնդի կացցեն ի կարգէն եւ ի շնորհացն:

Ի. Զամենայն զայս ահիւ եւ երկիւղիւ պարտ է հրաման տալ եւ կարգել տեսուչ քորեպիսկոպոսն, ղլաւս եւ զաջողակս պատուայ եւ մեծարանաց առնել արժանի, եւ զանպիտանս խոշտանդանաց, մանաւանդ զլուսումնատեսացսն. զի որ կամակորէ յուսման՝ անկանի ի չարիս ըստ զրեցելումն: Ասան որոյ անընդհատ պարտի պահել յարգարուն զգպրոցն, ի վանն եւ յայլ արժանաւոր տեղիս, զի լուսաւորեալք լուսով պատուիրանացն Աստուծոյ՝ զամենեւեան լուսաւորեսցեն: Ապա եթէ զօլաքաղութեամբ յածիցի զհարկն միայն պահանջել, եւ ազահութեամբ զողկոյ եւ զարծաթոյ մթերս փափաքիցէ մթերել, ինքն եղէցի պարտական, եւ ի ձեռաց նորա արիւնն խնդրեսցի:

Ը. Մկրտութիւն առնել երկիւղածութեամբ, եւ կանայք ի ժամ մկրտութեան մերձ առ քահանայն մի իշխեսցեն կալ, որպէս սովորեցան ոմանք առնել յանդգնաբար եւ մկրտել ընդ նոսա. այլ ի տեղւոջ իւրեանց աղօթեսցեն:

Թ. Սարկաւագունք՝ մկրտութիւն մի իշխեսցեն առնել. ապա թէ արասցեն, լուծեալ լիցին ի սարկաւագութենէն հանդերձ պատուհասիւ. զի ոչ է սարկաւագն քահանայ, այլ սպասաւոր քահանային:

Ժ. Պատարագացն երախայրիք ի գլխաւոր քահանային տունն երթիցէ յամենայն ժողովրդականաց, եւ երեց եղբայրք եւ այլ ընկերք նոցա մի իշխեսցեն ի տունս իւրեանց առնուլ պատարագիք, թէպէտեւ քահանայք իցեն:

ԺԱ. Զամառն գլխաւոր քահանայն հանապազորդեալ յեկեղեցւոյն կացցէ, եւ այլ ընկերքն շարաթուք առ նմա փոխառակաւ կացցեն, զի պաշտամունքն տուրջեան եւ գիշերոյ մի խափանեսցին. . . . Գլխաւոր քահանայն վասն հանապազորդ յեկեղեցւոյն ի գործ կալ՝ երկու երրորդ աւելի առցէ քան զընկերս իւր, թէ գիւղն մեծ իցէ:

ԺԲ. Եամենայն տեղեաց մերոց իշխանութեանց յամենայն ամի զինի սրբոյ Զատիկին, զիւղ մկրտութեան հարկաւորութեամբ բերցեն առ մեզ քահանայք, եւ աստի ի մէջ ընկալին զօրհնութիւն իւզոյն, եւ անձամբ մի օրհնեսցեն ի տունս իւրեանց, որպէս

սովորեցին ոմանք ի տգիտութենէ, վասն զի ոչ է իշխանութիւնդ այդ քահանայից, այլ եպիսկոպոսապետաց:

ԺԳ. Լսեմք թէ զեկեղեցւոյ սպաս մանաւանդ զվարագոյր ի հարսանիս առաքատի փեսային եւ հարսին, եւ զսկիհն ի գինըմ պելիս յանօթս տան զինուորաց, վասն որոյ արժան է զքահանայն զայն խել ի կարգէն իւրմէ, լուծեալ լիցի ի քահանայութենէն, ամենեւին անմասն ի թողութենէ:

ԺԴ. Քահանայ այր եւ որ ի քահանայական ժառանգութենէ ժողովրդակալք իցեն, յազատաց տունս՝ իշխանի տունս դայեկութիւն եւ այլ գործակալութիւն մի իշխեսցեն առնել, զի այնու պատճառաւ զրկեալ նեղեն զժառանգակիցս իւրեանց, յորում գտան բազումք պարտաւորեալք. ապա թէ իցէ ոք, որ յանգգնեցի առնել, ի կարգէն իւրմէ դադարեալ լիցի:

ԺԵ. Յայսմ հետ յառաջ՝ մի իշխեսցեն քահանայք եւ նոցին կանայք՝ գերեզման առ եկեղեցիս առնել ի տեղիս սրբութեան. այլ ի ժողովրդականացն հանգստարանս եղիցին եւ քահանայիցն հանգստարանք:

ԺԶ. Արտաքոյ եկեղեցւոյ քահանայք մի իշխեսցեն օրէնս ի տունս շինականաց տանել, եւ անդ տալ զսրբութիւն՝ բայց միայն հիւանդաց:

ԺԷ. Պատուէր արարէք ժողովրդականաց, զի տղայոց կանայս մի խօսեսցին, եւ մի կատարելոցն՝ առանց զերեարս տեսնելոյ միմեանց հաճութեամբ. եւ դուք քահանայք, տղայոց ամենեւին մի պսակ օրհնէք մինչեւ ի կատարումն հասակի: Իսկ կատարելոցն որոց զմիմեանս չիցէ տեսեալ ի հաճոյս իւրեանց, պսակ մի իշխէք զնել առանց քննութեան եւ գնոսին ինքեանս հարցանելոյ, դուք բռնադատութեամբ ծնողացն ակամայ հաւանեալք իցեն: Թէ ոք ի քահանայից յանդգնի, եւ արտաքոյ մերոյ հրամանի այնպիսեացն պսակ օրհնեսցէ, գիտացէ զի պատուհաս կրէ ըստ օրինակի վնասակարաց, եւ ծնողքն ոչ անպարտ լինին ի պատուհասէ:

ԺԸ. Քահանայք միաբան կատարեսցեն զպաշտօնն, եւ զպատարագ ագապացն. առանց աւետարան կարգալոյ մի իշխեսցեն քահանայքն մատուցանել. ապա թէ գտցի ոք ի նոցանէ յորկորոսութեան՝ յառաջ քան զպատարագն, ի պատարագի հացն մի իշխեսցէ երթալ, եւ յընկերացն իւրոց որոշեալ կացցէ: Նոյնպէս եւ շինականքն որ յագապսն հրաւիրեցան պաշտաման եւ պատարագի հաղորդեսցին. յառաջ քան զպատարագն մի իշխեսցեն ի տունս իւրեանց՝ ուտել եւ ըմպել: Եթէ իցէ ոք, որ յառաջագոյն կերիցէ եւ արբցէ ի տան իւրում, ի հաց պատարագին մի իշխեսցէ երթալ: (Ձանց կ'առնենք ուրիշ կարգադրութիւնները Ագապի եւ պտղոց ու կենդանեաց նուէրքներու նկատմամբ, որ ան ատենները եկեղեցիներու ու վանքերու կ'ընծայուէին):

ԺԹ. Գինը մպելիս ի լալիս մի արասցեն. աշխար ի վերայ մեռելոց մի ոք առցէ, քանզի դիւական է ամենայն պղպիսի իրք։

Ի. Ուսուցէք եւ զժողովրդականս յամենայն անառակութենէ ի բաց փախել. յորկորստութենէ, յարբեցութենէ, ի հակառակութենէ, ի զրկելոյ զաղքատս եւ զճնկերս իւրեանց. մի կռուողս, մի հարկանողս, մի չարասէրս։ Ատեացեն զշնացողս, զգողս, զպռնիկս, զաւազակս. ամենեւին մի հաղորդեացին եւ մի առպընջական լինիցին այնպիսեացն, զի մի եղիցին եւ ինքեանք ընդ նոսին որդիք կորստեան։ Զմանկունս իւրեանց սնուցեն երկիւղիւ խրատու պատուիրանացն Աստուծոյ։

ԻԱ. Յիշեցուցանեմ եւ ձեզ կրօնասէր վանականաց ամենեցուն, վասն զի հրաժարեալ էք ի կենաց երկրաւորաց, եւ պարապեալ Աստուծոյ եւ աստուածայնոցն, զի նմանեսցէ անուանդ խոտովանութեան եւ գործքդ. եւ եղիցի ձեզ սիրելի՜ պարկեշտութիւն, արթնութիւն, պաշտօնասիրութիւն, նմանութիւն բերել յանձինս հրեշտական վարուց, օտարսիրութիւն եւ եղբայրսիրութիւն։

ՅԱԻՆԼՈՒՄԺ Բ.

ԿԱՆՈՆՔ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ԴՈՒՆԱՅ (719)

Ա. Եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ սարկաւազ կամ ուլ եւ իցէ յուխտէ եկեղեցւոյն, յարեցութեան գտեալ՝ մի իշխեսցէ պաշտել զկարգն. մինչեւ աւուրս ընդ մէջ արարեալ, սրբեսցէ զինքն ապաշխարութեամբ, պահօք եւ աղօթիւք. եւ ապա համարձակեսցի մատչել ի կարգն իւր եւ ի հաղորդութիւնն: Իսկ եթէ յամառեալ ի նմին որկորստութեան յամեսցէ, լուծցի:

Բ. Աշխարհական դք զնոյն առնելով՝ մի իշխեսցէ առանց զղջման եւ ապաշխարութեան հաղորդել, ապա թէ ի նմին զեղխութեան մնացեալ յերկարեսցէ, որոշեսցի:

Գ. Ոչ է արժան յաւուր շաբաթու եւ կամ ճրագալուցի զատկին պսակադիրս առնել, զի սուրբ աւուրք յարութեանն առաջի կան. յորս պարտ է աղօթել եւ հսկել, եւ հոգեւորական կարգօք միխթարել զանձինս, եւ ոչ մարմնական զեղխութեամբ զսուրբ աւուրցն խորհուրդ արհամարհել եւ ընդ ոտն հարկանել: Իսկ թէ դք գտցի զայս արարեալ, պսակն անվաւեր լիցի, եւ պսակադիրքն ընդ պատօք եղիցին, մինչեւ ապաշխարեսցեն. եւ եպիսկոպոսին տեսեալ, որպէս եւ կամեսցի՝ մարդատիրեսցէ ի վերայ նոցա:

Դ. Ոչ է արժան յորժամ առ վաղիւ պսակ ընդունելոց են, յերեկորէն ժողովս առնել եւ արբենալ եւ զեղխել. այլ պարկեշտութեամբ եւ աղօթիւք արժանի առնել զինքեանս պսակին օրհնութեան եւ աստուածային հաղորդութեան: Ապա թէ դք գտցի զայս արարեալ, քահանայն զօրն ի բաց փոխեսցէ, եւ որպէս ասացաքն՝ այլում աւուր հրաման տացէ զգուշութեամբ եւ արժանաւոր կարգօք պսակիլ ի հաղորդել օրինացն:

Ե. Ոչ է արժան ի սուրբ քառասնորդս զատկին եւ մինչեւ ի սուրբ Պենտեկոստէն հարսանիս առնել, եւ զաւուրցն խորհուրդն թշնամանել, զի ամենայն օր կիրակէ է, եւ ի նոսա կատարի աստուածային խորհուրդն:

Ձ. Արժան է ի սուրբ քառասնորդս պահօցն՝ յաւուր շաբաթու եւ կիրակէն պատարագ մատուցանել ահիւ եւ երկիւղիւ, ըստ սահմանելոյ սրբոց հարանցն յամենայն ժողովս իւրեանց: Իսկ եթէ դք հակառակեալ ընդդիմացի մերում հրամանիս, կամ բանիւ կամ գործով, թէ ուխտաւոր է՝ լուծցի, եւ թէ աշխարհական որոշեսցի:

Է. Այլ վան պահելոյ եւ լուծանելոյ զշաբաթ եւ զկիրակէ ի սուրբ քառասնորդս պահօցն, այս յիւրաքանչիւր կամս թողեալ լիցի միայն գոհանալով զԱստուծոյ՝ առանց խղճի եւ հակառակու-

թեան, եւ առանց բամբասելոյ զընկերն, զոր կամեսցի եւ արաւոցէ հանդերձ պարկեշտութեամբ. երկղբին ընդունելի են առաջի Աստուծոյ, եւ յաւանդութեան եկեղեցւոյ Բրիտտոսի:

Ը. Արժան է զհացն՝ անխմոր, եւ զգինին անապակ հանել ի սուրբ սեղանն, ըստ աւանդելոյն մեզ սրբոյն Գրիգորի եւ ոչ խոնարհել յայլ ազգաց Բրիտտոնէից յաւանդութիւնս: Զի սուրբ Լուսաւորիչն յօրինականէն բերեալ զայս, առաքելաբար հրաման ետ կատարել իւրոց վիճակելոցն, որպէս եւ զաղն օրհնութեան յազապացն զենմունս խառնել, եւ ըստ կարգի զեւտացւոցն ազգաւ սեպհականեւ զեկեղեցւոյ շնորհս. եւ մեզ ի նմին պարտ է յարանալ, եւ չլծողուլ ի բաց, եւ չառնել նորաձեւս ինչ:

Թ. Պարտ եւ արժան է զսուրբ միւռնն, այսինքն զիւղն անուշահոտութեան, հայրապետին օրհնել. եւ իւրաքանչիւրոց եպիսկոպոսոսացն միանգամ ի զատկին հինգշաբաթին օր, որպէս եւ հրամայեալն է, եւ քահանայիցն ի նոցանէ ընդունել, եւ օծանել նովաւ զսեղանս եւ զեկեղեցիս եւ զխաչս. առ մկրտեալսն մատուցանել միայն յորդէգրութեանն օծումն, որ յետ մկրտութեանն լինի. եւ յայլ ի պէտս օծման մի խառնեսցէ զնա, եւ մի ինքեամբ յանդգնեսցի օրհնել քահանայն:

Ժ. Պարտ եւ արժան է զմկրտութեանն ձէթ՝ քահանային օրհնել մի ըստ միոջէ ընդ մկրտելն, ըստ բաւականի ժամուն պիտոյից. եւ նոյն ժամայն առ մկրտեալսն մերձեցուցանելով զօրհնեալն սպասուել, եւ մի իշխել զմիանգամ օրհնեալն բազում անգամ օրհնել. եւ միայն օծանել նովաւ զերախայսն եւ զմկրտեալսն ընդ մկրտելն յաւազանին, եւ յայլ խորհուրդ օծման մի իշխեսցէ մատուցանել զնա:

ԺԱ. Արժան է եւ զհիւանդացն զձէթ քահանային օրհնել ըստ իւրում աղօթիցն, եւ ըստ բաւականութեան պահանջելոյ ժամուն պիտոյից:

ԺԲ. Ոչ է արժան զսեղանն, յորոյ վերայ պատարագն Բրիտտոսի մատչի, փայտեղէն կանգնել եւ շարժուն. այլ քարեղէն եւ անշարժ հիմնացուցանել: Իսկ եթէ դք հակառակեսցի, եւ ոչ արասցէ ըստ հրամանիս մերում, եւ ըստ աւանդութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ, եպիսկոպոսն լուծեալ եղիցի ի պատուոյն, եւ սեղանն արհամարհեալ եւ անգործ մնացէ:

ԺԳ. Ոչ է պարտ զաւազանն յայլ իմեքէ նիւթոյ պատրաստել, եւ կամ ուրանոր եւ կամեսցի. այլ աւազան քարեղէն հաստատել ի նմին իսկ յեկեղեցւոյն, եւ կամ անգէն մերձ յեկեղեցին ի մկրտատունն:

ԺԴ. Պարտ եւ արժան է զերախայիցն ձեռնադրութիւնս եւ զօծումն եւ զխոստովանելն առ դրունս մկրտարանին կատարել, եւ ապա տանել ի ներքս՝ ուր աւազանն է եւ մկրտել:

ԺԵ. Պարտ եւ արժան է զայնոսիկ՝ որք պսակեին հանդերձեալ են՝ քահանային յեկեղեցին տանել, եւ ի վերայ նոցա կատարել զկարգ եւ զկանոնսն ըստ օրինաց Քրիստոնէից, եւ անդ ի սրբութեան տեղին պսակել. զի ի միում տեղւոյ վայել է լինել պսակին, եւ որ ընդունի զպսակն: Իսկ եթէ որ ոչ այսպէս արասցէ, այլ որպէս եւ իցէ իւրով կամակարութեամբ եւ ծուլութեամբ անարգեցէ զօրէնս եւ զկարգ ամուսնաւորութեանն, քահանայն լուծցի յիւրմէ պատուոյն, եւ զպսակաւորսն վերստին պարտ է պսակել ըստ օրինաց քրիստոնէից. որպէս եւ Առաքեալն պատուիւրէ, թէ «Ամենայն ձեր ըստ կարգի եւ պարկեշտութեամբ եղիցի»:

ԺԶ. Իսկ զերեկականն նոյնպէս պարտ է ըստ առաջին կարգին միջնորդօք եւ խօսնականօք հաւանեցուցանել յիրերայ յօժարութիւն, եւ յեկեղեցւոյն եւ ի քահանայիցն օրհնութեանն ընդունել զնշան զուգաւորութեան իւրեանց: Իսկ եթէ որ ոչ այսպէս, այլ յառաջ խանձեացին եւ պղծեացին առ իրեարս, զայնպիսին ի բաց մեկնեացն ի միմեանց, եւ զշնացելոց կանոնն եւ զսահման ի վերայ դիցեն: Իսկ եթէ ոչ առնուցուն յանձն մեկնել ի միմեանց, յետ տասն ամի ապաշխարութեան ողորմութեամբ եւ արտասուօք արժանաւորեցին խառնել յեկեղեցի Աստուծոյ:

ԺԷ. Արժան է շաբաթն օր երեկունն մարտիրոսաց պաշտել, եւ ծուր չկրկնել, եւ զճրագացն օրհնութիւն ասել՝ Լոյս զուարթ սուրբ:

ԺԸ. Արժան է գիշերապաշտօն առնել յայդ կիրակէի, եւ հսկմամբ եւ աղօթիւք եւ յոտանաւոր տքնութեամբ զանցեալ շաբաթուն աւուրք զլանցանս ջնջել, եւ արժանաւոր առնել զկնքն մեղաքաւիչ եւ կենդանարար խորհրդոյն, եւ ակն ունել ամենայն զուարթութեամբ եւ փութով տեառնագալուստ փողոյն, եւ անձառ յաւիտենական արքայութեանն:

ԺԹ. Արժան է յերեկորինս եւ յառաւօտինս զկնի ամենայն պաշտամանն՝ նուազել զԱուրբ Աստուածն, եւ ապա զհետ բերել յերեկորինսն զշանգստեանն սաղմոս եւ յառաւօտինսն՝ զԱրեւադալին սաղմոս: Իսկ յորժամ պատարագ մատչի, ի սկզբունս անդ պաշտամանն յիշել զԱուրբ Աստուածն, եւ զսոցուն խորհուրդն յառաջբանի անդ հաւաստեալ յայտնեցաք:

Ի. Պարտ եւ արժան է զխաչեցարն երիցս անգամ զհետ բերել, ըստ երիցս անգամ կրկնելոյ սրբասացութեանն. եւ մի նուազեցուցանել, եւ նուազ գտանել ի շնորհաց խաչին Քրիստոսի:

ԻԱ. Արժան է ի գիշերին, յորժամ ժողովին ի պաշտօնն, նախ զառաջբանիցն ասել զչորեսին սաղմոսն միաբանութեամբ ի թիւ խոնարհ ձայնի: Առաջին՝ զերրորդ սաղմոսն: Երկրորդ՝ զութաներորդ եւ թներորդ: Երրորդ՝ զհարիւրերորդ երկրորդն: Չորրորդ՝ զհարիւրերորդ քառասներորդ երկրորդն. եւ նոցին զքարոզութիւնն եւ զաղօթսն զհետ բերել, զոր ի նոյն խորհուրդ

արարեալ է Երանելւոյն Յովհաննու Մանդակունւոյ Հայոց Կաթողիկոսի: Քարոզութիւն, Զարթուցեալքո: Աղօթք, Զքէն գոհանմք, եւ զհանգիստն նորին, Նայեա Տէր ողորմութեամբ քով: ԻԲ. Արծան է եւ զառաւօտինսն՝ ամենեցուն նման միմեանց զնոյն եւ ըստ նմին կարգի կատարել, զի այսպէս վայել է Քրիստոսասիրաց, որ նորին լեզւոյ եւ ազգի են, միաբանութեամբ փառաւորել զԱստուած, եւ յօրինել զվարս ուղիզս, զի գրեալ է զարոց առաքելոցն, թէ էին ամենեքեան միաբան յաղօթո: Արգզինի Հարցին եւ Ողորմեցւոյն եւ Տէր յերկնիցւոյն՝ զփառս ի բարձունսն պաշտել, ապա ըստ իւրաքանչիւր աւուր գկցուրդն, զոր առեալ է ի սաղմոսացն: Երկուշաբաթւոյն՝ Լոյս տուր, Տէր, աչաց իմոց: Երեքշաբաթւոյն՝ Ի քէն է Տէր աղբիւր կենաց: Չորեքշաբաթւոյն՝ Ես ասացի Տէր ողորմեա ինձ: Հինգշաբաթւոյն՝ Ես առքեզ Տէր աղաղակեցի: Ուրբաթուն՝ Մացեն աղօթք իմ առաջիքո Տէր: Շաբաթուն՝ Առաքեա Տէր զլոյս քո: Ապա զինի քարոզութեան եւ աղօթիցն՝ գերեքորբեանն երգել զփառաբանութիւն հանգերձ Սբբոյ Աստուածածնին կցբրդիւն: Ապա զԱրեւագալին սաղմոսն ասել ըստ դասուց վերաձայնութեամբ:

ԻԳ. Նոյնպէս զերեկորինսն հանգոյն միմեանց ըստ այսմ՝ կարգի եւ այսու օրինակաւ կատարել, Յառաջագոյն պաշտել զխոնարհեցո՝ վերաձայնութեամբ ըստ դասուց, զոր երանելի Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի յաւելեալ է. որպէս թէ կամելով սկիզբն ամենայն վերերգակ սաղմոսիցն՝ յաղօթելոյ առնել, զի եւ սաղմոսս այսաղօթք Գաւթի են ըստ վերնագրին յայտարարութեան: Զինի նորա Ապրեցո՝ մի ըստ միոյէ զերեսին սաղմոսն զմիմեանց զհետ, ըստ դասուց վերաձայնութեամբ: Իսկ զինի Մեսեդի Ուղղեցին ասելոյ, քարոզել եւ աղօթս մատուցանել. յետ այնորիկ զերեքսրբեանն նուագել նովին նմանութեամբ. եւ վախճան ամենայն պաշտամանն՝ զՀանգստեան սաղմոսն ասել, ըստ դասուց վերաձայնութեամբ:

ԻԴ. Իսկ կիրակեկին աւուր առաւօտինքն՝ այսգունի խորհրդով յօրինեալ բերէ զկարգն իւր: Զինի Հարցինն՝ Մեծացուցէ ասել, վասն զի հարկաւորապէս պարտի այն՝ որ զՅարութեանն Քրիստոսի ճառէ՝ ընդ նմին եւ զգերեզմանն յիշել, եւ զուրբ Կոյսն: Զի եթէ ոչ էր ննջեալ, ոչ էր հնար եւ ոչ թաղել, եւ եթէ ոչ էր թաղեալ, ապա եւ ոչ յառնել. արգ գերեզմանն յընթեանոյ զաւետարանն յիշեալ լինի. իսկ զուրբ Կոյսն ի Մեծացուցէն ասելոյ յիշմք: Զի որպէս ընկալան ի միմեանց զՓրկիչն, յարութիւնն՝ ի գերեզմանէն, եւ գերեզմանն յարգանդէն, ըստ նմին վկայք պարտին լինել միմեանց վասն յարուցելոյն: եւ այս է ճշմարիտ մարդեղութեանն եւ մահուանն Քրիստոսի խոստովանութիւն: Այլ սակայն ի ծննդենէն առ յարութիւնն զհետ երթեալ միաւորին. իսկ ի յարութենէն առ ծնունդն վերջադարձիլ անկա-

րելի. զի չեւ գործեցելոյն ի Բրիստոսէ պատմութիւն առնել անհնար է: Եւ յաղագս այսորիկ՝ աւետիքն եւ ծնունդն եւ մկրտութիւնն Բրիստոսի ի միասին առեալ տօնախմբեն. եւ սոքա ամենեքին, եւ որ այլն եւս իցեն տնօրինեալք ի Բրիստոսէ, ի Յարութեանն միաւորեալ բովանդակին: Եւ այս յաղագս Մեծացուցեալ ասելոյ յառաւօտինսն յաւուր կիւրակէի: Յետ որոյ գարձեալ մինչեւ զաւետարանն ընթերցեալ, որպէս թէ տակաւին եւս ի թաղման վարկանելով գտէրն արտաքուստ ի գերեզմանն առ նա սղաղակիցեմք ասելով՝ թէ «Արի Տէր օգնեա մեզ եւ փրկեա զմեզ», եւ թէ «Աստուած լուր աղօթից իմոց, ունին դիր բանից բերանոյ իմոյ», եւ եթէ «Թագաւորեաց Տէր յաւիտեան», իսկ յետ ընթեռնելոյ զաւետարանն, իբրեւ թէ զնոյն ինքն յարուցեալն անգէն եւ անդ ընդ աւետարանական բանին ի գէմս մեր բերելով, հրամայեմք միմեանց՝ թէ «Ի դիշերի համբարձէք զձեռս ձեր ի սրբութիւն եւ օրհնեցէք զՏէր»:

Վասն զի լուեալ աղօթից մերոյ յարեալ եւ օգնեաց մեզ, փրկելով զմեզ ի մահաւան՝ եւ թագաւորելով մշտնջնաւորաբար ամենայն տիեզերաց: Բայց գիշեր՝ ոչ այնքան զժամանակն, որքան թէ զհրէական զանհաւատութիւնն անուանելով, որ զաղջամղջին խաւարի արդարեւ բերէ զօրինակ, ըստ Եսայեայ պանծալի բանին, թէ «Գիշերեաց կանխէ հոգի իմ առաւօտեւ առ քեզ Աստուած», այսինքն թէ ի միջոյ ամբարշտաց համարձակիմ բարեպաշտել առ քեզ Աստուած: Արդ՝ զայսոսիկ այսպէս եւ այսու օրինակաւ յառաջ վարելով զկարգն, արժան է՝ զկնի Փառք ի բարձանցն՝ յարութիւն ասելով. իսկ զՍուրբ Աստուածն՝ հանգերձ որբոյ աստուածածնին կցըրդիւն ի վերջն անցուցանել, որպէս եւ յայլ աւուրսն ըստ ասացելում պատճառին: Եւ զկնի ամենեցուն՝ զԱրեւադալին նուագել օաղմոս, զոր Եղիցի անուն Տեառն ասել սկսեալ են ի ժամանակացն Եզրի կաթողեկոսի:

ԻԵ. Պարտ եւ արժան է ի գիշերապաշտաման, զկանոնացն զհետ բերել զչորո զայս քարոզութիւն. Վասն ի վերոստ խաղաղութեան. Վասն ի գիշերի եւ ի տուընջեան. Վասն ուղղելոյ զգնացս մեր. Վասն գտանելոյ մեզ շնորհս. զոր րարեալ է վասն նորին իրի սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթողեկոսի: Եւ ըստ իւրաքանչիւրոյն զաղօթն զայսոսիկ հանգասիւքն իւրեանց. Տէր Աստուած մշտնջնաւոր, հանգիստ, շնորհատու բարեաց. Ի գիշերի եւ ի տուընջեան, հանգիստ, Հովիւ քաջ. Անկեալ եմք առաջի քո, հանգիստ, Բուժ ամենազօր տէրութեանդ:

Վերջին.

Օրհնեալ ես Տէր Աստուած մեր, որ եւ զմեզ զմեղաւորս արժանի աւարեք՝ փառաւորել զքեզ. Ընկալ բարերար եւ մարդասէր Տէր զամենեցուն մեր աղաչանս, զանգրուածս, զխոստովանութիւնս, զգոհացողութիւնս, եւ շնորհեա ամենեցուն մեզ զքո

ՅԱՒԵԼՈՒՄԻ Ա.

ԿԱՆՈՆՔ Ս. ՍԱՀԱԿԱՅ (426)

Ա. Այցելու եւ հասարակաց հայր է Եպիսկոպոսն. վասն այսորիկ առանց ականաւութեան պարտի զհաւատացեալս նմա յԱստուծոյ հօտն անաշառութեամբ յանձանձեւ զուխտս սրբոյ եկեղեցւոյ, տեսուչս եւ առաջնորդս գաւառաց եւ գիւղից կացուցանելով, որք անուանին Քորեպիսկոպոսք: . . . Քահանայք առանց տարակուսանաց ուսցին մեծարել զաստուածընկալ սեղանն, յորոյ վերայ կատարի կենդանարար խորհուրդն ապրեցուցչին մերոյ Տեառն. եւ ըստ արժանի բաւականութեանն զարդարուն պահեսցեն անխափան լուցմամբք եւ խնկարկութեամբ: Եւ զփրկական աւագանն մկրտութեան, որոյ ծննդեամբ վերստին նորոգիմք ի յոյս կոչմանն Աստուծոյ:

Բ. Մի դք զայսպիսի տեսչութիւնս՝ զինուորաց կամ տգիտաց ումք հաւատացէ, եւ մի մերձաւորաց իւրոց շնորհուկս ինչ նոցա առնելով սիրոյ ըղձմամբ, յորմէ հրաժարեցոյց փրկիչն մեր եւ Տէրն. Ո՞վ է իմ ասէ, մայր եւ եղբայր, եթէ ոչ սիրողք պատուիրանացն Աստուծոյ:

Գ. Պաշտօն սաղմոսերգութեան անխափան կացցէ ի տուընջեան եւ ի գիշերի ըստ օրինակի մայրաքաղաքաց հովուապետին. . . Զնոյն եւ տեսուչ Քորեպիսկոպոսն պարտի համառօտել յամենայն եկեղեցիս. եւ եթէ դք հեղգասցի կամ ստերիւրեալ գտցին՝ յանդիմանեացեն, կշտամբեցեն խրատու վարդապետութեան, եւ գանիւք եւ տուգանօք պատուհանեացեն ատենական հրապարակաւ, զի եւ այլքն երկիցեն:

Դ. Պարտ եւ պատշաճ է յամենայն տեղւոյ, յորժամ ժողովք կատարիցին՝ ըստ կանոնական սահմանադրութեանց, շրջել Քորեպիսկոպոսաց ի հաւատացեալ նոցա յեկեղեցիս, եւ քննութիւն առնել վարուց եւ կարգի պաշտամանն, թէ որպէս ունիցին, եւ համարս պահանջել յերիցանց եւ ի սարկաւազաց զժամուցն քարոզութեանցն, եւ զաղօթիցն մատուցումն, եւ զկնքատուացն մի ըստ միոյն յարմարումն կատարելութեան, եւ զպատարագամայուցացն սարսափելի խորհրդոյն պատշաճող սպասահարկութիւն: Եթէ դք տարտամ եւ յետնեալ գտանիցի ի դբանչելի ճառեցեալս աւանդապահութեանց, կրեացէ պատուհաս սաստիկ, ո՞ք եւ իցէ:

ի պատուոյն իւրմէ զըկեալ եղիցի՝ մինչեւ հաշտեացի ընդ նմա վարդապետան:

Ե. Ոչ միայն երիցանց եւ սարկաւազաց պարտ է մշտնջենաւորել ի պաշտամանն՝ այլ եւ ամենայն ուխտի մանկանց: . . . Զտոգէտս եւ զգինուորս ամենեւին իսկ պարտ է որոշել ի շնորհէն, որ ինչ ի ժողովրդականաց ի տունն Աստուծոյ մտանիցէ: . . . Նոյնպէս եւ զարքեցողան որոշեացեն եւ զկռուողան, մինչեւ յապաշտարութիւն եւ յուզղութիւն եկեսցեն:

Զ. Իսկ պոռնկորդիք եւ որ յերկրորդացն են՝ հաւասար մինչեւ յերրորդ ծնունդն, ըստ առաջին կանոնաց հեռի կացցեն ի կարգէն եւ ի շնորհացն:

Ի. Զամենայն զայս ահիւ եւ երկիւղիւ պարտ է հրաման տալ եւ կարգել տեսուչ քորեպիսկոպոսն, զաւս եւ զաջողակս պատուոյ եւ մեծարանաց առնել արժանի, եւ զանպիտանս խոշտանգանաց, մանաւանդ զուսումնատեսացն. զի որ կամակորէ յուսման՝ անկանի ի չարիս ըստ զրեցելումն: Ասան որոյ անընդհատ պարտի պահել յարդարուն զդպրոցն, ի վնասն եւ յայլ արժանանաւոր տեղիս, զի լուսաւորեալք լուսով պատուիրանացն Աստուծոյ՝ զամենեսեան լուսաւորեցեն: Ապա եթէ զօջաքաղութեամբ յածիցի զհարկսն միայն պահանջել, եւ ագահութեամբ զօսկւոյ եւ զարծաթոյ մթերս փափաքիցէ մթերել, ինքն եղիցի պարտական, եւ ի ձեռաց նորա արինն խնդրեցի:

Ը. Մկրտութիւն առնել երկիւղածութեամբ, եւ կանայք ի ժամ մկրտութեան մերձ առ քահանայն մի իշխեսցեն կալ, որպէս սովորեցան ոմանք առնել յանդգնաբար եւ մկրտել ընդ նոսա. այլ ի տեղով իւրեանց աղօթեսցեն:

Թ. Սարկաւազունք՝ մկրտութիւն մի իշխեսցեն առնել. ապա թէ արտացեն, լուծեալ լիցին ի սարկաւազութենէն հանդերձ պատուհասիւ. զի ոչ է սարկաւազն քահանայ, այլ սպասաւոր քահանային:

Ժ. Պատարագացն երախայրիք ի վլխաւոր քահանային տունն երթիցէ յամենայն ժողովրդականաց, եւ երեց եղբայրք եւ այլ ընկերք նոցա մի իշխեսցեն ի տունս իւրեանց առնուլ պատարագիք, թէպէտեւ քահանայք իցեն:

ԺԱ. Զամառն՝ գլխաւոր քահանայն հանապազորդեալ յեկեղեցւոյն կացցէ, եւ այլ ընկերքն շարաթուք առ նմա փոխանակաւ կացցեն, զի պաշտամունքն տուրնջեան եւ գիշերոյ մի խափանեսցին. . . . Գլխաւոր քահանայն վասն հանապազորդ յեկեղեցւոյն ի գործ կալ՝ երկու երրորդ աւելի առցէ քան զընկերս իւր, թէ գիւղն մեծ իցէ:

ԺԲ. Յամենայն տեղեաց մերոյ իշխանութեանց յամենայն ամի զկնի սրբոյ Զատիկն, զիւղ մկրտութեան հարկաւորութեամբ բերցեն առ մեզ քահանայք, եւ առտի ի մէջ ընկալցին զօրհնութիւն իւզոյն, եւ անձամբ մի օրհնեսցեն ի տունս իւրեանց, որպէս

սովորեցին ոմանք ի տգիտութենէ, վասն զի ոչ է իշխանութիւնդ այդ քահանայից, այլ եպիսկոպոսապետաց:

ԺԳ. Լսեմք թէ զեկեղեցւոյ սպաս մանաւանդ զվարագոր ի հարսանիս առագաստի փեսային եւ հարսին, եւ զսկիհն ի գինքմ պելլս յանօթս տան զինուորաց, վասն որոյ արժան է զքահանայն զայն խել ի կարգէն իւրմէ, լուծեալ լիցի ի քահանայութենէն, ամենեւին անմասն ի թողութենէ:

ԺԴ. Քահանայ այր եւ որ ի քահանայական ժառանգութենէ ժողովրդակալք իցեն, յազատաց տունս՝ յիշխանի տունս զայնկութիւն եւ այլ գործակալութիւն մի իշխեսցեն առնել, զի այնու պատճառաւ զրկեալ նեղեն զժառանգակիցս իւրեանց, յորում գտան բազումք պարտաւորեալք. ապա թէ իցէ ոք, որ յանգզնեացի առնել, ի կարգէն իւրմէ դադարեալ լիցի:

ԺԵ. Յայսմ հետէ յառաջ՝ մի իշխեսցեն քահանայք եւ նոցին կանայք գերեզման առ եկեղեցիս առնել ի տեղիսն սրբութեան. այլ ի ժողովրդականացն հանգստարանս եղիցին եւ քահանայիցն հանգստարանք:

ԺԶ. Արտաքոյ եկեղեցւոյ քահանայք մի իշխեսցեն օրէնս ի տունս շինականաց տանել, եւ անդ տալ զսրբութիւն՝ բայց միայն հիւանդաց:

ԺԷ. Պատուէր արարէք ժողովրդականաց, զի տղայոց կանայս մի խօսեսցին, եւ մի կատարելոցն՝ առանց զիրեարս տեսանելոյ միմեանց հաճութեամբ. եւ դուք քահանայք, տղայոց ամենեւին մի պսակ օրհնէք մինչեւ ի կատարումն հասակի: Իսկ կատարելոցն որոց զմիմեանս չիցէ տեսեալ ի հաճոյս իւրեանց, պսակ մի իշխէք դնել առանց քննութեան եւ զնոսին ինքեանս հարցանելոյ, գուցէ բռնադատութեամբ ծնողացն ակամայ հաւանեալք իցեն: Թէ ոք ի քահանայից յանդգնի, եւ արտաքոյ մերոյ հրամանի այնպիսեացն պսակ օրհնեսցէ, գիտացէ զի պատուհաս կրէ ըստ օրինակի մնասկարաց, եւ ծնողքն ոչ անպարտ լինին ի պատուհասէ:

ԺԸ. Քահանայք միաբան կատարեսցեն զպաշտօնն, եւ զպատարագ ազապացն. առանց աւետարան կարգալոյ մի իշխեսցեն քահանայքն մատուցանել. ապա թէ գտցի ոք ի նոցանէ յորկորդատութեան՝ յառաջ քան զպատարագն, ի պատարագի հացն մի իշխեսցէ երթալ, եւ յընկերացն իւրոց որոշեալ կացցէ: Նոյնպէս եւ շինականքն որ յազապն հրաւիրեցան՝ պաշտաման եւ պատարագի հաղորդեսցին. յառաջ քան զպատարագն մի իշխեսցեն ի տունս իւրեանց՝ ուտել եւ ըմպել: Եթէ իցէ ոք, որ յառաջագոյն կերիցէ եւ արբցէ ի տան իւրում, ի հաց պատարագին մի իշխեսցէ երթալ: (Չանց կ'առնենք ուրիշ կարգադրութիւնները Ազապի եւ պտղոց ու կենդանեաց նուէրքներու նկատմամբ, որ ան ատենները եկեղեցիներու ու վանքերու կ'ընծայուէին):

ԺԹ. Գինը մեղք է լալիս մի արասցեն. աշխար ի վերայ մեռելոց մի դք ասցէ, քանզի դիւական է ամենայն այդպիսի իրք:

Ի. Ուսուցէք եւ զժողովրդականս յամենայն անառակութենէ ի բաց փախչել. յորկստութենէ, յարեցութենէ, ի հակառակութենէ, ի զրկելոյ զաղքատս եւ զընկերս իւրեանց. մի կռուողս, մի հարկանողս, մի չարասէրս: Ատեսցեն զշնացողս, զգողս, զպոռնիկս, զաւաղակս. ամենեւին մի հաղորդեսցին եւ մի առաջնջական լինիցին այնպիսեացն, զի մի եղիցին եւ ինքեանք ընդ նոսին սրգիք կորստեան: Չմանկունս իւրեանց սնուսցեն երկիւղիւ իրատու պատուիրանացն Աստուծոյ:

ԻԱ. Յիշեցուցանեմ եւ ձեզ կրօնասէր վանականաց ամենեցուն, վասն զի հրաժարեալ էք ի կենաց երկրաւորաց, եւ պարապեալ Աստուծոյ եւ աստուածայնոցն, զի նմանեսցէ անուանդ խոստովանութեան եւ գործքդ. եւ եղիցի ձեզ սիրելի պարկեշտութիւն, արթնութիւն, պաշտօնասիրութիւն, նմանութիւն բերել յանձինս հրեշտական վարուց, օտարսիրութիւն եւ եղբայրսիրութիւն:

ՅԱՒԵԼՈՒՄԺ Բ.

ԿԱՆՈՆՔ ԺՈՂՈՎՈԹՆ ԴՈՒՆԱՅ (719)

Ա. Եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ սարկաւազ կամ ով եւ իցէ յուխտէ եկեղեցւոյն, յարբեցութեան գտեալ՝ մի իշխեսցէ պաշտել զկարգն. մինչեւ աւուրս ընդ մէջ արարեալ, սրբեսցէ զինքն ապաշխարութեամբ, պահօք եւ աղօթիւք. եւ ապա համարձակեսցի մատչել ի կարգն իւր եւ ի հաղորդութիւնն: Իսկ եթէ յամուռեալ ի նմին որկորստութեան յամեսցէ, լուծցի:

Բ. Աշխարհական ոք զնոյն առնելով՝ մի իշխեսցէ առանց զղջման եւ ապաշխարութեան հաղորդել, ապա թէ ի նմին զեղխութեան մնացեալ յերկարեսցէ, որոշեսցի:

Գ. Ոչ է արժան յաւուր շարաթու եւ կամ ճրագալուցի զատկին պսակադիրս առնել, զի սուրբ աւուրք յարութեանն առաջի կան. յորս պարտ է աղօթել եւ հսկել, եւ հոգեւորական կարգօք մխիթարել զանձինս, եւ ոչ մարմնական զեղխութեամբ զսուրբ աւուրքն խորհուրդ արհամարհել եւ ընդ ոտն հարկանել: Իսկ թէ ոք գտցի զայս արարեալ, պսակն անվաւեր լիցի, եւ պսակադիրքն ընդ պատժօք եղիցին, մինչեւ ապաշխարեսցեն. եւ եպիսկոպոսին տեսեալ, որպէս եւ կամեսցի՝ մարդասիրեսցէ ի վերայ նոցա:

Դ. Ոչ է արժան յորժամ առ վաղիւ պսակ ընդունելոց են, յերեկորէն ժողովս առնել եւ արբենալ եւ զեղիւ. այլ պարկեշտութեամբ եւ աղօթիւք արժանի առնել զինքեանս պսակին օրհնութեան եւ աստուածային հաղորդութեան: Ապա թէ ոք գտցի զայս արարեալ, քահանայն զօրն ի բայ փոխեսցէ, եւ որպէս ասացաքն՝ այլում աւուր հրաման տացէ զգուշութեամբ եւ արժանաւոր կարգօք պսակիլ ի հաղորդել օրինացն:

Ե. Ոչ է արժան ի սուրբ քառասնորդս զատկին եւ մինչեւ ի սուրբ Պենտեկոստէն հարսանիս առնել, եւ զաւուրքն խորհուրդն թշնամանել, զի ամենայն օր կիւրակէ է, եւ ի նոսա կատարի աստուածային խորհուրդն:

Զ. Արժան է ի սուրբ քառասնորդս պահոցն՝ յաւուր շարաթու եւ կիւրակէի պատարագ մատուցանել ահիւ եւ երկիւղիւ, ըստ սահմանելոյ սրբոյ հարանցն յամենայն ժողովս իւրեանց: Իսկ եթէ ոք հակառակեալ ընդգիմացի մերում հրամանիս, կամ բանիւ կամ գործով, թէ ուխտաւոր է՝ լուծցի, եւ թէ աշխարհական ողոշեսցի:

Է. Այլ վասն պահելոյ եւ լուծանելոյ զշարաթ եւ զկիւրակէ ի սուրբ քառասնորդս պահոցն, այս յիւրաքանչիւր կամս թողեալ լիցի միայն գոհանալով զԱստուծոյ՝ առանց խղճի եւ հակառակու-

թեան, եւ առանց բամբասելոյ զընկերն, զոր կամեացի եւ արասցէ հանդերձ պարկեշտութեամբ. երկոքին ընդունելի են առաջի Աստուծոյ, եւ յաւանդութեան եկեղեցւոյ ֆրիստոսի:

Ը. Արժան է զհայն՝ անխմոր, եւ զգինին անապակ հանել ի սուրբ սեղանն, ըստ աւանդելոյն մեզ սրբոյն Գրիգորի եւ ոչ խոնարհել յայլ ազգաց ֆրիստոնէից յաւանդութիւնս: Զի սուրբ Լուսաւորիչն յորինականէն բերեալ զայս, առաքելաբար հրաման ետ կատարել իւրոց վիճակելոցն, որպէս եւ զադն օրհնութեան յազապացն զենմունս խառնել, եւ ըստ կարգի ղեւտացւոցն ազգաւ սեպհականել զեկեղեցւոյ շնորհս. եւ մեզ ի նմին պարտ է յարանալ, եւ չթողուլ ի բաց, եւ չառնել նորաձեւս ինչ:

Թ. Պարտ եւ արժան է զսուրբ միւռոնն, այսինքն զիւղն անուշահոտութեան, հայրապետին օրհնել. եւ իւրաքանչիւրոց եպիսկոպոսացն միանգամ ի զատկին հինգշաբաթին օր, որպէս եւ հրամայեալն է, եւ քահանայիցն ի նոցանէ ընդունել, եւ օծանել նովալ զսեղանս եւ զեկեղեցիս եւ զխաչս. առ մկրտեալսն մատուցանել միայն յորդէգրութեանն օծումն, որ յետ մկրտութեանն լինի. եւ յայլ ի պէտս օծման մի խառնեսցէ զնա, եւ մի ինքեամբ յանդըգնեսցի օրհնել քահանայն:

Ժ. Պարտ եւ արժան է զմկրտութեանն ձէթ՝ քահանային օրհնել մի ըստ միողէ ընդ մկրտելն, ըստ բաւականի ժամուն պիտոյից. եւ նոյն ժամայն առ մկրտեալսն մերձեցուցանելով զօրհնեալն սպառել, եւ մի իշխել զմիանգամ օրհնեալն բազում անգամ օրհնել. եւ միայն օծանել նովալ զերախայսն եւ զմկրտեալսն ընդ մկրտելն յաւազանին, եւ յայլ խորհուրդ օծման մի իշխեսցէ մատուցանել զնա:

ԺԱ. Արժան է եւ զհիւանդացն զձէթ քահանային օրհնել ըստ իւրում աղօթիցն, եւ ըստ բաւականութեան պահանջելոյ ժամուն պիտոյից:

ԺԲ. Ոչ է արժան զսեղանն, յորոյ վերայ պատարագն ֆրիստոսի մատչի, փայտեղէն կանգնել եւ շարժուն. այլ քարեղէն եւ անշարժ հիմնացուցանել: Իսկ եթէ ոք հակառակեսցի, եւ ոչ արասցէ ըստ հրամանիս մերում, եւ ըստ աւանդութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ, եպիսկոպոսն լուծեալ եղիցի ի պատուոյն, եւ սեղանն արհամարհեալ եւ անգործ մնացէ:

ԺԳ. Ոչ է պարտ զաւազանն յայլ իմքէ նիւթոյ պատրաստել, եւ կամ ուրանոր եւ կամեսցի. այլ աւազան քարեղէն հաստատել ի նմին իսկ յեկեղեցւոյն, եւ կամ անդէն մերձ յեկեղեցին ի մկրտատունն:

ԺԴ. Պարտ եւ արժան է զերախայիցն ձեռնադրութիւնս եւ զօծումն եւ զխոստովանելն առ զրունս մկրտաբանին կատարել, եւ ապա տանել ի ներքս՝ ուր աւազանն է եւ մկրտել:

ԺԵ. Պարտ եւ արժան է զայնոսիկ՝ որք պսակելն հանդեր-
ձեալ են՝ քահանային յեկեղեցին տանել, եւ ի վերայ նոցա կա-
տարել զկարգ եւ զկանոնսն ըստ օրինաց Քրիստոնէից, եւ անդ ի սրբ-
բութեան տեղին պսակել. զի ի միում տեղում վայել է լինել
պսակին, եւ որ ընդունի զպսակն: Իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս արասցէ,
այլ որպէս եւ իցէ իւրով կամակարութեամբ եւ ծուլութեամբ
անարգեաց զօրէնս եւ զկարգ ամուսնաւորութեանն, քահանայն
լուծցի յիւրմէ պատուոյն, եւ զպսակաւորսն վերստին պարտ է
պսակել ըստ օրինաց քրիստոնէից. որպէս եւ Առաքեալն պատուի-
րէ, թէ «Ամենայն ձեր ըստ կարգի եւ պարկեշտութեամբ եղիցի»:

ԺԶ. Իսկ գերեկականն նոյնպէս պարտ է ըստ առաջին կարգին
միջնորդօք եւ խօսնականօք հաւանեցուցանել յիրերաց յօժարու-
թիւն, եւ յեկեղեցւոյն եւ ի քահանայիցն օրհնութեան ընդունել
գնշան զուգաւորութեան իւրեանց: Իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս, այլ
յառաջ խանձեսցին եւ պղծեսցին առ իրեարս, զայնպիսին ի բաց
մեկնեսցեն ի միմեանց, եւ զնայելոյ կանոնն եւ զսահման ի վե-
րայ գիցեն: Իսկ եթէ ոչ առնուցուն յանձն մեկնել ի միմեանց,
յետ տան ամի ապաշխարութեան ողորմութեամբ եւ արտասուօք
արժանաւորեսցին խառնել յեկեղեցի Աստուծոյ:

ԺԷ. Արժան է շաբաթն օր երեկունն մարտիրոսաց պաշ-
տել, եւ Ծունը չկրկնել, եւ զճրագացն օրհնութիւն ասել՝ Լոյս
զուարթ սուրբ:

ԺԸ. Արժան է գիշերապաշտօն առնել յայդ կիւրակէի, եւ
հսկմամբ եւ աղօթիւք եւ յոտանաւոր տքնութեամբ զանցեալ շա-
բաթուն աւուրց զլանցանս ջնջել, եւ արժանաւոր առնել զինքն
մեղսաքաւիչ եւ կենդանարար խորհրդոյն, եւ ակն ունել ամենայն
զուարթութեամբ եւ փութով տեսառնագալուստ փողոյն, եւ ան-
ճառ յաւիտենական արքայութեանն:

ԺԹ. Արժան է յերեկորինս եւ յառաւօտինս զկնի ամենայն
պաշտամանն՝ նուազել զՍուրբ Աստուածն, եւ ապա զհետ բերել
յերեկորինսն զչանգստեանն սաղմոս եւ յառաւօտինսն՝ զԱրեւա-
գալին սաղմոս: Իսկ յորժամ պատարագ մատչի, ի սկզբունս անդ
պաշտամանն յիշել զՍուրբ Աստուածն, եւ զսոցուն խորհուրդն
յառաջաբանի անդ հաւաստեալ յայտնեցաք:

Ի. Պարտ եւ արժան է զխաչեցարն երիցս անգամ զհետ
բերել, ըստ երիցս անգամ կրկնելոյ սրբասացութեանն. եւ մի
նուազեցուցանել, եւ նուազ գտանել ի շնորհաց խաչին Քրիստոսի:

ԻԱ. Արժան է ի գիշերին, յորժամ Ժողովին ի պաշտօնն,
նախ զառաջաբանիցն ասել զըրեսին սաղմոսն միաբանութեամբ
ի թիւ խոնարհ ձայնիւ: Առաջին՝ զերրորդ սաղմոսն: Երկրորդ՝
զութաներորդ եւ թներորդ: Երրորդ՝ զհարիւրերորդ երկրորդն:
Չորրորդ՝ զհարիւրերորդ քառասներորդ երկրորդն. եւ նոցին
զքարոզութիւնն եւ զաղօթսն զհետ բերել, զոր ի նոյն խորհուրդ

արարեալ է երանելոյն Յովհաննու Մանգակունւոյ Հայոց կաթողիկոսի: Քարոզութիւն, Զարթուցեալքս: Աղօթք, Զքէն գոհանմք, եւ զհանգիստն նորին, Նայեա Տէր ողորմութեամբ քով:

ԻԲ. Արժան է եւ զառաւօտինսն՝ ամենեցուն նմանս միմեանց զնոյն եւ ըստ նմին կարգի կատարել, զի այսպէս վայել է Քրիստոսասիրաց, որ նորին լեզւոյ եւ ազգի են, միաբանութեամբ փառաւորել զԱստուած, եւ յօրինել զվարս ուղիզս, զի գրեալ է զսրբոց առաքելոյն, թէ էին ամենեքեան միաբան յաղօթս: Արդ զկնի Հարցին եւ Ողորմելոյն եւ Տէր յերկնիցւոյն՝ զփառս ի բարձունսն պաշտել, ապա ըստ իւրաքանչիւր աւուր զկցուրդսն, զոր առեալ է ի սաղմոսացն: Երկուշաբաթւոյն՝ Լոյս աուր, Տէր, աշաց իմոց: Երեքշաբաթւոյն՝ Ի քէն է Տէր աղբիւր կենաց: Չորեքշաբաթւոյն՝ Ես ասացի Տէր ողորմեա ինձ: Հինգշաբաթւոյն՝ Ես առքեզ Տէր աղաղակեցի: Ուրբաթուն՝ Մացեն աղօթք իմ առաջիքս Տէր: Շաբաթուն՝ Առաքեալ Տէր զլոյս քո: Ապա զկնի քարոզութեան եւ աղօթիցն՝ զերեքօրքեանն երգել զփառաբանութիւն հանդերձ Սրբոյ Աստուածածնին կցրդիւն: Ապա զԱրեւագալին սաղմոսն ասել ըստ դասուց վերածայնութեամբ:

ԻԳ. Նոյնպէս զերեկորինսն հանգոյն միմեանց ըստ այսմ՝ կարգի եւ այսու օրինակաւ կատարել: Յառաջագոյն պաշառել զսոնարհեցո՝ վերածայնութեամբ ըստ դասուց, զոր երանելի Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի յաւելեալ է. որպէս թէ կամեալ սկիզբն ամենայն վերերդակ սաղմոսիցն՝ յաղօթելոյ առնել, զի եւ սաղմոսս այս աղօթք Գաւթի են ըստ վերնագրին յայտարարութեան: Զկնի նորա Ապրեցո՝ մի ըստ միով է զերեսին սաղմոսն զմիմեանց զհետ, ըստ դասուց վերածայնութեամբ: Իսկ զկնի Մեսեդի Ուղղեացին ասելոյ, քարոզել եւ աղօթս մատուցանել. յետ այնորիկ զերեքօրքեանն նուագել նովին նմանութեամբ. եւ վախճան ամենայն պաշտամանն՝ զՀանգստեան սաղմոսն ասել, ըստ դասուց վերածայնութեամբ:

ԻԴ. Իսկ կիրակէին աւուր առաւօտինքն՝ այսգունի խորհրդով յօրինեալ բերէ զկարգն իւր: Զկնի Հարցին՝ Մեծացուսցէ ասել, վասն զի հարկաւորապէս պարտի այն՝ որ զՅարութեանն Քրիստոսի ճառէ՝ ընդ նմին եւ զգերեզմանն յիշել, եւ զսուրբ Կոյսն: Զի եթէ ոչ էր ննջեալ, ոչ էր հնար եւ ոչ թաղել, եւ եթէ ոչ էր թաղեալ, ապա եւ ոչ յառնել. արդ գերեզմանն յընթեռնոյղ զաւետարանն յիշեալ լինի. իսկ զսուրբ Կոյսն ի Մեծացուսցէն ասելոյ յիշեմք: Զի որպէս ընկալան ի միմեանց զՓրկին, յարութիւնն՝ ի գերեզմանէն, եւ գերեզմանն յարգանդէն, ըստ նմին վկայք պարտին լինել միմեանց վասն յարուցելոյն: Եւ այս է ծընմարի մարդեղութեանն եւ մահուանն Քրիստոսի խոստովանութիւն: Այլ սակայն ի ծննդենէն առ յարութիւնն զհետ երթեալ միաւորին. իսկ ի յարութենէն առ ծնունդն վերջագարծիլ անկա-

րելի. զի չեւ գործեցելոյն ի ֆրիստոսէ պատմութիւն առնել ան-
հնար է: Եւ յաղագս այսորիկ՝ աւետիքն եւ ծնունդն եւ մկրտու-
թիւնն ֆրիստոսի ի միասին առեալ տօնախմբեն. եւ սորա ամենե-
քին, եւ որ այլն եւս իցեն անօրինեալք ի ֆրիստոսէ, ի Յարու-
թեանն միաւորեալ բովանդակին: Եւ այս յաղագս Մեծացոյցէ
ասելոյ յառաւօտինսն յաւուր կիւրակէի: Յետ որոյ դարձեալ մինչ-
չեւ զաւետարանն ընթերցեալ, որպէս թէ տակաւին եւս ի թաղ-
ման վարկանելով գտէրն արտաքուստ ի գերեզմանն առ նա աղա-
ղակիցեմք ասելով՝ թէ «Արի Տէր օգնեա մեզ եւ փրկեա զմեզ»,
եւ թէ «Աստուած լուր աղօթից իմաց, ունկն գիր բանից բերանոյ
իմոյ», եւ եթէ «Փաղաւորեսցէ Տէր յաւիտեան», իսկ յետ ըն-
թեռնոյ զաւետարանն, իբրեւ թէ գնոյն ինքն յարուցեալն անգէն
եւ անդ ընդ աւետարանական բանին ի գէմս մեր բերելով, հրա-
մայեմք միմեանց՝ թէ «Ի գիշերի համբարձէք զձեռս ձեր ի սրբու-
թիւն եւ օրհնեցէք զՏէր»:

Վասն զի լուեալ աղօթից մերոց յարեալ եւ օգնեաց մեզ,
փրկելով զմեզ ի մահուանէ՝ եւ թաղաւորելով մշտնջենաւորաբար
ամենայն տիեզերաց: Բայց գիշեր՝ ոչ այնքան զժամանակն, որքան
թէ զհրէական զանհաւատութիւնն անուանելով, որ զաղջամղջին
խաւարի արգարեւ բերէ զօրինակ, ըստ Եսայեայ պանծալի բանին,
թէ «Գիշերեաց կանխէ հոգի իմ առաւօտեւ առ քեզ Աստուած»,
այսինքն թէ ի միջոյ ամբարշտաց համարձակիմ բարեպաշտել առ
քեզ Աստուած: Արդ՝ զայսոսիկ այսպէս եւ այսու օրինակաւ յա-
ռաւ վարելով զկարգն, արժան է՝ զկնի Փառք ի բարձանցն՝ յարու-
թիւն ասելով. իսկ զՍուրբ Աստուածն՝ հանգերձ սրբոյ աստուա-
ծածնին կցըրդիւն ի վերջն անցուցանել, որպէս եւ յայլ աւուրսն
ըստ ասացելոմ պատճառին: Եւ զկնի ամենեցուն՝ զԱրեւազալին
նուագել ռազմոս, զոր Եղիցի անուն Տեառն անել սկսեալ են ի
ժամանակացն Եզրի Վաթողիկոսի:

ԻՅ. Պարտ եւ արժան է ի գիշերապաշտաման, զկանոնացն
զհետ բերել զորո զայս քարոզութիւն. Վասն ի վերուստ խաղա-
ղութեան. Վասն ի գիշերի եւ ի տուրնջեան. Վասն ուղղելոյ զգնացս
մեր. Վասն գառնելոյ մեզ շնորհօ. զոր Իրարեալ է վասն նորին իրի
սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի: Եւ ըստ իւրաքանչիւրոցն
զաղօթս զայսոսիկ հանգստիւքն իւրեանց. Տէր Աստուած մշտնջե-
նաւոր, հանգիստ, Հնորհատու բարեաց. Ի գիշերի եւ ի տուրնջեան,
հանգիստ, Հովիւ քաջ. Անկեալ եմք առաջի քո, հանգիստ, Քաւմ
ամենազօր տէրութեանդ:

Վերջին.

Օրհնեալ ես Տէր Աստուած մեր, որ եւ զմեզ զմեղաւորս
արժանի արարեր՝ փառաւորել զքեզ. ընկալ բարերար եւ մարգա-
սէր Տէր զամենեցուն մեր աղաչանս, զկանգրուածս, զխոստովանու-
թիւնս, զգոհացողութիւնս, եւ շնորհեա ամենեցուն մեզ զքո

առատ ողորմութիւնդ եւ զգթութիւնդ: Մի թողուր Տէր զժողովուրդս քո, եւ մի մատնէր ի սպառ վասն անուան քո. մի ըստ մեղս մեր առնէր զմեզ, եւ մի ըստ անօրէնութեան մերում հատուցանէր մեզ. այլ արա՛ առ մեզ զողորմութիւնս քո ի հաղարս եւ ի բիւրս: Զերծո՛ զմեզ յամենայն որոգայթից սատանայի. եւ փոխեալ զմեզ յարքայութիւն Միածնիդ քոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Հանգիստ. քեզ յանձն առնեմք զանձինս մեր Աստուած Ամենակալ, Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ ի բարձունս բնականալդ ես, եւ զեռնարհս տեսանես յերկինս ի յերկրի: Հայեաց, Տէր, յաղօթս մեր եւ ի պաղատանս. մի ցրեր զուխտ քո եւ մի մերժեր զմեզ ի ժառանգութենէ քումմէ. այլ ըստ առատ քում բարերարութեանդ արժանաւորս արա զմեզ ծառայս քո անճառ լուսոյդ երկնից արքայութեանդ Յիսուսի Քրիստոսի Տերամք մերով, ընդ որում քեզ Հօր եւ սուրբ Հոգւոյդ վայելէ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

ԻԶ. Պարտ եւ արժան է յայտնութեանն աւուր կատարել զջրոյն օրհնութիւն ի վերայ ջուրց ըստ պատշաճի ի տեղիսն հանդիպեալ, ձէթ արկանելով ի նա եւ աղօթս մատուցանելով. ի ձեռն այնորիկ յիշատակել զառ ի փրկչէն վասն մեր զմկրտութիւնն: Որպէս եւ ի զպատեանն աւուր ոտան բառնալ, եւ ծօծանակս շարժել, ըզնմանութիւն բերելով մանկանցն եբրայեցւոց ծափելոյն եւ սոսս մատուցանելոյ. զի եւ աշխարհիս մերոյ մարդկան, եւ ամենայն քրիստոնէից աւանդութեամբ կալեալ է զայն:

ԻԷ. Եթէ ոք խաչ արասցէ փայտեայ, եւ կամ յինչ եւ իցէ նիւթոյ, եւ ոչ տացէ քահանային օրհնել եւ օծանել զնա միւռոնիւ սրբով, ոչ է պարտգնա ի պատիւ ընդունել եւ երկրպագութիւն մատուցանել. զի դատարկ եւ ընդունոյն է յառտուածային զօրութենէն, եւ արտաքոյ աւանդութեան առաքելական Եկեղեցւոյ:

ԻԸ. Իսկ զայնոսիկ, զորս օրհնութեամբ եւ օծմամբ կատարեալ է, որք միանգամ եւ իցեն աստուածային խորհրդոյն գործարանք, պարտ է զնոսա պատուել եւ պաշտել, երկրպագել եւ համբուրել. զի ի նոսա բնակէ Հոգին սուրբ, եւ նոքօք մատակարարէ ի մարդիկ զպահպանութիւնս եւ զշնորհս բժշկութեան ախտից հոգւոց եւ մարմնոց: Այլ եթէ մեռանել հասցէ ի վերայ այնոսիկ ի ձեռաց հեթանոսաց, մի հրաժարեսցէ. զի մեծագոյն այնպիսոյն առաջիկայ յոյս, եւ ընդ մարտիրոսս համարեալ է:

ԻԹ. Ոչ է պարտ ամենեւին անխտիր լինել եւ հաղորդութիւնս առնել ընդ հերձուածողաց, այլ խորշել ի նոցանէ, եւ չհաւասարել ընդ նոսա ի հոգեկան եւ ի մարմնական սեղանս. զի պատկառեսցեն եւ փափաքեսցեն միաբանել ընդ ուղղափառութեանն աւանդիչս:

Լ. Արժան է ի յայտնութեանն աւուր ի Մատթէոսի գլխոյն զմկրտութեան կարգին ընթեռնուլ զաւետարան: Այլ յամենայն իսկ ութօրեայսն խառնել պատշաճ վարկանիմ ընդ ծննդեան աւետարանսն զմկրտութեան աւետարանսն. զի որպէս տօնն Հասարակաց է երկոցուն, Հասարակաբար պարտի լինել կարգացմունքն եւ պաշտօնն:

ԼԱ. Սովորեցին ոմանք զկիրակէն օր մինչեւ ցճաշն պատուել, եւ անտի յառաջ լուծանել զաւուրն խորհուրդ. յաղագս նորին հրամայեցաք մինչեւ ցերեկոյն նովին պատուով պատուել զօրն. արգելուլ զինքեանս ի գործոյ եւ ի ճանապարհորդութենէ, եւ երիկունն ծունր չկրկնել, եւ յարութեան պաշտել:

ԼԲ. Ոչ է պարտ ի չարաղանդ մճղնէիցն տեղիս որ կոչին Պոլլիկեանք, օթել ումեք. եւ կամ յարել եւ խօսակից լինել, եւ երթեւեկութիւնս առնել: Այլ ամենեւին հեռանալ ի նոցանէ, դարչել եւ ատել զնոսա. զի որդիք սատանայի են եւ լուցկիք յաւիտենական հրոյն, եւ օտարացեալ են ի սիրոյ կամաց արարչին: Եթէ դք իցէ՝ որ յարեսցի ի նոսա, եւ ի սիրելութիւն եւ ի բարեկամութիւն եկեսցէ, պարտ է զայնպիսիսն խոշտանկել, եւ ծանր պատուհաս ի վերայ ածել, մինչեւ զգոստացին եւ առողջացին ի հաւատս: Ապա եթէ զարձեալ վերստին ի նմին գտցին, զայնպիսիսն հրամայեմք ամենեւին հատանել եւ արտաքս ընկենուլ իբրեւ զճանտախտ յանդամոց եկեղեցւոյ Քրիստոսի. “Ձի մի արմատ զառնութեան ի վեր երեւեալ նեխիցէ, եւ նովաւ բազումք պըղծիցին”:

առատ ողորմութիւնդ եւ զգթութիւնդ: Մի թողուր Տէր զծողովուրդս քո, եւ մի մասններ ի սպառ վասն անուան քո. մի ըստ մեզս մեր առնելը զմեզ, եւ մի ըստ անօրէնութեան մերում հատուցանելը մեզ. այլ արա՛ առ մեզ զողորմութիւնս քո ի հազարս եւ ի բիւրս: Զերծս զմեզ յամենայն որոգայթից սատանայի. եւ փոխաւ զմեզ յարքայութիւն Միաճնիդ քոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Հանդիսա՛. Քեզ յանձն առնեմք զանձինս մեր Աստուած Ամենակալ, Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ ի բարձունս բնակեալդ ես, եւ զնոնարհս տեսանես յերկինս ի յերկրի: Հայեաց, Տէր, յազօթս մեր եւ ի պաղատանս. մի ցրեր զուխտ քո եւ մի մերժեր զմեզ ի ժառանգութենէ քումմէ. այլ ըստ առատ քում բարերարութեանդ արժանաւորս արա զմեզ ծառայս քո անճառլուսոյդ երկնից արքայութեանդ Յիսուսի Քրիստոսի Տերամբ մերով, ընդ որում քեզ Հօր եւ սուրբ Հոգւոյդ վայելէ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

ԻԶ. Պարտ եւ արժան է յայտնութեանն աւուր կատարել զջրոյն օրհնութիւն ի վերայ ջուրց ըստ պատշաճի ի տեղին հանդիպեալ, ձէթ արկանելով ի նա եւ աղօթս մատուցանելով. ի ձեռն այնորիկ յիշատակել զառ ի փրկչէն վասն մեր զմկրտութիւնն: Որպէս եւ ի զայտեսանն աւուր ոտան բառնալ, եւ ձօժանակս շարժել, ըզնմանութիւն բերելով մանկանցն եբրայեցւոց ծափելոյն եւ սոսս մատուցանելոյ. զի եւ աշխարհիս մերոյ մարդկան, եւ ամենայն քրիստոնէից աւանդութեամբ կալեալ է զայն:

ԻԷ. Եթէ դք խաչ արասցէ փայտեայ, եւ կամ յինչ եւ իցէ նիւթոյ, եւ ոչ տացէ քահանային օրհնել եւ օծանել զնա միւռռոնիւ սրբով, ոչ է պարտ զնա ի պատիւ ընդունել եւ երկրպագութիւն մատուցանել. զի դատարկ եւ ընդունոյն է յաստուածային զօրութենէն, եւ արտաքոյ աւանդութեան առաքելական Եկեղեցւոյ:

ԻԸ. Իսկ զայնոսիկ, զորս օրհնութեամբ եւ օծմամբ կատարեալ է, որք միանգամ եւ իցեն աստուածային խորհրդոյն գործարանք, պարտ է զնոսա պատուել եւ պաշտել, երկրպագել եւ համբուրել. զի ի նոսա բնակէ Հոգին սուրբ, եւ նոքօք մատակարարէ ի մարդիկ զպահպանութիւնս եւ զշնորհս բժշկութեան անտից հոգւոց եւ մարմնոց: Այլ եթէ մեռանել հասցէ ի վերայ այնոցիկ ի ձեռաց հեթանոսաց, մի հրաժարեսցէ. զի մեծագոյն այնպիսոյն առաջիկայ յոյս, եւ ընդ մարտիրոսս համարեալ է:

ԻԹ. Ոչ է պարտ ամենեւին անխաիր լինել եւ հաղորդութիւնս առնել ընդ հերձուածողաց, այլ խորշել ի նոցանէ, եւ չհաւասարել ընդ նոսա ի հոգեկան եւ ի մարմնական սեղանս. զի պատկառեսցեն եւ փափաքեսցեն միաբանել ընդ ուղղափառութեանն աւանդիչս:

Լ. Արժան է ի յայտնութեանն աւուր ի Մատթէոսի գլխոյն զմկրտութեան կարգին ընթեռնուլ զաւետարան: Այլ յամենայն իսկ ութօրեայսն խառնել պատշաճ վարկանիմ ընդ ծննդեան աւետարանսն զմկրտութեան աւետարանսն. զի որպէս տօնն Հասարակաց է երկոցուն, Հասարակաբար պարտի լինել կարգացմունքն եւ պաշտօնն:

ԼԱ. Սովորեցին ոմանք զկիրակէն օր մինչեւ ցճաշն պատուել, եւ անտի յառաջ լուծանել զաւուրն խորհուրդ. յաղագս նորին հրամայեցաք մինչեւ ցերեկոյն նովին պատուով պատուել զօրն. արդելու զինքեանս ի գործոյ եւ ի ճանապարհորդութենէ, եւ երկուսն ծուներ չկրկնել, եւ յարութեան պաշտել:

ԼԲ. Ոչ է պարտ ի չարաղանդ մժղնէիցն տեղիս որ կոչին Պոլլիկեանք, օթել ումեք. եւ կամ յարել եւ խօսակից լինել, եւ երթեւեկութիւնս առնել: Այլ ամենեւին հեռանալ ի նոցանէ, դարչել եւ ատել զնոսա. զի որդիք սատանայի են եւ լուցիկք յաւիտենական հրոյն, եւ օտարացեալ են ի սիրոյ կամաց արարչին: Եթէ դք իցէ՝ որ յարեսցի ի նոսա, եւ ի սիրելութիւն եւ ի բարեկամութիւն եկեսցէ, պարտ է զայնպիսիսն խոշտանկել, եւ ծանր պատուհաս ի վերայ ածել, մինչեւ զգաւտացին եւ առողջացին ի հաւատս: Ապա եթէ դարձեալ վերստին ի նմին գտոցին, զայնպիսիսն հրամայեմք ամենեւին հատանել եւ արտաքս ընկենուլ իբրեւ զժանտախտ յանդամոց եկեղեցւոյ Բրիտանի. «Զի մի արմատ դառնութեան ի վեր երեւեալ նեխիցէ, եւ նովաւ բազումք պղծիցին»:

ՅԱՒԵԼՈՒՄԻ Գ.

ԿԱՆՈՆՔ ՇԻՐԱԿԱՒԱՆԱՅ ԺՈՂՈՎՈՅՆ (862)

Ա. Եթէ դք ոչ խոստովանի սրբայ եւ կենդանարար Երրորդութեանն մի բնութիւնն եւ երէք անձինք, զՀայր անպատճառ, եւ զՈրդի ի Հօրէ, եւ զՀոգի սուրբ ի նոցունց էութենէ, հարթ եւ հաւասար, այնպիսին նշովեալ եղեցի:

Բ. Եթէ դք ոչ խոստովանի զՈրդին միածին՝ մի ի Սուրբ Երրորդութենէ, էութեամբ խոնարհեալ ի հայրական ծոցոյ, եւ բնակեալ յարգանդ սուրբ Կուսին, եւ անբաւելին Աստուած պարունակեալ ի մարմին պարագրելի, եւ եկաց ի Հօրէ անմեկնելի, եւ ի Սուրբ Հոգւոյն անբաժանելի. նշովեալ եղեցի այնպիսին:

Գ. Եթէ դք ոչ խոստովանի բնութեամբ միանալ ի մարմին Բանին Աստուծոյ՝ անշփոթաբար անբաժանապէս, անձառելի եւ հրաշափառ միաւորութեամբ, եւ զնոյն ինքն գոլ Աստուած անժամանակ եւ մարդ ճշմարիտ. այնպիսին նշովեալ եղեցի:

Դ. Եթէ դք ոչ խոստովանի տիրապէս ճշմարտապէս զերջանիկն Մարիամ՝ Աստուածածին, անծախաբար յորովայնի կրեալ զանտանելին երկնից եւ սերովբէից, որ յառաջ քան զյաւիտեանս ի Հօրէ ծնեալ Բանն, իսկ ծառայական կերպիւ ծնեալ ի Կուսէն անքննաբար կենադործող մարդկան. այնպիսին նշովեալ եղեցի:

Ե. Եթէ դք ըստ ամբարշտին Նեստորի ի կատարեալ համբալ ասէ բնակեալ Բանին Աստուծոյ. եւ վասն այնորիկ անջրպետեցէ եւ որոշեցէ զբնութիւնս ի միմեանց բաժանմամբ. եւ երկու դէմս արկանիցէ ի ներքս մարդոյ ուրոյն եւ Աստուծոյն որիշ, յերկուս որդիս բաժանեալ եւ որոշեալ. այնպիսին նշովեալ եղեցի:

Զ. Եթէ դք ըստ խելագարին Եւտիքեայ բարբանջէ, եւ կամ յերկնից բերեալ զմարմին Բանին Աստուծոյ, եւ կամ յայլմէ էութենէ բաց ի մերմէ, կամ զԱստուածութեան բնութիւնն ասէ շփոթեալ ի մարմին, եւ այնպէս սուտ հանէ զմեր փրկութիւն. այնպիսին նշովեալ եղեցի:

Է. Եթէ դք ոչ խոստովանի, որ յԱստուծոյ Հօրէ Բանն լեալ մարդ, կատարեալ աստուածութեամբն եւ կատարեալ մարդկութեամբն յերկուց բնութեանց ի մի դէմ եւ ի մի անձն միաւորեալ, էակից Հօր ըստ աստուածութեան, եւ գոյակից մեզ ըստ մարդկութեան յամենայնի առանց մեղաց. այնպիսին նշովեալ եղեցի:

Ը. Եթէ դք զՍուրբ Երրորդութիւնն չարչարելի ասէ, կամ ի խաչի բեւեռեալ, կամ զՈրդին մերկ առանց մարմնոյ Աստուածու-

Թեամբ ասէ կրել զբարչարանսն ըստ բարբանջմանն Եւտիքեայ եւ Մանիքեցւոցն, եւ կամ ասէ սոսկ մարդ չարչարեալ ըստ ամբարշտին Նեստորի կատաղութեան. այնպիսին նշովեալ եղիցի:

Թ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի, որ ի Հօր Բանն Աստուած զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս, սուրբ Հօր եւ անմահ, որ խաչեցաւ վասն մերոյ փրկութեան մարմնով իւրով, ողորմութիւն շնորհէ ազգի մարդկան, որ է նոյն ինքն քահանայ եւ պատարագ, եւ բարձող մեղաց աշխարհի. այնպիսին նշովեալ եղիցի:

Ժ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի զՈրդին Աստուծոյ եղեալ Որդի Կուսին վասն փրկութեան հեթանոսաց, զի զորդիս մարդկան արասցէ Որդիս Աստուծոյ, եւ զերկրաւս Լօր ընծայեցուցէ, եւ ընդ երկնայինս դասակարգեցէ ի հանդէս լուսեղէն զօրացն. այնպիսին նշովեալ եղիցի:

ԺԱ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի կատարեալ եւ փառաւոր անդուստ յորովայնէ Կուսին զՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, եւ անապական ըստ գերեզմանի բնաւ ապականութեան, կամ ըստ մեղաց տեսակի ապականութեան. եւ կամ ասէ հարկակիր որպէս զսոսկ մարդ, այլ ոչ խոստովանի կամաւորապէս կրեալ զմերս վասն մեր յամենայնի առանց մեղաց, որպէսղի ի պատրանաց գոռոզին զմեզ փրկեցէ. այնպիսին նշովեալ եղիցի:

ԺԲ. Եթէ ոք բաժանեցէ զառաքելական եւ զմարգարեական աւանդութիւնս ի միմեանց, եւ կամ զՆիկիական, կամ զՎոստանդնուպոլսական, եւ զԵփեսոսական աւանդութիւնս ի յառաքելոցն եւ ի մարգարեիցն տուչութենէ. այնպիսին նշովեալ եղիցի:

ԺԳ. Եթէ ոք զՔաղկեդոնի ժողովն եւ զհետեւոցն նորա, հակառակ կամ գիմամարտ գտանիցէ առաքելական կամ մարգարեական սահմանեալ տուչութեան, կամ երկց սուրբ ժողովոցն աւանդութեան, եւ վասն մարդահաճութեան կամ վասն ընչասիրութեան զնա ոչ նշովէ. նշովեալ եղիցի:

ԺԴ. Եթէ ոք զՔաղկեդոնի սուրբ ժողովն կամ զհետեւոցն նորա զհինդերորդ ժողովն եւ զվեցերորդն եւ զեւթներորդն, հետեւոց եւ համախոհ գիտիցէ առաքելական եւ մարգարեական տուչութեանց եւ երկց սուրբ ժողովոցն, եւ յանդգնի նշովել, կամ դատապարտել զպղծոյն Նեստորի համաձայնեալ, այնպիսին ինքն զինքն նշովէ, զի գրեալ է. եթէ ոք զոչ արժանին նշովիցէ, նշովէ զանձն իւր, եւ ի գլուխն իւր նշովքն եղիցի. եւ եղիցի նշովեալ:

ԺԵ. Եթէ ոք ոչ խոստովանի զԲանն Աստուած՝ իւր անբաժանելի մարմնով չարչարեալ, անչարչարելի եւ անորոշելի Աստուածութիւնն ի մարմինն եւ ի չարչարանս գողով առանց չարչարանաց, այնպիսին նշովեալ եղիցի:

ՅԱԻՆԼՈՒՍԺ Դ.

ԹԵՈՐԵՄԱՆՈՍԻ ԸՆԴ ԿԵԹՈՂԻԿՈՍԻ ՀԱՅՈՑ
ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ Ա.

ԿԵՏՈՒՆԿԱՆ ԹՈՒՂԹ ԸՆԾԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՔԵԱԼ ԱՌ ԱՄԵՆԱԳԱՆ
ՏԻՒ ՄԵԾԱՐԵԱԼ ԿԵԹՈՂԻԿՈՍ ՀԱՅՈՑ

Յամի վեցհազարերորդի վեցհարիւրորդի եւթանաներորդի ութերորդի յարարչութենէ աշխարհի (Յ. Գ. 1170), յամի ութեւտաներորդի թագաւորութեան բարեպաշտոն Քրիստոսասէր եւ աստուածապսակ ծիրանածին ինքնակալ կայսեր Կոմնենայ Մանուելի, յերրորդում ամի ընդիկտինի, ի հնգեւտաներորդում աւուր ամսեան Մայիսի, հասեալք ի ծագս սահմանաց Հռոմայեցւոց, եւ զողջոյն սրբոյ եւ մեծագոր ինքնակալի մերոյ տուեալ Տեառն Ներսէսի Կաթողիկոսի Հայոց, մատուցաք նմա զսրբական թուղթ ինքնակալին՝ յայտնեալ եւ զբարեսէր յօժարութիւն կամաց, զոր ունէր առ նա սուրբ եւ մեծագոր ինքնակալն եւ եթէ զիւրդ ցանկանալով ցանկայր տեսանել զմիաբանութիւն նորա եւ իւրոց հնազանդեւոց ընդ սրբոյ տիեզերական եւ առաքելական Եկեղեցւոյ. վասն այսորիկ եւ զմեզ զյետին ծառայքս յայնչափ հեռաստան վայրաց, ընդ ճանապարհ անհարթ եւ գոժնդակ առաքեաց առ Սրբութիւն նորա:

Ձայս իբրեւ լուաւ Կաթողիկոսն՝ անդէն խօսեցաւ ընդ մեզ ձեւ օրինակ զայս: Շնորհս մատուցանեմք սրբոյ ինքնակալին, որոյ խնամակալութիւնն եւ ի վերայ մեր է, եւ տեսչութիւն նորա որով վարէ գտիեզերս, անտես զմեզ ոչ արար զնուստ աղօթարարս վասն սրբոյ թագաւորութեան նորա: (Յաւուրն երկրորդի կոչեաց զմեզ եւ ասաց:) Ընթերցեալ զթուղթ աստուածակարգ աստուածապսակ եւ բարեպաշտ ինքնակալին ծանեայ զկամս նորա եւ զսրբոյ Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյ, զի եթէ կամիցիմք միք ուղղել զմեր վրիպական կարծիս զուղղափառ հաւատոց, ինքնակալն սուրբ եւ Կաթողիկէ առաքելական Եկեղեցի սուրբ, պատրաստք եւ յօժարք իցեն ընդունել զմեզ իբրեւ զեղբարս: Կամիմք այժմ ուսանել, զի՞նչ այնոքիկ իցեն յորս վրիպեալ գտանիցիմք ի հաւատոց. զի եթէ ըստ սրբոց կանոնաց՝ ի Գրոց սրբոց եւ ի հաւաստի պատճառաց յաղթահարեալք՝ հաւանիցիմք, կամակար մտօք զուղղին ընկալցուք:

ԹԵՐԵԻՆՈՒՍ. Աշաշեմ գքս Սրբութիւնդ, զի զմեր բանս ընկալի իւրովն ընդաբոյս հեղութեամբ, եւ մի ծանր եւ օտար զմեր հարցուածս համարիցի: Այս կարգ հաստատուն կացցէ՝ իբրեւ ի

գաշանց եւ ի խոստմանց ի մէջ մեր հաստատելոց: Եթէ լսիցեմք ինչ, որ թուրքի հակառակ ընդդէմ ողջամիտ վարդապետութեան, մի՛ ետ ընդ ետ անցուք թափեցուք ի վերայ, եթէ այդ հերետիկութեան է. այլ՝ հարցցուք մեղմով եւ իմասցուք զգորութիւն բանիցն եւ զմիտս այնորիկ՝ որ զնոսին ի կիր արկանիցէ:

Կաթողիկոս. Բարւոյք ասացեր, այնպէս եղիցի:

Թեոք. Մեծարեալ Սրբութիւն քո առաքեաց թուղթ առ մեծագոր եւ սուրբ Ինքնակալն, յորում զգլխոց ինչ հաւատոց եւ զեկեղեցւոյ ուղիւրութեանց բարբառի. արդ՝ հարցանեմ զմեծարեալ Սրբութիւնդ, զնոսին՝ որպէս ի թղթի անդ գրեալ կայ, այնպէս եւ այժմ իմանայցես, թէ իցէ ինչ ի նոսա, զորս շնչնագոյնս համարիցիս:

Կաթող. Որպէս անդ գրեալն է, այնպէս յայժմ իմանայի, եւ այժմ իմանամ:

Թեոք. Ձօրս ի սիւնհոգոսաց ընդունիցիս:

Կաթող. Զհեկիականն՝ սրբոց Յովհ. Հարց, զկոստանդինուպոլսի՝ սրբոց աստուածազգեաց ՃԾ Հարց, եւ զԵփեսոսի սրբոց Մ. Հարց, յորում մերժեցաւ ի պաշտամանէ իւրմէ Նեստորիոս:

Թեոք. Որո՞ց վարդապետաց զգիրս եւ զվարդապետութիւնս ընդունիս:

Կաթող. Զմեծին Աթանասի, զՍ. Գրիգորի Աստուածախօսի, զՄեծին Բասիլիոսի, զՍ. Գրիգորի Նիւսացւոյ, զՍ. Յովհաննէս Ոսկեբերանի, զՍ. Եփրեմայ, զՍ. Կիւրղի Աղեքսանդրացւոց առաջնորդի, եւ զայլոց բազմաց:

Թեոք. Արդ՝ սկիզբն յընթերցուածոյ թղթոյդ արասցուք, եւ զմիտս Գլխոց ի նմա բովանդակելոց առցուք ի քննութիւն մըտերմութեամբ, թէ երթայցեն զհետ աստուածայնոց Հարց յիշատակելոց եւ սրբոց սիւնհոգոսաց:

Կաթող. Բարւոյք ասացեր, եղիցի այնպէս:

(Յընթեռնուլ մեր զթուղթն հասարայն տեղի, յորում գրեալն է.)

Ասեմք ի Քրիստոս մի բնութիւն, ոչ ըստ Եւտիքեայ շփութելով, ոչ ըստ Ապողինարի՝ նուազեցուցանելով. այլ՝ ըստ Կիւրղի Աղեքսանդրացւոց առաջնորդի ուղղափառութեանն, զոր ասաց ի գիրս իւր ընդդէմ Նեստորիոսի՝ մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ:

Թեոք. Սուրբն Կիւրեղ ոչ ասաց ի Քրիստոս մի բնութիւն. եւ ոչ իսկ մի բնութիւն Քրիստոսի. այլ՝ մի բնութիւն Բանին, եւ ապա յաւել ի վերայ՝ մարմնացեալ. սակայն Սրբութիւն քո՝ ոչ գիտեմ էր աղագաւ առանց ինչ զայս յուշ ածելոյ, անխտիր մի բնութիւն ի Քրիստոս ասիցէ. զարմանամ ընդ այն՝ թէ առիմէ՞ զբան առնն սրբոյ փոխել համարձակիցի:

Կաթող. Ես ինչ ոչ փոխեցի. քանզի նոյն բան է ասել Բնութիւն Քրիստոսի, եւ բնութիւն Բանին մարմնացելոյ:

Թէոր. Չէ նոյն. օ՛ն անգր: Քրիստոսի անուն զերկուս յօ-
դեալս՝ զԱստուած միանգամայն եւ զմարդ նշանակէ, վասն այնորիկ
եւ ասեմք իսկ, Բանն մարմին եղեւ, եւ ոչ եթէ Քրիստոս եղեւ
մարմին: Այս՝ եւ յայտ անտի է, զի ոչ ի սրբոց ասաց որ երբէք,
մի բնութիւն Քրիստոսի. այլ՝ մի բնութիւն Բանին՝ ասաց Ս. Կիւ-
րեղ եւ յառաջ քան զնա Ս. Աթանաս. քանզի յորժամ մի բնու-
թիւն Բանին ասիցեմք, այսու աստուածային բնութիւն Որդւոյ
նշանակի, եւ եթէ յաւելումք ի վերայ զմարմնացեալ, որպէս
ասացն Ս. Կիրեղ յերկրորդում թղթի առ Սուկենտոս, այնու՝
ողջ բովանդակ օրինակ անտեսութեանն ընդ մարմնոյ իմանի:

Կաթող. Եւ ո՞ր յարանց սրբոց զայդ յայտնապէս յեւ
միաւորութեանն՝ ասիցէ:

Թէոր. Ամենեքին իսկ, զորս վերագոյնդ անուանեցեր:

Կաթող. Յոյց մեզ զմի ոք ի նոցանէ, եւ այն շատ է, զի զոր
ինչ ոք ի սրբոց ասիցէ, այն յամենեցունց ասացեալ է, քանզի՝
յամենեսին ի նոսա մի աստուածեղէն Հոգի է, որ շնչէ:

Թէոր. Ոչ զմի միայն ցուցից, այլ՝ Յեառն օգնականութեամբ
զամենեսին իսկ, զորս ի վեր անգր յիշատակեցեր, թէ միայն եր-
կայնամիտ լինիցիս ի լսել զվկայութիւնս նոցա, զորս յանդիման
առաջի քո եգից:

Կաթող. Յայդ իսկ ժողովեցաք, զէ գտանիցեմք զճմարտու-
թիւն, ձանձրանալ յայսպիսի գործս չէ արժան:

Թէոր. Մինչ չեւ առաջի եգեալ իցեմք, զբանս նոցա պարտ
եւ պատշաճ է առնուլ ի քնին, թէ զի՞նչ էութիւնն իցէ կամ
գոյացութիւն, զի՞նչ ենթակայութիւն եւ զի՞նչ անձն¹⁾: Եայն սակս
հարցանեմ քեզ, յոր միտս զսոսին իմանայցես, ըստ սահմանելոյ
արտաքնոցն մատենադրաց, եթէ վարդապետաց եկեղեցւոյ:

Կաթող. Ճանաչեմք զսահմանս բանիցն, զորոց հարցանեաք,
եթէ ըստ սահմանելոյ արտաքնոց եւ եթէ վարդապետաց եկեղե-
ցւոյ, եւ զնոսին յուզութիւն վարդապետութեան հաւատոյ բա-
րեպաշտութեան պատշաճեմք:

Թէոր. Յաճախ իսկ ի բանիս յայսմիկ անմիաբանս զարտա-
քինան տեսանեմ վարդապետաց Եկեղեցւոյ: Նոքա՝ արք իմաս-
տունք՝ զանհատն եւ զենթակայութիւն (անձն) եւ զմիաւորն
թուով գոյացութիւն սահմանեցին, զոր աստուածային Հարքն ոչ
ընդունին. այսինքն է՝ Հարքս այսօրիկ ուսեալք յԱստուծոյ՝ զգոյա-
ցութիւն եւ զբնութիւն ընդհանուր յորջրջնն, զորս արտաքինքն
տեսակս անուանեն. վասն այսորիկ ի սուրբ Երրորդութեան՝ բնու-
թիւն մի, գոյացութիւն մի, եւ ենթակայութիւնս կամ անձինս
երիս աւանդեցին. քանզի բնութիւն եւ գոյացութիւն բազում
անձինս բովանդակեն: Յիրաւի՝ բնութիւն իսկ մարդոյ, որ մի է,
փակէ յինքեան զանբաւ բազմութիւն անձանց իմա զՊետրոս եւ

¹⁾ Անձն եւ անձնաւորութիւն նոյն բան կը նշանակեն:

զՊաւղոս եւ զամենայն մարդ առանձինն : Այլ՝ Արիստոտէլէս զան-
հատն՝ զմին թուով եւ զանձն, բուն գոյացութիւն սահմանեաց.
օրինակ զայս. Գոյացութիւնն ի գլխովին եւ սեպհական մոզք
սահմանի. Այն որ ոչ ասի զենթակայէ իմէք եւ որ ոչ է յենթա-
կայի իմիք, որպէս այս մարդ, կամ այս ձի : Արդ զհարդ հնար իցէ,
եթէ օտարքն ի մերմէ գաւթէ, ընդ մերոյ վարդապետաց յայտմ
միաբանք գտանիցին, յորժամ սոքա զգոյացութիւն եւ զընութիւն
ընդհանուրս ասիցեն, եւ նոքա մասնաւորս կարծիցեն :

Կախող. Եւ մէք զգոյացութիւն եւ զընութիւն զընդհանրովք
իմանամք. իսկ զենթակայութիւն կամ զանձնաւորութիւն մաս-
նաւորաց ընծայեմք :

Թեոք. Կեցցեն, երանելի Հայր, վասն այդք բանի, զի յայս-
միկ իսկ միաբան ես ընդ սրբոյ Հարց : Այլ արդ՝ մեկնեսցո՞ւք աս-
տէն զսահման նոցա եւ զլայտարարութիւնս, եթէ շատ իսկ եւ
բաւական իցէ մեզ, գիտել, եթէ գոյացութիւն եւ բնութիւն են
ընդհանուրք, իսկ ենթակայութիւն եւ անձն մասնաւոր :

Կախող. Եթէ ոչ իցէ քեզ ծանր մեկնել զայդ, լուայց
մտադիւր :

Թեոք. Երանէ ինչ ոչ ասացից, այլ զոր ինչ ուսուցին մեզ
Լուսաւորքն Եկեղեցոյ :

Կախող. Այդ եւ ինձ ցանկալի է գիտել զինչ վարդապետք
Եկեղեցոյ աւանդեցին : . . .

(Հոռ թեորհանուս Ս. Հարց վարդապետութեամբ՝ բնութեան,
գոյացութեան եւ անձին իրարմէ տարբերութիւնները մանրամասն
կը ցուցունէ, զորն որ արդէն Ս. Կաթողիկոսը կ'ընդունէր. ուստի
հարկ չերեւար այն փիլիսոփայական բացատրութիւնները կրկնել :)

Կախող. Արդ ժամ է ցոյց մեզ զվկայութիւնսն, զի տեսցուք
եւ ծանիցուք զմիտս բանից սրբոյ արանցդ, քանզի ի բանի գոյա-
ցութեան, բնութեան, ենթակայութեան եւ անձին միաբան եմք
եւ չեմք ամենեւին օտար ի ճշմարտութենէ, յիրիդ յայդմիկ վաղ
իսկ հմտագոյնք էաք մինչ չեւ քո ասացեալ էր, սակայն կարի
հեշտական է մեզ լսել ի բերանոյ քումմէ, եթէ զինչ քոյ կարծիք
իցեն զսոցունց : Արդ՝ ասա մեզ ո դք ի Հարց սրբոյ զերկուս բնու-
թիւնս յետ միաւորութեան հաստատեաց եւ եդ :

Թեոք. Եսի՞ զառաջինն ժամանակաւ՝ արժան է յառաջ մա-
տուցանել՝ զմէջն Աթանասիոս. բանք նորա ի թղթին առ Եպիկ-
տետոս Կորնթացոց եպիսկոպոս այսոքիկ են. «Այնո՞ւ իմ յարեա-
լն է զայլանդափոխիւնն Գեանել. Եմէ օ ի Գոյացութիւն Բանին եւ
Ժորժոյ ի Բնէ հոդելին, եւ Եմէ համագոյ ընդ Հօր է Բանն ըստ Խոս-
տովանութեան Հարց, ապա օ ի Գոյացութիւն Հօր ընդ Ժորժոյ հոդե-
լին : Ընդ Աթանասոս ընդէր ցատոցեալ է, զի զմիտք արարածսն,
յորժամ Գոստ ինքնին զՀայր համագոյ արարածոցն բնէ,» :

Կախող. Զի՞նչ յասացուածոյ աստի առ մեզ, ո՞վ փիլիսոփոս :

Թե՛ր. Քաջ իսկ կշտամբէ զնոսա, որք ասենն, մի բնութիւն Բանին եւ մարմնոյ: Այլ՝ հայեաջիւր տեսչիւր, աղաչեմ, որպիսի չքնաղ օրինակաւ սուրբ այրն Աթանասիոս ի ձեւ երրորդ զհաւաքաբանութիւնն յարգարէ: Քանզի առանց իրիք երկբայութեան է, եթէ զոր ինչ զգոյացութենէ ասիցէ որ, նոյն եւ բնութեան պատշաճի: Այսպէս խոստովանիմ թէ ոչ:

Կաթող. Յիրաւի՛ այնպէս է:

Թե՛ր. Շրջեացուք արդ զանուն գոյացութեան՝ յանուն բնութեան, եւ ասասցուք. Եթէ՛ նոյն է բնութիւն Բանին ընդ մարմնոյ հողածնի, եւ եթէ բնութիւն Բանին նոյն է ընդ Հօր ըստ խոստովանութեան Հարց. ապա ուրեմն եւ ինքն Հայր ունի զնոյն բնութիւն ընդ մարմնոյ հողեղինի: Յայսմանէ, եթէ որ զԲանն մի եւ նոյն գոյացութիւն ասիցէ ընդ մարմնոյ (ի նոյն յանգի թէ մի եւ նոյն բնութիւն ասիցես), զայնր զհետ գայցէ, եթէ եւ Հայր զմի եւ զնոյն գոյացութիւն զմի եւ զնոյն բնութիւն ընդ մարմնոյ՝ ունիցի: Եւ զի՛նչ քան զայս այլանդապութեան կայցէ: Այլ՝ յանհաւաքաւորաց աստի զի՛նչ ուսանիցիմք. զայն, եթէ Բանն չէ մի եւ նոյն գոյացութիւն եւ ոչ մի եւ նոյն բնութիւն ընդ մարմնոյ: Արդ՝ եթէ Բանն չէ նոյն գոյացութիւն եւ նոյն բնութիւն ընդ մարմնոյ, յայտ է՝ եթէ նորա այլ գոյացութիւն է եւ այլ բնութիւն: Եթէ՛ այլ եւ այլ բնութիւնք են, ապա ամենեւին իսկ այլ է բնութիւն Բանին եւ այլ բնութիւն մարմնոյ: Ապա ուրեմն Քրիստոսի եւս չէ մի բնութիւն: Զի եթէ քաջ ի միտ աւանգումք, եթէ որպիսի ճշդութեամբ ասացեալ է այս առաջադրութիւն աստուածայնոյն Աթանասի, «Եթէ մի է գոյացութիւն Բանին եւ մարմնոյ ի բնէ հոգեղնէ», անդէն գտանիցեմք զանձ մեծ, քանզի ոչ եթէ վարկաւորազի եւ ընդունայն ինչ՝ զի բնէ հոգեղնէն յայն յաւել:

Կաթող. Արդար ասացեր. այլ յառաջ տար զբանսդ:

Թե՛ր. Ի մէջ անցցէ եւ երանելին Կիրեղ, յոր դուքն մեծապէս ապաւինեալքդ էք, եւ նա տացէ վկայութիւն բանիցս ասացելոց: Յառաջնում թղթի առ Սուկենտոս, ասէ, «Անհնարին այլանդապութեան բանէ էն, զոր ասեն, եթէ մարմն յաստուածապան բնութիւն անոր գոյութեւնցէ, եւ ընդ հաջորդին՝ Բանն գոյութեւն բնութիւն մարմնոյ. եւ քանզի այդ անհնարին է, այնոս զի՛նչ անգոյութեւն եւ անայլութեւն է ինչն Բանն, այսպէս եւ երկրորդումս չէ՛ր որեւէ, չէ՛ր արարածապանն ի բնութիւն աստուածութեան գոյութեւն իւրեւ, եւ մարմնն եւս արարածապան է»,:

Նա ինքն՝ յայսնադոյն եւս ի թղթին առ Եղղզիոս զերկուս բնութիւնս խոստովանի եւ պաշտպան կայ սրբոց եպիսկոպոսաց արեւելեց, որք զնոյն աւանդեցին. Գորգիւն, ասէ, ո՛ման՝ զյայտաբարութիւն, զոր երրորդն արեւելեան եպիսկոպոս. շէ՛րք, ասէ, Աղիւսանդապոսց եպիսկոպոսն իւրաց հանդուրժել եւ հաւանել բանեցնոցա, որք զերկուս բնութիւնս ասեն»,։ Եւ անդէն յետ ոսկաւուց

յաւելու ասել. “Հանգոյն սօնն եւ յեր” նեպոքոնսի, ինդէդեւ ասիցե նա (նեպոքոնսի) զերչոս բնութիւնս, ցոցեալ զիտիբ մարմնոյ եւ բանին (տանգի այլ բնութիւնն է բանի եւ այլ մարմնոյ), ասիցոյն զմասնութեանն ու խոստովանի ընդ մեզ: Քանզի մեք է միաւորութեան անդոցա, մի ֆրիստոս, մի Որդի եւ մի Տէր խոստովանիմք, եւ դարչեալ զի բնութիւնն Բանին՝ մարմնացեալ, : Անդրէն միւսանգամ ասէ “Ապա իմանալի զերչոս բնութեանց իտիբ, չի եւ չի իսկ զի ֆրիստոս յերչոս հոգանել, : Անդրէն՝ յետ այլոց բանից բարբառի. “Եւ զայն եւս մի անգիտանայցեն, ելիւ ասենայն ուրեք, ուր զմիաւորութեան բանէ լինիցին, անդ միայ միայնոյ յօդաւորութեան ու նշանակի, այլ իմ բերչոսց իմ բազմաց բնութեամբ զանազանելոց. արդ՝ որ զմիաւորութեանն ասէ մարմնոյն հոգեւորելոյ եւ միտ յարգարելոյ ընդ Բանին, եւ որք ասեն զերչոս բնութիւնս այսպէս իմանալ եւ իարձեն: Յերբա՛ն՝ յորժամ զմիաւորութեանն խոստովանիմք, այնուհետեւ չի հնար, ին բաժանիցին միաւորելով, այլ՝ յետ միաւորութեանն՝ մի է Որդի, եւ մի բնութիւն Բանին՝ մարմնացելոյ, : Աւանիկ՝ այսու բանիւք աստուածայինն Աւերեղ յայտնագոյնս բարբառի, եթէ ճանաչել զետիբ երկուց բնութեանց, ոչ է զմի ֆրիստոս յերկուս հաստանել: Յորմէ դուքդ զանգիտեք, Երանելին Աւերեղ, մերժէ զերկիւղդ :

“Նա մանաւանդ՝ յայլում թղթի առ Առկենտոս գնոյն միաս յայտ առնէ բանիւքս այսպիսի. “Արդ՝ ելի մարդիբ զմիտ անիցեմ զերկեակ առան մարդիկեղին բնութեան, տեսանիցեմ զերչոս բնութիւնս յօդեալ է յետ միաւորութեան առանց բաժանման, զիմութեան եւ փոփոխման. չի մարմինն՝ մարմինն է եւ ու ստոստանութիւնն, ինդէդեւ եւ մարմին Աստուծոյ եղիւ. հանգոյն սօնն եւ Բանն՝ Աստուծոյն է եւ ու մարմին, ինդէդեւ ըստ տեսնութեանն՝ արար զայն իմ մարմինն օեղհակալ: Ձայսուիկ է խորհորդոս միայ յաւ անեալ՝ բնութիւն ու յանցանիցեմ, ելիւ երչոսց բնութեանցն զոգնութեանցն բնութեամբ՝ զմիաւորութեանն եղեալ ասիցեմք. ասիցոյն եւ այնպէս յետ միաւորութեան զբնութիւնն է միտանց ու բաժանեմք, եւ ու զմին եւ զանբաժանելին՝ յերչոս արդիս անջարեմք. այլ ասեմք մի Որդի, եւ որդին Հորէն իտեցեան, մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ: Ապա ուրեմն՝ որչափ հնար է մեզ միտ եւ հոգոյ ակամբ միայն տեսնել զերկեակ մարդն լինելոյ Միանին, ասեմք զերչոս բնութիւնս, այլ՝ մի ֆրիստոս, մի Տէր, մի Որդի զԲան Աստուծոյ, որ մարդացաւ եւ մարմնացաւ, : Ձի՛նչ քան զայս մեկնագոյնս խնդրիցեմք, զի՛ ասէ, զերչոս բնութիւնս ասեմք :

Նոյն ինքն աստուածայինն Աւերեղ ի մեկնութեան գրոց Ղեւտացոց, ի ճառին վասն սրբեցեւոցն ի բորոտութենէ, միւսանգամ բարբառի. “Տես ինչ, ասէ, միասանգամ զմիտայն խորհորդ ֓րիլին մերոյ, եւ զբնութիւնն, որ իտարբի է յետն արքայ Միտրոսութեան, Թալանն երչոս ինքնաւինն եւ ուրբն առնալ հրամայէ, չի Թալանն Եսէն այնուիւր թանիցեն զմարդն զայն երմնաւոր՝ զմարդն եւ զԱստուծոյն

յերիւսալէմէն զանազանեալս (որպէ՛հ հնար է աւել զերիւսալէմէն ըստ
անցնիւմ հանգստանաց). Ժանդէ՛ք Բան՝ Զապաւալ Սպարապետի մարտիկն ընդ,
այլ ոչ Բաթանեալ, շէ յերիւսալէմ՝ մի Բրիտանոս. Վանայաբրիկ ինչ՝ աւետալ
լինին իւրաւանք երկուս, եւ երկուսն ի բրիտանոս զմեռաւալին,։ Տեսանեն
որպէս ամենայն ուրեք երանելին Արիւր զերկուս բնութիւնս խոս-
տովանի։

Այսպէս եւ յայլում թղթի առ Սուկենդոս դրէ օրինակ
զայս. «Որ զՏէրն չարաբեալ մարտնով լինով ասիցէ, այնոս ինչ չարի
է մօտց եւ ի նմաց Գառնեալ ընա ցոցանցէ։ Այլ, եթէ ոչ չարաբեալ
Բանաւորն հոգեով ասիցէ, որպէս շէ՛ նմանոր չարաբանսն իցէ, ոչ
ինչ արգելեալ աւել զնման, չարաբեալ է Բնութեան մարդոց. եթէ ճշ-
մարիտ է այս, առ իմէ՛ զերիւսոց Բնութեանցն Գոյոսիւնն ոչ խոստովանի-
ցնի՛ր յետ միաւորութեանն՝ առանց ամենեւին զնոսն Բաթանելոյ։ Ասան
այսորիկ՝ եթէ ասիցէ ոչ զԲրիտանոս չարաբեալ վան մեր՝ մարտնով, ոչ
այլ ինչ առ, Բայց եթէ՛ չարաբեալն Բրիտանոս վան մեր՝ մերով Բնո-
ւթեամբ,։ Տեսանեն, զհարգ զայսժառագայցն զերկուս բնութիւնս
յետ միաւորութեանն խոստովանի երանելին Արիւրը։

Տեսցուք եւ զԳրիգորիոս զՄեծն եւ զԲաղճանաւորաց առ-
տուածեղինաց։ Ի ճառն՝ որ վանն Որդւոյ, առէ՛ «Աստուածն ինչեւ՝
նմանալ է, ոչ Բանին, այլ այնորիկ որ ազդ Գոսեալ լինէր. շէ յառ-
կաղէս Աստուած Աստուծոյ՝ ինչեղ լինէլ։ Որպէս՝ ասէ Հայր՝ ոչ
այնորիկ, որ Գոսեալ լինէր, այլ Բանին, Ժանդէ՛ք ինչին։ Ապա մարտն
է միայն ինչոս յարկաղէս ասին սոքա զերիւսոցն եւս, եւ յայլով ինչոս ան-
յարկաղէս՝ ըստ այլ եւ այլ հանգստանաց որ է մեզ է. շէ Աստուած՝
յարկաղէս Աստուած մեր է, այլ անյարկաղէս հայր մեր. եւ այն է, որ
զհերեւելովոյսն ի մոլորութեանն աւետալ Գոսն, այսինքն է՝ աղիքն յայնչի՛
գոգոսեամբ Բանից ընդ միմեանս, վանն միաւորութեան Բնութեանց. եւ
այս՝ պարմաւս այն է, շէ Բնութեանս մօտցն Գոսեւթեամբ զանազանին,
եւ Բանի Բարբառոյ ընդ նոսն զանազանին,։ Տեսանեն, զի կրկին
անուանէ նա զԲրիտանոս. եւ անդէն յաւերալ եւ ասէ. «Զի Բնո-
ւթեանս մօտցն Գոսեւթեամբ զանազանին, եւ Բանի Բարբառոյ ընդ նոսն
զանազանին,։ Այլ տեսցուք զՏեսեւեալսն. «Լուր Պաշտօնի՝ որ
ասէ, Աստուած Տեսան մերոյ Բնութեան Բրիտանոս, Հայրն Գոսաց. Յե-
րաւի՛ Աստուած է նա Բրիտանոս, սակայն եւ Հայր Գոսաց. շէ ինչեղե-
րաւ երկուս Բնութեանս միաւորեալ ինչ մի են, այլ այս ոչ է Բնութեան
է, այլ է միաւորութեան,։ Լուր զինչ ասէ. «Թեղեթեւ երկուս Բնո-
ւթեանս միաւորեալ ինչ մի են, այլ այս ոչ է Բնութեան է,։ Արդ եթէ
չէ մի ի բնութենէ, ապաքէն կայ եւ միայն երկուս ի բնութենէ։

(Հոս Թեոփրիստոս Ս. Գրիգոր Առտուածաբանի առ Աղետոնիոս
գրած առաջին թղթէն՝ ուրիշ վկայութիւն մ'ալ յառաջ բերելէն
եւտք ուրիշ Ս. Հարց վկայութեանց կ'անցնի ու կ'ըսէ)։

Յուցից եւ ի զորոց Գրիգորի Նիւսացւոյ առ Սիմակոսիկոս, եթէ
եւ նա զնոյն վարդապետութիւն ուսուցանէր օրինակ զայս. «Քան-

զի գերիսոս ճանաչեմք ի Բրիստոս, զին ասորոսածային եւ զինսն մարդ-
կային. զայն՝ բնութեամբ ասորոսածային, եւ զայն՝ Գնդեանութեամբ
մարդկային, այնք աղագոս զայնութեանութեան ասորոսածայինսն
յերաւի ընծայեմք, զարեղութեան մարդկային բնութեանն դամբ, Լսի-
ցեն արդեօք. որով օրինակաւ այսոս ասորոսածայեաց զերկուս
ի Բրիստոս ճանաչել ասիցէ, զմին՝ ասորոսածային, ասէ, եւ զմիւսն
մարդկային. եւ զինի, զայն՝ բնութեամբ ասորոսածային ցուցանէ,
եւ անդէն յաւելու եթէ, զստեղծականն մարդկային բնութեանն
տամբ: Աւանիկ՝ զասորոսածային բնութիւն եւ զմարդկայինն յայտ
յանդիման խոստովանի ի Բրիստոս Յիսուս:

Նա մանաւանդ՝ եւ սուրբն Բարսեղ ի գիրս, զոր գրեաց ընդ-
դէմ Իւնոմեայ՝ զոյն ուսուցանէ զայս ձեւ օրինակի. «Չմեղեալ
Ասորոսածայ եւ մարդկան, որպէս անանիաւ ինչ ի մեծ առաքելոյ,
ու ինչ այնպէս յայտնաբերեց ցոյցանէ, որպէս անան Որդոս՝ երկուց ինչ
բնութեանց՝ ասորոսածայնոյ եւ մարդկայնոյ՝ իբրեւամբ պարզեմք: Չի
նայն ինչն՝ եւ Որդի Ասորոսածայ եւ ի Որդի մարդոյ եղիս Գնդեան-
ութեամբ, Եւ Տեսանեն, որպէս զերկուս բնութիւնն խոստովանի՝ զաս-
որոսածային եւ զմարդկային: Չոյն եւ վասն սոցին իրաց ի Հորորդ
գիրս միւսանգամ բարբառի: «Ամենայն ուրիշ, ասէ, զբարեխա-
նութիւն ի նաւ Գորդի Առաքել, այն է՝ զմարդկայինն ընդ այնք որ
ասորոսածայինն է. Բայց եւ այնպէս յերկուսն ինչ զանցնիս Գնդեան
նշմարեմք, Եւ Հանգոյն սոցին եւ զյատկութեանց երկուց բնու-
թեանց աւանդէ, իբրեւ զեղելոց արդեամբք. եւ մտօք ըմբռնե-
լոց: Յաւելու անդէն եւ զայս. «Ինչ զի ոչ զարեւրանս իւր ին
համարեցի այնք որ անման ի բարեխաւնութեան բնութեան ինչ, այնպէ
բանիս յայտնաբերեց եւս զայն մոլորութեան կշտամբ, մեղեալ Ասորո-
սածայ եւ մարդկան, եւ մարդ եւ Ասորոսած զնա ինչեւն, որպէսզի յոր-
ժամ երկուս զմեզն ասիցի, զերկուսն եւս իմասցի որ ինչ երկուսն
պարզեցիցի, Աստ ապա՝ յատկագոյնն քարոզէ զերկուսն ասեւ
զմիւրջն, այսինքն է՝ զերկուս բնութիւնս:

Այսպէս եւ ի ճառն երկրորդ վասն Որդւոյ՝ լուսաւոր բանիւք
ուսուցանէ, թէ զերկուց բնութեանց յատկութիւնք ողջ անարատ
պահեցան յետ անճառ միաւորութեանն եւս. «Հասարակ, ասէ, ի
մի Ասորոսած՝ ի Հայր անձին, եւ ի մի Որդի անձեւ՝ ի Յիսուս Բրիստոս,
համարեցիցի Հօր ըստ ասորոսածութեան եւ միւր ըստ մարդկութեան, ու
յերկուսն՝ այլ ի մի որդի, ամբողջ պահեալ յարկութեանց բնութեանն,»:

Եւ մեծն Ամբրոսիոս Եպիսկոպոս Մեգիլոլանու առ Ապողինար
գրէ օրինակ զայս. «Պահեցանս զղանաղանութեան մարմնոյ եւ աս-
որոսածութեան. մի Որդի յերկուսն եւս իւրի, զի եւ ի նաւ երկուսն եւս
բնութեանն: Ապա ինչն նայն ինչն է որ իւրի, այլ ու միւր օրինակաւ. զի
Գնդեանցեալ ի նաւ, մերն զԱսորոսածայ մեծագնացութեան, եւ մերն զարեւ-
րան մարդոյ,»: Միաբան սոցին ի յերկրորդ գիրս առ Գրատիանոս
Աւգոստոս բարբառի. «Մարդ Յիսուս Բրիստոս, Տէր Գորդոս մեծ-

Հայելո-մեան, առ ի իսկ ելեալ, զի հաղորդակից է երկոցոնց, այսինքն՝ ժողովոյն եւ ասորո-ւթոյն բնութեանց: Այլ ի գիրս իւրաւ Սարգիսոս Եպիսկոպոս՝ առ սուրբ այրն. «Յորժամ երն յերեսմ սեպհականութեան ասորո-ւթութեանն, սնայեացոյց զանի, եւ աւելո-ւթեան բնութեան եւ ասորո-ւթութեան յարգման իբրեւ Սարգիսոս իւրաւ իմի եւ յեր ինչ պատիւն ի նմանէ, այսպէս եւ ի լրութեան ժողովութեանն, որպէս զի յերկոյն եւս բնութեանն իցէ ասորութեալ:»

Կաթող. Ինչ այնպէս թուի, եթէ բազում առջեւ, զի ճգնիս եւ վաստակեցեր ժողովել զգիրս եւ զվկայութիւնս Հարց սրբոց վասն երկուց բնութեանց:

Թեոք. Այդ ճշմարիտ է, եթէ ամենայն ինչ գոյզնագիւտ եւ չքնաղ խնդրէ ճիշտ մեծ եւ ժամանակ բազում, այլ ի բանի երկուց բնութեանց չիք բնաւ նուազութիւն, մանաւանդ թէ՛ առատութիւն բազում է. յամենայն գիրս հոգւով Աստուծոյ գրեալ այնչափ է առաւելութիւն լիութեանն, որչափ ընդ բնաւ տիեզերս տարածութիւն ոգոյ: Վասն այնորիկ եթէ բազմազոյն եւս վկայութեանց պիտոյ իցէ, աստէն յօժար մտք եւ զնոսին պատրաստ եմ ընծայեցուցանել: Օ՛ն անդր, լուսնոյք արդ եւ զմեծ փիլիսոփոսն զվկայն Յուստինոս, որ զոցին իրաց ճառէ ի գիրսն վասն Երրորդութեան Գլ. ԺԷ. «Յորժամ լեցեա, առէ, բանն միեանց հայտնիս զի՞նչ Որդոյ, ըստ պարզմի անջապեա զնոյն եւ բաժանեա ի բնութեանն. եթէ մէկ ինչ եւ ասորո-ւթութեանն, եւ ասորութեանն, ասորութեանն բնութեանն զնոյն ընծայեալք, եթէ որպէս եւ ժողովորեն իցեն, ժողովորեն բնութեանն համարեալք: Եւ այնպէս իստեանցն յօրհրայն բանիցն անթափանչութեան, միայն ի բնութեանց զի՛նչ պարզեալն ընծայեալ եւ իստաբանեացն զի՛նչ Որդի, եթէ յաւալ խնդրեալն յայն յաւալեան, եւ եթէ ի յերկն ժամանակս՝ ձեռալ ըստ գրոց սրբոց:» Զայսորիկ աստուածայինն Յուստինոս:

Իսկ Ոսկերեան ի մեկնութեան առ Տիմոթէոս թղթին, գրէ զայս ձեւ. «Միջնորդն հաղորդակից է երկոց, որոց միջնորդ անցեալ էայ, իսկ զի միջնորդն է ունիլ իջորդութեան ընդ երկոցն եւս, եւ լինել նոյնն բաժանորդ:» եւ սակաւ մի զկնի, «Արդ՝ եթէ ի նա իջնորդ բնութեան Հօր, ապա եւ միջնորդ ոչ է. այլ զառեալ բաժանեալ ի նմանէ: Որպէս իջորդ է բնութեան ժողովան, զի եթէ աւ ժողովի, այսպէս եւ բնութեան Ասորո-ւթոյ, զի յԱսորո-ւթոյ եթէ:»

Միաբան սոցին՝ Հարց Սրբոց՝ մեծ եւ տիեզերական սուրբ Սիւրհոյն՝ ըստ ակնարկութեան Տեառն՝ եւ բարեւէր հրամանաւ Ինքնակալաց գումարեալ ի Քաղկեդոն, կարգեալ հաստատեաց, եթէ մի՛ եւ նոյն ինքն Քրիստոս՝ է Որդի, Տէր, Միածին՝ յերկուս բնութիւնս առանց շփութութեան, առանց փոփոխութեան, ոչ ի բաց բարձեալ տարբերութեան բնութեանց վասն միաւորութեանն, պահելով եւ յատկութեանց երկուց բնութեանց՝ զուգակցեցոյ ի միում անձին եւ ի միում ենթակայութեան, ոչ անջատեալ եւ

ոչ բաժանեալ յերկուս անձինս. այլ՝ մի՝ նոյն Որդի միածին, Աստուած Բան, Տէր, Յիսուս Քրիստոս:

Կա՞նոյ. Բնաւ իսկ՝ ասել զերկուս բնութիւնս՝ բաժին իմն ի ներքս արկանէ. յերաւի երկնչիմ, զի մի զգուշացեալք ի վիճն Եւտիքեայ անկանելոյ, որ է միոյ բնութեանն խոստովանութիւն, անդէն ի խոր անդունդս Նեստորի գլորիցիմք՝ ի ձեռն երկուց բնութեանց զերկուս անձինս ի ներքս մուծեալ:

Թե՛որ. Նեստորիոս զերկուս բնութիւնս բաժանեալս ասեր, եւ ոչ միաւորեալս ի միում անձին, եւ զայս քաջ իսկ նշանակեալ՝ Ս. Կիւրեղ ի թղթին առ Եւղոգիոս, ասէ. «Այդէ՛ք եւ ի ինքրէ Նեստորէոսի, ինչպէս զիտէր ի մի մարմնոյ եւ Բանին նշանակելով՝ զերկուս բնութիւնս ասէ նա (զէ՛ այլ բնութիւն է Բանին եւ այլ՝ մարմնոյ), սակայն զմիաւորութիւնն ընդ մեզ ոչ խոստովանի: Քանզի՛ մեք ի միաւորութեան օղոյ մի Որդի, մի Տէր խոստովանեմք, եւ դարձեալ մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ»,:

Այլ զու՛ր ըստխրատու իմաստնոյն Սողոմոնի, միխոտորեցիս ոչ յաջ եւ ոչ յահեակ. այլ ընդ միջին եւ արքունական ճանապարհ գնասլիւր: Քանզի՛ չորք հերեւոթութիւնք ենդէմ ընդդէմ հակառակք միմեանց, երկու ի վարդապետութեան աստուածութեանն եւ երկու զմարգկային բնութեամբ: Յաստուածութեան անդ Սաբելիոս գնէր մի բնութիւն եւ մի անձն. իսկ Արիոս՝ զերիս անձինս եւ զերիս այլ եւ այլ բնութիւնս օտարս ի միմեանց: Այլ մեք ոչ զերիսն խառնեմք ի մի, ոչ Սաբելի ախտին ախտանամք, եւ ոչ յերիս անբնականս եւ օտարոտիս բաժանեմք, զի մի ի մոլեգնութիւն Արիոսի խարդաւանեցուք, այլ քարոզեցուք զմի բնութիւն յերիս անձինս: Դարձեալ՝ ի մարմնաւորութեան Բանին Աստուծոյ՝ դէմ ընդդէմ ընդ միմեանս մաքառին Նեստոր եւ Եւտիքէս: Նեստորիոս ասէր զերկուս բնութիւնս բաժանեալս եւ զերկուս անձինս, զերկուս Քրիստոսս եւ զերկուս Որդիս. իսկ Եւտիքէս զմի բնութիւն եւ զմի անձն. այլ մեք ասեմք, անձն մի, Քրիստոս մի, որդի մի՝ յերկուս բնութիւնս աստուածութեամբ, ասեմ, եւ մարգկութեամբ, անբաժին, անչփոթ միաւորեալս. արդ՝ որպէս ասացաք, գնասլիւր ընդ միջին եւ ընդ արքունական ճանապարհ, ըստ այնմ զոր ասէ Գրիգոր Աստուածաբան. «Յորժամ զիջինն ասեմ, ճշմարտութիւն իմանամ, յոր ին միայն ուշ անիցեմք, Բարոս առնիցեմք»,: Մի երկիցես յերկուցն թուոյ: Զի յորժամ յաստուածութեան անդ զերիս անձինս ասիցեմք, բաժին ի բնութեան ոչ արկանեմք. այսպէս եւ յայսմ անօրէնութեան՝ յորժամ զերկուս բնութիւնս ասեմք, յանձին նորա բաժանումն ոչ գնեմք. եւ այս այն է, զոր ասէ Գրիգոր Աստուածաբան յերկրորդում մատենի առ Կղետոնիոս. «Աեմ՝ ճշմարտեմ՝ այլ իմ եւ այլ իմ. սակայն այլապէ ինչ օրինակս առ զոր իբեմ եւ յերբորդոսութեանն, զի առդ՝ այլ ոմ եւ այլ ոմ, զի մի գնեմք ինչ շփոթեմք. եւ ոչ եթէ այլ իմ եւ այլ իմ, զի երեւմ մի եւ Աստուծոյ»:

դոստոստեան, Այլ արդ՝ զկարգ բանից բարեպաշտոն Աստուածախօսին քաջ զմտաւ ամ: Անիմ ի Բրիտանա առ, այլ ինչ եւ այլ ինչ. զի ինչ ինչ մի անանձն կամ չէզոք նշանակէ, եւ ցուցանէ զբնութիւն, նորին աղաղաւ՝ զայլ եւ այլ բնութիւնս ի Բրիտանա առ: Իսկ այլ ո՞նչ զոր առէ, զանձնաւորութիւն նշանակէ, վասն այնորիկ, յաւելու եւ առէ, ոչ այլ ո՞նչ եւ այլ ո՞նչ: Տես եւ զայն զի առէ. այլ ազգ ինչ օրինակաւ առն զոր իբն եւ յերբորդոստեան: Քանզի զի յերբորդութեան մի բնութիւն է, այլ ոչ նոյնպէս եւ մի անձնաւորութիւն. իսկ ի Բրիտանոս մի անձնաւորութիւն է, եւ ոչ նոյնպէս մի բնութիւն. զի զայս նշանակէ բանն, այլ ազգ ինչ օրինակաւ: Քանզի՜ անգ մի բնութիւն եւ երեք անձինք, իսկ աստ մի անձն եւ երկու բնութիւնք են:

Չայս իբրեւ ասաց Թէորիանոս, անդէն աստուածասէր եպիսկոպոսն Գրիգորիոս ազգակից արենակից սրբոյ Վաթողիկոսին՝ բարձր ձայնիւ աղաղակեաց: ԵՍ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵՄ, որ ոչ առէ ի Բրիտանոս զերկուս բնութիւնս՝ նզովեալ եզիցի:

(Հոս Թէորիանոս՝ Պետրոս Սոփիոյ եպիսկոպոսի մը խօսքի մէջ մտնելն եւ անոր քանի մը աննշանական առարկութիւնները յառաջ բերելէն եւ լուծելէն ետքը՝ ասանկ կը խօսի.)

Յետ այսց բանից իբրեւ խցեցաւ բերան Պետրոսի բարեպաշտոն եպիսկոպոսի, յայնժամ սրբական եպիսկոպոսն Գրիգորիոս յոռն կացեալ ասէր. ԵՍ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԵՄ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆ ԸՆԴ ՀՌՈՄՄԱՅՑԻՍ: Յետերկուց առաջ՝ անդրէն կոչեցաք եւ ելաք ի վերնատունն առ Վաթողիկոսն սուրբ. իբրեւ բազմեցաք, խօսեցաւ նա առ ամենեսեան այսպէս.

Վաթող. Չէ ինչ երկբայութեան, թէ զերկուս ի Բրիտանոս բնութիւնս ասեմք, յորժամ զնոսին անբաժին միաւորեալս ի միում անձնաւորութեան խոստովանիմք, որպէս իսկ Ս. Կիրեղ յառաջին թղթին սա Սուկենդոս, ասէ. «Որչափ հնար է մեզ մօտ եւ հոգեպաշտ միայն տեսնել, ելի՜ որով օրինակաւ Միաձինն մարդացաւ, երկուս ասեմք բնութեան միաւորեալ, եւ մի Բրիտանոս, Որդի, Տէր եւ Բան Աստուծոյ, որ մարդացաւ եւ մարմնացաւ», նա մանաւանդ՝ եւ լուսաւորեցն եկեղեցւոյ ամենեքին, զորոց զվկայութիւնս վաղ իսկ առաջի մեր եղ իմաստասէրս, զայս պաճառագոյնս յանդիման առնեն: Արդ՝ առն Բրիտանոսէի չէ արժան յայանեացն, ստուգելոցն եւ ճշմարտից հակառակ կալ, եւ մեզ՝ մրցել յայսմ հետէ ի վերայ սոցին իրաց: Այժմ՝ զի՜նչ արգելու զմեզ ի խոստովանելոյ եւ զերկուս բնութիւնս ի մի Բրիտանոս եւ զմի բնութիւն վասն անբաժին եւ անանձնատական միաւորութեանն, քանզի ունիմք եւ զսուրբն Կիրեղ, որ զրէ մեկնագոյնս յերկրորդ թղթի առ Սուկենդոս. «Ոչ միայն այնոքի՜ որք պարզակեանքն են բնութեամբ ճշմարտեւ ասին՝ մի, այլ եւ յօդոսաձայն, որպէս ինչ մի է մարդ՝ քոյապեալ ի հոգեպաշտ եւ ի մարմնոյ. սոցա այլ եւ այլ իբրեպարանքն են, եւ ոչ նոյն քոյապոստեանք,

«հայն մառերեալ» զի բնութիւն մարդոյ կացացանին: Արդ՝ քանզի ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, որոց այլ եւ այլ բնութիւնք են, մի բնութիւն մարդոյ կատարի եւ ասի, քաջ ի դէպ իմանալի է, եթէ եւ մի բնութիւն Բրիտտոսի յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ կատարի եւ ասի: Մեկնեա՛ զայս, եւ այն շատ է մեզ:

Թեոք. Հատ իսկ եւ բաւական էր արդեօք Արբութեան քոճոխութիւն սրբոյ առնն Գրիգորի աստուածաբանի, զոր ցուցաք յերկրորդ ճառէն վասն Որդւոյ, առ հաւանելոյ այնմ եթէ չէ պարտ յետ միաւորութեանն միբնութիւն խոստովանել, այս են բանքնորա. «Թեպէր է՝ բնութիւնէ՛ յօրեալ» ինչ մի իցեն, այլ այդ չէ ի բնութիւնէ, այլ վասն յօրոսածոյն: Ապա՛ յորժամ ասիցէ եթէ, Այդ չէ ի բնութենէ, ապաքէն նովին իսկ արգելու զի մի երկրորդն միասնականքն՝) միբնութեամբ՝ առիցին: Զի՞նչ լուսաւորագոյն քան զայս խնդրիցես: Կա՛նող. Ընթերցուած Հայոց ոչ ունի այսպէս:

Թեոք. Ապա՛ վրիպական է մատեանդ: Իւ անդէն Թեոքրիանոս եգ առաջի կաթողիկոսին զհաստուած բանիցն այնոցիկ առորերէն, զոր առ իւրն ունէր, եւ ասէր. Ընթերցիր, Տէր: Իսկ կաթողիկոսն կոչեալ զոմն ինոցանէ որ հմտագոյնքն էին ասորոց բարբառոյ, հրամայեաց ընթեռնուլ, եւ եգիտ գրեալ որպէս ասէրն Թեոքրիանոս: Թայնժամ յաւել ասել իմաստասէրն. Տէր, բաւական է այդ, թէ խնդրիցես զայլ եւս վկայութիւնս. ասորերէն ես ոչ գիտեմ. այլ այդպէս գրեալ ի գիրս Ասորոյ գտի ի կեսունիա, եւ շատ ուրախ եղէ ընդ գիւտն:

Կա՛նող. Այնու իով՝ զի բնթերցուածն Հայոց ոչ այդպէս ունի, յայլմէ կուռ: զստուգութիւն խնդրեմ, թէ յիրաւի պարտ եւ պատշաճ իցէ մեզ հետ միաւորութեանն զերկուս բնութիւնս ի Բրիտտոս խոստովանել:

Թեոք. Այդ գիւրին առ իմանալ է այնմ, որոյ ոչ իցէ նենգութիւն:

Կա՛նող. Քաւ լիցի ինձ, թէ արարից նենգութիւն, մանաւանդ յաստուածայինս. զի այդ ոչ ումեք արժան է, որ ըստ Բրիտտոսի հրամանացն կամիցի կեալ. ցանկամ խելամուտ լինել եւ ոչ եթէ ասի յափոյ յախուռն գալ ի խոստովանութիւն:

Թեոք. Խոստովանին զերկուս բնութիւնս միաւորեալս առանց փոփոխութեան եւ շփոթութեան.

Կա՛նող. Ճշմարտիւ. քանզի Ս. Կիւրեղ ի Թղթին առ Սուկենդոս ասէ այսպէս. «Անհնարէն այլունդոմութեան բռն էն, զոր ասէն. եթէ մարմն յաստուածայան բնութիւն գոյեալ իցէ, է՝ ընդ հալաբաբէն է՝ Բանն գոյեալ ի բնութիւն մարմնոյ. է՝ անշուքն այս անհնար է, այնու զի՛ անգոգոյեալ է՝ անայլայլելի է Բանն, այսպէս չէ է՝ հնար՝ ինչ արբաթայան ինչ ի բնութիւն անդր Աստուածայանն անցանցէ, ապա՛իս մարմնն ինչ արբաթայան է,»:

1) Յն. Դձ սυναφότηρα

Թէոր. Դու ինքնին հանգուցեր զմեզ ի ճգանց, զի վկայ մերոյ վարդապետութեանս զՍ. Կիւրեղ առաջի եղեր: Քանզի՜ եթէ անհնար է արարածոց ի գոյացութիւն եւ ի բնութիւն աստուածութեան փոխել, եւ եթէ մարմինն եւս արարածական է, զի՞նչ զայսր զհետ գայցէ. դու ինքնին ասասջիր:

Կաթող. Զի՞նչ է այդ, ես անգիտանամ. զի՞նչ աստի հաւաքել կամիցիս:

Թէոր. Մարմին եւ Բան մի բնութիւն ոչ են:

Կաթող. Կարի քաջ. այլ ես ցանգ ունիմ ի մտի զբանն, որ յառաջագոյնն բնծայեցաւ մեզ ի Ս. Կիւրեղէ, որ ասէ "Որդէս ինչ մի է մարդ՝ գոյացեալ ի հոգեոյ եւ ի մարմնոյ՝ սոցա այլ եւ այլ կերպաբան է եւ ոչ նոյն գոյացութիւն, սակայն մարդեայ՝ զի բնութիւն մարդոյն, սակայն ոչ հոգի ի բնութիւն մարմնոյ փոխեցաւ, եւ ոչ մարմին ի բնութիւն հոգւոյ. այլ երկուքին յիւրեանց սահմանի պահեալք, ի նոցունց՝ մի բնութիւն գոյացաւ: Ապա ուրեմն՝ չէ ինչ անհնարաւոր յերկուց բնութեանց միոյ բնութեանն լինել՝ զայս յօրինուած մարդոյ ցուցանէ:

Թէոր. Զօրինակ մերոյ յօրինուածոյս վասն այնորիկ միայն կՍ. Կիւրեղ ի կիր արկանէր, զի ցուցցէ, եթէ է հնար յերկուց եւամ յայլեւայլ բնութեանց միոյ անձին լինել, որպէս ի հոգւոյ է ի մարմնոյ Պետրոսն կամ Պաւղոս: Քանզի ի մրցել անդ նորա ձեռք դէմ՝ նետորի, որ ուրանայրն զհնարաւորն լինել միոյ անհնարութեան յերկուս բնութիւնս. վասն այնորիկ եւ յերկուս՝ ըդիս զմին եւ զանբաժանելին Քրիստոս յիմարութեամբ անջատէր նա. Ս. Կիւրեղ զօրինակ մարդոյ յանդիման ածէր, զի ցուցցէ, եթէ որպէս ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ մի մարդ կազմի, հանգոյն սմին եւ յաստուածային եւ ի մարդկային բնութեանց մի Քրիստոսն է: Դիցուք առաջի, թէ հաճոյ իցէ, եւ զպատճառն, թէ բնգէր զյօրինուած մարդոյ, որ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, մարթ է ասել մի բնութիւն. զի ասեմք իսկ զմարդկեղէն բնութիւն, եւ ոչ զմարդկեղէն բնութիւնս, նորոգեալ ի Քրիստոսէ: Ըստ այսմ օրինակի յորժամ Հաբք սուրբք զերկուս բնութիւնս ի Քրիստոս խոստովանին, զհոգի եւ զմարմին մի բնութիւն ճանաչեն. այլ ի Քրիստոս ասել մի բնութիւն արգելեալ է:

Կաթող. Յանկամ նախ՝ դիտել թէ ո՞րք արգելուցու ասել մի բնութիւն ի Քրիստոս, եւ ապա՝ զպատճառս այնր արգելման լուիցուք, եթէ հաճոյ իցէ ձեզ. քանզի ինձ այնպէս երեւի եթէ ոչ որ ի սրբոց Հաբք արգել զայն:

Թէոր. Յայնմանէ իսկ, զի նոքա զերկուս բնութիւն ասեն՝ ի մանալի է, թէ չէ պարտ ասել մի բնութիւն. եթէ երկու, ապա ոչ է մի. եթէ մի՝ ապա ոչ են երկու:

կախուք. մասն այնորիկ արգելեալ ասես, զի նոքա զերկուս բնութիւնս ասիցեն. միթէ եւ զվկայութիւնսն եւս յանդիման առնիցեն, որ զայդ յայտնապէս արգելուցուն:

Թեոք. Այնու իսկ շատանալ պարտ էր քեզ. այլ ունիմ ես եւ զվկայութիւնս որոց չարք եւ արանց անուանելոց, որք արգելին զայդ հաստատութեամբ: Եւ նախ՝ զբանս սրբոյ առն Գրիգորի Աստուածաբանի, զոր ի վեր անդր յիշեցաք, եւ կայ յերկրորդ ճառին վասն Որգւոյ, օրինակ զայս. «Թեպէտեւ երբեք բնութիւնսն իմանալ ինչ է, այլ այս ոչ է բնութիւնն է, այլ է մասնութիւնն», Այլ զպոստիկ կամիմ զանց առնել, զի ժխտես, եթէ ի հայերէն ընթերցուածի այսպիսի ինչ գրեալ ոչ իցէ: Արդ՝ եզից առաջի քո եւ զՍ. Ամբրոսիոս Մեղիտանու եպիսկոպոս, որ յատկադոյնս եւս բարբառի ի գիրս իւր ընդգէմ Ապոլինարի, եւ ասէ, «Թառնէն այլ է ասէն զմարմն Տեառն եւ շարժանութիւնն ի բնութիւնն. Ո՛ր Գրիգոր զայդ զիշխան ամբարշտութեանն յայնչեցին», Զայն եւ երանելին Գրիգոր Նիւսացի ի գիրս ընդգէմ Ապոլինարի աղաղակէ. «Եթէ ի յապիտութեանն միմեանսն՝ բնութիւնսն էրեւոյնն եւս նշարին, մարմնն, ասէմ, եւ աստուածութեանն, զմարդ երբեքն ինչն», Զանդոյն սոցին եւ աստուածայինն Ոսկեբերան ի թղթին առ Ակակիոս մենակեաց ասէ. «Մէ Որգի, մի, ասէմ, անչէ՝ երբեքն մի մասնութիւն, որ է ասանց շարժանութեանն եւ բաժանման ժանալն, ոչ է միմեանսն բնութեան, այլ՝ յերբեքն բնութեանն կարգեալ», — Առ այս զի՛նչ ասիցես:

Կախուք. Այժմ՝ ոչ զվճիռն տալոյ, այլ մրցելոյ ժամանակ է. ի դէպ ժամանակի՝ պատշաճական զգուշութեամբ եւ ճշգրտոյն դատատանաւ գմիտս իմ եւ զկարծիս յայտնեցից: Սակայն՝ թէ հաճոյ իցէ, զեռստմունսդ կատարեալ:

Թեոք. Զօր:

Կախուք. Ասա զպատճառս, է՞ր աղաղաւ արգելաւն ասել մի բնութիւն ի Քրիստոս:

Թեոք. Որոց մի է բնութիւն, նոցա եւ հանգամանք գոյութեան հասարակաց են, իսկ որոց հանգամանք գոյութեան հասարակաց են, նոցա եւ գոյացութիւն մի եւ նոյն է. արդ՝ Քրիստոսի Աստուածութեանն գոյացութիւն բնաւ եւ ամենեւին իսկ չէ նոյն ընդ նորա մարդկային բնութեանն. ապա՝ սոցոս հանգամանք գոյութեանն չկարեն լինել մի եւ նոյն: Եւ յայնի իսկ է ամենեցուն, եթէ որոց հանգամանք գոյութեան ի գլխովին չեն նոյն, հարկ է, եթէ եւ նոցա բնութիւնքն այլ եւ այլ իցեն: Քանզի՝ Ժիստելոյ հակառակ է Հաստատելն. այսպէս ի Քրիստոս զերկուս բնութիւնսն ասել հակառակ ընդգէմ է այնմ, թէ ասիցէ զք, ի Քրիստոս մի բնութիւն: Ժիստելն եւ հաստատել զնոյն բան ի նմին՝ չկարեն լինել միապէս ճշմարիտք: Ապա ուրեմն՝ երկուք՝

ամենեւին իսկ չեն մի: Զայս տեսական յառաջագրութիւն, թէ հաճոյ իցէ, առցուք ի քնին ըստ բանական արուեստի:

Կախող. Ազնիւ. հաճոյական է:

Թէոր. Որ ինչ է, եթէ իցէ մի, եւ բազում, ոչ նովին բանիւ է մի, որով են բազումք, այլ՝ եթէ իցէ մի, եւ բազում. ըստ այլոյ բանի մի է եւ ըստ այլոյ բանի բազում. բազում ասի, որ ինչ առաւել է քան զմի, որպէս տեսանեմք, օրինակ իմն, յամենասուրբ Երրորդութեան, որ մի է եւ բազում. մի է բնութեամբ եւ բազում անձամբք, ապա ուրեմն՝ ըստ այլոյ հայեցուածոյ է մի, եւ ըստ այլոյ՝ բազում. արդ՝ անհնար է, թէ իցէ բազում այնու՝ որով է մի, կամ թէ իցէ մի այնու՝ որով է բազում:

Այսպէս եւ ի Քրիստոս խոստովանելի է. ըստ սրբոց Հարցն վկայութեան, Քրիստոս է երկու նկատմամբ բնութեանց, ապա չէ հնար թէ իցէ մի ըստ բնութեան: Քանզի՝ որ ինչ է, թէ իցէ մի եւ բազում, ըստ այլոյ հայեցուածոյ մի է, եւ ըստ այլոյ՝ բազում: Զայս, զոր ըստ օրինի երկրաչափից ցուցանել պարտ էր մեզ, ըստ նոցա Պիտոյից, զորս տեսական յառաջագրութիւնս կոչեն, յանդիման կացուցաք:

Կախող. Այլ ես ասեմ մի բնութիւն ըստ հայեցուածոյ անքակ միաւորութեանն, զի մի բաժանեցի Քրիստոս յերկուս Քրիստոսս:

Թէոր. Զոր բնութիւն ասիցես, զաստուածայինն, եթէ զմարդկային, կամ բաց ի սոցանէ զայլ իմն, այն է՝ ոչ զաստուածային եւ ոչ զմարդկային:

Կախող. Ասեմ մի բնութիւն յողուածոյ՝ յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ:

Թէոր. Եթէ ասես մի բնութիւն յողուածոյ, ածես մուծանես փոփոխութիւն եւ շփոթութիւն բնութեանց, յորոց մի յողուածոյն բնութիւն յարդարեալ իցէ: Այլ, թէ հաճոյ իցէ, զառաջի եղեալ խնդիրդ քննեսցուք ի յողուածոյ բնութեան իմիւր: Այս փայտ՝ ամենեւին մի յողուածոյ բնութիւն է, զի ի հոգոյ, ի Զոյ, ի հրոյ եւ յողոյ գոյացեալ՝ է բնութիւն մի յողեալ ի սոցունց, այլ սակայն՝ յառաջեաց փոփոխութիւն բնութեանցն այնցիկ յորոց յողեցան, քանզի ոչ եւս է եւ ոչ կարէ ասիլ հուր, կամ այլ ինչ ի բնութեանց անտի, որք ի յօրինուած նորս միացան: Արդ՝ այս հանգամանք ոչ են ի Փրկիչն, այլ բնութիւնք ի նմապահեցան անփոփոխ եւ անլուծանելի միաւորութեամբն եւ ի կատարումն միոյ ենթակայութեան եղեն զուգընթացք, եւ արդ մի մի ի զուգընթաց բնութեանց՝ է եւ ասի անմասն ի փոփոխութենէ. վասն այնորիկ նոյն ինքն է եւ ասի Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ. այն է՝ զի յառաջընթաց խառնումն, կամ փոփոխութիւն կամ շփոթութիւն ի նոսին ոչ եղեւ, որք ի գոյութիւն Էմմանուէլի զուգեալ միաւորեցան: Արդ՝ Քրիստոս

ամենեւին իսկ չէ բնութիւն յօդուածոյ, զի այս ինչ ի փայտն եւ ի նմանիս նորա գտանի:

Կախ. Զի՞ է, զի Հարք սուրբք ամենայն ուրեք զօրինակ մարդոյ առեալ վեր ի վայր յեղեղուն ի Տնօրէնութիւն փրկչին զայն պատշաճեալ, եթէ չէր ի նմա նմանութիւն այնորիկ, որոյ օրինակն իսկ է:

Թեոք. Յանդիման առնեն մեզ Հարք սուրբք զօրինակդ առ ի մէնջ, զի յայտնեցեն զխորհուրդ Էմմանուելի, եւ ցուցցեն՝ եթէ մի է Քրիստոս եւ ոչ երկու, որպէս բանդազուշէն Նեստորիոս, ըստ այնմ զոր ի վեր անդր նշանակեցաք: Օրինակդ՝ առաւել քան զայս ինչ ոչ ցուցանէ:

Կախ. Ապա, յօրինակէ աստի այնչափ ինչ ընդունիս որչափ ի նպաստ քո վարդապետութեանդ տեսանես, իսկ այն որ ընդգէմն իցէ, զայն մերժես:

Թեոք. Երբաւի եւ յարժանի. զի այս իսկ սովորութիւն է գրոց սրբոց յառակա օրինակաց: Փրկչն մեր ուրեք երբեք իւրոց աշակերտացն ասէր. Եկա՛յ զնի ի՛մ, եւ որքեց լինել որսորդս մարդկան: Արդ՝ եթէ զօրինակդ առցուք ըստ ամենայն ճշդութեան, պարտ էր մեզ ասել, եթէ առաքեալք զմարդիկ ի կենաց ի մահ ձգեցին, զի այս գործ է որսորդաց զձկունս ի կորուստ նոցա յուռկանն արկանել. այլ քաւ լիցի մեզ զպապիսի ինչ կարծիս զերաց Քրիստոնէութեանս կարծել: Գարձեալ՝ յայլում վայրի ասեն Գիրք զՔրիստոսէ. Ննջեցեր իբրեւ զառեւծ, եւ իբրեւ զիորեւս որիւք. Եւ յորեւսն զնա: Եթէ զայդ բարեպաշտօն մտօք ոչ ընդունիցիմք եւ ոչ ըստ ակնարկութեան մտաց աստուածեղէն Գրոց իմանայցեմք, եւ զպատշաճական մեկնութիւն ոչ ընծայիցեմք, ոչ միայն յանհնարին պլանդակութիւնս գիծ իցեմք, այլ եւ զանազորոյն թշնամանսն յաւելուցումք:

Կախ. Իմաստութեամբ խօսիս. այլ՝ որպէս ասեսդ, Հարք սուրբք վասն այնորիկ միայն զօրինակ մարդոյ յանդիման առնէին, զի ցուցցեն եթէ որպէս մի մարդ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ յօգեալ պատշաճեալ է, այսպէս մի Քրիստոս յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ յօգեալ է. բայց, եւ ինձ արժան է ասել, եթէ Հարքն այնքիկ յայն սակո զօրինակ մարդոյ ի կիր արկին, զի ցուցցեն, եթէ որպէս հոգի եւ մարմին զմի բնութիւն մարդոյ կատարեն ըստ ասելոյ Ս. Կիւրղի, այսպէս եւս յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ մի բնութիւն կատարի. ոչ ի մարդն եղեւ զուգընթաց փոփոխութիւն բնութեանց, եւ ոչ ի Քրիստոս:

Թեոք. Եթէ Հարքն սուրբք չէին արգելեալ, զի մի ասիցեմք երբեք մի բնութիւն Քրիստոսի յետ միաւորութեանն, թերեւս համարձակեր դ մեկնել զօրինակն ըստ քոյ բանիցդ, թէպէտ եւ իրացն բնութիւն չներկցէ մեզ այդմ հաւանել, որպէս ցուցի իսկ. այլ արդ՝ զի այնչափ եւ այնպիսի արք սրբականք արգելին

զայն իբրեւ սեղանակապուտ ամբարշտութիւն, (Ո՛ր դժոճք, ասեւ աստուածայինն Ամբրոսիոս զայդ սեղանակապուտ ամբարշտութիւն ժայթքեցին), մեծիանմութեան է, զնոյն բան՝ իբրեւ բարեպաշտիկ իմն եւ բարեձեւ ընդունել:

Կա՛նու. Ալեքսանդրոս ասացեր, եթէ ոչ իսկ իրացն բնութիւնն ներդէ զայնպէսն իմանալ. արդ՝ զի՛նչ խափան այնմ ի միջի կայցէ, զմէ՛ բնութիւն իրաց ընդդէմ դառնայցէ:

Թե՛ր. Բնութիւն՝ ասի զընդհանրից եւ զհասարակաց եւ ոչ եթէ զմասնաւորաց եւ զանհատից: Մարդ՝ է ինչ ընդհանուր զի ստորոգի զՊետրոսէ, զՊաւլոսէ, եւ զամենայն մարդոյ առանձինն, յայնսակա եւ ասի մի բնութիւն: Քանզի՛ ամենայն մարդիկ ի բանաւոր հոգւոյ եւ մարմնոյ յօգեալ կազմեալ են, եւ ունին յանձինս զսահման մարդոյ, որ է, Կենդանի բանաւոր, մահկանացու. այլ, սահմանն յայտ առնէ զբնութիւն ենթակայի իրիք. վասն այնորիկ անհատքն սահման սեպհական ոչ ունին: Այլ՝ Քրիստոս ոչ ընդհանուր ինչ է եւ ոչ հասարակաց, եւ է մի ենթակայութիւն, մի անձն, գրեալ թէ՛ անհատ մի. քանզի այլ Քրիստոս ոչ գոն յաստուածութենէ եւ ի մարդկութենէ գոյաւորք, զորոց ստորոգիցի. յոյր սակա անհնարին է, թէ իցէ մի բնութիւն, քանզի մասնաւորական եւ անհատական բնութիւն ինչ ոչ գոյ, այլ ամենայն բնութիւն է ընդհանուր եւ ստորոգի զբազմաց: Զի՛ հեռի ի բացէ շրջիցիմք. աստուածային բնութիւն ստորոգի զՀօրէ, զՈրդւոյ, եւ զՀոգւոյն սրբոյ, հանգոյն սմին բնութիւն հրեշտակաց ստորոգի զՄիքայելէ, զԳաբրիէլէ, եւ զայլոց, եւ բնութիւն մարդոյ՝ զՍոկրատայ, զՊլատոնէ, եւ զամենայն մարդոյ առանձինն, այսպէս եւ եղն, եւ ձի եւ այլ այսպիսիք ստորոգին զանհատից իւրեանց: Արդ՝ որովհետեւ ընդհանուր ինչ է բնութիւնն, եւ Քրիստոս չէ ընդհանուր, յայսմանէ յայտ է, եթէ ոչ որ յարանց ողջամտաց ասիցէ երբէք զՔրիստոսէ՝ մի բնութիւն: Եւ քանզի եթէ ի բնութենէ իրաց եւ եթէ ի սրբոց Հարց արդեւեալ եւ խափանեալ է այդ, ապա ուրեմն ոչ միայն աւելորդ է, այլ ըստ իմոց կարծեաց, անհնարին իսկ ժպրհութեան է, ասել մի բնութիւն ի Քրիստոս:

Կա՛նու. Այլ, ցանգ եւ հանապազ հարկանէ զսիրտ իմ վկայութիւն Կիւրղի, որ ասէ. Մի՛ քննի՛ն Բանն մարմնացելոյ. վասն այնորիկ յուզեալ ի խորհուրդս, եւ սաղնաաւեալ ի սրտի, միտք իմ, որպէս թէ ասիցեմ, դէտ ակն յակծիւն կացեալ խնդրէ դառնել զանգսրբութիւն, հուսկ ուրեմն յայտ կարծիս եկի. եթէ չէր նորա (Ս. Կիւրղի) կամեցեալ նշանակել զմի բնութիւն Բանին եւ մարմնոյ յետ միաւորութեանն, ընաւ իսկ ոչ բարբառէր զբանն:

Թե՛ր. Թերեւս չիցէ քո ընթերցեալ զգիրս մեծին Աթանասի զւորորդն ընդդէմ Արիանոսաց: Եթէ ընթերցեալ էիր, ոչ

առատանէին միտք քոյ եւ ծփէին : Ձի անտի իսկ ի միտ առնոյիր, եթէ Արիոս զերկուս աւանդէր բնութիւնս, զմէն արարած եւ զմիւս անարար : Ի մատենի անգլոյս՝ տիեզերաց մեծն Աթանասիոս ասէ . « Երանելին Աղէսանդրոս մերձեաց յեկեղեցոյ ՂԱՐՏԻ, որ շունթիւն զտեղանկադոս քանն քարթաւեր, եմէ ոչ մշտ Ասորոսն Հայր եւ ոչ մշտ եր Որդի : Դարձեալ, յօշնէ եր Որդի, արարած է, ունի զսկիւքն լինելոյ . զի յորժամ կամեցաւ Ասորոսն ստեղծուլ զմէշ յայնժամ լուսն մեր արար զնա, եւ յետ լինելոյ նորա կոնեաց զնա Բան եւ Իմաստութիւնն եւ Որդի . Բան կամ միս կոնեաց՝ լուսն արարածոց, զորս քանն եւ մօտ յարդարեաց . Իմաստութիւնն՝ լուսն այնոցն, զորս յարդարէին արար : » Թաւելոյր ասել, « Եմէ ի Հօր եր ի Բնէ եւ համաօրն նմն այլ Բան եւ Իմաստութիւնն, որով արարն զնա, եւ եմէ եր նա քնոսութեամբ իւրով անկեալ ընդ փոփոխութեամբ, եւ Ասորոսն աւանդեացաւ ըստ հաղորդութեան՝ հանգսն արանց արդարաց . Բայց եւ այնպէս՝ օտար ի քնոսութեան Ասորոսն էր : Դարձեալ՝ անուանի Օրորութիւնն Ասորոսն » իբրեւ զՄարտին եւ զմարտի : Հայր անտեանէն յՈրդոյ, զի Որդի, որ սկիւքնաւոր է, զանսկիւքն լի բովանդակ ճանաչել ոչ կարէ . եւ ոչ միայն զՀօրն քնոսութիւն ճշդէն ոչ ճշդէ, այլ եւ ոչ զմարտն : Օտորն եւ շոյլ սոցին նման քանն Գանդալէր : » Այսչափ ի մեծէն Աթանասէ : Ասացուք զոր ինչ եւ մեք յայլոց Հարցն հաւաքեցաք, եթէ ուստի՝ զիւր ցնորսն հաստատէր Արիոս : Կամեցեալ, ասէ Քրիստոսի ցուցանել եթէ է այլ Բան բնակից եւ համադոյակից Հօր, ասէր առ Հրեայս, « Գիտե՛մ զՀայր եւ զնա նորա պահեմ » : Բանիւքս այսոքիւք իմանայր զԲանն զոր բնակիցն անուանէր, անգիտացեալ, եթէ աստ Քրիստոս զկամն Հօրն բան կոչէր : Թաւելոյր եւ զայս . Հայր ասաց ցորդի . « Թարգմադրեալ յառաջ Կան զարասեակ ձնայ զմիւր », եւ յայլում վարի ցտողովուրդն, « Դա է որդի ի՞մ օրէնք », սոցն գունակ եւ յԱյլակերպութեանն : Ապա ուրեմն, ասէր, եթէ Հայր բանիւ խօսեցաւ ցՈրդի, այլ ոք էր բանն եւ Որդի : Արդ՝ մեծն Աթանասիոս ի պաշար մոեալ հակառակ ընդդէմ այսց կարծեաց, Մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ՝ ասէր, ոչ եթէ մի անարար եւ համադոյ Աստուծոյ եւ միւս եւս արարած եւ օտար ի նմանէ : Այսպէս՝ եւ երանելին Վիւրեղ զնորա բանս կրկնեալ՝ ասէր, Մի բնութիւն բանին մարմնացեալ, եւ վասն այսորիկ իսկ յաւելոյր անդէն առ նմին . Որդե՛ս Հարսն խօսեցան : Հարս կոչէ զմեծ Աթանասիոս եւ զայլս, որք հակառակ կացին Արիոսի ամբարշտի :

Կաթող . Բազում մասամբ օգտեցեր ինձ իղբայր : Քանզի՛ եւ ոչ գիտէի, եթէ ի հրեատիկոսաց ոք զայս ինչ ասացեալ էր : Այժմիկ լուեալ զբանս մեծին Աթանասի միտք իմ է յանդարու :

Թե՛ր . Ամենասուրբ Տէր, ունիս արդ զբազում վկայութիւնս արանց սրբոց, եթէ պարտ եւ պատշաճ է մեզ հաւատալ եւ խոստովանել զերկուս բնութիւնս ի Քրիստոս, եւ ի գլխովն չէ եւ

չէ արժան ասել մի բնութիւն. նա մանաւանդ՝ եւ զպատճառան իսկ լուար, եթէ էր աղաղաւ Հարքն տաացին մի բնութիւն մարմնացեալ: Ապա՝ այսուհետեւ մի եւս աղիստ առնէր զմեզ, եւ ջնջեսցի իսպառ միոյ բնութեանն խոստովանութիւն, զի անտի ոչ սակաւ ծնանի գայթակղութիւն: Չէ ինչ ծածկեալ ի մեծարեալ Սրբութենէ քումմէ, եթէ ուրեք երբէք զբանս ինչ որք չիցեն չարք, այլ ոմանք ոչ բարւոք իմանայցեն եւ թիւր եւս մեկնութիւնս տայցեն, Հարք ի բաց մերժեցին: Այսպիսի ինչ է եւ բանն Բրիտտոսածին, ընծայեալ Աստուածածին Կուսի, քանզի արժան իսկ էր կոչել զնա Բրիտտոսածին, այնուզի՝ ծնաւ զԲրիտտոս Աստուած եւ մարդ, զոր ճշդիւ դտակաւ նշանակէ բանն այն. այլ քանզի Նեստորիոս ամբարշտ մտօք զայն իմանայր, իբրեւ բարբառ սեղանակապուտ անօրէնութեան ի սրբոց Հարց մերժեալ անգոնեցաւ: Արդ՝ պարտ եւ արժան է քեզ, ամենասուրբ Տէր, զբանն զայն զմերժեալն ի սրբոց, (Ո՞ր դժոխք, ասէ Ամբրոսիոս զայնչափ սեղանակապուտ ամբարշտութիւն ժայթնեցին), իբրեւ այսպիսի ջնջել բառնալ ի միջոյ, եւ մի զքո դատաստանդ վերագոյն քան զնոցայն համարիցիս, եւ մի թոյլ տացես զի քո դատաստանաւդ առիթ այլոցն գայթակղութեան ծնանիցի:

Կախու. Ուղիղ դատեցար. այլ տուր ինձ զՄահման հաւատոյ չորրորդ ժողովոյն: Զոր իբրեւ մատուցաք նմա, անդէն մեկնեցաք ի խաղաղութիւն:

Յաւուրն երկրորդի եկն եհաս Յովհաննէս Եպիսկոպոս Կեսառնիայ յԱսորւոց, եւ լուեալ՝ եթէ Կաթողիկոս Հայոց յաւանագոյն խօսակից ընդ Հռոմայեցւոց լինէր, եւ բանից նոցա անսացեալ՝ յամենայնի միաբան ընդ նոսայն էր, (քանզի ասէին իմն այլք, եթէ հաճեալ հաւանի նա ամենայնի, զոր Հռոմայեցիք ասեն, վկայելով իմն եթէ զոր սղքայն բարբառին չեն ինչ արտաբոյզրոց սրբոց, եւ եթէ զիւրեանց վարդապետութիւն ի սրբոց Հարցն յանդիման առնեն զորս եւ մեք մեծարեալ պատուեմք). մատեաւ առ Կաթողիկոսն եւ ասաց. Զի՞նչ այս, Տէր, զոր լոեմս զմեծէ Սրբութենէ քումմէ, միաբան ընդ Հռոմայեցիսն եւ որք զնեստորի մոլորութիւնս հաստատեն:

Կախու. Ես ոչ հաւանէի Հռոմայեցւոց, նա մանաւանդ եւ ոչ իսկ ունկն բանից Պատրիարքի Կոստանդինուպոլսի եւ մեծագոր ինքնակալին մատուցանէի՝ կամ վասն հայրապետական արժանեացն եւ կամ վասն արքունական փառաց, եթէ եւս ինքն ի գիտութիւն ճշմարտութեան ոչ հասանէի. այլ ուրանալ զայն ոչ կարեմ, եւ մութառեւ ընդդէմ սրբոց Հարց ոչ զօրեմ: — Ես պատասխանի Ասորին ցլաթողիկոսն. Լուայ, եթէ եւ գու խոստովանեղեր եւ ընկալար զերկուս բնութիւնս ի Բրիտտոս: Ո՞չ գիտես, եթէ զնեստորի կարծեացն զհետ երթայցեմք, եթէ զերկուս

բնութիւնս խոստովանիցիմք, փոխանակ Ներորդութեան զշորրորդութիւն գնիցեմք վասն յաւելածոյ այլը բնութեան:

Կա՛նու. Յերեկն եւ յեռանդն եւ զշարաթն ողջոյն կարի շատ վաստակեցաք ի հանապազորդ խօսակիցն լինելոյ. այսօր եւ վաղէկ կամիմք հանդարտել. յեա երկը աւուրց եթէ հաճեսցիս, եկեսցես եւ լիցիս ընդ մեզ բանակից. յայնժամ զխորհուրդս մտաց քոց յայանեսցես, եւ մեք լուիցուք ի հաճոյս:

Այլ՝ իբրեւ ընդ երեկս լինէր, եկն եկաց առաջի Թէորիանոսի Վարդան վարդապետ գաղտ ի Կաթողիկոսէն եւ ասէր. Ասորի եպիսկոպոսն եւ մեր Կաթողիկոսն զօրն ողջոյն խօսէին ընդ միմեանս զմիոյ եւ զերկուց բնութեանց: Թէորիանոս ասէ. Կամէի գիտել զինչ այն էր, զոր Ասորին այն ի հաստատութիւն իւրոյ վարդապետութեան բարբառէր: Վարդան վարդապետ ասէր. Ոչ այլ ինչ յեղոյեղէր աստի եւ անտի՝ բայց եթէ զայն միայն. Եթէ երկուս բնութիւնս ի Քրիստոս ասիցեմք, ոչ միայն Նեստորականք լինիցիմք, այլ նաեւ զշորրորդութիւն փոխանակ Ներորդութեան խոստովանիցիմք յաստուածութեան վասն այլոյ իրիք եկամուտ բնութեան: Յայնժամ Թէորիանոս ասէ ցՎարդան. Եւ որպիսի պատճառօք զայդ ցուցանէր: Պատասխանի ետ Վարդան, ոչ իւրք վկայութեամբ եւ ոչ իսկ ձեռնարկելով զբանս իւր ցուցանէր նա. մանաւանդ՝ այնու սաստկութեամբ եւ անհանձարութեամբ եւ խառնաձայն բանիւք մաքառէր մինչեւ կարծել, եթէ ընդ քահանայս իւր խօսիցի. Թէորիանոս հարցանէր անդրէն ցՎարդան. Իսկ զինչ Կաթողիկոսն: Վարդան ասէր. Նորա բանք այս էին. Յայմ եօթնեկի աւուր աւուր կարի շատ վաստակեցաք ի բանակցութիւնս, այժմիկ անկ է մեզ զաւուրս ինչ դուլ եւ դագար առնել. յորժամ սկսանիցիմք միւսանդամ զմեր բանակցութիւնս, եւ դու մերձ առ մեզ լիջիր, թէ հաճեսցիս, եւ զոր խորհուրդս, ասասցես եւ մեք յօժար մտօք լուիցուք:

Զկնի աւուրց ինչ՝ կոչեցեալք առ Կաթողիկոսն ելաք ի վերնատունն, ուր ժողովեալն էաք յառաջագոյն եւ գտաք բազմեալ ընդ աջմէ նորա ՂԱսորի եպիսկոպոսն եւ զեպիսկոպոսունս Հայոց իւրաքանչիւր ի տեղոջ իւրում, եւ հրամայեցաք նստել ընդ ձախմէ նորա բոտ սովորութեան, եւ այլք յեպիսկոպոսաց զկնի. (զի առաջին տեղին ընծայէր մեզ). այլ ընդ ձիգ ժամանակս ոչ ոք էր որ խօսէր բնաւ ընդ ընկերի իւրում, եւ շահեալ տիրէր խոր լուծիւն: Հուսկ ուրեմն իբրեւ էանց շատ ժամանակ, անդէն Թէորիանոս առ Կաթողիկոսն ասէր ձեւ բանից օրինակ զայս. Լուայ եթէ իցեն ոմանք, որք ասեն, եթէ խոստովանիցիմք ի Քրիստոս զերկուս բնութիւնս, ոչ միայն Նեստորականք լինիցիմք, այլ եւ զշորրորդութիւն փոխանակ Ներորդութեան՝ քարոզիցեմք: — Յիրաւի՝ զարմանամ ընդ այս. զի է, զի որք այսպէսն բարբառին, ոչ կարացին իմանալ, եթէ ոչ վասն այնորիկ մերժեցաւ Նեստու-

յետ այնորիկ բռնագատեսցես զիս յօգել զայլ նշանադիրս: Զայս ասեմ եւ ես. զի եթէ զերկուս բնութիւնս ի քրիստոս խոստովանիցիմք, հարկ ի վերայ կայցէ, զերկուս եւս ներգործութիւնս եւ զերկուս եւս կամս ասել, եւ մին քրիստոս զմի եւ զնոյն բան կամեսցի եւ ոչ կամեսցի, եւ մին ինքն ընդ ինքեան կուռիցի, զոր ոչ ումեք ի մարդկանէ արժան եւ ի դէպ համարիցի ոք:

Թեոք. Վարդապետ. եթէ սք ի մին քրիստոս զերկուս կամս ընդգիմակացս միմեանց եւ զերկուս ներգործութիւնս հակառակս իրերաց խոստովանեսցի, զայն լսել անգամ ոչ հանգուրժեմք: Քանզի ունէր զկարողութիւն կամելոյ մարմնացեալ Բանն իբրեւ զմարդ, այլ ի շարժմանէ եւ ի տպաւորութենէ աստուածային կամացն, եւ ոչ եթէ հակառակ ամին: Զի մարդկային կամքն, որպէս ասէ աստուածաբանն Գրիգորիոս՝ ոչ հակառակ էր Աստուծոյ, այնու զի՝ ողջոյն աստուածանայր: Եւ եթէ աստուածանայրն, յիրաւի՝ այն ի միաւորութենէ աստուածացուցչին կատարէր: Արդ՝ աստուածացուցիչն եւ աստուածացեալն բնաւ երկու են եւ ոչ մի. քան զի աղերս ի միջի է ընդ աստուածացուցիչն եւ ընդ աստուածացեալն, եւ այնու աղերսիւ յարընչականքն ընդ միմեանս յօդին, եւ մին ընդ միւսումն ճանաչի: Ապա ուրեմն ունէր փրկիչն զբնական կամս իբրեւ զմարդ, աստուածեղէն կամացն միաբան եւ ոչ հակառակ. քանզի ոչ հակառակի բնաւ աստուածեղինի բնականն, այլ եթէ ոչ ստգտանելի էր Արամիչն, որ զիր ի բնէ հակառակորդն ստեղծ:

Ստեփանոս վարդապետ ասէ. ի միւսմ անձին զերկուս կամս զնել անհնարին, անիմանալի եւ անհաւատալի է. եւ զհարգ որ մին իցէ յանձին՝ բաժանիցի:

Թեոք. խոստովանին թէ քաղցեաւ քրիստոս, եւ ծարաւեցաւ, եւ ննջեաց, եւ վաստակեցաւ իբրեւ զմարդ ճշմարիտ:

Վարդ. Ընդէր ոչ. մարդ էր, եւ զնոսին ճշմարտիւ յանձին կրէր եւ ոչ առաջօք:

Թեոք. Աղէ ասա, յորժամ քաղցեալն՝ կամէր ճաշակել, յորժամ ծարաւին էր՝ կամէր ըմպել, ծանրացեալ ի քնոյ՝ կամէր ննջել, այլովքն հանդերձ:

Վարդ. Կարի քաջ, եւ իբրեւ Աստուած կամէր, զի սուրբ մարմին իւր առնոյր կերակուր:

Թեոք. Զբանդ՝ իբրեւ, յայլ միտս առեր, եւ ոչ բոս ճիշդ նշանակութեանն ասացեր: Բայց եւ այնպէս՝ շնորհեմ քեզ: Կամէր, ասես, իբրեւ զԱստուած, զի սուրբ մարմինն առնոյր կերակուր:

Վարդ. Բարեղք ասացեր:

Թեոք. Մարմին նորա, կամ մարդկութիւնն. կամէր արդեօք զի Աստուածութիւն նորա առնոյր կերակուր:

Վարդ. Բնաւ իսկ ոչ:

Թեոք. Իսկ Աստուածութիւն նորա կամէր ինքն ճաշակել:

Վարդ. Քաւ լիցի:

Թեոք. Ձի՞նչ աստի հաւաքի. այն, եթէ երկուք էին, այլ ոչ միմեանց հակառակք: Քանզի՞ մարմինն կամէր ճաշակել եւ զաղին սնացեալս ի քաղցունէ լցուցանել. իսկ Աստուածութիւնն ոչ կամէր ճաշակել, եւ զիւր ազնո՞ իբրու թէ նուազեալս ի քաղցունէ՝ յազեցուցանել, զի ոչ երբէք նուաղի աստուածութիւնն:

Վարդ. Եւ այս՝ ամենեւին ճշմարիտ է:

Թեոք. Տեսանեն զի սրբական մարմին Քրիստոսի վասն իւրոյ պահպանութեան կամէր, ասեմ, ճաշակել, զոր յիբաւի իսկ աստուածութիւնն վասն իւր ոչ կամէր: Հանգոյն սմին Աստուածութիւնն կամէր, զի սուրբ մարմին Բանին կերիցէ, եւ նոյն ինքն մարմինն կամէր ճաշակել: Արդ աւասիկ՝ Քրիստոսի մարդկային կամք անսայ Աստուածայնոյն:

Վարդ. Է՞ր ասացեր ցիս, եթէ զբանդ իբրեւ ոչ ըստ ճիշդ նշանակութեանն ասացի:

Թեոք. Ձի ասացեր, իբրեւ Աստուած կամէր ճաշակել. քանզի արդեամբք իսկ ըստ այնմ՝ կամի ճաշակել, ըստ որում քաղցնու. այլ քաղցնու, ոչ իբրեւ Աստուած, այլ իբրեւ մարդ:

Վարդ. Այս յայտնի է ամենեցուն:

Թեոք. Ասա այժմիկ Վարդապետ, հաւանեցուցի՞ զքեզ, եթէ պարտ է քեզ խոստովան լինել յԷմմանուէն զերկուս կամս: Խնդրիցեն տակաւին եւ զվկայութիւնս յաստուածեղէն պատգամաց:

Վարդ. Եթէ առաք հրաման քննել զգիրս, զի ի նոսա են կեանք յաւիտեանականք, եւ ինքն Քրիստոս ասաց, թէ նոքին իսկ վկայեն վասն իմ, ապա հարկ է լսել, եթէ զինչ վասն վարդապետութեանդ այդորիկ աւանդիցեն:

Թեոք. Օ՛ն առ, քննեա զբանսդ. «Բայց ոչ որդեւ եւ խոթմ, այլ որդեւ դո՛ւ», եւ զայն «Կոթեցաւ Յիսուս երթալ ի Գալիլէա», Յայտ իսկ է, եթէ վասն այնորիկ կամէր Յիսուս երթալ անդր, վասնզի չէր անդ: Չէր անդ իբրեւ մարդ. քանզի իբրու Աստուած՝ չէր ուրեք ուր ոչ իցէ», — ապա ուրեմն՝ իբրեւ մարդ եւ ոչ իբրեւ Աստուած՝ կամեցաւ երթալ, վասն զի եւ իբրեւ զմարդ՝ կամօք յարդարեալ էր: Այլուր եւս՝ «Կոթմ, ասէ, շէ ուր ետ իցեմ, եւ նոյա իցեն», Քրիստոս՝ իբրեւ Աստուած՝ գեր ի վերոյ է քան զՈրս (այնու իսկ՝ զի իբրեւ Աստուած չէ փակեալ ի տեղու ռուբք) եւ անհնար է, եթէ բնութիւն արարածական գեր ի վերոյ քան զՈրս իցէ: Ապա՝ յիբաւի իսկ իբրեւ զմարդ կամէր, զի ուր ինքն իցէ, անդ եւ նոքա իցեն: Յայսմանէ յայտ է, եթէ իբրու մարդ եւս՝ կամօք յարդարեալ էր: Գարձեալ՝ այլ ուրեք. Եփեսա (Յիսուս) ի պելլն՝ անուանեալ Գողգոթա, քաղաքացաւ. եւ ետան

Նմա ըմպել էին ընդ լեռն խառնեալ, եւ իբրեւ «աշակեաց» ոչ կամեր ըմպել: Ըստ որոյ մօտին, ասիցես, թէ ծառաւեցաւ Քրիստոս, եթէ ըստ Աստուածութեանն, ապա՝ ընդ կարեզք անկեալ էր Աստուածաւթիւնն, զի բնութեամբ իւրով ցանկայր ըմպել: Իսկ եթէ՝ ըստ մարդկութեան, յիշուի՝ որով ծառաւէրն նովին եւ ոչ կամէր ըմպել զայն որ անախորժ բնութեանն էր. ապա ուրեմն ունէր նա զկամս ըստ այնմ զի էր մարդ:

Աւրդ. Զօրպիսի ինչ կամս կոչեսցուք, բնականս եթէ անձնական:

Թեոյ. Բնականս. զի եթէ անձնական զկամսն կոչեսցուք, յայնժամ ամենասուրբ Երրորդութեան զերիս կամս ընծայել պարտ էր մեզ, քանզի երեք են անձինք: Արդ՝ որպէս մի կամք են սրբոյ Երրորդութեան, զի մի է բնութիւնն, այսպէս երկու կամք են ի Քրիստոս, զի երկու են բնութիւնք:

Աւրդ. Կարի քաջ օգնական եղեր ինձ օրինակաւ Ս. Երրորդութեան. հաւանիմ եւ ես, եթէ պարտ եւ պատշաճ է մեզ բնական զկամս ասել եւ ոչ անձնականս: Արդ՝ յորժամ զերկուս բնութիւնս ընծայեմք Քրիստոսի ի հարկէ եւ զերկուս կամս խոստովանեսցուք՝ զաստուածային եւ զմարդկային:

Յայնժամ բարեպաշտօն Սահակ եպիսկոպոս ասաց. Այո՛ւպի ինչ բանք զերկուց կամաց Էմմանուելի շատ իսկ եւ բաւականք են վասն այնոցիկ որք լսենն անդիմագարձ զասացեալսդ: Այժմ թէ հաճոյ իցէ, ասաջիւք եւ վասն երկուց ներգործութեանց:

Թեոյ. Ի ցուցանել զկրկին ներգործութիւնս Քրիստոսի առ ձեզ, որ ինքնին իսկ տեղեակքդ էք Գրոց սրբոց, չեն մեզ պետք երկարադոյն բանից: Քանզի՝ թքանելն եւ ի թքոյն առնել կաւ եւ ծեփել զաշս կուրին՝ ամենեւին գործ մարդոյ է, եթէ զթքանելն աստուածութեան տացուք, լիցուք անմիտք, այլ զկաւն յաշս եւ ի լոյս փոխել՝ այս ի գլխովին աստուածութեանն է: Եթէ յաստուածեղէն պատգամս մտադիր ոք հայիցի՝ զանբաւ բազմութիւն այսպիսեաց գործոց անդ գտանիցէ: Բայց օրինակ հրաշէկ սրոյ պայծառագոյն եւս զերսն յայանիցէ. զի սա՛եւ հաստան է եւ այրէ. առանց երկբայութեան է, եթէ այրումն ի հրոյ է եւ ոչ յերկաթոյ, այլ հաստանելն երկաթոյ գործ է եւ ոչ հրոյ, զի եթէ հաստանելն եւ եթէ այրելն են այլեւայլ բնութեանց արգիւնք, սակայն վասն միաւորութեան նոցա ոչ հրոյ միայն ընծայի այրումն՝ այլ եւ երկաթոյ. եւ սովոր իսկ եմք ասել. Երկաթս այս այրէ: Հանգոյն սմին զերսն նկատեսցուք. Հոգւոյն է տալ զօգի եւ զկենդանութիւն մարմնոյ իւրոյ. այս յայտնագոյն երեւի յանձատել երկոցունց ի միմեանց. զի ի ժամ մահուան յանձատել հոգւոյ ի մարմնոյ, առ կայ եւ մնայ մեռեալ: Արդ՝ որովհետեւ աստուածութիւն նորա ոչ անջատեցաւ երբէք՝ ոչ ի մարմնոյ նորա եւ ոչ ի հոգւոյ, զեւրդ էր՝ զի զայն զօրութիւն հոգւոյ՝ զկենդանաբարն՝

ոչ արկաների ի կիր աստուածութիւնն՝ անանջառ ի մարմնոյ եւ միաւորեալ անձնաւորապէս որով եւ զմեռանելն շնորհէր նմա. զի մինչ հոգիի մարմնի է, սա երբեք ոչ մեռանի, զի հոգին է շունչ կենդանական մարմնոյ, որպէս եւ իմաստունն Սաղոմոն ասէ յայլում վայրի ի յանգիմանութիւն ամբարշտաց ոմանց եւ աստեղապաշտոյց. Բան զկան անբոգոյն կեանք նորա, զի ոչ ծանեալապէս ինչն էր, եւ ոչ զայն որ շնչեաց ի նա զշունչն աղբեցունիւն, եւ փշեցն ի նա հոգի կենդանական:

ԿԵՆՈՂ. Որ ոք զնորդ մտաց իւրոց՝ մանաւանդ թէ զվարդապետութիւն հաւատոյ ընդ ոտիւք արկանիցէ, այնպիսին չէ իսկ արժանի Բրիտանեայ կոչելոյ: Այլ, վկայ է ինձ Աստուած, եւ խոստովան լինիմ, եթէ ես ինքն յօրէ յայնմանէ զի տեսի զգիրտ սուրբս, միաբան ընդ ձեզ էի եւ եմ իսկ ի հաւատս, զոր ունիս գու եւ Հաբք սուրբք զորս յանգիման արարեք մեզ:

ԹԷՐԷ. Եթէ այսպէս հաւատայիր եւ հաւատաս այժմիկ, ընդէր ապա զրէիր ի թղթիդ. Ասեմք մի բնութիւն ի Բրիտանոս:

ԿԵՆՈՂ. Երբեք, հայեցեալ յօրինակն առեալ ի մարդոյ, որպէս Հաբք սուրբք ընծայեցուցանեն մեզ, յօրինակ, առեմ, մարդոյ, որ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ յօգեալ՝ յետ միաւորութեանն եւս՝ մի բնութիւն ասի, եւ զբնութիւնսն յորոց յօգեան է, ունի անփոփոխ եւ անփոփոխ, որպէս յառաջագոյն եւս բազում անգամ յայտնեցի քեզ, եւ բնաւ իսկ ոչ կասկածէի թէ վրեպիցիմ, նա մանաւանդ՝ եւ համարէի իմն եթէ եւ երանելին Կիրեղն, յորժամ ասիցէ մի բնութիւն Բանայն մարմնացեալ, զայն նշանակել կամիցի. ի բազմաց եւս լուեալ էր իմ, եթէ Հռոմայեցիք ըստ օրինակի Նեստորի զերկուս բնութիւնս բաժանեալս զնոցեն: Այսն այնորիկ միոյ բնութեանն յորջորջման մեծաւ սաստկութեամբ պաշտպան կայի եւ փոխանակ երկուց բաժանելոց զՄին առաջի զնէպք: Սակայն յիս ի միտս իմ այնպէս իմանայի եւ իմանամ, որպէս գու ինքն յայտնեցեր մեզ ձեռնարկութեամբք ի Գրոց սրբոց: Այժմ, թէ իցեն այլ ինչ զլուիք, ցոյց մեզ զնոսին, զի եթէ անկ իցէ, եւ զնոցանէ խօսեացուք:

ԹԷՐԷ. Ազնիւ. ընթերցցուք ինչ միւսանգամ ի թղթոյ քումմէ:

ԿԵՆՈՂ. Օ՛ն, արա այդպէս:

Երբժամ ընթեռնուաք, հասաք յայն տեղի, յորում գրեալն էր. բնակեցաւ յարգանդի Կուսին իննամեայ եւ աւուրց հնգից ժամանակաւ: Բայնժամ ասաց Թէորիանոս. Խնդրեմ ուստի՝ գիտիցես, եթէ զամիսս ինն եւ զաւուրս հինգ բնակեաց յամենասուրբ արգանդի Կուսին:

ԿԵՆՈՂ. Այսպէս բնկալաք ի մերոց Վարդապետաց, եթէ անգրանիկք հնգիւք աւուրք առաւելքան զայլ ծնունդս յամեն յարգանդի, եւ վկայ կարծեացս զիմաստունն Սաղոմոն առեալ

ածեն ի միջի, որ ասէ զանձնէ. «Նկարեցայ մարտի Կոստանտնուպոլսի թա-
մանակաւ», այսու բանիւք ցուցանել կամի, եթէ ոչ սոսկ ին-
նամանայ ժամանակաւ եղեւ յարգանդի մօրն, այլ եւ մասամբ
իւրի տասներորդ ամսեան: Ապա եւ իմանուել մեր իբրեւ ան-
դրանիկ ծնունդ հաւասար ժամանակաւ մնաց յարգանդի մօր
իւրոյ:

Թեոք. Սաղմոն ըստ Եբրայեցւոց օրինակի զժամանակն
չափեալ՝ տասնամանայ ժամանակաւ, ասէ, նկարեցայ մարմին,
քանզի ամիսք Եբրայեցւոց նուազագոյնք են քան զմերն, զի
նոքա ըստ աւուրց լուսնի զամիսն չափեն եւ սկիզբն լուսնի սկիզբն
է ամսոց նոցա, այսպէս եւ վախճան լուսնի վախճան ամսոց նոցա:
Այլ լուսնի հանգսյամսոց մերոց զաւուրս Լկամ ԼԱքնու ոչ տեւէ,
արդ՝ Սաղմոն ըստ Եբրայեցւոց ամսոց սասց. Նկարեցայ մարմին տա-
նամանայ ժամանակաւ: Սակայն եւ այնպէս լոյս տիեզերաց Յով-
հան Ոսկեբերան ի ծառին, զոր սասց վասն Ծննդեան Տեառն
մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ եղոյց պայծառագոյնս եւս եթէ յո-
րում աւուր զտօն Ծննդեան կատարել պարտ է. այսպէս սկիզբն
առնէ իւրոց բանից. «Զոր երթեալ երկնէն նահապետ, Էռ-
մանէն մարգարէս եւ ցանկոյն Կեանքէն արդար, յայտ առա-
ջ լցեալ Կո-
րեցաւ», յետ այսորիկ ի մէջ ծառին ասէ. Վից միւս էին,
զի իբր Եղեւթէն Գնդեանէն յարեանդի, յորժամ սկիզբն եղե-
ւ Յովհանն Մարիամ, յայտանէ զմիսս ին իսկէն Գեորգոս զԷ-
մանէն, յորժամ ծնաւ», Ոսկեբերան զամիսս ինն եւ զաւուրս
հինգ ոչ ասէ, որպէս գրեաց Սրբութիւն քո:

Կաթող. Չունիմք մեք զճառն զայն. այլ՝ դիւրին իմն է
ուղղել զայդ. վասն այնորիկ ի ամսնէ անցցուք յայլս:

Յառաջ մատուցեալ զընթերցումն հասաք ի Գլուխ տօնից,
յորում այս բանք գրեալ էին. «Ի միում աւուր տօնել զտօն
Ծննդեանն եւ զՄկրտութեանն, յայտ ուղիւ են գրեալք»,
բազումս ունիմք վկայութիւնս: Նախ զի՝ յառաջագոյն ամենայն
եկեղեցիք սկսեալք յԱռաքելոցն՝ այնպէս տօնէին: Դարձեալ՝
Աւետարանիչն Ղուկաս վկայէ այսոցիկ ճշմարիտ լինել. զի պատմէ նա,
եթէ ի տօնի Քառութեան, որ էր ի Թշինի Ժ. այն է ի Սեպտեմբերի
իւ. մտանել Քահանայապետին Զաքարիայ ի տաճարն, եւ
արկանել խունկ, եւ տեսանել զտեսիլ հրեշտակին¹⁾»

Առ այս Թեոքիանոս ասէ. Ուստի՞ յայտ իցէ, եթէ Ժերորդ
օր Թշին ամսոյ ի իւր Սեպտեմբերի անկանիցի:

Կաթող. Եբրայականէն:

Թեոք. Առ իմէ յեբրայականէն, յորժամ ամիսք Եբրայեց-
ւոց ընդ մերոց ամսոց ոչ միաբանիցին, եւ ոչ ամիսք մեր ընդ
ամսոց նոցա. եւ այս ի տօնէ Պատեքի՝ (որ է Զատիկ) յայտ է.
յայտմանէ՝ մերթ յամսեան Մարտի եւ մերթ յամսեան Ապրիլի

¹⁾ Տես եւ ի ՀՅ. բնագիրս Թղթոց Ն. Շնորհաւոյն:

զպատեքն կատարեմք, ոչ զհետ երթեալ երբայական պատեքին, զոր նոքա ամենեւին իսկ ոչ անջատեն ի ծ.Գ. օրէ առաջնոյ ամսեան իւրեանց, որ է Նիսան, որպէս հրամայեաց նոցա օրէնք Մովսիսի: Եայն սակա՝ առաջին ամիս նոցա՝ է զի անկանի առ մեզ յամենան Մարտի եւ է զի յամենան Ապրիլի. եւ քանզի յաջորդ ամիսը նոցա զհետ երթան առաջնոյն, այսպէս ոչ եւ թնեորդ ամիս նոցա, յորում զտօն ֆաւութեան տօնեն, ոչ միշտ եւ հանապազ ընդ մերոյ Սեպտեմբեր ամսեան համեմատի, այլ հարկ է զի երբեմն վաղագոյն եւ երբեմն անագան հանդիպեցի: Ապա՝ զիարդ ստուգեսցես, եթէ ի՛նչ Սեպտեմբեր ամսեան կշիռ ի ծ. Թալին ամսեան անկանիցի:

Կախու. Այսպէս ընկալաք ի նախնեաց մերոց:

Թեոք. Ձիարդ ընկալալք. գրով՝ եթէ անգիր:

Կախու. Անգիր:

Թեոք. Ձոր ինչ ցայս վայր զանհաւասարութենէ մերոց ամսոց ընդ երբայականացն ասացաք, նոքին իսկ ցուցանեն, եթէ ոչ գիտես ստուգիւ եթէ Ժերորդ օր Թալինի անկանիցի՝ ճշդիւ ի ի՛նչ Սեպտեմբեր ամսեան. եւ յորժամ զայդ ոչ գիտիցես, եւ ոչ իսկ ճշդիւ գտակաւ զժամանակ յղութեան Յովհաննու ծաննար, զի ի վեցերորդ ամսեան սորա զյղութիւն Տեառն գտանել մարթայցես:

Կախու. Յիրաւի. զայլ ստուգութիւն ես ոչ ունիմ. ուղղեսցի եւ այս Տեառն օգնականութեամբ յորժամ կարեւորագոյնքն կարգեալ յարդարեսցին. քանզի եւ զճառ երանելոյն Յովհաննու, որ զժամանակ տօնախմբութեան Ծննդեան ֆրիստոսի ուսուցանէ (զոր վերագոյնդ յիշեցեր) մինչեւ ցայսօր ոչ տեսի, նա մանաւանդ եւ ոչ իսկ լուեալ էր իմ, թէ այն սուրբ գրեալ ինչ էր զիրացս այսոցիկ. այս՝ ծանօթ էր ինձ ճառ Ս. Եպիփանու Կիպրացւոց եպիսկոպոսի վասն բանիս պարտիկ, բայց եւ զայն եւս չեմ տեսեալ: Ասեն, եթէ Ս. Եպիփան երբայեցի յազգէ՝ ի գրոց երբայեցւոց եւ ի Յովսեփայ Նախնեաց պատմութենէ յայտնագոյնս ցուցանիցէ կատարել զօր Ծննդեան Փրկչին ի ի՛նչ. Դեկտեմբեր ամսեան. նմին միաբան են, ասեն, եւ մատենաբ, զորս Տիոտոս յԵրուսաղեմայ ած ի Հռոմ՝ յառնուլ քաղաքին: Այլ զտօնից եւ զայլոց եկեղեցւոյ սովորութեանց փոյթ մեծ ես ոչ կալայց, թէ միայն ի հաւատոյ վարդապետութեան միաբանք լինիցիմք:

(Ասիկց ետքը Թէորիանոս խօսքը՝ երեքսրբեան Սրբաասացութեան, Որ խաչեցար յաւելուածին, եւ միւռոնի առանց ձիթոյ օրհնուելուն վրայ կը դարձնէ, որոնց վրայ մատենագրութեան ընթացքին մէջ ըստ բաւականին խօսուած է. եւ դարձեալ՝ Թէորիանոս կը ստգտանէ նոյն ատենները Հայոց մէջ մտած՝ բայց գրեթէ դադրած՝ անկարգութիւնը, որ եկեղեցական Ս. պաշտամանց մէջ կղերականք ու ժողովուրդը եկեղեցիէն դուրս կը կենային.

Կաթողիկոսը աս ամէն բան կարգի դնել յօժարամիտ կը խոստանար: Ասոր վրայ վիճաբանութիւնը Քաղկեդոնի Ժողովոյն ընդունելութեան վրայ դարձաւ, եւ Կաթողիկոսն ասոր նկատմամբ քանի մը բացատրութիւն ուղեց: Թէորիանոս՝ առաջարկեց որ նախ Ժողովոյն կանոններուն եւ հրամաններուն յունական բնագիրը Հայոց մէջ գտնուած թարգմանութեան հետ բաղդատուի: Ասոր ալ հաւանեցաւ Կաթողիկոսը եւ Թէորիանոս կարգաց Ժողովոյն Սահմանը:)

ՍՐԲՈՅ Դ. ԺՈՂՈՎՈՅ ՔԱՂԿԵԴՈՆԻ

ՍԱՀՄԱՆՔ

Ի կատարեալ գիտութիւն եւ ի հաստատութիւն աստուածպաշտութեան՝ յիշուի՝ բաւական էր Հանգանակ աստուածեղէն շնորհաց՝ կենսաբեր եւ լի իմաստութեամբ, քան զի վասն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ զկատարեալ վարդապետութիւն ուսուցանէ եւ զՏեսուն մերոյ մարմնաւորութիւնն աւանդէ ընդունելեացն հաւատով: Այլ քանզի՝ որք զքարոզութիւն ճշմարտութեան աղարտել յանգձնին՝ իւրեանց հերետիկութեամբն նորաձայն վարդապետութիւնս ծնան, կէսը զխորհուրդ Տնտեսութեան Տեսուն վասն մեր եղծանել ժպրհին, եւ զնոյսն՝ Աստուածածին կոչել չառնուն յանձն, այլք շփոթութիւն եւ խառնակութիւն ի ներքս մոծեալ, մի՛ զընութիւն մարմնոյ եւ Աստուածութեան անհանճարութեամբ բանդագուշեն, եւ զաստուածեղէն բնութիւնն շփոթմամբ չարչարելի ասացին անհնարին այլանդակութեամբ, վասն այնորիկ սուրբ եւ մեծ եւ տիեզերական Ժողովս՝ զնոսին յամենայն հնարից չարաց ընդդէմ ճշմարտութեանն խափանել եւ զվարդապետութիւնն անշարժ՝ աւանդեալ ի սկզբանէ՝ ուսուցանել կամեցեալ, յառաջ քան զամենայն սահմանեաց, զի ողջ անարատ կացցեն հաւատք երեքհարիւր ութ եւ տասն որբոց Հարց: Եւ ընդդէմ հոգեմարտից՝ հաստատեաց զվարդապետութիւնն աւանդեալ զգոյացութենէ Հոգւոյն ի հարիւր եւ յիսուն Հարց սրբոց գումարելոց յետ ամաց ինչ յարքունական քաղաքին, յորում Հարքն սուրբքիրբելոչ եթէ նոր ինչ յաւելլով՝ որ պակաս էր յառաջնոց, զմիտս իւրեանց զՀոգւոյն սրբոյ՝ վկայութեամբ գրոց սրբոց լուսաւորեալ՝ յայանեցին տիեզերաց ընդդէմ այնոցիկ, որք զտնութիւն նորա ջնջել ջանային: Իսկ հակառակ այնոցիկ՝ որք զխորհուրդ աստուածային Տնտեսութեանն՝ եղծանել ձեռնամուխ լինին, եւ անպատկառ՝ զծնեալն ի սրբոյ Կուսէն Մարիամայ՝ լոկ մարգ՝ բարբառնջեն, սուրբ Սիւնհոգոսս զսիւնհոգոսական թուղթ Երանելւոյն Կերդի առաջնորդի Աղեքսանդրացւոց եկեղեցւոյ առ Կեստորիոս եւ առ արեւելեան եպիսկոպոսունս միաբան գտեալ՝ ընկալաւ, ի կշտամբութիւն յիմարութեան Նեստորի եւ ի լու-

սաւորն մեկնութիւն վասն այնոցիկ, որք բարեպաշտօն նախանձու զմիտս փրկական Հանգանակին իմանալ ցանկան. յաւելեալ ի սոսին ըստ պաշառճի՝ եւ զթուղթ երջանիկ եւ սուրբ Արքեպիսկոպոսին Լեւոնի, Գահերիցու մեծին Հռոմայ առ սրբական Արքեպիսկոպոսն Փլաւիանոս գրեալ՝ յեղծումն եւտիքական ամբարշտութեան՝ իբրեւ զմեծին Պետրոսի խոստովանութեանն զուգական, արձան համաշխարհական՝ ուղիղ հաւատոց կանգնեալ, ի հաստատութիւն ուղղափառ վարդապետութեան ընդդէմ չարաչար կարծեացն ուսուցչաց: Քանզի եւ յառնէ ընդդէմ այնոցիկ, որք զխորհուրդ Տնտեսութեան յերկուս որդիս անջատել ճգնին, եւ մերժէ ի հարորդութենէ սրբոց զամենեսեան, որք զաստուածութիւն Միածնին չարչարելի ասել յանդգնին, հակառակ կայ եւ նոցին, որք յերկուս բնութիւնս Քրիստոսի խառնումն եւ շփոթութիւն արկանեն, հարկանէ եւ ի բաց վանէ եւ զայլս, որք զառ ի մենջ առեալ կերպարանս ծառայի երկնային կամ յայլմէ գոյացութենէ լինել բանդագուշեն, եւ նոյմէ իսկ զայնոսիկ, որք զերկուս բնութիւնս Տեառն յառաջ քան զմիաւորութիւնն հայթայթեն, այլ հետ միաւորութեան մի բնութիւն հնարեն:

Արդ՝ զհետ երթեալ Հարցն սրբոց՝ միաբան ամենեքին ուսուցանեմք, խոստովանել զմի եւ գնոյն Որդի՝ զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ կատարեալ յաստուածութեան եւ կատարեալ ի մարդկութեան, Աստուած ճշմարիտ, նոյն ինքն եւ մարդ ճշմարիտ ի բանաւոր հոգւոյ եւ ի մարմնոյ, համագոյ չօր ըստ աստուածութեան, եւ համագոյ մեզ ըստ մարդկութեան, ըստ ամենայնի նման մեզ, բաց ի մերաց: Յառաջ քան զյաւիտեանս ի Հօրէ ծնեալ ըստ աստուածութեան, ի յետին ժամանակս նոյն ինքն վասն մեր եւ վասն մերոյ փրկութեան ծնեալ ի Մարիամայ յԱստուածածին Կուսէ ըստ մարդկութեան. զմի եւ գնոյն Քրիստոս, Որդի, Տէր, Միածին, յերկուս բնութիւնս առանց շփոթութեան, առանց փոփոխութեան, առանց բաժանելոյ եւ առանց անջատելոյ խոստովանիմք. բնաւ իսկ ոչ ի բաց բարձեալ տարբերութեանց բնութեանցն վասն միաւորութեան, այլ առաւել եւս պահեալ երկուց բնութեանցն յատկութեանց զուգընթացիցի մի դէմ եւ ի մի անձն, ոչ բաժանեալ կամ անջատեալ յերկուս անձինս, այլ մի եւ նոյն Որդի Միածին, Աստուած Բան, Տէր Յիսուս Քրիստոս, որպէս կանխաւ մարգարէք յայտնեցին, եւ ինքն Տէր Յիսուս Քրիստոս ուսոյց մեզ եւ Հանդանակ հաւատոյ Հարց աւանդեաց: Արդ՝ եւ մեր զայսոսիկ ամենայնիւ եւ ամենայն ուստեք զգուշաւորն փութով եւ ճշդիւ եղեալ՝ սուրբ եւ տիեզերական սիւնհոգոսս սահմանէ. Մի՛ ումբք լիցի իշխանութիւն զայլ հաւատս առաջի գնել, կամ գրել, կամ յօրինել կամ խորհել, կամ այլոց ուսուցանել, եւ կամ զայլ հանդանակ աւանդել այնոցիկ, որք ի հեթանոս

սութենէ, կամ ի հրեութենէ, կամ յորմէ եւ է աղանդոյ գալ ի գիտութիւն ճշմարտութեան կամիցին. եթէ եպիսկոպոսք իցեն կամ ժառանգաւորք, եպիսկոպոսքն տարագիր ի վիճակէ եպիսկոպոսութեան լիցին, եւ ժառանգաւորք՝ ի ժառանգութենէ իւրեանց. ապա եթէ միանձունք իցեն կամ աշխարհիկք՝ ի նզովս անկցին¹⁾:

Յետ ընթեռնելոյ զայս վճիռ ժողովոյն եւ միաբան գտանելոյ ընթերցուածոյ Հայոց ընդ բնագրի Հռոմայեցւոց, իբրեւ պարզեցան յատակեցան բանք ժողովոյն, որք վճիռք Կաթողիկոսին երեւէին, Թէորիանոս զայս ինչ բարբառեցաւ. — Տեսանեա, ամենասուրբ Տէր, զի սուրբ ժողով ՆԱ աստուածազգեաց Հարց գումարելոց ի Քաղկեդոն, ոչ միայն հակառակ ընդդէմ ուղիղ մարդապետութեան ինչ ոչ ուսոյց եւ ոչ իմացաւ, այլ եւ ոչ իսկ անընդելական ինչ բանս արկ ի կիր ի վճիռս իւր: Քանզի պինդ կացեալ ի հաւատս Հարցն առաջնոց՝ եւ նոցա բանիւքն եւս վարեցան:

Եթէ հաճոյ իցէ քեզ, ցուցից աստէն, եթէ յորո՞ց անդի յառաջնոց սրբոց Հարց քաղեցին Հարք ժողովոյն զմի մի ի բանից վճռոյն զոր ետուն, բազում ինչ ճշմարտիւ ի Մեկնութեանց Ս. Կիւրղի առեալ է, զորոյ առաւել քան զպլոյն կամիք զհետ երթալ: Կախու. Յօժար մաօք լուիցուք թէ միայն հաճեցին խօսել: Թեոյ. եթէ չէին իմ կամք խօսելոյ, խոստանայի իսկ ոչ: Արդ՝ ընթերցել վճիռ ժողովոյն ստիքս առ ստիքս, եւ առ մի մի ի սոցանէ դիցին աւրնութեր բանք սրբոյն, յորմէ առան:

(Այս ամենայն Թէորիանոս ճշդիւ կատարեց:)

Ի կատարել ընթերցուածոյ եւ մեկնութեանց (սահմանի ժողովոյն), առեւ Կաթողիկոսն ցԹէորիանոս. Յիրաւի՛ յետ ընթերցուածոյ վճռոյս այսորիկ, ես ինչ ոչ գտանեմ ի սմս, որ հակառակ իցէ ուղիղ հաւատոց, որպէս յառաջն իսկ յայտնեցի քեզ. այլ ընդ այն զարմանամ, եթէ զի՛ Հարք մեր առաջինք իշխեցին անպատկառ չարախօս լինել զնմանէ: Ինձ այնպէս թուի, եթէ սուրբ՝ տիեզերական եւ մեծ սիւնհոգոսս եկաց ախոյեան ընդդէմ բազում աղանդոց, որպէս ցուցաւ, եւ ի թշնամւոյ փրկութեան մարդկան դրդեցան բանսարկուք՝ ի վրէժխնդրութիւն բազմապատիկ վերաց, զոր եհար ի սիրտ նորա Սիւնհոգոսն: Ապա, արդար եւ իրաւ է վճիռն, զոր Հոգի սուրբ բերանով այնչափ եւ այնպիսի Հարց խօսեցաւ, քանզի եւ բազմութիւն իսկ Հարցն սրբոց ժողովելոց առաջ կարի առաւել էր քան յայլ ժողովս: Այլ աստ մերկացայց առաջի քո եւ զայն, որ ծածկեալն է ցայսօր ի ռամկէն: Յառաջ քան զամս երկերիւր ¹⁾ եկաց Կաթողիկոս ոմն Հայոց, անուն նորա Յովհաննէս,

¹⁾ Յոյն բնագիրը յայտնի եւ բաց գրելով կ'ընէ *διακοσίω έτος*. Ուստի ժամանակագրական վերականգնւածք, եթէ ձկը Յովհաննէս Դ. Իմաստասերն համարէր քիչ մը ետքը Շնորհաւոյն յիշած Յովհաննէս Կաթողի-

կոսը, բայց եթէ՛ պէտք է բռն թէ նոյն իսկ Ս. Ներսէս Շնորհաւոյն ժամանակահատուկն մէջ սխալք է, որովհետեւ Յովհ. Դ. Իմաստասեր չորս հարիւր յիսուն տարի յառաջ էր, չէ թէ 200 տարի:

վարուքն եւ վարդապետութեամբն զոյգ հաւասար մեծաց եւ սրբոց
Հարց, բանիբուն յամենայն արտաքին գիտութիւնս, եւ յուսմունս
փիլիսոփայական ոչ դուզնաքեայ ոք, երկնաւոր քաղաքավարու-
թեամբ գերի վերոյ երեւեալ բազմաց՝ ոչ գիտեմ թէ ամենեցուն
իսկ, ամբարձաւ յայս աստիճան եւ յաթու Հայրապետութեանս
վասն իւրոյ գիտութեան եւ վարուցն արժանեաց: Սա՛ լցեալ
աստուածեղէն նախանձու՝ ընդդէմ միաբնեայց մաքառէր, բախէր
անդադար եւ հարկանէր զնոսա անհնարին հարուածովք զա-
մենայն աւուրս եպիսկոպոսութեան իւրոյ, եթէ բանիւք եւ եթէ
գրով: յիշատակ նորա սուրբ՝ պատուի ի մէնջ յարգութեամբ:
Սորա ճառ մի գտանի առ իս գրեալ ընդդէմ միաբնեայց, լի
բազում վկայութեամբք գրոց, հնարիւք, եւ զօրաւոր ձեռնարկու-
թեամբք եւ բազում խելամտութեամբ: Զսմանէ եւ Գրիգոր կա-
թողիկոս, որոյ երանելի է յիշատակ անուանն եւ պայծառանայր
յառաջ քան զմեզ յաթուս յայս, զոյն հաստատէր, մինչեւ ի
վերջ մատենին գրել զբանս զայսոսիկ. «Այսպէս եւ ես հաւատամ,
որպէս սուրբ կաթողիկոսն Յովհաննէս գրէ, եւ ոք ոչ այսպէս
հաւատացեն, նշովեմ»: Ընթերցցուք սակաւիկ մի ձառէ աստի,
եթէ հաճեսցիս, զի ծանիցես զառիւծն յեղընգանէ:

Թեոփ. Այս՝ լուայց յօժար մտօք զգրեալսն:

Իբրեւ ընթերցաւ յառաջբանն, ասէր Թեոփրանոս ցկա-
թողիկոսն, աղաչեմ զքո սրբութիւնդ, զի զօրինակ գրոյս տացես
ինձ, որպէս զի եւ յունարէն բարբառով գրեալ՝ ի Հռոմայեցւոց
աշխարհիս գտանիցի, եւ առաւելուցու պատիւ Հօրն եւ ի մէնջ
մատենագրութեամբ իւրով:

Կոթող. Քաջ է:

Ընծայեցաւ մեզ պատճէն գրոյն, եւ մեք առեալ զայն
բերաք ընդ մեզ յաբբունական քաղաքն:

Յետ այսորիկ կաթողիկոսն զայս ինչ առ մեզ բարբառէր.

Երանելի առաքեալն Պօղոս ասէր. Ուրիշք ինչքէն, եւ
ինչին նշով լինել ի Քրիստոսէ՝ վասն եղբարց իմաց եւ ազգականաց
քա՛ մարմնոյ, զի նոսա քրիստոնէանն հասանիցեն: Զայս ասեմ եւ ես
վասն ազգի իմոյ, քանզի հովիւ բարի պարտի զանձն իւր գնել ի
վերայ ոչխարաց իւրոց. փութամ ճեպիմ զամենայն հնարս հնա-
րել, զի եղէց ամենայն յամենայնի, զի զամենեւին կամ զօմանս
փրկեցից, որով եւ կարիցեմ ասել. Ահա ես եւ յանկուսիմ իմ, զոր ես
ինչ Աստուծո՛ւ Արդ՝ լուր ինձ, զոր ինչ առնելոցն եմ: Յայսմ իսկ
աւուր՝ սկսանիմ գրել թուղթ առ եպիսկոպոսունս համօրէն
աշխարհիս եւ հրաւիրեմ զնոսա ի ժողով: Յորժամ գումարեցի
սիւնհոդոսն եգից առաջի նոցա զամենայն վկայութիւնս, յոր
յեշուս Հայք ի հաստատութիւն կարծեաց իւրեանց, յանդիմոն
արարից նոցա եւ զվկայութիւնս եւս ի Գրոց սրբոց, զորս գու
ընծայեցուցեր ինձ. այլ ի սկզբանն ի թերէ նոցա եղէց, եւ բանիւք

հախառակութեան ընդ ձեզ մտից ի պալքար. եւ յետ այնորիկ տակաւ եւ մեղմով եւ մեծաւ զգօնութեամբ եւ ի պատշաճ ժամանակի եւ պատշաճական օրինակաւ պարգեցից առաջի նոցա զմիտրութիւնն, որ կայ ի նոսա ցայսօր ժամանակի եւ յանդիմանեցից զնոսա գրովք Յովհաննուս որբոյ յիշատակաց արժանի կաթողիկոսի, զորոյ զպատճէն օրինակին ետու քեզ. եւ ամենայն ձեռնարկութեամբք, զորս քո յորդ եւ առատ իմաստութիւնդ եցոյց ինձ: Միով բանիւ եղէց Հռոմէական, եւ վասն Հռոմայեցւոց, մանաւանդ թէ՛ վասն ճշմարտութեան մրցեցայց ընդ Հայոց. հաստատուն յուսով ապաւինեալ յԱստուած՝ ակն ունիմ, եթէ ոչխաղք իմ ձայնի իմում լուիցեն, զհետ իմ եկեացեն, եւ Տեառն օգնականութեամբ, եղիցուք մի հօտ եւ մի հովիւ: Եթէ ամենեքին միահամուռ յիս յարեսցին, բարուք է, գոհացայց միշտ զբարեւրար խնամոց Տեառն, ապ' եթէ ոչ, (զոր ոչն կամիմ) ընդ նոսին, որք զկնի իմ եկեացեն եւ ընդ իս միաբանք լինիցին, հաստատեալ կնքեցից ճշմարտութեանն վարդապետութիւն, եւ առ մեծազօր աստուածասէր ինքնակալն եւ առ Պատրիարքն զմմանս յիմոց աւագ եպիսկոպոսակցաց առաքեցից, զի մատուցեն նոցա զգիր ուղղափառ հաւատոց հաստատեալ ձեռնագրով իմով եւ ամենայն ողջամիտ եպիսկոպոսաց ինձ հնազանդելոց. եւ բանիւ բերանոյ եւ գրով եւս ամբացուցեն զնոյն յանուն մեր եւ միաբանելոց ընդ մեզ Հայոց ճշմարտասիրաց: Եւ այսմ բովանդակութեան հաւատոյ յաւելցին եւ այսգրիկ. Ընդունիմք զտիեզերական զմեծ եւ զսուրբ ժողովն որ ի Քաղկեդոն գումարեցաւ, եւ զսուրբ Հարս, զորս նայն ընկալաւ. սմին հակառակ նղովեմք զայնոսիկ, զորս նայն նղովէ, այսինքն է զԵւսաղիէս, զԻրոսկորոս, զՍեբերոս եւ Տիմոթէոս Կուզ, եւ զամենեւնիս որք չարախօս կացին զՍրբոյ Ժողովոյն: Իսկ որք զաչս մտաց իւրեանց կափուցեալ առ լոյսն ճշմարտութեան՝ կամակորիցեն, եւ զանձինս իմաստնագոյնս քան զՀարս ունիցին, զնոսին արկից ընդ յաւիտենական նղովիւք:

Հուսկ ուրեմն ի հաստատել այսր ամենայնի ի սիւնհոգոսի արքունական քաղաքին, եւ ի դառնալ այսրէն իմոց եպիսկոպոսակցաց, եթէ այնպէս հրամայիցէ աստուածասէր ինքնակալն, ես ինքն գնացից ի քաղաք անդր արքունական ի մեծարել եւ ի պատուել զամենայն ինչ սուրբ, նուիրական եւ արժանի պաշտաման, որ անդ գտանիցի, որպէս եւ զսուրբ զառաքելական ինքնակալն եւ զամենասուրբ Պատրիարքն: Զայս ասացեալ արձակեաց զամենասին ի վերնատանէ. այլ անդէն փղձկեալ սրտիւ արտասուալիք՝ զայս առ մեզ բարբառէր:

Հայցեմ ի բարերար եւ յաստուածասէր ինքնակալէ մերմէ, զի ի գալ ժամանել իմոց եպիսկոպոսակցաց ի Կոստանդինուպոլիս, եւ ի հաստատել ամենայնի զոր ասացաքս, հրաման տացէ Սրբոյ Պատրիարքին, զի զգեցեալ զհանգերձս հայրապետականս, որ-

պէս զգենուցուն ի ժամ պաշտաման սրբոյ խորհրդոյն, եւ ելեալ ի բեմն եւ յաթոռ նուիրական առ սրբոյ սեղանոյ, եւ զխաչն եւ զպատուական փայտ խաչի ի ձեռին՝ ի լուր ամենայն եկեղեցւոյ եւ ժողովրդեան օրհնեսցէ զազգս Հայոց, որ ընդ այսչափ ժամանակս յանէծս էր եւ աղօթս եւ պաղատանս մատուցանիցէ վասն ննջեցելոյ յազգէն Հայոց, զի Աստուած, որ կամի զփրկութիւն ամենեցուն, զյանցանս նոցա զայս, զոր գործեցին յանգիտութենէ եւ ոչ ի չարութենէ, թողցէ նոցա:

Լուեալ զբանս զայսոսիկ սրտի զզջացելոյ եւ մերմոքելոյ, եւ սիրտք մեր ճմլէին ի մեզ եւ փղձկեալ արտասուէաք: Այսպէս էանց վայր մի. եւ իբրեւ յոյզք ոգւոց եւ խանդաղատութեան դադարեցին, առէ թէսրիանոս. Տէր, զաղաչանս քո զայսոսիկ մատուցուք առաջի հզօր ինքնակալի մերոյ սրբոյ:

Յայնժամ ետ մեզ Եւթողիկոսն զթուղթն գրեալ առ բարեպաշտօն Քրիստոսասէր եւ սուրբ Ինքնակալն մեր, յորում բովանդակէր եւ այն եթէ ընդունէր նա զսուրբ զտիեզերական եւ զմեծ Սիւնհոգոսն Քաղկեդոնի, եւ եղեալ զձեռն իւր օրհնեաց զմեզ եւ արձակեաց ի խաղաղութիւն: Եւ մեք գոհացեալք զԱստուծոյ վասն ամենայն շնորհացս, մեկնեցաք՝ դառնալ անդրէն ի Աստուծոյ գինուպոլիս՝ հանապազորդեալք ի ճանապարհին, օրհնելով եւ փառաբանելով զԱստուած, որում վայել է փառք, պատիւ եւ երկրպագութիւն եւ իշխանութիւն յանուպառ յաւիտեանս: ամէն:

ՅԱԻԵԼՈՒՆԺ Ե.

ԹԷՈՐԻԱՆԵԱՅ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ Բ.

ԸՆԴ ՆԵՐՍԵՍԻ ԿՈՐՈՂԿՈՍԻ ՀԱՅՈՑ

Յամի վեցհազարորդի վեցհարիւրորդի ութսներորդի յարար-
չութենէ աշխարհի, յամի երեսներորդի ինքնակալութեան բա-
րեպաշտօն քրիստոսասէր եւ Աստուածապսակ արքայի, ծիրանածին
Տեառն Մանուելի Կոմնենայ, յամեան երրորդի, յերկրորդում
ամի Աստուածապսակ թագաւորի մերոյ Տեառն Ալեքսի Կոմնենայ՝
որդւոյ նորա, ի հինգերորդ ընդիկտինի, ի քսաներորդ աւուր
ամեան երկրորդի հասաք միւսանգամ ի Հռովմայ, եւ ողջոյն
տուեալ Կաթողիկոսի Հայոց յանուն ինքնակալին, մատուցաք
նմա զարքունի զնուիրական թուղթն, զպատասխանի յայտնական
թղթոյ նորա, յետ այնորիկ եւ զողջոյն եւս տիեզերական Պա-
տրիարքին տուեալ՝ ընծայեցաք նմա եւ զհայրապետական թուղթն:
Յայնժամ Կաթողիկոսն զուարթացեալ սրտիւ եւ հարց ջմեզ զող-
ջունէ եւ զերանութենէ ինքնակալին եւ զկարգաց եկեղեցեաց. եւ
մեր զպարտուպաաշաճ պատասխանին տուեալ անդէն մեկնեցաք ի
հանգիստ:

Յերեկոյանալ աւուրն առաքեցաք առ Կաթողիկոսն ի ձեռն
Միքայելի երիցու թարգմանչի զխորհրդական¹⁾ (գաղտնի) գիր
ինքնակալին, որ էր պատասխանի խորհրդական թղթոյ Կաթողի-
կոսին: Եւ խորհրդական թուղթ ինքնակալին էր օրինակ զայս.

Մանուէլ՝ հաւատացեալ ի քրիստոս Աստուած, ծիրանածին
աստուածապսակ թագաւոր, բարձր, մեծազօր միշտ աւգոստոս՝
ինքնակալ Հռովմայեցոց Կոմնենոս, մեծապատիւ մեծարեալ Կա-
թողիկոսի Հայոց ողջոյն:

Թուղթ Յարգութեան քո, զոր ի ձեռն Թէորիանոսի Մա-
գիստրոսի՝ արքունական առն հաւատարմի առաքեցեր, մատուցաւ
թագաւորութեան իմոյ, եւ ծանեայ ի նմանէ, եթէ ընդ շաւիղ
արդարութեան կամիս ընթանալ, եւ ըստ սրբոց պատգամոց՝ ա-
շակերտիս երկնց արքայութեան: Քանզի համամիտ եւ միաբան
ու միայն երից տիեզերական ժողովոց, այլ եւ չորրորդի,
զԳլուխդ տեսանմք. ակն ունիմք եթէ եւ անդամոցն զհետ
երթեալ Գլխոյն՝ բարձրի ի միջոյ ամենայն կրճիմն, որ զյօդ միու-
թեանն քակուէ: Վասն այնորիկ ինդամիտ ընկալեալ գբոյ սերտ
հաւատոց ընծայութիւն՝ յուսամք, եթէ ճանապարհ եւ գուռն
եղիցես այլոց յաստուածաշտութիւն, եւ քո աստուածատուր

¹⁾ μυστικῶν γράφῶν.

բանիցդ հատու մանգաղաւ որոմն, զոր ցանեաց սատանայ ի կալ Բրիստոսի, իբաց ի սուրբ ցորենոյ աւետարանական արօտոյ զատեալ խաբբալեալ հոսեցի: Արդ՝ զայրդ հաւատարիմ՝ զԹագաւորութեան մերոյ՝ զԹէորիանոս, եւ զմիանձնաւորն Ատմանոս, միւսանգամ առ Քոյ Զարգութիւնդ առաքեմք, զի որպէս միանգամ առանձինն զբանն ճշմարտութեան ուղիղ համառօտեցեր, այսպէս ի համագումար ժողովս եկեղեցւոյդ Հայոց զնոյն արասցես, եւ եղիցի լոյս ի լուծեան եկեղեցւոյդ եւ տիւն ճշմարտութեան ուղիղ հաւատոց ծագեցի. Ողջ լեր: Յամանն ի նոյն՝ ի չորրորդ ընդիկտոնի:

Յընթեռնուլ Միքայելի Թարգմանչի զԹուղթս զայս առաջիկա թողիկոսի, իբրեւ լուաւ նա զանուն Ատմանեայ գրեալ, ասէ, խորհուրդն (μυστήριον) ծածկեալ էր յԱտմանայ. առիմ² անուն նորա ի Թղթին գտանիցի: Միքայէլ ասէ. Այս են կամք ինքնակալին, զի եւ նա՝ որպէս իմաստասէրն, խելամուտ լիցի գործոյս այսմիկ: Չայս իբրեւ լուաւ Վաթողիկոսն՝ յողոց հհան, այլ լուեաց ի ժամուն: Խորհրդական Թուղթ Թագաւորին այսպիսի ինչ էր. իսկ յայտնական Թուղթ նորա ձեւ օրինակ զայս.

Թուղթ Զարգութեան քոյ ի ձեռն արանցդ առաքեալ առ մեր Թագաւորութիւն՝ մատուցաւ մեզ, եւ ցուցաւ ամենասուրբ տիեզերական Պատրիարքի եւ սրբոյ նուիրական սիւնհոգոսի մեծի եւ սրբոյ Եկեղեցւոյ Աստուծոյ: Հաճոյ եղեւ Թագաւորութեանս բանն, զոր վասն երկուց բնութեանց ի միում անձնաւորութեան կամ ի մի դէմ, եւ վասն անշփոթ եւ անբաժանելի միաւորութեանն ասաց քոյ Զարգութիւնդ, զհետ երթեալ վարդապետութեան աստուածակիր Հարց սրբոց: Այլ՝ մի բնութիւնն ասել ի միում անձին Բրիստոսի՝ որ յերկուց բնութեանց է, այդ ի գլխովին հակառակ է սահմանաց հաւատոյ Վաթողիկէ ուղղափառ Եկեղեցւոյ, օտար ի բիւրուց վճռոց աստուածազգեաց Հարց սրբոց, եւ միտադոյն ի նպաստ վարդապետութեան այնոցիկ, որք շփոթութիւն յերկուս բնութիւնս Բրիստոսի ուսուցին: Եւ եթէ գտանիցի ուրեք երբէք, զի եւ մեծն Վիւրեղ մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ ասիցէ, այլ զբանն զայն, ոչ այնպէս իմանայ Եկեղեցի, որպէս մեկնէ որ առ Հայս Եկեղեցի: Նա մանաւանդ՝ նոյն ինքն աստուածայինն Վիւրեղ, յայլ եւ այլ ճառս իւր, զոյն յայտնադոյն եւս պարզէ: Վասն այսորիկ միւսանգամ առ Քո աստուածասէր բարեպաշտութիւնդ առաքեմք զհաւատարիմն մեր Թէորիանոս եւ զԱտմանոս վանահայր Հայոց մենաստանի ի Փիլիպպոպոլիս, որպէս զի ի գումարել ժողովոյ առ ձեզ, որպէս խոստանայրն քոյ Զարգութիւնդ, խոյզ եւ խնդիր վասն բանի վարդապետութեանս այսորիկ լիցի, որ ծանրագոյն է քան զայլս, եւ պատճառք երկպառակութեան ի մէջ մեր եւ ձեր: Յայնժամ լիցին բանք եւ զայլոց գլխոց, որք յառաջնում բանակցութեան

ոչ յիշեցան: Եւ այնպէս օգնականութեամբ խաղաղարարն Բրիտանոսի՝ զամենայն խոչ եւ զխուժ ի բաց բարձեալ՝ միաբանեացին բաժանեալքն, եւ ըստ Տեառն բանի, լիցուք ամենեքին՝ մի հօտ ընդ միով առաջնորդաւ եւ հայուիւ Յիսուսիւ մարդացեալն Աստուծով: Այլ Յարգութիւն քոյ հաւատս բանից նոցա ընծայեցէ ¹⁾:

Յեա երկուց աւուրց հրաւիրեալք՝ գնացաք ի ժողովն. իրրեւ լուռ եղեն ամենեքին, սկսաւ Վաթողիկոսն զմիոյ բնութենէ ճառարկեալ խօսել եւ ցուցանել, եթէ զմի բնութիւնն ասել ի Բրիտանոս, արժան է, եւ ֆասակարութիւն ինչ անտի ուղիղ հաւատաց ոչ հասանիցէ: Զայս ասէր Վաթողիկոսն եւ ոչ եթէ այնպէս ²⁾ իմն իմանայր, այլ զի անգէն մօա առ նմա կային ի սիւնհոգոորի եպիսկոպոսք իւր, որ յառաջնում բանակցութեան ոչ էին, եւ լուեալ ի լրոյ՝ կասկածէին իմն, եթէ Վաթողիկոսն միաբանեալ ընդ Հռոմայեցւոց, ի խորհրդական թղթին առ Ինքնակալն գրեալ իցէ ընդունել զժողովն չորրորդ, եւ զայլթակղէին ի նա. վասն այնորիկ այս անցք անցանէին, զի կամէր Վաթողիկոսն հաւանեցուցանել զնոսա, եթէ չէին ճշմարիտ զոր լուեալն էին: Այլ մեք ոչ զիտացեալ զբանն մեծաւ առտովութեամբ ընդ նմա ի պայքար մտանէաք, որ եղեւ օրինակ զայս:

Կախալ. Ընթերցեալ զսուրբ քարտէսն ծանեայ, եթէ ըսագտանէ իմն զմեզ ամենասուրբ թագաւորն, եթէ մի զբնութիւն Բրիտանոսի աւիցեմք, եւ վասն այսորիկ իսկ զձեզ առ մեզ առաքեալ է, որպէս զի զայսմ զլեայ եւ զայլոցն եւս, զորոց յառաջնում բանակցութեան չեղեն բանք, խօսակից լինիցեմք: Այլ եւ այնպէս իմն համարէի, եթէ յորժամ զերկուս բնութիւնս աւիցեմք վասն զշփոթութիւն բնութեանցն բառնալոյ, եւ դարձեալ՝ մի վասն անբաժինն լինելոյ նոցին, առաւել ինչ քան զայս ոչ խնդրեցի ի մէնջ. քանզի յորժամ զմին հաստատեմք՝ փոխչիմք ի բաժանմանէ նեստորի, եւ յորժամ զերկուսն ասեմք՝ խոտորիմք եւս ի շփոթութենէ Եւտիքեայ: Եթէ առաւել քան զայս պահանջիցէք, ոչ անսայցեմք ձեզ: Քանզի եւ Հարք սուրբք՝ մերթ զերկուս բնութիւնս ի Բրիտանոս եւ մերթ զմին ասացին եւ ինքեանք ինքեանց եւ միմեանց չեն հակառակք. զի եթէ երկոցին իսկ ասացուածքն ուղղութեամբ իմացին, յուղիղ հաւատաց ոչ խոտորիցին: Իսկ եթէ պք, թշնամի Աստուծոյ եւ անձին իւրոյ՝ զբանս սրբոց Հարց թիւր մեկնութեամբ կամակորիցէ, մեք զգրեալն եւ զբարեղք իմացեալն ոչ մերժեսցուք: Զի եթէ զայդ արարեալ էր մեր, յիբաւի՛ զբազում բանս սրբոց աւետարանչաց եւ զայլոց նուի-

¹⁾ Հոս՝ Թեորանոս Կոստանդինուպոլիսի Գառիարբէն առ Վաթողիկոս գրած թուղթն ալ յառաջ կը բերէ. սրն որ Կայսեր թղթին նման ըլլալուն համար զանց կ'առնենք:

²⁾ Աս ընթացքը գումարելի ժողովքին մէջ բռնել խոտացեր էր կաթոլիկոսն առաջին վերաբանութեան վերջերս:

բական մատենագրաց խոտել անգոսնել կայր մեզ առաջի: Զի գրեալ թէ յամենայն իսկ բանից գրոց սրբոց արք սեղանագերծք եւ բանաբազը առեալ նիւթեցին հերետիքիւն:

Թէոր. Բառաջնում բանակցութեան խնդրեցաք ուսանել ի մեծէ Սրբութենէ քումէ, եթէ ո՞րք ի սրբոց Հարց եւ յորում վայրի առաց Մի բնութիւն Քրիստոսի: Զայդ մինչեւ ցայսօր ոչ ցուցեր. թէ կարեա՞ ցոյց մեզ:

Կախու. Իսկ եւ իսկ ածից ի հանգիսի: Երանելին Կիւրեղ ի թղթին առ Ակակիրոս Մեղիտինայ յայտնագոյնս աւանդէ մեզ զի տաէ. «Յորոց՝ մի եւ միայն Որդի եւ Տէր Բիսուռս Քրիստոս է, զնոսին իբրեւ ի միտս բովանդակեալ, զերկուս ասեմք բնութիւնս միաւորեալս, այլ յետ միաւորութեանն՝ որպէս թէ բարձեալ իսկ ի միջոյ բաժանմանն յերկուս, հաւատամք ի լինել միոյ բնութեան Որդւոյ՝ իբրեւ միոյ, այլ մարդացելոյ եւ մարմնացելոյ»:

Թէոր. Զարմանամ, Տէր, զե՞նչ, զի զայլ ինչ խոստացար ցուցանել, եւ զայլ իմն ածեր կացուցեր առաջի: Խոստացար յանգիման առնել մեզ, եթէ Երանելին Կիւրեղ՝ Մի բնութիւն Քրիստոսի ասիցէ. այլ՝ նա զայն ոչ ասաց: Եւ զե՞նչ ասիցէ. Հաւատամք ի լինել միոյ բնութեան Որդւոյ, իբրեւ միոյ», եւ անդէն ածէ թափէ ի վերայ, «այլ մարդացելոյ եւ մարմնացելոյ»: Արդ՝ թէ հաճոյ իցէ, մի պնդիցես յասացուած բանիցն. որ մի՞ զբնութիւն Որդւոյն ասիցէ. զի զայդմանէ բնաւ ոչ գոյ երկբայութիւն. եւ յառաջնում բանակցութեան անդ պարզեցաւ, յորում զմեծն Աթանասիոս եղաք առաջի, որ ընդգէմ Արիստի՝ յայտ առնէր եթէ յոր միտս եւ որով օրինակաւ զերկուս բնութիւնս Բանին ուսուցանիցէ: Այլ զայն առաւել ցուցցես մեզ, եթէ ո՞ր գրեալ իցէ, մի բնութիւն Քրիստոսի:

Կախու. Նա ինքն ասաց. — «Այլ յետ միաւորութեանն որպէս թէ բարձեալ իսկ ի միջոյ բաժանմանն յերկուս», — Զե՞նչ քան զայս յայտնագոյն խնդրիցես:

Թէոր. Բանքդ Որպէս թէ բարձեալ իսկ ի միջոյ բաժանմանն յերկուս, նշանակեն, կամ յերկուս Քրիստոսոս, կամ յերկուս անձինս, կամ յերկուս դէմս: Այնպէս իմն՝ զի եթէ եւ յերկուս բնութիւնս եւս կամիցիս իմանալ, եւ այնպէս բարեպաշտութեամբ զբանն իմանայցես, այսինքն է՝ որպէս թէ բարձեալ ի միջոյ բաժանմանն յերկուս բնութիւնս առանձինն՝ մասն մասն բաժանմամբ, այն է՝ ուրոյն յամուսածային բնութիւնն, եւ ուրոյն ի մարդկային բնութիւն: Քանզի ի վայրկեան անտի միաւորութեանն՝ երկու բնութիւնք մնացին եւ մնացեն միշտ անբաժինք: Եւ զայս իսկ ցուցանեն բանք Հարց սրբոց «անորիշ անբաժին ի մի անձն եղեւ միութիւն», իսկ այն՝ եթէ Ս. Կիւրեղ ոչ ուսոյց զմի բնութիւն Քրիստոսի, ի բազում գրոց նորա իմանալի է. զի յաճախ իսկ զերկուս բնութիւնս ի Քրիստոս խոստովանի, որպէս յա-

առջնում բանակցութեանն ցուցաւ: Զի եթէ Կիւրեղ ուսուցանէր զմի բնութիւն ի ֆրիստոս, ոչ միայն հակառակ ամենայն սրբոց Հարց ելանէր, այլ եւ ինքն ընդ ինքեան մարտնչէր: Քանզի ի թղթին, զոր վասն խաղաղութեան առ Յովհաննէս եպիսկոպոս Անտիոքայ գրէր, (ի բաց թողում զվկայութիւնս, զորս յառաջնում բանակցութեան ընծայեցուցաք) զայս ինչ յայտնապէս բարբառի. «Գիտեմք, զի արք աստուածախօսք յաւետարանական բանիցն՝ որ վասն ֆրիստոսի զհաղորդականն»¹⁾ իբրեւ միոյ անձին, եւ զբաժանականն՝ իբրեւ երկուց բնութեանց պատշաճեալս աւանդեցին. այսպէս զվայելականսն Աստուծոյ՝ ֆրիստոսի աստուածութեան ընծայեցին, եւ զխոնարհականս մարդկութեանն, յի որ այսպէսն խորհէր եւ գրէր, զի արք հակառակ անձին իւրոյ վարդապետէր. քանզի զհաղորդականս իբրեւ միոյ անձին, եւ զբաժանականսն՝ իբրեւ երկուց բնութեանց պատշաճեալս ասէ: Հանգոյն սմին եւ ի յաջորդսն բարբառի. «Այսպէս իմաստնագոյնն Պետրոս. զֆրիստոսի վասն մեր շարչարելն մարմնով, ասէ, եւ ոչ եթէ բնութեամբ անձառ աստուածութեանն»: Տեսանեմ, զֆրիստոս շարչարեալ, ասէ, ոչ աստուածութեանն բնութեամբ, այլ մարմնով, այսինքն է՝ մարդկային բնութեամբ: Առաւել եւս՝ յԵրրորդութեան ճոռին ասէ. «Իմաստնագոյնն Պաւղոս, մանաւանդ թէ՛ ամենայն դապք սրբոց կրկին օրինակաւ խօսին զՈրդոյ՝ յետ միաւորութեան ընդ մարմնոյ»: Տեսանեմ, կրկին զօրինակ խօսելոյն, ասէ, յետ միաւորութեան: Զի արք ապա, նոյն Հայր, որ յայտնագոյնս գերկուս բնութիւնս քարոզէ, զմարմին եւ զաստուածութիւն՝ մի բնութիւն ուսուցանիցէ: Դարձեալ միւսանգամ պատասխանի տուեալ թղթոյ Յովհաննէս, զմեծն Աթանասիոս առաջնորդ ունի, եւ գրէ օրինակ զայս. «Քանզի ամենայն ուրեք զկարծեաց Հարց սրբոց զհետ երթայք, առանձինն զերանելոյ եւ զմեծարեալ Հօր մերոյ Աթանասի՝ զգոյշ լիցուք, զի մի եւ փոքու իւրք խոտորիցիմք ի նոցանէ. հաւատասցէ այսպէս քո Սրբութիւնդ, եւ այլ դք ոչ երկմարիցէ»: Լուիցուք արդ՝ զինչ մեծն Աթանասիոս զսոցին իրաց ասիցէ, զոր առաջնորդ իւր ունի սուրբն Կիւրեղ: Գրէ նա առ Եպիսկոպոս Կորնթացոց եպիսկոպոս օրինակ զայս. «Ո՞ք երբէք լուաւ զայգոսիկ, ո՞ւստոյց, եւ ո՞ք է որ ուսաւ: Զի ի Սիովնէ ելցեն օրէնք, եւ բան Տեսաւն յԵրուսաղեմէ: Այդոքիկ ուստի՞ ելին, ո՞ր անգունդք գժոխոց բխեցին, համադոյ Աստուածութեան Բանին զմարմինն ասել՝ զծնեալն ի Մարիամայ»:

Երբաւի՜ որպէս համադոյ Հօր զբանն ասեմք, զի զմի եւ զնոյն բնութիւն ընդ նմա ունի, այսպէս որ զմարմինն համադոյ Բանին ասիցէ, զմի եւ զնոյն բնութիւն խոտորիցի մարմնոյն եւ աստուածութեանն: Ասան այնորիկ ֆրիստոս Փրկիչ մեր զհերկոյնս գրուան գժոխոց անուանեաց. եւ գրունք գժոխոց, ասէ,

¹⁾ Τὰς κοινωποιουσας.

դնա մի յաղթահարեսցեն, յայտ է, զեկեղեցի, զի ընդ հերե-
սիութիւնս իբրեւ ընդ դրունս բազումք ի գոփոս, այն է՝ ի կորուստ
երթայցեն։ Արդ՝ մեծն Աթանասիոս, ոչ եթէ դրունս գոփոսց,
այլ ի գլխովին գոփոս զհերեսիովտայս անուանէ. եւ ինձ այնպէս
թուի, զի եթէ մեծն Աթանասիոս գիտէր ինչ իր կամ անուն չա-
րագոյն քան զգոփոս, այնու իսկ գնոսին յորջորջէր։ Այլ տես-
ցուք եւ զմնացորդ բանիցն, զոր ասէ նա. «Սակայն՝ զի մի ի մերմէ
ի սպառ լուութենէ, պատճառ իւրեանց անամթութեանն առնու-
ցուն շարեաց հնարագիւտքն, պարտ եւ պատշաճ է ի դրոց սրբոց
զսակաւս ի բազմաց յուշ ածել, զի թերեւս զամթի հարեալք
յետս կացցեն ի կարծեացն ամբարշտութենէ։ Աղէ, ուստի՞ իցէ
ձեզ այդ, զի զմարմին համազոյ աստուածութեան Բանին դնիցէք.
— յայսմանէ սկիզբն առնել լաւ է, որպէս զի ի շարաւոյ այսր փտու-
թեան այլոցն ամենեցուն վատթարութիւն ծանիցի։ — Ի գիրս
սուրբս այսպիսի ինչ ոչ գտանի։ Գիրք սուրբք զԱստուած ի
մարգկեղէն մարմնի եղեալ ասեն. եւ Հարք ժողովեալք ի Նիկիա՝
ոչ եթէ զմարմին, այլ զնոյն ինքն զՈրդի համազոյ Հօր ասացին,
եւ զնա ինքն ի գոյացութենէ Հօր, իսկ զմարմինն ի Մարիամայ խոս-
տովանեցան ըստ գրոց։ Արդ՝ կամ գնիկական սինհոգոսն ուրա-
ցարուք, եւ իբրեւ զհերեսիովտայս ձայն տուք դիմագրաւ լեռուք,
եւ կամ, թէ կամիցիք որդիք Հարցն այնոցիկ լինել, օտարին
կարծեաց, զոր նոքա ոչ աւանդեցին, մի անսպցէք։» Լո՛ւս, զի՞նչ
մեծն Աթանաս ասէ. տեսցուք այժմ՝ եւ զառաջիկայս. «Եթէ,
ասէ, համազոյ Հօր է Բանն ըստ Նիկիական Հարցն խոստովանու-
թեան, համազոյ եւ ինքն Հայր մարմնոյ իցէ որ յերկրէ աստի է։
Ընդէր ապա, խոտէք զԱրիոսեանս, որք զՈրդի արարած ասեն,
մինչ դուք ինքնին զՀայր համազոյ արարածոց գնէք, եւ յայլ
ամբարշտութիւնս չաղեալք՝ զԲանն ի մարմին, յոսկերս, ի հերս,
ի ջիզս եւ ամենեւին իսկ ի մարմին յեղեալ չըջեալ եւ զիւր
բնութիւնն փոխեալ դանդաչէք։ Ասացէք յայտնապէս, եթէ ի
հոգոյ իսկ գոյացեալ է նա, զի բնութիւն ոսկերաց եւ ամենայն
մարմնոյ ի հոգոյ է։ Զի՞նչ այս անմտութիւն, զի՞ անձամբ ընդ ան-
ձինս ոգորիք։ Թորժամ զԲանն համազոյ մարմնոյ ասէք, զայլ ինչ
ընդ այլոյ նշանակէք. եւ յորժամ փոխեալ ի մարմին ասիցէք,
փոփոխութիւն ի Բանն բանդագուշէք։ Ո՞ յայսմհետէ հանգուր-
ժեսցէ ձեզ զայսպիսի բարբառել։ Քան զամենայն հերեսիութիւն
ի վատթարագոյն ամբարշտութիւն անդր անկեալ դուրիք։ Եթէ
Բանն համազոյ մարմնոյ է, ապա աւելորդ է յիշատակ Մարիամայ
եւ արբանեկութիւն նորա, այնու՝ զի եղեւ հնար մարմնոյ լինել ի
յաւիտենից յառաջ քան զՄարիամ, որպէս ինքն Բանն էր. յիրաւի՝
եթէ որպէս դուքդ ասէք, համազոյ մարմնոյ է, ապա զի՞նչ պիտոյ
էր գալստեան Բանին, զի զգե՞նուցու զայն, որ համազոյ իւրէր։» Թեո
այսորիկ յաւելու եւ զայս. «Քանզի մարմինն համազոյ Աստուա-

ծութեանն ոչ է, այլ ծնեալ ի Մարիամայ, եւ ինքն Բանն ոչ յոսկերս եւ ի մարմին շրջեցաւ, այլ եղեւ ի մարմնի,», եւ զինի. «Մոլորին բազումք զի զարարած զոյգ հաւասար զնեն արարչին,», Զինչ պիտոյ է մեզ զամենայն եւ զքնաւ վկայութիւնս ամեւ ի հանդիսի եւ յերկրեւ զքանս ի ձանձիր: Ի բազում գրոց մեծին Աթանասի ի միտ առնուլ արժան է, եթէ ուսուցանէ նա զերկուս բնութիւնն, եւ սաստիւ կշտամբէ զայնոսիկ, որք մի զբնութիւն Քրիստոսի ասեն: Ապա Ս. Կիւրեղ, որ մեծաւ հաստատութեամբ զսրբոցն, առաւել եւս՝ զերանեւոյն Աթանասի վարդապետութեանն զհետ երթայր, եւ արգելոյր չխոտորել ի նմանէ, որպէս ի վեր անգր ցուցաք, զեւրդ հակառակ նոցին ուսուցանէր: Օն, ի բաց տար զայդպիսի խորհուրդ: Ապա պարտ եւ պատշաճ է քեզ զքանս Կիւրղի զերկրիմի կարծեցեալս, յուղիղ միտս առեալ՝ մեկնել զնոսին ըստ օրինակի այլոց սրբոց, որք զերկուս բնութիւնս Յիսուսի Քրիստոսի Փրկչին մերոյ յայտնագոյնս խոստովանին, որպէս յառաջնում բանակցութեան՝ այժմ ի բազմաց այլոց գրութեանց նորին Ս. Կիւրղի պայծառագոյն եւս ցուցաւ եւ ասացաւ բազում անգամ: Եթէ տակաւին ընդդէմ դարձցիս, մեք այսուհետեւ չառնումք յանձն բանակութիւն լինել վասն սոցին իրաց, այլ անսամք խրատու Առաքելոյն որ ասէ. «Յառնէ հերձուածողէ, յեա միանգամ եւ երկիցս խրատելոյ հրաժարեսցիր,»:

Կառն. Զեմք հերետիկոսք, այլ ուղղահաւատք շնորհօք Քրիստոսի, լուսաւորեալք ի Հօրէ մերմէ ի Սրբոյն Գրիգորէ՝ ունիմք զնորա վարդապետութիւնն եւ զաւանդութիւնն:

Թեոք. Եթէ զաւանդութիւնս նորա պահէք, որպէս ասեսդ, Հարցն հակառակ ոչ ելանիցէք: Այժմ իսկ լուար զմեծին Աթանասի զվկայութիւն, զոր եդաք առաջի քո, որ անդունդս դժոխոց կոչէ զայնոսիկ, որք զԲանն եւ զմարմին ասեն մի բնութիւն, եւ անդէն առ նմին յաւելու եւ ասէ. «Քան զամենայն հերետիկութիւն ի վատթարագոյն ամբարշտութիւն անկեալ գլորիք,»: Մի ամօթ համարեսցիս հաւանել բանից մերոց, որ կեանս ինչ աշխարհի եւ զգիտութիւն ոչ ունիմք, այլ զմտաւ. ածջիր զհին իղձն զԲաղամամ՝ որ մտադիւր ընկալաւ յիշոյ անտի զյանդիմանութիւն:

Ի վիճել մեր, ասէ Ատմանոս ցլաթողիկոսն, ես ոչ իշխեմ խօսել զգաղտնեաց. զայս միայն դիտեմ, եթէ գրեցեր դու գիրացս առ Ինքնակալն, եւ բանիւ իսկ յայտնեցեր նմա ի ձեռն զուգակցի իմոյ իմաստասիրիս այսորիկ որ մերձ առ իս կայ: Վասն այնորիկ ի կատարումն գործոյն յարգարելոյ եկեալ կամ, եւ ոչ ի պայքար բանակցութեան: Ինդրեմ ի քէն զի զոր յայտնեցերդ եւ ծանուցեր Ինքնակալին՝ կամեսցիս կատարել, ապ՝ եթէ ոչ ասա՝ համարձակ, զի դարձցուք:

Զայս իբրեւ լուան եպիսկոպոսք, որք յառաջ ստգտանէին զլաթողիկոսն, սկսան աղմկել, եւ ասէր իւրաքանչիւր առ մերձա-

ւոր իւր, ահա զոր լուպն, ճշմարիտ է: Յետ սակաւու միոյ ի ցած-
նուլ աղմկին, ձգեաց զձեռն իւր Վաթողիկոսն եւ հրամայեաց լուել,
եւ ասաց առ մեզ, այսօր շատ իսկ բանք եղեն, երթայք ի խա-
ղաղութիւն. միւսանգամ լուիցուք ի ձէնջ: Եւ մեք անդէն
մեկնեցաք:

Անցին աւուրք ինն, եւ մեզ ինչ ոչ յայտնեաց Վաթողիկոսն,
զի մենացեալ նստէր վշտագին: Գիտացեալ Ատմանոսի՝ եթէ ցաւ
էր նմա վասն գաղտնեացն յայտնութեան, նա մանաւանդ զհարեալ
իմն էր ընդ այլն որ զայն յայտնեաց, գնացեալ առ Վաթողիկոսն
ասէր. Զսրբութիւն քո ընդ իս ցասուցեալ տեսանեմ, այլ յա-
նիրաւի, զի զոր դու գաղտնի համարիսդ աշխարհածանօթ է առ
Հռոմայեցիս: Զամենայն եւ զքնաւ գործակիցն իմ հարեալ էր ի
գրի յարձանագրի բանակցութեանն, որ եղեւ ընթերցեալ առաջի
սինհոգոսին եւ յարքունիս, եւ օրինակք առաւել քան զհարիւր
գրեցան, եւ ել համբաւն ընդ ամենայն աշխարհն Հռոմայեցւոց:
Ապա ընդ վայր գժգժիս ընդ իս, ինձ առաւել անկ էր խոժոռել
եւ քստմնել, զի ծածկեցեր զիրան յինէն յազգակցէ եւ ի հաւա-
կցէ քումէ, եւ յայտնեցեր առն օտարի: Եթէ ինձ միայն հաւա-
տացեալ էիր, ծածկեալ մնայր բանն, եւ ոչ եթէ որպէս այժմն,
յայտնի լինէր ամենեցուն:

Յետ ինն աւուրք՝ առաքեաց առ մեզ Վաթողիկոսն զարե-
նակից իւր Գրիգորիոս եպիսկոպոս զԼրսերն ¹⁾, եւ ընդ նմա զՍա-
հակ եպիսկոպոս եւ զՍտեփանոս վարդապետ. սորա ինձ առանձինն,
մինչ յժոտ առ իս էին Ատմանոս եւ Միքայէլ երէց, ասէին, Տէր մեր
զայս ինչ յուշ առնէ քեզ: Ես իբրեւ առն բարւոյ եւ քրիստոնէի՝
հաւատացի քեզ խորհուրդ՝ իբրեւ Աստուծոյ, եւ դու խոստացար
ինձ ոչ ումք ասել զայն բաց ի Վայսերէ. այլ զխոստմունսդ ոչ
պահեցեր, եւ ոչ բարւոյք արարեր յիրիդ յայդմիկ, ահաւասիկ
ստգտանեն զիս Հայք եւ աղմկեն: Վասն այնորիկ եւ գործ միա-
բանութեանն յերկարեսցի ի սպառ: Թէորիանոս ասաց ցնոսա.
Յիշեմ, եթէ առաքեաց Վաթողիկոսն իմով ձեռամբ թուղթ
կնքեալ առ Խնքնակալն, զոր ինձ առանձին ընթերցեալ էր. յիշեմ,
եթէ անդիր ինեւ յանձն արար Խնքնակալին զգործ միաբանու-
թեան. խոստովան լինիմ, եթէ եւ պատուէր եւս ետ, ոչ ումք
յայտնել ինչ զթղթոյն բաց յԽնքնակալէ, եւ զբան իւր ի ծածուկ
յայտնել նմա միայն: Եւ ես, որպէս խոստացեալն էի, այնպէս եւ
արարի, եւ կատարեցի զպատգամաւորութիւնն: Եւ զի յայտնա-
գոյնս եւս խօսեցայց, ասեմ, զթուղթն կնքեալ մատուցի Խնքնա-
կալին եւ զխորհրդական բանն յայտնեցի նմա ի ծածուկ. գտանէր
առ նմա միայն հազարապետն ²⁾: Յայնմհետէ չէր յիմում
իշխանութեան չափ եւ սահման դնել Խնքնակալին եւ ար-

¹⁾ Յն. Τὸν μικρόν, ὃν ἐπέστελλε ὁ Γρηγόριος
Σαῦς, ὡς ἑταίρον αὐτοῦ ἰσχυρότερον:

²⁾ Յն. μόνον τοῦ λογοθέτου παρι-
σταμένου.

գելուլ զնա զի մի, որպէս կամերն, յայտնիցէ եկեղեցւոյն, սինկղիտոսի եւ ատենի խորհրդականաց իւրոց: Այսպէս՝ եթէ Վաթողիկոսն ընդ միտ տարցի, եթէ առ իմէ՝ Ինքնակալն զխորհուրդն ոչ պահեաց ի ծածուկ, գիտաջիւք, եթէ գոգցես ամենեցուն իսկ առ մեզ՝ բաց յինքնակալէ՝ այս բանք ի բերանի էին, եթէ Վաթողիկոսն ոչ էր այր ուղղահաւատ, եթէ բնաւ ի միաբանութիւնն իսկ չէր հաւանելոց, եւ եթէ զնուիրական գիրս կամակորէ եւ թիւր մեկնութեամբ ըստ հաճոյս ծեքէ. եթէ բանիւք՝ Հարցն սրբոց միաբան լինել խոստովանի, այլ արդեամբք զընդդէմն գործէ: Իսկ Ինքնակալն ամենեւին հակառակ կայր նոցա, որք այսպէսն բարբառէին, եւ ի պատիւ Վաթողիկոսին զգիրնորա յանդիման առաջի նոցին դնէր: Յայսմանէ յայտ է, եթէ որպէս այժմ ամենայն Հռոմայեցիք լիով բերանով խօսին զՎաթողիկոսն: Զամենայն զոր ասաց Թէորիստոս, զովոյք նորա վերագոյնդ յիշատակեալք, վկայաւոր հաստատեցին: Յայնժամ Վաթողիկոսն զեջեալ մեղմացեալ արդարացւցանէր զԹէորիստոս ի ստգտանացն որով ստգտանէր զնա ցայն վայր:

Թաուրն երկրորդի կոչեաց զմեզ Վաթողիկոսն ի ժողով, եւ ասաց, զերկուց բնութեանց Գրիստոսի եւ յայնժամ եւ այժմ ըստ բաւականի վիճեցաք, եւ քանզի թուղթ Ինքնակալին զայլ եւս զլուխ հրամայե առնուլ ի քննութիւն, եթէ հաճոյ իցէ ձեզ խօսել, լուիցուք յօժար մտօք:

Թէոր: Պատմեցաւ մեզ, եթէ Հայք ի նուիրական խորհրդեան մատուցանեն դինի անապակ. կամիմք գիտել, ուստի՞ զայդ ընկալան:

Վաթող: Աստուածայինն Ռսկերերան ի ճառն ութմներորդ հինգերորդ յաւետարանն Մատթէի, ասէ. «Ընդդէր յարուցեալ (Յիսուս) յընթերեսց ոչ զջուր, այլ զգինի արբ: Որպէս զի զայլ իմն վատթարագոյն հերետիկութիւն յարմատոյ խլիցէ: Քանզի են՝ որք զջուր ի խորհուրդս ի կիր արկանեն. Տէրն եցոյց եթէ զգինի արկ ի կիր, եւ յորժամ զխորհուրդն աւանդեաց, եւ յորժամ յարուցեալ արտաքոյ խորհրդոյ, ի հասարակաց սեղանն բազմեցաւ:», Տեսանեն, զի՞արդ հերետիկութիւն վատթար անուանէ յաստուածային խորհուրդս զջուրն արկանել ի կիր: Եւ դարձեալ. «Ի բերոյ որթոյ ասէ, որթն ոչ զջուր, այլ զգինի ծնանի:», Զի՞նչ քան զայսպայծառագոյն խնդրիցես: Այլ՝ յութմներորդ հինգերորդ ճառի յաւետարանն Յովհաննու, յայն բան, եթէ եւ արիւն եւ ջուր, զայս ասէ. «Ոչ ընդ ունայն եւ ոչ ըստ դիպաց աղբիւրս այս բնեցին, զի յերկոցունց ի սոցանէ յարեաւ եկաց եկեղեցի: Գիտեն նուիրեալքն ի խորհուրդս, եթէ ի ջրոյ միւսանգամ ծնեալք՝ արեամբ եւ մարմնով անանիմք: Խորհուրդք աստի առնուն սկիզբն, զի յորժամ ի բաժակն ահագին մատիցես, այնպէս մերձենայցես, որպէս թէ ի կողէ անտի ըմպելոց իցես:», Զստ

առաջնորդ եւ վարդապետ ունեւոյ՝ Հայք յաստուածային խորհուրդս զջուր ոչ խառնեն, որպէս գուքդ առնէք, որք զգինի, եւ ոչ զջուր ծնանի: Զի՞նչ քան զայս պայծառագոյն խնդրես: Եւ դարձեալ. «Ի ջրոյ միւսանգամ ծնանիմք, եւ արեամբ անանիմք»։ Տեսանէս, զի զջուրն՝ մկրտութեան բնծայէ, եւ զարիւնն՝ աստուածային Հաղորդութեան:

Թեոք. Երբ բնկալաւ եկեղեցի զխորհուրդ աստուածային մկրտութեան. ի ԅորդանան, եթէ ի խաչին:

Կաթող. Մկրտութիւնն Քրիստոսի ի ԅորդանան թերակատար էր. զի մկրտեցաւ ի Կարապետէն: Գրիգոր աստուածախօս ի ծառն, որոյ սկիզբն է՝ «Միւսանգամ Յիսուս իմ», ասէ, Մկրտեաց եւ Յովհաննէս, ոչ հրէաբար, զի ոչ ջրով միայն, այլեւ յապաշխարութիւն. քանզի զեռ իմն ամենայն չէր հոգեւոր, եւ ոչ տուչութիւնն ի հոգի:

Թեոք. Զարմանամ, զի զայդ ասիցես. Հոգի սուրբ ի կերպարանս աղանուոյ ո՞չ եկն ի վերայ նորա. Հայր՝ ձայն ի յերկնից ո՞չ ետ: Որ մկրտեն ո՞չ էր Որդի: Ուր Հայր, եւ Որդի եւ Հոգի սուրբ, եւ Սրբոյ երրորդութեան որջ բովանդակ յայտնութիւնն է, անդ եւ մկրտութիւնն չից՝ կատարեալ: Արդ՝ երբ զՔրիստոսի մկրտութիւնն կատարեալ ասիցես:

Կաթող. Ի չարշարանս, յորժամ եւ արիւն եւ ջուր. զի յայնժամ լուաց զԱդամ ի յանցանաց. վասն այնորիկ եւ ի տեղւոյ կառափման զմահ խաչի յանձն առ, զի աստուածեղէն արեամբն հեղով լուացէ զԱդամ ի յանցանաց: Ասէ մեծն Բարսեղ ի մեկնութեան Եսայեայ. «Անգիր յիշատակաւ այս բան պահեալ է յեկեղեցւոյ, եթէ որպէս առաջին տեղի բնակութեան մարդոյն Ադամայ յետ անկանելոյ նորա ի դրախտէն տուաւ Հրէաստան, առ գտանելոյ անդ փոխանակ բարեացն կորուսելոց զդիւրութիւն, այսպէս զառաջինն բնկալաւ Հրէաստան զմեռեալ մարդն Ադամ, որ մահուամբ ելոյժ զպատուհաս մեղաց:

Թեոք. Թերակատարն ասել զՏեառն մկրտութիւն ի ԅորդանան ինձ յանդգնութիւն իմն երեւի, եւ օտար ի վարդապետութենէ եկեղեցւոյ: Քանզի աստուածայինն Ոսկերեան ի ծառն երկրորդ յառաջին գլուխ Մատթէի, ասէ. «Քանզի այս լուացումն ունի ինչ ի հոյ անտի, ունի ինչ եւ ի նորոյս. զի մկրտելն ի մարգարէն, այս զհինն ցուցանէ, գալուստ հոգւոյն զնորն յայտ առնէ: Եւ որպէս ոք ի միջի երկուց ի միմեանց հեռաւորաց կացեալ, երկդուովք ձեռօք տարածելովք զերկոսին կալեալ ընդ միմեանս զօգիցէ, այսպէս Յիսուս զհին կտակարանս ի նորն, զաստուածային բնութիւնն ի մարդկային, զիւրն ի մերս յօգեաց»։ Հանգոյն ամին եւ զերկուս ծառս Գրիգորի աստուածախօսի Մկրտութիւնն, սովոր է եկեղեցի բնութեանու յաւուր լուսաւորութեան (մկրտութեան) եւ ոչ յաւուրս չարշարանաց: «Միւսանգամ Յիսուս, եւ միւս

անգամ խորհուրդ», եւ յետ սակաւ բանից. «Ձի սրբութիւն աւուրս լուսաւորութեան, զոր կատարեմք յաւուր յայսմիկ մեծան եւ արժանաւորն հանդիսիւ, զիւր ոկիզքն ի մկրտութենէ Բրիստոսի ունի», Գարձեալ. «Աւասիկ ժամանակ միւսանգամ ծննդեան, ծնցուք ի յերկնուստ», Այս միւսանգամ ծնունդ թերակատար քեզ թուիցի: Այլ նա մերձ ի վախճան բանիցն զայս ասէ. «Մկրտէ Բրիստոս, այլ ի հոգի. Այս իսկ է կատարելութիւն. Առ իմէ եւ ոչ Աստուած», Ջրարդ ապա, թերակատար զԲրիստոսի մկրտութիւնն ասիցես:

Կաթող. Ոչ ասէ Գրիգորիոս, մկրտի Բրիստոս, այլ մկրտէ. յայմանէ յայտ է, եթէ ոչ խօսի զմկրտութենէն ի Յորդանան, յորում ինքն մկրտեցաւ, այլ՝ եթէ ինքն Բրիստոս մկրտեաց, ասէ աւետարանագիրն. յետ այնորիկ եկն Յիսուս եւ աշակերպք նորա յերկիրն Հեռաստանի, եւ անդ շրջէր նոքզք հանդերձ եւ մկրտէր:

Թեոք. Ընթերցիր սակաւ մի եւս զկնի, եւ գտանիցես, եթէ Յիսուս ոչ մկրտէր. զի գրեալ է, եթէ լուան փարիսեցիքն, եթէ Յիսուս բազում աշակերտոս առնէ, եւ մկրտէր Յովհաննէս, զի ինքն Յիսուս ոչ մկրտէր, այլ աշակերպքն նորա:

Կաթող. Զի՞նչ աստի. եթէ ի ձեռն աշակերտաց իւրոց մկրտէր, որպէս այժմն ձեռամբ մերով:

Թեոք. Ո՞րպէս կարէին մկրտել՝ մինչ չէին մկրտեալք. զի ասէ Գիր, եթէ յետ յարութեան Բրիստոսի՝ առաքեալքն մկրտեցան: Ղուկաս ասէ ի Գործս առաքելոց, պատուէր տայր նոցա յերուսաղէմ մի մեկնել. այլ սպասել աւետանցն Հօր, զոր լուարուքն յինէն. զի Յովհաննէս մկրտեաց ի ջուր, այլ դուք մկրտիցիք ի Հոգին սուրբ ոչ յետ բազում ինչ աւուրց:

Կաթող. Ապա պարտ էր ասել Գրիգորի առտուածախօսի. մկրտեցաւ Յիսուս, եւ ոչ եթէ, մկրտեաց:

Թեոք. Պարտ եւ պատշաճ էր ասել, մկրտեաց, այսինքն է՝ զԱդամ եւ զմեզ. քանզի ինքն չէր կարօտ մաքրութեան:

Կաթող. Իսկ դուք սուտի՞ ընկալայք խառնել զջուր ի բաժակն:

Թեոք. Յայտնեցից նախ զպատճառն, յոյր սակս Ոսկերբերանն ասիցէ, զայլ իմն վատթարագոյն հերետիկութիւն խելայ յարմատոյ: Էին ոմանք, որք զգինի դործ եւ արարած սատանայի ասէին, վասն այնորիկ եւ պատճառք բազում եւ անհասարին անհարթութեանց. Բրիստոս, առէին, զգինի՝ զմշակեալն ի սատանայէ ոչ էարբ, այլ զնորն զոր ինքն ստեղծ ի ջրոյ: Սոքա յատուածային խորհուրդս զջուր միայն ի կիր արկանէին, վասն այնորիկ եւ Ջրամատոյցք (ὁδοποιουσι) ի սրբոց Հարց կոչէին: Աստուածայինն Ոսկերբերան զար հերետիկութիւնն քակտել կամեցեալ՝ ասաց զբանն զոր վերագոյնդ յիշեցաք: Եթէ այս ինչ չէր ի միջի, զի՞նչ պէտք էին ասելոյ, — Եւ յայնժամ յարուցեալ յետ խորհրդոյն ի հառա-

առաջնորդ՝ եւ վարդապետ ունելով՝ Հայք յաստուածային խորհուրդս զվուր ոչ խառնեն, որպէս գուրդ առնէք, որթ զգինի, եւ ոչ զվուր ծնանի: Զինչ քան զայս պայծառագոյն խնդրես: Եւ դարձեալ. «Ի ջրոյ միւսանգամ ծնանիմք, եւ արեամբ սնանիմք»:

Տեսանեն, զի զվուրն՝ մկրտութեան բնծայէ, եւ զարիւնն՝ աստուածային Հաղորդութեան:

Թէոր. Երբ ընկալաւ եկեղեցի զխորհուրդ աստուածային մկրտութեան. ի ԅորդանան, եթէ ի խաչին:

Կաթող. Մկրտութիւնն Քրիստոսի ի ԅորդանան թերակատար էր. զի մկրտեցաւ ի Կարապետէն: Գրիգոր աստուածախօս ի ճառն, որոյ սկիզբն է՝ «Միւսանգամ Յիսուս իմ», ասէ, Մկրտեաց եւ Յովհաննէս, ոչ հրէաբար, զի ոչ ջրով միայն, այլեւ յապաշխարութիւն. քանզի դեռ իմն ամենայն չէր հոգեւոր, եւ ոչ տուչութիւնն ի հոգի:

Թէոր. Զարմանամ, զի զայդ ասիցես. Հոգի սուրբ ի կերպարանս աղանուղ ոչ եկն ի վերայ նորա. Հայր՝ ձայն ի յերկնից ոչ ետ: Որ մկրտէրն ոչ էր Որդի: Ուր Հայր, եւ Որդի եւ Հոգի սուրբ, եւ Սրբոյ երրորդութեան ողջ բովանդակ յայտնութիւնն է, անդ եւ մկրտութիւնն չիցէ կատարեալ: Արդ՝ երբ զՔրիստոսի մկրտութիւնն կատարեալ ասիցես:

Կաթող. Ի չարչարանս, յորժամ ել արիւն եւ ջուր. զի յայնժամ լուաց զԱգամ ի յանցանաց. վասն այնորիկ եւ ի տեղւոջ կառափման զմահ խաչի յանձն առ, զի աստուածեղէն արեամբն հեղով լուացէ զԱգամ ի յանցանաց: Ասէ մեծն Բարսեղ ի մեկնութեան Եպայեայ. «Անգիր յիշատակաւ այս բան պահեալ է յեկեղեցւոյ, եթէ որպէս առաջին տեղի բնակութեան մարդոյն Ագամայ յետ անկանելոյ նորա ի դրախտէն տուաւ Հրէաստան, առ գտանելոյ անդ փոխանակ բարեացն կորուսելոց զդիւրութիւն, այսպէս զառաջինն ընկալաւ Հրէաստան զմեռեալ մարդն Ագամ, որ մահուամբ ելոյժ զպատուհաս մեղաց:

Թէոր. Թերակատարն ասել զՏեառն մկրտութիւն ի ԅորդանան ինձ յանդգնութիւն իմն երեւի, եւ օտար ի վարդապետութենէ եկեղեցւոյ: Քանզի աստուածայինն Ոսկեբերան ի ճառն երկրորդ յառաջին գլուխ Մատթէի, ասէ. «Քանզի այս լուացումն ունի ինչ ի հնոյ անտի, ունի ինչ եւ ի նորոյս. զի մկրտելն ի մարգարէն, այս զհինն ցուցանէ, զաբուստ հոգւոյն զնորն յայտ առնէ: Եւ որպէս դք ի միջի երկուց ի միմեանց հեռաւորաց կացեալ, երկրորդմբ ձեռօք տարածելովք զերկոսին կալեալ ընդ միմեանս զօրիցէ, այսպէս Յիսուս զհին կտակարանս ի նորն, զաստուածային բնութիւնն ի մարդկային, զիւրն ի մերս յօդեաց»: Հանգոյն սմին եւ զերկուս ճառս Գրիգորի աստուածախօսի ի Մկրտութիւնն, սովոր է եկեղեցի բնութեանու յաւուր լուսաւորութեան (մկրտութեան) եւ ոչ յաւուրս չարչարանաց: «Միւսանգամ Յիսուս, եւ միւս»

անգամ խորհուրդ», եւ յետ սակաւ բանից. «Ձի սրբութիւն աւուրս լուսաւորութեան, զոր կատարեմք յաւուր յայսմիկ մեծաւն եւ արժանաւորն հանդիսիւ, զիւր ոկիղքն ի մկրտութենէ Բրիստոսի ունի», Գարձեալ. «Աւարիկ ժամանակ միւսանգամ ծննդեան, ծնցուք ի յերկնուստ», Այս միւսանգամ ծնունդ թերակատար քեզ թուիցի: Այլ նա մերձ ի վախճան բանիցն զայս ասէ. «Մկրտէ Բրիստոս, այլ ի հոգի. Այս իսկ է կատարելութիւն. Առ իմէ եւ ոչ Աստուած», Ջրարդ ապա, թերակատար զԲրիստոսի մկրտութիւնն ասիցես:

Կաթող. Ոչ ասէ Գրիգորիոս, մկրտի Բրիստոս, այլ մկրտէ. յայսմանէ յայտ է, եթէ ոչ խօսի զմկրտութենէն ի Յորդանան, յորում ինքն մկրտեցաւ, այլ՝ եթէ ինքն Բրիստոս մկրտեաց, ասէ աւետարանագիրն. յետ այնորիկ եկն Յիսուս եւ աշակերպք նորա յերկիրն Հրեաստանի, եւ անդ շրջէր նոքզք հանդերձ եւ մկրտէր:

Թէոք. Ընթերցիր սակաւ մի եւս զկնի, եւ գտանիցես, եթէ Յիսուս ոչ մկրտէր. զի գրեալ է, եթէ լուան փարիսեցիքն, եթէ Յիսուս բազում աշակերտս առնէ, եւ մկրտէր Յովհաննէս, զի ինքն Յիսուս ոչ մկրտէր, այլ աշակերտքն նորա:

Կաթող. Զի՞նչ աստի. եթէ ի ձեռն աշակերտաց իւրոց մկրտէր, որպէս այժմն ձեռամբ մերով:

Թէոք. Ո՞րպէս կարէին մկրտել՝ մինչ չէին մկրտեալք. զի ասէ Գիր, եթէ յետ յարութեան Բրիստոսի՝ առաքեալքն մկրտեցան: Ղուկաս ասէ ի Գործս առաքելոց, պատուէր տայր նոցա յերուսաղէմ մի մեկնել. այլ սպասել աւետանցն Հօր, զոր լուսարուքն յինէն. զի Յովհաննէս մկրտեաց ի ջուր, այլ դուք մկրտիցիք ի Հոգին սուրբ ոչ յետ բազում ինչ աւուրց:

Կաթող. Ապա պարտ էր ասել Գրիգորի առտուածախօսի. մկրտեցաւ Յիսուս, եւ ոչ եթէ, մկրտեաց:

Թէոք. Պարտ եւ պատշաճ էր ասել, մկրտեաց, այսինքն է՝ զԱդամ եւ զմեզ. քանզի ինքն չէր կարօտ մաքրութեան:

Կաթող. Իսկ դուք ուստի՞ ընկալայք խառնել զջուր ի բաժակն:

Թէոք. Յայտնեցից նախ զպատճառն, յոր սակս Ոսկերեանն ասիցէ, զայլ իմն վատթարագոյն հերետիկութիւն խելայ յարմատոյ: Իին ոմանք, որք զգինի գործ եւ արարած ոստանայի ասէին, վասն այնորիկ եւ պատճառք բազում եւ անհասարին անհարթութեանց. Բրիստոս, առէին, զգինի՝ զմշակեալն ի սատանայէ ոչ էարբ, այլ զնորն զոր ինքն ստեղծ ի ջրոյ: Սքա յատուածային խորհուրդս զջուր միայն ի կիր արկանէին, վասն այնորիկ եւ Ջրամատոյցք (ὁδὸς τοῦ ὕδατος) ի սրբոց Հարց կոչէին: Աստուածայինն Ոսկերեանն զար հերետիկութիւնն քակտել կամեցեալ՝ ասաց զբանն զոր վերագոյնդ յիշեցաք: Եթէ այս ինչ չէր ի միջի, զի՞նչ պէտք էին ասելոյ, — Եւ յայնժամ յարուցեալ յետ խորհրդոյն՝ ի հասա-

բակաց սեղանն բազմեալ էարբ զգինի: — Ապա ցուցանէ մեզ զՏէրն, եթէ չգարչի ի գինւոյ: Այժմ՝ յայանեցից եւ զայն, եթէ ուստի՝ ընկալաւ եկեղեցի գինւով եւ ջրով՝ զաստուածային խորհուրդսն կատարել: Յակոբոս եղբայր Տեառն ի Պատարագամատուցի, զոր ետ, ասէ զայս ձեւ օրինակի. «Դոյնպէս յետ ընթերաց՝ առեալ զբաժանն խառնեալ ի գինւոյ եւ ի ջրոյ, ամբարձ զաչս յերկինս, եւ քեզ Աստուծոյ Հօր նուիրեալ՝ գոհացաւ, օրհնեաց, սրբեաց, ելից հոգւով սրբով եւ ետ սրբոց երանելի աշակերտաց եւ առաքելոց իւրոց՝ ասելով, արբէք ի սմանէ ամենեքեան, այս է արիւն իմ, նորոյ ուխտի, այլովքն հանդերձ:

Կաթող. Ուստի՝ յայտ իցէ, եթէ Պատարագամատուցս այս Եղբոր Տեառն Յակոբայ իցէ: Ի վախճանի առաքելական կանոնաց գրեալ իսկ է ցուցակ գրոց Եկեղեցւոյ, այլ յիշատակ Պատարագամատուցին այնորիկ անդ ոչ գտանի, բայց թուղթ մի միայն Ս. Յակովբայ:

Թեոք. Չպատարագամատուցն զայն ընկալաւ տիեզերական ժողովն, որ վեցերորդ անուանի:

Կաթող. Իս զժողովն զայն մինչեւ ցայսօր չեմ ընկալեալ. սակայն կամիմ լսել զԲնչ ինչ զնմանէ ասիցի:

Թեոք. Սիւնհոգոսն գումարեալ ի Կոստանդինուպոլիս ի Տրուղըն արքունական պալատան առ Յուստինիանոսիւ աստուածասէր թագաւորաւ, վեցերորդ վասն այնորիկ անուանի, զի զպապասութիւն վեցերորդ ժողովոյ ելից եւ կանոնս վասն եկեղեցւոյ բարեկարգութեան եզ. արգ՝ կաթողիկէ եւ սուրբ սիւնհոգոսս այս ՂԲ. կանոնի ասէ. «Քանզի եհաս ի մեր գիտութիւն եթէ ի Հայոց աշխարհի գինի միայն ի սուրբ սեղանն հանեն եւ առանց ջրոյ խառնելոյ զանարիւն պատարագն մատուցանեն, առաջի եղեալ զբանս Յովհաննու Ոսկեբերանի, որ ի մեկնութեան յաւետարանն Մատթէի ասէ, «Վասն էր յարուցեալ՝ ոչ զճուրն արբ, այլ զգինի. զի զայլ իմն վատթարագոյն հերեսիութիւն յարմատոյ ի բաց խիցէ: Քանզի են՝ որք զճուր ի խորհուրդս ի կիր արկանեն. Տէրն եցոյց, եւ յորժամ զխորհուրդն աւանդեաց, եւ յորժամ յարուցեալ՝ արտաքոյ խորհրդոյ, ի հասարակաց սեղանն բազմեր, արկ ի կիր զգինի ի բերոյ որթոյ. որթ զգինի եւ ոչ զճուր ծնանի», Եւ այսմանէ համարին Հայք, եթէ սուրբ վարդապետն անդոսիցէ զԵսառնուսն ջրոյ ի սեղանն սուրբ: Զի մի յայսմ հետէ ի նմին անգիտութեան կացցեն, զմիտս սրբոյ Հօրն ըստ ուղիղ հաւատոց պարգեցցուք: Ի վաղ ժամանակաց տեւեր բաւեր զեզճ հերեսիութիւն Զրամատուց աղանդաւորաց, որք փոխանակ գինւոյ զճուր միայն ի պատարագս իւրեանց մատուցանէին, այրն աստուածային զհերեսիութեան զանօրէն կարծիսն մերժէր՝ եւ ի կշտամբութիւն նոցա բանդագուշանացն ընդդէմ առաքելական աւանդութեանց զբանսն ասէր, զորս յիշատակեցաք:

Զի եւ ինքն իսկ եկեղեցւոյ իւրում զորոյ զհոգեւորական առաջնորդութիւնն վարէր, զժուր ընդ գինւոյ խառնել աւանդէր ի ժամ նուիրման անարիւն պատարագաց, քանզի ի պատուական կողից փրկչի եւ պահպանչի մերոյ Քրիստոսի Աստուծոյ արիւն խառն ընդ ջրոյ բխեաց: Վասն այնորիկ եւ յընդհանուր եկեղեցւոյ, յորում հոգեւոր լուսաւորքն պայծառացեալ փայլէին, այս կարգ աստուածային եկաց անխախտ: Յակոբոս Եղբայր Տեառն եւ մեծն Բարսեղ, որք զկարգ խորհրդական նուիրագործութեանն ի գրի հարեալ աւանդեցին, հաւաստեալ զսուրբ բաժակն ի գինւոյ եւ ի ջրոյ յաստուածեղէն պաշտամանն մատուցանել ուսուցին: Հանգոյն սմին եւ Հաբք սուրբք ժողովեալք ի Կարգագինէ, յայտնադոյնս պատուիրեցին ոչ այլ ինչ բաց ի մարմնոյ եւ յարեան Տեառն ի պատարագի նուիրել, որպէս ինքն Տէրն հրաման ետ, այս է զհաց եւ զգինի ջրով խառնեալ: Արդ՝ եթէ եպիսկոպոս որ կամ երէց ընդդէմ օրինաց առաքելական աւանդութեանն գործիցէ, այսինքն է, զժուր ի գինի ոչ խառնիցէ եւ այնպէս զանարատ ողջնակէզն մատուցանիցէ, մերժեացի, զի թերի զնորհուրդն կատարեաց, եւ նորաձեւս ինչ արար ի հին աւանդութիւնս: Ահաւասիկ ժողովս այս մեծ եւ ընդհանուր ծանաչէ զՊատարագամտոյց Ս. Յակոբայ, զորդու անգիտանառ: Ընկալ ուրեմն զվկայութիւն այնչափ եւ այնպիսի Հարց սրբոց. եւ զայսմ գլխոյ ոչ եւս խօսեսցուք: Կախու. Ես զամենեւին զնոսս համարիմ իբրեւ զմի որ ի մարդկանէ, որ գրէ զիւր սեպհական կարծիս:

Թէր. Ապա ուրեմն զտեղապահս երանելոյ Քահանայապետին հնոյն Հռոմայ, զհայրապետս Կոստանդինուպոլսի, Աղեքսանդրիայ, Անտիոքայ եւ զԵրուսաղեմի զայնպիսի Հարս, եւ զինքնակալն եւս Յուստինիանոս, զամենեւին զոսոս համարիցին իբրեւ զմի որ ի մարդկանէ, եւ զքեզ՝ զմիդ որ, լաւագոյն քան զտիեզերական սիւն հոգան, եւ անվրիպական, կարծիցես:

Կախու. Ասացի քեզ, ոչ որ ի սոցանէ ընդունելի է ինձ:

Թէր. Ես զայլ ինչ զօրութիւն ոչ ունիմ, բայց ի վարդապետութենէ եւ ի մատենից Հարց սրբոց. ես որ մեղաւորս եմ առնել սքանչելիս ոչ զօրեմ, զի նշանօք եւ արուեստիւք զհակառակորդս յողթահարեցից: Եթէ դու ի բանից աստուածագեաց արանցն ոչ նուաճիս, ապա ընդունայն առ ձեզ վաստակեցայ:

Կախու. Անցցուք զենդրով ջրոյն, զի սովաւ հաւատք ոչ բռնաբարին:

Թէր. Մանաւանդ թէ, կարի կարեւոր է, զի առանց սորա նուիրագործութիւնն ոչ լիցի կատարեալ:

Կախու. Եթէ ունիս ինչ այլ վկայութիւն ան ի հանդիսի:

Թէր. Զինչ ինձ օգուտ իցէ ի յաճախելոյ զվկայութիւնս, եթէ ոչ ընդունիցիս զնոսին: Բայց եւ այնպէս՝ տեսցուք, թէ հաճոյ իցէ, զինչ Գրիգոր Նիսասցի գրողին իրաց չքնաղ եւ գեղեցիկ

բնախօսութեամբն վարդապետիցէ։ Սա ի Կոչման բնծայութեան ճառին, որոյ սկիզբն է. «Բանքս Կոչման բնծայութեան կարեւորք են այնոցիկ, որք վերակացուք խորհրդոց աստուածպաշտութեան են», ասէ. «Որպէս որք նենդաւ ղլծոյն ըմպիցեն, այլով իմն դարմանով զմահաբեր զօրութիւնն շիջուցանեն (այլ կարեւոր է, զի հանդայն փնասակարացն եւ օգտակար դարմանքն ի ներքս յայլիս մարդոյ մտանիցեն, որպէս զի յաղեաց անտի ընդ ամենայն մարմինն շայեկան զօրութիւնն բաշխիցի)» այսպէս՝ եթէ ճաշակեալ ինչ իցեմք ի լուծումն բնութեան մերոյ, պիտոյ է զի առնուցումք ի մեզ եւ զայն, որ զլուծեալուն եւ զքայքայեալուն ի մեզ բարեխառնութեամբն միաւորեալ յարդարիցէ. քանզի դարմանն այն առողջարար բնկալեալ մարմնի՝ ղլծուող փնասակարութիւնն հակառակ ազդեցութեամբ վանէ։ Եւ որ այն իցէ։ Ոչ այլ ինչ. բայց՝ մարմինն այն, որ հզօրագոյն քան զմահ երեւեցաւ, եւ մերոց կենացս եղեւ սկիզբն։ Որպէս սակաւ մի խմոր զամենայն զանգուածն խմորէ, որպէս ասէ Առաքեալ, այսպէս աստուծապարգեւ եւ անմահական մարմինն, յորժամ ի ներքս ի մեզ իցէ, զամենայն յինքն փոխարկեալ փոխաբերէ։ Քանզի զորօրինակ եթէ փնասարարն ընդ առողջարարի խառնիցի, ամենայն զանգուածն ի խառնմանէ ապականի, այսպէս մարմինն անմահական յորժամ ի ներքս ի նմա իցէ որ զայն ընդունիցի, զամենայն յիւր բնութիւն փոխադրէ։ Այլ քանզի՝ այլազգ ինչ օրինակաւ չէ հնար, թէ մտանիցէ ինչ ի ներքս ի մարմնի, եթէ ուտելովն կամ ըմպելովն ոչ խառնիցի յաղիս, ապա պարտ իսկ եւ պատշաճ է ըստ օրինաց բնութեան զկենսաստու զօրութիւնն առնուլ ի մարմնի։ Զայս շնորհս ունի միայն աստուածընկալ մարմինն այն, ապաքեն յայտ իսկէ եթէ, մարմնոյ մերոյ ունեւ զանմահութիւն անհնարին. յայտ իսկէ եթէ, մարմնոյ հաղորդութեանն ընդ անմահականին՝ ինքն եւս անապականութեան բաժանորդ ոչ լինիցի։ Արդ՝ կարի իսկ ի դէպ է հայել եւ տեսանել, եթէ զիարդ հնար իցէ, եթէ նոյն մի մարմին ցանկ ի բիւրս բիւրուց հաւատացելոց յընդհանուր տիեզերս բաշխեալ՝ ողջոյն յիւրաքանչիւր ի նոցանէ բաժանիցի, եւ այնպէս ինքն յինքեան աբեողջ մնայցէ։

Եւ որպէս հաւատք, նկատեալ որ ինչ ի մեզ գործի, զիրացս որ առաջի կայ ոչ ինչ երկմտէ, արժան է մեզ առ վայր մի զճառ բանիցս յերկարել ի բնախօսութիւն մարմնոյ։ Ո՞րք ոչ տեսանիցէ, եթէ բնութիւն մարմնոյ մերոյ յանձնէ իւրմէ կեանս իմն ի սեպհական զոյութեան ոչ ունի, այլ արտաքուստ ի զօրութենէ իմեքէ ի նմա հեղույ սնանի եւ պահէ զիւր զոյութիւն՝ անգագար իմն շարժմամբ զօգտակարան յինքն ձգեալ եւ զաւելորդսն ի բաց թօթափեալ։ Այս զօրութիւն՝ է եւ ասի սնունդ. բայց ոչ ամենայն մարմնոյ որ կերակրի՝ նոյն սնունդ է. այլ իւրաքանչիւր ումեք զիւր պատշաճականն շնորհեաց այն որ վարէ տեսչութեամբ զբնութիւն։ Են կենդանիք՝ որք տածին արմատովք երկրի, եւ են՝ որք խոտ ճա-

րակեն, շուն սնանի մտով. գլխաւոր կերակուր մարդկան է հաց, իսկ ըմպելի առ ի պէտս պահպանութեան եւ յաւելոյ խնամաւական հիւթոյ, որք ոչ միայն ջրով՝ այլ յաճախ իսկ զինով բարեխառնին, որպէս զի ջերմութիւնն ներքին առաւելուցու։ Ար մտադիւր զքայսոսիկ նկատիցէ, նա՛ եւ զօրինակ աճման մարմնոյ մերոյնշմարիցէ. զի գարմանքս այսպէիկ ընկալեալք ինեքքս ի մարմնի մերում, լինին արիւն եւ միս, յորժամ հիւթք սննդականք, վասն այլ եւ այլ զօրութեանց որ ի նոսա, ի կերպարանս մարմնոյ փոխիցին։

Չայսոսիկ ըստ այսմ օրինակի հետազօտեալ՝ պարզեցուք զմիտս ի խնդիրս որ առաջի կայ։ Հարցանեալք վերագոյնդ, որպէս մի միայն մարմին Բրիստոսի կենդանացուցանիցէ զամենայն բնութիւն մարդկան (որոց ունիցինն զհաւատս), բաշխեալ ամենեցուն եւ ինքն յինքեան աննուալ մնացեալ։ Առ այս՝ բնական պատասխանի մերձ է։ Եթէ ամենայն մարմնոյ գոյութիւն ի սննդէնէ է, այն է՝ ի կերակուր եւ յըմպելոյ. եթէ հաց՝ է ի կերակուր, եւ ջուր գինեաւ խառնեալ յըմպելի. եթէ Բանն Աստուծոյ ընդ մարդկեղէն բնութեան յօդեալ՝ է առ զմարմին մեր եւ ի տեւականութիւն մարմնոյն ոչ այլ ինչ կամեցաւ, բայց եթէ սնանել մեքովք ուղղորականն եւ պատշաճական դարմանովք, կերակրով եւ ըմպելեօք զիւր գոյութիւնն պահեալ, եւ կերակուրն հաց էր. յիրաւի՝ որպէս առ մեզ ասի, որ զհաց ետես, օրինակաւ իւրք զմարդկեղէն մարմին ետես, զի հաց ընդմտեալ ի մարդն՝ մարմին մարդոյ լինի։ Ապա ուրեմն եւ աստուածընկալ մարմինն՝ որ հացիւ սնանէր, օրինակաւ իւրք հաց էր, այնու զի՝ սնունդն, որպէս ասացաւն, ի բնութիւն մարմնոյ փոխէր։ Ար ինչ սեպհական ամենայն մարդոյ է, այն սեպհական եւ մարմնոյ Բանին էր, զի հացիւ եւ սա պահպանէր, սակայն եւ այնպէս մարմինն այն վասն բնականութեան ի նմա աստուածային Բանին յաստուածեղէն արժանաւորութիւն անդր փոխեցաւ։ Արդ յիրաւի եւ այժմ՝ զհաց սրբեալ բանին Աստուծոյ հաւատամք փոխեալ ի մարմին Բանին։ Քանզի եւ այն մարմին բնական զօրութեամբ հաց էր, թէպէտեւ բնականութեամբ աստուածային Բանին ի նմա տաղաւարելոյ՝ սրբեցաւ։ Ապա ուրեմն՝ որպէս հացն փոխեալ յայն մարմին յաստուածեղէն արժանաւորութիւն անդր էանց, նոյն եւ այժմ զօրութեամբ Բանին կատարի։ Քանզի եւ յայնժամ շնորհք Բանին սուրբ արար զմարմինն որ ի հացէ զիւր գոյութիւնն ունէր եւ օրինակաւ իւրք հաց իսկ էր. եւ այժմ՝ ըստ նմին օրինակի, որպէս ասէ առաքեալ՝ բանիւ Աստուծոյ եւ կոչմամբ սրբի. յիրաւի՝ ոչ վասն այնորիկ զի ուտիցի՝ փոխի ի մարմին Բրիստոսի, այլ վասն զի զօրութեամբ բանին լինի մարմին, որպէս ինքն Բանն ասաց։ Այս է մարմին իմ¹⁾։

¹⁾ Աստի ի միտ առնումք, եթէ Գրիգոր Նիւսացի զգորութիւնն զնէ ի բանս Բրիստոսի՝ «Այս է մարմին իմ», այսու ճոխութեամբ Արդոյ եւ մեծարեալ

Հօր մերժի սնորութիւնն ոմանց ի Յունաց եւ յԱրեւելեաց, որք հետեւեալ աղօթիւքն կարծեն փոփոխութեանն լինել։ Վ. Մայի։

Արդ՝ զի ամենայն մարմին հիւթով եւս սնանի (քանզի անհնարին է, եթէ երկրային մասն մեր առանց կցորդութեան հիւթոյ կեցցէ) որպէս հաստատուն եւ հոծ դարմանօք զպնդութիւն մարմնոյ մերոյ հաստատեմք, այսպէս եւ գլորդութիւն հիւթոյ հոգեմք ի նմին առաւելուլ ի համազգի բնութենէ, որպէսզի ընդմտեալ ի մեզ՝ ի ձեռն փոփոխիչ զօրութեան արիւնսացի, մասնաւոր՝ եթէ ի գինւոյ բնկալցի զգօրութիւն փոխելոյ ի ջերմ գոյացութիւն: Արդ՝ քանզի եւ զայս մասն սննդեան աստուածընկալ մարմինն վասն իւրոյ պահպանութեան առնելալ, եւ յերկրի երեւեալն Աստուած վասնայնորիկ զինքն ի մահկանացու բնութիւնս խառնեաց, զի հաղորդութեամբ աստուածութեան ի միասին եւ մարդկութիւնն աստուածանայցէ, յայն սակա՝ յամենեւին ի նոսա որք տնտեսութեան շնորհացն հաւատայցեն, սփռի իւրով մարմնովն որ ի գինւոյ ի ջրոյ եւ ի հացէ, բաշխեալ մարմնոց հաւատացելոց. որպէս զի վասն միաւորութեանն ընդ անմահականին՝ հաղորդ անպականութեան լիցի մարդն. զայս բարեբարութիւն շնորհէ մեզ, յորժամ զօրութեամբ օրհնութեան զբնութիւն իրաց երեւելեաց յիւրն փոխէ,:

Լուեալ Վաթողիկոսին զմեկնութիւն բանին, ասէ, յիւրախ ծնունդ իմաստուն մտաց է ճառս, եւ յայտնի իսկ Նիւսացւոյն, որ յաճախագոյն սովոր է բնախօսել: Այլ հայերէն ոչ ուրեք գտանի:

Թեոփ. Յառաջագոյն ասացեր ինձ, եթէ ունիք զմեկնութիւն Նիւսացւոյն յերգս երգոց. եթէ հաճոյ իցէ, լուիցուք, եթէ զինչ ի նմա զջրոյ ասիցէ: Քանզի մեկնեալ նորա զբանսդ՝ «Ո՛ր հովուես, ո՛ր արածես ի միջօրէի», ասէ. ցոյց ինձ ո՛ր զհօտդ արածես, զի գտեալ զարօտն փրկական, յագեցոյց յաւիտենական կեութեանս, զոր եթէ ոչ ուտիցէ ոք, մտանել ի կեանս յաւիտենականս ոչ կարէ. բնթացայց առ քեզ յողբիւրդ եւ արբից ի սպառ. յաստուածային ըմպելոյ, քանզի ծարաւեաց բխեո գու աղբերակունս ջրոյ հոսելոյ ի կողից քոց՝ երկաթոյ հատեալ զերակդ. յորմէ թէ ոք ճաշակիցէ, լիցի նա՛նմա աղբիւր ջրոյ բխեցելոյ ի կեանս յաւիտենականս:

Կաթող. Զարմանամ, էր աղաղաւ յիշատակ զջրոյ ոչ արար Տէր. «Որ ուտէ զմարմին իմ, ասէ, եւ ըմպէ զարիւն իմ», եւ զջուր ոչ յիշատակէ. եւ յընթրիսն ասաց. «Այս է արիւն իմ», եւ զջուր միւռնադամ ոչ յիշեաց: Այսպէս եւ Առաքեալ «Որ ըմպէ անարժանութեամբ, ասէ, զարիւն Տեառն», եւ զջրոյ չառնէ յիշատակ: Առ իմէ՞, ոչ Տէրն եւ ոչ Առաքեալ զջրոյ ոչ խօսան:

Թեոփ. Յորժամ զարիւնն ասաց, զայն որ ի գինւոյ եւ ի ջրոյ էր նշանակեաց, զի ոչ ի գինւոյ եւ եթէ, այլ եւ ի ջրոյ արիւն Բրիտտոնի կատարի, որպէս եցոյց Գրիգոր Նիւսացի: Եթէ ասէր Տէրն, այս է գինի իմ, անդ եւ զջուրն յիշել անկ էր, արդ՝ քանզի

զգինքի ոչ անուանեաց, ի հարկէ եւ զՋրոյն լուեաց, այլ՝ արին ասէր, որ յերկոցունց զիւր գոյութիւն ունի: Ապա ի զուր է խնդրել զյիշատակութիւն ջրոյն յանուանէ. նա մանաւանդ այս բարբառ է Գրոյն ի հին կտակարանս, յորժամ զողջակիզաց խօսիցի. որպէս յայնժամ ջուրն ոչ յիշատակէր, այսպէս եւ զինք. զի ողջակէզքն այնքիկ ստուերք մերոյն էին: Գրէր երանելին Պաւղոս առ Եբրայեցիս. Առեալ զարիւն նոխագացն եւ զուրակաց, ջրով եւ բրդով կարմրով եւ զոպայիւ զկտակարանօքն իսկ եւ զամենայն ժողովըզեամբն սրսկեաց, եւ ասէ, այս է արիւն կտակին, զոր պատուիրեաց ձեզ Աստուած: Եւ զնորանաւն եւ զամենայն կահիւ սպասուն նոյնպէս սրսկեաց զարիւնն: Ամենայն ինչ արեամբն սրէր ըստ օրինացն, եւ առանց արեան հեղույ չէինէր թողութիւն: Լուար նախ՝ թէ եղեւ խառնուած գինւոյ եւ ջրոյ, այլ ոչ զյիշատակութիւն ջրոյ ի սրսկելն. Այս է, ասէ, արիւն կտակին: Եւ զարձեալ՝ զանօթս սպասուն նոյնպէս արեամբ սրսկեաց. եւ ամենայն ինչ արեամբ սրէր ըստ օրինաց, եւ առանց արեան չէինէր թողութիւն: Չորիցս, յիշեալ զարիւնն, լուեաց զՋրոյն: Արդ՝ ժխտեցո՞ւք, եթէ յառաջնումն եւս զՋուրն ոչ ասաց. այն՝ զի ասացն. Ջրով եւ բրդով կարմրով: Ապա մի զարմացիս ընդ այն, Տէր իմ, եթէ յաւետարանի զՋուրն ոչ անուանեաց Փրկիչն: Այնուզի՝ ի Վոչման ընծայութեան Գրիգորի՝ Նիւսացւոյ ուսաք, եթէ մարմին Բրիստոսի ի ջրոյ եւ ի գինւոյ գոյացաւ: Երբժամ Բրիստոս զարիւնն ասաց զգոյացեալն յերկոցունց նշանակեաց:

Վախճա՛ւ: Հատ իսկ եւ բաւական զիրացս խօսեցաք: Երբժամ օգնականութեամբ Տեառն զընդհանուր սիւնհոգոսն գումարեացուք, անդ զամենայն զոր դուգ խօսեցար զսոցին իրաց եւ զոր այլ ինչ բարեխնամն Աստուած ազգիցէ, գիցուք առաջի: Այժմիկ, թէ ունիցիս ինչ զայլ գլուխ բանից ան ի միջի:

Թեոք. Լուայ յեռանդ, եթէ ի քսան եւ ի վեցերորդ աւուր Գեկտեմբերի, կատարիցէք զտօն Սրբոյն Ստեփանոսի Նախավկայի յորում աւուր ընթեռնոյքդ գճառ Նիւսացւոյն, որ վասն այնր աւուր հանդիսի ասացեալ է, եւ է սկիզբն նորա. “Ջր՝ գեղեցիկ բարեացն յաջորդութիւն”, այլ զարմանայի իմն, եթէ որպէս զայդ առնիցէք, զի ի ճառի անդ պայծառագոյնս ցուցանի, եթէ պարտ եւ պատշաճ է քեզ յառաջագոյն զտօն Ծննդեան Տեառն կատարել յետ այնորիկ եւ զհանդէս Ս. Ստեփանոսի: Այլ դուք ի քսան եւ ի վեցերորդն Գեկտեմբերի առնէք զտօն Նախավկային, իսկ զԾննդեան Տեառն ի վեց Յունուարի: Ջրարդ միաբանի ընդ ձեզ Նիւսացիւն, որ ասէ. “Ջր՝ գեղեցիկ բարեացն յաջորդութիւն, զհարգեալքն ինդութեանն հանապազորդութիւն: Աւանի՛կ տօն ըստ տօնէ, շնորհս փոխանակ շնորհաց ընդունիմք: Երէկ Տէրն ամենայնի հրաւիրեաց զմեզ ի խնջոյս, այսօր նմանողն Տեառն”,

Լսեն զհնչ ասիցէ: Այլ դու զնմանողն մեծապայծառ տօնիւ մեծարես եւ զՏէրն անտես առնես: Հաւատա ինձ, ամաչեմ ընդ ձեզ, զի այդչափ յայտնութեամբ խելամուտ լեալ ամենայնի՝ յուզղութիւնն գալ ոչ կամիք: Ասեմ ձեզ, զի եթէ զոր ընթեռնուք ոչ պահէք, թողէք ի բաց զընթերցուածսդ, զի մի ցանգ եւ հանապաղ ի նոցունց յանդիմանեալք ընդ ծանր դատաստանու անկանիցիք:

Կախող. Ընդ այս ժպտէր Կաթողիկոսն եւ ասէր, ունիմք զճառս սրբոյն Պրովիդի Կոստանդինուպոլսոյ, որոյ սկիզբն է, “Ջգալի արեգակն”, եւ ճառս այս չէ նուազ հակառակ ընդդէմ մեր, զի ասէ “Ո՛վ գործք զարմանալիք նորանշան թագաւորի, երէկ ծնաւ նա՝ եւ այսօր փառաւորն Ստեփանոս նմա ընծայի”, Այլ՝ յառաջագոյն իսկ ասացի քեզ, եթէ զտօնից տարեկանաց առ կենդանեօք իսկ երանելոյ Կաթողիկոսի եղբօր իմոյ յառանին խորհուրդս մեր ասեալք միմեանց, զի՞ է, զի արտաքոյ հասարակաց ամենեցուն սովորութեան զտօն կատարիցեմք. Փրանկք, Հռոմայեցիք, Ասորիք եւ ազգ ազգ քրիստոնէից միաբանք են յիրիս յայսմիկ, եւ Հայք միայն օտարոտի մեկուսի ընթանան:

Թեոք. Եւ այն չիցէ՞ ձեզ յամօթ եւ ի նախատինս. ի ժամանակի յորում ազգ ազգ Քրիստոնէից ընդ ամենայն երեսս երկրի դադարեալք ի գործոյ՝ ուշ եղեալ աստուածային օրհնութեանց, ի տօնս եւ ի դրուատիս բերկրին զուարթացեալք, դուք միայն ընդ եբրայեցիսն եւ ընդ Սարակինոսս զճառայական գործովք զբաղեալ էք, (այնու առաւելապէս՝ զի ազգ ձեր քաջ ի բաց մտադիր է Գրոց սրբոց, հաւատա ինձ, եթէ ոչ առ շնորհուկս առնելոյ ասեմ, եթէ կարի քաջ տեղեակք եւ հմուտք էք դուք Գրոց սրբոց): Արդ՝ զհնչ է այն, զոր Գրիգոր Աստուածախօսն ասէ “Ծնաւ Քրիստոս, օրհնեցէք”, եւ սակաւ մի զկնի. “Տօն ամենաժողով տօնեմք այսօր զգալուստ Տեառն առ մարդիկ”, եւ յայլում ճառի “Միւսանդամ Յիսուս իմ, միւսանդամ խորհուրդ”, Արդ՝ յորժամ “զմիւսանդամն”, լսիցէք, չառնուցուք ի միտ, եթէ չէ օրէն ի միւում աւուր զՔրիստոսի ծնունդն եւ զնորա Մկրտութիւնն կատարել:

Կախող. Ջգալիսոյ զայսմանէ ըստ արժանի բաւականի յառաջին բանակցութեան խօսեցաք, եւ յարգարեցան իրք. եւ չէ անկ զճառելոցն ճառել միւսանդամ:

Թեոք. Յիրուի, զճառելոցն ոչ ճառեմ, այլ զորոց յայնժամ վասն կարի յորդութեանն անտես արարաք, զնոսին այժմ ընու ցանկամք: Քանզի եւ զսրբոյ միւռնէ եւս յորժամ խօսեալքն վկայութեամբք ոչ հաստատեցաք, եթէ պարտ եւ արժան է կատարել զայն յիւղոյ ձիթենեաց, այլ այնմ միայն ուշ եղաք ընդդէմ բանից քոց մաքառել: Այժմ, եթէ հաճոյ իցէ քեզ, զվկայութիւնսն եւս ածցուք ի միջի, զի մի երեւեացուք ըստ ա-

ռակին, խօսել յորովայնէ: Ի գիրս Ելից գրեալ է. «Խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ, առ քեզ խունկս անուշանս, ծաղիկ ընտիր զմբռնենեաց հինգ հարիւր սիկզ, եւ կինամամն զանոյշ, զկէս այնորիկ՝ երկերիւր եւ յիսուն, եւ խունկեղէզն զանոյշ, երկերիւր եւ յիսուն, եւ հինիկ հինգ հարիւր սիկզ ըստ սրբութեանն, եւ իւղ ձիթենեաց. եւ արաոցես զայն իւղ յօծումն սրբութեան իւղ եփեալ ըստ արուեստի իւղագործաց, եւ իւղ յօծումն սրբութեան լինիցի», Լուար իւղ ձիթենեաց, ասէ, եւ ոչ շուշմայի:

Կախող. Վկայութիւնդ այդ, մինչեւ ասացեալ էր քոյ ծանօթ էր մեզ: Արդ՝ եթէ հաճոյ է քեզ, տուր մեզ գրով զամենայն գլուխս, զորս Ինքնակալն սուրբ եւ սուրբ Եկեղեցիդ Հռոմայեցւոց խնդրեն ի մէնջ ի կատարումն միութեան, զի զնոսին միահամուռ քննեալ զամենայնէ եւ զքնաւէ զմեր կարծիս ասասցուք:

Թեոք. Եւ ետուռ նմա զգլուխս զայսոսիկ: Զի նորվիցեն Հայք զնոսա, որք մի բնութիւն Քրիստոսի ասացին, զԵւտիքէս, զՊիոսկորոս, զՍեւերոս, զՏիմոթեոս Ելուրոս (զԿուզ), եւ զամենայն համախոհն նոցա: Զի խոստովանեցին զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս, մի Քրիստոս, մի Որդի, մի Տէր, մի գէմ, մի անձն յերկուց կատարեալ բնութեանց միացելոց ի մի անձն, անբաժին, անորիշ, անփոփոխ, եւ անշփոթ, ոչ զայլ սմնորդի Աստուծոյ եւ զայլ սմնորդի Կուսին, այլ զմի եւ զնոյն՝ Որդի Աստուծոյ եւ որդի մարդոյ, բնութիւնս երկուս, զմի Աստուած եւ մարդ. յերկուս բնութիւնս միոյն Քրիստոսի զերկուս կամս բնականս՝ զաստուածային եւ զմարդկային, ոչ միմեանց հակառակս, այլ զմարդկայինն հպատակ աստուածայնոյն: Դարձեալ զի զերեքսրբեան օրհնութիւնն ասիցեն առանց բանիցս այսոցիկ «Որ խաչեցար», եւ առանց յօդոյ Եւ: Զի զաւուրս տօնից կատարիցեն ընդ Հռոմայեցւոց՝ զԱւետումն Տեառն ի Իս Բարսի, զԾնունդ Տեառն ի Իս աւուր Դեկտեմբերի, զՏնօրէնութիւն (զԹլիսատութիւն) յետ ութն աւուրց Դննդեան Քրիստոսի, այսինքն է՝ յԱ. աւուր Յունուարի, զՄկրտութիւն ի Զ Յունուարի, զՏեառննդառաջն (զՍրբութիւն Կուսին) յԲ. Փետրուարի. հանգոյն սոցին եւ զամենայն տէրունական տօնս Տեառն եւ զորոց Առաքելոց: Զի զխորհուրդն գոհութեան խմորեալ հացիւ, գինեաւ եւ ջրով նուիրիցեն: Զի զսուրբ միւռնոն ի ձիթոյ ձիթենւոյ կատարեացեն: Զի ի ժամ պաշտամանս Խորհրդոյ ամենայն քրիստոնէայք կացցեն յեկեղեցւոյ, բաց ի նոցանէ զորս արգելուն սուրբ կանոնք, այսպէս եւ յայլ պաշտամունս լիցին աւրնութեակազք: Զի ընդունիցին զեւթն տիեզերական ժողովս եւ միայն զընտրութիւն Կաթողիկոսի ընկալցին ի թագաւորէն Հռոմայեցւոց:

Զգլուխս զայսոսիկ իբրեւ մատուցադ նմա, անդէն եհարցցմեզ օրինակ զայս.

Կախող. Զամենեցուն սոցա կատարումն անվրէպ պահանջն ի մէնջ Հռոմայեցիք, այնպէս՝ զի եթէ մի ինչ ի սոցանէ պակաս

իցէ, միութիւնն ոչ լինիցի. կամ, իցէ՞ ինչ ի սոռին, զորովք մարթ
իցէ անտես առնել, եւ այնպէս ի միաբանութիւնն գալ,

Թէոք. Սղբին իսկ են որ բաժին ի միջի արկանեն. այլ եկե-
ղեցի եւ ինքնակալն առ զգոնութեան շնորհիցեն արդեօք
զոմանս ի նոցանէ, զի մի վասն այնորիկ միութիւնն խափանեցի,
որպէս եւ եղևն առ Հունգարացիս ի ժամանակին զի Ս. Ստե-
փանոս նոցին թագաւոր կոչէր զնոսս ի մկրտութիւն, եւ զի մի
բնաւ եւ ամենայն ինչ վտանգեցի, թոյլ տայր եպիսկոպոսաց
նոցա ածել իւրեանց կանայս օրինաւորս, որպէս այժմս օրէն է
մերոց երիցանց, եւ զայն առնէր զօրութեամբ Համառօտագրին, զոր
բնկալաւ ի Քաջանայապետէ՝) այնր ժամանակի. եւ այս սովորութիւն
է մինչեւ յայսօր յեպիսկոպոսունս աշխարհին այնորիկ:

Կաթող. Ասաինձ յայտնապէս եւ որ այն գլուխը իցեն, զորովք
եթէ անտես առնիցի, եւ այնպէս լիցուք բնկալեալք ի կատարեալն
միութիւն:

Թէոք. Ինձ այնպէս թուի, եթէ որպէս գու ինքն ճանաչես
զքո միտս եւ զկամս, ճանաչիցես եւ զկամս հնազանդելոց քոց, եթէ
զինչ իցէ, զոր բնդունիցին, եւ զինչ ոչ: Եթէ հաճեցիս, առն
մեզ, զինչ ծանր թուիցի Հայոց, եւ զինչ, բնդ որ բնաւ երբեք
չառնուցուն յանձն, հաւանել:

Կաթող. Ոչ գիտեմ. թերեւս երեւեսցի ինձ ինչ այնպիսի,
զորմէ այլազգ իմն դատեսցի Սիւնհոդոսն:

Թէոք. Եթէ գու, որ գլուխդ ես անգիտանաս, ես որ ոտն
եմ ի Հռոմայեցւոց Սիւնհոդոսի՝ մանաւանդ թէ եւ ոչ իսկ ոտն,
զիւրդ կարիցեմ գիտել, զոր դուդ ինդրես: Բայց եւ այնպէս կար-
ծեօք միայն տաացից: Գլուխն վասն բնտրութեան Կաթողիկոսի է
ի պատիւ եւ ի նպաստ քո եւ յաշորդաց քոց, որպէս եւ ի տեւ-
ական հաստատութիւնն աթոռոյդ, զի նովաւ ինքնակալն սուրբ
լիցի պաշտպան, այլ ոչ թուի ինձ եթէ բռնադատիցիք յերիդ
յայդմիկ. այսպէս եւ վասն բաղարջի բռնութիւնն ոչ լիցի ձեզ,
եթէ յայս միաբան գտանիցիք:

Կաթող. Չայդ ամենայն եղից առաջի սիւնհոդոսի. եւ յոր-
ժամ զպատգամաւորս իմ յղեցից յարքունական քաղաքդ, զբով
եւս ցուցից որբոյ սիւնհոդոսիդ եւ աստուածապսակ ինքնակալի, որ ի
Գլխոց անտի բնդունելի լինիցի եւ որ՝ ոչ, յաւելեալ եւ զպատ-
ճառսս յոյր ասկս ոչ եղիցին բնկալեալք: Եթէ ստատանայ՝ մար-
դատեաց եւ չարագործ՝ ոչ արգելուցու զայս գործ մեծ, ի մեր
կուսէ Տեառն օգնականութեամբ ոչ խափանեցի: Բայց չէ ար-
ժանն ոչ մեզ եւ ոչ ձեզ որ ջանկալքդ միութեան, պինդ կալ
յամենայն իրաւունս ամենայն ճշդութեամբ, այլ անցանել զեւիք
իրօք եւ շնորհել ուր չիցէ վտանգ հաւատոց. զի այլակերպու-

1) Աս բանիս ճշմարտութիւնը կ'ու-
րանայ բոլորովին Կարդ. Մայի ա-

ռանձին ծանօթութեան մէջ: Հն.
Մատ. Ն. Հաւաք Հտ. Զ. 378:

Թիւն եկեղեցական սովորութեանց զմարդն ի քրիստոնէական կրօնից ոչ օտարացուցանէ: Այլ արդ՝ եթէ հաճոյ իցէ, պատարաստ լըրուք ելանել անդրէն ի ճանապարհ: Քանզի յետ մեկնելոյ ձերոյ, գրեցից առ ամենայն եպիսկոպոսոսն իմ, զի կամ անձամբ եկեացեն ի ժողովն եւ կամ զիւրեանց պատգամաւորս առաքեսցեն, եթէ պատճառք ծանուցը արգել եւ խափան լիցին գալստեան իւրեանց: Այլ ինձ պարտ է զգործ միութեանն ի գլուխ հանել Աղուանից Կաթողիկոսան հանդերձ, զի սա ունի զաթոռ Գրիգորիսի Թուին Ս. Գրիգորի ի Մեծ Հայս, եւ ցանկ հաղորդակից միմեանց եմք ի գործ հոգեւոր եւ ի ծածուկ ինչ ոչ գործեմք ի միմեանց: Հեռաւորութիւն ի մէջ մեր է, որպէս կարծեմ, երկց ամսոց ճանապարհաւ:

Թե՛ր. Եւ երբ զժողովն գումարել խորհիցիս, արժան է, թէ ծանուցես մեզ զժամանակն, զի զայն յայտնեսցուք Ինքնակալն եւ եկեղեցւոյն:

Կաթող. Ես իսկ ոչ գիտեմ, մինչեւ հարցեալ իցեմ որոց հմուտեւ տեղեակք են վայրացն հեռաւորութեան:

Թե՛ր. Յիրաւի պարտ է շնորհել նոցա ձիգ ժամանակս, զի այր իւրաքանչիւր զիւր պաշար ճանապարհի եւ զպիտոյս հանդերձեալ պատրաստեսցէ:

Կաթող. Ամենայնիւ՝ որպէս ասացերդ լինիցի: Այլ ես ի ձեռն արանց իմոց գրեցից առ Ինքնակալն եւ յայտնեցից նմա զժամանակ ժողովոյն գումարելոյ:

Թե՛ր. Յոյց մեզ, թէ բարուք թուի .քեզ, զթուղթն զոր առաքիցես առ Ինքնակալն:

Կաթող. Արարից այնպէս, այլ արդ՝ երթայք եւ հանգերուք. յորժամ գրեցից զթուղթն անդէն ցուցից ձեզ:

Յաւուրն երկրորդի առաքեսցա առ մեզ զօրինակ թղթոյն առ Ինքնակալն, որոյ բովանդակութիւն այս ինչ է: — Ոչ կարծեմք թէ ոք զայթակղէր ի մեզ, զի մի բնութիւն Քրիստոսի ասիցեմք, զի որ ուղղութեամբ մեկնի՝ այն չար ոչ է: Այլ քան զի՛ զայթակղին ոմանք եւ մէք այսուհետեւ զաղարեցուք յասելոյ՝ մի բնութիւն Քրիստոսի¹⁾: Ապա՝ ցանկացաւ Կաթողիկոսն խօսել ընդ Խէորիանեայ ի ծածուկ, եւ հրաւիրեաց զնա առ Ինքն յաւուր շաբաթու ընդ երեկոյս անագան յոյժ, եւ խօսէր զայս ձեւ բանից: Եպիսկոպոսը իմ ստգտանէն զիս, վասն այնորիկ պարտ եւ պատշաճ է բառնալ զգայթակղութիւն ի սրտից նոցա. ի կալ մնալ զայթակղութեանն՝ բնաւ իսկ ոչ հնազանդեսցին ինձ՝ իբրեւ Գլխոյ, այլ բանագիւտ լինիցին, բարուրս դիցեն, զի ազգ մարդկան կամակոր եւ խստապարանոց է: Վաղիւ՝ ի տերունական աւուրն՝ բազումք յեպիսկոպոսաց իմոց եւ առաջնորդք գրեթէ ամենեքին

¹⁾ Զքնաղ եւ շքեղ կատարած փճաբանութեան. պտուղ նորա անդին: Կարդ. Մայի:

խակ ժողովեցին ի ժամ պաշտաման: Դու, եթէ հաճոյ է քեզ, քո աստուածապարզեւ իմաստութեամբդ խօսեսցես, եւ հաւանեցուցես զնոսա, եթէ ոչ թուղթ խորհրդական եւ ոչ այլ ինչ բան գրեաց Վաթողիկոսն առ Ինքնակալն, բայց զայն միայն. «Եթէ քո թագաւորութիւնդ կամի ի կատարումն ածել զմիութիւնն, զայն եւ ես կամիմ եւ ցանկամ, եւ ճգնեցայց ի սմին զի կատարեսցի», Թէորիանոս մտադիւր յանձն առ զբանն: Յաւուրն երկրորդի ի ժողովել եկեղեցւոյն ի հանդէս մեծի պաշտամանն հրաւիրեաց զմեզ Կաթողիկոսն, յայնժամ բացեալ զբերան իւր Թէորիանոս, ասէր.

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆ ԹԷՈՐԻԱՆԵԱՅ:

Ոչինչ այնպէս օգտակար մարդկան՝ եւ բազմաց եւ մեծամեծ բարութեանց պատճառք, քան զպահպանութիւն պատուիրանաց Աստուծոյ: Սովաւ ծառայք Աստուծոյ անուանիմք, եւ արժանաւորք անձառ արքայութեանն, ժառանգք եւ եղբարք Քրիստոսի եւ որդիք Աստուծոյ լինիմք եւ կոչիմք, քան զայս չիք ինչ երանագոյն եւ ցանկալի: Մարգարէն՝ թագաւորն եւ աստուածահայրն Դաւիթ՝ զայս գործ մեծ եւ դժուարին եւ բիւրուց բարեաց արգիւնարար՝ խոստանայր Աստուծոյ կատարել, թէ միայն կարէր ապրել ի զրպարտութենէ. «Փրկեա զիս, ասէ, ի զրպարտութենէ մարդկան, եւ պահեցից զպատուիրանս քոյ», Զինչ արասցէ մարդ ապրիկար, եթէ սոսկայ թագաւորն ի զրպարտութենէ, եւ առ զերծանելոյ անտի զձանր եւ զդժուարին խոստումն կատարել Աստուծոյ խոստանայ: Ոչ ինդրէ նա զերկայն աւուրս կենաց՝ զամս հինգ հարիւր եւ առաւելագոյն եւս, կամ զաշխարհակալ պետութիւն, եւ կամ զայլ ինչ եւս չքնաղ եւ զարմանալի, այլ զազատութիւն ի զրպարտութենէ մարդկան, եւ փոխանակ ընդ այնր խոստանայ զպատուիրանացն Աստուծոյ պահպանութիւն: Արդարեւ չար չար է զրպարտութիւն քան զլարիս, յորոց զողայրն եւ քստմնէր ոգի մարգարէին մեծի եւ թագաւորի. նա մանաւանդ՝ եւ ոչ զիւր թագաւորութիւնն կարծէր յապահովի, այն որ բիւր յազմութիւնս կանգնեալ եւ բազում գործս արութեան ցուցեալ էր: Մայր զայթակցութեանց զրպարտութիւն, անտի աղէտք անհասարիւք ողողեն զերեսս երկրի, բաժանէ գեղրայր յեղբօրէ, զծնողս յորդւոց, զորդիս ի ծնողաց, զարս ի կանանց սիրելեաց: Զրպարտութիւն՝ հին զէն առ ձեռն պատրաստ է սատանայի որ մարգասպան՝ իսկ անուանեցաւ, զի սատանայ բանարկու զրպարտիչ նշանակէ: Ոչ զոք յարժանաւորաց մեծարէ սաղայել, ոչ ումք ի պատուաւորաց զպատիւն ընծայէ, ժանտ է նա անպատկառ եւ յանդուգն. վասն այնորիկ եւ ոչ Հօր մերոյ մեծարելոյ՝ Սրբոյ Կաթողիկոսիդ

խնայեաց, յորմէ ականածեն հրեշտակք՝ իբրեւ յիւրեանց նախան-
ձաւորէ, որ ի մարմնի հողեղինի զվարս նոցա յանձին ցուցանէ.
այլ՝ զհին զէնն, որ է զըպարտութիւն, ձգեաց եւ ի նա: Եւ այ
զհօծել ոմանց ընդ միմեանս եւ ասել, եթէ գաղտ ծանուցեալ է
կաթողիկոսն Ինքնակալին, թէ ընդունիմ զշորրորդ ժողովն, թէ
այսուհետեւ ես ինքն Հռոմէական եմ, եթէ զհետ իմ եկեցեան
Հայք եւ եթէ ոչ: Զնենգութեան հնարագ հնարեցաւ վիշապն
բարեատեաց ընդգէմ՝ կաթողիկոսիդ, այլ՝ եւ զմէնջ չարախօսեր
նենգաւորն, եթէ մեք զնա ինքն առ հերետիկոսս ունիցիմք յա-
մենայն աշխարհիս Հռոմոց: Ո՛վ չարութեան սատանայի. ո՞ք ի
մէնջ երբեք ընդ միտ ածաւ հերետիկոս զկաթողիկոսն կոչել,
որոյ ես իսկ վկայ սրբութեանն եղէ յարձանագրութեան Բանա-
կցութեանն, որ ընթերցաւ յաբլունիս եւ ի սիւնհոգոսին, ուր
սորին հակառակն յայտնեալ երեւեցաւ: Այլ՝ սղբին իսկ են
հնարք թշնամոյն խաղաղութեան եւ միաբանութեան, որ միշտ
հակառակ կայ գործոց բարեաց: Բայց մեք սուրբ զկաթողիկոսդ
համարիմք եւ անուանեմք, որ ոչ այլ ինչ գրեաց առ Ինքնակալն
բաց ի բանից աստի. եթէ « Զմիութիւնն, զոր կամի սուրբ Թագա-
ւորութիւնդ, զնոյն եւ մեք կամիմք եւ ցանկամք, յորժամ Տեառն
օգնականութեամբ գումարեսցուք զսիւնհոգոսն, զբանս արքու-
նական պատգամաւորացդ դիցուք առաջի, եւ զոր ցուցանիցէ մեզ
Աստուած՝ բան բարի, զայն արասցուք, եւ զամենայն ի ձեռն մերոյ
եպիսկոպոսաց յայտնեսցուք մեծազօր Թագաւորութեան քում », :
Այս է, զոր ծանոյց կաթողիկոսն գրով: Այլ՝ խաղաղութիւն
Աստուծոյ, որ ի վեր է քան զամենայն միտս, եւ զորմէ լուարուքն
եթէ Աստուծոյն է, եւ Աստուած՝ Աստուած նորա է եւ ինքն իսկ
է Աստուած, իբրեւ ի խաղաղութեան Աստուծոյ մերոյ զիւր
թշնամին ջնջեցէ իսպառ, եւ պահեցէ զիւր սիրելիս ի միա-
բանութեան ի Յիսուս Քրիստոս ի Տէր մեր եւ ճշմարիտ Աստուած:

Կախող. Զայս իբրեւ խօսեցաւ Թէորիանոս, ասաց կաթողի-
կոսն. Ոչ քը է այր խորհրդական որ ոչ գիտասցէ, եթէ սկզբնաշար
օձն ոչ հանդուրժէ բնաւ հայել տեսանել զմիութիւն Քրիստոնէից.
զի ի միաբանութենէ անտի որդւոցն Աստուծոյ սպանանի, սուր
մահաբեր յաղիս նորա Թափ անցանէ. եթէ յաջողեալ զխաղաղու-
թիւնն նշմարիցէ: Ասան այնորիկ ընդ այն չէ զարմանալ, եթէ առ
մեզ զնենգութեան հնարս հնարեցաւ, այլ՝ որովայթք գայթակ-
ղութեան նորա ոչ ծածկեցան ի մէնջ, ապա՝ չիցէ մեզ փոյթ ընդ
բանս սողտանաց եւ հակառակութեանց առ մեզ. եւ զոր յայն-
ժամ յայտ արարաք Ինքնակալին եւ այժմ՝ զնոյն յայտնեմք: Եւ
գուք յայսմհետէ, ի հաճոյս ձեր ողջ լիւրութիւն:

ՅԱՒԵԼՈՒՄԺ Զ.

ԳԼԽԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՀՈՌՈՄՈՑ

ԶՈՐՍ ՊԱՀԱՆՋԵՆ ԱՌԻՒՄԷՆՋ Ի ՊԷՏՍ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ, ԸՆԴ ՈՐՍ
ԵՒ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ ԱՌԸՆԹԵՐ ԵԴԵԱԼ:

Ա. Խնդրեն Հոռոմբ: Նզովեցէք զասողն մի բնութիւն զՔրիստոս, զԵւտիքէս, զԴիոսկորոս, եւ զՏիմոթէոս զկուզն, եւ զամենայն համախոհս նոցին:

Պատասխանէ ժողովն: Նզովեմք եւ զԵւտիքէս, զոր եւ նզովեցին նախ քան զմեզ սուրբ Հարքն մեր, եւ զՍեւերոս: Իսկ զԴիոսկորոս՝ մինչեւ ցայժմ ոչ էր լուեալ Եւտիքեայ համախոհ գոլ. մանաւանդ զի՝ ունիմք զԳերմանոսի, որ երբեմն եղեալ ի թագաւորական քաղաքդ պատրիարք, առ եկեղեցիս Հայոց զԹուղթ. նա եւ ի բանս իւր զԵւտիքէս միայն, եւ ոչ շայլ ոք յայս աղանդս բամբասէ, եւ մեզ հրամայէ նզովել: Ապա հարկ ոք առ այս կարծիս նախ զմիտս մեր հաստատել ձեզ, այսինքն՝ բերել զգիրս հերձուածոյն Եւտիքէսի, եւ զգիրս Դիոսկորոսի, թէ ցուցանեն զբեալքն՝ բնկալեալ ի Դիոսկորոսէ զԵւտիքէս. եւ կամ գտանի գրութիւն նորա համախոհ նորին հերձուածոյ. յայնժամ պատշաճ է մեզ՝ առանց կարծեաց նզովել զԵւտիքէս, եւ զամենայն համախոհս նորին:

Բ. Խոստովանեցէք զՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, մի Որդի, մի դէմ, մի Քրիստոս, մի աւեր, մի անձնաւորութիւն, անորիշ, անփոփոխ, անայլալիցի, անշփոթ. ոչ այլ զորդին Աստուծոյ, եւ այլ զորդի որբոյ Աստուածածնին, այլ գնդն որդի Աստուծոյ եւ որդի մարդոյ. բնութիւնս երկուս, զմին խոստովանել Աստուած եւ մարդ, եւ երկուս բնութիւնս՝ դնոյն եւ զմի Քրիստոս, ունելով երկուս ներգործութիւնս բնականս՝ աստուածային եւ մարդկային. եւ երկուս կամս բնականս՝ աստուածային եւ մարդկային, ոչ հակառակ միմեանց, այլ ընթանայ մարդոյն կամքն զկնի աստուածային կամայն:

Պարտաւ: Այս խոստովանութեան համախոհս գտանեմք զամենայն սուրբս, եւ զմեծ հայրապետոն ի բանս իւրեանց, այսինքն՝ զերանելին Աթանասիոս եւ Գրիգորեանս, եւ զորս հանգոյնս նոցին, նոյնպէս եւ զսուրբն Կիւրղոս, որ ընդգէմ՝ Նեստորի զինեցաւ յաղթող ակոյեանն, եւ վասն ստուգելոյ զանճառ եւ զանշփոթ միաւորութիւնն Քրիստոսի, ներհակ չարաչար բաժանողին ուրեք ուրեք ասաց. Մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ, զոր

ընկալեալ հարքն մեր խոստովանեցին ի նոյն երանելոյ Աիւրդէ միտան, եւ մեզ աւանդեցին, ըստ միաւորութեան Բանին ընդ մարմնոյն ասեւ բացաձայնութեամբ, մի բնութիւն բանին ընդ մարմնոյ, եւ ոչ ըստ պարզ էութեան սահմանի. զի զայս զհարգ էր կարելի, ասել՝ Աստուած եւ մարդ զՔրիստոս խոստովանողացս, զի թէպէտ եւ մեկնեմք զբառ բացաձայնութեան ըստ ուղիղ դաւանութեան, սակայն ոչ տիրապէս շինի այսու կամք եղբայրութեան ձերոյ. այլ կարծեօք զայթակղութեան վարիք ի վերայ մեր յեղունքն եւ ի շփոթումն բնութեանցն Քրիստոսի բամբաստելով, զոր մի լիցի զմտաւ ածել. այլ հեռի էին յայս կարծեաց Հարքն մեր, եւ մեք առաջի Աստուծոյ: Ի վերայ որոյ եւ կարելոր համարիմք վասն խաղաղութեան եկեղեցւոյ, եւ շինելոյ զսէրդ ձեր, եւ բառնալոյ ի մէնջ զտարադէպ զայթակղութեան կարծիսն տեղեւ տալ ասելոյն բացաձայնութեամբ, մի բնութիւն Բանին մարմնացելոյ, եւ ասեւ երկու բնութիւն, որով ճշմարտապէս գոյութիւն անձառ միութեան Բանին եւ մարմնոյն սահմանի: Եւ զորորինակ հաստատեաց զսա Աիւրդէ երանելին եւ Հարքն մեր հետեւողք՝ ընդգէմ՝ բաժանողացն զՔրիստոս ըստ բնութեանցն, եւ անձնաւորութեանցն, այսպէս եւ մեք լուծանեմք զսա ընդգէմ՝ կարծեաց շփոթողացն, եւ մնամք անսայթաքելի ի ճշմարտութեան, համախոհ Հարքն որբոց դաւանութեան: Ունիմք եւ առ այս ճշմարիտ եւ ընդարձակաբան վկայութեամբ Հարքն զԹուղթն ասացեալ Հօրդ Գերմանոսի, հաւանական եւ ուղիղ Արարապետութեամբ: Աստի կարողանամք ուսանել եւ զներգործութեանց եւ զկամաց ձեր դաւանումն երկեակ, թէ միոյ Քրիստոսի Աստուծոյ վերայ հաստատի. եւ ոչ խորշիմք, այլ ընդունիմք զճշմարտութեան հետեւողք, եւ համաձայն եմք խոստովանութեանս:

Գ. Կամիմք, զի ապօքն գերեքորբասացութիւն բայ ի խաչեցեւոյն վասն մեր, եւ բաց յԵւ էն:

Պատասխ. Փոքր եւ շնչին այս կարծիք զայթակղութեան գերակատար ձեր իմաստութեանդ. զի եթէ ասեաք առ Քրիստոս. Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հօր, սուրբ եւ անմահ, ողորմեա մեղ, պարտ էր զայթակղել, իբր թէ գշնորհն մարդեկութեան եւ վասն մեր չարչարանացն զլացեալ ամօթ համարիմք: Իսկ ապա թէ պարծանօք զնոյն դաւանիմք ըստ խրատոյն Պօղոսի. ինձ մի լիցի, ասէ, յայլ պարծել, բայց միայն ի խաչ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. ընդէր սուտ գտանիմք յեղբարցդ՝ թերեւս զի Աստուած ասեմք խաչեալ եւ ոչ Քրիստոս. աղաչեմք եւ մի առ այս տկարանայք. զի զեաշն յաւելլով՝ բաւական է մարմնոյն տարացոյց առ ի միտագիտութեան, եւ ճողոպրիչ յաստուածաչարաչարութեան կարծեաց: Իսկ զԵւն յաւելլով վասն հոլովման բանին. զի սուրբ բառ կարճ է ի մերս բարբառ, եւ ոչ կարէ հոլովել, եւ ի միւսն յարակցել, որպէս եւ ի ձերդ աշոնն:

Ի վերայ այսորիկ գտանեմք, եւ առ ի մէնջ սրբաբանութեանս Բրիտտոսի զձեզ վկայս, զի կայ արդ եւս յարձանս փորագրեալ գրով ձեր ի Ռամասկոս եւ ի Մամուեստիա. Սաւրբ Աստուած, սաւրբ եւ հօգը, սաւրբ եւ անձան, որ խաչեցար ձան մեր, ողորմեա մեզ. որովք ուսանիմք, թէ եւ ի ձենջ ուսաք զայս սրբերգութիւնս այսպէս երգել, եւ ոչ անձամբ անձին է գտեալ:

Իսկ եթէ ոյր ազգաւ անտես արարիք զառ ի հարցն եղեալ աւանդութիւնս, տգիտանամք. եւ վասն յոմանց անպատշաճ լուեալ բարբառին գայթակղիմք, թէ մանուկն ի յօդ վերացաւ, եւ զձերունեաց աւանդութիւն այլայլեաց. զի թէ մեք, ասէ Պօղոս, կամ հրեշտակ յերկնից աւետարանէ ձեզ աւելի, քան զոր աւետարանեցաքս, նորմեալ լիցի: Եւ նա աւետարանեաց ի խաչն Բրիտտոսի քրիստոնէից պարծել, որում հաւանիլ անյազ տենչանք պարծիմք եւ մեք եւ զուք, եւ գիտեմք, զի յայսմ բայէ վասն աստուածաշարժարութեան կարծեաց հրաժարիք: Սակայն մեք չեմք այդ նուրբ տեսութեամբ. ոչ զի Աստուած ասեմք, զնորհն մարմնոյն զլանամք, որպէս եւ ոչ յորժամ դառն բարձող մեղաց աշխարհի, զփառս եւ զէութիւն աստուածութեան: Եւ զի կամիմք ի վերայ այսորիկ յօժարամիտ բազմանօք զւերդ ձեր ընդգրկել. բժշկել իրաւունս վարկաք եւ յայսմ մասին զկարծիս եղբարդք, եւ ասել զերեքսրբեանս առ Բրիտտոս այսպիսի օրինակաւ. Սաւրբ Աստուած, սաւրբ եւ հօգը, սաւրբ եւ անձան, որ մարմնացար, եւ խաչեցար ձան մեր ողորմեա մեզ. զի մի թուեսցուք Երրորդութեանն յայսմ վայրի տալ զայն, կամ գԲրիտտոս սոսկ ըստ աստուածութեան ասել խաչեցեալ. բանդ ուղղեսցէ զսիրոյդ ձեր կարծիս:

Դ. Տօնեցիք զտօնան ընդ Հռոմք, այսինքն՝ զԱւետեացն ի Ին. Մարտի, եւ զԾնունդն ի Ին. Դեկտեմբերի, զԹլփատութիւնն՝ յ'Ա. Յունուարի, եւ զՄկրտութիւնն ի Զ. նոյն Յունուարի, զՏեառնընդառաջն յ'Բ. Փետրուարի, եւ պարզաբար զամենայն տէրունական տօնս, եւ զսրբուհւոյ Աստուածածնին, զկարապետին եւ զԱռաքելոցն:

Պատասխ: Ծանիցէ Եղբայրութիւնդ ձեր, զի զոր ինչ առ ի Բրիտտոս ուղիղ դաւանութիւն, նախ քան զայս գլուխ, ընկալաք, եւ խոստովան եղեաք, թէ լինի առ ի սէրդ ձեր հոգեւոր եւ մարմնաւոր հաղորդութիւն, եւ թէ վասն ոչ հակառակելոյ զիտուութեան ճշմարտութեանն. այլ ոչ թէ ի թաղաւորական պատիւ վերանամք՝ յաւելեալ ի սոյն, եւ ոչ թէ ի վերջին աղքատութիւն ժամանեմք՝ պակասեցուցեալ. քանզի ըստ Առաքելոյն, ոչ որ կանս, եւ ոչ հանդերձեալքն կարեն մեկնել զմեզ ի սիրոյն Բրիտտոսի, եւ յառ նա խոստովանութենէս. այլ կցորդ եմք ձեզ, մի եւ հաւասար ըստ առ ի Բրիտտոս հաւատոցդ, որպէս եւ գրեցաւ: Իսկ զտօնս տէրունականս, զորս պահանջէք կատարել, զամենեսին ունիմք անթերի կամօքն Աստուծոյ, եւ տօնեմք ի փառս Բրիտտոսի

ընդ ձեզ, բայց ի Ծննդեան օրէ, եւ որ ի նա յարին խորհրդածութիւնքն Աւետեացն, եւ Գալստեանն ի տաճարն, ի նախնեացն ի մեզ այսպէս եկեալ, զի ընդ Մկրտութեանն լինիցի: Սակայն մեր սիրոյ աղագաւ ժողովեալ, եւ զեազաղութիւն Քրիստոսիցանկացեալ հաստատել, ախորժեմք եւ յայսմ մասին՝ մեծի եկեղեցւոյդ հաւասարել, թէպէտեւ չիք ի Քրիստոս այսու առաւելութիւն կամ նուազութիւն՝ յաւուրց յաւուրս տօնից փոփոխումն, այլ միայն հաւատով եւ սիրով զնոյնս կատարել. է արդարեւ այս ի սիրոյն մասանց, եղբարց համախոհ լինել ի պատիւ նորուն, եւ կամիմք բաղձանօք. բայց տկարանամք ի տիրապէս լինելն, յաղագս հնանալոյ աւանդութեանն ի մէջ մեր: Արդ՝ քանզի հանդերձեալ բանդ ունիեւ զմեր գլխակարգութիւնս խնդրոյ, եթէ զօրացուցէ Աստուած առ ի կատարել, եւ հաճոյ թուեսցի ընդունել, պարտապան եմք եւ այսմ մասին զմիմեանց բեռն բառնալով կատարել զօրէնս Քրիստոսի: Իսկ եթէ դուք տկարանալք, եւ առ ի մերս տկարութիւն զիջանել աղաչեմք:

Եւ կամիմք, զի առնիցէք զմեռանն ի պողոյ ծառոյ:

Պատասխ: Աստ յաղքատութենէ խափանեալ է աւանդութիւնս, եւ վասն դժուարագիւտութեանն ի հիւսիսային կողմանս այսր նիւթոյ, որ ընդունի զտիպ շնորհացն սուրբ Հոգւոյն: Արդ եթէ գիւրագիւտ լիցի, վասն օրինաց, եւ կամ ըստ հեղգութեան ոչ խափանեմք:

Զ. կամիմք զի առնիցէք զԱստուածային Հաղորդութիւնն խմորուն հացիւ, գինւով եւ ջրով:

Պատասխ: Ըստ այսմ մասին իրաւունս վարկաք ձերում պատուականութեանդ, ընդ առաքելոյն Պետրոսի աթոռոյն հաւասարել եւ ընդ մեր նուաստութեանս, եւ այսպէս զիջանելով զօրէնս սիրոյն նորոգել. քանզի նոքա են առաքելոյն աւանդոյն աշակերտք՝ հաւասար ձեզ. որոց հանգոյն եւ մեր բաղարջ հացս նուիրեմք ի Քրիստոսի պատարագին: Արդ՝ եթէ տացէ ձեզ Աստուած խնարհել, եւ այսու ի մեր սահման հաւասարել, պարտական եմք զի մի կրճիմն լիցի միաւորութեան եկեղեցւոյ, խառնել ընդ անապակ գինին ջուր ի փառս Աստուծոյ:

Եւ կամիմք, զի կացցեն ամենայն Քրիստոնեայքն, քահանայքն եւ ժողովրդականքն ի ներքս յեկեղեցւոյ, յորժամ կատարի աստուածային պատարագն. բաց յայնցանէ զորս արդելուն կանոնք յաղագս ապաշխարութեան. նոյնպէս եւ յայլ կարգաւորութիւնս եկեղեցւոյն:

Պատասխ: Ըստ այսմ մասին յանցանելն՝ ոչ ի կամաց եղեւ այլ յաղագս տարագրելոյ ազգիս ի հայրենի աշխարհէն եւ յեկեղեցեացն. եւ պանդուխտ գոլով ի մէջ ձեր, ոչ հաղորդս ընկալալք զմեզ, որպէս իրաւացի էր, այլ փակցիք ընդդէմ մեր գրորուն եկեղեցեաց ձերոց, եւ մեզ անկար եղեւ ի պանդխտու-

Թեանս բաւական ժողովրդոցն եկեղեցիս շինել. ուստի յառաջեալ աւանդութիւնս յազքատութենէն, որպէս զօրէնս եղեւ. զի տեսեալ զհայրապետական աթոռս, որ ի ստորին կողմս վտարեալ, վասն ոչ ունելոյ եկեղեցի, արտաքոյ նորին աղօթել վերին կողմանքնակիչքն, ոչ բարի նախանձիւ, եւ ուրիւրութիւն կալան, արտաքոյ եկեղեցւոյ աղօթել: Եւ լինի այսոր աղագաւ յառաւել զգուշութիւն կարծեաց թերութեան բարեկրօնութեան ի մէջ ձեր: Արդ՝ եթէ տացէ Աստուած հայրապետական աթոռոյս եկեղեցի բաւական ժողովրդոցն, զիւրս զարձեալ աւանդութիւնս յընդհանուր ազգս տարածեցի, ապացուցիւ եւ մեր հրամանաւ:

Ը. Կամիմք, զի ընդունիցիք զչորրորդ, եւ զհինգերորդ, եւ զվեցերորդ եւ զեւթներորդ տիեզերական ժողովն:

Պատասխ: Սահման եւ պատճառ չորրորդ ժողովոյն դասնի ի մէջ մեր, որ է երիցն, որ նախ քան զնա, համաձայն, ոսկս որոյ եւ բնկալեալ եղեւ ի մէջ:

Իսկ յորժամ տայցէք զայլոցն պատճառ, համախոհ վերոյ գրեալ խոստովանութեանդ եւ երգակից առաջնոց ժողովոցն, ընդունիմք սիրով:

Թ. Կամիմք, զի ընդունիցիք զառաջարկութիւն Կաթողիկոսին միայն ի թագաւորէն Հոռոմոց:

Պատասխ: Այս գլուխ թէպէտ եւ յետոյ դասեցաւ, բայց ոսկայն պարունակող է ամենայն նախկարգեալ կարգացն գլխոց. վասն զի թէ այս լինիցի, զոր այժմ հաստատեմք, խաղաղութիւնն ածէ, եւ եւս առաւել բարգաւաճեցէ, ապա թէ ոչ, թէպէտեւ մեք այժմ սերմանեմք, ոչ յուսամք առ յապա տալ սերմանցն զպտուղս: Որում յարացոյց՝ ոչ թէ ի մարմնականաց, այլ զվերին իմաստութեան տառնումք ի կիր զխորհուրդս:

Ասան զի կամեցեալ Աստուած զմարդն, որ բաժանեցաւ ի նմանէ անձնիչխան կամօքն վերստին ստանալ, հնարեաց զայս, էած ի մէջ զօրէնսն, եւ զմարգարէսն, զպարգեւս եւ զպառնալիս, որք ոչ կարացին տիրապէս զմարդկութիւնս նուաճել. յետ որոյ այլ խորհուրդ փրկութեան հարկաւորեցաւ յայտնել. այսինքն՝ զԲանն համազոյ առաքեաց, եւ ընդ մեր միաւորեաց բնութիւն. եւ զնոյնն աստուածութեան հաւաստեալ, ընդ նմին յարոյց, եւ ընդ նմին նստոյց յերկնաւորս ի վերայ ամենայն իշխանութեանց երկնից, եւ զնոյն եդ գլուխ եկեղեցւոյ, որ է մարմին նորա, յերկինս մեզ քահանայ, եւ յերկրիս ըզձիցն լցուցանող: Այսպէս եւ մեր ազգն ներգործութեամբ չարին բաժանեցաւ ի ձէնջ թէ ուղիղ կարծեօք կամ թէ թիւր. մեք զթշնամութիւն եկեղեցւոյ, եւ զպառականեւն՝ այսօր չար տեսանեմք. տեսին զայս նախ քան զմեզ հարքն ձեր եւ մեր յիւրաքանչիւր ժամանակս, եւ հնարեցան առնել զխաղաղութիւն, որպէս Գերմանոս պատուական բարի եւ եր-

Զանիկ Պատրիարքն, որ գրեաց ի Հայս զԹուղթն հոգեւոր սիրով եւ ուղղափառութեամբ լցեալ: Եւ Փոտ դարձեալ ի նոյն աթոռդ հայրապետ՝ յաւել ի նոյն խորհուրդ առ մեզ զԹուղթ: Այսպէս եւ մեր Հաբն Զանադին. զի Եզր Վաթողիկոսն ի ժամանակս Հեռակիլն արքայի արար զմիութիւն եկեղեցւոյ, սակայն ոչ մնաց հաստատուն: Եւ Վահան Վաթողիկոս ի ժամանակս Վսպի եւ Կոստանդեայ թագաւորաց, եւ ոչ նորայն ցանկութիւն կարաց ընթանալ ի յառաջ: Եկն եւ Գրիգորիոս Վկայասէր առ Ալեքսիսիւ արքայիւ ի մեծ եկեղեցիդ, եւ չեղեւ հնար միութեան: Եւ յետ նոցա այսօր մէք արժանի գտաք զաստուածազործութեան բուռն հարկանել, որ է խաղաղութիւն. սակայն երկնչիմք մի գտցէ, զի ոչ եմք խառնեալ ընդ ձեզ մարմնով, եւ հոգեւոր կապակցութիւնն քակտեսցի դարձեալ. որպէս վերոյ գրեւոյդ եղեւ, եւ որպէս օրինացն տկարացաւ դօրութիւն, որ ոչ կարաց տիրապէս զմարդիկս առ Աստուած մերձեցուցանել:

Արդ՝ քանզի տկարացաւ պարզ խորհրդոյ հնարք առ այս գործոյ կատարումն, պարտ է ձեզ ի վախճան յաւիտեանցս զբազմապատիկ իմաստութիւնն Աստուծոյ առնել յարացոյց. եւ հանգոյն նմա բնութեանց շաղկապումն ի մէջ մեր առնել: Եւ այսպէս անբակ պնդութեամբ զսէրն նուաճել, այսինքն հարսնացուցանել զաթոռն Անտիոքայ հայրապետութեանս Հայոց, զի ի ձեռն ողջախոհ հուսին այնորիկ, եւ անբիծ փեսայիս այսորիկ միաւորութեան, հաւատամբ լինել ի մէջ երկուց ազգացս անքակ սիրոյ խնամութիւն. եւ յառամբ, զի որպէս Տէրն մեր զմարդկային բնութիւնս ի ձեռն մարմնոյն իւրոյ նուաճեաց ընդ իշխանութեամբ Աստուծոյ Հօր, այսպէս սա մարմին ունելով զսուրբ աթոռն զայն եւ եկեղեցի, զամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց ընդ իշխանութեամբ թագաւորիդ Հռոմոց ածեալ կացուցէ, եւ ի մեծ եկեղեցիդ խառնեսցէ: Զայս ոչ եթէ յիշխանափրութեան արտէ շարժեալ այսպէս համարձակ խօսիմք առ սէրդ ձեր. մի լիցի զմտաւ ածել կամ այնքան առաջի սրատես իմաստնոցդ շոյալեալ. այլ պարզ բարոյիւք, եւ անկեղծաւոր սիրով, եւ խաղաղութեան բաղձանօք զայս տեսանեմք հիմն հաստատուն, եւ անշարժ միութեան եկեղեցեաց մերոց, եւ առանց քակտելոյ ի ներհակացն: Ապա թէ ոչ, ոչ լինիցի երկնչիմք, զի հոգւով խառնին մարմին եղեւոցս, ոչ մնայ հաստատուն առանց կյարդութեան մարմնոյ, եւ թուիթէ որպէս զօրինացն լիցի, որ ոչ կարաց զըք արդարացուցանել, եւ այն զի Աստուած խնարհեցաւ, եւ ետ, իսկ այժմ՝ զի ունիմք քահանայապետ զբնութեանակիցն մեր գգրիստոս, անցեալ ընդ երկինս, ի ներքոյ վարագուրին, նստեալ ընդ աջմէ Հօր, ամենեցուն յոյսն ի նա հաստատուն է, եւ լուծ պատուիրանին նա պատրաստելովն թեթեւ: Այսպէս յորժամ լիցի Վաթողիկոսն Հայոց մի ի չորից աթոռոցդ, ընդ աջմէ թագաւորիդ Հռոմոց,

պատրիարք Թեոփիլոսը, ամենայն Հայաստանեայցս յոյսեւ հաւատ եւ միաբանութիւն նովաւ առ ձեզ խորոխի, եւ ամենայն լուծ զոր դնէք ի վերայ պարանոցի մեր պստու յուսով թեթեւ. ունելով միշտ զմիջնորդ խաղաղութեան հաղորդ ձեզ, եւ ձեր կամօքն յաջորդն զառաջինն փոխել, եւ թագաւորական ընտրութեամբք կոչեցեալ: Ապա թէ ոչ, ծառայ դոյով այլ ազգաց ըստ մեզաց մեր, եւ ընդ իշխանութեամբ նոցին բնակեալ, զեւրդ հնար է ձգտել առ թագաւոր Հռոմոց, եւ առաջարկութիւն Կաթողիկոսի պահանջել: Երանի, եթէ էր հնար, զի թէ յարաւորնայն Պողոս սահմանէ բարի վկայութիւն ունել եպիսկոպոսին, որչափ եւ առաւել ի մեծէ եւ ի սրբազան Թեոփիլոսի, բայց անկար է այսմ պարզաբար լինել. եւ դուք ձեզնի տուք զիրաւն:

Հեռեւէն խնդիրք Հայոց ի Հռոմոց:

Ա. Ինդերմբ, զի ամենայն մեղուցեալք՝ ըստ իւրաքանչիւր յանցանաց կանոնական հրամանաւ դատեցին, եւ ճշդիւ քննեալ՝ ապա յեկեղեցի Աստուծոյ զատիճանս ընկալցին:

Բ. Իսկ յանցուցեալքն ի նոցանէ յայտնի խտրութեամբ որոշեցին եւ յետ արժանի ապաշխարութեան՝ ապա համակարգին դատակցեցին:

Գ. Մալեալն, եւ կրճատեալն՝ ըստ սրում եւ իցէ պատճառի մի կոչեցի ի ժառանգութեան պատիւ:

Դ. Եւ զհայ սրբոյ պատարագին, զի բաղարջ առնիցէք, ըստ ճշմարիտ աւանդութեան Հռոմայեցւոյ մեծ եկեղեցւոյն, եւ մեր:

Ե. Բարձրի ամենեւին կարծիք, զմնացուած սրբոյ պատարագին ընդ երկրիւ ծածկելոյն: Մի՛ եւ նոյն հեշտութեան աղագաւ, եւ ոչ խորհրդոյ, յետ կատարման, ջերմ ջրով խառնեցի:

Զ. Կանոնական պահք մի ի կրօնաւորաց, եւ ի քահանայից ձկամբք եւ գինով լուծցի:

Է. Եւ կալցէ զԹեոփիլոս Անտիոքայ Կաթողիկոսն Հայոց. եւ զոր ինչ եկեղեցիք եւ սահմանք են ընդ իշխանութեամբ նորոս յարեւելս եւ յարեւմուտս. եւ նոյն յաջորդեցէ հրամանաւ թագաւորիդ զՀայոց սեռն, այլ՝ մինչեւ ի սպառ:

ՅԱՒԵԼՈՒՍԺ Է.

ԳԻՐ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ,
ԵՒ ԿԱՆՈՆ-Բ ԺՈՂՈՎՈՅ ՍՍՈՅ ՅԱՄԻ 1243:

Կոստանդին ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի եւ շնորհօք Նորին
Կաթողիկոս ամենայն Հայոց:

Օրհնութեամբ եւ ողջունիւ եւ սիրովն Աստուծոյ ծանու-
ցանեմ լըման Եկեղեցւոյ Հայաստանեայց վիճակելոց ընդ իշխանու-
թեամբ գաւազանի սրբոյ Առաքելոյն Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի
եւ մեծազանազան նահատակին Քրիստոսի Գրիգորի Լուսաւորչի եւ
մերոյս կրտսերութեան:

Հրաման է այս առաքելադիր, զի ի տարւոյն երիցս անգամ
առաջնորդք եկեղեցւոյ ժողովով տեսանեն զկարգս, թէ որպէս
ունիցին զսահմանս յաւիտենականս, զոր Հոգին սուրբ հաստա-
տեաց, զպախսան ընուլ, եւ զեկամուտ որոմն խել. եւ այս պա-
տուիրանս ի բազում ժամանակաց խափանեալ եղել յազազս
ազգիս ցիր եւ ծապալ լինելոյն եւ հեռաւորութեան եւ մութա-
թարայ ճանապարհայ: Այլ զի իրաւունք արդար դատաստանին
Աստուծոյ յիշատակ արար անկարգութեան եւ անիրաւութեան
աշխարհի. յետ բազում երկայնմտութեանն եւ ներողութեանն,
արքայց զբաժակ բարկութեան իւրոյ՝ յուրվից ազգաց եւ ժողովրդոց,
ընդ որս եւ մեք գտաք դատապարտք, եւ տուաք տոկոսիս ազգակ-
ցաւք մերովք եւ հոգեւոր ուստերաւք եւ դատերաւք. քանզի աշ-
խարհ, որ լի էր մեղաւք եւ անիրաւութեամբք, լցաւ արեամբ եւ
տրտասուաւք, եւ դիակոյտ ոսկերաւք եւ կոտորուածովք գազա-
նակուր եղելոյ, եւ մնացեալքն ի սրոյ անընտել ճանապարհաւ վա-
ճառակուրեղեն յաշխարհս հեռաւորս: Եւ փոփուկքն մեր եւ ազատք՝
որդիք Սինի եւ գաւինք Քրիստոսի զուգակշիռքն ոսկւոյ եւ ականց
պատուականաց՝ իբրեւ զաղբանպիտան եւ ընկեցիկք եւ արհամարհք
եւ անձանաւթք եղեն: Այլ եւ երկրպագելի եւ պատկառելի նշանք
եւ սպասք սրբութեան անարգեցան անարժանից ձեռօք յանար-
ժան պէտս վարեալք՝ հանգերձ տապալմամբք քաղաքաց եւ ա-
մայութեամբ գաւառաց, զորս ոչ ոք կարէ զբովանդակ պատ մել,
եւ արժանապէս ողբալ: Բայց քանզի ողբմութիւն Աստուծոյ
եթող սակաւ սերմն կենաց եւ զաւակ յուսոյ աշխարհդ արեւելից՝
յիշատակ առ մեզ երախտեացն Աստուծոյ, որ վասն աղաւթից
նախնեաց մերոց սրբոց, մխիթարութիւն մեզ վասն բազում գթու-
թեան իւրոյ. եւ էք դուք ժողովրդապետք այսաւր եւ ժողովուրդք,
վանորայք, քաղաքք եւ գաւառք, յետ բազմազիմի վշտաց, զոր
կրեցէք, եւ գոյ ի ձեզ օրհնութիւն եւ յոյս աճման եւ վերացման

ի փառան առաջին. եւ էք քրիստոսի եւ մեր սեփական ժառանգութիւն եւ պարծանաց զաւակք եւ յանձնաւք մեզ ի պէտս հոգեւորս: Վասն որոյ ի վերայ բազում արտասուացն, զոր հեղաք վասն ձեր ի բեկման աւուրս եւ յաւերման եւ կոտորման մեղսաբերս որոյն, եւ այսաւր միսթարիմք ձեւք մնացելովք, եւ գոհանամք զԱստուծոյ. այլ միշտ զարհուրիմք եւ գոյամք յերկիւղ կասկածանայ նոյն անցիցն, զոր կրեցաք, քանզի եւ նոյն պատճառք բարկութեանն Աստուծոյ գտանին, եւ այսաւր առ բազումս, որ է կեանք եւ վաքք արտաքոյ կամայն Աստուծոյ եւ կանոնաց եւ հրամանաց: Վասն որոյ յառաջ քան զերիս ամս գնացաք մեր գրան սպասաւորացս լրմամք, հանգերձ ամենայն մերձակայ գաւառաց եպիսկոպոսօք յաշխարհն Արիւկեցւոց առ քրիստոսապօսակ թաղաւորն մեր Հեթում. մերով հրամանաւ եւ նորին հրամանաւ եւ ձեռնառութեամբ ժողովեցաք ղեպիսկոպոսոսն եւ զվարդապետս, եւ զմիանձունս եւ զվանայ առաջնորդս, զիշխանս եւ զիշխեցողս, զարս երեւելիս, եւ արարաք մեծ հանդէս, քննեցաք զպատուէրս եւ զհրամանս Աստուծոյ եւ զԱստուծոյ մերձակայից, առաքելոց եւ հայրապետաց, եւ գտաք զմեզ բազում մասամբ մոյրեալք եւ դատապարտք, եւ անպատասխանիք, եւ որքան կարացաք աւաղեցաք զմեզ եւ ողբացաք. եւ զինի յուրվ քննութեան ամենեցուն կամակցութեամբ եւ ձեռնադրով գրեցաք սահմանս եւ կանոն չափաւոր եւ դիւրնութաց եւ կարելի գործելոյ ի զօրութենէ գրոց հաւաքեալ. եւ ուխտեցաք առաջի Աստուծոյ եւ հրեշտակոց եւ մարդկան յանձն առնուլ ամենայն կարողութեամբ զեղեալ սահմանս, եւ եղաք զյոյս օգնականութեամբն Աստուծոյ. եւ մնացաք ժամանակի թէ հնար գոյ գալ անձամբ եւ այգր, ընուլ զփափաք կարօտութեան իմոյ առ ձեզ եւ պահանջել ձեռագիր սահմանիդ եղելոյ սրպէս եւ մեք, եւ զի չեղեւ հնար այդմ, վասն այն առաքեցաք զսահմանեալ կանոնս չափաւոր քարտիսիւ, եւ պահանջեմ ի ձէնջ վկայութեամբն Աստուծոյ, եւ շնորհիւ եւ զօրսւթեամբ առաքելական աթոռոյս, եւ աստուածընկալ սրբութեանցս, առաջի առաքելոց սրբոց եւ սուրբ Լուսաւորչին մերոյ, զոր առնիցէք անթերի: Եւ եղեալ սահմանն այս է.

ԿԱՆՈՆՔ ԺՈՂՈՎՈՅ ԳՈՒՄՈՐԵԼՈՅ Ի ՍՍՍ
ՀՐԵՄԵՆԵՒ ԿՈՍՏԱՆԳՆԻ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՅԵՄԻ 1243 1):

Ա. Ամենայն ձեռնագրութիւն յեկեղեցի, որ է պարգեւք Հոգւոյն Սրբոյ, զոր տայ արժանաւորացն, առանց արժաթոյ լեցի ըստ կանոնաց. զի այն ախտ Յուդայի եւ Սիմոնի Կախարդի է, որ խոտեցան եւ ոչ միաբանեցան 2) ընդ նոսա շնորհք, որ ի տեղիս տեղիս վասն աղքատութեան լուծեալ է եւ տգիտութեան:

1) Կը հրատարակենք այս կանոնները Վիեննայի իմպերական գրատան ձեռագրին համեմատ: Յ. Հ. Ս. Ժողովոյն թանգարանին մէջ կը գտնուի ուրիշ

օրինակ մ'ալ, որուն տարբերութիւնները կը նշանակենք թ. գրով: 2) Թ. Կ'ըսէ, "Եւ ոչ հանգեալ ի նոսա Հոգին սուրբ":

Բ. Այսուհետեւ արժանաւորքն միայն եւ գիտունքն առցեն զաստիճան եպիսկոպոսութեան մեծաւ քննութեամբ եւ¹⁾ վկայութեամբ եւ թէմին կամակցութեամբ առանց կաշառոյ եւ հասակաւ մի պակաս քան զլ. ամն:

Գ. Իսկ առաջին գործ եպիսկոպոսին, որ զուսուցիչս եւ զուսումնականս ուսման Եկեղեցւոյ ինքն սահմանեացէ մեծաւ հոգաբարձութեամբ²⁾, անգայթակղ, եւ գիտունք³⁾ եւ զուսուցիչն եւ զուսումնականս եղիցին տղայոց:

Դ. Ապա զեկեալն ի չափ հասակի եւ ումամբ եւ սրբութեամբ ածցէ յաստիճան վկայութեամբ անձանց իւրեանց եւ անուցանողացն առանց արծաթոյ, տիւրք մի պակաս քան զիւր ամն երէց, եւ սարկաւազն ի ամ:

Ե. Իսկ քահանայքն զպսակն եւ զկնունքն նաւթութեամբ արասցեն յեկեղեցին եւ հաղորդեսցին. բայց թէ մահու երկիւղ իցէ երախային յայնժամ եւ ո՞ իցէ արասցէ առանց դրամի:

Չ. Ամենայն քահանայագործութիւն, կնունք, պսակ, եւ թաղումն երկիւղել լիցի, առանց զուցի եւ ծաղու, մեծաւ յուսով եւ աղօթիւք մերձակայիցն:

Ի. Աւագանն հաստատուն լիցի եւ անշարժ եւ վարագուրու ծածկած, զի մեծ է խորհուրդն:

Լ. Չպսակն ընտրութեամբ արասցեն. վեց ծննդաւք հեռացեալք յազգակցութենէ արեան, փեսայն մի պակաս քան զԺԴ. ամն, եւ հարսն քան զԺԲ:

Թ. Յօտար աշխարհէ եպիսկոպոս կամ վարդապետ կամ երէց գերոյ տէր, առանց թէմի եպիսկոպոսին մի⁴⁾ չըջեսցեն կամ շինեսցեն, այլ նորա հրամանաւ ըստ պատշաճի, բայց ծշմարտացն մի հակառակեսցեն եւ ընդգիմացին, եւ եթէ յանդգնի ոք նոյվեալ եղիցին:

Ժ. Գրոց դասասացք բազմաց վկայութեամբ լիցին որ գիտունք եւ ամենայն գրոց վարժք եւ տեղեակք եւ փորձ ամենայնի նոյնպէս եւ գրոց աշակերտքն ընտրութեամբ նորին եւ առաւել փորձիւ եւ վկայութեամբ կատարելոյ:

ԺԱ. Եւ հրամայեսցէ եպիսկոպոսն զսուրբ գիրս եկեղեցւոյ գրել արուեստաւորաց, գիտնոց եւ ուղղափառաց:

ԺԲ. Երկիցս⁵⁾ անգամ չըջեսցի եպիսկոպոսն ի տարւոյն յիւր թէմն, եւ հանդէս արասցէ իւր հօտին եւ սուրբ գիտուն քորեպիսկոպոս դիցէ, որ զեկեղեցւոյ դատաստան ըստ կանոնաց առնել մարթոսի երկիւղած եւ անաբահ:

ԺԳ. Ծեր եւ գիտուն խոստովանահայրս կարգեսցեն, որ յամէն կիրակէի առանց դրամի խոստովանութիւն կողեսցէ վասն շաբաթուն յանցանացն, եւ քահանայք խոստովանահարցն հրա-

¹⁾ Թ. Եւ բազմաց վկայութեամբ:

²⁾ Թ. Տքնութեամբ:

³⁾ Թ. Եւ ուսուցիչք եղիցին տղայոց:

⁴⁾ Թ. Մի իշեսցի չըջել, այլ նորա հրամանաւ ըստ պատշաճի:

⁵⁾ Թ. "Երեքս" .

մանաւ զիւրեանց ժողովրդեան զարժանաւորն հաղորդեսցեն առանց դրամի, նոյնպէս զհիւանդս առանց դրամի:

ԺԴ. Զհաղորդն առանց բուրվառի եւ մոմեղինի մի տարցին առ հիւանդն, այլ մեծաւ երկիւղիւ: Իսկ ժողովրդեան չեն իւրեանց հրամանքն ուժ եւ կամին ծուխ լինել, այլ որպէս եպիսկոպոսն հրամայեսցէ:

ԺԵ. Առաւել ջան տարցեն եպիսկոպոսը, եւ քորեպիսկոպոսը զպոռնիկս եւ չնացողս, զհմայս եւ զամենայն յանցաւորսն գեհեհին երկիւղիւ ի դարձ ածել. իսկ զանդարձսն մարմնաւոր պատուհասիւ եւ հոգեւորաւ խրատել եւ տուգանել: Մանաւանդ զայնպիսիսն, որ այր եւ կնոջ մէջ մտցեն, կամ բող ունիցին կին, կամ զկինն թողուցուն զօրինաւորն եւ առ բողս երթան. կամ ատելութեան պատճառաւ թողուն զկանայս առանց բանի պոռնկութեան, զայնպիսիսն առանց խղճի անողորմ խրատեսցեն տուգանօք: Իւ եթէ պատուաւոր մարդն եւ ընդդէմ ասէ եկեղեցւոյն օրինաց լրբութեամբ, թագաւորն խրատեսցէ զալանի մեղքն, եւ իշխանքն¹⁾ զմեղադրանքն՝ եթէ ոչ առնեն զայս, եւ նղովք. եւ եթէ կինն լրբի եւ մարդ խաբէ ազատ կամ կանամբի խրատեսցէ յերեսն:

ԺԶ. Ամենայն պահք ըստ կանոնաց առանց ձկան եւ ձիթոյ եւ գինւոյ եղցի, բայց ի հարկէ հիւանդութեան. առաւել աղուհացիցն եւ շորեքշաբաթին եւ սւրբաթու, որ քրիստոսի շարձարանաց աւուրք են: Որ զայս լուծանէ տուգանեսցեն, եւ յաղքատս տայցեն եւ պահօք վճարեսցեն Աստուծոյ:

ԺԷ. Նախ քան զամենայն եւ յառաջ քան զամենքդ զայս եմք հոգացեալ առ ալիարքային Հեթմոյ եւ Հօր իւրոյ կոստանդնայ եւ ամենայն իշխանաց եւ բանադրանօք բանադրեալ²⁾ յամենեցուն վերայ որ օգնական լինին եկեղեցւոյ եւ յամենայն տեղի մեծ եւ փոքր յիշոց աւագ գնեն ի դարպաս, ի գիւղ, ի քաղաք, ի բերդ, զԱստուծոյ բարկութիւն շարժողսն եւ զաննեղի անօրէնս, որ անարգեն զհաւատս, զստեղծոյս, զկնուք, հրեշտակք, քահանայ, բերան, երես, գերեզման եւ այլ այսպիսի, զնոր բուսեալ շարիսդ, զայնպիսեաց լեզուն հատցեն, կամ ծակեսցեն եւ լարս ի ներս արկցեն, եւ ծեծելով շուրջ ածցեն օր մի, եւ ըստ գոյին տուգանս առցեն եւ յաղքատսն տայցեն:

ԺԸ. Թէ քահանայ գտանի ի վերոյ գրեալ մեղս կրկին պատուհասիւ պատժեսցի հանդերձ կարգին:

ԺԹ. Քահանայ, որ զատ³⁾ եկեղեցւոյ գործոց այլ գործս առնէ, նստարութիւն կամ որսորդութիւն, զժողովուրդն ի բաց

¹⁾ Թ. Զաւանի մեղքն եւ զիշոցքն, որ այլք չառնեն զայն:

²⁾ Թ. Բանադրեալ զիշոցստուռս, մեծ եւ փոքր, մի գնել զնոսս ի դարպասն աւագ կամ եկեղեցի:

³⁾ Թ. Որ զատ յեկեղեցւոյ գործոց այլ

ինչ մանաւոր գործս գործեսցէ, բաց յորսորդութենէ ձկանց, եւ գրադրութենէ, ժողովուրդն ի բաց հանցեն: Ի նոյնպէս ի բաց հանցեն զանուամբ երէցն մինչեւ աղէկ ուսցին առցեն զանարժան քահանայիցն:

առցեն: Նոյնպէս զանուսումն երիցանց, մինչ աղէկ ուսցին եւ զանարժանիցն:

Ի. Քաջանայն ¹⁾ ի տարւոջ ժողովեսցէ զարս, եւ զկանայս առանձինն, եւ ուրիշ զկուսան աղջկունս, եւ ուրիշ զտղայս զմանրերսն, եւ ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի խրատեսցէ աղաչանօք եւ սաստիւ, եւ իմասցի զիւրաքանչիւրոց վարք, եւ դիտեսցէ հանապազ, եւ թէ ինքն չիցէ բաւական ի ձեռն այլ կատարելոյ արասցէ. որպէս ասէ սուրբն Աթանաս յիւր կանոնքն:

ԻԱ. Ժողովըականք յօժարութեամբ եւ աղաչանօք տացեն զհաս քահանայիցն յամենայն արմտեաց պտուղս, եւ զկարգեալ բաժին մատաղին եւ պսակին ընծայիւք, եւ թաղման հանդերձ, եւ ժամու դրամ ոչ գին պատարագին, այլ երիցուն հանդերձ եւ կերակուր, որ աղօթից եւ պատարագի եւ եկեղեցւոյն պարապէ:

ԻԲ. Երիցունք ըստ ժողովըականն ծառայեսցեն զեպիսկոպոսն զսահմանեալ հասիւն եւ ընծայիւք ըստ պատշաճին:

ԻԳ. Եպիսկոպոսունքն ծառայեսցեն զհայրապետական աթոռն կարգեալ հասիւ եւ ընծայիւք արժանաւորօք ըստ կանոնաց: Զի սուրբ Լուսաւորիչն գրեալ է որ քաջանայն զժողովուրդն տասանորդէ, եւ եպիսկոպոսն զքահանայսն, եւ հայրապետն զեպիսկոպոսունս: Արդ՝ թէ զայն չառնէք ապա զչափաւորն եւ զպակամն ²⁾ զոր գրեցաք՝ խնդութեամբ տուք իբրեւ զօրհնութիւն, եւ մի իբրեւ զազահնութիւն, որ ակթուքն հաստատ եւ անկարիք մնան, եւ եկեղեցիքն պայծառ եւ Աստուծոյ օրհնութիւն խառնի յարգիւնս յարգարութեան ձերոյ, զի Աստուծոյ տայք եւ ոչ մարդոյ, եւ մարդոյ մի երախտէք:

ԻԴ. Զայն Բ. աղօթքն յորոյ վերայ Սուրբ Աստուած ասեմք զփառքն ի Հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ Հոգին մի աւարտէք, զի մի յերբորդութեան վերայ թուեսցի խաչն: Զկատարած Լուր ձայնիցն ասել պիտի ի վերջն, Զոր միշտ ի բարձունս առաքեսցուք ամենազօր տերութեանդ, այժմ՝ եւ միշտ: Ի կատարածն զօրհնանամքին վերջին Լիցուք տաճար եւ բնակարան աստուածային շնորհացդ եւ զօրհնութեամբ փառաւորեսցուք զքեզ ընդ Հօր այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս, ամէն:

ԻԵ. Ի Փրանգայ գրեալ են թէ զՏեառն Եղբօրն հրաման ընդէր ոչ առնէք զհիւանդն ժամուն օրհնեալ ձիթով օծանել, որ թէ մեռանի օծումն լինի թաղմանն, եւ թէ ապրի լինի քաւութիւն մեղաց եւ պատճառ առողջութեան: Եւ գիտէք զի Օձնեցին Յոհան, որ զատեալ է զմեզ յազգացդ՝ գրել է, որ առնենք, եւ պարտ է առնելն, եւ արարէք ստուգիւ, միայն զգուշացի քահանայն, եւ զձէթն սակաւ օրհնեսցէ, որ աւելի չդայ, եւ նոյովք առցէ յԱստուծոյ եւ ի մէնջ, եւ լինի պատճառ զայնթակղութեան:

¹⁾ Թ. Միանգամ ի տարւոյն ժողովեսցէ զարսն առանձինն եւ զկանայս առանձինն:

²⁾ Թ. Զպիտանիսն:

զայս պատեհ տեսաք եւ գրեցաք յետոյ եւ հարկաւոր, ողջ լինէք Տէրամբ:

Որ զայս չափաւոր բանքս գրէ եւ պահէ եւ հասկացնէ, եւ գործովք կատարէ պահեցէ նմա Տէր Աստուած զգութ եւ զողորմութիւն իւր, եւ որ կորուսանէ եւ արհամարհէ, յանցաւոր լիցի առ մեզ եւ առ արքայն եւ Աստուծոյ ատենին պառասխան տացէ ամենին:

ՅԱԻԵԼՈՒՆԺ Ը.

Ժ Ո Ղ Ո Վ, Ս Ս Ո Յ 1307.

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍՍՈՅ ԺՈՂՈՎՈՅՆ, ՈՐԵՎԵՒ
ՀՐԱՄԱՆԱԴՐՈՒ ԾԵՆՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ԱՐԲԵՆԻՆ
ԼԵՒՈՐՆԻ. Ի ԹՈՒՆ ԾՆՆԴԵԱՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՌՅԷ, ԵՒ ՀԱՅՈՑ ԶԽԶ,
ՍԱԿՍ ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴ ԵԿԵՂԵՑՈՅՆ ՀՈՐՄԱՆ:

Յայտնած եւ զինգիր լի իմաստութեամբ, մանաւանդ թէ
զհոգեւորական եւ զաստուածային իր, զոր Քրիստոսասէր եւ բարե-
յաղթ թագաւորն Հայոց Լեւոն՝ Չերմ եւ եւռոփափաղ սիրով
խնդրեաց ի սրբազան կաթողիկոսէն Հայոց Տէր Գրիգորէ, հոգալ
վասն միաբանութեան կարգաց եւ աւանդութեան սրբոյ Եկեղեց-
ւոյն Քրիստոսի, որպէս զի ընդ մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ, եւ այլ
ուղղափառ եկեղեցեացն Քրիստոսի, եւ Հայաստանեայց եկեղեցի
կայցէ հաղորդութիւն աւանդութեամբ եւ տօնիւք. որպէսզի եղեցի
մի մարմին անարատ սուրբ եկեղեցին, յոգեալ իմի ճշմարիտ գլուխն
ի Տէր մեր եւ Աստուածն Քրիստոս: Զոր իբրեւ տեսեալ երիցս
երանեալ սուրբ հայրն մեր Տէրն Գրիգոր, ծանեալ զայսպիսի
խնդիր ի հոգւոյն սրբոյ ազգեալ ի սիրտ եւ յոգի բարեպաշտ ար-
քային Լեւոնի, եւ յոյժ լցեալ եղեւ խնդութեամբ: Վասն որոյ
ի յօժար կամաց եւ ի սրտէ սկիզբն արար այսմ աստուածային
իրողութեան, մեծաւ քննութեամբ եւ խուզմամբ փորձեալ: Եւ
տեսեալ ի հարկաւորացն գոլ ի սուրբ խորհուրդն ի կիր արկանել
զլուրն, եւ մերոյ եկեղեցւոյս աւանդեաց ունել. որպէս եւ այժմ
ունի մեծ եւ սուրբ եկեղեցին Հռոմայ, եւ այլ եւս եկեղեցիքն
Քրիստոնէից: Եւ զայն վկայութեամբ աստուածաշունչ գրոյց, եւ
Հարցն վարդապետութեամբ քննեալ աւանդեաց մեզ. եւ խոստա-
ցաւ ի գիպսղ ժամաւ մեծաւ ժողովով հաստատել յեկեղեցին Հայոց:

Նաեւ իրաւունս վարկաւ ընդունել զեւթն ժողովն, եւ
զառ ի նոսա հաստատեալն ի սրբոյ Հարցն, մանաւանդ որ վասն
բնութեանցն երկուց եւ կամացն եւ ներգործութեանցն, զոր ի
Տէրն մեր Քրիստոս ըստ կատարեալ աստուածութեանն եւ մարգ-
կութեանն գոյր. որպէս այժմ ունին տիեզերական եւ մեծ եկեղեցիքն՝
սուրբ եւ մեծ եկեղեցին Հռոմայ, եւ Արստանդինուպոլսի, Աղեքսան-
դրիոյ, Անտիոքայն, եւ Երուսաղէմին. զի մեք Հայաստանեայքս
երկրպագութեամբ եւ պատուով ընկալցուք, որպէս զսուրբ եւ
զաստուածային ժողով, եւ զժողովն եւթներորդ, սկսեալ յառա-
ջին ժողովոյն զամենեանն, եւ զառ ի նոսա հաստատեալ իրոն:
Նա եւս աւանդեաց տօնել զտէրունական տօնան, հանդէտ վերոյ-

գրեալ սուրբ եւ ուղղափառ եկեղեցեացս Քրիստոսի, զտօն Աւետեացն առնել մեծաւ հանդիսիւ ի մարտի ամսոյ ԻՅ օրն, ըստ պատկերի աւուրն ուր եւ պատահէ արասցուք: Եւ զտօն Ծննդեանն Քրիստոսի ի Գեկտեմբերի ԻՅ ըստ պատկերի աւուրն արասցուք: Եւ զՔառասնօրեայ գալուստն ի տաճար ի Փետրուար ամսոյ Բ. արասցուք: Եւ զայլ եւս սրբոցն տօնան ըստ այսմաւուրացն արասցուք, որպէս եւ այլ Քրիստոնեայքն առնեն: Եւ աւանդութեամբք տօնքն, զոր ունի եկեղեցիս Հայոց, զոր այժմ տօնէ ուրեք ուրեք, նմանապէս մնացեն: Իսկ՝ զերեք որբասացութիւնն Խաչեցարիւն հանդերձ, պատշաճ համարեցաւ այսպէս ասել յՈրդի. Սոսրբ Աստուծոյ, սոսրբ եւ հղօր, սոսրբ եւ առնալ, Քրիստոս որ խաչեցար Վան Ժիւ, ողորմա Ժիւ: Եւ ճրագալցցան Ծննդեանն եւ Մկրտութեանն, եւ Յարութեանն Քրիստոսի, աւանդեաց ձկամբ եւ ձիթով միայն բաւականաւ, որպէս եւ սուրբ եկեղեցին Հռոմայ:

Եւ զոյն կնքեալ աստուածայնովք զրովք եւ աւանդութեամբք սուրբ Հարցն, առաքեաց առ սուրբ եւ բարեպաշտ Թադաւորն Լեւոն, որպէս զի ի դիպաւոր ժամանակի ի ձեռն ժողովոյ մեծի հաստատեցին այսպիսի աւանդութիւնքս ի Հայաստանեայցս եկեղեցի. առ ի բարձումն Թերութեւն սորա. մանաւանդ թէ յեղծումն նախանձու եւ ատելութեան իրին, որ էր մնացեալ ի ամս ի չարէն: Եւ քանզի ոչ ժամանեաց սուրբ երջանիկ Հայրն մեր Տէր Գրիգոր, որպէս խոստացաւ, ժողովով հաստատել զայսպիսի մեծ եւ աստուածային իր, եւ տալ իւրում եկեղեցւոյ, զի վերափոխեալ եղեւ առ Տէրն մեր Քրիստոս, առ որ անձկացեալն էր: Յաղագս որոյ մեծ եւ Քրիստոսասէր Թադաւորն Լեւոն, որպէս ունէր հրաման ի սուրբ Աթուղիկոսէն՝ ժողով առնել, պատշաճ համարեցաւ ժողով առնել եպիսկոպոսաց, վարդապետաց եւ Հարց, առ ի հաստատել զաւանդութիւնքս վերոյգրեալ. զոր իսկ եւ իսկ ժողովեալ համագումար միաբանութեամբ՝ ի մեծի տօնի ողորդման, ի սուրբն Սոփիա ի մեծ եկեղեցին մայրաքաղաքին Սսոյ, բազմութիւն եպիսկոպոսաց, վարդապետաց, եւ Հարց վանօրէից, եւ սրբազան ժողովրդականաց, յորում էր բարեպաշտ Թադաւորն Հայոց Լեւոն, եւ մեծ Թադաւորահայրն Հեթում, հանդերձ բազմութեամբ ի խանաց եւ զօրաց:

Իսկ եպիսկոպոսք էին

Արստանդին, մեծ արքեպիսկոպոսն Աեսարու.
Յովհաննէս, արքեպիսկոպոսն Տարսնի.
Ստեփանոս, արքեպիսկոպոս Սեբաստիոյ.
Արստանդին, արքեպիսկոպոս մայրաքաղաքին Սսոյ.
Ստեփանոս, եպիսկոպոս աստուածապահ քաղաքին Տարսնի.
Ներսէս, եպիսկոպոս Տիանոյ.
Յովհաննէս, եպիսկոպոս Անարզաբայ.
Յովհաննէս, եպիսկոպոս Այսասայ.

Ստեփանոս, եպիսկոպոս Բարձրերդոյ.
 Բասիլիոս, եպիսկոպոս գաւառին Վապնոյ.
 Գրիգորիոս, եպիսկոպոս Մարաշայ.
 Թորոս, եպիսկոպոս Մաշկեւորին.
 Յակոբ, եպիսկոպոս քեռսրդի Տ. Գրիգ. կաթող.
 Յուսիկ, եպիսկոպոս Ստինպոլայ. ¹⁾ (կոստանդինուպոլի).
 Վարդան, եպիսկոպոս Տոկիայ.
 Անդրէաս, եպիսկոպոս Հարքանոյ.
 Սիմէոն, եպիսկոպոս կոպիտառոյ.
 Լեւոն, եպիսկոպոս Դամիդաւի.
 Յովհաննէս, եպիսկոպոս Մարանդունեանց.
 Ստեփանոս, եպիսկոպոս Դրան կաթողիկոսարանի.
 Գէորգ, եպիսկոպոս.
 Հայրապետ, եպիսկոպոս Ռորանին.
 Նիկողայոս, եպիսկոպոս կիպրոսի.
 Կարապետ, եպիսկոպոս Մեծկերտոյ.
 Վարդան, եպիսկոպոս Անդ.
 Փիլիպպոս եպիսկոպոս Խորձենոյ.

Ընդ որս էին Վարդապետ Եւ Հար+

Յովհան Դպրապետ Մեծքոյ.
 Մարկոս Վարդապ. Սկեւռացին.
 Կիրակոս Վարդապ. Անապատաւոր.
 Գրիգորիոս Վարդապետ.
 Վարդան Վարդապ. Անարզաբայ.
 Մարտիրոս Վարդապ. կաթողիկոսարանին.
 Գրիգոր Վարդապ. Գերմաղերոյ.
 Գրիգոր Վարդապ. ի Մեծքրէն.
 Թորոս Վարդապ. Կրակցին.
 Վարդան Վարդապ. Ակներուն.
 Սարգիս Հայրն Ակներոյ վանիցն.
 Գրիգոր Հայրն Թիւրքթին վանից.
 Բարսեղ Հայրն Խորինին վանիցն.
 Թորոս Հայրն Մեծքրոյն վանից.
 Կարապետ Հայրն Մովսիսնոցի վանից.
 Յովսէփ Հայրն Քեղեղական վանից.
 Թորոս փիլիսոփայ եւ Հայր Զորոյ վանից.

Իսկ էլեւան, որ էայն ընդ որս էին Լեւոն, Եւ Նաթանաւ-

հորն Հելմոյ, էին այսոսէլ.

Աղբայրդէք թագաւորին Հայոց.

Պարոն Օշին՝ Տէրն կապնոյ. եւ

Պարոն Ալինախ՝ Տէրն Լամբրոնի եւ Տարսոնի.

¹⁾ Յայնք իրենց մայրաքաղաքը ուսմորէն Πόλεις կ'ըսէին ուստի՝ Είς την Πόλιν == Ստինպոլ:

Պարոն Օշին՝ Սպարապետ Հայոց, Տէրն Կանչոյ.

Պարոն Սմբատ Մարաշախտ, Տէր Ասկուռայ.

Պարոն Ռէմունդ, Սէնէսջալն, Տէր Միքայէլուին.

Պարոն Վասակ, Տէր Բերդկանին.

Պարոն Սմբատ, Տէր Սմբատակլային.

Պարոն Օշին Տէր Կոպիտառոյ.

Պարոն Լիկոս Տէր Կիստուամու.

Պարոն Թորոս Զտիկ Թագաւորին դարապատուն գլխաւորն.

Պարոն Թորոս Պրաքսիմոս եւ Տէր Ճոֆէլկային.

Պարոն Լիկոս Կեռաշնենց.

Եւ այլ եւս իշխանք եւ ազատ որդիք Հայոց:

Կայր եւ աւագերէց Թագաւորին Կոստանդին: Եւ այլ եւս բաղմութիւն քահանայից եւ կրօնաւորաց:

Եւ ապա մեզ ամենեցուն առաջի եղեալ է Արքայն զնամակ Կաթողիկոսին, որպէսզի քննեացի ճշմարտութեամբ. զոր իբրեւ տեսեալ՝ ծանեալք արդարեւ որպէս առաքելական կանոնադրութիւն եւ զօրէնս. վասն զի՝ ի նմա զերկու բնութիւնս եւ զկամս եւ զներգործութիւնս սահմանեաց մեզ երանելի Հայրն մեր, ի մի անձնաւորութիւն որդւոյ ասել: Եւ ի տօնախմբութիւնս տէրու՝ նական տօնիցն ուսոյց մեզ, համաձայն գտանել այլ եւս Քրիստոնէից, ի յաւետիսն, եւ ի ծնունդն, եւ ի մկրտութիւնն եւ ի քառասնօրեայ դալուստն ի տաճարն: Եւ զի ըստ յայամաւորացն տօնեսցաւք զտօնս վկայիցն: Եւ յօգոստոսին ԺԵ. զօր վերափոխման սուրբ Աստուածածնին արարցուք. եւ ի սեպտեմբերի ԺԴ. զեռաշափերացն արարցուք: Եւ զի քահանայական զգեստն ըստ իւրաքանչիւր աստիճանի լիցի յեկեղեցին: Եւ զի ի զգեստս սրբոյ սեղանոյն լիցի գորբուրայն անպատճառ:

Կարգեաց նա՛ պահէք Ծննդեան Տեառն ի Դեկտեմբերի ԺԹ. եւ ի ծրագալոյցն ձկամբ եւ ձիթով միայն բաւականաւ:

Եւ զժրին բանն, զոր հրամայեաց խառնել ի սուրբ խորհուրդն, ի ձեռն յուով եւ բազում վկայութեանց աստուածաշունչ գրոց հաստատեալ եցոյց ճշմարիտ, եւ ի հարկաւորացն գոյ:

Եւ նախ յաւետարանչէն Յովհաննու՝ այսպէս ասելով. երեք են, որ վկայեն յերկինս, Հայր եւ բա՛ն եւ հօգիւն սուրբ. եւ երեքեան սղբա մի են. եւ երեք են, որ վկայեն յերկրի, հօգին եւ ջուրն եւ արիւնն, եւ երեքեան սղբա մի են:

Եւ առաքեան Պօղոս գրէ ի Կորնթացւոց Թուղթն. քանիցս անգամ Թէ ուտիցէք զհացս զայս, եւ ըմպիցէք զբաժակս զմահ Տեառն պատմեցէք: Եւ յիշատակ մահուն ըստ որում եւ ինքն Տէրն առեալ բաժակ ի սեղանէն, գոհացաւ եւ ասէ. զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի: Եւ զ՝ բաժակն ոչ անապակ գինւոյ է անուն. այլ ամանոյն յորում խառնի ջուրն եւ գինին, ըստ որում եւ աստուածայինն Սողոմոն վկայէ. Խէ խառնեաց ի խառնարանս

զգին էր. եւ դարձեալ ասէ. արքէ+ զգինն, զոր խառնեցի յեղ. զամանն, յորում խառնի ջուրն եւ գինին, յայտ առնելով. եւ այլ ոմն, ին բաժակ սակի Բաբելոն է յեւելն Տեառն, այսինքն՝ աման ոսկի: Եւ զի հարկաւոր է խառնումն բաժակին՝ եցոյց ի վարդապետութենէ, եւ ի հրամանէ սուրբ Հարցն՝ այսպէս.

Մեծն Յովհան Ոսկերեան ի պատարագամատուցին գրէ. Թէ «Տառուցեալ ոմն է զնոսորացն խոցեաց տիգրաւ զնոս նորա. եւ ել ժողվողակն արեւն. զայս ասելով՝ զգինն արեւնէ. եւ ասէ՝ եւ ջուր, եւ ջընքն արեւնէ,», յայտ առնելով՝ Թէ հարկաւոր է խառնումն ջրին ի սուրբ խորհուրդն: Սոյնպէս եւ սուրբն Բասիլիոս ի պատարագամատուցին նշանակէ յասելն. Թէ ասեալ բաժակ՝ օրհնեաց, խառնեաց: Նմանապէս եւ սուրբ Աթանաս ասէ ի Միքսութեան ճառին վերջն. «Տեսանէս զայս սեղան, որ կայ ի միջի բեմի, որ է վայելաւիճեմն եկեղեցոյ կազմեալ յօրհնեցաւ,», Եւ յառաջ տանելով փոքր ինչ զբանն ասէ. «Այս է վերնադռնն, յորում բաշտի ընդ գրինն. եւ ին միւլքեալ ուրիշն նոյս, ասեալ հաց՝ երբեք եւ դայր աշակերտացն ասելով. Առե՛ք, կերայ՛ք, այս է մարմն իմ. եւ ասեալ բաժակ խառնեալ է գինայ, գոհացաւ եւ եր նոցա, եւ արքին,», Եւ յետ սակաւուց ասէ. «Առաջն դնեմք ասորանք ի վերայ այս բարոտաձայն սեղանոյս հաց եւ գինն, յոր խառնումն եղին զգինն էր, եւ խառնեաց է խառնելն զգինն էր,», Իսկ սուրբն Գրիգոր Նիւստացին, յերգ երգոցին մեկնութիւնն այսպէս ասէ. «Բաց զբերանդ, եւ արք ջընքն է իողն, զոր տեղն աղբէրացոյց Կեղ,», Իսկ այն, զոր գրեալ է մեծն Յովհան Ոսկերեան ի յաւետարանին մեկնութիւնն, ի բանն այն, որ ասէ. Թէ «Ու արքին է բերոյ որմայ միւլքարքին զոր նոր ընդ յեղ յարայաւիճեմն Հօր իմոյ,», այսպէս գրէ. «Տես է բերոյ որմայ, ասէ, զի զմեզ Կարհընոսն արմարակի յիշեցէ,», որ ի սուրբ խորհուրդն ջուր ի կիր արկանեն, եւ զՔրիստոսի մահուն խորհուրդն ջրով միայն առնեն առանց գինուց:

Զայս տեսութիւն, եւ ի սոյն բան խօսեցան սուրբ Հարցն, որ ի վեցերորդ սինհոդոսին եղեն յաւուրս Յուստիանոսի մեծին. յորում եւ բազում ինչ աւանդեցին վասն ջրին հարկաւոր գողոյն ի սուրբ խորհուրդն: Եւ ի սոյն տեսութիւնն խօսեցան սուրբ Հարցն ի մեծ սինհոդոսին, որ եղեւ յաւուրս բարեպաշտ արքային Ոնոբիոսի ի Կարգադինէ. զոր եթէ խնդրես, գտցես ի սոյն ժողովն վեցերորդ. յերեսներորդ երկրորդ կանոնն նոյն ժողովոյն. եւ ի Կարգադինոյ ժողովն յերեսներորդ եթներորդ կանոն:

Եւ գարձեալ սուրբ Հայրապետն Աղեքսանդրոս, որ էր զկնի առաքելոյն Պետրոսի եւթներորդ յաթոռն Հռոմայ, վասն այսր խորհրդոյ այսպէս գրեաց. Պարտ է, ասէ, ամենայն քահանայապետի, զխորհրդալիսն գործ եկեղեցոյն ուսուցանել. այսինքն՝ Միլլէրոսն, զՊատի, եւ զՊարտաբն, որ է խորհրդալիսն յիշարալ լարաւանքն Բրիտանի. զի որպէս պարտաբնեցաւ է իսկն մարմնով, եւ

արին եւ ջուր եւլէ իջնէ. ի նոյն խորհրդոյ յիշարոյ՝ պարտե՛մք հարտել մարմն եւ արին եւ ջուր, : Զայս հրամայեաց սուրբն Աղէքսանդրոս, մեծ եւ փառաւորեալ վկայն. զամենայն կանոնս եւ հաստատութիւնս լիապէս ունէր ի սրբոյն Պետրոսէ, եւ եցոյց, թէ արժան է, ոչ գինեաւ միայն պարարագել, եւ ոչ ջրով միայն. այլեւ հացի եւ գինեաւ եւ ջրով. քանզի զայն լուաք եւ ուսաք ի սուրբ աւետարանէն. զի յորժամ խոցեցին զկողն Տեառն. ոչ ջուր միայն ել, եւ կամ արիւն միայն, այլ արիւն եւ ջուր: Եւ Յուլիոս Պապն յայսմ խորհուրդ այսպէս ասէ. «Ոչ է պարտ քաջանի՛նք լինել ջուր միայն կամ գինի միայն. այլ երկուքն», այսինքն՝ գինի եւ ջուր: Եւ զարձեալ գրէ Սուրբս, եթէ դք զխորհրդանուէրսն միովն կատարէ առանց միւսոյն, «Դատարել պարտ է մնալ եւ զզուսն եկեացէ եւ ապաշխարեացէ», ըստ եկեղեցւոյ կանոնադրութեանց: Իսկ Արարիանոս մեծ վկայն եւ եպիսկոպոս Արարագինոյ, որ յարեւմուտս, վասն բաժակին Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի այսպէս ասէ. «Խնայեալ չորքն Սուրբ Բեռնանքն Աղէքսն է առաջ. իմաստութիւն շինեաց զիւր որոն, եւ կանգնեաց սինս եւնի. զնն զննելն իւր. եւ խառնեաց ի խառնելն զգինի իւր, եւ պարարացեաց զսեղան իւր, առաքեաց զծառայն իւր իռլէլ Բարդէ Ժորդանի խառնելն իւր, եւ ասէ. որ ոչ էցէ ուղիւմ, եկեացէ առն, եւ արքցէ. եւ ցալաւսաւ միայն ասէ, եկայք իւրեքքս ի հացէ իմի, եւ արքէք զգինի իմ, զոր խառնեցի յեղ: Այլ մարգարէութիւն Աղէքսն յայտ ասնէ զբնական խորհուրդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ խառնեաց ի խառնելն, եւ եր հաւատացելոյ իւրոց: Եւ այսու ցուցանէ երանելին Արարիանոս, թէ ոչ պարտ է ջրով միայն աւանդել զխորհուրդն. եւ ոչ գինով լրկով. այլ գինեաւ եւ ջրով:

Եւ մեծ եպիսկոպոսն Մելանու սուրբն Ամբրոսիոս գրէ, թէ հնազանդել պարտ է սուրբ եւ առաքելական եկեղեցւոյն Հոռոմայ, վասն զի հաստատեալ է ուղղափառ հաւատով յառաքելոյն Պետրոսէ. քանզի որպէս մարմին հնազանդի գլխոյն. նոյնպէս ընդհանուր եկեղեցի, որ է մարմին Քրիստոսի, հնազանդել պարտ է նմա, որ գլուխ ի Քրիստոսէ հաստատեցաւ եկեղեցւոյ: Եւ թէ հարկաւոր է ի սուրբ խորհուրդն ջրին արկումն, ցուցանէ զարձեալ նոյն ինքն Ամբրոսիոս, այսպէս ասելով. Այսօրիւք զխառնումն բանին Աստուծոյ, որ ընդ մեզ նշանակեմք. քանզի իսկապէս ճշմարտութեամբ եղեւ խառնումն աստուածութեանն ընդ մարդկութիւնս, որով կոչեցաք ճշմարիտ անդամք ճշմարիտ գլխոյն մերոյ Քրիստոսի. եւ վասն այսորիկ ի վերայ խաչին լինելով, զարիւնն եւ զջուրն արտաբոխեաց, որ լիապէս ի պատարագն կատարի. զի կատարեալ երեւեացի հաղորդութիւն մեր ընդ Աստուծոյ: Ի նոյն միտս յիշէ եւ սուրբն Գրիգոր աստուածաբանն ի Պատեքին ճառին, վասն արեանն եւ ջրին, որ եւ ի կողիցն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, յորժամ պատարագէր ի խաչին վասն քաւութեան եւ

փրկութեան աշխարհիս. եւ այսպէս ասէ. Եւ արիւն՝ նշանակելով
 թէ կենդանի էր ըստ աստուածային բնութեանն Տէրն մեր, եւ
 ջուր, թէ մարդկային բնութեամբն, զոր ի մէջ էառ, մեռաւ
 ստուգապէս վասն մեր: Չայս ասելով ցուցանէ հարկաւոր գոյ յո-
 րինակս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. այսինքն՝ յընծայս հաշտու-
 թեան ի սուրբ պատարագն զըոյ եւ զգինւոյ խառնումն. զի թէ որ
 մատեալ եւ մատչի ի պատարագն՝ Քրիստոս է. եւ նոյն ինքն կա-
 տարեալ աստուած եւ կատարեալ մարդ է. ապա ուրեմն կարեւոր է ի
 նշանակին աստուածութեանն եւ մարդկութեանն Քրիստոսի, գինին
 եւ ջուրն միշտ լինել ի պատարագն: Յայտ է ապա, եթէ որ լիով եւ
 կատարեալապէս առնէ զնշանակսն ի պատարագն, զՔրիստոս խոստո-
 վանէ աստուած եւ մարդ կատարեալ. եւ ոչք թերի գինի միայն՝ կամ
 ջուր միայն մատուցանեն. պակաս գտանին ի խոստովանութիւն
 աստուածութեան եւ մարդկութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիս-
 տոսի եւ գրեթէ այն ոչ է պատարագ՝ վասն անկատար եւ թերի
 գոյլոյն. յաղագս որոյ եւ մատուցողքն ընդ բանիւ են, եւ ընդ մեղա-
 դութեամբ ի սուրբ եւ ի մեծ Սիւնհոգոսաց: Ձեռնութիւն սրբոց
 Հարցս եւ վկայիցս Քրիստոսի, որ իսոյն խօսեցան, զմեծին Աղէքսան-
 դրոս եւ Յուլիոսի սուրբ Պապիցն Հռոմայ եւ զԿիպրիանոսի եւ զԱմբրո-
 սիոսի սուրբ եպիսկոպոսացն գտցես յիւրեանց շարագրութիւնսն զսր
 արարեալ են. եւ եթէ դիւրին եւ ձեռնպատրաստ խնդրես, գտցես
 ի թուղթսն Եւգենիոսի Պապին Հռոմայ, զոր գրեալ է առ Տէր
 Գրիգորիս Կաթողիկոսն, եղբայր մեծին Ներսէսի Կլայեցւոյն, լու-
 սափայլ եւ փառաւոր վարդապետի:

Չըրոյս բանն, թէ հարկաւոր է ի սուրբ խորհուրդն, յիշէ եւ
 սուրբն Երինոս հետեւողն առաքելոցն Քրիստոսի, զոր թէ խնդրես
 գտանես յիւրում՝ շարագրութիւնսն, ի չորրորդ հատածին, որ առ
 ամենայն աղանդսն. զի անդ ասէ խառնումն գոհութեան բաժա-
 կին, զոր Տէր յարքայութեանն ընդ աշակերտսն ըմպել խոստացաւ:
 Նաեւ Պետա սուրբ քահանայն, եւ այլ եւս յոլովք ի սրբոցն
 խօսեալ են ի սոյն խորհուրդս, զորոց տեսութիւնն գտաք բովան-
 դակել լիով ի նամակ սքանչելի Հօրս մերոյ Գրիգորիսի. որ լի էր
 վկայութեամբ աստուածաշունչ գրոց, որ ի սոյն խորհուրդ. եւ ի
 բանից եւ յաւանդութեանց սուրբ վարդապետացս եւ հարցս յոյժ
 ամրացեալ գոյր. մանաւանդ թէ ըստ կանոնաց եւ հրամանաց
 սրբոց սիւնհոգոսաց, վեցերորդ ժողովոյն, որ եղեւ ի մեծն Կոս-
 տանդնուպոլիս, եւ այնր ժողովոյն որ եղեւ ի Կարդագինէ. եւ էր
 եւս ըստ հետեւողաց սուրբ եւ ուղղափառ եկեղեցեացն Քրիստոսի,
 Հռոմայ եւ Կոստանդնուպոլսի. եւ այլ սուրբ եկեղեցեացն
 սովորութեանցն եւ կարգացն, որք սկսեալ յառաքելոց սրբոց հետէ
 զնոյն սովորութիւն եւ զկարգ ունին, եւ առնեն մինչեւ ցայժմ:
 Ասան որոյ եւ աստ ժողովեալ բազմութիւն եպիսկոպոսաց
 եւ վարդապետաց եւ Հարց հանգերձ Քրիստոսասէր թագաւորաւս

մերով Լեւոնիւ, եւ բարեպաշտ պարոնաց Պարոնիւս, մեծ թագաւորահայր Հեթմաւ, եւ եղբարք իւրովք, եւ այլ եւս իշխանօք եւ ազատօք, եւ սրբազան ժողովրդովք, յոյժ հաւանութեամբ եւ պատուով ընկալաք զհրաման սրբոյ Հօրս, եւ զսոյն նամակս իբրեւ ճշմարիտ եւ զառաքելական կանօն, եւ զօրինադրութիւնն հաստատեցաք յամենայն եկեղեցիս Հայոց. զի թէպէտ այսպիսի աւանդութիւնք, եւ սուրբ կարգադրութիւնք տերունական տօնիդ ի կանուխ ժամանակաց սկսեալ ի սրբոյ Լուսաւորչէն, գոյր յեկեղեցիս Հայոց, եւ պահիւր սոյն սովորութիւնք բազում եւ երկար ամօք. եւ յետոյ ի պատճառէ ի մէնջ բարձեալ եղեւ. Սակայն արդ ողորմութեամբ եւ շնորհօքն Աստուծոյ ի ձեռն եպիսկոպոսականին Գրիգորի, եւ բարեպաշտ Տեառն մերոյ Լեւոնի ընկալաք վերստին. եւ մէք այժմ համաձայն յամենայն բարեկարգութիւնս, եւ ի տօնս, սուրբ եւ ուղղափառ մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ, եւ այլ եւս ճշմարտագաւան եւ ուղղափառ եկեղեցեաց Քրիստոսի:

Արդ՝ մի եւ մի ոք իշխեսցէ յայսմ հետէ եւ առ յապա այսմ կանոնադրութեան եւ հրամանի, որ ի սրբոյ ժողովոյս եղեւ, ընդդիմանալ եւ հակառակող երեւել, զի մի ընդ պատահասիւք դիցի եւ մասն եւ բաժին ընդ հերետիկոսաց կալցէ, մանաւանդ այնց, որ փոխանակ ցորենէ հացի, զսր եկեղեցի սուրբ ի կատարումն առնու մարմնոյն Քրիստոսի, նոքա ի գարեղէն փոխարկեն. եւ փոխանակ գինւոյ ի կատարումն արեանն Քրիստոսի ջուր միայն ի կիրարկանեն ի սուրբ խորհուրդն:

Եւ արդ՝ վասն հաստատութեան եւ անշարժ գույոյ այսր մեծի իրողութեան սրբոյ կանոնիս, յամենեցաւնց, որք աստ ժողովեալք, եպիսկոպոսաց, վարդապետաց եւ հարց ձեռնադրեցաւ, մանաւանդ ի մեծէ թագաւորէն մերմէ Լեւոնէ. եւ ի պարոնաց Պարոնէն Հեթմոյ եւ յեղբարցն նորա. եւ այլ եւս Ազատաց Հայոց. եւ եղեւ կանոնադրութիւն եւ սահման սուրբ ժողովոյս ի մեծ թուականիս Հայոց 2ԾԶ. յամենան մարտի ԺԹ ի մեծի ողորմեան տօնին, ի սուրբ Սոփիա եւ ի մեծ եկեղեցին մայրաքաղաքին Սոյո:

Կոստանդին եպիսկոպոս Կեսարեայ կամեցայ եւ գրեցի.

Կոստանդին եպիսկոպոս Մայրաքաղաքին Սոյո.

Յովհաննէս եպիսկոպոս Տարսնի.

Ստեփանոս եպիսկոպոս Բարձրբերդոյ.

Սարգիս եպիսկոպոս Եզնկին.

Յովհաննէս եպիսկոպոս Անարզաբոյ.

Ստեփանոս եպիսկոպոս Ատանոյ.

Ներսէս եպիսկոպոս Տիանոյ.

Բարսեղ եպիսկոպոս Կապնոյ.

Ներսէս եպիսկոպոս Նեոկեսարիոյ.

Վարդան եպիսկոպոս Ամասիոյ եւ Տոկիոյ.

Գրիգոր եպիսկոպոս Մարաշոյ.
 Գէորգ եպիսկոպոս.
 Ստեփանոս եպիսկոպոս Կաթողիկոսարանի.
 Յովհաննէս եպիսկոպոս Պերոյ.
 Անդրէաս եպիսկոպոս Հաբքանոյ.
 Թորոս եպիսկոպոս Մաշկեւորին.
 Յակոբ եպիսկոպոս Քուեր որդի Տէր Գրիգոր Կաթողիկոսին.
 Սահակ եպիսկոպոս Բաբերդոյ.
 Տիրատուր եպիսկոպոս Բասենայ.
 Ներսէս եպիսկոպոս գաւառին Կամիւոյ.
 Աւետիք եպիսկոպոս Նիքիերտոյ.
 Վարդան եպիսկոպոս Սասնոյ.
 Սերոբէ եպիսկոպոս Ճապղըոյ.
 Փիլիպպոս եպիսկոպոս Կեղոյ.
 Կարապետ եպիսկոպոս Մեծկերտոյ.
 Գրիգոր եպիսկոպոս Վահանաշինոյ.
 Յուսիկ եպիսկոպոս Ստինպոլայ Հայերուն.
 Եսայի եպիսկոպոս Թեսաղոնիկեայ.
 Հայրապետ եպիսկոպոս Չմրշկածակուցն.
 Կիրակոս եպիսկոպոս Մեծկերտոյ գաշտին.
 Վարդան եպիսկոպոս Մաշարդին.
 Սիմոն եպիսկոպոս Կոպիտառայ.
 Մարտիրոս եպիսկոպոս Ուռթեւին.
 Հմաւոն եպիսկոպոս Օծոպոյ Հահապունեայ գաւառին.
 Յոհան գպրապետ Մեծքրոյն.
 Մարկոս Վարդապետ Սկեւռացին.
 Կիրակոս Վարդապետ անապատաւոր.
 Գրիգորիս Վարդապետ.
 Վարդան Վարդապետ Անարզարու եկեղեցւոյն.
 Մարտիրոս Վարդապետ դրան Կաթողիկոսարանին.
 Գրիգոր Վարդապետ Գերմաղբերոյ.
 Գրիգոր Վարդապետ Մեծքրոյն.
 Թորոս Վարդապետ Կրակցին.
 Վարդան Վարդապետ Ակներոյն.
 Սարգիս Հայր Ակներոյ Վանիցն.
 Գրիգոր Հայր Թիւրքթին Վանից.
 Բարսեղ Հայր Խորենի Վանից.
 Թորոս Հայր Մեծքրոյն Վանից.
 Կարապետ Հայր Մովսիսնոցին Վանից.
 Յովսէփ Հայր Քելեզական Վանից.
 Թորոս Փիլիսոփայ, եւ Հայր Չորի Վանիցն։

ՅԱԻԵԼՈՒՆԺ Թ.

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Տ Ա Ն Ա Յ 1316

ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԱՏԱՆԱՅ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ՈՐ ԵՂԵԻ ՀԻՄ-
ՄԱՆԱԻ ՏԵՐ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ, ԵՒ ՀԱՅՈՑ ԱՐԲԱՅԻՆ
ՕՇԷԻ, ՍԱԿՍ ՄԻՆԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴ ՀՈՈՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵ-
ՂԵՑՈՑ:

Ղշմարիտ գլուխն եւ խաղաղութիւնն եկեղեցւոյ սրբոյ՝ Տէրն
մեր Յիսուս Քրիստոս, որ արար խաղաղութիւն արեամբ խաչին
իւրոյ, հաշտեցուցանել զՀայր ընդ արարածս իւր. որ եւ ասաց ընդ
աշակերտս իւր Զիսաղաղութիւնն ի՞նչ ի՞նչ, զիսաղաղութիւնն ի՞նչ
ասա՛ յեղ. նա ինքն որպէս պատուիրանն, որ սիրոյ, ետ մեզ սիրել
զմիմեանս. զնոյն ինքն դարձեալ ծանօթի աշակերտութեանն իւրոյ
ուսոյց մեզ, այսպէս ասելով, յայսմ ծանոցեն ամենեքեան եթէ
իմ աշակերտք էք. եթէ սիրիցէք զմիմեանս: Արդ նոյն ինքն կա-
մելով եւ այժմ զմիջնորմն ցանկոյ հակառակութեանն, որ ի չա-
րէն, բառնալ յեկեղեցւոյ իւրմէ սրբոյ. եւ զվարատումն եւ
զցրուումն անդամոց իւրոց միացուցանել դարձեալ ի մի մարմին
իւր, եւ ճշմարիտ յօդամբ սիրոյ զամենեւեան կապեալ ի մի
գլուխ՝ յինքն Քրիստոս Աստուածն մեր: Յաղագս որոյ ապա խո-
թեալ ի սիրտ եւ ի հոգի սրբազան Կաթողիկոսին Տեառն Գրի-
գորի, եւ Քրիստոսազօր եւ բարեպաշտ Թադաւորին Լեւոնի, զար-
թուցեալ եւ զհոգի Քրիստոսազգեաց Կրօնաւորին Յովհաննիսի,
որ էր ըստ իշխեցողութեան պատուոյ Տէր Հայոց, եւ Թադաւորա-
հայր, հոգալ վասն սիրոյ եւ միաբանութեան Սուրբ եկեղեցւոյ,
եւ փութալ ի բարձումն խռովութեան չարին:

Որոց իբրեւ առեալք զազգումն յոգի, անդէն խոցեալք
միաբանութեան սիրով ի սիրտ, եւ վազվաղակի իբրեւ Տեառն ի
գործ պատրաստական, եւ իբրեւ ժիր մշակք ի վաստակ եւ ի սպա-
սաւորութիւն պատուիրանին Աստուծոյ, այսպէս ամին եւ մուծին
զանձինս իւրեանց ի գործ պաշտաման եւ հրամանի Տեառն յօժա-
րութեամբ արտի եւ կամաց, եւ զգուշանալով զպառակտումն մեր,
որ ի մեծ եկեղեցւոյն Հռոմայ, եւ յայլ եւս եկեղեցեացն Քրի-
ստոսի էր, յաղագս գոհութեան բաժակին Տեառն. քանզի ոչ
առնեմք խառնումն ըստ նոցա բաժակին եւ զոր վասն տերունական
տօնիցն Ծննդեանն եւ Մկրտութեանն Տեառն. զի ոչ հաւասա-
րապէս առնեմք ըստ այլ եւս Քրիստոնէից. եւ զորս յաղագս
երկուց բնութեանցն, կամացն եւ ներգործութեանցն, զոր ի մի
անձնաւորութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. սակս անբա-

ժանեղի եւ անշփոթ միութեանն. Ճշմարիտ եւ ուղիղ դաւանութեամբ խոստովանի եկեղեցի սուրբ: Իսկ մէք ոչ յանձն առնումք այսպէս ասել. այլ մի բնութիւն վասն անճառ միաւորութեանն ասեմք՝ ուրանալով զերկուսն, որ ի Քրիստոս վասն անբաժանելի եւ անշփոթ միաւորութեանն ասի: Արդ՝ զայսպիսի բաժանումն մեր, որ ի կաթողիկէ եկեղեցւոյ, փութացան նոքա բժշկել, միացուցանելով զարձեալ զմեզ ի մի կաթողիկէ եկեղեցի սուրբ, եւ ի մի մարմին Քրիստոսի:

Իսկ չարք ոմանք՝ շարժեալք ի չար սրտէ անտի բանասրհուին, յաղագս խոսովութեան եւ հակառակութեան պատճառի. մանաւանդ թէ բաժանման ի որոյն եկեղեցւոյն Քրիստոսի, կանոնեցին կանոնս եւ գրեցին սահմանս, յանիրաւ ժողովս իւրեանց աւանդելով մեզ յերիս յայտոսիկ՝ ոչ ունել հաղորդութիւն ընդ այլ եւս Քրիստոնեայո, ի խառնումն զոհոթեան բաժակին, եւ ի տօնախմբութիւնս տէրունական տօնից՝ Ծննդեանն եւ Յայտնութեանն Տեառն, եւ յերկու բնութիւնսն. զոր ի մի անձնաւորութիւնն խոստովանի եկեղեցի սուրբ, յաղագս անշփոթ եւ անբաժանելի միութեանն, պատճառելով զայս, եթէ ի բաժակն ջուր վասն այնորիկ չէ պարտ արկանել, զի ջուրն ապականացու է, եւ ի Քրիստոս ոչ գոյր ապականութիւն. յայտ առնելով թէ զինքն աւնապական է: Աւ դարձեալ թէ ի զոհոթեան բաժակն Տեառն, զոր էարբ ի խորհրդական սեղանն ի վերնատունն Տէրն. անդ զինքն միայն գոյր, եւ ոչ ջուր: Չնայն եւ յետ յարութեանն ասեն. թէ յորժամ եկեր եւ էարբ Տէրն առ հաւատարի առնել զյարութիւնն իւր մարդեղութեամբն իւր հանդերձ, անդ ի սեղանն լոկ գինի միայն էարբ առանց ջրոյ, որպէս եւ ասացն, թէ յայտնեալ է ոչ արբէց է քերոյ որբոյ, միւլէ արբէց դաւ նոր յարտայոնեանն Հօր իմոյ. եւ առ այս ածեն վկայ իւրեանց զսուրբ Յովհանն զՈսկեբերանն, որ ի տեսութիւն նոյն բանի աւետարանին ասէ. "Տես է քերոյ որբոյ, ասէ եւ որբն գինի եւ ոչ ջուր ձնանի. զէ զմիւս շար հերթոսն, որ յեկեղեցի, արմարատի իւլեացէ, զէ եւս ոմանք, որ ի սուրբ խորհուրդն ջուր է կէր արկանել": Արժեւելով՝ հերձուած անուանել երանելին զայնոսիկ, որ առնեն զխառնումս բաժակին:

Եւ դարձեալ թէ արիւնն եւ ջուրն որք ելին ի կողեցն Քրիստոսի, արիւնն յրմբումն միայն է, եւ ջուրն ի մաքրութիւն միայն. նմին իրի ոչ է արժան ապա խառնումն առնել ջրոյ ընդ գինւոյ ի խորհուրդն: Չայս ասելով պատառողք պատմաւորսն Տեառն, եւ հակառակքն ճշմարիտ կարգաց, եւ աւանդութեանց եկեղեցւոյն Քրիստոսի. ոչ գիտելով, թէ ապականացու ոչ միայն ջուրն է այլ եւ գինին, զոր անապական կարծեն, եւ ոչ միայն երկրորդն սոքա, այլ գրեթէ ամենայն զգալիքս, որ ընդ տեսութեամբ եւ ընդ շոշափմամբ անկանին, ապականացուք եւ եղծականք են, բաց յանմարմնացն, զի նոքա միայն են անեղծք եւ անապականք: Այլ

Թէպէտեւ երկդրին սոքա ապականացուք են. սակայն ի խորհուրդ մարդեղութեանն, եւ մահուն Գրիստոսի առեալք մաքուրք են, եւ անապականք, նա մի եւ զնոյն զօրութիւն մաքրարար, եւ զգործ ընդ մաքուր Հոգւոյն սրբոյ ունին. ըստ որում եւ վկայէ մեծն Յոհաննէս ի կաթողիկէից Թուղթն անելով՝ եթէ երեք էն, որ վայելն յերկնս. Հայր Բանն եւ Հոգին սուրբ, եւ երեքեան որոտ մի էն. եւ դարձեալ երեք էն, որ վայելն յերկնի. աբեանն, եւ ջուրն եւ հոգին, եւ երեքեան որոտ մի էն: Տես, զի եւ զմի եւ զնոյն զօրութիւն ունին. որ Թէպէտ եւ անձամբ զանազանեալք են, սակայն զօրութեամբ եւ ներգործութեամբ մի են, մաքրարարք եւ աստուածայինք. եւ երեքեան սոքա դարձեալ մկրտութիւն անուանին. եւ միմեամբք կատարեն եւ մաքրեն: Զուրն, ըստ այնմ. Եւ Վերոք շինչ Լուսն: Արիւնն՝ Զքաշմէն իմ ըսկեցեք, եւ զՎերոք-նիւնն, զոր եւ Վերոքն եւ, Վերոքն, զարիւնն յայտ առնելով: Իսկ հոգին, նա մկրտեցեք զձեզ Հոգւովն սրբով եւ հրով: Եւ զի միմեամբ կատարեն եւ մաքրեն, յայտ է. զի Զուրն արեամբ եւ հոգւով կատարէ. եւ սրբէ զոր սուրբ է: Զնոյն եւ արիւնն ընդ հոգւոյն սրբոյ եւ ջրոյ մաքրագործէ եւ փրկէ. նմանապէս եւ հոգին սուրբ ի ձեռն ջրոյ եւ արեան մաքրէ եւ ծնանի, եւ որդեգրէ զամենեւեան յորդեգրութիւն Հօրն երկնաւորի:

Եւ զոր ասեն վասն բաժակի Տեառն անխառն գոլոյն ի խորհրդական եւ փրկարար ջրոյ, ստեն նոքա զմեծին Աղոճմանի նախագուշակ բան մարգարէութեանն, որ ասէ այսպէս վասն գոհութեան բաժակին՝ «Իմաստութիւն շինեաց զիւր որոտ, եւ խնդնեաց սինն եւնի, շին զգնիւն իւր, եւ խառնեաց ի խառնարան զգնիւն իւր», եւ յառաջ տանելով զբանն՝ ասէ. «Եկայք, կերայք ի հացէ իմեք, եւ աբեք զգնիւն իմ, զոր խառնեցէ յեւ», իսկ մեծն Երեմոս հետեւող առաքելոցն Գրիստոսի, ի շարագրութիւնս իւր որ ընդգէմ Մարկիանեանցն գրէ. «Եւ զիւրք իբարէ Տեքն, իւն այլոյ հօր եր, զայն որ ըստ մեզ յաշխարհն է, զհացն, իւր մարմն խոստովանէր, եւ զխառնութիւն քաշակին՝ իւր արեան վեճակեալ հաստատէր. եւ որդի մարդոյ զինքն խոստովանէր. եւ այլն»,

Եւ դարձեալ ի վարդապետութեանն իւրում, որ առ ամենայն այլ աղանդս ասէ. «Ընդունայնք եւ մարմնք եւ ամենաին, որ զամենայն որդեղութիւնս Աստուծոյ անարգեն, եւ զմարմնայն քրիստոսեան ուրանն, եւ զվերոքն ծնունդն նորա անպարտեն», զկնի որոյ ասէ, «Եւ զի յաշխարհն զքաշակին՝ իւր արեան խոստովանեաց, յարմարեալ մեր արեան. եւ զի յաշխարհն զհացն՝ իւր մարմն հաստատեաց, յարմարեալ մեր մարմն: Արդ՝ յորժամ խառնեալ քաշակն եւ քիչեալ հացն ընդունէ զքանն Աստուծոյ, եւ ինչ քոյրութիւն արեանն եւ մարմնայն Գրիստոսի. յայնցանէ ամէ եւ քաղկեաց մեր մարմնոյս քոյրացութիւն»,

Վկայէ զայս եւ մեծն Աթանաս, քանզի ի մկրտութեան ճառին, ի յորդորակն որ առ լուսաւորեալսն գրէ այսպէս. «Տե-

սանեա զայս սեղան, որ հայ է միջէ Բեմի», : Եւ ապա ասէ. Այս է Պեր-
նապոսան, յորում Բագրիւն ընդ գրչիքն. Եւ մինչդեռ ուրիշն նոսա,
առեալ զհաց, եթէ, Եւ եր նոցա ասելով. առեալ Եւ հերայս է սանէ. այս
է մարմին իմ. Եւ առեալ Բաժակ խառնեալ է գինւոյ՝ Գահացաւ, Եւ եր
նոցա ասելով. առեալ Եւ արքէ է սանէ, այս է արեւն իմ. Եւ արքէն, :
Եւ սուրբն Բասիլիոս ասէ ի պատարագամատուցին իւրում, զոր
արարեալ է. Առեալ Բաժակ օրհնեաց, խառնեաց : Նմանապէս եւ
աթիւզերալայս վարդապետն Ոսկերեան՝ յիւրում պատարագամա-
տուցին, ասէ. Թէ «Մաքսացեալ մի սմն է շինաւորացն՝ խոցեաց տե-
գաւ զհոգւոն. Եւ եւ զազազայն արեւն. զայս ասելով զգինին ար-
չանէ. Եւ ասէ, Եւ զուր. Եւ զուրն արչանէ : Նա եւ մեծն Գրիգոր
սաստուածաբանն՝ ի յարձանական բանն, որ ընդդէմ Թուրանոսի,
յերկրորդ ճառն ի բանս ողբական, որ վասն չարեաց եւ աւերման,
զոր տայր գործել յանցաւորն յեկեղեցիս, ասէ այսպէս. «Ո՞
արդեօ՛ւ արժանաւորացեալ ողբերգիցե. ինչ որան ինչ յաստուածայն
դռնն անբնկեցան. իմ զգահանայալան սեղանն իշնամանեցին, իմ է
խորհրդալան խառնարանս յանգնեցան», . ցուցանէ Երանելին, խոր-
հրդական խառնարան ասելով, խորհուրդ՝ զնշանակքն, եւ խառ-
նարան՝ զօկիհն սուրբ, յորում գինի եւ ջուր խառնին :

Եւ զխորհուրդ միաւորութեան մեր ընդ Բանին Աստուծոյ՝ ի
մարդութիւն եւ ի փրկութիւն է խառնումն. ցուցանէ սուրբն
Ճերոնիմոս ի տեսութիւն Աւետարանին Մարկոսի՝ ի բանն որ ասէ,
առեալ զհաց գահացաւ. «Կերպարանեաց ասէ Տէրն մեր զարեւնն իւր
է Բաժակն է գինի խառնեալ ընդ ջրոյ. զէ է յեւն ջրոյ լեցուս՝ արքեալս
է մեղաց. Եւ է յեւն գինոյ գնեալ լեցուս՝ է դադարադարոսն իննէ րան-
ջանաց. Գանդէ է յեւն արեան գաւինն՝ րանին իւրայել զանեցան է
սաքսիմանէ երեւոյնն. Եւ է յեւն ջրոյ հարմիր ծովան իշնամին իեղ-
դաման եղեալ աղախանեցան. որ այս աթենայն խորհուրդ Բրիսպոսի էր :
Նմանապէս եւ պանչելի քահանայն Պետա՝ ի սոյն խորհուրդ ասէ.
«Հացն, որ հաստաթէ զտէր մարդոյ, դառնայ մարմն Բրիսպոսի, Եւ
գինին՝ որ լինէ արեւն, դառնայ արեւն Բրիսպոսի, զանդէ պարս է մեղ
չեալ է Բրիսպոս, Եւ Բրիսպոս առ մեղ. զան այսորի գինի Եւ ջուր
խառնեմ է սկին, ըստ սացելոյն Թովմանն՝ ջուրն ծողովորդէ Եւ Եւ
ջուր միայն Եւ գինի միայն ու իւրեմ մարդանել. որպէս ու է պարս-
լան Գահանայնց հարցերնոյ սառնց շաղելոյ ընդ ջուրն մարդանել
Աստուծոյ. զէ ինչ հարն մարդանելէր սառնց ջրոյ, ինտենայր ինչ Բա-
ժանեալ էր գլուխն յանգամոցն. Եւ զէ մի ինտենայր, ինչ Բրիս-
պոս իրեաց մահ առանց մերոյ գրչոսն. Եւ զէ մի իւրեմնցն, ինչ մի
իւրեմն գրչիս՝ առանց լարարանացն Բրիսպոսի», :

Գարձեալ գրեալ է Երանելին Աղեքսանդրոս պապն Հռոմայ,
որ եւ թնեւորդ էր ի Պետրոսէ. «Պարս է մեղ, ասէ, է խորհուրդ
պարսպին, զոր նախէմ Աստուծոյ, զլարարանացն Բրիսպոսի յե-
լարակ իւրաքեւ. զէ նորս որոյ մարմն Եւ արեւն լինէ, լարարանին յե-

շարժեցի. որդե՝ շէ մերձեւը զաշխարհ մալրութեանց՝ նոթիւնցի է իւրահոգի հացն միայն, եւ գինի խառնեալ է ջրոյ. Կանգնէ ալ արժան է, է քաջայն Տեառն գինի միայն, Կամ ջրոյ միայն մարդացանել. այլ որդե՝ շարժի աւանդութեամբ ուստ, զերկոյնին խառնեալ. շէ երկոյնին ելին է Բերնարտի կողմն է վերայ խառնել, Զայս հրամայեաց սուրբն Աղեքսանդրոս, մեծ եւ փառաւորեալ վկայն Բերնարտի, որ զամենայն կանոնս եւ զհաստատութիւնս լիապէս ունէր ի սրբոյն Պետրոսէ: Նաեւ միւս հայրապետն՝ սուրբ Թուլիոս՝ այսպէս ասէ. «Ու է պար, քաջայն միայն լինել գինեւ, եւ ոչ ջրով միայն. այլ երկոյնութիւն, այնքան՝ գինեւ եւ ջրով,»: Եւ զարձեալ գրէ. «Եթէ ոչ զիւրահոգիան նոթիւն միայն կարեւորցի աւանդ միայն, որդե՝ շարժի, միւսն է զաշխարհ, եւ աշխարհացի ըստ եկեղեցոյ կանոնարդութեանն,»:

Եւ կիրարկանս մեծ վկայն, եւ եպիսկոպոսն Կարգազինոյ, որ յարեւմուտս, վասն բաժակի Տեառն այսպէս յիշատակէ. «Խառնեաց շարժի աւանդ քերական Սողոմոն, եւ աւանդ. Իմաստութիւն լինեաց իւր դոն, եւ կանգնեաց սեւնս եօթն, զին զլինելն իւր եւ խառնեաց է խառնարանս գինի իւր. եւ պարտաւորաց զեղան իւր, եւ աւանդ զքառայն իւր կողմ քառիւր տարրութեամբ է խառնելն իւր, եւ ասէ, որ ոչ էցի անպարտ, եկեցի աս իւր եւ արքայ, եւ ցոյցաւ աստիքան ասէ, եկայ իւրայն է հացն իմե, եւ արքայ գինի իմ, զոր խառնելն յեղ. եւ ասէ. այս մարգարէութիւն Սողոմոն շարժեաց զիւրահոգի քաջայն Տեառն մերոյ Յիսուսի Բերնարտի, զոր խառնեաց գինով եւ ջրով. զի երեւեցի ին կարեւորեալ է է լարարեանս այն որ յաւանդ մարգարէացան,»: Եւ զնոյն ասացեալ էր երանելիս սակաւ ինչ յառաջագոյն այսպէս. «Ի մարդոցմեա թաքնելն պահեցի աւանդութեանն Տեառն, եւ զայն մեծ արացոս, զոր ինչն Տեառն նոթարար իման մեր, այնքան՝ քաջայն զոր նոթիւն է նորս յիշարդին. խառնեալ գինով լինի,»: Իսկ երանելի եպիսկոպոս Մելանոյ Ամբրոսիոս, որ յարեւմուտս, ասէ. Խառնեամ թաքնելն՝ զխառնեամ Բանին Աստուծոյ ըստ մեզ յայտ ասէ. զի յայտ արար. եւ խառնեամ եղեւ Աստուծոյն ըստ մեզ, որ եղաւ անպարտ, եւ կողեցան նա մեզ գլխի,»: Եւ զարձեալ, «Խառնեամքս, որ է վերայ որոյ սեղանոյն՝ զիւրահոգի քաջայն կարեւորեալ՝ աւանդս հաւարացեալս, եւ խառնել է Բերնարտի,»: Նա եւ մերն Ներսէս սրբազան Կաթողիկոսն՝ յերգան ՀԲ. առականս ասէ. «Աւանդաց զքառայն իւր զարքայ աւանդելն, կողմ յարքմեա յարախոսելեան խառնելցելոյ քաջայն, եւ է ջրոյ եւ յարեան արախոսելն, որ եւ է կողմն Բերնարտի. նշանալ երկոյն յարախոսելն, որ է Տեառն մեր Յիսուսի Բերնարտի, որոց եւ խառնեամ զանձառութեանն քառն եւ մարմնոյն յայտ ասէ,»:

Նաեւ զխառնութիւն զոհոյթեան բաժակին ցուցանէ շարագրութիւն աւետարանական հրամանին. զի ոչ ասէ, թէ ի մառանէ, կամ ի կարասոյ, էսո զգում, կամ այլ ինչ աման, յոր

անապակ արկանի. այլ թէ «Միջոցէրս»-ովն եւս բաժակ», ուստի յայտ է, թէ ըստ սովորութեան ի սեղան գոլով էաւ բաժակ, այսինքն՝ էաւ հանապ, եւ կամ այլ ինչ, յոր բմբւրին խառնի: Եւ ոչ ասէ, թէ այս անապակ գինի կամ շին, յոր անապակն արկանի. այլ թէ այս բաժակ զամանն յոր բմբւրին խառնի, ասելով, յայտ արարեալ զխառնումն: Եւ դարձեալ ասէ, զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի, այսինքն՝ մահու, եւ շարչարանաց իմոյ յիշատակ. որպէս եւ առաքեալն ցուցանէ յասելն. «Բռնիցս անգամ ուրիշէր զնոցս, եւ ըմպիցէր զբաժակս զմահ Տէառն պարմեցի»: Եւ արդ՝ եթէ պատարագն զյիշատակ մահու եւ շարչարանացն ֆրիստոսի նշանակէ, եւ ջուրն է նշանակ մեռելութեան Տէառն մերոյ ըստ մարմնոյ. որպէս եւ արիւնն կենդանի գոլոյն նորա ըստ աստուածութեանն. եւ զի ի մահն ֆրիստոսի եւ արիւն եւ ջուր, հարկաւոր եւ իրաւացի է ապա ուրեմն ի պատարագն խառնումն բաժակին:

Իսկ այն զի ասեն, թէ յետ յարութեանն ի լոկ սեղանն զգինի միայն էարբ. որպէս եւ ասայն, թէ յայսմէր ոչ բքից ի բերոյ որիւ. վկայ ածելով ինքեանց զՅովհան Ոսկեբերանն, որ ասէ. «Ի բերոյ որիւ ասէ, եւ որն բքի եւ ոչ ջուր ծնալ, որ ի սորբ խորհուրդն ջուր ի կէր արկանն», Գիտացեն եւ ուսոյն. զի վասն ջրամատուցողացն ասէ վարդապետս զայս, զի ոչ ասէ խառնումն ի գինին. այլ արկումն ջրոյ ի խորհուրդն. եւ խորհուրդ՝ ոչ զհացն կամ զգինին ասէ. զի սոքա ոչ են խորհուրդ, այլ նշանակք խորհրդոյն, այսինքն՝ մարգեղութեանն եւ մահուն ֆրիստոսի. զի թէ խառնումն ասացեալ էր, յիրաւի էր կարծել զայս, այլ ի կիր արկանն՝ ասէ. այսինքն՝ ջրով միայն գործեն զմարգեղութիւնն ֆրիստոսի եւ զմահն. եւ ի մահն ֆրիստոսի ոչ ջուր միայն եւ, այլ եւս արիւն. այսպէս եւ մարգեղութիւնն ֆրիստոսի ոչ միայն լոկ մարդ էր, զոր ջուրն նշանակէր, այլ եւս Աստուած, ըստ նշանակի արեանն: Եւ ոչ որպէս կարծեն Եպիսոպոսինքն՝ մարդ լոկ զֆրիստոս, յաղագս որոյ եւ ի նշանակն զջուր միայն արկանն ի խորհուրդն, զորս եպերէ երանելին Երիստ ասելովն. «Եթէ «Զաբախառնումն ֆինոյն երիւստոսին ոչ կամն այլ ջուր միայն ասն զնա», այսինքն՝ շարախառնութիւն աստուածութեան եւ մարգեղութեան ոչ խոստովանին ի ֆրիստոս. այլ եւ լոկ մարդ ասեն զնա, եւ ոչ աստուած. վասն որոյ գինին, որ է երկնաւորին նշանակ. այսինքն՝ աստուածութեանն, ոչ կամին խառնել ընդ ջրոյն ի խորհուրդ միութեան աստուծոյ ընդ մարդոյն ի մի ֆրիստոսն. այլ լոկ զջուրն առնելով, զերկրաւորիս նշան, միայն մարդ ասեն զնա: Զայս վկայեն հարքն մեծ ժողովոյն, որ եղեւ ի Կարգագինէ յաւուս Ուրբոսի եւ Արկադէոսի, որդւոց մեծին Թեոդոսի. նաեւ Վեցերորդ սինհոգոսին Հարքն, որ ի Կոստանդինուպոլիս ի Գուբայթ

պալատին եղեւ. յորում, որպէս ասացաքն, թէ վասն ջրամատուցողացն է ասացեալն ի սրբոյ վարդապետէն, նոքին ի տեսութիւնս իւրեանց վկայեն մեզ:

Եւ զոր վասն արեանն եւ չրոյն, որ եւ ի կողիցն Տեառն, ասեն, եթէ արիւնն յրմպումն միայն եւ, եւ ջուրն ի մաքրութիւն միայն: Սուտ ասեն, քանզի զարիւնն ոչ միայն յրմպումն, այլ եւ ի մաքրութիւն ցուցանէ Աւետարանին Յոհաննի վաթուղիկէից թուղթն իւր այսպէս ասելով: Արիւնն Յիսուոյ Բրիստոսի Որդւոյն Աստուծոյ սրբէ զմեզ յամենայն մեղաց: Եւ Դաւիթ՝ զջուրն զոր ի մաքրութիւն միայն սահմանեն, նա եւ ի սնունդ եւ ի յարբումն ուսուցանէ յասելն. ի վայրէ Դաւիթ-ով Բնակեցոյց զէս, եւ ի Լուսն հանգստեան, նոյց զէս: Եւ զի երկողին սրբա ի մաքրութիւն եւ յարբումն են, վկայեն մեծ վարդապետքն եկեղեցւոյ՝ Եփրեմ եւ Գրիգոր Նիւսեայ, եւ այլք. քանզի սուրբ Եփրեմ ի թարգմանութեանն Կորնթացւոց թղթին, ի բանն որ ասէ. «Թէ հարսն մեր ամենիսն ընդ ամպն եին, եւ ի Մովսէս մերեցան յամպ եւ ի Զով. եւ ամենիսն զնոյն զհագեալս զխեղճութեանն կերան, եւ զնոյն հագեալս ընդէն արբին, զի ընդէն ի հագեալս վիճեն, որ երկայր զնոյն նոցա. եւ վիճի եր ինչս Բրիտանոս: Արդ՝ եղ. նա զԹոմէն օրինակ մկրտութեանն, եւ զամպն, որ սփռեալ հովանի ունէր ի վերայ զԼսոյ նոցա, օրինակ ձեռին քահանայի. «Եւ զբրնակ մարդ ի մկրտութեանն Գայ, հասանէ աւ մարմն եւ արեան Բրիտանոս. այսպէս եւ յաղագործն մերեցան ի Զով. եւ ապա եկեր զամենայն հագեալս, եւ ետք զԼուսն հագեալս, որ նորապէս ի վիճի անդի վիճեր. իսկ իւրեաց նա վիճի Գրիգոր. զի ըստ օրնակն վիճի պարտեցան ինչն Տեառն մերոյ, եւ Բիւրաց ի նմանն արեան եւ Լուսն, որ եղեան ի Կառնութեան եւ յարպէս աւ մենայն հեղեղեաց: Իսկ Որոգինէս ի տեսութիւն երգեցողիցն ի բանն, որ ասէ. «Ողիւյ Նոնոյ եղբորդին իմ ինչ, ի մէջ ազեալս անայն Ենգագոյ, անէ այսպէս. Բարձրացան ի Կառն ի տեղ-ովն Գողգոթայ, եւ ի յեան վերադարձն որոյ եւ Գայոս, եւ այլոց լաւաբանաց, զոր իւրեաց Տեառն մեր, ճակեալ Կոստան հարսին. զի որպէս պարտեալ վիճի Կայր Լուսն որոնմու ազգին հրէից, նոյնպէս եւ ի իւրեց անդի արեան եւ Լուսն Բիւրաց յարբումն Գողգոթայն հեղեղեաց:», Եւ սուրբն Գրիգոր Նիւսայ եպիսկոպոսն ի նոյն գրոց տեսութիւնն ասէ. «Բաց զԲերանդ, եւ արք զաղբէր Լուսն իւրն, զոր երկայրն արեան Բերանդացեաց իւր:», Եւ արդ՝ եթէ զգալիս այս ջուր մաքրէ անուցանէ եւ արբուցանէ. որքան եւս առաւել ջուրն կենարար կողին Տեառն մերոյ ներգործէ զայս, հանապազ յեկեղեցին լի եւ առանց թերութեան:

Իսկ վասն Ծննդեանն եւ Մկրտութեան Տեառն, զոր ոչ առնեն հաւատար ընդ այլ քրիստոնէից. այլ զերկուսեանն ի մի, ի Յուսուարի Զ. եւ ասեն, թէ Յակոբ՝ Տեառն եղբայրն, որ արար զլաւագործութիւն ընթերցուածին, ի նմին սահմանեաց ի Զ. Յու-

նուարի տօնել զերկոսին. եւ քանզի քանի ամաց Ծննդեան եւ Մկրտութեան Տեառն ի մի հանդիպեցան ի Զ. Թունուարի լինել, նմին իրի զերկոսին տօնան զԾնունդն եւ Մկրտութիւնն ի մի եւ ի նոյն օր տօնեմք: Առ որ ասելի է, թէ ըստ Ճշմարտութեանն յայտնի է. զի եկեղեցին Հռոմայ կանուխ ուսեալ աւանդութեամբ ի Ս. Պետրոսէ գլխաւորէ առաքելոցն Քրիստոսի, զտօն Ծննդեան այսպէս ի Դեկտեմբերի ԻԵ. կատարէր, եւ զտօն Մկրտութեան ի Զ. Թունուարի: Բայց Ասիացւոց կողմանքն եւ Երուսաղէմ, եւ այլ եւս եկեղեցիք զերկոսին տօնս Ծննդեան եւ զՄկրտութեան ի մի եւ ի նոյն օր ի Զ. Թունուարի առնէին. սակայն յետոյ ի սրբոց հարցն փոխադրեալ եղեն երկրորդն տօնքն, զոր ի մի տօնէին Ասիացւոց կողմանքն, եւ այլ եւս եկեղեցիք. եւ միշտ բաժանաբար տօնեաց եկեղեցի զԾնունդն ի ԻԵ Դեկտեմբերի եւ զՄկրտութիւնն ի Թունուարի Զ. ըստ սովորութեան եկեղեցւոյն Հռոմայ: Այսպէս եւ զտօն Զատիկն, քանզի զսա յառաջագոյն Ասիացւոց կողմանքն տօնէին ի հինգշաբաթւոյ հին Զատիկն ըստ սովորութեան Հրէից, եւ զայս մինչեւ ի ժամանակս մեծին Կոստանդիանոսի եւ սուրբ Հարցն Նիկիոյ, յորոց փոխադրեալ՝ կանոնեցաւ տօնել ի միաշաբաթւոյ առաւր յարութեան Տեառն զտօն Զատիկն, որպէս ունէր եկեղեցին Հռոմայ, եւ տօնէր մշտնջենապէս: Արդ՝ որպէս սահմանեցաւ Զատիկն ի միաշաբաթւոյ առաւր, այսպէս եւ Ծնունդն փոխեալ սահմանեցաւ բաժանաբար տօնել՝ նախ Ծննդեանն ի ԻԵ. Դեկտեմբերի, եւ ապա Մկրտութեանն ի Զ. Թունուարի, ըստ սովորութեան սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ:

Եւ թէ ընդէր յառաջագոյն տօնքս ոչ մի այլ զանազանապէս տօնիր, յոմանց յայս ինչ օր, եւ յոմանց յայն, այսոքիկ են պատճառք. քանզի առաքելաւքն պաշտաման բանին եւ քարոզութեան աւետարանին միայն հոգային, եւ զի զմարդիկ ի հեթանոսական բազում աստուածոց մոլորութենէն՝ ի մի ճշմարիտ Աստուծոյ գիտութիւն ւածիցեն. յայս միայն նայելով, զկարգ տօնից եւ զաւանդութեանց մանրամասնաբար քննութիւնքս անփոյթ արարին. եւ քանզի ազանդէ չար հերձուածոցն որք ի հրէիցն անտի բուսան, դպրացն եւ փարիսեցւոցն, եւ այլոցն՝ ընդդէմ էր քարոզութեան առաքելոցն. այլ եւ ի Սիմոնեանցն, եւ ի Մարկիոնեանցն չար ուսմունքն յոյժ խռովէին զեկեղեցի. եւս մրկածին փորձութիւնք, որ ի հեթանոսացն բռնութենէ, զի հարկանէր զիմաստութեան տունն: Սակս որոյ եկեղեցւոյ կարգ ոչ կարէր կալ ի հաստատութիւն. նա եւ զի առաքելաւքն զիջեալ ըստ տկարութեան թերահաւատ մարդկան, որ ի սկիզբն եկեղեցւոյ թոյլ տային տօնել որպէս եւ ախորժէին: Որպէս եւ երբեմն թուլացուցանէին զաւետարանական հրամանն եւ զվարդապետութիւնսն, զի հեթանոսքն զերծեալ լեցին ի կոռցն վասն զի ոչ կարէին զամենեանսն կատարել մի ըստ միովէ. նմին իրի եւ

տակապետին՝ պատժեցաւ անբանութեամբ, մինչեւ ծնաւ Եղիսա-
բէթ ամուլ ի ծերութեան իւրում: Եւ իբրեւ զայս եգիտ, այսու
զամենայն մի ըստ միջէ թուեալ՝ ստուգեաց երանելին Յուլիոս
ըստ այսմ ճշմարտութեան. վասն զի առաջին ամիս Եբրայեցւոց
Նիսան է, որ է ըստ Հռոմայեցւոց Ապրիլ: Եւ ի Նիսանայ սկսեալ՝
է եւթներորդ ամիս Թշրին ըստ Եբրայեցւոցն, յորում ի տօնի
քաւութեանն եղեւ աւետաւորութիւն առ Զաքարիա, որ Հան-
գիպեալ էր յայնմ տարւոջ ըստ Հռոմայեցւոց ի Սեպտեմբերի
ի Գ. աստի թուեալ ամիսս Զ. մինչեւ յաւետաւորութիւն ամենա-
որբուհւոյ Աստուածածնին, ըստ բանի Հրեշտակապետին որ առ
կայսն. Եւ այս վեցերորդ տիւս է Նորա, որ տօնն ինչեղեւ է, որ է
Նիսանայ Գ. եւ Մարտի Ի Ե. իսկ յայսմ օրէ թուեալ ամիսս ինն
է Ծնունդ Քրիստոսի ի Տբէդ յինն, որ է Դեկտեմբերի Ի Ե:

Եւ այսպէս ի Յուլիոսէ պապէ եգեալ ամիսը եբրայեցւոց
եւ Հռոմայեցւոց, յորոյ կարգաւորութենէն յայտնի եղեւ օր
Ծննդեանն Քրիստոսի, լինել տիրապէս ի Ինն Դեկտեմբերի, եւ
Մկրտութիւնն ի Զ. Յունուարի: Եւ Հռոմայ Ս. Եկեղեցին թե-
պէտեւ կանուի աւանդութեամբ ունէր ի սրբոյն Պետրոսէ. եւ
տօնէր այսպէս. սակայն ի ձեռն սուրբ գրոց վկայութեամբ Հաս-
տատեալ, եւ յայսմ հետէ եւս պայծառապէս սկսան տօնել զեր-
կոսին տօնն, զԾննդեանն Քրիստոսի ի Ինն Դեկտեմբերի, եւ
զՄկրտութեանն ի Զ. Յունուարի, եւ որք նոցա հետեւեցան եկե-
ղեցիք սուրբք: Այսպէս եւ սուրբն Վասիլիոս արքեպիսկոպոսն
կեսարու գրեաց ի սեփական գիրն իւր ի Ին Դեկտեմբերի զԾնունդն
Քրիստոսի, եւ Հռոմայեաց մեծին Գրիգորի աստուածաբանի, որ ի
կոստանդնուպոլիս կատարէին զԾնունդն Քրիստոսի ի Դեկտեմ-
բերի Ի Ե: Եւ զի տօնեաց մեծն Գրիգոր աստուածաբանն նախ
զԾնունդն, եւ ապա զՄկրտութիւնն. ինքն ցուցանէ ի ճառ ծննդ-
դեան՝ յասելն. «Փոք ինչ յետոյ Կեսարի» ջնիւսս «սբեալ Յորդա-
նան» զի՞ զանաբարսն ինչն,»: Զկնի որոյ ասէ. «Բայց այժմ ընիալ
զԾնունդս, եւ իայտ», եւ զարձեալ ասէ, «Թէ այժմ աստուա-
ծայայտնութեանս Կոնստանտինոս, եւ ի ճառս մկրտութեանն ասէ. «Դա-
յնեալ ի՞նչ Յիսուս, եւ Դաւթեալ խորհուրդ», եւ յետոյ ասէ. «Եթէ
սուրբ օրս լուսաւորութեանց, որո՞ւմ հաստ, եւ զոր Կոնստանտինոս,
զԿրտութիւնն անի. յայտ առնելով, ի միում աւուր կատարել
զԾննդեան, եւ յայլում զՄկրտութեանն:

Եւ արդ՝ թեպէտ այս տօնիւր այսպէս, սկսեալ ի Յուլիոս
պապէն հետէ. սակայն յոմանց եկեղեցեաց ընկալեալ լինէր, եւ
յոմանց ոչ, մինչեւ ի ժամանակս մեծին Յովհաննու, եւ բարե-
պաշտ թագաւորացն Ռոմիոս, եւ Արկադիոս, որդւոց մեծին Թեո-
դոսի, եւ յայնժամ կանոնօք յընդհանուր եկեղեցիս սփռեալ
տարածեցաւ, այսպիսի պատճառաւ, քանզի իբրեւ եկն Ռոմիոս ի
Հռոմայ ի Բիւղանդիա, եւ զեղեալ անդ գործս որ ի Հռոմ, պատ-

մեաց մօրն եւ եղբօրն, թէ որպէս զԾնունդս Հռոմայեցիքն տօնեն յիւրում աւուր ընթերցուածովքն կատարեալ, եւ երգօք, եւ պաշտամամբք, սոյնպէս եւ զՄկրտութիւնն յիւրում աւուրն, ամենայնիւ գլխաւորեալ անթերի լրմամբ: Յոյժ հաճոյ թուեցաւ նոցա, եւ առաքեալ կոչէն զմեծն Յովհանն Ոսկեբերան, որ էր յայնժամ հայրապետ Կոստանդնուպոլսի. եւ պատմեցին նմա, եւ նա յոյժ ուրախացաւ, քանզի ի վաղուց հետէ ցանկայր երանելին, այնպէս պայծառաբար տօնել զԾնունդն լիապէս ըստ խորհրդոյն երգօք եւ ընթերցմամբ, որպէս սահմանեալն էր. ըստ որում եւ ցուցանէ յիւրում ճառին, որ վասն ծննդեանն ասացեալ է: Եւ յայնժամ հրաման եւ ժողով լինելոյ, եւ կոչեաց զեպիսկոպոսուն բազումս, ընդ որս եւ զմեծն Եպիփան Կիպրացի, որ քաջ գիտէր զմատենաս երբայեցւոցն, զի ազգաւ հրեայ էր: Եւ քննութիւն արարեալ ճշդիւ հաստատեցին զբանն Ծննդեանն, սկսեալ ի յաւետեաց ծննդեանն Զաքարիայ:

Եւ նախ ուսեալ էին ի Պօղոսէ, զի մի անգամ էր մուտ քահանայապետին ի սրբութիւն սրբութեանցն, որպէս եւ գրէ յեբրայեցւոց թղթին, այսպէս ասելով. “Եթէ յառաջն խորանն յամենայն ժամ խանայն մօռնէին, չափաւրէ պաշտօնանս իւրեանց. քայց՝ յերկրորդն մեռեալ է Գաբրիէլ խանայնայեան, եւ զայն ոչ առանց արեան, զոր մօրոնցանէր վասն իւր, եւ վասն ժողովրդեանն անգիտութեան”: Իսկ զամիսն եւ զաւուրսն, յորում մտանէր քահանայապետն, ի Մովսիսէ իսկ տուեալ են, որ գրէ այսպէս, եթէ. “Յամենան եւ յերկրորդն է Գաբրիէլ խանայնայեան, որ քահանայեանն խորանէ խորանէ գանձին յեր, մինչեւ ցայն որ ասէ, եղբիւ սա յեւ օրէն յաւիտեակաւ. եւ խանայն խանայն յաղաքի որդեան խորանէ յամենայն մեռաց իւրեանց մեռեալ է Գաբրիէլ: Եւ աստի իմացեալ ծանեան, եթէ ի Թշրին, որ է եւթներորդ ամիս եբրայեցւոցն թուեալ ի Նիսանայ, ի տասներորդ աւուր ամիսն ի տօնի տաղաւարահարացն, յորում քաւէր քահանայապետն վասն ժողովրդեանն. եղեւ մտանել Զաքարիայ ի սրբութիւն սրբոցն. յորում երեւեցաւ հրեշտակն, եւ ետ նմա աւետիս որդէծնութեան, որ է ի Սեպտեմբերոյ ԻԴ: Եւ անտի թուեալ ամիսս Զ. գտին զաւետիս հրեշտակապետին եղեալ առ Կոյսն ի Նիսանայ Դ. եւ Մարտի ԻԵ: Զկնի այս վեց ամիոյ ի նոյն աւուր սկիզբն առ Մարտի Կոյսն յղանալոյ: Եւ անդի թուեալ, այս է, ի Դէն Նիսանայ, եւ ի Մարտի ԻԵէն գտին զԾնունդն փրկչին մերոյ Աստուծոյ ի սուրբ Կուսէն եղեալ ի Տֆեդի Թ. եւ ի Դեկտեմբերի ԻԵ:

Որոց՝ իբրեւ այսպիսի քննութեամբ ուսեալ ծանեան զժամանակ Ծննդեանն Տեառն, յայնժամ հրաման արձակեալ ի մեծէն Հռոմայ ի Կոստանդնուպոլս, եւ առ Յովհանն Պատրիարքն Երուսաղէմի, եւ առ Փլաքիանոս պատրիարքն Անտիոքայ. եւ ամենեքեան հաւանեցան եկեղեցւոյն Հռոմայ, եւ բոլորիցն հա-

մածայնութեամբ հաստատեցին ընդհանուր եկեղեցի պայպէս. ի Դեկտեմբերի ի Ե. կատարել զտօն Ծննդեանն, եւ զՄկրտութեանն՝ Յունուարի Զ: Եւ էր ի ժամանակին յայնմիկ պատրիարք եկեղեցւոյն Հռոմայեցւոյն Անատոսիոս: Գրեցին եւս առ մեծն Սահակ թուղթ, որպէս եւ առ այլ եկեղեցիս, գալ ի համաձայնութիւն ընդհանրական եկեղեցւոյն: Իսկ նա ի սաթրելոյ նախարարացն, որ ոչ միաբանեաց եւ չարախօսեաց յանգումն թագաւորին Արտաշէրի առ թագաւորն Պարսից, մանաւանդ ի չարաբաստէ ու մեմէ փառամոլ եւ սուտ անուն քահանայէ Սորմակ կոչեցելոյ՝ պնդագոյնս ամբաստանել առ պարսկականն, թէ թագաւորն Արտաշիր, եւ կաթողիկոսն Սահակ դաշինս ուխտից ունելով առ կայսրն Յունաց՝ ապստամբութիւն խորհին ի տէրութենէդ քումմէ. որոյ հաւատացեալ՝ ընդենոյր յաթոռոյն զթագաւորն եւ զսուրբ կաթողիկոսն. եւ զկոչեցեալն Սորմակ կացուցանէ յաթոռն, որպէս պարգեւ մատնութեանն: Ասան որոյ ի հասանել հրովարտակին՝ նոքա աքսորեալ գոլով յԱրտաւազ գաւառին, ոչ դարձաւ պատասխանի սրբոյն առ թագաւորն Արկադիոս, եւ առ պատրիարքն Յովհաննէս. եւ այսպիսի պատճառաւ մնաց համաձայնութիւն հայաստանեայցս եկեղեցւոյ ընդ մեծ եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ ընդ այլ եւս քրիստոնէիցն ի տօնախմբութիւն տէրունական տօնիցս այսպիսի կարգաւորութեամբ: Եւ զիտել է, զի ի սոյն տօնախմբութիւն համաձայնեալ են հաւանութեամբ մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ՝ ոչ միայն ուղղափառացն դապնն եւ եկեղեցիք, այլ եւ հերետիկոսացն ժողովք, որ յետ այսորիկ խոտորեալ ի բաց անկան ի ճշմարիտ հաւատոցն եւ կարգաց սրբոյ եկեղեցւոյ. որպէս նեւ տորականքն եւ եւտիքեանքն, եւ այլք բազումք ի չարափառացն, որ թէպէտեւ այլով իւրք կարգաւորութեամբ եւ ճշմարիտ հաւատոյ դաւանութեամբք որոշեալք են յեկեղեցւոյ, բայց առ այս ամենեքեանն համաձայնեալք են:

Եւ զի ճշմարիտ է ասացեալ օր Ծննդեանս, վկայ է եւս դարձ արեգականն. քանզի յամենանն, յորում է օր Ծննդեան Բանին, չըջան առնու արեգակն, եւ յայնժամ տիւն սկսանի ածել եւ գիշերն պակասել. իսկ ի Ծննդեանն Յովհաննու, որ վեց ամսով յառաջ է քան զՔրիստոսին, սկիզբն առնու տիւն ի պակասել եւ գիշերն յաճել. որպէս եւ ինքն Յովհաննէս քարոզելով ժողովրդեանն ասէր, թէ՛ «Նմա պարտ է ածել եւ ինչ մեղանաւ», եւ զնոյն գրեաց երանելին Յովհանն ոսկեբերան ի ճառն յորում մեկնէ զժողովուրդն Եղիսաբեթի մօրն Յովհաննու ասելով. «Եղեալ զնայն՝ յառաջ Սեպտեմբերէ մասոյ ի Դ. յորում հաւասարէրդ եւս գիշերն. եւ որչա՛ն սկսանի պակասել եւ գիշերն ածել. զի նմա պարտ է ածել, ասէ, եւ ինչ մեղանաւ», Արդ՝ յայսպիսի բազում վկայութեանց ճշմարիտ գոլ հաւատացաք ի ինն Դեկտեմբերի զտօն Ծննդեանն. եւ սահմանեցաք զայս. զի ի քսանէն ի վեր ի սմին

ամայ պահեցեն տօնի Ծննդեանն Քրիստոսի աւուրս Ե. եւ ապա տօնեացեն:

Եւ արդ՝ զայսպիսի ճշմարիտ կարգաւորութիւնս տօնից, եւ աւանդութեանց կաթողիկէ եկեղեցւոյ, մուրեքալքն ի ճշմարտութենէ խոտեն բամբասելով զմեզ. եթէ վասն այսորիկ զմի տօնն յերկուս բաժանեցին, զի մի Քրիստոսն յերկուս գէմն եւ յերկուս որդիս բաժանեցի, զոր քաւ լիցի ասել. այլ նոքա զերկու բնութիւնսն, զոր ի մի անձնաւորութիւնն Քրիստոսի վասն անշփոթ միաւորութեանն խոստովանի եկեղեցի սուրբ, ուրանան՝ մի բնութիւն ասելով Քրիստոսի, եւ թէ յետ անձառ միացմանն բարձաւ երկույութիւն բնութեանցն, եւ վկայ ածեն ինքեանց զերանելին Վիւրեղ, որ վասն անձառ միաւորութեանն՝ մի է, ասաց, բնութիւն Բանին մարմնացելոյ. ոչ գիտելով, թէ որպէս անդ վասն Բանին միութեանն՝ մի ասաց Բանին մարմնացեալ բնութիւն. այսպէս եւ այլ ուր բազում անգամ վասն երկուց, բնութեանցն նա ինքն ասէ ի գիրսն իւր, եւ հաւաստեալ ճառէ զյատկութեանցն. զոր եւ վասն անշփոթ մնալոյ յատկութեանցն յայտնապէս ի մի խօսին սուրբ հարքն Աթանաս, եւ ԅոհան, եւ այլքն, որք զերկուս բնութիւնս ասացին ի մի անձն Քրիստոսի. բնդ որս եւ մեծն Գրիգոր աստուածաբանն՝ զնոյն ցուցանէ ի թղթին իւրում, որ առ Վիւրեղն, ասելով. «Երկու բնութիւն, վասն զի ասորումք եւ մարդ», եւ զարձեալ գրէ յաստուածաբանութեան ճառսն իւր այսպէս, թէ. «Ընդդէմ Երբորդոսիւնան, Կանչի անդ յերկու անշաւորութիւնս մի բնութիւն Կեանի, եւ ասոր ի մի անշաւորութիւն անին Բերդու բնութիւն», Գարձեալ նոքին՝ խառնումն բաժակին, որպէս ասացաք, ոչ ընդունին, եւ զերկու ներգործութիւնս աստուածային եւ մարդկային ոչ ասեն ի Քրիստոս, զոր ընդունին եւ պաշտէ կաթողիկէ եկեղեցի սուրբ. եւ այսպէս հրապուրելով մուրեքալքն պատառումն արարին հայաստանեայցս եկեղեցւոյ ի կարգէ եւ յաւանդութեանց մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ. որում ամենայն եկեղեցի հաւանեալ:

Յաղագս որոյ գերերջանիկ Աթողիկոսն մեր Գրիգոր, որպէս զմի միացուցէ զմեզ դարձեալ ի մի մարմին եկեղեցւոյ սրբոյ, յօգեալ ի մի ճշմարիտ գլուխն մեր Քրիստոս. եւ զի այսպիսի արմատ զառնութեան ի վեր երեւեալ, որով բազումք ապականին, բարձգէ ի միջոյ, մեծաւ հոգացողութեամբ քննելով զաստուածային գիրսն, զհաստատեալ ի սրբոց հարցն վարդապետութենէ, եւ զկանոնեալ ի նոցին սահմանադրութեանցն, մանաւանդ թէ յաստուածաշունչ գրոց վկայութեանց. եգիտ ճշմարիտ եւ ուղիղ գոյ զկարգս եւ զաւանդութիւնս եկեղեցւոյն Հռոմայ, զոր ի խառնումն բաժակին ունի եւ ի Ծննդեանն եւ Մկրտութեան Տեառն, եւ յերկու բնութիւնսն, զոր ի մի անձնաւորութիւն Քրիստոսի ասէ: Սակա որոյ ինքն գրեալ ձեռագր իւրովք կանոնս եւ սահմանս մերոյս

եկեղեցւոյ. որում եւ հրամայեաց խառնել ջուր ի բաժակն, որպէս եւ այլ ֆրիստոնեայքն խառնեն. եւ զտօն Աւետեացն ըստ խորհրդեան ի մարտի ԻԵ. առնել, եւ զԾննդեան ի Դեկտեմբերի ԻԵ. իսկ զՄկրտութեանն ի Զ. Յունուարի. եւ զտօն Տեառնընդառաջին ի Փետրուար Բ. կատարել, եւ զՓոխումն Տիրամօրն յՕգոստոսի ԺԵ. եւ զխաչավերացին տօնն ի Սեպտեմբերի ԺԴ. եւ զտօնս այլ սրբոցն սահմանեաց ըստ այսմաւորացն առնել. իսկ զաւանդութեամբ տօնքն, զոր ունէր եկեղեցիս Հայոց՝ այնպէս կայքին եւ տօնեացին:

Կանոնեաց եւ զերկու բնութիւնն ի մի անձնաւորութիւնն ֆրիստոսի յաղագս անշփոթ միաւորութեանն ասել, որպէս եւ ունի ուղղափառացն եկեղեցի: Եւ զի ի պատարագն Գորբորայ լիցի, եւ աստիճանաւորքն կացցեն յեկեղեցի ըստ կարգի. եւ զպահճ քրագալուցի Զատկին, զԾննդեանն, եւ զՄկրտութեանն ձկամբ միայն բաւականաւ եւ ձիթով, ըստ սովորութեան մեծի եկեղեցւոյն Հռոմայ. եւ զերեքսրբեանն սահմանեաց ի մարդեղութիւնն ֆրիստոսի ասել: Եւ եբարձ զանձնս, որ յանիրաւ ժողովոյն էր վասն ջրին եւ տօնիցն: Եւ ապա կնքեալ ձեռամբ իւրով զկնդաղ նամակին, յորում գրեալ էր զկանոնս, առաքեաց զայն առ բարեպաշտ թագաւորն Լեւոն, որպէս զի ի դիպաւոր ժամանակի մեծաւ ժողովով եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց եւ հարց վանօրէից զոյն կանոնադրութիւն հաստատեցեն յեկեղեցի Հայոց:

Այլ քանզի՝ որ շտեմարանապետն է հոգւոց, եւ իշխան կենաց, հովուապետն մեր քաջ, Տէրն մեր ֆրիստոս, առ ի հանգուցանել զսա ի բազմավաստակ աշխատութեանց եւ քրտանց, զոր ունէր ի պահպանութիւն հօտին տեառն, վերափոխեաց զերջանիկ եւ զիմաստուն հովիւն առ ինքն. սակս որոյ ոչ ժամանեաց ի կատարումն առաջի եգեալ իրիս: Բարեպաշտ թագաւորն Լեւոն եւ ֆրիստոսասէր պարոն Հեթում, որպէս զի մի ունայնացի սիրոյ եւ միաբանութեան գործն, հրովարտակ արձակեցին ընդ ամենայն տեղիս տէրութեան իւրեանց, որպէս զի եպիսկոպոսք եւ վարդապետք եւ Հարք ուր եւ իցեն, ժողովեացին ի մի, հոգալ վասն տէրունական տօնից եւ միաբանութեան ուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ: Որոց իբրեւ լուեալ՝ անդէն միագումար բազմութեամբ ժողովեալ ի թագաւորանիստ քաղաքն ի Սիս, ի տաճար սուրբ առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի, ի Սուրբն Սոփիա, ի մեծի ողորմեան տօնին: Էր անդ թագաւորն Լեւոն, եւ թագաւորահայրն Պարոն Հեթում, եւ տէրն մեր Պարոն Օշին, որ այժմու շնորհքն Ոստուծոյ թագաւոր, եւ սպարապետն Հայոց Օշին. եւ մարաշախտն Սմայատ, եւ սէնէսջալն Ռէմունդ, եւ այլ եւս իշխանք եւ ազատորդիք Հայոց:

Եւ ապա ի մէջ բեբեալ զմատեանս եւ զկանոնեալ սահմանս, որ ի կաթողիկոսէն վասն տօնիցն եւ աւանդութեանցն

արարեալ էր, եղին առաջի ժողովոյն: Եւ բարեպաշտ թագաւորն
Լեւոն հրամայեաց զամենայն մի ըստ միոյն հաւաստի եւ մանրա-
մասնաբար քննել. եւ եթէ իցեն ճշմարիտ ընկալցին եւ հասա-
տեացեն յեկեղեցիս Հայոց. ապա թէ ոչ, թողցեն եւ մնացեն
անվաւեր: Եւ քննեալ յոյժ ճշգրտութեամբ ժողովոյն՝ որպէս եւ
հրամայեցաւ. նա եւս գտին, զի ըստ շաւղաց եւ կանոնաց սուրբ
առաքելոցն էր, եւ յոյժ ամրացուցեալ էր աստուածաշունչ գրոց
վկայութեամբ. վասն որոյ յոյժ հաճոյ թուեալ ամենեցուն որ
անդ ժողովեալ էին ժողով եպիսկոպոսաց, վարդապետաց եւ
հարց, ընկալան սրպէս զճշմարիտ եւ զառաքելական՝ զկանոնն
հրամանի, զոր եւ փոխեալ ի մագաղաթի եղին ի գանձատուն
եկեղեցւոյն յաւելուած գանձուց Տեառն: Եւ խոստացան ամենե-
քեանն, զի ըստ հրամանի կանոնին՝ զԾնունդն Քրիստոսի կատա-
րեացեն ի իւն. Գեկտեմբերի, եւ արացեն խառնումն բաժակին. եւ
ի մի անձնաւորութիւնն Քրիստոսի ասել զերկու բնութիւնն վասն
անշփոթ միասնութեանն, եւ ընդունել զեւթն տիեզերական
ժողովան, եւ զամենայն սահմանադրութիւնս նոցա: Զկնի որոյ՝
վասն հաստատութեան կանոնիս, որ անդ ժողովեալ էին եպիսկո-
պոսք, վարդապետք եւ հարբ, ստորագրեալ իւրաքանչիւր ղք
ձեռամբ իւրով, զանուանս իւրեանց եղին ի նոյն կանոնի, եւ կրն-
քեցին ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ, եւ յուսոյն մերոյ:

Եւ արդ՝ քանզի որ հակառակորդն է եւ թշնամի ճշմարտու-
թեան եւ սիրոյ՝ բանասրկուն, ոչ կամի զմիութեան մարմնոյ եկե-
ղեցւոյն Քրիստոսի, նա որ երբեմն մրկածին փորձութեամբքն
հեթանոսական բռնութեանց հարկանէր զիմաստութեան սունն,
եւ մարտութեամբ չար հերձուածոցն խռովէր զեկեղեցի: Նոյն եւ
այժմ յարոյց արս սմանս տղէտս եւ ընդգիմասացս ճշմարտու-
թեանն. որոց փոյթն է եղծանել զճշմարտութիւն կանոնի, եւ
զմիաբանութիւն մեր, որ ընդ ուղղափառ եկեղեցիսն լուծանել եւ
քակել. եւ զառ ի սրբոց Հարցն կանոնեալ սահմանադրութիւնս,
որ վասն աւանդութեանց եւ տօնից տէրունականաց էր, անվաւեր
եւ անընդունելի առնել, որք եւ այսր անդր ընթացեալ՝ աղար-
տելով զճշմարտութիւն կանոնիս, որ հաստատեալ եղաւ մերոյ
եկեղեցւոյս ի մայրաքաղաքն Սիս, ի սուրբն Սոփիա՝ ասելով, եթէ
ընդգէմ աւանդութեանց սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին է եւ
առաքելական կանոնացն. եւ այսպիսի սնոտի եւ պատիւ բանիւքն
իւրեանց զբազումս ի պարզամտացն խաբեալ՝ դարձուցանէին ի
ճշմարտութենէ կանոնիս. եւ ժողովս եւ կոյտս առնէին, կոչելով
ընդգէմ աւանդութեանց կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցւոյ
սրբոյ:

Զոր լուեալ քրիստոսազօր եւ բարեպաշտ թագաւորն մեր
Օշին, առաքեալ ծանուցանէ սրբազան կաթողիկոսին տեառն
կոստանդեայ. եւ նոյն ժամայն հրաման ժողովոյ հանեալ ընդ ա-

մենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ, զի ուր իցեն եպիսկոպոսք եւ վարդապետք եւ հարք, ի մի վայր եկեալ հոգասցեն յաղազս ճշմարտութեանն, եւ բարձցեն ի միջոյ զշարն, ըստ առաքելոյն, թէ. «Բաբէ՛ւ զշարն ի միջոյ յերմե, եւ թէ. Ո՛ւ գէտէ, եթէ քո՛ր մի խմոր զամենայն զանգուածն խմորէ», եւ գարձեալ այլ ուրեք ասէ, թէ. «Մի ո՛ւ արժափ դառնան ի վեր երեւեալ նեխիցի. եւ նովա՛ն Բաղճա՛ս զղճիցին», եւ ասպա ի մի վայր մեր ամենեցուն ժողովեալ ի հոյակապ եւ ի թագաւորական քաղաքն Ատանայ, յանուանեալ տաճար սրբոյն Մինասայ, որ է ի թագաւորական պալատին, ի մեծի լուսաւորութեան տօնին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ.

Կոստանդին Կաթողիկոս ամենայն Հայոց.
 Յովհաննէս Արհիեպիսկոպոս Տարսնի.
 Կոստանդին Արհիեպիսկոպոս Սսոյ.
 Յովհաննէս Արհիեպիսկոպոս Տարօնոյ.
 Յովհաննէս եպիսկոպոս Ատանայ.
 Յովհաննէս եպիսկոպոս Անաղարբայ.
 Յովհաննէս եպիսկոպոս Մամուեստայ.
 Ներսէս եպիսկոպոս Մուլենոնի.
 Ստեփանոս եպիսկոպոս Բարձրբերդոյ.
 Յակովբ եպիսկոպոս Կապնոյ.
 Գրիգոր եպիսկոպոս Մարաշայ.
 Աւետիք եպիսկոպոս Նփրկերտոյ.
 Կոստանդին եպիսկոպոս Անդուրիոյ.
 Մարկոս եպիսկոպոս Կարուց.
 Ստեփանոս եպիսկոպոս Կողմնիւյ.
 Յակոբ եպիսկոպոս Սալամաստայ.
 Կոստանդին եպիսկոպոս Մարանդունեաց.
 Ստեփանոս եպիսկոպոս դրան Կաթողիկոսարանի.
 Յովհաննէս վարդապետն.
 Կիրակոս վարդապետն Անապատաւոր.
 Գրիգոր վարդապետն Գերմաղբիւրայ.
 Գրիգորիս վարդապետն.
 Մարտիրոս վարդապետն.
 Հայրապետ Հայրն Թիւրքթին.
 Բարսեղ Հայրն Խսրինին.
 Օշին բարեպաշտ թագաւորն Հայոց.
 Ալինախ արքայեղբայրն, Տէրն Տարսնի եւ Լամբրոնի.
 Պարոն Սմբատ Մարաշխտ Տէրն Ասկուդ.
 Պարոն Հեթում մեծ Սպարապետն Հայոց.
 Պարոն Ռեմունդն Սենեսլան, Տէրն Միքայէլկուին.
 Պարոն Օշին Տէրն Կռիկասայ.
 Պարոն Սմպատ Տէրն Սմպատակլային.

Պարոն Օշին Տէրն Կոպիտառայ.

Պարոն Լիկոս Տէրն Խնձորովտայ.

Պարոն Թորոս Պաւսիման Տէրն Զոփրեկլային.

Եւ այլ եւս իշխանք եւ ազատորդիք Հայոց: Իր եւ աւազերէց Թագաւորին Թորոսի, եւ այլ եւս բազմութիւնք քահանայից եւ կրօնաւորաց:

Եւ ապա մեք ի ձեռն աստուածաշունչ գրոց, եւ սուրբ Հարց վարդապետութեանց, եւ կանոնեալ սահմանաց ուղղափառ ժողովոց՝ զբազում ժամն արամաբանեալ ընդ նոսա. ունայն եւ սնոտի եւ առասպելաբանութիւն ցուցաբ զուսումն նոցա, եւ գտաք արդար եւ ճշմարիտ եւ ուղիղ զաւանգութիւն ժողովոց սուրբ Հարցն, եւ Կաթողիկոսին մերոյ Գրիգորի: Եւ տեսաք զի ըստ հետի եւ շուկաց Սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին եւ առաքելական Կանոնացն էր. եւ ոչ որպէս նոքա ընդունայնաբանէին: Վշտն որոյ ի հաստատութիւն առաջին աւանգութեանց եւ կարգաց մեծի ժողովոյն՝ որ ի Սիս, եւ մեք աստ ժողովեալ եպիսկոպոսք, վարդապետք եւ Հարք՝ կանոնեմք հրամայելով զայս զի հրամանքն առաջին ժողովոյն պատուեսցին իբրեւ զաւետարանական եւ զառաքելական հրաման. եւ ամենայն աւանգութիւնք որ ի նմա, եւ կարգ տէրունական տօնից՝ անթերի լրմամբ կատարեսցին յեկեղեցիս Հայոց: Եւ զայստիկ որ ընդդէմ եւ հակառակք գտանին մեր եւ առաջին ժողովոյն աւանգութեանցն եւ կարգացն, եթէ ի կարգաւորաց իցեն եւ եթէ յաշխարհականաց, ի ձեռն սրբոյ հրամանին՝ որոշեմք, եւ ի բաց հեքքեմք զնոսա ի կաթողիկէ եւ առաքելական սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ, ի բաց արտաքսելով զնոսա ի մերոյ հօտէ եւ ի դաւթէ, մինչեւ ի զղջումն եկեսցեն: Յազապ որոյ մի ոք ընդդիմացի եւ հակառակ գտցի ճշմարտութեան կանոնին մերոյ, զի մի ընդ պատուհասիւք եւ գատապարտութեամբ լիցի աստ եւ ի հանդերձեալն ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ: Եւ արդ՝ առ ի հաստատութիւն կանոնին՝ մեք ամենեքեան որ աստ ժողովեալ, ստորագրեալ ձեռամբ մերով՝ իւրաքանչիւր ոք զանուանս մեր եղաք ի տետրակ կանոնիս, եւ կնքեալ ամրացուցաք երգմամբ նշանի խաչին Քրիստոսի եւ սրբոյ աւետարանին:

Կոստանդին Կաթողիկոս ամենայն Հայոց՝ կամեցայ եւ գրեցի:

Յովհաննէս Արհիեպիսկոպոս Տարսոնի. եւ այլքն ամենեքեան որպէս ի վերոյ:

Նսեւ ձեռագրեցին սմաբարեպաշտ եւ Քրիստոսազօրութաւորն Հայոց Տէրն Օշին: Եւ իմաստութեամբ աւելցեալ, աստուածատէր Պարոն, որ եւ արքայեղբայր Հայոց, Պարոն Ալինախն. եւ մեծ Սպարապետն Պարոն Հեթում՝ այլ եւ սպառաւորօք եւ իշխանօք Հայոց. ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ յուսոյն մերոյ, որ է օրհնեալ ընդ Հօր եւ սուրբ Հոգւոյն յամենայն յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԺ Ժ.

ԳԻՐ ՀՐԱՄԱՆԻ ԴԵՍՊԱՆԱՑ ՀԱՅՈՑ ¹⁾:

Յանուն Տեառն, ամէն: Յարգոյ ի Բրիստոս Հայր՝ Տէր Մա-
ղաքիս Եպիսկոպոս Հայոց, Ստեփանոս երէց Ս. Երրորդութեան՝
առաջին ի մէջ Հայոց, Աւետիք երէց Ս. Նիկողայոսի, Մկրտիչ
երէց Ս. Յակովբայ, Մովսէս երէց Ս. Առաքելոյ, Վարդան երէց
Ս. Գեորգայ, Ղազար երէց Ս. Գրիգորի, Կալսերիոս ²⁾ Աւետիք Ս.
Աւքսենտիոսի, Աստուածատուր երէց Ս. Սարգսի, Սիմոն երէց
Ս. Սարգսի, Սիմոն երէց Ս. Ստեփանոսի, Յովհաննէս երէց եկե-
ղեցւոյ Ս. Սիմոնի, Յակովբ երէց եկեղեցւոյ Ս. Կարապետի, Թով-
մաս երէց Ս. Նիկողայոսի, Յովհաննէս երէց Ս. Մարթայ, Յակովբ
երէց Ս. Քառանից, Թադէոս երէց եկեղեցւոյ Համբարձման,
Զորպար երէց Սուրկաթայ, Մէլիքսար երէց Ս. Ստեփանոսի,
Սիմոն երէց Ս. Մարիամայ, Աբրահամ երէց Ս. Մարիամայ, Սար-
գիս երէց, Ս. Աւքսենտիոսի, Աստուածատուր երէց Ս. Մա-
րիամայ, Օրլոյ Պէյ Սանայ, Խոճա Թաւաքալ Սիմիսեան, Էմիր
Պէյ Ս. Կատարինեայ, Առաք պարոն Պաթրիֆոլեան, Պարոն Խոյիչ
Դորակալեան, Յարութիւն Պաքաշ, Համբարձում Ճրագարար ³⁾
Խոճա Եռուսէֆ վաճառական, Էմիր Պէյ Ս. Ֆրանչիսկեայ, Անդրեաս
Կարապետ, Գոտովպէյ Սարըպէյ, Թոգալպէյ Սանայ, Էնմիպէյ
Ակորճան, եւ Ակորճա Մարթագործ, միաբանեցան յառաջիկայ
դաշինս ընդ մեծարոյ եւ ազնուական Տեառն Պօղոսի կայսերական
արգոյ Տիւպատոսի ի Քեֆէ, ընդ պատուական Տեառն Լու-
քինեայ տէ ֆացիոյ, եւ ազնուական Տեառն Կալէոթոյ տէ Կրի-
մալտիս գործակալաց եւ Հոգաբարձուաց ի Քեֆէ. այսինքն է՝
գիտելով չափ՝ եթէ վաղ իսկ խոստումն լեալ է նոցա՝ առաքել ի
Գեներալ կամ առ ամենասուրբ Տէր մեր Քահանայապետ, կամ առ
Սիւնհոգոսն Տրեշտակ մի, իբրեւ գեսպան նոցա յօգուտ ամենայն
Բրիստոնէից, խնդրեն, զի նոյն մեծարոյ Տէր Հիւպատոսն տացէ
նոցա միջոց ժամանակի զերիս ամիսս, զի կարիցեն առաքել զՏրեշ-
տակ իւրեանց առ Կաթողիկոսն իւրեանց վասն առնելոյ զնորա հա-
ւանութիւն:

Մեծարոյ Տէր Հիւպատոսն հաճեալ հաւանեցաւ ընդ այն
եւ ետ նոցա զխնդրեալ միջոց ժամանակին, այլ այնպէս, զի եթէ,
ինքն սուրբ Կաթողիկոսն ոչ կամեսցի տալ նոցա զհրամանն կամ
առաքել, եւ կամ եթէ վերոյ գրեալ Տրեշտակն յառաջիկայ յե-

¹⁾ Մէտիէական — Լաւրենտեան Մա-
տենագարանէն:

²⁾ Լա. Calorerius.
³⁾ Լա. Candelerius.

րիս ամիսս ոչ դարձցի այսր ի որոյ կաթողիկոսէ, յայնժամ պարտ եւ պատշաճ է նոցա, եւ հաւանեալ իսկ են, յայդմ գիպուածի առանց իրիք ընդդիմութեան, առաքել առ ամենասուրբ Տէր մեր Քահանայապետ՝ կամ ի Գենուա կամ առ Սինհոդոսն, որպէս բարեղք թուեսցի նմին Հիւպատոսի, զՎարդապետ ոմն լի եւ ընդարձակ իշխանութեամբ եւ ընդհանուր հրամանաւ, զի վճարեսցին նմա եւ ընկերաց նորա համարէն ամենայն ծախք զոր առնիցէ, եւ ամենայն ինչ իրք կամ վնասք, որոց հանդիպիցին ինքն եւ ընկերք իւր յերթալ իւրում եւ ի դառնալն. եւ այժմէն իսկ ընտրեն, եւ ընտրեալ իսկ համարին զնոյն վարդապետ յիրաւունս հրեշտակութեան եւ ղեսպանութեան յանցանել անդ երից ամսոց, ըստ յառաջընթաց առաջարկութեանն՝ լի եւ ընդհանուր գործակալութեամբ, որպէս ի վերագոյնդ. այլ արդեամբք եւ զօրութեամբ այսր արձանագրի ոչ ոք համարիցի կապեալ կամ ընդհարկաւ ընդունելոյ զոր եւ պէտ գաշին՝ բայց միայն ըստ հաճոյս նորին Վարդապետի, որ ի նոցանէ յայդ իսկ առաքեալ է:

Արարաւ ի Քեֆէ ի մեծի սենեկի նորին Տեառն հիւպատոսի ի ՌԱԼԸ. ի հնգեռասաներորդ ընդիկտինն, յընթացս Յունուարի, յաւուր երկուշաբթւոյ՝ ընդ երեկոյս յԺԲ. Մայիսի:

Վկայք կոչեցան եւ գրեցան Փինետոս տէ Բորոնաթոյ, Լափրանէոս տէ Լորթոյ, Քրիստոփորոս տէ Ոտինոյ,

† ՌԱԼԸ. ի ԺԶ. Նոյեմբերի: Հանեալ ի հրապարակական արձանագրաց Բարթողիմեայ նոտարի Կրէփփի, այժմ գիւնանադրպրի վերոյ գրեալ մեծարոյ Տեառն Պօղոսի Կայսերական Հիւպատոսի, ի ձեռն իմ՝ Գրիգորի տէ Պէնէկասսիոյ նոտարի եւ գիւնանադրպրի նորին մեծարոյ Տեառն Պօղոսի Կայսերական Հիւպատոսի, ըստ նորին հրամանի:

Գրիգոր տէ Պէնէկասսիոյ նոտար եւ գիւնանադպր:

† ՌԱԼԸ. ի ԺԳ. աւուր Մայիսի յաւուր երեքշաբթւոյ՝ ընդ երեկոյս ի Պատշգամի:

Ի ներքոյ ձեռնագրողքս, որ բացակայք էին, հաստատեցին զամենայն, որպէս վերոյ գրեալքն ասացին:

Ես Տիրիմ Պակալ կամ Տիրիմպաքալ.

Ես Յովհաննէս որդի Պակալայ.

Ես Քոթոլպէյ Մարգարեան Կարկանայի.

Ես Պարոնվարդ Քանտեքերիոս.

Ես Պարոնվարդ Պակալ.

Ես Սահակաս ի Գուրմիսոյ.

Ես Աքիբպէյ Գաֆաֆ.

Ես Ստեփանոս, որդի Զաքարեայ երիցու.

Ես Քայարէս Փուիկոյ.

Ես Անդէլ ի Ս. Երրորդութենէ Կարկանայի.

Եւ Սիմոն Կարկանայի Ս. Ստեփանեայ .

Գայիչ երէց եկեղեցւոյ Հայոց .

Վկայք . Մկրտիչ Մարտիրոսեան եւ Աթ. Նիելա Կոնրադենկոս, ի սոյն կոչեցեալք եւ գրեալք :

† ՌԻՆԸ ի նմին ի ԺԶ . աւուր Նոյեմբերի : Հանաւ օրինակս ի վերոյ, ի հրապարական արձանագրաց առաջի եղեւոց ի Բարթողիմեայ նոտարէ ի ձեռն իմ՝ վերոյիշեալ Գրիգորի Նոտարի եւ գիւանադարի, ի հրամանէ նորին Տեառն հիւպատոսի :

Գրիգոր Պենդասեան նոտար եւ ատենագիր :

ՅԱԻԵԼՈՒԱԺ ԺԱ.

ԴԱՒԵՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՒԵՏՈՅ ԶԱՔԱՐԻԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ. ԹՈՒՂԹ ՆՈՐԻՆ
ԱՌ ԳՐԻԳՈՐ ԺԳ. ՔԱՀԱՆԱՅԱԳԵՑՅ՝)

Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, ամէն: Ես հնա-
զանդ եւ խոնարհ ծառայ Աստուծոյ Ազարիա վարդապետ ի կարգէ
սուրբ Անտոնի ճգնաւորին, եւ աստուածային ողորմութեամբն
ընտրեալ կաթողիկոս փոքր Հայոց ի Սիս քաղաքի, ի փառս Աս-
տուծոյ Բարձրելոյն ամենակալին, եւ ի պատիւ երանելոյն Մարիա-
մայ միշտ Կուսին եւ սուրբ առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի, եւ
սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին եւ սրբոյն Սոփիայ տէր Եկե-
ղեցւոյն կաթողիկոսարանի, զայս սուրբ հաւատոյ դաւանութիւնս,
որ բերիցէ մեր վեքին եւ կարգացէ յանուն մեր, եթէ պիտոյ
իցէ, առաջի սրբազան Տեառն մերոյ Տէր Գրիգորի, ողորմու-
թեամբ Աստուծոյ Բաբ ԺԳ. եւ առաջի սուրբ աթոռոյն
առաքելական եւ Հռոմէական՝ ներքեւ վերակացութեան լուսա-
պայծառ Տեառն Տէր Ճուլեօ Անդոնիօ Գարտինալ սանդա Սեւե-
րինօ, մեր վերակացուն ազգիս Հայոց. վասն կորուրթեան եւ
հաստատութեան հնոյն միաւորութեան մերոյ ընդ սուրբ Հռո-
մայական եկեղեցւոյն եւ վասն ընդունելութեան առաքելական
օրհնութեան եւ հաստատութեան մեր կաթողիկոսարանին, եւ
վասն զի ընկալցուք զհանդերձն կաթողիկոսութեան, որպէս որ էր
սահմանքն ի հնումն ընդ մեր առաջնորդացն ի ձեռն պարոն տիրոջն
Տէր Տօն Լէոնարատ Սիտոնեայ եպիսկոպոսին, որ է նունց առաքե-
լական աթոռոյն առաքեալ ի մեզ ընդ խրատիւ եւ ընդ հաւա-
նական եղբարցն մերոց եպիսկոպոսաց եւ արքեպիսկոպոսաց եւ
անուանիք մեր ազգին: Այսօր կարդամք եւ աւանգեմք այսպէս:

Այս է դաւանութիւն հաւատոյ Ֆռանկաց եւ քրիստոնէից:
Հաւատամ բոլորով որտիւ եւ խոստովանիմ բերանով, որ
մի է Աստուած ճշմարիտ ամենակալ անփոփոխելի անտանելի ան-
հասանելի եւ յաւիտենական, որ է Հայր եւ Որդի եւ Հոգի սուրբ,
մի էութեամբ եւ երեք անձամբ, Հայր անձին, Որդի ծնունդ ի
Հօրէ միայն, եւ Հոգին սուրբ բխումն յաւիտենական ի Հօրէ եւ
յՈրդւոյ, ոչ թէ որպէս ի յերկուց իսկզբանց կամ ի յերկուց շնչէ,
բայց ի յերկուցունց որպէս ի մի իսկզբանէ ընդ մի շնչէ. Հայրն ոչ
է Որդի կամ Հոգի սուրբ, Որդին ոչ է Հայր կամ սուրբ Հոգի,
Հոգին ոչ է Հայր կամ Որդի

Այլ եւ հաւատամ եւ խոստովանիմ, զի որպէս Աստուծոյ
միածինն է հաւասար Հօր բնութեամբ, որ եւ է միշտ ընդ Հօր եւ

՝) Վատիկանեան Մատենադարանէն:

ընդ Հոգւոյն սրբոյ ի կատարման ժամանակի, որ հրամայեաց խորհրդեամբ զխորհուրդն անտանելի աստուածային ողորմութեամբն. վասն զի լուսաւորէ զմեզ ի մեղացն Ագամայ եւ յազտեղութենէ այլ մեղաց մերոց, եւ վասն զի փրկեացէ զմեզ ի մահուանէ եւ ի գոփոխոց, մարմնացաւ ի Հոգւոյն սրբոյ ի յարգանդ մաքուր յերանելոյն Մարիամայ միշտ Կուսէն, եւ էառ ճշմարիտ եւ կատարեալ զբնութիւն մարդկային, որ է մարմին եւ հոգի բանական ի միութիւն անձինն Աստուծոյ, այնչափ միութիւն, զի միայն ինքն է Քրիստոս Աստուած եւ մարդ, որդի Աստուծոյ եւ որդի մարդոյ. եւ այսպէս՝ զի մի բնութիւնն ոչ խառնի ընդ միւսն, եւ ոչ միւսն անջանէ ի միւսն, եւ ոչ միւսն կորնչի, բայց ի մի անձն են երկու բնութիւնք կատարեալք՝ աստուածային եւ մարդկային ընդ բնական իւր բնութեամբն. երկու կամք եւ երկու ներգործութիւն, եւ այս կերպիւս է մի Քրիստոս միայն: Եւ որպէս կերպարանն Աստուծոյ ոչ խափանէ զկերպարանն ծառայի, այսպէս եւ կերպարանն ծառայի ոչ պակասեցուցանէ զկերպարանն Աստուծոյ. վասն այն որ է ճշմարիտ Աստուած նոյն ինքն է ճշմարիտ մարդ, է Աստուած, զի ի սկզբանէ էր Բանն եւ Բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր Բանն, է մարդ վասն զի Բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց ի մեզ

Նմանապէս հաւատամ հաստատութեամբ եւ քարոզեմ զի ինքն Քրիստոս որդի Աստուծոյ է մարմնացեալ ճշմարտապէս, եւ ծնաւ յերանելոյն միշտ Կուսէն Մարիամայ. վասն որոյ խոստովանիմ որ ինքն կոյսն է ճշմարիտ Մայր Աստուծոյ եւ Աստուածածին Այլ եւ հաստատապէս հաւատամ զամենայն ինչ հին կտակարանացն կամ թէ Մովսէսի օրէնքն եւ այլ . . . (Հոս զանց կ'առնենք Կաթողիկէ հաւատոյ խոստովանութիւնը՝ եօթը Ս. Խորհրդոց վրայ, որ գրեթէ նոյն է Փլորենտեան ժողովին մէջ Եւգենիոս Դ. Քահանայապետին Հայոց միութեան համար տուած Կոնդակին հետ, եւ կ'անցնինք ուրիշ մասերուն:)

. . . . Այլ եւ հաւատամ զի այնոցիկ, որ են ապաշխարեալ ճշմարտութեամբ եւ են մեռեալ ի սէրն եւ ի շնորհն Աստուծոյ յառաջ քան զվճարելն առաջիդատառանին Աստուծոյ իւրոց մեղաց ընդ պտղով արժանի ապաշխարութեան, իւրեանց հոգիքն մաքրին յետ մեռանելոյն՝ ապաշխարութեամբ քաւարանին, եւ վասն լիւնելոյ փրկութիւն այս ապաշխարութեան շահին զբարութիւն կենդանի հաւատացելոց, որպէս որ սահմանք է եկեղեցւոյ: Եւ հոգիք այնոցիկ, որ յետ մկրտութեանն ոչ են անկեալ բնաւ ի յազտ մեղաց, այլ եւ այն հոգիքն որ յետ մեղանչելոյն են ապաշխարեալ, որպէս ի վերոյ ասացեալ է, ասեմք եթէ առ ժամայն են ընկալեալ ի յերկինս, եւ տեսանեն համարձակ զԱստուած բարձրեալն երիս եւ մի ճշմարիտն. բայց մին առաւել տեսանէ քան զմիւսն, որպէս ուրիշ ուրիշ բոս արժանեաց: Եւ հոգիք այնոցիկ որք

մեռանին ի մեզս մահացու, կամ թէ ի մեզս ի սկզբնականս մի յն, ասեմք եթէ առ ժամայն իջանեն ի դժոխս եւ տանջին յաւիտեանս յաւիտենից ի տանջանս զանազանս: Այլ եւ եւս ընդունիմ եւ հաւատամ հաստատութեամբ զդաւանութիւն հաւատոյ տուեալ ի ժողովն Նիկիայ ԳՃԺԸ հայրապետացն, եւ ի ժողովն Կոստանդնուպոլսի ճԾ հայրապետացն, որ զդաւանութիւնն միշտ պահեալ է մինչեւ ցայսօր անխափան եկեղեցին, այսպէս... (Հոռ հաւատոյ Հանգանակը ամբողջ գրուած է): Խոստովանիմ, ունիմ եւ քարոզեմ, զի մի է ինքն Աստուած եւ կատարող՝ է հին եւ նոր կտակարանացն, որ են ի յօրինացն եւ ի մարգարեիցն եւ յաւետարանէն: Վասն որոյ փշմամբ յինքեան Հոգւոյն սրբոյ սուրբքն ի հնոց եւ ի նորոց կտակարանացն խօսեցան, վասն որոյ եւս ընդունիմ զամենայն զիրք զկանոնիկեալս, որ ընդունի հռոմէական կաթողիկէ եկեղեցին, եւ են այսօրիկ ի հնոց կտակարանաց, Ե. գիրք Մովսեսի որ են Աբարաժք, Ելք, Ղեւտականք, Թիւք, Երկրորդ օրէնք: Եւ Յեսու, Գառաւորք, Հռութ, եւ Գ. Գիրք թագաւորաց. Բ. Գիրք Եփրեմին (Լուսանցին մէջ. աւուրց) առաջին եւ երկրորդն, Եղբա կոչեցեալ Նեեմաս. Տուփիթ, Յուդիթ, Եսթէր, Յոբ. Դաւթի Սաղմոսն, ճԾ փոխն, Առակ Սողոմոնի, Եկեղեցական, Երգ երգոց, Իմաստութիւն, Գիրքն Եսուայ որդւոյ Սիրաբայ, Եսայիայ, Երեմիայ, Իսայ, Բարուքայ, Եղեկիելի եւ Թժան փոքր մարգարէքն, որ է Յոզիա, Յովել, Ամովս, Աբդիաս, Յովնան, Միքիա, Նաուս, Աբբակուս, Սոփոնիա, Անդէաս, Զաքարիա, Մաղաքիա, Բ. գիրք Մակաբայեցւոց, առաջինն եւ երկրորդն: Եւ գիրքն նոր կտակարանացն են Գ. Աւետարանիքն՝ ըստ Մատթէոսի, ըստ Մարկոսի, ըստ Ղուկասու, ըստ Յովհաննու, եւ Գործք Առաքելոցն գրեալ ի Ս. Ղուկայ աւետարանչէն, ԺԳ գիրք Ս. Պողոսի առաքելոյն. Ա. Հռոմայեցւոց, Բ. ի Կորնթոս. Ա. ի Գաղատիա, Ա. Եփեսացւոց, Ա. Փիլիպեցւոց. Ա. Կողոսացւոց. Բ. Թեսաղոնիկեցւոց. Բ. Տիմոթեայ, Ա. Տիմոսի, Ա. Փիլիմոնի, Ա. Եբրայեցւոց: Բ. Ս. Պետրոսի առաքելոյ. Գ. Գիրք Ս. Յովհաննու առաքելոյ. Ա. Ս. Յակոբու առաքելոյ. Ա. Թագէի առաքելոյ. Տեսիլ Յովհաննու առաքելոյն: Այլ եւ ընդունիմ կարգաւ եւ ընդ յիսկարկեալ եմ եւ հաստատեմ զուրբ սիւնհոգոսն Նիկիայ զառաջինն ԳՃԺԸ հայրապետացն եւ խոստովանիմ եւ դաւանիմ եւ հնազանդեմ զամենայն ինչ որ այն սիւնհոգոսն հրամայեաց. նզովեմ զամենայն ինչ որ այն ժողովն նզովեաց, եւս առաւել զհերձուածողութիւնն նզոված արիանոսացն եւ զիւրեանց առաջնորդն զԱրիոս, որ լրբութեամբ ասաց թէ Որդին Աստուծոյ ոչ է ծնեալ յէութենէ Հօր յաւիտենական, բայց է ստեղծուած յոչընչէ եւ ժամանակաւ: Նմանապէս գրկեմ ընդունիմ եւ հաստատեմ զուրբ սիւնհոգոսն Կոստանդնուպոլսի զառաջին ճԾ հայրապետացն եւ հաւատամ զամենայն ինչ, որ այն սիւնհոգոսն հրամայեաց, եւ նզովեմ զա-

մենայն ինչ, որ նշովեաց, եւս առաւել զհերձուածողութիւնն նշովեալ Մակեդոնի, որ լրբութեամբ ասաց թէ Հոգին սուրբ ոչ է հաւատար յաւիտեանական եւ նոյն էութեանն Հօր եւ Որդւոյ. վասն որոյ ոչ է Աստուած, այլ ստեղծուած: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ Սիւնհոգոսն Եփեսոսին զառաջին ԲՃ հայրապետացն, եւ հաւատամ զոր ինչ որ այն սիւնհոգոսն նշովեաց. եւս առաւել զհերձուածողութիւնն նշովեալ Նեստորի, որ եղ ի Քրիստոս երկու անձն, եւ ասէր թէ մարմին ոչ է առեալ ի Բանին Աստուծոյ ի միութիւն անձինն. բայց է սրբեալ որպէս զմի տաճար վասն բնակութեան միայն, եւ եթէ գ-Քրիստոս ոչ է պարտ կոչել Աստուած մարմնացեալ, բայց մարդ բարձեալ զԱստուած, եւ եթէ զսուրբ Այոսն Մարիամ իւր Պայր ոչ է պարտ կոչել Աստուածածին, բայց Քրիստոսածին:

Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոգոսն Քաղկեդոնի զՃԼ. հայրապետացն, որ չորրորդ սիւնհոգոսն կաթողիկէիցն. հաւատամ եւ հնազանդեմ զամենայն ինչ, որ այն սիւնհոգոսն հրամայեաց, եւս առաւել նշովեմ զհերձուածողութիւնն Եւտիքէսի եւ Դեոսկորոսի աղեքսանդրացւոյ, եւ զիւրեանց պատճառն, որք լրբութեամբ ասացին թէ Քրիստոս յետ միութեան Բանին ընդ մարմնոյն ոչ են երկու բնութիւնք անարատք եւ կատարեալք առանց շփոթման եւ առանց խառնման ընդ միութիւն անձինն. եւ նշովեմ զերկրորդ սիւնհոգոսն եփեսացւոց, որ է ընդ գորութեամբ վասն կարողութեան եւ շարութեան Դեոսկորոսի, որ հաստատեաց զնշովեալ հերձուածողութիւնն Եւտիքէսի, եւ սպանեցաւ Երանելի Փլաբիանոս եպիսկոպոսն Կոստանդնուպոլսի, եւ վարեցաւ հրեշտակն մեծի հայրապետին Հռոմայ, եւ ընդ երկիւղել սրոյ ճորովեաց զամենայն եպիսկոպոսոնս հաստատել զինչ որ ինքն կամեցաւ: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոգոսն Կոստանդնուպոլսի զերկրորդն ՃԿԵ հայրապետացն, որ է հինգերորդ կարգն սիւնհոգոսացն կաթողիկէիցն եւ հաւատամ զամենայն ինչ, որ այն սիւնհոգոսն նշովեաց եւս առաւել զնշովեալ հերձուածողութիւնն Պետրոսի, Անթիմոսի եւ Սեւերիոսի, եւ այլ որք համարեցան եթէ նոյն ինքն բնութիւն աստուածութեան երեք անձանցն խաչեցաւ վասն մեր. վասն որոյ աւելցուցին ի սուրբ Աստուածն թէ, Որ խաչեցար վասն մեր: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոգոսն Կոստանդնուպոլսի զերկրորդն ԲՃԶԹ հայրապետացն, որ է վեցերորդ սիւնհոգոսն ի կարգն կաթողիկէիցն, եւ հաւատամ զամենայն ինչ որ նշովեաց, եւս առաւել զնշովեալ հերձուածողութիւնն Սերճիոյի եւ Բիւռոյի եւ Պօղոսի եւ Պետրոսի. Զերոյի, Մակարիոյ եւ Թէոդորոսի, որք եղին ի Քրիստոս մի կամք եւ մի գործ, եւ վասն որոյ ասացին, որ եղին ի Քրիստոս մի կամք եւ մի գործ եւ վասն որոյ ասացին ընդ Եւտիքոսի, թէ Քրիստոս է միայն մի բնութիւն:

Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոգոսն նիկիոյ զերկրորդն ԳՃՁ հայրապետացն, որ է եօթներորդ կարգին սիւնհոգոսաց կաթողիկէիցն, եւ հաւատամ զամենայն ինչ որ հրամայեաց եւ նշովեմ զամենայն ինչ, որ նշովեաց եւս առաւել զնշովեալ հերձուածողութիւնն Իգոնոգլաստից, որք ասացին թէ պատուական պատկերն Քրիստոսի եւ սրբոցն պարտ էր հանել յեկեղեցւոյն եւ այրել որպէս զկոռց պատկերք: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զսուրբ սիւնհոգոսն Ֆլորենցիոյ, քան զՃԽ հայրապետքն աւելի եւ հաւատամ զամենայն ինչ որ հրամայեաց վասն բխման Հոգւոյն Սրբոյ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ եւ վասն սրբութեան հացի բաղարջի կամ խմորեալ, եւ վասն քաւարանին, եւ վասն երանութեանն Հոգւոյն, եւ առաջնորդութեան մեծի հայրապետին Հռոմայ. եւ զԷ խորհուրդ եկեղեցւոյն եւ ի գրոց կանոնէից, եւ նշովեմ զամենայն ինչ, որ այն սիւնհոգոսն նշովեաց: Այլ եւ գրկեալ ընդունիմ եւ հաստատեմ զայլ ամենայն ժողովս, որ ընդունի եւ հաստատէ սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական Հռոմայ եկեղեցին: Եւս առաւել զսուրբ սիւնհոգոսն կաթողիկէ Գրենգիոյ քաղաքի յետոյ արարեալ. եւ նշովեմ զամենայն հերձուածողութիւնն եւ զհերձուածողսն, զոր նշովէ սուրբ Կաթողիկէ եւ առաքելական Հռոմայ եկեղեցին, եւ ամենայն խոնարհութեամբ եւ պատուելով եւ գրկիւ ընդունիմ զամենայն ինչ, որ ունի եւ ուսուցանէ այս եկեղեցիս: Այլ եւ ընդունիմ խոնարհութեամբ զայն վարդապետքն եւ իմաստունքն եւ սուրբ հաբքն, զոր հաստատէ այս Հռոմայ եկեղեցին: Եւ ունիմ եւ խոստովանիմ զի սուրբ աթոռն առաքելական եւ մեծ Հայրապետն Հռոմէական ունի զառաջնորդութիւն ի յամենայն աշխարհս. եւ այս հայրապետս հռոմէական ի յանձին տեղն երանելւոյն Պետրոսի՝ գլխաւոր առաքելոցն, եւ է ճշմարիտ փոխանորդ Քրիստոսի եւ Գլուխ ամենայն եկեղեցեաց Հայր եւ վարդապետ ամենայն Քրիստոնէից, եւ իւրեանն է տուեալ լի իշխանութիւն ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ ի ներքոյ երանելւոյն Պետրոսի ի հովուել եւ դարմանել զեկեղեցին կաթողիկէ զհանրական. եւ զմիութիւն այս եկեղեցւոյն հաստատեմ, եթէ պարտ է ընդունել այսչափ որ ես խոստովանիմ, եթէ դք որ լինիցի արտաքոյ յայս կաթողիկէ եկեղեցւոյն, նա՛ եւ ոչ կարէ ունել բաժին կենացն յաւիտենից: Այլ եւ աւելի ուխտեմ որպէս զորդի հնազանդութեան հնազանդել միշտ հաւատարմութեամբ ի կարգս ի հրամանս ի կապանս եւ ի կանոնս սրբազան Տեառն մերոյ Տէր Գրիգորի ողորմութեամբն Աստուծոյ՝ Բաբ ԺԳ. եւ այլոց մեծ հայրապետացն Հռոմայ իւր անձկակցելոց ¹⁾, որք մտանեն օրինօք յաթոռն առաքելական:

¹⁾ Ի Լ. յետեւողաց:

Զայս ճշմարիտ կաթողիկէ հաւատն զոր այժմն եմ թամանն ճշմարտութեամբ, եւ խոստովանիմ եւ ունիմ զայս զինքս անարատ եւ անխափան մինչեւ յետի շունչն կենաց իմոց, պահեմ հաստատութեամբ Աստուծոյ օգնականութեամբն եւ խոստովանիմ միշտ եւ առնեմ որչափ կարեմ, որ իմ հնազանդեալքն եւ այնորքիկ, զոր ես կու հովուեմ ի յիմ աստիճանն, զի իւրեանքն պահեսցեն եւ ուսուցանիցեն եւ քարոզեսցեն որպէս վերոյ գրեալն, զի լինի այսպէս:

Ես Ազարիա կաթողիկոս Փոքր Հայոց ի Սիս խոստովանիմ եւ երգնում, եւ այսպէս Աստուած ինձ առաջնորդեսցէ եւ այս սուրբ աւետարանքս Աստուծոյ:

Ես Ազարիա Վարդապետ Փ. կաթողիկոս Փոքր Հայոց ընդունիմ եւ հաստատեմ զամենայն ասացեալս իմ ձեռագործս զոր լուծեցայ:

Ես Ղազար եպիսկոպոս Հալապ քաղաքի առնեմ վկայութիւն որպէս Տէր Ազարիա կաթողիկոսն մեր յառաջն քան զգալն ի Հալապայ յետին ժամանակս վասն Սիս գնալուն, ընդունեցաւ եւ յայտնեաց զասացեալ դաւանութիւն լուծմամբ եւ հառիւր կապաք ի յայս յայտնութիւն բազում քահանայիւք եւ այլ եպիսկոպոսիւք, եւ նմանապէս մեք եւ այլքն ընկալան եւ ընդունեցաք, կատարեալպէս եւ զատով, եւ վկայութիւն առնեմք, որ կնիքն եւ ձեռագիրն ըստուգ ձեռամբ կաթողիկոսին է ի վկայութիւն այսմ գրեցի իմ ձեռօքս եւ կնքեցի կնքաւ Մայիս Ա. շաբաթ:

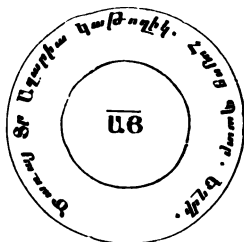
Տ Ր Ա Զ Ա Ր
Ա Ր Հ Ե Պ
Ի Ս Կ Ո Պ Ս Ծ Ա

Ես Գրիգոր սարկաւազ Հայոց Հալապ ըստուգեմ եւ առնեմ վկայութիւն, որ հրամանաւ Տէր Ազարիա կաթողիկոսին մերոյ Փոքր Հայոց, որ թարգմանեցի եւ գրեցի հաւատարմութեամբ, որչափ որ կարացի եւ գիտացայ զայս դաւանութիւն սուրբ հաւատոյ ի Հայոց լեզու ի պատմութենէ զոր արար ինձ Տէր եպիսկոպոս Սիդովի. ի Ֆրանկի եւ յարապի լեզուէ եւ ես գրեցի ի հայերէն, եւ առնեմ վկայութիւն եւ ստուգութիւն, որ ասացեալ մեր կաթողիկոսն Ազարիայն յետ յոյժ մոռածութեան եւ զրուցից բազում անգամ ի հետ Պարոն Տէր Սիտովեա եպիսկոպոսին ի վերայ ասացեալ դաւանութեանն, կարգաց եւ յայտնեաց զամենն ի խօսաց ի խօս ի յաւազ բաժին իւր եպիսկոպոսացն եւ երիցանց ի տունն եպիսկոպոսութեան եկեղեցւոյն Հալապայ եւ յետոյ ի վանքն կաթողիկոսութեան ի Սիս քաղաքի. եւ ընդունեցաւ յայտնապէս եւ դաւանեաց եւ ձեռագրեաց իւր ձեռօքն եւ մուհրեաց իւր մու-

հրովն կաթողիկոսութեան ի յամէն թուղթ, զի ես տնայի եւ հատիր էի եւ թարգմանիչ, եւ ի յատուգութիւն ճշմարտութեան գրեցի զսա ի Սիւս քաղաքի: Ի թվին Հայոց ՌԼԴ ի Մայիսի Ա. շաբաթ եւ իմ մեօհրին տեղն եղի զնշան սուրբ խաչին:

Ինչեւ Գրէգոր Սարգստի վերջ իւր վայել, այս բնագիր դառնաւ իմ տեղն Եփեսոս քաղաք, Աղարթա կաթողիկոսին կնիքը դրոշմաւ ի. իսկ առջին երեւոյն առաջին կնիքն ու սորաբերանքն ալ է:

Այնչ զոր Հայերէն բնագիրն վերջը երկու Լաթիներէն վայելաւ ինչեւ իմ, որոնցմով, Առաքելական Նախնայն եւ կրօնաբան ինքնեւ Ե. Պ. Որհնդանս Բերթայն Առաքելական Նախնայն իւր վայել, ինչ վերջ գրեւ զառնաւ իման վաւերականութեան, եւ ինչ Աղարթա կաթողիկոսին նոյն դառնաւ ինչեւ քաղաք ըլլաւ իմ: Նոյնպէս վերոյիշեալ վատիկանեան ձեռագրին մէջ կը գտնենք Զաքարիա կաթողիկոսին՝ առ Գրիգոր ԺԳ. Քահանայապետ գրած եւ իւր ձեռագրը ստորագրած թուղթը, որ է.

ԱՌ ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՅ

ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՊԻ ԳԺ.

Առ Սրբազան եւ երանելի Հայրն Հայրապետաց եւ իշխան ամենայն կաթողիկոսաց Տէր մեր Գրիգոր աստուածային ողորմութեամբ Բաբ Հռոմայ եւ պետ ամենայն Քրիստոնէից աշխարհի:

Վեհապատիւ եւ պատուական հաւատոյ գլուխ պանծալի Պետրոսի վիմի առաքելական սուրբ աթոռոյն քաջ եւ արի պարծանաց պարծանք դիտապետիդ Գրիգորիս սուրբ Բաբիդ, համարիպ համանման քառակ եւ գաղափար նորին կանոնական օրինացն հրամանատու տնտես եւ հաղարապետ անհատ զանձուն բաշխողիդ ի հուսկ տկարացեալ յամենայն կարգաց եւ յամենայն սահմանաց նուազ ազգէ Հայոց անուամբ լոկ առաջնորդէս Աղարթա կաթողիկոս Սոյ՝ սիրով Աստուած սուրբ Հոգւոյն ժամանեալ հասցէ Յիսուսաւանդ ողջոյն եւ համբոյր սրբութեան զուրբ վերնատանն առ սուրբ գաղապարիդ քո: — (Այսպիսի եւ ասոնց նման խօսքերով՝ իր յարգութիւնը, սէրը եւ հպատակու-

Թիւնը առ քահանայապետն Հռոմայ յայտնելէն ետքը, նոյն կաթողիկոսը հետեւեալները կը գրէ։)

Ծանիցէ քո սրբութիւնդ, որ այժմ տարի մի է երբ եկն ի Սիս քաղաքին սիրեցեալ եղբայրն մեր Տոն Լէոնարտոյ Արտանեայ եպիսկոպոս Տրեւտակ քո Սրբութեանդ գրովն քոյ Երանութեանդ առ խաչատուր կաթողիկոսն ողորմածին իմ առաջնորդին, որով ես էի վէճիլ ընդ հանրական եւ օգնական եւ ուխտ էի արարեալ, որ ես անձամբ զայի երկրպագեմ Սրբոյն Պետրոսի եւ Պօղոսի եւ տալ զպարտական հնազանդութիւնն ի յանունն այս մեր կաթողիկոսութեանն առ աթոռն առաքելական եւ առ քո սրբութիւնդ երանելի Հայր, որպէս էր պարտքն մեր յառաջ քան զայս օր, բայց վասն մեռելութեան ասացեալ կաթողիկոսին, եւ վասն չարչարանացն եւ աշխատանացն, որ եկն ի վերայ մեր եւ առանց իմ կամացն առի զկաթողիկոսութիւնն եւ ոչ կարացի կատարել զիմ խօսքն զոր խոստացայ վասն զի երկայի յայլ մեծ փորձանայ, թէ ես ելանէի ի յիմ բնակութենէն, ճորովեցայ ի յընտրել եւ յուղարկել ի յիմ անձին տեղն իմ գրով վկայութեամբն զիմ եղբայր վարդապետն Յովհաննէս եպիսկոպոսն հասկացող եւ քարոզող եւ պարկեշտ վարուք ճշնութեամբ ի փոքունց. զայս իմ գիրս տկարի իւր ձեռօքն անկեալ յերկիր առաջի քո մեծի աթոռոյդ երկրպագեմք զսրբազան ոսրդ քո երանութեանդ եւ ամենայն հնազանդութեամբ եւ խնարհութեամբ խոնարհեալ առ սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցին հռոմէական ի յիմ կողմանէ եւ ամենայն իմ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից եւ ժողովրդոցն. եւ խնդրեմք զքո սուրբ օրհնութիւնն առաքելական եւ զհաստատութիւնն ի կաթողիկոսութիւնն մեր, եւ զհանդերձն կաթողիկոսութեան եւ զամենայն շնորհս, որ սահմանք է տալ մեր նախնեացն եւ այլ կաթողիկոսացն։ Մի զարմանայցէ քո Սրբութիւնդ, թէ բազում մեր նախնիք ոչ են պահեալ զայս պարտս սուրբ եւ բարի սահմանքն ի յերկրպագել սուրբ աթոռոյն Հռոմէական եւ ճանաչել զմայր եւ վարդապետ, զոր բազում անգամ արարեալ են. վասն այնորիկ է պատճառ կռիւն եւ հեռաւորութիւն աշխարհիս, որ եմք ի ներքոյ իշխանութեան, վասն զի եմք իբրեւ զմի ոյգի առանց պարսպի եւ պահնորդի ցրուեալք աստ եւ անդ. եւ եմք զետ ոչխար ի մէջ գայլոյ եւ որպէս զգառիւնք ի մէջ առիւծուց. եւ ամենեքին եմք գերի ի ներքոյ անողորմ տէրանց, որք վասն մեզաց մերոց ամենայն օր տանջեն եւ չարչարեն զմեզ ագահութեամբ եւ ոչ կշտանան բնաւ, զի տնանկ եւ աղքատք եմք եւ ոչ կարեմք շարժել քայլ մի առանց երկիւղի եւ մեծ փորձանաց։ Ունիմք հաճ գրեալ զգրեալ գիրս մեր հնոց նախնեացն զմեծ սիրելութիւն եւ զեղբայրութիւնն մեր թագաւորաց ի հետ թագաւորացն Հռոմայ եւ զհնազանդութիւնն Հայրապետացն եւ կաթողիկոսաց մերոց առ Հայրապետն Հռոմայ, որպէս էր այն

Հնազանդութիւնն սրբոյն Գրիգորին Լուսաւորչին առ սուրբ Բաբն Սեղբեստրոս եւ զմիութիւնն Կոստանդիանոսի թագաւորին ընդ թագաւորին մերոյ Տրդատայ, մկրտեալ զսա Գրիգորի Լուսաւորչին եւ եղ զանուն իւր Յովհաննէս, եւ ընդ այլ թագաւորաց մերոց, որք ոչ զգեննութիւն զթագն, եթէ ոչ բերէին հրեշտակք մեծի Հայրապետին Հռոմայ, երբ որ մեր կաթողիկոսքն աւրհնէին ի սուրբ Հռոմայ եւ ի հրեշտակէն առաքելական. բայց փոխել տէրութեանց եւ իշխանութեանցն փոխեաց զամենայն ինչ ի մեծամեծ փնաս ի վրէն մեզ: Ունիմք ի վկայութիւն այսմ ամենայնի զսրբազան ոսկերս բազկի սրբոյն Սեղբեստրոսի եւ զբազունն սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին, եւ զբազունն սրբոյն Նիկողայոսի, զայս երեք բազուկս առեալ են ի յարծաթի մէջ յեռեալ ակամբ պատուականօք, եւ են պատուեալ եւ փառաւորեալ ի յայս Սիս քաղաքիս շնորհիւն Աստուծոյ եւ են բազում միթիւր, եւ հանդերձ մի եւ ամբողջ մի երկաթի հայրապետական, եւ է հին յոյժ գանձ աւերեալ. եւ գիտենք ամենայն ծերոց խօսքն, զի ուղարկեալ են ի Հռոմայ ի յաթողոցն առաքելական առ կաթողիկոսն մեր առաջնորդական. եւ այս բաւական էր ժրել զմեզ եւ առնել որչափ որ պարտ էր մեզ ընդ սուրբ եկեղեցին հռոմէական, բայց յետք տեսաք, որ քո Սրբութիւնդ արժանի արար ուղարկել ի մեզ զասացեալ հրեշտակն մեր եղբայրն Սիտոնեայ եպիսկոպոսն, զի յառաջմանէ ի Սիս եւ այժմ ի Հալապ կացաք իմացաք եւ գիտացաք զգթութիւն եւ զմտածութիւնն եւ զշապն առանձնական, որ քո Սրբութիւնդ ունի ի մեզ քո որդւոցդ Հայոց, աւելի քան զայն ընդ հանրական, որ ունին ամենայն Գրիստոնեայք. քանզի ի Հռոմ տուեալ ես քո Երանութիւնդ ազգի եկեղեցի եւ օթարան եւ բազում ողորմութիւն եւ յետոյ մէկ դասատուն մի վասն ուսուցանելոյ տղայոց Հայոց, եւ տուեր ես շինել նոր պատմագիր գեղեցիկ ի Հայոց լեզու, եւ քանզի քո Սրբութիւնդ կու կամի օգնել եւ կանգնեցուցանել զմեզ ի յայսմ տնանկութենէս հոգեւոր եւ մարմնաւոր, եւ վասն դտանելոյ զմեզ քո Սրբութիւնդ առնէ որպէս բարի Հովիւ, որ թողու Ղթ ոչխարն վասն գտանելոյ զմինն որ կորուսաւ, եւ վասն միաւորելոյ զմեզ ի գոգն սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմէական առնես որպէս առնէ հաւ իւր ձագերուն, եւ որպէս առնէ ողորմած մայրն որդւոց իւրոց սիրելոյ. եւ որ արար հայրն անառակ որդւոյն:

Վասն որոյ վառեցաւ այսչափ հուրս ի սիրտս մեր, եւ եմք բորբոքեալք, այսպէս որ փոշմանեմք զանցեալ ժամանակն. եւ ուրախանամք ի ժամանակս առաջիկայ եւ յուսամք զի ուրախացուք շատ աւելի վասն ժամանակին որ գալոց է. վասն որոյ անգաղար գոհութիւն մատուցանեմք Տեառն Աստուծոյ մերոյ եւ ասեմք ընդ երանելի Առաքելոյն. Հաւատարիմ է Աստուած, որ ոչ թողցէ զմեզ փորձել առաւել քան զկարն մեր, այլ ընդ

փորձութեան տայցէ օգնութիւն, վասն զի դուք կարիցէք համ-
բերել. Օրհնեալ է Աստուած Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիս-
տոսի, հայր զթութեանց եւ Աստուած ամենայն մխիթարու-
թեանց, որ մխիթարէ զմեզ ի նեղութեանս մերում, եւ մէք եմք
որպէս զերկիր ցամաքեալ, որ կու հայի ջրոյ, որ ի յերկնից, եւ որ-
պէս փափաքէ եղջերու յաղբերս ջուրց, եւ որպէս սատաֆն հայի
ցօզոյն, այսպէս զմեզ մեր սիրեցեալ եղբայրն պարոն Տէր Տօն
Լէոնարտոս եպիսկոպոսն հրեշտակ քո Սրբութեանդ, երբ հանդի-
պեցաւ մեզ քո աւրհնութիւնն առաքելական, եւ երբ մխի-
թարեաց զմեզ գրով քով լինորհօք, եւ երբ աղողեաց մեզ բա-
զում բանիւք եւ ուրախացոյց զմեզ իմաց առնելով անշափ
աղէկութիւն եւ շնորհք որ քո Երանութիւնդ արար եւ առնէ մեր
ազգին Հայոց: Վասն զի ամենեքեանս ի միասին եւ յամենայն մեր
պատարագն եւ յաղօթս աղաչեմք հանապազ վասն երկայն աւուրց
եւ կենաց առողջութեանց վասն քո Սրբութեանդ, եւ վասն բար-
ձրանալոյ քո աթոռոյն առաքելական եւ եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ
վասն միաւորութեան քրիստոնէից եւ զամենայն ինչ որ գիտէ քո
Սրբութիւնդ պիտոյ է մեզ. եւ մինչ էաք ի Հալապ յետի անգամն
եւ ճորովեալ եղաք վասն այլ ուրիշ կռուոյ եւ մեր ազգին մէջն.
նա այս ասացեալ մեր եղբայրն Սիտոնեայ եպիսկոպոսն եբեր
առաջի մեզ զդաւանութիւնն սուրբ Հաւատոյ թարգմանեալ
ձեռամբ սիրական որդւոյն մերոյ սարկաւազ Գրիգորի ի Հայոց գիր
եւ ի լեզու եւ բաջութեամբ ասացեալ պարոն տիրոջն եւ զի
ասացեալ դաւանութիւն է ուղարկեալ ի քո Սրբութենէդ եւ ի
որոյ եկեղեցւոյն Հռոմէական կաթողիկէ եւ առաքելական, որ
սնեալն է ի Հոգւոյն սրբոյ, եւ ոչ կարէ սղալել: Ընկալաք ի
վերայ մեր աշացն եւ գլխոյն եւ կարգացաք առաջի մեր Եպիսկո-
պոսացն եւ քահանայիցն եւ ժողովրդոցն ի Հալապ եւ ի Սիս եւ
ձեռնագրեցաք եւ մուհրեցաք մեր մուհրոյն կաթողիկոսութեան
եւ կու զրկենք այս գրովս պատացեալ Յովհաննէս Վարդապետ եւ
եպիսկոպոսդ մեզ ի փոխանորդ, եւս առաւել կու ուղարկենք ի
հետն զասացեալ Գրիգոր սարկաւազն քանի մի տղայով վասն
ուսման ի դասատունն, եւ աստուածաշունչ գրեթով մի Հայոց,
վասն զի ի յամենայն ազգս Հայոց, որ է շատ եւ բազում ճորով
թէ գտուի ի. աստուածաշունչ բնդ ամենն. եւ կու նստի գինն ԲՃ-
կամ ԳՃ Ֆլէ (Ֆլորին) մէկն եւ չի գտուիլ. եւ յոյժ պիտանի է վար-
դապետաց եւ հայրապետաց եւ քահանայից: Գիտեմք Հայր սուրբ
որ բազում դրամ խարճ կու լինի ի յայս պատմայս, բայց ապաւի-
նելով ի քո առատաձեռնութիւնդ Երանութեան Քո ի բազում
շահս հոգեւորս, որ առնիցէ քո Սրբութիւնդ ամենայն մեր ազգին
եւ այնոցիկ, որք փափաքեն ուսանել զՀայոց լեզուն եւ զգիրն:
Խնդիր ունիմ ապաւինելով ի քո Սրբութիւնդ զայս շնորհս առաւել
եւ ի յայս պատմայս կարէ ծառայել ասացեալ Յովհաննէս եպիս-

կոպոն եւ Գրիգոր Սարկաւազն եւ Մարգօ Անդանիօ որդի Աբգարայ, որ իւր հայրն հասկացող էր, բայց զԳրիգորն առաւել պատմային համար կուղարկենք. վասն որոյ յանձն առնեմ զսոսաքս Սրբութեանդ քան որ կարեմք: Նմանապէս եղոյց մեզ պարոն Տէրն Սիւրենայ եպիսկոպոսն զգաւնալ տարւոյն եւ վասն նորոգման տուարից, եւ զպատճառից. բայց մեք միայն ոչ կարեմք խախտել յառաջ քան զայլ ազգիք, վասն զի առժամայն լինէպք բմբունեալ ի յանօրինաց թէ միութիւն արարիք ընդ ֆռանկաց. եւ ոչ ունիմք գիրք, որ խօսին այսմ տուարից, արարաք մեզ Վէքիլ զասացեալ վարդապետ Յովհաննէս եպիսկոպոսն, որ ուսանիցի լաւ զայս տուարեղէնս. բայց մեր ազգին տուարեղէն ուղարկեցէք, զի ամենեքին ուսանիցիմք եւ մեք լինիցիմք առաջիկէն, եթէ այլ քաջայցն զհետ մեր. եւ զամենայն ահն եւ վախն եւ պակասութիւնն եւ զաղէտս մեր ահա մեք ասացաք եւ բացաք ասացեալ Տօն Լէոնարտո Սիտոնեայ եպիսկոպոսին. վասն որոյ եւ կարացեալ առանձին գրել եւ ծանուցանել քս Երանութեանց, եւ առ պայծառազան Տեառն Ճուրիօ Անդանէօ Գարախնալ Սանդա Սեվերինօ մեր Վերակացուն, զի ի մեր կողմանէ ծանուցէ քս Սրբութեանդ ամենայն իրաց, եւ աղաչեմք զքս Սրբութիւնդ, զի մի մոռացես զմեզ ի մաքրափայլ աղօթս քո:

† Գրեցաւ թուղթս ի Սիս քաղաքի: Ի թվին Հայոց ՌԼԴ. ի Ապրիլի Ժ. օրն շաբաթ:

Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ:

Մեք յեանագրեալ քս արքեպիսկոպոսք եպիսկոպոսք եւ երիցունք եւ արեղայք եւ ժողովուրդք Հայոց հնազանդեալք կաթողիկոսութեան Փոքր Հայոց ի Սիս քաղաքի եւ յեկեղեցիս կաթողիկոսարանի Սուրբ Սոփիայ առնեմք վկայութիւն եւ ասեմք ճշմարտութեամբ որպէս Տէր վարդապետ Աղարիայն ծառայեաց ի յասացեալ կաթողիկոսարանն Վէքիլ ընդ հանրական եւ օգնական բազում ամբ ի ժամանակս ողորմած մեր խաչատուր կաթողիկոսին, մինչդի կենդանի էր, զի ծեր մարդ էր աւելի քան զ2 ամաց, վասն զի այլ ոչ կարէր ծառայել կաթողիկոսութեան ետուր իշխանութիւն կաթողիկոսութեանն եւ արար եպիսկոպոս ի յեկեղեցին կաթողիկոսարանին Սուրբ Սոփիայ կամաւ մեծ եւ յաւելի բաժնոյ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից եւ ժողովրդոց մեր կաթողիկոսարանին, եւ ետուր զմուհրն կաթողիկոսութեան ի ձեռին իւրում, եւ յինքն էր ապրսպրէր զամենայն ինչ. եւ զինչ որ առնէր նա ընդունելի էր, եւ յետ մեռանելոյն ասացեալ ողորմածին կաթողիկոսն մեր Տէր խաչատուրին, Տէր Աղարիա, վարդապետ եւ եպիսկոպոսն ընկալեալ եղեւ կաթողիկոս. եւ առաջի բալում եպիսկոպոսաց եւ քահանայից եւ ժողովրդոց եղեւ ի նստուցանել յաթոռն կաթողիկոսարանի ի Սիս քաղաքի, որպէս

որ մեր սահմանին է. եւ այսօր ընդունելի յամենայն կաթողիկոսարանի, եւ է մեր կաթողիկոսն, եւ արժանն կուտանք զպարտական հնազանդութիւնն, որպէս որ սահմանք է տալ ամենայն մեր կաթողիկոսացն, որք եղևն յառաջմանէ: Վասն որոյ փափագեմք եւ խնդրեմք ամենայն պարտական աղաչանք զսրբութիւն Տեառն մերոյ Գրիգորի Բաբին եւ Սուրբ Աթոռոյն առաքելական Հռոմէական, զի հաստատեսցէ ի մեզ զասացեալ Ազարիա Վարդապետ մեզ կաթողիկոս, եւ զի տուեալ լիցին իւրեանն զամենայն իշխանութիւն եւ զշնորհս, որ սահմանք է տալ այլոց կաթողիկոսաց եւ յետոյ երկրպագեմք ոտից Սրբութեան քս երանելի Բաբիգ Գրիգորի ԺԳ. փոխանորդ Քրիստոսի եւ յանձն տեղն օրբայն Պետրոսի զխաւսր առաքելոյն, աղաչեմք եւ խնդրեմք զիւր սուրբ օրհնութիւնն եւ զշնորհս եւ մի մոռանայք զմեզ զաղքատս եւ զանանկս ի յիւր սուրբ աղօթքն, եւ ի վկայութիւն բանից այս ամենայնի զրեցաք զայս գիրս ի Սիս եւ ձեռագրով մերով եւ մուհրեցաք մեր մուհրովն. ի թվին Հայոց ՌԼԳ (1585) ի ապրիլի Ժ. օրն շաբաթ:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ	ԵՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
(Տ. Կ.)	Ջեթու (Տ. Կ.) նցի
Աշտուռ, հաստատեմ զամենայն	կու հաստատեմ զամենայն զոր
ինչ:	ինչ գրեալ է:

ԵՍ ՂԱԶԱՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՀԱԼՊԱՅ

(Տ. Կ.)

կու հաստատեմ զամենայն զոր ինչ գրեալ է:

(Տ. Կ.)

(Տ. Կ.)

Մըսրը շահ իշխան աթոռակալ	Լիպարիտ իշխան աթոռակալ
Սոց հաստատեմ զամենայն զոր	Սոց հաստատեմ զամենայն զոր
ինչ գրեալ է:	ինչ գրեալ է:

†

Յանուշ իշխան աթոռակալ
հաստատեմ զամենայն զոր ինչ
գրեալ է:

†

Մզտի Պուտախարիպի աղա
իշխան Սիսա հաստատեմ զամենայն զոր ինչ գրեալ է:

†

Ես Տէր Յովհաննէս ի Հալպա
հաստատեմ զամենայն ինչ
գրեալ:

ՅԵՒԵԼՈՒՆԺ ԺԲ.

ՊԻՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ծ Ա Ռ Ա Յ Ծ Ա Ռ Ա Յ Ի Ց Ա Ս Ց ՈՒ Ծ Ո Ց
Ի ՄՇՏԵՂԵՆԱՒՈՐ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՐԱՑ

Մինչեւ դարձեալ էր յաշխարհէ աստի առ Հայր Արդի Աստուծոյ Միածին՝ զաստուածային կարգաւորութիւն Եկեղեցւոյ իւրոյ, որպէս Երանելի Լեւոն Ա. Քահանայապետ նախորդ մեր ազգ տարար ¹⁾, այնպէս յօրինեալ կարգեաց, զի ի նմանութեան անդ պատուոյ, յաւաքեալս, իցէ եւ այլակերպութիւն յիշտանութեան. ընտրութիւնն զոյգ հաւասար ամենեցուն իցէ, այլ միում եւ եթ, այն է՝ Երանելոյն Պետրոսի շնորհիցի գեր ի վերոյ ամենեցուն լինել: Քանզի սմա միայնում ի Քրիստոսէ Տեառնէ բարձրագոյն իշխանութիւն աւանդեցաւ՝ արածելոյ ոչ միայն զգառինս, այլ եւ զոչխարս եւս. այսինքն է՝ վարելոյ գտեսչութիւն եւ առաջնորդելոյ տիեզերական Եկեղեցւոյ, այնպէս զի՝ այն որ զՊետրոս՝ Հովիւ ոչ ծանիցէ, ի Քրիստոսի հօան ոչ իցէ: «Ի ձեւոյ աստի յօրինուածութեանն, առ նա ինքն Երանելին Լեւոն, ընտրութիւն ի մէջ Եպիսկոպոսաց ծագեցաւ, եւ տեսչութեամբ մեծաւ յօրինեալ յարգարեցաւ, զի մի ամենեքին զամենայն անձանց սեպհականեացեն, այլ զի իցեն մի մի յիւրաքանչիւր գաւառի, որոց վճիռ նախամեծար ի մէջ եղբարոց համարիցի, եւ դարձեալ ոմանք ի մեծագոյն քաղաքս կարգեալք ընդարձակագոյն զհոգաբարձութիւնն ունիցին, եւ նոքօք հոգ համօրէն Եկեղեցւոյ ի մի կէտ յաթոռն Պետրոսի ընթանայցէ, եւ երբէք հակառակ ինչ Գլխոյ իւրում ոչ ելանիցէ: Բանիւքդ այդոքիւք Եպիսկոպոսապետացն եւ Պատրիարքացն եկեղեցական յօրինուածութիւն յայտնապէս նշանակի:

Աստի զհետ եկն, զի ի հոյակապ քաղաքս եւեթ, յորս Երանելին Պետրոս զԵկեղեցիս հաստատեալ էր, ի հնումն Պատրիարքականն արժանապատուութիւն յօրինեալ յարգարեցաւ: Վասն այնորիկ եւ Պատրիարքացն այնոցիկ՝ ոչինչ այնպէս ցանկալի էր քան զայն, իսկ եւ իսկ յետ ընտրութեանն առնուլ թուղթ հաստատութեան յաթուոյ աստի Ե. Պետրոսի, քան զի գիտէին, եթէ, Տեառն շնորհելով, ի նմանէ արժանաւորութիւն ամենայն քահանայից կայ ի հաստի, եւ ի նմանէ Պատրիարքականն իսկ ճոխութիւն բխէ: Վասն այնորիկ խնդիրք զհաւատոց եւ զբարեկարգութեանց՝ ծանունք եւ դժուարինք՝ առաջի այսր աթո-

¹⁾ Թուղթ առ Անաստ. Թեսսաղոնիկեցի:

ույ ելանէին, որ միայն զամենայն հերետիութիւն յառաջ իսկ քան
զսահմանադրութիւնս ընդհանուր ժողովոց իւրով ճոխութեամբն
կարծեսց, եւ վասն իրաց բարեկարգութեան համօրէն Եկեղեցւոյ,
յորժամ պէտք լինէին, օրէնս եղեալ խնամ տարաւ: Եւ զայս
սահմանադրութեան զմիշտն եւ զմեծաւ զգուշութեամբ պահպա-
նութիւն յեկեղեցւոյ, Գործք ընդհանուր ժողովոց, օրինադրու-
թիւնք Հարց սրբոյ, եւ յիշատակարանք համօրէն եկեղեցական
պատմութեան այնպիսի ինչ յայտնութեամբ յանդիման առնեն
մեզ, մինչեւ ոչ ումք երբէք յառաջ քան զմահաբեր հերձուած
Արեւելից՝ ժտել յերկբայս արկանել զայս գերագոյն ճոխութիւն
Քահանայապետաց Հռոմայ:

Թեպէտեւ հերձուածն այն ի կենդրոնէ միութեան պատա-
ռեաց հերձեաց գրեթէ զամենայն արեւելեան եկեղեցիս, սակայն
եւ այնպէս զկաթողիկէ ճշմարտութիւնս զայս յեկեղեցւոյ նու-
մացուցանել կամ թէ գոնեայ արմատաքի խլել ի հոգւոց Արեւ-
ելայց ոչ կարաց: Քանզի ոչ միայն անբաւ բազմութիւն ազգաց ի
խաւարէ կապալառութեանն եւ հերետիութեան ի գիտութիւն
ճշմարտութեան կոչեցեալք՝ յայս Եկեղեցի Հռոմայ վասն իւրոյ
առաւելագոյն գլխաւորութեանն յամենայն կուսէ եկին ի միա-
բանութիւն եւ բազումք եւս գիմեալ գան օրդատօրէ: այլ նաեւ
նոյն իսկ եկեղեցիք արեւելից յամենայն նուազի զի ի տուն հայ-
րենի՝ Տեառն ազգմամբ՝ դարձ արարին, ոչ միայն զգլխաւորութիւն
պատուոյ, այլ եւ զերաւասութեանն՝ զնորհեալն ի Տեառնէ մերմէ
Յիսուսէ Քրիստոսէ Երանելոյն Պետրոսի եւ նորին յաջորդաց
յաթոռն Հռոմայ՝ հանդիսի խոստովան եղեն: Զայս գլխաւորու-
թիւն, զոր հնագոյն իսկ սինհոդոսք, եւ համօրէն եկեղեցի ծա-
նեաւ եւ կալաւ միշտ ի պատուի մեծաւ յարգանքօք, տիեզերական
Փլորենտեան ժողովն, յորում Յունաց նուիրական առաջնորդքն
ընդ Լատինացւոց միաբանք եղեն, իւրով հրամանակարգ վճռովն
հաւատոյ մեծաւ չքով հաստատեաց, որպէս զի ամենեւին իսկ
անպատասխանի մնացեն, որք զայնպիսի յայտնական ճշմարտու-
թիւն ուրանալ կամիցին:

Եւ երանի, եթէ զայս Քրիստոնէական հաւատոյ հրամանա-
կարգ վարդապետութիւն արեւելեան Առաջնորդք անյողողդ
պահէին: Նանկանէին արդեօք եկեղեցիք նոցա յայն եղկելի հան-
գամանս, յոր գոտանին յետ երեւելոյ եւ նորոգելոյ հերձուածոյն
այնորիկ: Այնու զի՝ բաց յաղետիցն դժնդակաց, որ յետ նոցա
ուրացութեանն յԱռաքելական Աթոռոյս՝ եկին հասին ի վերայ
նոցա, ոյժ եւ զօրութիւն կանոնաց եւ եկեղեցական բարեկար-
գութեանցն պայծառութիւն եւ սրբոյ նուիրապետութեան կարգ
եւ վայելչութիւն եղծան յոյժ առ նոսա: Եւ ըստ անքննին դա-
տաստանացն Աստուծոյ՝ առաջնորդք Եկեղեցեացն այնորիկ, որք
զգերագոյն Հովուին Եկեղեցւոյ զճոխութիւնն արհամարհեցին զկար-

գեալն յառտուծուստ, ինքեանք ընկճեցան եւ անկան ընդ լծով աշխարհականաց եւ անհաւատից եւս, մինչեւ ոչ մնալ ի նոսա ողջ եւ անտարատ ոչ կարգաւորն եւ անմիջնորդական իրաւասուութեան եպիսկոպոսաց ի վիճակի իւրեանց, եւ ոչ Պատրիարքացն կանոնական ճոխութեան ի վերայ եպիսկոպոսաց իւրեանց, զորս՝ զտիրացեալն կղերականաց իւրեանց հակառակ խրատու Առաքելոյն եւ արտաքոյ կանոնացն օրինաց, նոքին կղերականքն եւ ժողովուրդք հակառակ կանոնայն օրինաց, արկանեն յարժանապատուութենէ իւրեանց եւ կամ յանդգնագոյնս եւս՝ տխրական օրինակաւ բռնադատեն զնոսա հրաժարել յայնմանէ:

Ընդ այնչափ թշուառութիւն արեւելեան եկեղեցեաց գլխացեալ Քահանայապետաց Հռոմայ՝ Նախորդաց մերոց, զամենայն հնարս հնարեցին ածել ժողովել միւսանգամ զոչխարս մուրեալս ի մի գաւիթ Բրիտանիս: Եւ մեծաւ փութով այնմ ուշ եգեալ՝ յաճախ իսկ ետուն Արեւելեայց թուղթս, եւ Շրջաբերականս, գումարեցին ժողովս, Տիեզերական սիւնհոգոսս, եւ առաւել քան զայս առաքեցին յարեւելս արս առաքելականս, զի քրտամբք նոցա եւ վաստակօք եւ տքնութեամբ, այգիք ծաղկեալք երբեմն ի հնումն, հուսկ ուրեմն միւսանգամ, փթթեցցին: Եթէ արգիւնք իրացն լի բովանդակ զպտուղ խնամոցն եւ զվաստակոցն ոչ ետուն, սակայն ընդունայն ինչ ոչ եղեն. այնու՝ զի բազմաց մուրութեանն խելամուտ լեալ՝ թողին զայն եւ մերժեցին զհերձուածն եւ փութացան դառնալ ի միութիւն եկեղեցւոյ. ի սոսին, զանց զայլովքն արարեալ, զՀայաստանեայս ընծայեցուցանել արժան է: Եւ զի թէպէտ առ մարդկեղէն տկարութեան, վասն անօրէնութեան մարդկան եւ դառնութեան ժամակաց, ոչ մի անգամ եւեթ Առաջնորդք նոցա դարձան ի մուրութիւն. բայց եւ այնպէս՝ ի միջոյ նոցին իսկ Հայոց ոչ պակասեցան արք մեծարոյք, որք Տեառն օգնականութեամբ զօրացեալք՝ փոյթ յանձին կալան զկաթողիկէ ճշմարտութիւն եւ զմիութիւն անդրէն նորոգել: Այսպիսի ոք եղեւ եւ Աբրահամ Պետրոս Առաջին, վկայեալ ի բազում վիշտս, եւ ի տառապանս վասն կաթողիկէ հաւատոցն հաստատութեան, զոր Բենեդիկտոս Քահանայապետ ԺԴ. Նախորդ մեր Պատրիարք Ալիլիկիայ եգ. եւ յետ նորա մի ըստ միովն անընդհատ փոխանակեցին Պատրիարք, եւ ամենեքին յարեցան հաստատութեամբ յայս Աթոռ Առաքելական: Չբնաղ օրինակ հաւատոց ետուն եւ Հայք բնակիչք Կոստանդինուպոլսի եւ արուարձանեայ գաւառաց, թէպէտեւ խուճապեալ տագնապեցան ի հալածանացն յարուցելոց, սակայն օտարանալ ի կաթողիկէ հաւատոց բնաւ չառին յանձն, վասն այնորիկ եւ ըջմութեամբ զանհնարին աղէտսն կրեցին:

Սակայն՝ ամենակալն Աստուած սահման չարեացն այնոցիկ զեւել հաճեցաւ՝ ձայն զօրութեան տուեալ մեծաւորն գեապանաց Իշխանաց քրիստոնէից, արկ ի միտս Մեծի Ինքնակալի Ութմանաց

բաժանել ի գլխավին զկաթողիկեայ Հայո ի հերձուածողաց անտի՝ եւ զնոսին ի մշտնջենաւորս հանել յաղատութիւն ի գլխովին յամենայն հպատակութենէ Պատրիարքաց հերձուածողաց, ի հնազանդութենէ նոցա եւ ի պարտուց հնազանդելոյ նոցա ընդ որովք անկեալ էին, եթէ յիրս նուիրականս եւ եթէ ի քաղաքականս:

Յայնժամ իբրեւ շնորհեցաւ աղատութիւն եկեղեցւոյ Հայոց կաթողիկեայոց, հաճոյ եղեւ Պիոսի Քահանայապետի Ութերորդի՝ Ս. Յարժանի Նախորդի Մերոյ՝ կանգնել զՆախագահական եւ զԱրքեպիսկոպոսական Աթոռ Հայոց ի Կոստանդինուպոլիս Առաքելական թղթովն «Որ ի վաղուց հետէ», զոր կնքեալ կնքով ձկնորսի առաքեաց ի վեցերորդ աւուր ամսեան Յուլեայ, յամի Տեառն հազարորդի ութհարիւրորդի երեսներորդի՝ որպէս զի յայս Աթոռ Երանելւոյն Պետրոսի, զնա պնդագոյնս եւս յօգիցէ. եւ ըստ առաւելութեան կցորդութեանն ի խոստովանութեան կաթողիկէ ճմարտութեան կացցեն անգրգուշիք եւ առատ պողովք բարգաւաճեցեն: «Ջի ի Պետրոս, որպէս ուսոյցն յիշատակեալ Ս. Լեւոն,¹⁾ ամենեցուն զօրութիւն հաստեալ պնդի, եւ աստուածային շնորհացն օգնականութիւն այնպէս կարգեալ է, զի հաստատութիւնն՝ որ ի Քրիստոսէ Պետրոսի շնորհի, ի Պետրոսէ այլոց առաքելոց տացի,»:

Այսպէս ի յարգարեւ ըստ պատշաճի իրաց կաթողիկէ կրօնից հիմնարկութեամբ Նախագահականն Աթոռոյ յիշատակելոյ, մարթացաք յետ ամաց ինչ զայլ եւս եպիսկոպոսական աթոռս²⁾ կանգնել, զԱռաջնորդս նոցա օգնականս տուեալ Նախագահ Արքեպիսկոպոսի Կոստանդինուպոլսի Հայոց: Նա մանաւանդ՝ եւ զԵպիսկոպոսական աթոռ Հայոց ի Սպահան զհաստատեալն ի մէջ արտաքոյ սահմանաց եկեղեցական գաւառի Կոստանդինուպոլսի, առ ժամանակ մի օգնական նմին Նախագահի կարգեալ³⁾ հրամայեցաք, մինչեւ աճեսցի թիւ կաթողիկեայոց օգնականութեամբ Տեառն, եւ մեք այլով պատշաճագոյն օրինակաւ խնամ տանել մարթասցուք աթոռոյն այնորիկ:

Թեպէտեւ բարուքն յաջողութեամբ յօրինեալ յարգարեալ էին իրք Հայոց ի Գաւառի Կոստանդինուպոլսի. սակայն լաւ եւս երեւէր նոցա զՆախագահական աթոռ Կոստանդինուպոլսի եւ զՊատրիարքականն Կիլիկիայ յարեւ ի մի, եւ զայս միութիւն նորին իսկ Հայք ոչ եթէ միանգամ եւ եթ ի բարեյիշատակ Նախորդէ մերմէ Գրիգորէ Քահանայապետէ ԺԶորդէ, եւ ի Մէնջ խնդրեցին: Սակայն պատճառք ծանունք եւ իրաւացիք արգելին զկատարումն ուխտի նոցա: Այլ, յետ մահուան Բարեյիշատակ Գրիգորի Պե-

¹⁾ Խօսք Գ. Իտարեգ. ամբարձ. իւրոյ:

²⁾ Թղ. Առաքելակ. Ընդհանուր. Universi 80. Ապր. 1850: Տեախան. Assidua 9. Մայ. 1863.

³⁾ Թղթ Առաք. Ա. Էրեւան. Ad supremum. 30 Ապր. 1850.

արոսի Ութերորդի՝ վերջնոյ Պատրիարքի Արիւկիայ, եպիսկոպոսք Պատրիարքական վիճակին այնորիկ ի սիւնհոգոսական գումարման վասն բնտրութեան Յաջորդի նորա զնոյն խորհուրդ միւսանգամ խորհեցան եւ առ հասանելոյ ի կէտ նպատակին զՊատուական եղբայր մեր Աստուծոյ հասունեան ցայն ժամ Ալքեպիսկոպոս Նախագահ Կոստանդինուպոլսի Հայոց ընտրեցին կամ խնդրեցին ի Պատրիարք Արիւկիայ, եւ աղաչեցին զՄեզ, մեծաւ խոնարհութեամբ, որպէս զի ոչ միայն զայն բնտրութիւն հաստատեցեմք, այլ զի եւ զվերագոյն ճառեալ միաւորութիւնն երկոցունց անթոռոց Հայոց շնորհել հաճեցեմք, եւ այսու օրինակաւ կաթողիկէայ Հայոց զվայելականն յօրինուածութիւն, եւ զկարգ միութեան շնորհեցեմք, եթէ ըստ իրաւաբանութեան եւ եթէ ի բարեկարգութեան:

Արդ՝ ի ձեռն մեծարոյ եղբարց Մերոց Ս. Հռոմէական Եկեղեցւոյ Կարգեալաց՝ վերակացուաց Ժողովոյ Տարածման Քրիստոնէական Հաւատոց ի գործս Արեւելեան Եկեղեցեաց, ճշդիւ գտական զիրան քննեալ, պատշաճ դատեցաք լսել աղաչանաց նոցա:

Վասն այնորիկ հայցեալ զաստուածային շնորհացն օգնականութիւն ի յարդարել զայսչափ եւ զայսպիսի գործ նշանաւոր ի գովեստ եւ ի պատիւ Ամենակալին Աստուծոյ եւ Ս. Աստուածածնի Մարիամայ անարատ յղացելոյ եւ Երանելի Առաքելոց Պետրոսի եւ Պօղոսի, եւ ի բարձրութիւն կաթողիկէ հաւատոց, Առաքելական ճոխութեամբ, որ տուեալ է մեզ յընդհանուր Եկեղեցի պատճենիւ հրովարտակիս այնորիկ ջնջեմք եւ եղծանեմք զՆախագահական եւ զԱլքեպիսկոպոսական յորջորջումն, որով վերագոյնդ յիշատակեալ Պիոս Նախորդ մեր՝ իւրով Առաքելական Թղթով զեկեղեցի Հայոց Կոստանդինուպոլսի կարգեալաց: Ապա՝ եւ նովին իշխանութեամբ զեկեղեցական զԿոստանդինուպոլսի գաւառ Հայոց ի մշտնջենաւորս յարեմք ի Պատրիարքութիւն Արիւկիայ, պատուէր տուեալ, զի Պատրիարքն նոր եւ յաջորդը նորա վարեսցին յորջորջմամբ Պատրիարքաց Արիւկիայ Հայոց, եւ զի բնակութիւննոցալիցի ի Կոստանդինուպոլսի քաղաքի, եւ զեկեղեցի Կոստանդինուպոլսի կարգաւոր իրաւաբանութեամբ վարեսցեն: Կամիմք իսկ զի իվերոյ գրեալ Պատրիարքութիւնն ամփոփեսցի ընդ սահմանօք, զոր այժմ Արիւկիայ Պատրիարքութիւնն եւ Կոստանդինուպոլսի Նախագահութիւնն ունին:

Այլ որպէս զի՝ գողցեն նորս այս հաստատութիւն Պատրիարքութեան Հայոց, լիցի ի շահ օգտի հոգւոցն բարութեան, եւ զի ծանր ծանր փնասակարութիւնք, որք յանստղղն եւ յանճահ բարեկարգութենէ եկեղեցւոյ յառաջ գան կարճեալ խափանեսցին, ննջաշարժ կամօք, ստղղ գիտութեամբ, եւ լրութեամբ Առաքելական իշխանութեան, զերեւելի երեւելի ինչ գլուխս

նորին Բարեկարգութեան ի Պատրիարքութեանս յայսմիկ (պահեալ զծէսս Արեւելեայց զկարգեալս ի Հարց սրբոց, եւ զհաւանեալս յԱռաքելական ամթողոց աստի) ի մշտնջենաւորս յամենայն ժամանակի անխախտ պահել սահմանեմք եւ հաստատեմք պատճենիւ հրովարտակիս այսորիկ:

Եւ նախ իսկ՝ զկարծեալ ժողով կանոնիկոսաց, որ յառաջ քան զամս երիս ի խնդրոյ երիցանց սմանց Հայոց, հանգուցեալ Պատրիարքն Գրիգոր Պետրոս Աթեօրոք՝ յամի Տեառն հազարերորդի ութ հարիւրորդի յիսներորդի առաջնում, որպէս լուաք ոչ օրինապէս եղեալ կարգեալ էր, որում եւ սեպհականք համարէին կարծեցեալ¹⁾ իրաւունք եւ առանձնաշնորհութիւնք թշնամանականք եպիսկոպոսական՝ առաւել եւս պատրիարքական արժանաւորութեանց, նոյնպէս եւ զայլ եւս կարծեցեալ ժողովս, եթէ ուրեք ուստեք ի ներքոյ սահմանաց նորին Պատրիարքութեան, որպէս ի վերոյ, թերեւս հաստատեալք իցեն: Նովին Առաքելական իշխանութեամբ Մերով ջնջեմք եւ արգելումք, զի մի յայսմ հետէ այսպիսի ինչ ժողովք ի Պատրիարքութեան Հայոց հաստատեսցին:

Ի գաղարկանալ Պատրիարքական Աթողոյ, մի ումք, որ չունիցի զինիք եպիսկոպոսութեան, արժան է յընտրութիւն փոխանորդի վիճակ արկանել, որ վարիցէ զտեսչութիւն եւ զտնտեսութիւն անտերունչ Աթողոյն:

Իսկ յընտրութեան Պատրիարքի՝ իրաւունք միայն եպիսկոպոսաց իցեն արկանել վիճակ ընտրութեան Պատրիարքի ի բաց առեալ ամենեւին զկղերականս եւ զքահանայս, որք զկնիք եպիսկոպոսութեան ոչ ունիցին: Մի դք յաշխարհականաց յայն ընտրութիւն լիցի ձեռնամուխ, եւ մի ունիցի ինչ մասն ի նմին որպիսի եւ իցէ խնդրեալ պաճուճանգք կամ պատրուակաւ:

Այսմիք, զի մի լիցի օրէն ընտրելոյ Պատրիարքի, որպէս ասեն, գահակալել կամ ունել ինչ իրաւունս կամ զիրաւաբանութիւն ի Պատրիարքութեան, ոչ հոգաբարձութեանն եւ ոչ փոխանորդութեան անուամբ կամ յորջորջմամբ, մինչ չեւ ընտրութիւն նորա կամ հայցուած վասն նորա ի Մէնջ կամ ի քահանայապետէ Հոռմայ՝ այնր ժամանակի՝ իցէ ընկալեալ եւ հաստատեալ ըստ սովորութեան, եւ առաքեալ իսկ Առաքելական Թուղթ հաստատութեանն, ի բաց բարձեալ որ եւ իցէ հակառակ ընդգէճն սովորութեան:

Նմին Պատրիարքի, չէ օրէն, թէպէտեւ հաստատեալ իցէ յԱռաքելական Աթողոյ, որպէս ի վեր անդր ասացաւ, տալ զօծութիւն եպիսկոպոսութեան, գումարել ժողովս, կատարել զմիւսն, օրհնել զեկեղեցիս, ձեռնադրել զկղերականս, մինչեւ ընկալեալ իցէ զսուրբ Պալինն յԱռաքելական Աթողոյ:

¹⁾ Praeterea jura, privilegia, եւ. այլն:

Չայս Պալինն կարէ ի կիր արկանել Պատրիարքն միայն ի հանդիսաւոր պատարագս ի ներքոյ սահմանաց եւ յեկեղեցիս Պատրիարքութեան իւրոյ եւ եթ յաւուրս առաջիկայ տօնից, այս ինքն է՝ Ի Ծննդեան Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ի տօնի Ս. Ստեփանոսի Նախավկայի, Ս. Յովհաննու Առաքելոյ եւ եւ Աւետարանչի, Տնօրէնութեան (Թլխատութեան) Տեառն եւ Յայտնութեան նորա, յաւուր Վիրակէի Ծաղկազարդի, յաւուր Հինգշաբաթու Ընթրեաց Տեառն, եւ Սրբոյ աւագ Շաբաթու, ի Վիրակէի Յարութեան Տեառն եւ ի յաջորդ յերկուս աւուրս, ի Նոր Վիրակէի, ի Համբարձման Տեառն, ի Տէրունական աւուր Պենտակոստէի, եւ Ամենասուրբ Մարմնոյ եւ Արեւն Տեառն, սոյնպէս ի չորս տօնս Երանելոյ Մարիամայ միշտ Վոսի, այսինքն է՝ յաւուր Սրբութեան նորա (Տեառնդառաջի), Աւետման, Վերափոխման, եւ Ծննդեան նորա. ի սոսին ի ինգրոյ վերոյիշեալ մեծարոյ Եղօր մերոյ Անտոնի Հասունեան ընտրելոյ կամ հայցելոյ ի Պատրիարք Հայոց Վիլիկեայ, յաւելումք եւ զտօն Անարատ Եղութեան նորին Մարիամայ Աստուածածնի, դարձեալ ի տօնս Ծննդեան Յովհաննու Մկրտչի եւ Ամենայն Սրբոց, եւս եւ ի տօնի ամենայն Առաքելոց, ի նաւակատիս եկեղեցեաց, ի գլխաւոր հանդիսի տօնս Եկեղեցւոյ իւրոյ, ի ձեռնադրութիւնս կղերականաց եւ եպիսկոպոսաց եւ ի նուիրման կուսանաց, եւս եւ յաւուրս տարեգարձից եպիսկոպոսական օծութեան իւրոյ եւ նաւակատեաց եկեղեցւոյն:

Ի հինգ ամս միանգամ անձամբ եւ ինքնին յայց ելանիցէ Պատրիարքն նուիրական սեմոյ Երանելի Առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի, եւ համարս տայցէ Քահանայապետին Հռոմայ այնր ժամանակի զՏոլուական պաշտամանէ իւրմէ, եւ զամենայն իրաց, որք հային ի վիճակ Պատրիարքութեան իւրոյ, եւ զնորա խրատս եւ զհրամանս պատկառանօք ընկայցի եւ կատարեսցէ: Իսկ զստացուածս սեպհականեալս եկեղեցւոյ կամ սեղանոյ իւրոյ, եւ այլոց որոց եւ իցէ եկեղեցեաց, կամ զտեղին բարեպաշտիկ հիմնարկութեանց Պատրիարքութեան իւրոյ, նա ինքն Պատրիարքն մի իշխեսցէ վաճառել, կամ պարգեւել, ի գրաւ արկանել կամ միւսանգամ յաւատ տալ, կամ այլով որով եւ իցէ օրինակաւ օտարացուցանել: Եւ մինեւեայէ զի այլոք օտարացուցանիցէ առանց խորհուրդ ի Քահանայապետէն Հռոմայ հարցանելոյ, ըստ ձեւոյ երգման, զոր Պատրիարքք Արեւելեան Ծիսի յեկանել իւրեանց յաւագութիւն երդնուլ պարտին:

Յիրաւի ոչ այլ ինչ այնպէս փոյթ է մեզ եւ ընկճէ զոգիս Մեր որպէս եպիսկոպոսացն զգուշաւոր ընտրութիւն, զորմէ կանխեալ կան երջանկութիւն ժողովրդոց, յօրինուածութիւն եկեղեցւոյ բարեկարգութեան, եւ յաւիտենական փրկութիւն հոգւոց: Արդ՝ զայն իմն ցանկ զմտաւ ածեալ, եթէ զարիւն ոչխարաց Քրիստոսի՝ եթէ կորիցեն ի վատթարն տեսչութենէ առաջնորս

դաց ապախառնորաց եւ հեղգացելոյ ի պարտուց պաշտաման իւրեանց, խնդրելոց է ի ձեռաց մերոց Տէր Մեր Բիսուս Քրիստոս, որ Մերոյ խոնարհութեան յանձն արար զվարչութիւն եւ զինամակալութիւն տիեզերական Եկեղեցւոյ, ցոր վայր եւ տարածիցի, ըստ պարտուց Առաքելական պաշտաման Մերոյ, լռութեամբ իշխանութեան մերոյ զառաջիկայոգ վասն ընտրութեան եպիսկոպոսաց Պատրիարքութեան Հայոց ըստ պատճենի հրովարտակիս այսորիկ սահմանեմք եւ պատուիրեմք:

Երկրաքանչիւր նուագի, յորժամ դատարկացի մի ի վեճակաց Պատրիարքութեան վերագոյնդ յիշատակելոյ, նա ինքն Պատրիարքն իսկ եւ իսկ ժողով եպիսկոպոսաց Պատրիարքութեան իւրոյ գումարեացէ, եւ ի կատարել սորա՝ Պատրիարքն եւ եպիսկոպոսքն ի սինհոդոսական գումարման խորհուրդ ի մէջ առեալ՝ զարս երիս եկեղեցական արժանաւորս, առաջի արկանիցեն Քահանայապետին Հռոմայ այնր ժամանակի, որպէս զի նա ինքն զարժանագոյնն եւ զառաւել անկաւորն ի նոցանէ ընտրել եւ կարգել յեպիսկոպոսական աթոռն կարիցէ: Այլ ոչ երբեայիմք բնաւ, եթէ նոքին իսկ եպիսկոպոսքն փոյթ կալցեն առաջի գնել մեզ արս արժանագոյնն եւ ճշմարտիւ անկաւորս, զի մի երբէք ստիպիցիմք Մեք եւ Յաջորդք Մեր, ըստ պարտուց առաքելական պաշտաման զայլ դք, որ չիցէ ի նոցանէ առաջի եղեալ, յեպիսկոպոսական արժանապատուութիւն անդր հանել եւ կարգել ի տեսչութիւն դատարկացեալ եկեղեցւոյն: Ապա եթէ վասն կարեւոր պիտոյից, կամ ծանապարհացն երկարութեան ամենայն եպիսկոպոսք չկարիցեն գալ հասանել ի ժողովն սահմանեալ ի Պատրիարքէ, որպէս վերագոյնդ ասացաւ, գոնեայ երեք յեպիսկոպոսաց որոց սեպհական վեճակք իցեն հանգերձ իրաւասութեամբ, անվերջ ժողովեացին ի սինհոդոսն յայն՝ ի միասին ընդ Պատրիարքի իւրեանց, հեռաւորացն գրով զիւրեանց երեքնակի առաջարկութիւնն տուեալ: Ուսմիմք եւ եւս, զի ամենայն գործք Սինհոդոսին այնորիկ առաքեսցին, ի ձեռն Առաքելական Նուիրակի Մերոյ եւ սրբոյ Առաքելական Աթոռոյս, առ Ս. Ժ. Տարածման Հաւատոց կարգելոյ ի վերայ գործոց արեւելեան ծիսից, որպէս զի նախ ի նմանէ խնամով եւ ճշդիւ ընդ քննութեամբ արկեալ, յետ այնորիկ ընդ Մերով եւ Յաջորդաց Մերոց դատաստանաւ արկցին:

Զայսոսիկ վասն ընտրութեան Առաջնորդաց Հայոց սահմանեալ՝ բնաւ եւ չեմք իսկ մոռացեալ զայլ Պատրիարքութիւնս արեւելեան ծիսի, եւ վասն նոցա զկարեւոր գործ ընտրութեան եպիսկոպոսաց, որչափ հնար է փութով, յարգարեցուք, որպէս իսկ յայնապէս ծանուցաք Մեծարոյ Եղբարց Մերոյ Պատրիարքաց Մարոնիտաց, Մեղքիտաց եւ այլոց Առաջնորդաց, որք յամենայն ժամ ի Հռոմ:

Զայտոսիկ կամիմք, պատուիրեմք, եւ հրամայեմք, յայս արարեալ եթէ անվաւերական եւ ընդունայն է, որ ինչ հակառակ ընդգէմ նախակարգելոյս յումէ եւ յորմէ իշխանութենէ եւ իցէ գործիցի, գիտութեամբ կամ անգիտութեամբ, պահեալ Մեզ եւ Յաջորդաց Մերոց կարգել հաստատել ի նմին Պատրիարքութեան Վիլիկիայ յառ յապա ժամանակի որ ինչ ըստ տեղեաց, ժամանակաց, եւ անձանց պատշաճականն թուիցի ի Տէր:

Սահմանեմք եւ պատուիրեմք եւս, զի Հրովարտակս այս լինցի միշտ եւ յամենայն ժամանակի վաւերական եւ ազգու, եւ լի բովանդակ զարդիւնս ընկալցի, եւ յամենեցունց որոց անկ է, պահեցի անխախտ եւ մի ոք երբէք ստգտանիցէ կամ հակառակիցի սմին յորոյ եւ իցէ գլխոյ կամ պատճառէ՝ վասն ստալօղ կամ ճշմարտաօղ կամ անվաւերականութեանն յռութեան, եւ կամ վասն պահասութեան Մերոյ գիտաւորութեան: Այսպէս եւ ոչ այլազգ պարտին դատել եւ վճիռ հատանել ամենայն կարգաւոր դատաւորք, կամ այլք՝ որով եւ իցէ ճոխութեամբ կարգեալ փոխանորդական դատաւորք, ի բաց բարձեալ ի սոցանէ եւ յիւրաքանչիւր ումբէ ի սոցանէ զիշխանութիւն այլազգ ինչ դատելոյ եւ մեկնելոյ: Եւ մի լինցին խափան Մեր եւ Մերոյ Առաքելական դիւանի կանոնք “Վասն չբառնալոյ խնդրեալ իրաւանց”, ոչ առաքելական սահմանադրութիւնք եւ հրամանք տուեալք ի թեմական, ի գաւառական յընդհանուր եւ ի Տիեզերական Ժողովս եւ ոչ իսկ վերագոյն ճառեալ եկեղեցեաց Պատրիարքութեան Վիլիկիայ եւ Նախագահութեան Վոստանդինուպօլսի՝ երգմամբ Առաքելական հաստատութեամբ, կամ այլով որով եւ իցէ ամբողջութեամբ զօրացեալ օրէնսդրութիւնք, սովորութիւնք, առանձնաշնորհութիւնք, շնորհք, թուղթք Առաքելականք՝ որով եւ իցէ օրինակաւ եւ ձեւով եւ անսովորական պայմանաւ եւ հրամանագրով տուեալք. զամենեւին զսոսա միանգամայն եւ զմի մի ի նոցանէ, զորս մի ըստ միոջն ըստ բաւականի եւ յայտնի բանիւք նշանակեցաք, ի լիութիւն հաստատութեան եւ զօրութեան վերագոյն գրելոցն ամենեցուն եւ միոյ միոյ առանձինն՝ ըստ ամենայն տարածութեան լի բովանդակ, եւ ըստ պատշաճի Մերով Ինքնաշարժ կամօք եղծանեմք եւ ջնջեմք, որպէս եւ զայլ որ եւ իցէ ընդդիմականս թէպէտեւ առանձինն յիշատակութեան իցեն արժանիք:

Ապա ոչ ումբէ ի մարդկանէ լինցի օրէն զայս պատճէն Մերոյ Հրովարտակի շիջման, միութեան, եղծման, սահմանադրութեան, արգելման, խափանման, կանխադրութեան, հրամանի, պատուիրանաց, հրամանադրի, կամաց, գիտաւորութեան, վերապահութեան եւ ջնջման խրամատել կամ յանդուգն ժպրհութեամբ հակառակել: Եւ եթէ ոք յայն մտաբերիցէ, գիտացէ, եթէ սրտմտութիւն Ամենակալին Աստուծոյ եւ Երանելի Առաքելոց նորա Պետրոսի եւ Պողոսի եղեցի ի վերայ նորա:

Տուեալ ի Հռոմ առ Ս. Պետրոսի, յամի Մարմնաւորու-
թեան Տեառն Հազարերորդի ութհարիւրորդի, վաթսներորդի
եւթներորդի, ի չորրորդ իդեայ, ի քսան եւ երկրորդ ամի քահա-
նայապետութեան Մերոյ:

Ն. ԿԱՐԴ. ՊԱՐԱՉԻԱՆԻ ԿԼԱՐԵԼԼԻ.

ՓՐԱՆԿԻՍԿՈՍ ՎԻՉԻ

ՓՈՒԱՆԱԿ ԳԱՀԵՐՑՈՒ
ԲՈՒԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑ.

Տեղի ՚՛ Կապարի.

Յ. Քուեննիուս.

ՏԵՍԵԱԼ ՅԱՏԵՆԻ

Դ. Բրուտի:

ՅԵՒԵԼՈՒՆԺ ԺԳ.

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՎՃԻՌ:

Ամենաուրբ Փրկիչն Մեր ընդ Հրէաստան եւ ընդ Գաւիլեա չըջեցաւ բարի առնել եւ բժշկել զամենայն բժշկանալսն ի սատանայէ ¹⁾։ այլ որ ինչ զիղծս սրտի եւ զերախտազէտ ոգւոյ զգացմունս յինքն գրաւել պարտ էր, ի փարիսեցւոցն չարութենէ ետ զլուցկի նախանձու եւ ատելութեան. տնկեաց որթ սորէկ եւ մնաց զի բերցէ խաղող եւ եբեր փուշ ²⁾։ Երուսաղէմ, Երուսաղէմ, ասէ, որ կոտորես զմարդարէս եւ քարկոծ առնես զԱւաքեալսն առ քեզ, քանիցս անգամ կամեցայ ժողովել զմանկունս քո՝ զոր օրինակ ժողովէ հաւ զձագս իւր ընդ թեւովք, եւ ոչ կամեցարուք ³⁾։

Զոր հովիւն յաւիտենական կշտամբեաց Հրէից զնոյն ի նմանօրինակ պարագայս փոխանորդ նորին Քահանայապետն Հռովմայ արտունջ ունի իրաւամբ կրել յոմանց ի Հայազգի Ուղղափառաց։ Քանզի որչափ մեծագոյն փութով գունդործեաց դարման տանել վշտաց Եկեղեցւոյն Հայոց, եւ ածել առ այն կարգ եւ առ այն համաձայնութիւն եւ հաստատութիւն, որք մարթիցին զվաղեմին ընծայել զվայելութիւն, այնչափ դառնագոյնս խոցեցաւ ի չարութենէ ոմանց, որք ոչ միայն ի գերեւ հանին զամենայն խնամս նորին, այլ եւ ի ձեռն չարաբուստ հնարից իւրեանց դարձուցին ի պառակտումն անձանց, ի պայթակղութիւն փոքրկանց, ի կործանումն Աղգին իւրեանց ⁴⁾։ Ապառաւ մնաց Սրբազան Տէրն մեր վստահ լինելով՝ եթէ զգաստացին եւ դարձցին ի պարտուպատշաճ հպատակութիւն. եւ որպէսզի գտնես յահէ անկանելոյ ի պատիժս սոսկացեալ՝ հոգ տարցին վախճանի իւրեանց եւ լաւագոյնս խորհցնցին, սպառնացաւ բաժանել զայսոսիկ փտեալ անդամս, որք ինքնակամ բաժանեցան ի գլխոյ, եթէ մնացեն ի յամառութեան իւրեանց։

Յապաղեաց ամենասիրելի Հայրն ի վերայ զնել զպատիժ, այլ զոյն զայս երկայնմտութիւն նորին անհնազանդ օրդիք չարաչար մեկնեցին ի հակառակ իմացուած, եւ առաւել եւս մոլորեցան ի ճանապարհէն ճշմարտութեան եւ արդարութեան։

Խորք զխորս կարգացին։ Թէպէտեւ հերձուածն որոշի ի հերետիկոսութենէ, սակայն առ հասարակ ծնունդ նորա է կամ ծնանի զայն։ Նոքա ի հերձուածոյ անկան ի հերետիկոսութիւն, ոչ միայն ի նուիրապետական ստորակարգութենէ եւ ի ճշմարիտ

¹⁾ Գործք Առաք. Ժ. 38:

²⁾ Եսայ Ե. 2:

³⁾ Մատթ. ԻԳ. 37:

⁴⁾ Թղթ. Առաք. առաւել Ի 20 Մարտի, Որչափ Կոնստանդին:

հնազանդութենէ առ քահանայապետն Հռովմայ յուրաստ եկին, այլ եւ զլիւռլի եւ զգերագոյն իշխանութիւն իրաւասութեան նորին յիրս որք պատկանին ի քարեկարգութիւն եւ ի խորաշարժութիւն Եկեղեցւոյ ընդ համայն երկր Գործելոյ, զկարգաւորն եւ զանմիջ նորդական ին ի վերայ ամենայն եւ իւրաքանչիւր Եկեղեցւոյ եւ ին ի վերայ ամենայն եւ իւրաքանչիւր հոգւոց եւ հոռապոցելոյ, յայտնապէս ժխտեցին:

Գտան եւ Եպիսկոպոսունք այսինքն Գեր. Գեր. Տեաքք Կալըպճեան, Պահտիարեան, Գասպարեան եւ Գաղանճեան, որք ընդ այս չարաչար, հերձուածողական եւ հերետիկոսական վարդապետութիւն, որպէս եւ ընդ սրբապիղծ եւ ընդ անվաւեր գործս կախակայեալ քահանայից բանիւ եւ օրինակաւ յանդգնեցան հաւանիլ եւ հաստատել եւ հրապարակաւ միաբանիլ յապստամբութիւն նոցին, եւ զի մի մնացէ տեղի երկուանաց՝ յետ հաղորդելոյ նոցա եւ հրատարակելոյ զԱզգարարութիւն մեր ¹⁾ որով՝ առաքելական իշխանութեամբ եւ յառանձին հրամանէ ծայրագոյն քահանայապետին դատապարտեցաք զգնացս եւ զկենցաղավարութիւն նոցա ի դատի ըմբոստացեալ Հայոց, նոյն ինքն Եպիսկոպոսունք չըջաբերական թուղթս ետուն առ կաթողիկէ Հայս, որով ոչ միայն անմեղս լինել յայտ առնեն զկախակայեալ քահանայսն, այլ եւ որք միանգամ սահմանեցան ի Սրբոյ Վատիկանեան Տիեզերական Ժողովոյ զգլխաւորութենէ քահանայապետին Հռովմայ յայտնապէս մերժեն ²⁾:

Ի լինել այսոցիկ այսպէս պարզ եւ լոկ հաւանութիւն եւ ընդունելութիւն սահմանադրութեանց, Առաքելական թղթոց, վճռոց եւ հրահանգաց՝ որք տուան ի Սրբոյ Վթռոյ յիրս պառականեալ ի բարեկարգութիւն եւ ի կառավարութիւն եկեղեցւոյ վասն Արեւելեայց եւ ի մասնաւորի վասն Հայոց, ոչ եւս կարէր բաւական լինել: Որպէսզի մանուածոյ բանից եւ խուսափանաց վարձան լիցի, կարեւոր եղեւ յայտնի եւ ճիշդ գաւանութիւն հաւատոց:

Չեւ այսր գաւանութեան հաւատոց առաքեցաւ առ մեզ յԱռաքելական Վթռոյ զոյգ ընդ յարակից յայտարարութեան յընդունել եւ մեծարանօք յարգել զԱռաքելական սահմանադրութիւնս եւ զայլ նշանակեալս ի վերոյ: Եւ մեք ըստ պարտուց պաշտաման մերոյ հոգ տարաք հաղորդել զայս ձեւ ամենայն եւ իւրաքանչիւր Եպիսկոպոսաց յիշատակելոց ի վեր, եւ այլոց ըմբոստացելոց ի Հայ Ողբէն զեկուցանելով միանգամայն ընդ պայմանաւ որոշեալ ժամանակի, թէ յետ լրանալոյ սահմանի տասն աւուրց ամենայն ըմբոստացեալք ունիցին հրատարակիլ կերպապէս

¹⁾ Ցուեալ ի Գօնի Սրբոյն Միքայելի Հրեշտակապետի հրատարակեալ յՁ Հօկո. եւսյն:

²⁾ Ցուեալ ի 24 Սեպտ. (Հ. Տ.) 1870:

հերձուածողս, եթէ ոչ հաւանեցին ընդ վերոյիշեալ ձեւն | եւ ստորագրեցեն ի նոյն: Իւ որպէսզի մերժելով զթուղթս մեր — որպէս արդէն երբեմն, եւ նաեւ յայսմ նուագի ոմանք արարին — մի զանգիտութիւն այնոցիկ պատճառեցեն, հրամայեցաք տպագրել եւ հրատարակել զնոյն ձեւ ընդ յարակից զեկուցման:

Իսկնք արդէն սահմանն որոշեալ. յաւելաք սպառնել այլ եւս աւուրս հինգ, այլ ոչ դք ի նոցանէ ստորագրեալ ի ձեւն յանձն արար զայն մեզ:

Արդարեւ յաւուր 14—26 Հոկտեմբեր ամսոյ կախակայեալ քահանայքն այնոցիկ հաւաքական թուղթ ետուն մեզ, եւ ի նմին ըստ սովորական ընթացից հերետիկոսաց եւ հերձուածողաց իսրայելի սերտ և նոյա քանիւ արհեստաւ զարհուսա մեզոց ¹⁾, եւ յապտատմութեանն ընդդէմ Առաքելական աթոռոյ, զոր հաստատել ոչ պատկառեցին վերոյիշեալ Եպիսկոպոսունք, յամառութեամբ մնան եւ ըստ օրինակի սոցա յայսնապէս մերժեն՝ զոր սահմանեաց Սուրբ Ժողովն Վատիկանեան զգլխաւորութենէ քահանայապետին Հռովմայ:

Յամենայն ժամանակի դէպ եղեւ զի վարդապետական վճիռք Տիեզերական Ժողովոց առանց որոյ եւ իցէ յուզման խընդրոց, այս է իբրեւ այնչափ մասունս հաւատոց ընկալեալ եղեն. եւ վասն որոյ ամենայն նախնիք անդէն եւ անդ ընդ հերետիկոսս համարեցան զայն ամենայն հովիւս եւ հաւատացեալս՝ որոյ եւ իցէ ծիսի եւ արժանապատուութեան, որք զկնի հրատարակութեան վարդապետական վճռոց յետս կացին հնազանդիլ այնոցիկ: Այսպէս ի հերետիկոսս դատեցան Արիանոսը յետ Ժողովոյն Նիկիոյ, Մակեդոնեանք յետ Կոստանդնուպոլսին, Նեստորականք յետ Եփեսոսին, Եւտիքեանք յետ Քաղկեդոնին. եւ այսպէս յետ հրատարակելոյ վարդապետական սահմանադրութեան Սրբոյ Վատիկանեան Ժողովոյն Ձեկեղեցւոյ Բիւրոսի այն ամենայն որոյ եւ իցէ ծիսի եւ արժանապատուութեան հովիւք եւ հաւատացեալք անկան ի պատիժ բանադրանաց եւ իբրեւ հերետիկոս պարտին համարիլ՝ որք ժխտեն ունել քահանայապետին Հռովմայ զլիուլի, զգերագոյն, զկարգաւոր եւ զանմիջնորդական իշխանութիւն իրաւասութեան նաեւ յիրս որք՝ պատկանին ի բարեկարգութիւն եւ ի կառավարութիւն Եկեղեցւոյ ընդ համայն երկիր տարածելոյ, այսինքն ոչ միայն ի կառավարութիւն եւ ի բարեկարգութիւն ընդհանուր Եկեղեցւոյ, ըստ որում քահանայ, այլ նաեւ ի բարեկարգութիւն եւ ի կառավարութիւն մասնաւոր եկեղեցեաց ըստ որում մասնաւոր, այս է՝ որպէս սահմանեաց Ժողովն Վատիկանու ինչ է քերտ աթոնայն եւ իւրտանիւր եկեղեցեաց եւ ինչ է քերտ աթոնայն եւ իւրտանիւր հոգւոց եւ հաւատացելոց ²⁾:

¹⁾ Սաղմ. ճիւ. 4:

²⁾ Սահմանագր. Վատիկ. Ձեկեղեցւոյ Բիւրոսի Գլ. Գ:

Եւ ոչ իսկ բնաւ այս վճիռ վատիկանեան ժողովոյ, որպէս մոլորութեամբ պնդեն նոքա, հակառակ է վճռոյ հաւատոց, զոր ետ ժողովն Փլորենտոյ զգլխաւորութենէ քահանայապետին Հռովմայ: Քանզի իրաւունք եւ առանձնանորհութիւնք Պատրիարքաց ըստ որում Պապի Կրօնական, ունելով ծագումն եւ կարգումն պարզապէս Եկեղեցական, զայնցանէ չկարաց լինել եւ ոչ իսկ եղել յիշատակութիւն ի վարդապետական վճիռն հաւատոց Փլորենտոյ: Չնիւթոյս՝ զորմէ բանք են, ժողովն վատիկանու արար զոր ինչ միանգամ արարին այլ Տիեզերական ժողովք. յայտնագոյնս սահմանեաց՝ որ ինչ արդէն սահմանեալ էր ի Փլորենտեան ժողովոյ: Քանզի չարաչար մեկնութիւն ոմանց զայսմ վճռոյ՝ պատճառս տուեալ էր մոլորութեան:

Վերջապէս՝ նկատմամբ ապստամբութեան նոցա ընդդէմ Սրբոյ Աթոռոյ յայտ է ձեռ ամենեցուն եթէ ցաւալի ապստամբութիւնս այս՝ սկիզբն արար նախ ի հակառակութենէ եւ յանձնական ատելութենէ իմեքէ. եւ քանզի ոչ ընուին չարաչար իղձք ոմանց, զհոգեւոր իրաւասութիւն օրինաւոր իշխանութեան չկամեցան ճանաչել. բողոքեցին ապա առ Սուրբ Աթոռն Առաքելական եւ քանզի այս բողոք նոցա վասն արդարացի պատճառաց մերժեալ էր, արհամարհեցին զյորդորանս եւ զվճիռս նորին իսկ Սրբոյ Աթոռայն եւ անկան ի յայտնի հերձուած:

Այսոցիկ պսպէս եղելոյ՝ վերոյիշեալ Եպիսկոպոսունքն եւ ամենայն քահանայք՝ որոց անուանք նշանակին ստորեւ ինքնին արկին զիրեամբք զինիք հերետիկոսութեան, եւ արդէն ինքնակամ բաժանեցան յերեւելի Գլխոյն Եկեղեցւոյ: Զինչ ուրեմն մնաց առնել քահանայապետին Հռովմայ, եթէ ոչ գոչել ընդ մարգարէին.

Բժշկեցաք զԲաբելոն եւ նա ոչ բժշկեցաւ, (Թողցուք զնա¹⁾):

(Հոս կու գան անունները 4 Արքեպիսկոսներու, 18 միանձանց Անտոնեան միաբանութենէ, 12 միանձանց վենետկոյ Միսիթ միաբանութենէ, 2 քահանայից Տարածմ. Հաւատոյ ժողովոյն աշակերտներէն, 8 քահանայից աշխարհիկ կղերէն, եւ 5 քահանայից Զմեռեան միաբանութենէ:)

Արդ վասն այսոցիկ պատճառաց կարդալով զԱմենասուրբ Անուն Աստուծոյ, Մեք Առաքելական իշխանութեամբ՝ զոր վարեմք յայսոսիկ կողմանս եւ Եանուսն եւ յառանձինն Հրամանն Սրբազան Տեառն Մերոյ Պրոփ. Թ. Պապի,

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՄՔ

Զամենայն եւ զերաբանչիւր յիշատակեալ Եպիսկոպոսունսն եւ զքահանայսն եւ զայլս ամենեւին յաշխարհիկ կամ ի կրօնաւորական կղերէ Հայ Դիսի՝ որք պատկանին առ նոյն դաս բմբոստա-

¹⁾ Երեմիա Եւ. 9:

ցելոց, թէպէտեւ անուանք նոցին չիցեն նշանակեալք ի նախընթաց ցուցակի,

Կերպապէս հերձուածողս եւ վասն որոյ բաժանեալս ի սուրբ, հռովմէական կաթողիկէ եկեղեցւոյ:

ԴԱՐՉԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՄՔ

Թէ նոքա ամենեքին եւ իւրաքանչիւր Եպիսկոպոսունք եւ Քահանայք անկեալ են յերառնոց եւ ի մասնաւորի ըստ պատճենին եւ զօրութեամբ Առաքելական Սահմանադրութեան որ սկսանի Առաքելահոն Աթոռոյ, տուեալ յ12 Հոկտեմբերի 1869,

ի բանադրանս տուեալ վճռոյ՝ որ առանձինն վերապահեալ է ծայրագոյն Քահանայապետին:

Տուեալ ՚ի Կոստանդնուպոլիս յերկրորդում Նոյեմբեր ամսոյ յամի Տետոն հազար ութն հարիւր եօթանասներորդի:

ԱՆՏՐՆ ՅՈՎԱԷՓ ԲԼՈՒԻՄ

ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՑԻԱՆՈՑ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՆՈՒՐԱԿ:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԺ ԺԳ.

Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՆՈՐԶԻ ՆՈՒՐԲԱԿԱՆ ՆՇԽԱՐԱՑ ՎՐԱՅ
ՊԼՏՄԱԿԱՆ ՑԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԷՐ:

Տանու մէկ դարերէ ի վեր Նէապոլսոյ մայրաքաղաքն եւ Նարտոյի ժողովուրդն առանձինն տօն եւ պաշտօն կը մատուցանեն Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին, զոր իրենց պաշտպան եւ բարեխօս ընտրած են՝ անոր սուրբ նշխարաց միջնորդութեամբ նշանաւոր հրաշքներ ընդունած ըլլալուն համար: Նէապոլիս՝ արդէն հին ասեմներէն Անոր անուանը տաճար շինուած ու ընծայուած է, ուր սուրբ նշխարքը կը պահուին:

Անտարակուսելի յիշատակարաններ ¹⁾ կը վկայեն, որ ի պատիւ Ս. Լուսաւորչի ընծայուած եկեղեցին արդէն Ը. երորդ դարուն շինուած էր Նէապոլիս Ս. Գեննարիոսի Հոգաբարձութեան ²⁾ սահմանին մէջ, որուն քով մենաստան մըն ալ կար արեւելեան կուսանաց, եւ առ մենաստանին Աբբասուհւոյն Թ. երորդ դարուն մէջ՝ Սարգիս հիւպատոսն ու Դուքսը շատ կայլուածներ ու երկիրներ պարգեւած էր: Ահաւասիկ պարգեւատուութեան մօրհակը. — «Յանուն Տեառն Աստուծոյ Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Ի Թագաւորութեան Մեծի Բասիլեայ Կայսեր՝ յամի յիսներորդի, եւ յեղբօր նորա Մեծի Կոստանդեայ՝ յամի քառասներորդի եւթներորդի, յերկրորդում աւուր Սեպտեմբեր ամսեան 9Ը. Ինդիկտիոնի. Ի Նէապոլիս: Մենք՝ Սարգիս՝ Աստուծոյ անուամբ բարձրապատիւ Հիւպատոս եւ Դուքս, շնորհեցինք եւ տուինք քեզի, Մարիամ Յարգոյ Աբբասուհի, մեր երբեմն ազգակից Ստեփանոսի դուստր, այսինքն է՝ ամբողջ մենաստանն ու վանքը, յանուն երանելոյն Գրիգորի եւ Սեբաստիանոսի, եւ Տեառն Փրկչին Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ երանելոյն Պանդալէոնի վկայի Քրիստոսի, զորոնք ի մի հաւաքելով միացուցինք Պարթէնոպէի մէջ, եւ մեր Նէապոլիս քաղքին պաշտպանութեան տակ եղածները Նուսթրիանա հրապարակին (Platea) մէջ, ամէն գեղերով, եկեղեցիներով, աներով, բնակութիւններով, կամ պարտեզներով, եւ ամէն չէփերով, մշակուած ու չմշակուած երկիրներով, ներսն ու դուրսը լեռներով եւ բլուրներով, վտակներով, ջրերով, մարգագետիններով, արօտներով կամ ձիթաստաններով. . . միանգամայն ամէն ծառաներով՝ աղախիններով, ներսն ու դուրսը յարա-

¹⁾ Տես Օրոգլեր, Գիտութիւն եւ Հաւատք. Նէապոլիս 1851. Հա. ԻՍ. էջ, 221. եւ հետեւեալները:

²⁾ Diaconia di S. Gennaro.

կիցներով... վերդիշեալ մենաստանը որ ի մի հաւաքեցինք եւ միացուցինք՝ ինչպէս վերն ըսինք... ամբողջ մեզմէ քեզի՝ վերն անուանուած Մարիամ յարգելի Աբրահուհայդ շնորհած ու տրուած ըլլայ, այդինքն է՝ այս պայմանաւ... եւ այլն: Ես Սարգիս հիւպատոս եւ Դուքս ստորագրեցի¹⁾»:

Որո՞նք էին այս սրբակիւն կանայք: — Ամենուն յայտնի է, որ Ը. երորդ դարուն մէջ, երբ Բիւզանդեան կայսերը մոլեգին ամբարիշտ կատաղութեամբ պատկերաց եւ Սրբոց մարմիններու յարգութիւնն ու պաշտօնը ջնջելու ելած էին եւ կը հալածէին ասոնց պաշտօնն ու յարգութիւնն մատուցողները, երբ եկեղեցիներն ու վանքերը կը քանդէին, միանձուք ու կուսանք կը բռնադատէին ու կը սպաննէին, ասոնցմէ շատերը կոտորակներու պիտի չլուծ իտալիա իրենց ապաստանարան փնտռեցին մէկտեղ տանելով այն յարգական պատկերներն եւ Սրբոց մարմինները, որոնց պահպանութիւնն ունէին, եւ որոնց մէջ մասը գեռ Հռոմ արժանաւոր պատինն ու յարգութիւնն կ'ընդունին: — Կոստանդինուպոլիս՝ Ս. Անաստասիայի վանքին կուսանքը, որոնք Ս. Բարսղի վանական օրէնքները իրենց կանոն առած էին, 750ին Ջաքարիա Քահանայապետին օրերը, որն որ նաեւ ազգաւ յոյն էր, Հռոմ եկան մէկտեղ բերելով Ս. Գրիգորի Նազիանզացոյ մարմինը, որնոր ետքէն Վատիկանեան արքունական Եկեղեցւոյ մէջ գրուեցաւ, եւ իրենք ի Ս. Մարիամ ի Քամիոյ Մարցոյ բնակութիւններն հաստատեցին²⁾:

Մեր Ս. Հօր Լուսաւորչի սուրբ մարմնոյ գալով՝ ինչպէս մեծարեալն մատենագիրը Միքայէլ Լք Քիէն³⁾ կը գրէ, քեռ իւր կենդանութեան ատեն անցեալ դարուն մէջ Հայաստան աւանդութիւնը հաստատուն էր, թէ այն Սուրբ մարմինը Ջերորդ դարուն՝ Ջենոն կայսեր օրերը, մինակ աջ բազուկն ու ձեռքն ի բաց առնելով, Կոստանդինուպոլիս փոխադրուած էր:

Նոյնը կը հաստատեն մեր հին մատենագիրները: Վարդան Վարդապետ ԺԳ. դարու մատենագիրը, յայտնի կը զրուցէ իր ժամանակագրութեան մէջ⁴⁾, եթէ Ջենոն կայսր ուղեց Ս. Լուսաւորչայ մարմինը Հայաստանէն Կոստանդինուպոլիս տանիլ, եւ ուրիշ

¹⁾ Գիտութիւն եւ Հաւատք Հտ. ԻՄ. — Քաթալ. Պատմ. Նեապոլ. էջ 185:

²⁾ Յեռ. Ժամանակագրութիւն Յ. Մենաստանի Ս. Մարիամ ի Քամի. Մարցոյ. Հռոմ, 1850: — Վերդիշեալ կուսանք յառաջագոյն Նազիանզ Ս. Թեկզի եկեղեցւոյն մէջ յարգուած Ս. Գրիգորի Առաւածարանի մարմինը կը պահպանէին, անոր կամար ալ կուսանք Ս. Թեկզի կը կուսէին. բայց քաղաքական վերադասեց եւ թշուառութեանց պատճառաւ՝ Կոստանդինուպոլիս

փախած եկած էին Սուրբին մարմինը մէկտեղ առնելով, եւ հոն Ս. Անաստասիայի տաճարին քով շինուած միաստանը կը բնակէին Ս. Բարսղի կանոնին տակ: Կոստանդինուպոլիս աղեւսական օրիորդներէն շատերը կ'ընթացին անոնց կարգը կը մանէին իրենք զիրենք Առաւածայ նստիւնով, քինելու 750 երորդ տարին:

³⁾ Քրիստոնեայ Արեւելք. Հտ. Ա. Մեծ. Հայաստ. վերակէ:

⁴⁾ Վարդան. Պատմ. ազգ. վեհեա. էջ 41:

տեղ մ'ալ ¹⁾ կ'ենթադրէ, եթէ Է. երորդ գարուն մէջ նոյն սուրբ նշխարքները կոստանդինուպոլսի մէջ կը հանգչէին. ուսկից որ երկու դար ետքը Նէապոլիս բերուեցան բիւզանդեան ²⁾ կուսանք. ներէն: Այսպէս կը հաստատէ Բարոնիոսն ալ Հռոմէական վկայաբանութեան՝ ծանօթութեանց էջ Յունիոի 11ին: Բայց թէ՛ որ տարին ասիկա պատահեցաւ, որոշակի չգիտցուիր. կ'երեւայ կուստանդին Ե. կոպրոնիմոս կայսեր ժամանակ (741—775): Ստեփանոս կրտսեր Աբբայի եւ միանգամայն վկայի վարուց մէջ՝ ժամանակակից Ստեփանոս Սարկաւազը կը գրէ. յիշեալ սուրբ Աբբային հարցմունք եղաւ, թէ ո՞ր պէտք է երթան որ ազատին այնչափ ուղղափառ. միանձունք, որ կոպրոնիմոսէ կը հալածուին. Աբբան այս պատասխանը տուաւ. «Մեր մէջը (այսինքն է՝ Յունաց կայսեր տէրութեան մէջ) երեք կողմեր կան, ուր բնակիչք ամբարշտ հերետիկոսութեան (պատկերամարտից) հաղորդակից չեն եղած, ուստի կը պատուիրեմ՝ ձեզի, որ հ'ն երթաք»: Եւ աս երեք ապաւինութեան տեղերուն մէջ կը յիշուին. «Նէապոլիս», եւ մինչեւ Հռոմայ Տիբերիս գետին եզերքը պարունակուած երկիրները ³⁾»:

Ուբաղդոս Միանձն, որ ԺԱ գարուն՝ Նէապոլսոյ Դքսերուն պատմութիւնը կը գրէր, Թեոդորոս Դքսին վրայ (728—759) ասանկ կը զրուցէ. «Աս Դքսին ժամանակ՝ կոստանդինուպոլսէն փախտական շատ միանձունք եկան Նէապոլիս միատեղ բերելով շատ սուրբերու նշխարքներ. ասոնք չէին ուզեր հնազանդիլ Տեառն կոստանդինոս կայսեր, եւ Դուքսը զիրենք խնդութեամբ ընդունեցաւ եւ հիւրընկալեց. ասոնց մէկ մասը գնաց առ Քահանայապետն Հռոմայ եւ մէկ մասն ալ Նէապոլիս մնաց ⁴⁾»:

Այսպէս՝ կոստանդինուպոլսէ փախտական կուսանք Ս. Լուսաւորչի մարմինն հետեւին՝ եկան նստան Նէապոլիս Ս. Գեննարիոսի Հոգաբարձութեան մէջ, ուր ետքէն Լուսաւորչայ Եկեղեցւոյն քով վանք մ'ալ շինուեցաւ, եւ հոս կը բնակէին մինչեւ

¹⁾ Անդ. էջ 67:

²⁾ Աօհիս անկից ալ կը ցուցուի որ, Նէապոլիս Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի վանքին մէջ մինչեւ հիմա Ս. Աստուածածնի մատուռ մը կայ, որ կ'ըսուի Իւստինիոսի Մատուռ Ս. Մարիա ի Կորնելիոյ (S. Maria d'Itria) կամ Որդիէրէոյ (Odrigherion) եւ կը նշանակէ Բորի Թաթառ — զիջոյց. աս անունը ստուգելու յոյն կուսանքներէ արտած է մատրան, ի յիշատակ իրենց անվտանգ ճանապարհորդութեանը: Բաց ասկից ժՁ երորդ գարուն մէջ վերդիյեալ վանքը գեւ այս սովորութիւնը կը պահուէր, որ երկու տարեւոր կա.

նպք՝ իբրեւ Աբբասուհւոյ օգնականք՝ բարձրագոյն պաշտօն կ'ունենային, եւ կ'անուանէին հին առունով Փերմարաբ, որ յոյն φερμα բխմար է Բ' քաղաքի տարածքէն, յաբարձրէլ բառերէ բաղադրուած է եւ եկամտից հոգաբարձու կը նշանակէ: Տես Ժամանակագ. Փուլիկայ Գարաշչիօլլի, յՕրագ. Հատար էֆֆասիւն. Հտ. ԻԱ. 223.

³⁾ Անյայտ. Պատմ. Յունաց. Հտ. Ա.

⁴⁾ Տես Փրաթեքի, Պատմ. իշխանաց Լոնգոպարտ. Հտ. Գ. — Փելիլիս, Հաւար. Ժամանակագր. Թագաւորաց Նէապ. Հտ. Բ:

1572, որ տարին հիմակուան նոր վանքը կանգնեցին, որ առաջինին դիմացը կ'իյնայ:

Կը մնայ, որ անոններ, թէ այս Կուսանք Ս. Լուսաւորչի մարմնոյ որ մասունքը մեկտեղ առած էին: Ամբողջ մարմինը, ինչպէս վերը ծանուցինք, առանց աջ բաղկին եւ ձեռքին: Բայց հիմա Լուսաւորչայ Եկեղեցւոյն ու մենաստանին մէջ կը տեսնուին մինակ Գլուխը, ոլբները¹⁾, շղթաներն ու ձաղկը. մնացած մարմնոյն անգամները գեռ անյայտ մնացած են:

Կ'ըսուի հաստատութեամբ, եթէ Ս. Լուսաւորչի մարմինը գեռ կը հանգչի Ս. Լաւրենտիոսի մօտաւոր եկեղեցւոյն մէջ՝ աւագ խորանին տակ, որուն կռնակը մարմարին տախտակ մը կայ հետեւեալ Լատին անձանագրութեամբ.

Այս աւագ խորանը
Զոր Անտոնիոս Տէ Զինեիո
Աղաւաղ կոչմամբ Զիշինելուս,
(Հոս Իբլայն Բոլիսպնէր առ Ժադուս Իլ Գրոսթ)
Հոյակապ շքեղութեամբ
Մարմարեայ քանդակներով
Սրբազան եւ գեղեցիկ դրոշուածներով
Իւր ծախուք զարդարելու հոգ տարաւ
Որպէս զի ամենասուրբ վկային
Գրիգորի Հայոց Մեծաց առաջնորդին
Հոս գրուած մարմնոյն մասունքները
Մեծ պատուով պահպանուին

Ա. Տ. ՌԱԿԳ
(1653).

Որո՞նք են այս սուրբ մարմնոյ մասունքները, չենք գիտեր: Թէ ինչպէս եղեր է, որ հոս գրուեր են եւ ոչ մերձաւոր Ս. Լուսաւորչի եկեղեցւոյն մէջ, կրնայ այսպէս մեկնուիլ: Ս. Գեորգիոսի Հոգաբարձութեան մէջ, ուր բիւզանդեան Կուսանք ի սկզբանէ եկան բնակեցան, ցիրուցան լիք էին այլ եւ այլ սուրբերու ընծայուած եկեղեցիներ եւ մատուռներ, Ս. Գեորգիոսի, Ս. Լաւրենտիոսի, Ս. Պանդալէոնի, Ս. Վլասայ, Ս. Փրկչի, եւ այլն: Կարելի է, որ ի սկզբան սուրբ մարմինը (ի բաց առնելով Գլուխն եւ այլ մասունքը), մնացած ըլլայ յիշեալ մատուռներուն մէկուն մէջ, որ յետոյ Ս. Լաւրենտիոսի Եկեղեցւոյն հետ միացաւ:

Աս ալ պէտք է յիշել, որ վերոյիշեալ Կուսանք ԺԶ. երորդ դարուն մէջ, Տրիդենտեան ժողովէն յառաջ, ան ժամանակներուն քաղաքական վերովմանց մէջ, պարտաւարուած էին Ս. Գրիգորի

¹⁾ Աս ոլբներէն մէկը եւ շղթաներուն մէկ մասը 1886ին ի շնորհաց Արքաշահ Գահաճանայականի Պիոսի Թ. Ե.

բորդի Կոստանդինուպոլիս Հայոց Ուղղափառաց Մայր Եկեղեցւոյն ընծայ իրիւնցած:

Գլուխը Ս. Լաւրենտիոսի եկեղեցին պահպանող կրտսեր Եղբարց քով աւանդ գնելու, զոր հազիւ 1628ին կրցան նորէն իրենց քովն առնուլ:

Ս. Լուսաւորչին նշխարաց քանի մը մասունքներն ալ արծաթի շքեղ կիսարձանի մէջ դրուած՝ յարգութեամբ կը պահուին Ս. Գեննարիոսի եկեղեցւոյն գանձատան մէջ:

Իսկ Ս. Հայրապետին բազուկը՝ Նարոյց քաղաքը մայր եկեղեցւոյն մէջ՝ իբրեւ նոյն քաղքին պաշտպան սուրբի մասունքը տօնախմբութեամբ կը յարգուի: Շատ հաւանական է, որ յոյն Բարսեղեան կրօնաւորք պատկերամարտից հալածանքէն փախչելով Կոստանդինուպոլսէն Խտալիա եկած ատեննին, Ս. Պօղոս Քահանայապետին օրերը, Նարոյց քաղաքը բերած ըլլան, ուր որ երկայն ատեն իրենց հաշակաւոր Աբբայարանը կ'իշխէր:

B 2

3 2044 019 361 336

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining beyond the specified time.

Please return promptly.

